De Nieuwe Taalgids. Jaargang 46

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 46. J.B. Wolters, Groningen / Djakarta 1953

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008195301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

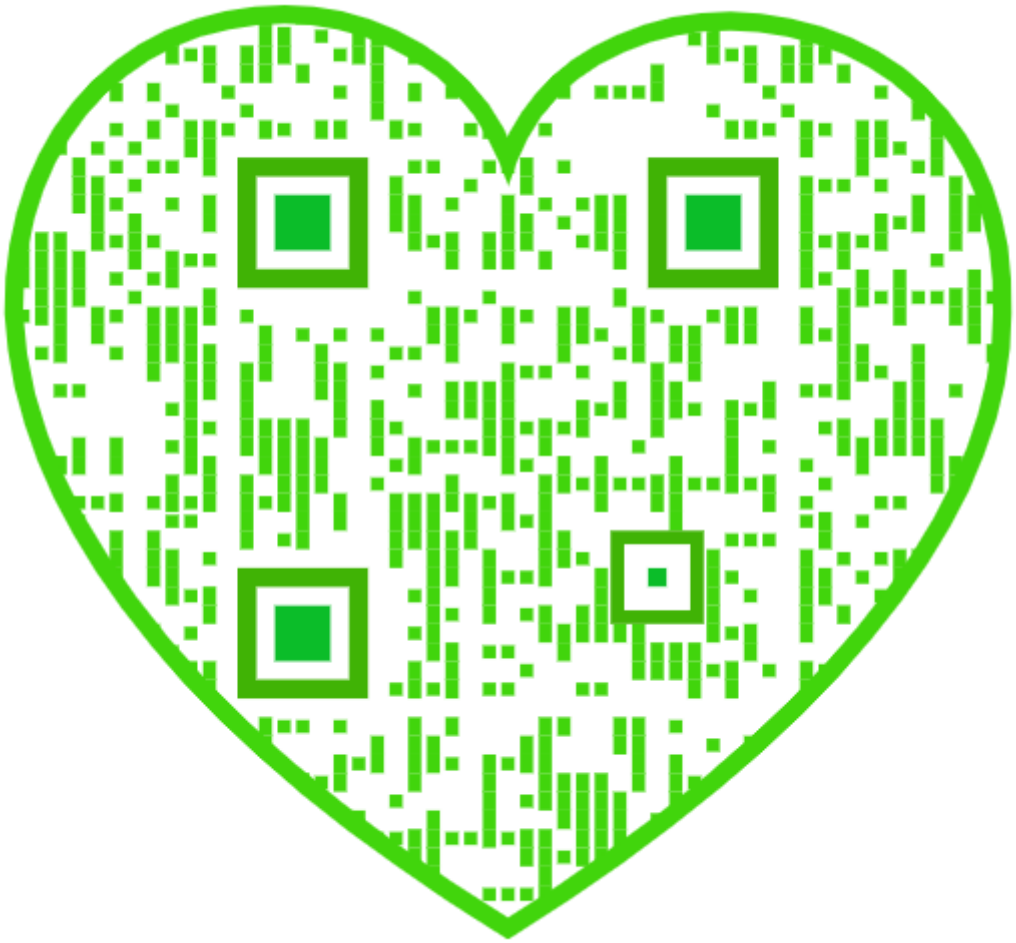

Inhoud van de zes- en veertigste jaargang.[1)]

	Blz.
W. ASSELBERGS: Pieter Leonard van de Kasteele op Texel	*7
FRANK BAUR: Gezelle-Relikwiën	*12
B. VAN DEN BERG: De accentuatie van Nederlandse samenstellingen en afleidingen	254
E. BLANCQUAERT: Opdorpiana III. Opdorps en Kiliaans	*21
W.A. BRAASEM: Indonesische klanken in Oud-vaderlandse mond	104
J.C. BRANDT CORSTIUS: Als de romantiek nadert	241
GERARD BROM: Programmanamen	289
GERARD BROM: Gezelle en Schubert	290
W.J.C. BUITENDIJK: Richard Verstegen als verteller en journalist	21
W.J.C. BUITENDIJK: Richard Verstegen's playsante conterfeytsels en concepten	71
FR. VAN COETSEM: De anorganische r in stermien, stramijn(-ien)	334
B.C. DAMSTEEGT: Het ('t) en een ('n)	272
G.A. VAN ES: Ongemotiveerde critiek op ‘De Wiskunstenaars’ van Langendijk	*30
D.A. DE GRAAF: Rhijnvis Feith en Ossian	19
D.A. DE GRAAF: Da Costa en 1848	79
D.A. DE GRAAF: Pierson en Tachtig	191
L. GROOTAERS: Het Nederlands substraat van het Brussels-Frans klanksysteem.	*38
TJ. W.R. DE HAAN: Liederen van Hölty in Nederland	305
J. HAANTJES: Het Israël van het Westen	1
C.B. VAN HAERINGEN: Onze ‘uitspraak’ van het Middelnederlands	9
C.B. VAN HAERINGEN: Hypercorrecte sj of incorrecte s	221
W.E. HEGMAN: Een fragment uit het Heber-Serrure-Hs. geïdentificeerd	153

1) De met een sterretje getekende cijfers verwijzen naar de extra-aflevering van 26 Mei 1953.

W. Gs Hellinga: De datering van de ‘Roman van Limborch’ (Letterk. 195) *42

Aletta Huijsinga: Dan ook - immers 147

F.H. Jansen: Sy sien het onkruyd niet te wieden 45

F. Jansonius: Impressionistische taal- en stijlvormen (II) 86

G. Kamphuis: Het apostelspel De bekeeringe Pauli en de Bijbel 287

P. de Keyser: Het rheloricaal ‘Exemplum’ *48

G. Kloeke: ‘Welluidendheid’ als factor bij de taalontwikkeling 89

H.H. Knippenberg: Sint Andries in De Spiegel der minnen (vs. 2883) 223

K. Kooiman: Een verhandeling over scherp en zwak gesneden klinkers uit de zestiende eeuw 222

W. Kramer: De stijl van het proza en die van het essay in het bizonder 65

G. Kuiper: Thomas Wilson's *Rule of Reason* (1551) en het continentale humanisme *58

S.J. Lenselink: Cornelis Crul's bewerking van de 13e en 77e psalm 136

A. van Loey: Over de *d*-syncope *64

J.J. Mak: Nogmaals de dichter van Elckerlijc 108

J.J. Mak: Iets over de Amsterdamse rederijker Egbert Meynertsz 248

L.C. Michels: Man, oorlogsman 43

L.C. Michels: Van Lennep, Huydecoper, Vondel en de Latinisten 197

L.C. Michels: Het gene my genaeckt en niet en kan geraken *68

H.T.J. Miedema: De vliegende Hollander 102

J. van Mierlo: Bij een debat over de religieuze gezindheid van den Antwerpsen rederijker C. Crul 269

J. van Mierlo, s.j.: Morant und Galie, een Middelnederlands epos *73

P. Minderaa: Twee Hertspieghel-problemen *79

Jef. Notermans: Psychologie op rijm 158

MARIA A.F. OSTENDORF: Functie en accent 274

P.C. PAARDEKOOPER: Betekenaar, betekenis en naam 40

J.L. PAUWELS: Het enclitische pronomen 3e pers. sg. masc. *təm/tən - əm/ən* in de Zuidbrabantse dialecten *86

WILLEM PÉE: 'Kazavik', een stervend woord? *91

J. POORTMAN: Uwé in het Antwerps omstreeks 1850 282

HARRY G.M. PRICK: Van Deyssels eerste publicatie 154

F.I.J. VAN RENSBURG: Stilistiek en vergelijking 314

E. ROMBAUTS: Een onbekende 16de-eeuwse uitgave van Roemer Visscher's 'Brabbeling' *98

M. RUTTEN: Over de noden van de Nederlandse literatuurwetenschap *107

	Blz.
W.A.P. SMIT: Het negende deel der ‘Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden	201
W.A.P. SMIT: Niet Lodensteyn, maar Doreslaar	207
W.A.P. SMIT: Nieuwe Vondel-literatuur IV	261
W.A.P. SMIT: Het vijfde deel van de ‘Geschiedenis der Nederlanden’	323
W.H. STAVERMAN: Het ‘probleem’ Beets	209
CHR. STAPELKAMP: Oude woorden en uitdrukkingen, bewaard in de volkstaal van de Utrechtse Vechtstreek	217
C.F.P. STUTTERHEIM: Functie en intonatie	129
S.P. URI: Beeldende kunst als inspiratie voor Van Eyck's Medousa	332
G. VERHAAK: Alberdingk Thijm als tekstbezorger	33
M. DE VILLIERS: 'n Geheimsinnig Afrikaans foneem	284
C.G.N. DE VOOYS: Jacob van Lennep over Hollandse aanspreekvormen in het midden van de negentiende eeuw	31
C.G.N. DE VOOYS: Engelse invloed op de Nederlandse woordvoorraad (een aanvulling)	82
J.D.P. WARNERS: Oudaan's gedicht bij Vondels overlijden	177
M.J. VAN WESTENBRUGGE: De immigrant mixt zijn taal op	330
H.J. VAN DE WIJER: Een internationaal organisme voor het onomastisch onderzoek	*114
J. WILLE: Jan van der Noot's weg naar Genève	*122
C.A. ZAALBERG: Enige aantekeningen over Nederlandse diminutiva	38

Boekbeoordelingen.

J.C. BRANDT CORSTIUS: *Beeld van Tachtig* door Dr. N.A. Donkersloot 114

J.C. BRANDT CORSTIUS: *Nog steeds op weg: Leerboek voor de tekstverklaring* door Dr. A.J.J. de Witte en Drs H.J. Dohmen - *Beknopte ABN-Spraakkunst* door Dr. P.C. Paardekooper 225

W.J. BUMA: *Friese Persoonsnamen* door Dr. W. de Vries 110

JO DAAN: *Het Tessels* door Dr. S. Keyser 111

J. HAANTJES: *In drie etappen* door G. Rijnsdorp 51

C.B. VAN HAERINGEN: *Buigingsverschijnselen in het Nederlands Deel III Eerste stuk* door P. Gerlach Royen O.F.M. 112

C.B. VAN HAERINGEN: *Dialect-Atlas van Klein-Brabant* door E. Blancquaert

C.B. VAN HAERINGEN: *Dialect-Atlas van Noord-Brabant* door A. Weijnen 164

C.B. VAN HAERINGEN: *Het Dialect van Schouwen-Duiveland* door A. de Vin 227

C.B. VAN HAERINGEN: *De Oorkondentaal in Belgisch-Limburg van circa 1350 tot 1400* door Joseph Moors 291

C.B. VAN HAERINGEN: *Het Drents van Ruinen* door A. Sassen 293

C.B. VAN HAERINGEN: *Buigingsverschijnselen in het Nederlands, deel III, tweede stuk* door P. Gerlach Royen 337

C.B. VAN HAERINGEN: *De Bibliotheca Neerlandia Manuscripta* door P.J.H. Vermeeren 338

J. NAARDING: *Studies over het Dialect van Zelhem in de Graafschap Zutphen* door J. Broekhuysen 53

W.A.P. SMIT: *Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter* door Dr. J.C. Trimp 159

W.A.P. SMIT: *Bronnen en Samenstelling van Marnix' Biënkorf der H. Roomsche Kercke* door Dr. J.G. Sterck 161

W.A.P. SMIT: *Digters van Dertig* door D.J. Opperman 229

W.H. STAVERMAN: *Uit de werkplaats van Bakhuizen van den Brink*. Met inleiding van Dr. J. Romein 48

C.G.N. DE VOOYS: *De Verloren Zoon als letterkundig motief* door Dr. J.F.M. Kat (Nijmeegs proefschrift) 46

C.G.N. DE VOOYS: *Jan Steen. Beeld en Woord* door Dr. C.W. de Groot S.J 117

C.G.N. DE VOOYS: *Carel Steven Adama van Scheltema* door Dr. F. Drost 165

C.G.N. DE VOOYS: *Taalrapsodie* door P. Gerlach Royen O.F.M. 295

C.G.N. DE VOOYS: *Schetsen en Verhalen van Aarnout Drost*, uitgegeven door G. Kamphuis 296

C.G.N. DE VOOYS: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde, deel IV* door Gerard Knuvelder 341

C.G.N. DE VOOYS: *De bekeeringe Pauli*, ingeleid, uitgegeven en toegelicht door Dr. G. Jo Steenbergen 344

Aankondigingen en mededelingen.

	blz.
Geschiedenis van de Nederlandse Taal - Nijmeegse proefschriften - Literatuurgeschiedenis en literatuurwetenschap - Justus De Harduwijn's Testament - De Werkingssfeer der logopaedie in Nederland - Dokumenten uit de Afrikaner taalstrijd in het begin van de twintigste eeuw - Stijlstudie en Stijloefening - Nu nog. Orgaan van de Vereniging voor beschaafde omgangstaal - De Fryske Gedichten van Eelke Meinerts - Dertigjarig register op het tijdschrift Neophilologus - Middelnederlandsch Woordenboek, deel X. Bouwstoffen. Tweede gedeelte (G-Z) - Gents Woordenboek - Fryske Styl - De reductie-vocaal in het verleden - Den Spieghel der Salicheyt van Elckerlijc - De stem van de Dichter - Zestig jaren onderwijs en wetenschap aan de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren der Rijksuniversiteit te Gent - Poldernamen in Rijnland - De dialecten van Noord-Brabant - Ontvangen boeken	54
Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden: 1950-1951 - Zinswoorden - Syntaxis van zeventiende-eeuwse ‘stadhuistaal’, ambtelijke en handelstaal - Taalfilosofie - Middeleeuwse stichtelijke exempelen - Een bundeltje essays over Louis Couperus - Een bundeltje essays over Paul van Ostayen - Intonatie en grammatische funktie in het Nederlands - Lambert ten Kate als germanist - Menselijke Verstandhoudingsmiddelen - Essays van Prof. P. Geyl - Handelingen van het twee en twintigste Nederlands Philologen-Congres - Inaugurele rede van Prof. W.J.M.A. Asselbergs - Nederlandse spraakkunst voor Denen - Ontvangen Boeken	118

Verzamelde Opstellen van Prof. Dr. G.G. Kloeke - Levensschets van Dr. Hendrik W.E. Moller - Merkwaardige dokumenten voor de opkomst en het gezag van het Afrikaans - Middelnederlandse stichtelijke exempelen - Geraert Leeu's tboeck vanden leven ons heren Iesu Cristi - Everyman-Elekerlijc - Drie studentenliederen - Onomastica neerlandica - Handboek van Germaanse Philologie - Ontvangen boeken 169

Hendrik Conscience en zijn uitgevers - Ueber das Niederländische Adverbalpronomen er - Toponymie en Dialectologie - Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis VI (1952) - Het taaleigen van Belgisch-Limburg - Iets over het gebruik van de eerste persoon in verhalend proza - Dankbetuiging van de tachtig-jarige redakteur 233

Jan van der Noot: Het Bosken en Het Theatre - Bloemlezing uit Afrikaans proza - Platenatlas bij de Nederlandse Letterkunde - De Tafelronde - Uitgaven van de Allard Pierson Stichting - Nederlandse Boekerij - Nederlandse dichters tegenover Napoleon - Gotisches Elementarbuch - Ontvangen boeken 297

Wordingsgeschiedenis van het Afrikaans - Een misverstaan minnedicht van P.C. Hooft verklaard - Lyriek der Nederlanden - Heinrich Heine's invloed in de Nederlandse Letterkunde - Buku Baru (Het nieuwe boek) - De Beatrijs omgewerkt tot Katharinalegende - Jan van der Noot's Epitalamion, oft Houwelycx Sanck - Het symbolisme in de Nederlandse schilderkunst I990-1900 - Hertzog-Annale - Ontvangen boeken 345

Bladvullingen.

Blz.

Een proleptische ontkenning (C.d.V.) 8
‘In 't gemoet’ (P.C. Schoonees) 20
Hexameter (L.C. Michels) 39
Een voorloper van ‘Roosje’ (G. Verhaak) 59
De Kettingredenering (C.C. de Bruin) 81
Een ironische Beets-hymne (C.d.V.) 85
Allicht (J. Naarding) 118
Zandzeebaren (G. Verhaak) 135
Poot en Bilderdijk (Dr. H.H. Knippenberg) 146
Varia (L.C. Michels) 157

	Blz.
Potgieter en de Amerikaanse Letterkunde (C.d.V.)	169
‘Sy sien het onkruyd niet te wieden’ (C. Kruyskamp)	176
Een zin van Bakhuizen (G.B.)	176
Geen wit zien (W. Asselbergs)	190
Bladvulling (P. van der Meulen)	220
‘Laakbare taalverkrachting’? (G.J. Uitman)	240
Bijbel en Bilderdijk (G.B.)	247
Vorm en inhoud één (G. Knuvelder)	253
Bij een gedichtje van Vondel (J. de Kruys)	260
Dubbel individualisme (G.B.)	271
Allicht (Willem van Doorn)	273
Een beeld (G.B.)	283
Over een zin bij Bakhuizen (G. Colmjon)	329

Uit de tijdschriften.

Archief voor Kerkgeschiedenis	352
Brabantia	176
Critisch Bulletin	60, 123, 172, 235, 300, 349
De Gids	123, 172, 235, 300
De Nieuwe Stem	59, 123, 172, 300, 349
De Vlaamse Gids	61, 124, 174, 237, 302, 350
Dietsche Warande en Belfort	60, 125, 173, 238, 301, 350
Driemaandelijkse Bladen	64, 128, 240, 304
Etudes Germaniques	176
Het Boek	128
Het Boek van Nu	59, 123, 172, 236, 301, 349
Leuvense Bijdragen	127, 174, 237, 303
Levende Talen	63, 127, 175, 236, 303
Lingua	240
Maatstaf	349

Mededelingen van de Vereniging voor Natuurkunde	304
Museum	128, 176, 239, 304, 352
Neophilologus	63, 128, 352
Nieuw Vlaams Tijdschrift	61, 125, 174, 238, 302, 351
Nova et Vetera	304
Ons Geestelijk Erf	238, 352
Paedagogische Studien	128
Roeping	60, 124, 173, 236, 301, 349
Standpunte	127, 238, 302
Streven	60, 124, 236, 350
Taal en Tongval	175, 239, 303
Tijdschrift voor Levende Talen	126, 175, 237
Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde	63, 174, 240, 251
Tydskrif vir Letterkunde	63, 127, 238, 302, 352
Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal	239
Tydskrif vir Wetenskap en Kuns	63, 176
Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie	61, 126, 174, 237, 303, 351
Volkskunde	64, 128, 175, 240

Het Israel van het Westen.

Wanneer wij een antwoord wensen op de vraag wat Nederland voor Da Costa heeft betekend, moeten wij ons niet in de eerste plaats wenden tot de vele verhandelingen in proza, welke deze schrijver ons heeft nagelaten, maar tot zijn dichterlijke werk. Da Costa maakte zelf steeds onderscheid tussen verstand of rede, en poëzie; dan stelt hij de poëzie ver boven het verstand. In het gedicht *Aan de poëzy*, in 1824 geschreven, erkent hij reeds:

> Vergeefs vermoeit zich mijn verstand
> In wetenschap- en kenniszoeken;
> Daar is geen orde, geen verband,
> In al den wijsheidsschat der boeken!
> Al wat het zwoegende vergâart
> Is vormloos -

Daarom kunnen wij de hulp van de poëzie niet missen; zij is het laatste geschenk dat Adam bij zijn intrede in de wereld van God ontving, en

> De duisternis verdwijnt, die om zijn zinnen klemde,
> Opeens wordt alles aan d' ontboeiden geest verklaard.

Een tweeledige functie heeft deze poëzie; zij is ‘moeder van het zichtbre schoon’ en ‘waarheidsleeraresse’.

> Vergader gy tot een geheel
> Elk nog onzamenhangend deel
> Der bouwstof, die 't verstand vergadert.
> En rijze er op uw harpgeluid
> Een tempel voor den hemel uit,
> Van levend zielscement dooraderd!

Zo oordeelde Da Costa reeds in 1824; wanneer hij in 1847 zijn tijdzang *Wachter, wat is er van den nacht*? schrijft, is er in dit opzicht nog weinig veranderd. In zijn voorrede op dit gedicht komt hij nog eens op het verschil tussen het verstand of de rede, en de poëzie terug. ‘Aan de rede’, zo betoogt hij dan, ‘de nasporingen van hetgeen uit een reeds gegeven feit, uit de reeds geconstateerde ondervinding, eene reeds erkende of onwederspreekbare waarheid, noodwendig voortvloeit. Aan de *poëzy* de als ware het instinctieve blik in de combinatiën en harmonyen, waarvan de wezenlijkheid vaststaat, eer wijsbegeerte of natuurlijk verstand er nog reden van mag geven’. Ter verduidelijking van deze stelling noemt hij Goethe, ‘een groot, zelfs een heerlijk man, indien er geen God was’. Goethe zag, als jong dichter, ‘de wereld in zijnen *Götz von Berlichingen* vroeger en (naar zijne eigene bekentenis) beter, dan toen hy ze by eigen ondervinding en studie als man van de wereld, als Staatsman, leerde kennen’.

Niet alleen dus dat de poëzie een hogere functie vertegenwoordigt, als zodanig heeft zij ook de prioriteit boven het proza. Alle veranderingen in de levenshouding van de dichter, ook in de wijze waarop deze het land zijner inwoning beschouwde, zullen zich derhalve in zijn gedichten het eerst en het duidelijkst openbaren. Mocht hij daarnaast ook verhandelingen hebben geschreven, dan kunnen deze hoogstens nader toelichten wat ook het dichterlijk werk ons reeds te aanschouwen gaf.

Wanneer Da Costa zijn eerste verzen schrijft, is Napoleon juist gevallen; de dichter is dan nog slechts een jongeman van zestien of zeventien jaar, maar met geestdrift mengt hij zich reeds in het koor dat *De verlossing van Nederland* bezingt. Zijn vers

heeft nog weinig oorspronkelijks; de Fransen zijn een wreed, de Spanjaarden en de Russen zijn edele volkeren; Oranje

is de vorst onder wiens aanvoering Holland zich aan de dwinglandij ontworstelde en de vrijheid herwon.

> 't Geluk herrijz' voor ons na zoo veel tegenheden,
> En Neêrland bloeie weer door Eendracht, Moed en Zeden!

Al spoedig echter gaat Da Costa zich dan van de overige dichters onderscheiden. Nog een andere stem, zo getuigt hij in een opdracht aan zijn vriend Jhr Mr W. van Hogendorp, ‘doet mee haar eisen gelden’.

> Het is de stem der Waarheid, lang versmoord.

Ook nu is Da Costa zichzelf nog niet; hij staat nog te veel onder de invloed van Bilderdijk, wiens colleges over de vaderlandse geschiedenis hij met zoveel aandacht heeft gevolgd. De opdracht aan Van Hogendorp behoort tot vijf bijschriften bij beroemde Oranjevorsten; de waarheid waaraan recht moet worden gedaan, ligt nog voornamelijk op het terrein der historie. Wel getuigt Da Costa ook hier reeds: ‘Een tijd spoedt aan, met nieuwen roem bevracht’, en dan ziet hij als Nederlands taak in deze tijd:

> Ja! Neêrland zal der volken voorbeeld wezen,
> En, onverleid, door 't filozoofsch geschreeuw,
> Aan God en plicht nog trouwer dan voor dezen,
> Verplettren eens het oproer dezer eeuw,

maar we vragen ons toch af, of Da Costa wel met zijn gehele wezen achter deze regels stond; zij lijken ons, voor een vurige geest als deze dichter was, toch wel wat al te onpersoonlijk. In later tijd zal Da Costa er telkens weer de nadruk op leggen, dat men zich bij zijn wereld- en levensbeschouwing moet laten leiden door de twee gidsen Geschiedenis en Geloof; wij zouden kunnen zeggen: de Geschiedenis was hier reeds aanwezig, maar het Geloof ontbrak nog op het appèl.

Niet lang daarna is dan ook het Geloof er; Da Costa is tot het Christendom bekeerd. Hij rekent nu af met het begrip vrijheid, dat in zijn tijd zulk een opgang maakte, en welke hij als ongebondenheid, als opstand tegen God, ontmaskerd. Voortaan wil hij geen vrijheid meer *van*, maar vrijheid *door* het geloof. Zijn vrijheid zal bestaan uit ‘aanbidden, loven en gelooven!’ Terzelfder tijd heeft hij dan ook de taak gevonden die gedurende heel zijn verder leven zijn beste krachten zal opeisen:

> Voor mij! één doel slechts heeft mijn leven!
> Eén uitzicht vult geheel mijn ziel!
> En moog my de adem eer begeven,
> Dan dat dit uitzicht my ontviel!
> 't Is: met der Dichtkunst geestverrukldng
> Het Ongeloof en zijn verdrukking
> Omver te stoten van zijn' troon!
> Hy, die de Goliaths doet treffen,
> Kan de aard van 't *ongeloof* ontheffen
> Door éénen dichterlijken toon!

Welke plaats wordt, bij het nieuwe vooruitzicht dat zich thans voor Da Costa opent, aan Nederland en aan Oranje toebedeeld? Een zeer belangrijke plaats. Da Costa heeft zich altijd Jood geweten, maar het is of met de erkenning van Jezus als de beloofde Messias dit Jood-zijn voor hem een schoner glans verkregen heeft. Het Joodse volk was, zo als eens Jesaja profeteerde, bestemd om een geestelijk

brandpunt te worden voor heel de wereld, maar het heeft deze roeping niet aanvaard. Nederland krijgt nu voor het Westen eenzelfde taak als Israel eens voor het Oosten vervullen moest. Het herbergt een volk ‘in dees streken uitverkoren, als een tweede volk van God’.

Tot deze biezondere positie was Nederland van ouds voorbestemd. Want aan welk volk heeft God duidelijker Zijn reddende arm geopenbaard? Heeft Hij dit volk niet bevrijd van het Spaanse juk op een wijze, even wonderlijk als Hij indertijd de Israelieten verloste uit de macht der Egyptenaren? De vergelijking laat zich ook verder doorvoeren; Da Costa wijdt er een afzonderlijk gedicht aan, *Israel en Nederland* geheten, waarin de lotgevallen van het Joodse volk de keer, die van het Nederlandse volk de tegenkeer vormen. Heeft ook Nederland, in de overvloed waarmee het werd gezegend, God niet vergeten; is het daarop niet, als eertijds Israel, door God gestraft? Daar de Babylonische ballingschap, hier de inlijving bij Frankrijk! Doch ook Nederland is God opnieuw genadig geweest; Hij hergaf het de onafhankelijkheid. Als nu dit Nederland zich maar niet gewonnen geven gaat aan de geest der eeuw, aan ‘Oproers Tuimelgeest’, als het de ‘eêlste gaaf’, die God bereid houdt, Zijn Woord, maar niet versmaadt!

Oranje heeft een belangrijk aandeel in het volbrengen van deze roeping. En weer ziet Da Costa tot ver in het verleden terug. Hoe was het bij Prins Willem? Volksvriend en Vorst was hij, maar de Christen eert in hem vooral het hart.

> Ten worstelkamp met Karels zoon bewogen
> Het eerst door deernis met verdrukten, mededoogen
> Met bloedgetuigen van Gods Woord! Straks greep dat Woord
> Hem-zelven in de ziel -

Hoe was Maurits? Leeft hij niet in ieder gemoed ‘dat van Gods invloed blaakt’, omdat hij niet enkel veldheer was, maar ook staatsman, die met vaste hand ‘de slang van 't oproer smoorde’, toen deze ‘naar de hartaâr stak van 't dierbaar vaderland’? Willem II? Zou hij, zo de dood hem had willen sparen, in zijn tijd niet reeds bewerkt hebben het heillot dat Gods gunst thans voor Da Costa's eigen tijd bewaard hield: de vrijwaring tegen de dwinglandij der trotse steden? Willem III? Was hij geen Jozua die het lot dat de aard bedreigde, een eeuw heeft uitgesteld? Christenhelden waren zij, een voor een, en hoe zal nu de tegenwoordige koning zijn, de ‘zoon van zooveel Christenen’? Zal hij opnieuw een van ‘Sions voedsterheeren’ blijken? Zal hij in het Israel van het Westen de rol van een Zerubbabel vervullen?

Het beeld dat Da Costa zich van de historie heeft gevormd, is op zijn minst even eenzijdig als de voorstelling die vóór Bilderdijk Wagenaar bij zijn lezers wekken wilde. Het kenmerkt zich door een veel te zware accentuering van het godsdienstige element, bij de beschouwing der Oranjevorsten allereerst, wier staatkunde geheel beoordeeld wordt naar het nut dat zij afwierp, of zou hebben kunnen afwerpen, voor de kerk, maar dan ook bij het verstaan van allerlei toestanden en gebeurtenissen uit vroeger of later tijd. De bloei welke ons land in de zeventiende eeuw heeft gekend, was, volgens deze dichter, geheel te danken aan de omstandigheid dat in die tijd ons volk bereid was naar Gods gebod te leven.

> De Maagd van Neêrland looft. Gods wateren besproeien
> Haar zevenvoudig erf, en al haar velden bloeien
> In schaduw van de rots der vreeze van Zijn naam!

Omgekeerd: in Da Costa's eigen tijd geeft het Nederlandse volk gehoor aan de vele stemmen die van God afvoeren; nu kan het wel niet anders of rampen zullen het treffen; met graagte somt de dichter ze op: overstroming, pestziekte; hij voorspelt: ‘Al haar bronnen drogen op!’

Het is niet nodig in dit beeld correctie aan te brengen; de eenzijdigheid

springt onmiddellijk in het oog. Zo duidelijk is zij zichtbaar, dat wij ons zelf gaan afvragen: Maar heeft dan Da Costa zelf niet gemerkt dat de wereld zijner ideeën niet strookte met de werkelijkheid? Hij beschikte dan toch over een scherp verstand; ontdekte hij niet dat de feiten hier en daar en telkens weer zijn opvatting weerspraken? Hoe moeten wij dit tekort aan objectiviteit verklaren?

Da Costa was zo wel doctrinair als visionnair. Doctrinair: nadat hij eenmaal een bepaalde opvatting als de zijne had aanvaard, werkte hij die naar alle kanten uit, zij moest nu ook tot de laatste consequentie gelden. Visionnair: in welke richting hij keek, achterom of voor zich uit, steeds zag hij hetzelfde gezicht: Nederland mèt God en dan door God gezegend, en wat heeft hij zich in dat gezicht verlustigd! Met hart en ziel heeft hij er zich aan overgegeven; wij denken hier vooral aan zijn *Geestelijke wapenkreet*:

> Nog éénmaal, ja! zal 's Herders stem
> Ons Neêrlands lammrenwei regeeren,
> Wij, weêr de Oranjehelden eeren
> Als trouwste wachters onder Hem!
> 't Land, in der kerken boezem bloeiend,
> Van melk en honig overvloeiend,
> Gesterkt door d' echten hemelwijn,
> Zal, wederom, als in de dagen
> Van 't snood verbeurde welbehagen,
> Een wonder op het aardrijk zijn!

Naar de zijde van het verleden is dit gezicht desnoods nog vol te houden, maar hoe is het naar de zijde van de toekomst? Als dan van de verwerkelijking van het visioen maar nooit iets blijkt, als integendeel steeds meer feiten zich opstapelen die dit visioen weerspreken? Tenslotte moet dan het visioen wel worden prijsgegeven, maar dat kost pijn. Zolang mogelijk houdt Da Costa aan zijn ideaal vast. Kan hij er niet langer juichend van getuigen, dan neemt zijn belijdenis de vorm aan van een klacht of een gebed,

> Helaas! hoe is het goud verdonkerd!
> Is dit dat Volk, weleer verkoren,
> Een Israel in 't West herboren,
> Verlost met krachten van omhoog,
> Ten wonder in der volken oog?

Moet de gouden kandelaar dan van deze gewesten wijken? Of zal God Nederland ten langen leste toch uit de doden opwekken? Zal Hij toch Zijn ijveraars en profeten zenden? Da Costa smeekt:

> Keer tot Uw volk, Uw erfdeel weder!

Het is een regel uit een gedicht, dat op 1829 staat gedateerd. We zijn dan reeds in de periode van Da Costa's leven, waarin hij slechts een enkele maal ‘in dichtmuzijk sprak’; meestal zweeg zijn lier. Waarom? Er zijn allerlei vermoedens geopperd; het meest waarschijnlijk is nog wel dat ook deze dichter zich niet heeft kunnen onttrekken aan ‘de natuurlijke strekking der poëzy tot proza worden, d.i. van het geestelijk-ideale naar het practische reëele’, welke naar Da Costa's eigen woorden juist in deze tijd ‘op allerlei gebied’ viel waar te nemen. Maar wanneer wij bedenken hoezeer Da Costa's poëzie in de eerste plaats ordening was, begrijpen we dat hier ook geheel andere, veel meer innerlijke, factoren meewerkten. Da Costa was in zijn eigen systeem vastgelopen; er moest een gedeeltelijke heroriëntering plaats vinden,

voordat hij zich opnieuw in dichtvorm uiten kon. Deze hernieuwde oriëntering kwam bij een dogmatische geest als Da Costa was, niet vanzelf. Het duurde jaren

voordat zij voltooid was, maar toen zij zich eenmaal aan hem had voltrokken, was er slechts een onbeduidende aanleiding nodig, de benoeming tot lid van het ‘Koninklijk Nederlandsch Instituut’, waaraan de verplichting tot het vervullen van een spreekbeurt verbonden was, om hem opnieuw tot het schrijven van poëzie te bewegen. En welk een krachtig geluid laat hij dan, met zijn *Vijfentwintig jaren* niet horen!

Heeft de nieuwe oriëntering, welke in deze jaren bij Da Costa plaatsgreep, ook gevolgen gehad voor zijn verhouding tot Nederland en Oranje? Ongetwijfeld. We kunnen de wijziging die zich in dit opzicht voltrok, met weinig woorden weergeven.

Nederland heeft zijn bevoorrechte positie verloren. Het enige volk dat thans nog op een uitzonderlijke plaats aanspraak maken mag, is het Joodse. Nederland daarentegen is slechts een land als ieder ander. Ook thans blijft Da Costa hecht aan zijn tweede vaderland verknocht, maar zuiverder dan eerst voelt hij nu dat hij in dat vaderland toch vreemdeling blijft. Hij is nog minder Nederlander dan hij dacht; hij is wereldburger.

Da Costa is zich deze verandering zelf klaar bewust geweest. Hiervóór haalden wij enkele regels aan uit het vers *Nieuwjaars boete- en bedezang* van 1829; in 1859 heeft hij aan dit gedicht nog een strofe toegevoegd:

> Ja komen zullen deze tijden
> Van licht en heerlijkheid na lijden, -
> Doch by geen eenig volk bepaald -

Met deze strofe vermeerderd vinden we het vers in een herdruk; in een voorrede bij deze herdruk wijst de dichter er op, hoe sinds de eerste uitgave zijn ontwikkeling is voortgeschreden; ‘van den aard dier wijziging’, zegt hij, ‘geeft een enkele strofe, aan het slot van den laatsten gelegenheidszang toegevoegd, een voor deze plaats genoegzamen indruk’.

Maar ook wanneer wij deze opzettelijke heenwijzing niet hadden, zouden de tijdzangen die Da Costa sinds 1840 schreef, ons over de verandering die er in dit opzicht bij de dichter plaatsgreep, niet in twijfel laten. Wij denken hier bijvoorbeeld slechts aan *De chaos en het licht*, waarin Da Costa allereerst aandringt op persoonlijke bekering:

> Daar is een stem voor die Zijn Rijk verbeiden,
> Een roeping om den weg des Konings te bereiden,
> In 't allerbinnenste des harten allereerst!

Daarna:

> Eens Heilands naam en woord verkondigd en beleden!
> Betuigd, van verre en van naby -

Het is niet toevallig dat Da Costa thans de omgekeerde richting volgt, eerst de zending onder negers en Javanen noemt, dan de zending onder Israel, de inwendige zending in Duitsland en eigen land, niet langer dus bij Nederland begint, maar nu bij Nederland eindigt!

Da Costa ziet nu voor het eigen land geen hogere plicht meer dan die welke voor alle landen geldt: terugkeer tot God. Hoe dan Nederlands lot worden zal, weten we niet. Het is mogelijk dat er toch een tijdperk komt van nieuwe bloei, en reeds de kans hierop wekt in de dichter de oude geestdrift:

Hoe zal de Schildleeuw brullen
   Van moed, van vreugd, van kracht!
Hoe zal de Zeeleeuw plassen
   In 't welbekende sop,
En dagen vriend en vijand
   Tot stoute sprongen op!

Maar evenzeer is het denkbaar dat met de hernieuwing van het verbond donkerder tijden voor ons land en ons volk zullen aanbreken:

> Een Natie kan ook vallen
> Met eer, ter eer van Hem.

En:

> Daar zijn ook martelaren
> Op Neêrlands grond geweest!

Betekent dit nu dat de Nederlandse natie in de wereld geen taak meer heeft? Toch wel. Maar de opdracht die haar thans gewordt, is algemener, en tevens meer individueel. Een tweede Sion, waarheen al de stammen optrekken, kan zij niet zijn, maar wel kunnen van haar, als van ieder ander land, mensen uitgaan die onder de volkeren welke thans nog in duisternis wandelen, de fakkel van het Evangelie ontsteken. In deze jaren heeft Da Costa zijn mooiste zendingsliederen geschreven, daaronder het bekende *Men roept van Groenlands bergen*.

In het laatste grote gedicht dat hij schreef, *De slag bij Nieuwpoort*, heeft Da Costa zijn boodschap in het kort aldus samengevat: ''t Geheim van allen zegen, is in Gods vrees gelegen, Zijn dienst, Zijn gunst, Zijn woord!' Hij voegt er bij: 'Oranje en Neêrland, hoort 't'. Met deze tussenregel heeft hij tevens zijn eigen werkzaamheid aangeduid, vanaf het nieuwe begin in 1840 tot aan zijn dood in 1859. Steeds weer heeft hij getuigd dat alleen bij God de redding te vinden was, voor vorst en volk.

Ook voor de vorst. Want nog altijd gelooft Da Costa dat Oranje en Nederland bij elkander behoren. Oranje is ook nu, als vroeger, een 'heilsgeschenk'. Maar dan is het nog slechts des te meer noodzakelijk dat de vorst het volk voorgaat, in het luisteren naar Gods Woord, in het leven naar Gods Wet!

Van koning Willem I heeft Da Costa, op het voetspoor van Bilderdijk, in dit opzicht weinig verwachting gehad. Maar juist wanneer zijn dichtader opnieuw begint te vloeien, maakt deze eerste Willem plaats voor zijn zoon, Willem II, en nu ziet Da Costa de toekomst met Oranje helder in. Geen wonder dus, dat een belangrijk deel van zijn *Vijfentwintig jaren* aan deze vorst en zijn troonsbestijging is gewijd. In naam van de hoogste Koning waagt Da Costa het hem te vragen:

> Hebt ge aan dien Heer alreede uw kroon en troon verbonden
> Die in Zijn eigen bloed Verzoener onzer zonden,
> Het hart der Vorsten als der Volken proeft?

Maar ook de regering van Willem II is voor Da Costa een teleurstelling geworden. Hij blijft de koning met dezelfde vraag achtervolgen, in een gedicht op Bilderdijk, in een nieuwe tijdzang *Aan Nederland, in de lente van 1844*, in de tijdzang *1648 en 1848*. Het is alsof hij hem tot een besliste keuze dwingen wil. Maar dan laat deze vraag zich steeds moeilijker onder woorden brengen; wel een bewijs dat de dichter steeds meer aan de vervulling van zijn wens gaat twijfelen. Hier zijn bijvoorbeeld de betreffende regels uit *1648 en 1848*:

> O Koning! by den galm der doorgebroken tijden
> Treedt Gy - met dat voor-God-behoefte-en-schuld-belijden,
> Van ouds den Vaadren zoo gezegend, - vorstlijk voor!
> En dring' die stem heel 't land als met bazuinkracht door!

Hoe bezwaarlijk heeft de gedachte hier niet haar vorm gevonden; het is of de vaart een ogenblik gestremd werd; met enig geweld moet de dichter zich over een lastig

punt heen zetten. Als kort daarna Willem II sterft, schrijft Da Costa nog wel een lijkdicht *Rouw en trouw*, maar wat het geloof van de

overleden koning betreft, beperkt hij zich dan tot de bede dat, in het ogenblik van zijn dood, God zijn Herder en zijn Licht geweest moge zijn; bij zijn leven, zo voegen wij hier aan toe, was daar te weinig van gebleken. Daarnaast is er dan een vermaning aan de nieuwe vorst:

> Koning! neem Uw staf in handen, naar 't op nieuw bezworen recht,
> Dat weldadig nog zal wezen, zoo slechts biddend neergelegd
> Op den grondslag der Geschiednis, op 't beginsel van Gods Woord -

Maar zal Willem III de verwachting vervullen, die onder Willem I en Willem II ijdel bleek? Ook nu heeft Da Costa weinig hoop; het is wel merkwaardig dat hij in de tien jaar die hem nog restten, zich geen enkele maal verder onmiddellijk tot de jonge koning heeft gericht. Wel ziet hij nog eenmaal, in *De hulk van staat*, over het hoofd van Willem III heen naar diens zoon, de vierde Willem; misschien dat hij -?

Da Costa is tot aan zijn dood blijven vasthouden aan een lotsverbondenheid van Oranje met Nederland. Gemakkelijk is hem dat niet gevallen; hij heeft daartoe wel zeer zwaar op het verleden moeten steunen. Al zijn geloof aan de roeping van het Oranjehuis, zo als deze uit de geschiedenis van ons volk zo overduidelijk bleek, heeft hij nodig gehad, wilde hij tenslotte toch niet uitkomen bij dezelfde teleurstellende ervaring welke het deel werd van zijn grote voorganger Bilderdijk, wilde hij het kunnen blijven zeggen: Niet enkel Nederland, maar ook Oranje; Oranje èn Neêrland, hóórt 't!

Daarnaast heeft Da Costa het ook onmiddellijk tot zijn volk gezegd: 't Geheim van allen zegen, is in Zijn vrees gelegen, Zijn heil, Zijn gunst, Zijn woord, en ook nu weer, hetzij Da Costa roemt of klaagt of bidt, is er telkens datzelfde beroep op het verleden, toen Nederland nog wel zich richten wilde naar Gods gebod. In de liefelijkste kleuren heeft hij zijn volk de tijden voorgetoverd,

> Toen al de vogelkens des hemels zich verblijdden
> En by u nestelden in schaduw van den boom
> Geplant in martlaars bloed by d'Evangeliestroom,

en wij vermoeden dat hij het deed met in zijn hart de stille hoop dat hij zo het Nederland van zijn eigen dagen tot jaloersheid verwekken mocht. Door de herinnering aan deze tijden laat hij zich ook leiden wanneer hij zijn land de toekomst voorspellen gaat; als dat land maar niet moedwillig verzaakt het verbond dat de Zwijger eenmaal met zijn God gesloten heeft, is er geen macht ter wereld die het zijn ware vrijheid ontroven kan, en zo zeker is in dit opzicht zijn overtuiging, dat hij een Duits nationaal lied ombouwt tot zijn bekende vers:

> Zij zullen het niet hebben,
> De goden van den tijd!
> Niet om *hun* erf te wezen,
> Heeft God het ons bevrijd!

Maar dan moet hij tevens erkennen dat aan de enige voorwaarde die hier wordt gesteld, vooralsnog niet werd voldaan; Nederland weigert nog altijd naar de stem van God te luisteren, weer te keren tot Zijn Woord en Zijn weg.

> En Neêrland!.... wie dan Neêrland minder doof
> Wie meer geneigd om oor en hart te leenen
> Aan 't vleiend lied der ijdele Sirenen -

Nu blijft er voor hem niets anders meer over dan voor zijn volk te bidden, maar weer doet hij dit, met in zijn gedachten het genadeverbond dat er eenmaal tussen dat volk en God bestond:

Gedenk, God van genade, aan dat geloofsverbond!
Gedenk het nog, kan 't zijn, hoe ook van onze zijde
Geschonden en verbeurd!

Aan het einde van zijn leven, in 1851, heeft Da Costa nog een gedicht geschreven, dat ons wint door zijn beminnelijke eenvoud; al de gedachten en al de gevoelens die in de latere jaren, zo vaak hij zich met Nederland en diens toekomst bezig hield, door hem zijn heengegaan, zijn in dit gedicht bewaard. Het heet *De hulk van staat*. Da Costa beschrijft hier aan welke lotgevallen ons land alleen reeds in de tijd van een mensenleven - zijn eigen leven - was blootgesteld:

Vijf kroonen op- en afgelegd,
Tien Constitutiën versleten,
Met Belgie een bezworen echt
Ontbonden weêr en reeds vergeten,
Getuigen met hoe fel een vaart
Het zij we waakten, 't zij we sliepen,
Op Neêrlands grond, als op heel de aard,
De losgelaten tijden liepen.

Wanneer de dichter dit alles overdenkt, bekruipt hem de vrees, of in de naaste toekomst het schip van Nederland niet geheel onklaar zal worden; immers: ‘voor alle winden ligt het open’.

't Zij uit den Westen *vrijheid* blaast,
Of *kille dwangzucht* uit den Noorden!
Zij 't by- of ongeloof, dat raast,
Gebroed aan Seine- of Tiberboorden.

Hoe gemakkelijk raakt zo het vaartuig zijn koers niet kwijt! Maar dan is daar een kompas, het enig-goede; wie op dit kompas zeilt, behoeft geen gevaar te duchten:

o Scheepken! veilig zult gy zijn
Op deze dobberende baren,
- - - - - - - - - -
Zoo slechts, als voortijds, aan uw boord
- - - - - - - - - - - -
De naam, het bloed, de Geest, het woord
Van dien Bevrijder blijft in eere,
Die op der Zijnen: *Wy vergaan*,
Het noodweer wendde, hooggeklommen,
D'ontboeiden bergwind stil deed staan
En de opgezette zee verstommen.
J. HAANTJES.

Een proleptische ontkenning.

Herhaaldelijk kan men zinnen horen als: ‘Ik hoop niet dat het vanmiddag zal gaan regenen’, zonder dat de spreker zich bewust is, dat hij zich onlogisch uitdrukt, want hij hoopt wél iets. Daarbij kan men denken aan analogie naar: Ik verwacht niet..., Ik denk niet..., Ik geloof niet..., maar er kan nog een andere oorzaak zijn dat de ontkenning zich naar voren dringt en al in de hoofdzin uitgedrukt wordt. Met die ‘hoop’ is voornamelijk bedoeld, dat men *niet* graag zou willen dat er regen komt.
C.D.V.

Onze ‘uitspraak’ van het Middelnederlands.

Van de uitspraak van het Middelnederlands maken wij Neerlandici over het algemeen geen gewetenskwestie. En ook voor een oudere generatie, die voor het Middelnederlands meer dan wij een min of meer romantische bewondering koesterde, was het geen voorwerp van grote zorg. Als Verdam in *Uit de geschiedenis van de Ned. taal*[4], 63 vlgg. een hooggestemde lofrede houdt op de voortreffelijke eigenschappen van het Middelnederlands, dan heeft hij het ook even, kort maar blijkbaar diep gemeend, over de ‘zoetvloeiendheid’ en de ‘zangerigheid’. Scherp is de formulering niet. Het is ook moeilijk, zakelijk te formuleren waarin welluidendheid of zoetvloeiendheid gelegen is. Objectieve maatstaven daarvoor zijn niet gemakkelijk te geven[1)]. Wat daarvan zij, Verdam deed even weinig moeite om dat bijzondere van het Middelnederlands in zijn voordracht te doen uitkomen als wij tegenwoordig gewoon zijn te doen. Het hele ‘fonisch’ aspect van zijn gesproken of gelezen Middelnederlands leek zozeer op dat van het tegenwoordige Nederlands, dat hij de waarderende kwalificaties ‘zoetvloeiend’ en ‘zangerig’ met hetzelfde recht op de moderne taal had kunnen toepassen.

Wat toch is onze praktijk in het lezen van Middelnederlands? Geen andere dan die we toepassen op zeventiendeëeuws Nederlands. ‘Wie Vondel declameert, doet dat zonder enige weifeling in hedendaags beschaafd Nederlands, en maakt er zich niet de minste zorg over, of Vondel zijn eigen verzen niet op voor ons oor gevoelige punten heel anders heeft willen laten klinken’ (*Neerlandica*, 68). Bij dat ‘hedendaags beschaafd Nederlands’ nemen we dan, als het Middelnederlands moet voorstellen, enige beperkende bijzonderheden in acht - die overigens evenzeer gelden bij de declamatie van gedichten van bijv. Perk -: we permitteren ons geen apocope van de *-n* in woorden als *leven* en *mensen*; we laten in een verbinding als *den hogen berg* de naamvalsuitgangen duidelijk horen (lang niet altijd goed, maar daarover niet nu); we laten, als de voordracht wat pathetisch wordt, een ordentelijk verlengbare klinker wel eens lang uitklinken, daarbij evenwel er zorgvuldig voor wakende dat zo'n verlenging niet voorkomt bij de *ie* in *gieten* of de *oe* in *moeten*, omdat die klinkers in modern Nederlands zo'n verlenging niet kunnen verdragen. Verder weten we dat de middeleeuwer vaak *s* schrijft waar wij nu *z* zouden schrijven, en het valt heel gemakkelijk die *s* als *z* ‘uit te spreken’ in posities waar ons dat natuurlijk afgaat. Dan moeten we er even aan wennen dat in de *sch* de *h* nogal eens ontbreekt, maar overigens behandelen we die *sc(h)* net als de *sch* in 20e-eeuwse teksten van vóór de spelling-1947. En dat is alles, op één punt na, waar we ons heus een beetje inspannen. We laten ons nl. niet misleiden door het letterteken *ij*, zoals een niet-Neerlandicus dat passeren kan, maar spreken middelnederlandse vormen als *nijt* en *tijt* alsof er *niet* en *tiet* stond in een 20e-eeuwse tekst, d.w.z. met korte *ie*-klank. Dezelfde korte *ie* hebben ook bijv. *mijn, venijn, wijch, wijs, wijf* e.d., al zullen we iemand die hem in die woorden onder bepaalde omstandigheden van accent eens wat langer maakt dan die in *tijt* en *nijt*, nu niet bepaald een aansteller vinden.

Met de klank die in het latere Nederlands *ui* is geworden, bijv. in *huis* en *duizend*, zijn er zelfs geen moderne associaties van letter en klank te overvinnen. In open lettergrepen immers zien we in de middelnederlandse teksten

1) Zie de beschouwingen daarover in mijn rede ‘Welluidendheid en klankexpressie’ afgedrukt in de bundel *Neerlandica*, 60 vlgg.

meest *u*, als in *huse, huve, muse, gebruken*, en we lezen die trouw *uu*, stellig met de korte *uu* van *fuut* in *gebruken*, desnoods, maar dan toch op gevaar af van naar het geaffecteerde door te slaan, wat langer in *huse* en *muse*. In gesloten lettergreep is het met die voorloper van *ui* grafisch wat bonter in het Middelnederlands, maar aangezien die bontheid toch maar zelden een *ui* laat zien, valt het gemakkelijk ons aan *uu* te houden, en de enkele maal dat we werkelijk *ui* aantreffen, even 'historisch' te zijn als bij de *ij*, en die *i* als een verlengingsteken van de *u* op te vatten, welke opvatting dan verder even weinig hoorbaar gevolg heeft als bij de *ij*.

Bij dat verwonderlijk gemakkelijke contemporanisme doet het haast precieus aan, westvlaamse vormen als *mure, nature* met *eu* te lezen, omdat die op woorden als *cure, dure*(*keur* en *deur*) rijmen. Er zijn waarlijk wel andere, duidelijke getuigenissen van het rijm betreffende klankverschillen, en die klankverschillen waarlijk niet tot het Westvlaams beperkt, die we toch met de grootste gemoedsrust negeren. Ik meen me trouwens te herinneren dat Verdam op *nateure* e.d. helemaal niet stond, zeker niet buiten het rijm, en zelfs in staat zou geweest zijn, een student die de rijmwoorden in *Reinaert* I (uitg. Muller) 330/31

> Dat was beloken met eenen mure.
> Hierbinnen stoet eens monies scure

als *meure* en *scheure* las, zoal niet te 'verbeteren', dan toch hem te prijzen met een zodanige ironische inslag, dat de zorgvuldige student een volgende maal maar liever weer gewoon *mure* en *schure* ging lezen. En als op een andere plaats *mure* eens op *dure* 'deur' rijmde, dan zou Verdams terechtwijzing zeker niet scherp zijn geweest, als men dat tweede woord dan ook maar met *uu* las, al liet hij niet na, bij zo'n gelegenheid te vermelden dat het rijm, ook naar huidige westvlaamse 'klankstand', zuiver was.

Als tegenwoordige 'strenge meesters' van hun leerlingen ook buiten het rijm *meure* en *nateure* verlangen, terwijl ze toch die leerlingen nooit lastig vallen, als ze de woorden *beeten* 'afstappen' en *beten* 'beten' als volslagen homoniemen behandelen ook bij auteurs die die twee klanken nooit zouden laten rijmen, dan is die inconsequente houding misschien ten slotte ook niet veel anders dan een wat vermomde vorm van wat ik zoëven contemporanisme noemde: het verschil tussen *eu* en *uu* is ook in het moderne Nederlands bekend, maar twee soorten *ee*-klanken, dat is zo iets vreemds, dat we daar toch maar 'niet aan doen'. Het is wel een wat oneerbiedige verklaring, maar ik vrees dat het de juiste is.

Verdam heeft in de aardige *Afscheidsgroet aan zijne leerlingen*, uitgesproken op 17 Juni 1915, volmondig erkend dat hij 'in de phonetiek.... steeds een brekebeen geweest' was, en onder 'phonetiek' zal hij daar wel mede, of zelfs in de eerste plaats, verstaan hebben wat wij zouden noemen 'historische klankleer'. Maar wij, die niet graag van onszelf zouden erkennen brekebenen te zijn in de fonetiek, en vooral niet in de historische klankleer, wij kunnen niet beweren dat onze superioriteit tegenover Verdam tot uiting komt in een beter verantwoorde uitspraak van het Middelnederlands. Het is niet overdreven te zeggen dat we het met de 'uitspraak' van het Gotisch heel wat nauwer nemen dan met die van onze middeleeuwse taal.[1)]

1) Overigens komen in de praktijk van de gotische uitspraak ook merkwaardige concessies voor aan modern-nederlandse fonologische hebbelijkheden. In de moeilijke kwestie van de klankwaarde van *ai* en *au* trekken we, al of niet in ons geweten overtuigd, in ieder geval een vaste lijn. Evenzo stellen we veelal strenge eisen op het - toch ook lang niet ondisputabele - punt van de spirantische uitspraak van intervocalische *b* en *d* in *giban* en *beidan*. Daarop zijn we gewoonlijk secuurder dan op de lengte van de middenconsonant in *atta, alla*, die alleen door 'preciezen' wordt verlangd, maar intussen boven alle twijfel staat Maar niemand onder de 'preciezen' in Nederland fronst er, zover ik weet, ooit een wenkbrauw over, als hij gotische

Nu kan de Neerlandicus, bij wijze van verweer, opmerken dat het te simplistisch is, te spreken van ‘het’ Middelnederlands, waarvan ‘de’ uitspraak zou moeten worden vastgesteld. Dat Middelnederlands immers was dialectisch zeer geschakeerd, en er hebben zonder twijfel grote regionale verschillen bestaan. Verder is ‘Middelnederlands’ ook chronologisch een ruim begrip, en in de drie eeuwen waarover het zich uitstrekt, zullen verschuivingen hebben plaatsgehad. Het een en het ander is stellig juist; vooral het argument van de regionale verschillen weegt zwaar. Toch blijft het verweer enigszins zwak tegenover de zorg en nauwkeurigheid waarmee we kwesties van vormleer en syntaxis, en niet het minst van historische klankleer gewoon zijn te behandelen. In zekere zin toch mag de uitspraak gelden als een bijzonder onderdeel van de historische klankleer, als een formule waarin onze beschouwing van het middeleeuwse klankstelsel is uitgedrukt. Men kan die sterke regionale verschillen ten volle erkennen, en de mogelijkheid van veranderingen tussen de 13e en 16e eeuw volmondig toegeven, zonder daarom te berusten in de betrekkelijk indifferente houding die ons gangbare uitspraakstelsel, als het een stelsel mag heten, kenmerkt. Er zijn onderwerpen genoeg in de praehistorie van de taal, waarbij zekerheid onbereikbaar is, waarbij nooit meer enig nieuw feit te wachten is dat de constellatie verandert, en die we toch steeds weer de moeite waard vinden om er scherpzinnige debatten over te voeren. Hoeveel te meer dan verdient de fonische gedaante van onze oudere taal, een onderwerp dat althans niet praehistorisch is, waarbij althans controleerbare feiten in het geding kunnen worden gebracht, een zorgvuldige beschouwing.

Wat de chronologische verschillen betreft, die zouden we kunnen elimineren, in ieder geval effectief beperken door voorlopig de beschouwing alleen te richten op het Middelnederlands van de 13e eeuw. Dat is een praktijk die in vele grammatische geschriften gewoon is, en zichzelf om meer dan een reden aanbeveelt. En ook de regionale verschillen kunnen we aanzienlijk inperken door in het middelpunt te plaatsen, voorzichtig uitgedrukt, het westelijke Middelnederlands van de zuidelijke gewesten. Met deze regionale en chronologische beperking krijgen we zo ongeveer wat Franck in zijn *Mnl. Gr.* nog eenvoudig ‘gut Mnl.’ durfde noemen. Er is verder een ander gezichtspunt, dat de regionale verschillen een minder onoverkomelijk obstakel maakt tegen een enigermate verantwoorde uitspraak van ‘het’ Middelnederlands. Namelijk dit, dat er bij al die verschillen belangrijke punten zijn geweest van onderlinge overeenkomst, punten waarop het 13e-eeuwse Nederlands principieel verschilde van het 20e-eeuwse. Zo kunnen we hier en daar komen tot een grootste gemene deler van middelnederlandse eigenaardigheden, die te meer recht heeft om in onze uitspraakpraktijk te worden erkend, als die eigenaardigheden fonologisch blijken te zijn. Met een uitspraak die zulke fonologische trekken recht doet wedervaren, zijn we zo veel op de gangbare vooruit, dat we te gemakkelijker kunnen berusten in ons onvermogen om te preciseren hoe zo'n algemene fonologische trek van het Middelnederlands regionaal fonetisch tot uiting kwam.

vormen als *land* en *gard* gemoedelijk nederlands met *t* aan het eind hoort spreken, terwijl hier de *d* heel wat zekerder is dan de difthong in *bait* en ook dan de intervocalische spirant in *giba*.

Ik begin daarom met enkele van die fonologische verschillen van het Middelnederlands tegenover het Nieuwnederlands, aan het bestaan waarvan niemand twijfelt, maar die desniettemin in de uitspraak stelselmatig worden verwaarloosd. Daarna waag ik me op iets onzekerder terrein - zonder evenwel buiten de grenzen van het zeer waarschijnlijke te geraken - door enige karakteristieke eigenaardigheden van het Middelnederlands te bespreken, die misschien niet zuiver fonologisch (meer) waren, maar wel aan de 13e-eeuwse taal een heel ander 'fonisch' aspect gaven dan de 20e-eeuwse.

Niemand twijfelt eraan dat de *ê* van *been, steen, heeten* een heel andere is geweest dan de *ē* van *geven, nemen, ketel* of *schepe*. Bij die laatste vier laat ik opzettelijk achterwege de vraag of tussen die *ē*'s van verschillende herkomst (verlengd uit oude *e*, umlauts-*e* en *i*) nog een duidelijke nuancering bestond. Het is lang niet onwaarschijnlijk, en het zou met moderne dialecttoestanden gesteund kunnen worden, maar het blijkt in elk geval uit het Middelnederlands zelf niet. En het is gewenst, bij een kritische beschouwing van de gangbare uitspraak niet in finesses te treden die al te dubieus zijn, en voedsel zouden kunnen geven aan de in dubiis abstinente houding, die onze uitspraak zodanig beheerst dat ook niet-dubia uit praktische overwegingen of overwegingen van gemak onder de abstinentie vallen. We behandelen dus de *ē*'s van *geven, ketel* en *schepe* als onderling gelijk, maar stellen een foneemverschil vast tussen *ê* en *ē*.

Het is geen onredelijke of onpraktische eis, dat foneemverschil in de uitspraak te doen uitkomen. Hoe, dat is van minder zorg. Willen we de *ê* van *been* en *heeten* dat stijgende-difthongachtige geven dat we nu nog horen in veel dialecten die het onderscheid nog kennen, dat kàn. Willen we de *ē* van *geven* en *nemen* meer [*ɛ*]-achtig realiseren, zoals dat in oostelijke dialecten wel gebeurt, en dan de *ê* van *steen* en *heeten* als [e·], dat kan ook. Dat is een fonetische kwestie, waarbij we hetzelfde 'gereserveerde' standpunt kunnen innemen dat we totnogtoe gewoon zijn in te nemen tegenover zo goed als alle uitspraakkwesties.

Niets lijkt op het ogenblik meer uit de tijd dan te doen wat J.W. Muller gedaan heeft in zijn *Reinaert*-uitgave, n.l. de spelling van de handschriften te normaliseren. Zonder nu van onze tegenwoordige diplomatische uitgaven ook maar iets kwaads te zeggen, is het toch aardig op te merken, dat Muller, die zijn niet-diplomatische, 'kritische' uitgave niet dan na een uitvoerig pleidooi durfde aanbieden, in zoverre modern was dat hij met zijn consequente spelling *eenen, steenen* enz. enz. tegenover *desen, leven, wesen* enz. enz. een f o n o l o g i s c h verschil aangaf.

Een ander zonder enige twijfel fonematisch onderscheid dat we in onze uitspraak volkomen verwaarlozen, is dat tussen de *ie* van *niet* en de *ij* van *nijt*. We weten volstrekt zeker dat die woorden geen homoniemen waren, en het zou heel gemakkelijk zijn, een reeks van zulke niet-homonieme, maar door ons steeds als homoniemen gesproken doubletten samen te stellen: de fonologische oppositie *ie-ij(i)* was behoorlijk functioneel belast. En in tegenstelling met de *ê-ē*-oppositie tekent ze zich nog in het heden af door de ontwikkeling van de *ij* tot difthong. Wij laten intussen dat fonologisch verschil niet horen, en wijzen met een welwillende glimlach de 'ongeletterde' terecht die, uitgaande van de tegenwoordige verhouding tussen letterbeeld en klank, de 'lange *ij*' als *ei* leest. En toch zouden we moeten erkennen dat die eenvoudige de fonologische werkelijkheid heel wat meer nabij komt dan wij met onze volkomen identieke *niet's* en *nijt's*. Die erkenning kan ons dan wat zacht-

zinnig maken in de beoordeling van diezelfde eenvoudige, als hij *nijt* met *ei* spreekt, maar *risen* en *wisen* niet, omdat daar geen moderne spelgewoonte hem de rechte weg wijst.

Ook hier kunnen we f o n e t i s c h e twijfelvragen stellen, die evenzeer van ondergeschikt belang zijn als bij de eerst besproken oppositie, en nog minder dan daar de houding van indifferentie kunnen rechtvaardigen. Was de *ie* van *niet* nog een hele of halve difthong? Was het een zuivere monofthong, terwijl de *ij* van *nijt* al wat difthongisch was? Was er gewestelijk verschil? Die laatste vraag kan veilig bevestigend worden beantwoord. En wat de twee andere vragen betreft, wellicht zijn we niet zo ver van de waarheid af, als we de veronderstelling van de tweede vraag voor onze praktijk aanvaarden: we zouden de *ie* van *niet* als een lange monofthong kunnen spreken, en de *ij* van *nijt* enigszins gedifthongeerd, ongeveer als de *i* van *pit* met een lichte *j*-naslag. Die keus - het is ook hier niet meer dan een keus - zal althans voor het Zuiden niet zo heel ver bezijden de fonetische waarheid zijn, zeker niet als we wat later in de tijd komen dan de 13e eeuw, en heeft in het algemeen de aantrekkelijkheid van op het heden aan te werken en zodoende op goed verantwoorde wijze ‘contemporanistisch’ te zijn.

Wie over difthongering van de *ij* spreekt, denkt aan het parallelle verloop bij de mnl. *uu*, die later *ui* is geworden. Gesteld dat we voor de *ij* de zojuist voorgestelde licht-difthongische uitspraak aanvaarden, dan is het wel elegant, en vermoedelijk ook wel fonetisch niet ver mis, als we met de *uu* iets dergelijks doen. Maar hier is de zaak minder dringend; hier kunnen we onze indifferente houding dekken met de fonologische overweging dat er geen foneem in de buurt lag, dat van de *uu* onderscheiden moest blijven. Maar ook dan verwaarlozen we zonder twijfel weer een andere trek van het Middelnederlands, die met de voorbeelden in het begin al is aangeduid, maar nog niet uitdrukkelijk is besproken. Als er iets zeker is, dan is het wel dit, dat het 13e-eeuwse Nederlands l a n g e vocalen heeft gekend. En het heeft iets voor, dat feit juist in de eerste plaats vast te stellen ten aanzien van de klinkers in *nijt* en *uut*, omdat die twee, met de derde ‘hoge’ klinker, de *oe* van *moeten*, een groep vormen waarmee de fonologische beschrijving van het moderne Nederlands enigszins verlegen zit: ze heten wel ‘zwak gesneden’, maar zijn toch niet verlengbaar (behalve voor *r*), dus eigenlijk niet ‘vrij’. In het Middelnederlands nu waren ze zeer stellig lang, en dat in alle posities, geheel onafhankelijk van de volgende medeklinker. Lang was zeker ook de *oe*, daargelaten of die nog wat *ô*-achtig was of al meer naar de tegenwoordige klank toeging. En had hij nog iets van een tweeklank, dan was de ‘totale’ waarde in ieder geval die van een lange vocaal; hij verhield zich fonologisch ongeveer tot een gewone lange klinker als in het modern-nederlandse fonologische systeem de *ei* van *bijten* en *geit* tot de *ee* van *beten* en *geest*.

En lang waren voorts alle klinkers die wij desnoods ook wel eens lang willen spreken, omdat de moderne tegenhangers verlengbaar zijn, lang hetzij ze uit vanouds lange klinkers of tweeklanken waren voortgekomen, zoals de *a* in *gave, wagen* (ww.), *gedaan*, de *ee* in *been* en *heeten*, de *oo* in *groot* en *brode*; hetzij ze de voortzetting waren van korte klinkers die in open syllabe waren verlengd, zoals in *wagen* (znw.), *dage, clagen, bogen* (ww. en znw.), *genomen, even, nemen* enz. In het algemeen alle vocalen in open syllabe lang. Verderop zullen we nog zien, dat we met het begrip ‘open’ en ‘gesloten’ syllabe voor het Middelnederlands rustiger werken kunnen dan voor het tegenwoordige Nederlands, waar die onderscheiding, zoals Dr. Paardekooper

terecht heeft betoogd (*NTg*. XLII, 294) op zijn minst hachelijk moet heten.

Klinkerkwantiteit was stellig een typerende eigenschap van het Middelnederlands. Zo typerend dat we die gerust fonologisch kunnen noemen zonder nog kategorisch de vraag te hebben beantwoord die men bij de toekenning van de kwalificatie 'fonologisch' nogal eens stelt of stelde, nl. of het kwantiteitsverschil ook onderscheidende waarde had in dien zin dat men de bekende proef met woordparen waarvan de gepaarden uitsluitend door kwantiteitsverschil waren onderscheiden, op het Middelnederlands kan toepassen. Voorlopig kunnen we ons ertoe beperken vast te stellen dat het onderscheid tussen lange en korte klinkers zozeer tot de wezenskenmerken van de taal behoorde, dat het ieder hoorder 'raar' of 'vreemd' aandeed, als dat onderscheid niet duidelijk uitkwam. Even vreemd of raar als het ons tegenwoordig aandoet, als we iemand de *ie* van *gieten* of de *oe* van *moeten* lang horen spreken. Of we die zeer belangrijke bijzonderheid dan al als voldoende bewijs voor de fonologische waarde van het kwatiteitsverschil willen beschouwen, is een vrij theoretische kwestie.

De realiteit van het kwantiteitsverschil voor het 13e-eeuwse Nederlands eenmaal aanvaard, rijst terstond deze vraag: had zich in de 13e eeuw bij de midden- en lage klinkers ook al ontwikkeld een verschil in timbre, d.w.z. in articulatiewijze tussen wat we met vol recht kunnen noemen de k o r t e klinker en zijn l a n g e pendant? In onze uitspraakpraktijk is dat geen vraag: wij geven 'stilzwijgend' de klinkers van *dach* en *dage* hetzelfde timbreverschil dat we in modern-nederlands *dag* tegenover *dagen* opmerken, het verschil dat we in fonetisch schrift uitdrukken door [ɑ] resp. [a], en dat in de fonologische literatuur gewoonlijk als bijkomstig wordt beschouwd: een opvatting die door Van Ginneken, *Onze Taaltuin* X, 102 enigszins onparlementair, maar daarom niet onjuist, als 'scherpslijperij' is betiteld. A priori is het waarschijnlijk dat het onmiddellijk nadat de verlenging van korte vocaal in open syllabe had plaatsgehad, nog niet bestond. En vrijwel zeker is het dat langzamerhand, vooral l a n g z a m e r h a n d , naarmate het timbreverschil zich ontwikkelde, het kwantiteitsverschil op de achtergrond raakte, zodat wij tegenwoordig geen korte en lange vocalen meer kennen, maar alleen verlengbare en niet-verlengbare. De bijzonderheden van dat langzame, vooral l a n g z a m e verloop zullen wel nooit te achterhalen zijn, maar een voorstelling kunnen we er ons van vormen door te letten op de gang van zaken met de hoge vocalen (*ie, uu* en *oe*) in oostelijke (en niet alleen oostelijke) dialecten, die nog lang niet het stadium van algemene verkorting (behalve vóor *r*) bereikt hebben dat in de algemene taal is bereikt. Dat verloop is wel niet geheel vergelijkbaar omdat er geen timbreverschil zich heeft ontwikkeld, en omdat de verkorting van de vroeger lange vocalen definitief is geweest, d.w.z. dat ze tegenwoordig ook niet meer verlengbaar zijn. Maar toch leert die etappegewijze verkorting (de volgende consonant is daarbij o.a. van invloed) ons wel wat omtrent de wijze waarop in het algemeen zulke kwantiteitsveranderingen in hun werk gaan[1)]. De nu nog bestaande uitzondering op de algemene verkorting in de positie vóór *r* mogen we wel opvatten als een laatste 'hindernis', die nog niet 'genomen' is.

1) Terloops wil ik erop wijzen dat de toestand met de hoge vocalen in dialecten het vermoeden wettigt dat in de algemene taal de verkorting van de *ie, uu* en *oe* op dezelfde wijze is verlopen. Het is dus heel goed mogelijk, ja waarschijnlijk, dat die verkorting niet oud is, zodat bijv. in de 17e eeuw die klinkers, althans voor bepaalde consonanten, nog duidelijk lang waren.

Aangezien nu het 13e-eeuwse Nederlands de verlenging in open syllaben nog niet lang achter zich had, is het op zijn minst voorbarig, het timbreverschil tussen korte en lange vocalen in even sterke mate voor de 13e eeuw aan te nemen als voor het moderne Nederlands. Het is zeer waarschijnlijk dat het Mnl. in het vormenpaar *dach-dage* òf [dɑx dɑ·γə] òf [dax da·γə] had. Voor het laatste alternatief zou kunnen pleiten de latere ontwikkeling van de verlengde vocaal tot een a'-klank. Het is ook waarschijnlijk dat de vocalen van *sprec* en *spreken* nog niet articulatorisch zo ver uiteenlagen als tegenwoordig: ook hier kunnen oostelijke dialecten met hun *gèven* en *sprèken* wel iets ouds bewaren. Evenzo wordt de oostmnl. schrijfwijze *gade* wat begrijpelijker, als we ook voor het Westen nog niet zo'n groot articulatorisch verschil aannemen tussen de klinker van *god* en die van *gode*. Overigens hoeven deze betrekkelijk ondergeschikte punten geen factor van groot belang te vormen in de praktijk van de uitspraak. Ook is het niet nodig, een strakke lijn te trekken ten aanzien van de vele variaties in *o*-klanken. Zo zal in het Middelnederlands wel bestaan hebben het verschil tussen de twee korte *o*'s in *lok* tegenover *bok*, maar aangezien van werkelijk fonologisch verschil niets blijkt, kunnen we daarmee gevoeglijk handelen zoals ons moderne instinct het ons ingeeft. Ook laat ik onbesproken de uiterst wonderlijke houding van middeleeuwse rijmers tegenover de verschillende lange *oo*-klanken, waarvan we toch stellig weten dat ze verschilden, maar die toch zonder bezwaar op elkaar rijmden en zelfs de als *o* geschreven *eu* niet van het rijmcontact uitsloten. Ook al heeft Muller van historisch standpunt volkomen gelijk met in zijn *Reinaert* de *oo* in *broode, groote, stooten* e.d. dubbel te schrijven tegenover *goten, vloghen* e.d., fonologisch blijft dat geval raadselachtig in vergelijking met de grote zorg van de middeleeuwse rijmers met de *ê* en de *ē*. Of we die zonderlinge toestand van promiseuïteit tussen *ô* en *ō* en *eu* moeten zien als een vroeg stadium in het wordingsproces van een stel fonemen, op de manier van Hellinga *Onze Taaltuin* X, 169 vlgg., dus zodanig dat, om een voorbeeld van Hellinga (*ald*. 173) te nemen, er niet een woord *meulen* naast een woord *molen* was, maar een woord *meulen/molen*? En dat dan in het Mnl. nog een graadje sterker: een toestand waarin een *verhoghet* niet alleen grafisch, maar ook fonisch zowel *verhoogd* als *verheugd* kon voorstellen?[1)]

Deze uiterst moeilijke kwestie te willen beslissen op een wijze die de fonetische gedragslijn voor de uitspraak van het Middelnederlands nauwkeurig afbakent, of wel ten aanzien van die uitspraak geen beslissing te willen treffen alvorens die kwestie bevredigend is opgelost, zou een ‘mieux’ zijn dat met recht de vijand van het ‘bien’ mocht heten. Hier is inderdaad een gematigd contemporanisme aan te bevelen, dat desnoods *ô* en *ō* onderscheidt, maar tussen *ō* en *eu* of helemaal niet beslist, of een geschreven *o* alleen dan als *eu* ‘oplost’, als de contemporaine vorm van het woord dat wel heel dwingend verlangt, bijv. in een woord als *doghet* ‘deugd’ en zijn geliefkoosde rijmpartner *joghet* ‘jeugd’.

Er is een belangrijker punt, dat nauw samenhangt met de zojuist verdedigde opvatting omtrent de klinkerkwantiteit, maar het consonantisme raakt. Het is opmerkelijk dat er zo uiterst zelden verschrijvingen in de handschriften voorkomen van de dubbele consonant na klinker. Het beruchte *panekoek*, of *baker* in plaats van *bakker*, waarmee ieder twintigsteëeuws kind dat schrijven

1) Bezwaren tegen Hellinga's beschouwingen zijn ontwikkeld door Kloeke, *NTg.* XXXVII (De Vooysnummer), 64 vlgg.

leert, te worstelen heeft, en waarover de onontwikkelde volwassene bij het schrijven steeds struikelt, was blijkbaar voor de middeleeuwse 'scrivers', die waarlijk, soms mechanisch of 'fonetisch' genoeg te werk gingen, geen gevaarlijk struikelblok. Waarom niet? Omdat de *a* van *sacken* in timbre verschilde van die in *saken*? Ten eerste zou daartegen op te merken zijn dat dat timbreverschil dan toch de 20e-eeuwse 'kinderen en eenvoudigen' lang niet altijd de juiste grafische weg wijst. Maar ten tweede en ten voornaamste: we hebben zoëven betoogd dat het op zijn minst zeer onzeker is of het timbreverschil in de dertiende eeuw al bestond. In het gunstigste geval zal het veel zwakker geweest zijn dan tegenwoordig. Veel meer ligt het voor de hand, ons af te vragen of we niet wat te gemakkelijk de twintigsteëeuwse toestand in de dertiende eeuw projecteren door ervan uit te gaan dat de dertiende eeuw geen lange consonanten meer kende. Als we ons die vraag stellen in deze strikte vorm of in de dertiende eeuw tussen korte en lange consonant een fonologische oppositie bestond, dan is het wat moeilijk om een beslist bevestigend antwoord te geven. Maar we moeten niet uit het oog verliezen dat zulk een oppositie in feite alleen kon voorkomen in combinatie met een duidelijke oppositie in klinkerkwantiteit. *Saken* was van *sacken, reke* van *recke* alvast te onderscheiden door de vocalische oppositie. Daardoor kon de oppositie in consonantkwantiteit van minder betekenis worden. Evenwel mogen we, zonder abstract fonologische redeneringen, aannemen dat er tussen de middenconsonanten in, *saken* en *sacken* een zo duidelijk verschil bestond dat het grafische dubbele teken in *sacken* steun vond in het gehoor van de 'scrivers'.

Het valt inderdaad Franck in zijn *Mnl. Gr.*[2], 113/14 niet zo heel gemakkelijk om dwingend te betogen wat hij betogen wil, n.l. dat het Mnl. de 'geminatie' had opgegeven; ten slotte moet hij uitdrukkelijk toegeven dat er hier en daar toch wel onmiskenbare sporen van een 'wirkliche Verstärkung des Lautes' te zien zijn. In Francks betoog komt niet voor de ontwikkeling van de intervocalische *d*, een betrekkelijk jong proces van verval, waarvan het begin wel niet ver vóor de middelnederlandse overlevering zal liggen: de gevolgen ervan komen immers in de teksten nog maar schaars en laat te zien. Hoe men zich dat proces precies fonetisch voorstelt, doet hier minder ter zake[1)]; allen zijn het erover eens dat de *d* 'verslapte', zullen we maar zeggen, onder invloed van de vocalen eromheen. Nu is het wel zeer opmerkelijk dat de vanouds 'gegemineerde' *d* in woorden als *padde, wedde* geen spoor van die 'verslapping' ooit heeft vertoond. Het moet dan wel zo zijn dat die *dd* wat langer, wat sterker, of hoe men het noemen wil, was dan de *d* in *pade, goede*, m.a.w. dat kort vóor het begin van de overlevering, of wel - als we aannemen dat de geschreven teksten niet al te zeer bij de gesproken feiten zijn achtergebleven - nog tijdens de middelnederlandse periode, de 'geminatie' een fonetische realiteit was.

Het Nederlands van de dertiende eeuw heeft op zijn minst nog een zeer vaste aansluiting van korte vocaal aan de volgende consonant gekend, zodat de syllabegrens veel duidelijker dan thans in die consonant lag: een toestand die we tegenwoordig nog waarnemen in opperduitse dialecten in woorden als *backen, Hecken, Pfanne*. We kunnen veilig aannemen dat de lange consonant in zulke woorden nog duidelijker 'sprak' dan in het tegenwoordige

1) Zie het 'fonetisch overzicht' bij Schönfeld, *Hist. Gramm.*[4], 32 vlgg., met de literatuur op blz. 235. Sedert heeft Pauwels in een bespreking van Schönfelds vierde druk, *Leuv. Bijdr. Bijbl.* XXXIX, 73 vlgg., een andere mening verdedigd aangaande het fonetisch verloop.

Opperduits. De zoëven genoemde woordparen *saken* en *sacken, reke* en *recke* zullen onderscheiden geweest zijn door twee gecombineerde kenmerken, het vocalische en het consonantische. Hoe men dat fonologisch recht wil zetten, doet er niet veel toe. Ook kan rustig de mogelijkheid worden erkend dat het vocalische onderscheidskenmerk langzamerhand het voornaamste werd, en het vocalische onderscheid zelf, zoals boven werd aangegeven, langzamerhand van karakter veranderde. Daarmee blijft het feit, dat het dubbel geschreven consonantteken in de middeleeuwen, ook als we een tamelijk geavanceerde ontwikkeling naar de huidige toestand toe aannemen, zeker nog een sterk gearticuleerde medeklinker voorstelde, die in nadrukspositie zonder enige geforceerdheid duidelijk lang kon worden gesproken en ook lang gesproken werd. Die consonant was, wat zijn kwantiteit betreft, misschien mutatis mutandis het best te vergelijken met onze tegenwoordige 'verlengbare' klinkers: lang kan men die niet bepaald noemen, maar kort zijn ze toch ook allerminst, en in de voordracht maken we dikwijls een dankbaar gebruik van hun virtuele lengte.

Uit het bovenstaande, waarin ten dele niet anders gedaan is dan algemeen erkende feiten waarderen zoals ze van fonologisch standpunt gewaardeerd moeten worden, ten dele enkele nieuwe beschouwingen zijn gegeven die op zijn minst een grote waarschijnlijkheid hebben, zal de lezer hebben gezien dat het Middelnederlands wel een heel ander 'fonisch' beeld moet hebben gehad dan wij er in onze voordracht, zonder of zo goed als zonder enige 'couleur temporelle', aan geven. En het zijn juist die misschien niet meer streng en over de hele linie fonematische, maar in elk geval virtueel en meestal ook wel reëel aanwezige bijzonderheden, zoals de kwantiteit van vocalen en consonanten, die aan onze middeleeuwse taal een eigenaardige gedragenheid en zwier moeten hebben verleend, die wij in onze voordracht volkomen wegwerken. Van 'welluidend' en 'zangerig' gesproken: hier hebben we nu trekken die tot de meest objectieve kenmerken van welluidendheid behoren.

Als proef beveel ik de geduldige lezer aan, eens een stuk Middelnederlands te lezen met inachtneming van de voornaamste karakteristieke eigenaardigheden waarin het van het tegenwoordige Nederlands afweek. Bij wijze van samenvatting van mijn betoog zouden dan de volgende eigenaardigheden kunnen worden genoemd.

1. Lange vocalen, hetzij in open hetzij in gesloten syllabe, hetzij vanouds lang of in open syllabe verlengd, worden duidelijk lang gerealiseerd. Die lengte komt natuurlijk vooral uit daar waar het zinsaccent de betrokken syllabe kennelijk zware nadruk geeft.
2. De medeklinker die een oude geminaat voortzet, wordt sterk en met duidelijke verlenging gesproken, ook weer inzonderheid daar waar het zinsaccent nadruk verlangt op de lettergreep die door de consonant wordt afgesloten.
3. De *ie*-klanken in *niet* en *nijt* zijn onderscheiden, bijv. zo dat de eerste een zuivere lange *ie* is, de tweede enigermate difthongisch. Vóor *r* vallen ze samen in lange *ie*. Parallel met deze behandeling van de *ij* in *nijt* kàn gaan een lichte difthongering van de *uu* in *huse, muse*, maar noodzakelijk is dit niet: men moet enigszins aan het verklaarbare gevoel van 'onwennigheid' tegenover zulke experimenten tegemoetkomen.
4. De *ê* van *heeten* is onderscheiden van de *ē* in *geven*, de *ê* heeft iets van een stijgende difthong; vóor *r* vallen beide samen in een tamelijk open *ee*-klank.

5. De verschillende *oo*-klanken worden, ten dele als tegemoetkoming aan de onwennigheid, ten dele wegens de fonologische onzekerheid op dit punt, niet onderscheiden; wel worden ze gezamenlijk apart gehouden van de klank die later *oe* is geworden. Deze laatste klinker te realiseren als de moderne *oe*, onder strenge inachtneming van punt 1.

Hier volgt een fragment uit *Floris ende Blancefloer*, vs. 3001 vlgg., waar Blancefloer haar vriendin Claris aanspreekt. Om de punten aan te geven waarop de voordracht hoorbaar verschillen moet van wat we gewoon zijn, breng ik enige tekens of veranderingen in de spelling aan, waarvan de waarde zonder toelichting duidelijk is.

Die in gōēden hōpen sīĳn van min·nen,
Hem staet wel te plēghen der blōēmekĭĳne,
Om te verghēten der pĭĳne;
Maer mĭĳ naect drōēfheit ende nĭēt el.
Sōēte vriendin·ne, nu wētij wel,
Dat ic mĭĳnen lĭēve ver·re bem,
Hĭĳ ver·re van mĭĳ, ic ver·re van hem.

Het is niet moeilijk, andere specimina van Middelnederlands te geven ten bewijze dat een gematigd streven naar ‘couleur temporelle’ ten goede komt aan de welluidendheid en expressiviteit, en ons veel nader brengt tot wat de dichter zelf heeft gehoord. Vooral de lyrische poëzie heeft er recht op, aldus te worden behandeld. Ik doe nog een paar willekeurige grepen uit Hadewijch. De eerste uit Van Mierlo's bloemlezing, blz. 207, met enkele spellingvrijheden en tekens zoals in het *Floris*-fragment.

Al drōēvet die tĭĳd ende die vōgelĭĳne,
Dan darf nĭēt dōēn die herte fĳne
Die dore Min·ne wilt dōgen pĭĳne;
Hĭĳ sal wēten ende kin·nen al
- Sōēte ende wrēet,
Lĭēf ende lēet -
Wat men ter Min·nen plēgen sal.

De tweede uit Van Mierlo, *Stroph. Ged.* I, 194, met soortgelijke veranderingen

Sint ic mij ghēve in min·ne
Verlĭēsic ofte win·ne,
Sōē stēet in mĭĳnen sin·ne:
Ic wil·le hare al·les wēten danc;
Verlĭēsic ofte win·ne:
Ic wil·le stāēn in hāēr bedwanc.

Na deze meer algemene fonische trekken van het Middelnederlands wil ik bij een volgende gelegenheid enige bijzondere punten bespreken waarin onze uitspraak zorgvuldiger en juister zou kunnen zijn.

Utrecht, October 1952.
C.B. VAN HAERINGEN.

Rhijnvis Feith en de Ossian. *Een vroegtijdig getuigenis*.

In het indringend en voortreffelijk gesteld artikel van Dr. J. Wesseling over de relaties tussen Bilderdijk en MacPherson's schepping, kan men lezen (zie blz. 306 van de *Nieuwe Taalgids*, Jaargang XLIV), dat volgens Kollewijn ‘tegen 1790 enige bekendheid werd gegeven aan *Ossian* door Feith’, hetgeen volgens de schrijver van ‘Bilderdijk en Ossian’ onjuist moet geacht worden, want, zo betoogt hij: ‘*Ossian* was hier toen al 25 jaar bekend’.

De opmerking van Kollewijn (zie *Bilderdijk, zijn leven en werken*, dl. I, blz. 272) is echter nog om een andere reden onjuist. Want het is niet alleen in 1790 (J.W. verwijst naar het vijfde deel[1)] van Feith's *Brieven over verscheidene onderwerpen*), doch reeds in 1786 (of nog vroeger, want het betreft hier een citaat) dat de dichter der *Rijmbrieven* zich over de befaamde zangen heeft uitgelaten.

Het is namelijk in het tweede deel van *De Aloude staat en geschiedenis der vereenigde Nederlanden*, dat de historicus E.M. Engelberts in een denkbeeldig gesprek over de oudste geschiedenis van West-Europa en speciaal van Schotland de Hollandse dichter aldus citeert:

> Ik ken geen uitmuntender Dichter dan OSSIAN. Men tast in zijne gedichten altyd de natuur zelve; maar die oorspronkelyke, die edele natuur, die de ziel onwederstaanbaar aan zich kluistert, en door hare woeste grootheid boven den kring van tyden en menschen verheft. Waar OSSIAN treurt, treurt overal alles met hem. Waar OSSIAN vaderlandsche grootheid bezingt, ziet overal elk waare Helden voor zijne oogen, en de geringste van zijne toonen wordt volmaakt door den eigen toon van elk gevoelig hart, dat hem leest, beantwoordt. Hij heft aan, en geen menschelijke ziel, die niet met hem instemt.

Terecht voegt de auteur van genoemd historische studie er aan toe (bij monde van een der beide figuren die de dialoog houden). ‘Zie daar wel het kenmerk van egte Dichterlijke *genie*’. En hier is het wellicht dat te onzent de Romantiek zo al niet geboren is dan toch voor de eerste maal in een korte karakteristiek als begrip gesignaleerd. En zeker hebben wij hier een getuigenis betreffende het ‘dichterlijk genie’ - een term die men door ‘romantisch dichter’ zou kunnen vertalen - dat door zijn vroegtijdigheid (bijna een halve eeuw voor de romantiek althans officieel in ons land haar intrede deed) waardevol mag genoemd worden.

Men legge naast deze passage het oordeel van Hugo Blair die weliswaar een twintigtal jaren tevoren reeds was uitgesproken, maar waarvan de tekst pas in 1787 in het Hollands is vertaald, zodat men ondanks de sterke overeenkomst van beide uitspraken, nog niet per se aan beinvloeding[2)] behoeft te denken (ik citeer wederom uit het denkbeeldig gesprek, waarbij een zekere Eelhart zijn zoon Frederik over oudste geschiedenis van het vaderland instrueert en, over de opkomst der muziek onder de Germanen sprekend, ook de muzikaliteit der Schotse barden naar voren brengt en op Ossian als voorbeeld van de oudste zangen der Hooglanders wijst die toen nog voor uit het Keltisch en Iers vertaalde krijgsliederen doorgingen):

1) Evenwel is ook in het vierde en zesde deel resp. in 1789 en 1793 verschenen het bestaan der Ossian vermeld, waarbij in het eerste geval de Schotse zangen met Oostersche poëzie, met name met het boek *Job*, vergeleken worden.
2) Feith zelf heeft Blair in zijn vijfde Brief geciteerd, maar daar betreft het een andere passage, al houdt deze er wel indirect verband mede.

> Vogens den bekenden HUGO BLAIR, Hoogleeraar in de fraije Letteren te *Edinburg*, zijn teederheid en verhevenheid twee hoofdeigenschappen van de Gedichten van OSSIAN.. Zij vertoonen niets van het lugtige en vrolijk schertsende; een plegtige en ernstige welvoeglijkheid breidt zich geheel over dezelve uit. (....) Hij treedt altoos in de hooge gewesten van het grootsche en *pathetische*. Hij zet zijn toon in den beginne, en behoudt hem tot aan het einde. Geene versiering wordt er in gevlochten, die niet volkomen instemt met de algemeene *Melodie*. De voorvallen, welke hij bezingt, zijn alle ernstig en gewigtig. De Tooneelen hebben doorgaans veel van het woeste en *romaneske*. (....) Zijne poësie verdient veel meer, dan die van een ander Schrijver, de Poësie des harten genaamd te worden. Zijn hart is doordrongen van edele gevoelens, van verheven en tedere hartstogten; een hart dat gloeit en de fantasie aanneemt, - dat vol is en overvloeit.

Na het aanhoren van deze twee ‘getuigenissen van zulke beroemde Rechters’, ontbrandt de nieuwsgierigheid van Frederik. Om zijn verlangen meer van deze zaken te vernemen te bevredigen, citeert de vader een fragment uit de Ossian waarin de slag van Cares behandeld wordt. Na de aankondiging van Ossian's dood door Frenmore, roept de zoon uit: ‘Dit is inderdaad verheven!’ Tenslotte geeft Eelhart hem nog een proeve van het ‘teder aandoenlijke’, waardoor deze gedichten volgens Feith en Engelberts eveneens zouden uitmunten. Bij deze gelegenheid wordt de schone vrouwelijke bard Minona en daarna de in afzondering levende Colma ten tonele gevoerd, - waarna Frederik, die geheel onder de indruk van de sombere grootsheid dezer zangen (ditmaal door Von Harold en Smith en niet door Mac Pherson ‘bewerkt’) gekomen is, opmerkt:

> Dit doet mij aan, Vader! - Te recht mogt de Heer Feith zeggen ...(volgen enkele der boven aangehaalde woorden); maar ik ondervind ook, dat mijn ziel aan zijne Gedichten als gekluisterd wordt.

Is het menig Hollander (en buitenlander!) uit het einde der achttiende en het begin der negentiende eeuw niet evenzo vergaan? En hebben wij daarom niet te meer recht om vast te stellen dat, waar reeds in 1762 het eerst in het openbaar in ons land over de Ossian is gesproken (zie het art. van J.W.), toen de eerste grondslag is gelegd voor de Romantiek waarvan een eeuw later de laatste sporen nog niet uitgewist waren?

DANIEL A. DE GRAAF.

‘In 't gemoet.’

Over deze uitdrukking schrijft Dr. P.C. Schoonees, Hoofdredakteur van Die Afrikaanse Woordeboek, het volgende:

Moontlik sal dit u lesers interesseer om te weet dat die middeleeuse vorm *in gemoet* nog dikwels in Afrikaans voorkom. (Vgl. De N. Taalgids, Notities (2) 44,3). So skryf Langenhoven: *om hom ingemoet te rij* (Wandelende Geraamte); *Vriend des Volks* (26/VII/26). *Toe 'n ossewa hulle in 't gemoet kom*. J.F.W. Grosskopf: *Ek wou die son in gemoet gaan* (Die Peswolk). Dr. W.J. Viljoen: *iemand in die gemoet ry*, waarby prof. Smith aanteken: vgl. Gronings *in de muit lopen*. Selfs in *Ons Klynti* (VIII) vind ons *in die gemoet kom*.

Die meer algemene Afrikaanse vorm kom ooreen met die Nederlandse - *tegemoet gaan, kom*.

Ons het ook nog 'n aanhaling uit die Platduits: *Kumm du mi mal ins in de Möt* wat in 'n voetnoot verklaar word as *begegnen* (Gillhoff: Jurnjakob Swehn, p. 84).

Richard Verstegen als verteller en journalist.

Richard Verstegen, wiens figuur in de oudere literatuurgeschiedenis slechts vaag zichtbaar was, is door de biographie van Dr. Edward Rombauts, *Richard Verstegen. Een polemist der Contra-Reformatie* (Brussel 1933)[1] in het volle licht der geschiedenis getreden. Een bepaald aspect van zijn levenswerk, n.l. dat van de satirische typering van de Calvinisten, is vervolgens door mij behandeld in *Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse Literatuur der Contra-Reformatie* (Groningen 1942)[2], blz. 155-228 en 349-359.

Het laatste woord over deze veelzijdige vervlaamste Engelsman uit de tijd van Rubens is zeker nog niet gezegd. Met het onderstaande en met een later volgend artikel over Verstegen's ‘playsante’ ‘conterfeytsels’ en ‘concepten’ wil ik trachten opnieuw een bijdrage en stimulans te geven tot de voortgezette studie van zijn werk.

I. *Den Wet-Steen des Verstants*.

Door de oorlogsomstandigheden was het mij indertijd niet mogelijk kennis te nemen van een ± 1940 in de Kon. Bibl. te Brussel aanwezig ex. van *Den Wet-Steen des Verstants*, hetgeen des te meer te betreuren was, daar ook Rombauts er voordien niet in geslaagd was, de hand op een ex. van dit boekje te leggen[3]. Thans bevindt zich echter een ex. in de Amsterdamse Univ. Bibl. als geschenk van de ‘Vereeniging van Vrienden van de U.B. van Amsterdam’, met een ex-libris van Victor de la Montagne (2774 E 53). De titel luidt: *Den Wet-Steen des Verstants. Waer mede Door verscheyden fraye proposten / wijse antwoorden / redenen ende sententien / t'verstant vanden leser verscherpt woordt. By een vergaedert, ende in orden ghestelt. Door R.V. t'Hantwerpen, By Guilliam Lesteens / inde Hoochstraet / inden gulden Pellicaen*, 1620. *Met gratie ende Privilegie*.

Reeds in de titel komt de verstandelijkheid, voornaamste kenmerk van zijn kunst, tot uitdrukking. Even denken we aan de gelijksoortige titel van Joan de Brune de Jonge: *Wetsteen der Vernuften* (1644). Dit bevat echter moralistische beschouwingen, doorspekt met anecdoten, terwijl bij Verstegen de anecdote het een en het al is: slechts de rubricering van de verhaaltjes geeft enigszins aan, in welke moralistische zin hij ze verstaan wil hebben.

De opdracht, gericht ‘aende Edele, Eerweerdighe, Wiise ende seer voorsinnighe Heeren Mijne Heeren Schouteth, Commoingimeesteren[4], Schepenen, ende Raedt der Stadt Mechelen’, is ondertekend 1 Jan. 1620 te Antwerpen door Richardus Versteganus. Zij begint als volgt: ‘Aenghesien dat de natuerlijcke inclinatie van onse affectien ghemeynlijck gherecreeert wordt met varieteyt, ende dat scherpsinnighe concepten en rescontren (die van slechte idiootsche verstanden niet meer geacht en zijn als de roosen van de verckenen) sijn tot de verstandighe die wel connen begrijpen en iudiceren seer anghenaem en dienende tot recreatie: Soo hebbe ic dan voor my genomen, het ghene (alsulcke materie aenghaende) ick door lesen en langhe observatien by een vergadert hebbe, nu te dediceren aen u ...’

1) Hier aangehaald als *Verst*.
2) Hier aangehaald als *Calvin*.
3) *Verst*. 186.
4) commoniemeesteren (burgemeesters).

Wij zien hier voor de zoveelste maal zijn verering voor de 'concetti arguti', uitvloeisel van het internationale modeverschijnsel van het conceptismo, aan de dag treden, en zijn intellectuele hooghartigheid tegenover het profanum vulgus[1]. Als zijn bronnen noemt hij: lectuur en ervaring. Voor wie het werk van Verstegen kent is zijn beroep op zijn langdurige waarneming van het leven geen zinledige phrase: als satiricus was hij een scherp opmerker, en hij was origineel genoeg om niet uitsluitend compilator te zijn.

Na een voorrede 'aenden goet-willighen Leser', ondertekend R.V., volgen 248 prozastukjes: meest anecdoten, kluchtjes, facetiae, Schwänke, jests of hoe men de specimina van het internationale genre der korte vertelling ook mag noemen. Te Winkel[2] heeft deze korte verhaaltjes, die meestal uitlopen op een geestig gezegde of kwinkslag als pointe, 'puntdichten in proza' genoemd, misschien gedachtig aan de 240 'puntredenen' of apophthegmata, die Joan de Brune de Jonge verzamelde in zijn *Jok en Ernst* (1644).

Het genre is al oud: sproken en boerden waren de Middeleeuwse voorlopers. G.D.J. Schotel noemt ze in zijn *Vaderlandsche Volksboeken en Volkssprookjes* (Haarlem 1874 II, 165): verhalen van 'dappere en courageuze bedrijven', 'spitsvondige disputacien', cloecke en vernuftige gezegden', en deelt mee dat ze meest uit het Duits, Frans, Spaans en Engels vertaald zijn. In ons land is er weinig over deze literatuursoort geschreven[3]. Over het algemeen is deze lectuur weinig toegankelijk, en vooral waar het de talloze buitenlandse bronnen betreft, zal het bezwaarlijk zijn, de oorsprong van deze verhaaltjes te vinden. Het vermoeden is gewettigd dat onze belezen auteur vooral geput heeft uit Spaanse bron: Spanje als plaats van de handeling of Spanjaarden als handelende personen komen 26 maal voor tegen Holland of Hollanders 11 maal, Engeland of Engelsen 9 maal, Italië of Italianen eveneens, Duitsland of Duitsers 4 maal, diverse andere volken 9 maal.

In het Noorden verscheen in hetzelfde jaar 1620 een werkje met ongeveer gelijke bedoeling als het zijne: *Den Vaeckverdryver van de swaermoedighe Gheesten. Vertellende vermakelijcke Kluchtjens. Om het ghemoet te verlusten ende den vaeck uyt de ooghen te houden: Ghedruckt t'Haerlem by Adriaen Rooman, voor Jan Evertsz. Kloppenburgh, Boeck-vercooper tot Amsterdam*...[4]. Dit bevat elfhonderd anecdoten, 'wat coddich, wat drolligh, wat oubollich', hetgeen minder verstandelijk klinkt dan bij Verstegen, die wel spreekt van 'coddighe cluchten', maar toch meer nadruk legt op de 'smaeckelijcke wetenschap' van zijn 'excellente exempelen des verstants'. Hij had ten slotte als archaeoloog en historicus een wetenschappelijke naam op te houden.

Vinden we in de Haarlemse druk van 1620 in de titel de bedoeling uitgesproken, de zwaarmoedigheid te verdrijven, in een anno 1613 voor Cornelis Lodewijcxsz van de Plasse te Amsterdam gedrukte verzamelbundel *Den Nederlantschen Wechkorter* wordt in de titel van het tweede deel hetzelfde uitgedrukt: *Der Melancolyen verdrijver, Inhoudende veel wonderlijcke ende*

1) *Calvin.* 180 e.v.
2) *Ontwikkelingsgang* IV, 320 en 327.
3) Behalve het genoemde werk van Schotel zie men vooral de bibliographie van F. Adama van Scheltema, *Populaire Prozaschrijvers der XVIIe en XVIIIe eeuw* (Amsterdam 1893) en enige artt. van de kenner der Duitse Schwänke-literatuur Johannes Bolte in *Ts* X, XIII en XXXIX.
4) Adama v. Scheltema *a.w.* no 353. Blijkens de datum van de approbatie (1 Dec. 1619) en van de opdracht (1 Jan. 1620) kan Verstegen dit werk niet gekend hebben.

seltsame gheschiedenissen, ende avontueren, seer lustich om de Melancoleuse gheesten te vermaken, ende haer zwaer fantasijen te verdrijven, voormaels noydt in de Nederduytsche sprake in Druck en is ghesien. Om dat sommighe Melancoleuse Geesten zouden hebben eenighe vermakelijckheden, hebbe ick deze lustige Vertellingen bij een ghesteldt...[1]. Dit zijn klanken die we bij Verstegen zo vaak vernemen[2]: ze bewijzen dat ook in Noord-Nederland deze in Engeland destijds veel voorkomende 'taedium vitae' wel algemener geweest is dan ik indertijd op grond van slechts twee individuele gevallen (Vondel en Bredero) voorshands onderstelde[3].

Het spreekt vanzelf dat Verstegen, die zich in zijn letterkundige loopbaan uitsloofde, terwille van de variatie alle literaire genres, binnen het bereik van zijn intellectuele mogelijkheden gelegen, te beoefenen, ook het 'kluchtje' gesteld heeft in dienst van de Contra-Reformatie. Demonstratief plaatst hij het hoofdstuk 'Van eenighe saecken, t'gheloove en de Religie aengaende', met 12 anecdoten, aan het begin van zijn werk. Een zekere, zelfs voor de moderne lezer nog genietbare humor is soms onmiskenbaar aanwezig. Zo vertelt hij[4]:

> 'Eenen Schotsman reysende in Italien, door eenige oorsaeck die hy gaf, wert gevraecht van wat Religie dat hy was. Ick salt u seggen, antwoorde hy, ick ben inde werelt rouwe ghecomen en ick en begheer niet ghebraden daer wt te scheyden.'

Een dergelijke opportunist was de Hollandse schilder die te Lyon tijdens een kerkdienst op zeer oneerbiedige wijze schilderijen bekeken had. Toen men hem vroeg, van welke religie hij was, zei hij dat hij schilder was, maar hij verklaarde zich bereid, alles te geloven wat geschilderd was. Toen het wat laat werd, 'soo begheerde hy van hunlieden oft daer noch iet meer te ghelooven was, dat sijt hem oock souden terstonts vraeghen, op dat hyt oock stracks ghelooven mocht, om dat het eetens tijt was en men soude hem in sijn logijs verwachten.'

Een hatelijke satire op de bekende Ds. Gaspar van der Heyden, ex-schoenmaker, maar van aanzienlijke familie (1530-1586)[5] vinden we in de 10e anecdote van dit hoofdstuk:

> 'Eenen boer in Hollandt seyde tot sijnen goeden vrindt, soo sy waeren van de Predestinatie coutende, dat hem seer verwonderden datter soo grooten veranderinge in de Predestinatie cost gheschieden, want hy den tijt gheweten hadde dat schoenmaeckers, Cleermaeckers, Wevers ende dierghelijcke waeren ghepredestineert om ghereformeerde dienaeren des woorts te wesen, ende nu niet meer, daer men nochtans daer toe alsoo bequaeme persoonen soude connen vinden als oyt te voren. Dats waer, antwoorden sijnen goeden vrindt, het plach hier voortijdts alsoo te wesen, want my ghedenckt, soo onse gereformeerde religie eerst begonst, soo hoorden ick segghen datter vier treffelijcke Predicanten waeren die den menschen tot lijf ende siel seer nut waeren, ia van den hooft tot de voeten toe, want den eenen was eenen Hoeymaecker, den tweede eenen

1) Adama v. Scheltema *a.w.* no 7 beschrijft de druk van 1623; Bolte bespreekt in *Ts* XXXIX, 80 e.v. de druk van 1613.
2) Tot zelfs in de approbatie van het onderhavige werkje toe. De approbatie van P. Coens voor de *Wet-Steen zegt*: 'het sal tot vermaeck van beswaerde en vermoeyde geesten' mogen gedrukt worden.
3) Als barokverschijnsel beschreven in *Calvin*. 223-224.
4) De slordige interpunctie van V. is in de aanhalingen verbeterd.
5) Over hem verscheen een diss. van M.F. van Lennep, Amsterdam 1884.

cleermaecker, den derden eenen cousmaker, ende den vierden eenen Schoenmaecker, ende die heb ick wel ghekent: hy wordt ghenoemt laspar vander Heyden. Hy was alsoo cloecken Predicant dat ick hope dat hy nu schoenen maeckt voor onsen lieven Heer inden hemel.',

De 24 andere hoofdstukken zijn vrij ordeloos gerangschikt. De volgende opsomming moge een indruk geven van de inhoud: II Van saken de iustitie

en de rechtveerdicheyt aengaende; III Van de deucht, de wijsheyt ende gheleertheyt; IV Van voorsichticheyt en loosheyt; V Van Edeldom en van rijckdom; VI Antwoorden, re(s)contren en subtijle schampen; VII Van goede en van quade Vrouwen en van te seer curieuse Vrouwen; VIII Van eer en van liberaliteyt; IX Van vrecken ende vreckicheyt; X Van Amoristen, van vryagien en van houwelijcken; XI Van siecke menschen en Doctoren inder Medicijnen; XII Van Advocaten en van processen; XIII Van Querellen, iniurien en revengeren; XIV Van Poëten en van Schilders; XV Van Gheusghereformeerde predicanten oft dienaeren der Calvinisten woort; XVI Van soldaeten, vromicheyt en van Cowaerdiese; XVII Van suspitie, ialousie en sulckx aenghaende; XVIII Van dieven, leughenaeren, wtstrijckers ende bedrieghers; XIX Van Tuysschers; XX Van dronckaerts; XXI Van dulle en sotte menschen; XXII Van halve zotten en slechthoofden; XXIII Van ghestaltenisse des lichaems oft litmaeten; XXIV Van dienst-boden, longhers en kinderen; XXV Van ouderdom en van de doot en van sterven.

De anti-hervormde satire is voor een groot deel een gemeenplaats in zijn werken; zelfs terminologisch zijn er sterke overeenkomsten met de satire elders. Ik noem de *woordendienaer* alias 'dienaer des Calvinistische Godts woort'[1] (I, 9; XV, 2, 3, 4, 7); 'en liet hem alsoo sterven ende in den hemel vaeren daer den calfsteert de clinck is' (XV, 7; vgl. *Calvin*. 170, 182, 222); de schoenlapper-predikant (zie boven en XV, 1; vgl. *Calvin*. 163, 171, 183); Adam en de appel (XV, 2; vgl. *Calvin*. 189); een predikant verlekkerd op een vette kapoen (XV, 4; vgl. *Calvin*. 217, 349); een gepredestineerde dief (XVIII, 1; vgl. *Calvin*. 172); Luther die een maat zout met de duivel at (XVIII, 4; vgl. *Calvin*. 197); de predestinatie (passim).

Van de twee volgende herinner ik me niet dat ik ze eerder tegengekomen ben. In het eerste drijft hij de spot met de spitsvondige puntenindeling van vele Hervormde predikanten[2]:

> 'Eenen gheus-gereformeerden woordendienaer comende op den stoel heeft gheseyt dat hy van meyning was, sijn sermoon te deylen in vierendertich deelen, maer overmits dat hunne memorien, soo hy vreesden, soo veel deelen niet en costen onthouden, soo hadde hy alle dese vier-en-dertich deelen ghebroght ende ghereduceert in vier deelen, te weten: waertoe dat Christus gecomen was, tot wat eynde dat Christus gecomen was, om wat oorsaeck dat Christus gecomen was, ende waeromme dat Christus gecomen was' (XV, 3).

Het andere is een quasi-historische mop, zoals er in alle oorlogen ter opvrolijking van de goegemeente verteld worden:

> 'Doen Guiliam van Nassauwe Prince van Oraignien sijne gheuse-ghereformeerde Predicanten hadde ghebrocht in de Stadt van Antwerpen, soo hy over tafel sat met eenighe Edelmans die met hem aten, soo vraeghden hy den Heer van Brecht die daer oock was, hoe hem dese predicanten behaeghden. Wtermaten wel myn Heer, antwoorden den Heer van Brecht, ende oock met groote reden. Door wat reden, vraeghden den Prince. Ick sal u segghen mijn Heer, antwoorden den Heer van Brecht, dese predicanten hebben hier maer veertien daeghen gheweest, en sy segghen ons alreets datter gheen vagevier en is, ende

1) Vgl. *Calvin*. 165 en in verband met het auteurschap van het Wilhelmus: *NTg* XXXIII, 244.
2) Vgl. *Calvin*. 355n.

ick hope dat als sy maer vierthien daeghen meer sullen hier geweest sijn,
sy sullen ons seggen datter geen hel en is' (XV, 6).

Sommige van Verstegen's anecdoten of sententiën zijn flauw, enkele van de eerste zijn scatologisch. Er zijn er ook van iets beter gehalte. Ter illustratie van zijn verteltrant mogen er nog enkele volgen:

> ‘Eenen boer comende ghegaen met eenen Ezel te Parijs voor by het hof vanden Koninc is daer seer gram op den Ezel geweest om dat hy niet ras ghenoegh gaen en wilde, en heeft den Ezel gheweldich geslagen. Soo eenighe Edelmans van 't hof dit aensaeghen, sy hebben den boer bekeven dat hy de arme beest soo wreedelijc trackteerde, dit hoorende nam (hy) synen hoet af en stack zijn been uyt[1)] tot den Ezel, hem doende groote reverentie ende hem oock om vergiffenis biddende, segghende dat hy niet gheweten en hadde dat hy alsulcke groote vrienden in het Hof hadde’ (VI, 11).

Typerend voor de boerse zeden van die tijd (men weet hoe grof en plebejisch de edellieden aan het hof van koningin Elisabeth vaak waren):

> ‘Eenen Edelman passerende onder de venster van een Jouffrouwe daer hy den Serviteur af was, sy spooch onverhoets ten vensteren wt, op hem, ende wtsiende, bemerckende wat fout datse ghedaen hadde, eyschten van hem pardoen. Jouffrouwe, antwoorden hy, eenen visscher die maeckt hem wel nat om een cleyn visken te vanghen, en soo mach ick wel een weynich nat sijn om eenen schoonen salm te vanghen, ghelijck ick hope te doen’ (X, 5).

Als staaltjes van vlot geschreven stukjes mogen nog geciteerd worden:

> ‘Eenen spaenschen soldaet dienende op de galleyen teghen den Turck wierdt in het hooft met eenen pijl gheschoten, en soo de Cyrurgijns vast besich waeren om den pijl wt te cryghen, sy vreesden seer datse de hersenen souden comen te quetsen. Den soldaet dit hoorende heeft hun gheseyt: messieurs, ghy en dorft geen vreese hebben van eenighe hersenen daer te quetsen, want hadden daer hersenen gheweest, ick en hadde niet ghecomen daermen alsulcke pylen hadde gheschoten’ (XXII, 13).
>
> ‘Twee boerinnen quamen eenen reysenden man teghen op de baen, die eenen geweldighen grooten neuse hadde, en soo sy dat saghen, sy stonden stock stil om daer op te sien. Wel, seyde den passant, waerom en gaet ghy niet voorts. Uwen neuse, seyde een van de boerinnen, staet ons in den wech. Soo nam hy sijn handt en buyghden sijnen neuse over d'eene syde, segghende; gaet nu door ghy slooren als ghy syt’ (XXIII, 2).

Gaarne beweegt de schrijver zich op het terrein van de ‘petite histoire’: van verschillende historische personen vertelt hij anecdoten, bijv. van Karel V, Michelangelo, Th. Morus, Spenser en Sidney, van pausen en koningen. Ook in dat opzicht gelijkt Joan de Brune op hem, die van zijn apophthegmata ‘allerlei deftige Hofredenen, Quinkslagen, Boerteryen, Raadsels, Spreuken, Vragen, Antwoorden, Gelikenissen; en al wat dien gelijkvormigh met de naam van Apophtegmata verstaan wort’) in zijn bundel *Jok en Ernst* zegt dat ze zijn ‘gevonden en gesproken van Prinssen, Mevrouwen, Geletterden en andere Stantspersoonen, die alt'samen dicht bij onze tijden geleeft hebben, of noch tegenwoordig leven.’

De novellen- en anecdotenverzamelingen, al of niet gegroepeerd om één centrale figuur als bijv. Ulenspieghel, vormen tezamen met de prozaromans de categorie

1) Eigenlijk: stak zijn been achteruit; maakte een buiging, vgl. XV, 2: ‘soo dede den knecht synen hoet af en stack zijn been wt en seyde...’

der volksboeken, gelijk Kruyskamp[2)] onlangs opmerkte. Toch meen ik dat hij de scheiding tussen de Renaissance-literatuur alleen voor de gecultiveerden èn het volksboek voor de ongeleerden, een scheiding ‘tussen “literatuur” in pregnante zin en lectuur, die nog heden bestaat’ (68), te groot maakt. Het werk van De Brune zal men tot de ‘literatuur’ willen rekenen (vanwege de aan de anecdoten toegevoegde bespiegelingen), maar Knuttel zegt van hem: ‘Bij een zo critische natuur als De Brune, af en toe de malste fabeltjes als natuurwetenschap aan te treffen, het stelt ons aanvankelijk voor een raadsel’[3)]. Het werk van Verstegen daarentegen zal men na kennisneming van de inhoud als ‘lectuur’ voor het volk willen betitelen. Zijn in de Voorrede uitgesproken verachting voor ‘den ongheschickten botten hoop’ wijst echter in een andere richting.

2) *Ts* LXX (1952), 66 e.v.
3) J.A.N. Knuttel, *Proza uit de* 17*e eeuw* (Amst. 1913), IX.

Er is nog meer reden om voorzichtig te zijn met de zwart-wit onderscheiding tussen lectuur en literatuur. Vergelijkt men Verstegen's werkje met het gelijksoortige oeuvre van zijn tijdgenoot Simon Goulart, *Cabinet der Historien bestaende in veel vreemde notabele en uytslekende Geschiedenissen, zijnde seer vermakelick en profijtelick te lesen, alle Beminners der Wetenschappen. Uyt het Fransch vertaelt. T'Amsterdam, By Jacob Venckel*... 1664 (het oorspr. werk is van 1600), dan blijkt hoeveel wetenschappelijker de archaeloog-historicus Verstegen te werk gaat dan de laatste. Goulart vertelt de dwaaste en ongeloofwaardigste dingen. Het register op deel I begint als volgt, en dit is typerend voor het gehalte: 'Abdisse oudt zijnde krijght wederom haere maentstonden, tanden en swart hayr. Abt in een heeten Oven geworpen sonder hem te verbranden.' Dergelijke fabelen zal men bij Verstegen vergeefs zoeken. Hij mag een veelweter zijn, en een populair schrijver, hij is zeker niet een man zonder critiek. Inderdaad, er is lectuur en er is literatuur, maar een scherpe grens was er toen al evenmin als nu.

II. *Abraham Verhoeven's Nieuwe Tijdingen.*

Rombauts heeft betoogd dat er 'voldoende bewijsgronden' zijn voor de stelling dat Verstegen een 'aanzienlijk aandeel' heeft gehad in de samenstelling van de sedert 1617 regelmatig door Abraham Verhoeven te Antwerpen uitgegeven nieuwstijdingen[1)]. Het auteurschap van vier in deze serie verschenen brochuretjes heeft hij op goede gronden aan Verstegen toegekend[2)]. In *Calvin.* (220-223) is er nog een tweetal aan toegevoegd uit het jaar 1622[3)].

Hoe groot het 'aanzienlijk aandeel' van Verstegen is geweest, is zonder uitgebreide voorstudie niet te bepalen. Er is dringend behoefte aan een monographie over Verhoeven's *Nieuwe Tijdingen*. Gemakkelijk zal het onderzoek niet zijn: blijkens de bibliographie in Vanderhaeghens' *Bibliotheca Belgica*, 2e Serie dl. 24, zijn deze blaadjes[4)] over bijna alle bibliotheken van Noorden Zuid-Nederland verspreid. Cultuurhistorisch is deze uitgave van uitnemend belang: men maakt er kennis met de zenuwenoorlog van die tijd en met de hoop en de verwachtingen van de Katholieke partij.

Heeft deze krant, een der oudste van Europa, één vaste redacteur gehad, of waren het er meer? Dat pater Max. van Habbeke S.J. er aan heeft meegewerkt, is aan twijfel onderhevig[5)]. Het aandeel van Aubertus Miraeus en Joan IJsermans[6)] is op grond van de ten dienste staande gegevens niet belangrijk te noemen. De eerste roept de hulp in van Gevartius om er bij Verhoeven op *aan te dringen* 'dat deze de bijzonderheden zou laten verschijnen die hij hem over Valteline gezonden had.' Dit wijst niet op een nauwe samenwerking. Het schijnt mij toe dat de geleerde theoloog op zijn hoogst los medewerker is geweest, geen redacteur. De verzen van de rederijker IJsermans staan in een feestnummer ter gelegenheid van de slag bij

1) *Verst.* 197.
2) *Verst.* 198-199, 302-310.
3) Vgl. ook *Ts* LXX, 121 n.
4) Het privilege voor het drukken van nieuwstijdingen kreeg Verhoeven in 1605; sedert 1617 verschenen de blaadjes periodiek; in 1629 werd de uitgave beperkt en werd het een weekblad; in 1637 ging het blad over aan Willem Verdussen.
5) *Calvin.* 220 noot 2.
6) Alfons Goovaerts, *Abraham Verhoeven van Antwerpen, de eerste Gazettier van Europa*, uit het Fr. vert. door Edw. v. Bergen (Antw. 1881), 110, 121-122.

Praag (5 Dec. 1620). In een ander extranummer, uit het jaar 1617, verschuilt zich nog een rijmelaar

achter de naam ‘een Boodtsman van 't Oude Schipken van S. Peeter’[1].

Met deze povere gegevens komen we weinig verder. Vooral in de tijd dat het blad driemaal per week verscheen, moet er een vaste redacteur geweest zijn. Belangrijk is wat Rombauts over een mogelijke medewerking van Verstegen zegt. Hij wijst op het feit dat hij leider van de Spaanse spionnagedienst in Engeland was geweest: intelligence-officer zouden wij thans zeggen. Hij noemt verschillende andere argumenten, waarvan ik het zwaarst zou willen laten wegen Verstegen's mededeling in de Voorrede van de *Recreative Beschrijvinge*, ondertekend ‘T'Hantwerpen in 't beginsel van dit teghenwoordich Jaer ons Heren 1630’: ‘soo hebbe ick om ledicheydt te eviteren (van andere occupatien intermissie hebbende) de penne wederom in de handt genomen’. Op 5 Juli 1629 immers was de krant van Verhoeven omgezet in een weekblad[2].

Met Rombauts ben ik van opinie dat het aandeel van Verstegen ‘niet gering’[3] is geweest. Betrekkelijke zekerheid kan hier o.a. verschaft worden door een grondig stijlonderzoek. Bij de stijlanalyse van de *Gepredestineerde Cappuyn*[4] bleek hoe doorspekt met anglicismen Verstegen's stijl is. In zijn vele boekjes is wsch. veel gevijld door anderen, misschien wel door zijn tweede vrouw, de Antwerpse Catharina de Sauchy[5]. Bij het journalistieke haastwerk was er geen tijd voor schaven en bijwerken: hier gluurt telkens de geboren en getogen Engelsman om de hoek.

Het spreekt vanzelf dat we op deze plaats moeilijk Verstegen's redacteurschap gedurende de bloeitijd van de *Nieuwe Tijdingen* (1618 tot 1629) in volle omvang kunnen waar maken. Bij wijze van proef heb ik echter eens een partij van deze blaadjes doorgelezen, nl. de nummers van de in de Kon. Bibl. te Den Haag aanwezige ingebonden le halve jaargang van 1623 (266 H 19; de eerste afleveringen ontbreken). Elke *Tijdinge* of *Gazette* heeft haar eigen paginering met Arabische cijfers boven de bladzijden en een doorlopende signatuur aan de onderkant (voor de abonné's die hun exx. lieten inbinden).

Rombauts' indeling voldoet mij niet geheel[6]. Hij onderscheidt slechts twee soorten: 1° nieuwsberichten uit alle mogelijke streken van Europa; 2° kleine pamfletten, bedoeld als hekeling van godsdienstige en politieke gebeurtenissen.

Wie ze achter elkaar leest, bemerkt dat er een derde categorie is, die ik zou willen aanduiden met de benaming ‘redactioneel artikel’: het nieuws wordt geboden met het ‘critisch commentaar’ er bij en er in verwerkt[7]. Dit redactioneel commentaar wordt nu merkwaardigerwijze juist dan gegeven als het zaken betreft waarbij Verstegen - naar wij uit anderen hoofde weten - ten hoogste geïnteresseerd is. In de jrg. 1623 I zijn dat: 1° de Hollandse Calvinisten, inz. hun predikanten, zijn voornaamste vijanden in het tweede deel van zijn leven; 2° de Engelse troonopvolging, een kwestie waarmee hij zich in zijn jonge jaren zo intens had beziggehouden.

1) Maurits Sabbe, *Brabant in 't Verweer* (Antw. 1933), 46.
2) Goovaerts *a.w.* 143.
3) *Verst.* 200.
4) *Calvin.* 350 e.v.
5) Huwelijk op 17 Oct. 1610; eerste Ned. werkje: 1611.
6) *Verst.* 197-198.
7) Dr M. Schneider, *De Nederlandse Krant* (Amsterdam 1943) vermijdt het woord redacteur voor de Noordnederlandse kranten van 1619 tot 1780: ‘Immers van een werkelijk redigeren in de betekenis, die wij aan dit woord toekennen, was niets te bespeuren’ (blz. 73), en hij noemt de gelijk- en gelijkvormigheid der kranten uit die dagen een algemeen vershijnsel (blz. 77). Men gaf nieuwsberichten zonder meer. Als dit zo is, dan is Verstegen's perswerk een uniek verschijnsel in Europa geweest en is hij zijn tijd een halve eeuw vooruit.

Omstreeks 1580 was hij uit Engeland gevlucht wegens de geloofsvervolging onder Elisabeth en omstreeks 1594 was hij, o.a. in geschrifte, als politiek agitator opgetreden ten gunste van de Spaans-Jezuïetische partij tegen de Schotsgezinde. Volgens hem mocht alleen een Katholiek vorst Engeland regeren; de wettige erfgenaam, Jacobus VI van Schotland, moest als Protestant uitgesloten worden van de troonopvolging. Met grote heftigheid had hij zich in deze strijd geroerd. Langzamerhand was het strijdvuur echter gedoofd, aangezien de Engelse ballingen hoop kregen dat de Schotse koning zich tot de Katholieke godsdienst zou bekeren. Na de troonsbestijging van Jacobus was hij zelfs Schotsgezind geworden.

Aan het einde van Jacobus' regering vond de hoop op een gelukkige ommekeer voor de Katholieken nieuw voedsel in de plannen van de Engelse koning om de Prins van Wales te laten huwen met de Infante Maria: 'the Spanish match'. Begin 1623 heeft het romantische bezoek van prins Karel aan Madrid plaats. Een hele tijd werd hij er aan het lijntje gehouden; na het afspringen van de huwelijksplannen keerde hij beledigd en verontwaardigd naar Londen terug.

Al de oude dromen moeten door dit fantastische huwelijksproject weer bij Verstegen wakker geworden zijn. De herinnering aan de geloofsvervolging omstreeks 1580 komt bij de balling boven. Kan hij een koele vertaler blijven van uit het buitenland binnengekomen nieuwsberichten? Het nieuws dijt onder zijn handen uit tot een redactioneel artikel. Zie no. 16 van 15 Febr. 1623[1)]: '*Cort Verhael van het toecomende Houwelijck*, tusschen *Carolus* Prince van Wales, den eenighen Sone van *Jacobus* Coninck van groot Britanien, &. ende Mevrouwe Maria Infante van *Spagnien* de Dochter van Coninck *Philippus* den derden van Glorieuse memorie.'

Dit huwelijk, zegt de schrijver, zal zeer bijdragen tot de rust en de vrede van de wereld. 'Die arme Catholijcken van Enghelandt die soo veel Jaeren vervolght zijn gheweest, die soo langhe ghekarkert hebben geseten, ende so groote Breucken[2)] hebben moeten betaelen om dat sy teghen hunne Conscientien niet en hebben willen gaen in de Predicatien ende Kercken-dienst noch tot het Nachtmael van de Calvinisten, waer van eenighe van dien die machtich van middelen waeren, hebben moeten voor hunne Breuck betaelen twintich Ponden Steerlinckx ter Maent[3)], het welck de weerde is van twee hondert ghuldens, ende door dien datmen hun in dese betaelinghe vier weecken tot een Maendt gherekent heeft, soo heeftmen derthien maenden int' Jaer ghemaeckt.' Momenteel is de toestand zeer verbeterd. De Katholieken worden er niet gehinderd en mogen mis horen in de huizen van de ambassadeurs der Katholieke vorsten. Door dit huwelijk wordt het nog beter. Vreselijk was de toestand onder 'de wreede Coninghinne Elisabeth.' Wie een priester herbergde, moest de dood sterven en zijn.goederen werden geconfisqueerd. Desondanks hebben velen, vooral Jezuïeten, in seminaria buitenslands gestudeerd en zijn naar Engeland teruggekeerd. Veel zaaks is het Calvinisme niet: 'Alsoo dat de Calvinisterije so wel daer als in andere Landen (Godt heb loff) verthoont haer op haer hoochste te hebben gheweest'[4)].

1) Er zijn er twee van 15 Febr. genummerd 16; blijkens de paginering is dit werkelijk no 16; het andere is no 17.
2) boeten.
3) Vgl. voor de hier genoemde feiten wat Rombauts meedeelt: *Verst.* 32 en 33. Ik kan de beschrijving van deze gebeurtenissen van meer dan veertig jaar geleden niet anders zien dan als de ervaring van iemand die ze zelf heen meegemaakt. Te meer omdat deze historische uitweidingen vallen buiten het kader van het nieuwsblad.
4) Een gedachte die V. herhaaldelijk uitspreekt in deze jaren, vgl. *Calvin.* 165-166, 211.

De reis naar Madrid was in het diepste geheim volbracht; blijkbaar waren daardoor vreemde verhalen in omloop gekomen, als bijv. het gerucht, uit Zeeland overgewaaid, dat de Prins van Wales omgebracht was in Engeland. Wie veel van Verstegen gelezen heeft, herkent hem dadelijk aan de laatdunkende toon die hij aanslaat, en aan het erbarmelijke anglicistische taaltje in nummer 30 van 15 Maart, dat heet van de naald geschreven moet zijn. Men merkt aan dit gerucht wel, zegt hij 'dat sy Godt loofden van de Moordt van desen Prince *dat*[1] sy *meynden gheschiet te zijn*, alleveleens al oft Godt alsulckenen Moordt hadde laeten gheschieden voor een weldaet voor de Geusen, met welcken Geuschen *gemeynden* weldaet de Gheusen hun selven blijdelijck gheketelt hebben. Ende *met* dese *affgrijsghelijcke* Leugen te verspreyen, hebben hun behaeghen ende begheerte van dit quaet *tot allen* de werelt kennelijck ghemaeckt.'

In verscheidene van de nu volgende Gazetten spreekt hij de verwachting uit dat de Prins van Wales Katholiek zal worden. In no. 54 (5 Mei) bespot hij 'de goede Puritaensche Broeders' er mee, en in no. 64 (2 Juni) verkneukelt hij zich als volgt:

> 'Tijdinghe wt Amsterdam. Hier wort nu van de Dienaers des *Woorde* Godes de Ghemeynte belast te bidden voor den Coninck van Vranckrijck, ende niet meer voor den Coninck van Engelant. Juyst oft de plompe Hollantsche Gommaristen Vranckrijck grootelickx te bedancken hadden datmen hunne broeders de voorighe Jaeren soo dapper int selve Rijck gepluymt hadde, en *waren versouckende* het selve van Engelandt, wantmen ghenoech weet, *niet veel goets gheraemt te worden* tegens Engelant by de Hollantsche Gommaristen, *welc alles* wel mochte dienen om van vrienden gewisse vyanden te maecken.'

De nieuwsberichten uit Holland lokken het meest uit tot wrang-sarcastisch commentaar, en ik vraag me af of alleen geloofshaat hier een rol speelde. Was ook niet in het spel het feit dat hij geen geboren Nederlander was en dat hij de Hollanders dus niet als medeburgers van de verscheurde Nederlanden zag? Dat besef, dat bij anderen in het Zuiden nog lang levend is gebleven, was hem vreemd.

Het is begrijpelijk dat de moordaanslag op Maurits met bijkomende voorvallen, als de diefstal van het lijk van Slatius, dat op een rad was gesteld, hem rijke stof leverde. Het verhaal over een Gereformeerd spookhuis te Amsterdam laat zich bijv. wonderwel combineren met de aanslag op Maurits. No. 70 (23 Juni) (*Nieuwe Moeren, met oock eenighe Nieuwe Mirakelen vande Ghereformeerde Kercke van Ian Calvijn*) vertelt over het huis van een zekere Jan Treeft: zijn overleden Katholieke vrouw maakt als geestverschijning het leven zuur aan de tweede vrouw, 'van Calvijns ghezintheyt'. De hele stad is vol van de verhalen over dat griezelig gespook. 'Hier teghens blijft de Vrouwe nochtans seer gheconfijt in Calvijns Gheloove.' De dominee en de ouderlingen hebben het spook belezen en er zich publiekelijk op beroemd dat ze het spook verdreven hebben, 'dan is nu argher als te voren.' Er kunnen nu ook nog wel Arminiaanse mirakelen gebeuren, nu de reliquieën (het lijk van Slatius!) zo door de Arminianen geëerd worden: 'daer vonckt noch al wat anders.'

Met graagte wordt, gelijk in no. 33 (17 Maart) een ander schandaaltje verteld: van een vrouw die in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, toen het H. Avondmaal bediend zou worden, getracht had met een 'grooten Houwer' op Ds. Lucas Jansz. in te hakken, en vervolgens haar woede gekoeld had op het Avondmaalsbrood (vgl. voor een dgl. schandaal, maar dan gefingeerd:

1) Enkele stijlfraaiigheden heb ik gecursiveerd in de volgende aanhalingen.

Calvin. 190). De betrouwbaarheid van dit soort 'gruwelpropaganda' zal thans meestal niet getoetst kunnen worden.

Breed worden weergegeven (in no. 62 van 26 Mei) de *Articulen van het nieu Turckx-Calffs Verbont Dat is: Een 'grouwelijcke ende Moordadelijcke Conspiratie vande Hollandtsche Rebellen met de Algiersche Zeeroovers, teghens alle Christene Princen ende Landen*; een bericht uit Utrecht van 8 Juni meldt: 'Onse Preeck-stoel quanten hebbent hier zeer breet met het nieuw Turckx Verbont.'[1)].

Hoe belangrijk deze Gazetten zijn voor de kennis van de mentaliteit der strijdende partijen blijkt vooral uit no. 18 (17 Febr.): *Den Hollantschen Vasten-Biddach, op den* 8. *Februarij.* Ook van elders kennen we Verstegen's spot met de Geuse Biddagen (*Calvin.* 195). Na een korte inleiding wordt eerst de 'wt-schrijvinghe', gedaan door de Staten-Generaal in verband met de krijgstoerustingen van de vijand (18 Jan. 1623), geciteerd. Vervolgens komt er een critisch commentaar, dat ik èn om de inhoud èn om de stijl gedeeltelijk wil aanhalen:

> 'Hebbe oversulckx goet ghevonden van de selve U.L. deelachtich te maecken, ende te vercondighen de ongherustheydt van dese verkeerde Schapen, die niet met het Handtteecken vanden oprechten ghoeden Herder, maer vanden Wolff hunne Kerckelijcke insettinghen zijn bevestighende, tot een seecker merck-teecken dat sy ghehouden moeten worden van de ghene die *tot ons comen* (te weten, van niemant met wettighe macht ghesonden) *in schaeps cleederen, ende van binnen zijnt grijpende wolven. Matthei cap.* 7. Ende gheve U.L. te bedencken oft oock niet *hooch tijdt noodich is, dat sy hun aenstellen tot beteringe*, mits sy *bemercken Godts toren teghen hun onsteecken te wesen*[2)], naedemael hunne Bontghenoten alom reyn wt geteert zijn, met cleyn hope van onderstandt dieshalven te moghen ghenieten, want eylacen! den Calveren Dans seer ghestoort is gheweest dese voorleden Jaeren in Duytslandt ende Vranckrijck. Ende oock de Contanten vande kees-camer verre verstoven zijn, soo dat het Hooft gheldt onlancx den Ghemeynte wt gheperst, langh ghesmolten is[3)], ende van noode ware, aent' Inneghewant ende de Pensen te comen, waertoe men niet en twijfelt is dienende desen Vasten-biddach (*Vast-Bedeldach*) om den volcke eenen schijn voor te worpen. Alsoo wel te hopen is dat hunne conscience hun sal beghinnen te vroegen over de Oproerten door hunnen valschen handel teghens alle Christelijcke Princen aengherecht. Dan moesten indachtich wesen dat de ghebeden der Goddeloose (ghelijck sijn alle Ketters) by Godt sonder cracht zijn, als den welcken de groote *overdadighe Sondaers die leven sonder zijne vreese niet en aenhoort. Esaia c.* 1. gelijck sy oock onlancx in vele hunne Aenslaghen niet ghehoort gheweest en zijn.'

Mogelijk heeft de lezer door bovenstaande beschouwingen en aanhalingen een verkeerde indruk gekregen van de *N. Tijdingen.* Het grootste deel bestaat uit zakelijke

1) Vgl. *Calvin.* 189 (ook 193), waar ik dit Turks-Calfs verbond ten onrechte in verband breng met een gerucht uit 1566. Voor de vriendschappelijke verhouding tussen de Republiek en Turkije zie men: Blok, *Gesch. van het Ned. Volk* II, 609.
2) De gecursiveerde woorden in deze aanhaling zijn naar de missive van de Gecommitt. Raden van de Staten v. Holland. Zelfs deze citaten worden door V. verengelst: men lette op de acc. c. inf.-constructie die in de plaats van de resolutietekst is gekomen: 'Daer uyt wel te bemercken is *dat* des Almachtigen Godts tooren teghens dese Landen als noch ontsteken blijft.'
3) Ook de 'gheuse Schattinghen' (Alva vroeg de 10e penning; de Geuzen beroven de lui van de 3e penning) spelen een rol in V.'s werk (bijv. *Nederd. Epigr.* 1624, 27).

berichten, vooral over Europese politieke gebeurtenissen, meest vertaalwerk. Of Verstegen dit werk ook verricht heeft, zal moeilijk zijn aan te tonen. Hij kan voor dat werk best een helper gehad hebben. Ik meen echter het meer subjectieve gedeelte, althans voor de jrg. 1623 I, gerust aan hem te mogen toeschrijven. Ook de moderne journalist is vaak gespecialiseerd, bijv. op het terrein van de Indonesische kwestie of de Europese federatie. Richard Verstegenwas expert op het gebied van het Engelse en Hollandse Protestantisme.

Zijn aandeel in het gehele werk kan pas worden vastgesteld door de onderzoeker die alle jaargangen naarstig heeft onderzocht. W.J.C. BUITENDIJK.

Jacob van Lennep over Hollandse aanspreekvormen in het midden van de negentiende eeuw.

Van Lennep's belangstelling in de moedertaal bleef niet beperkt tot zijn geestige spot met de schoolmeesterachtige grammatika. Ook in zijn *Vermakelijke Spraakkunst* (1865) kan men aardige gegevens vinden omtrent het werkelijke familiare en 'platte' taalgebruik in zijn omgeving. In dit aardige boekje leest men o.a. over de aanspreekvormen de volgende schertsende passage:

'Zij, die voor vijftig jaren *fatsoendelijk* Nederduitsch spraken, plachten voor *gij*, te zeggen *uwee*: dát is nu uit de mode, behalve bij sommige kindermeisjes, en in de plaats daarvan is in zwang gekomen *u*. De uitvinding van dat *u* (in *u* zegt, *u* weet, enz.) wordt ten onrechte toegeschreven aan Prof. Brill. Men heeft haar te danken aan *fatsoendelijke* novellen-schrijvers, die 't woord reeds bezigden lang voor dat de "Spraakleer" van den heer Brill in 't licht kwam'.

Dr. Schönfeld vestigde onlangs mijn aandacht op een dramatisering van deze mededelingen in *De lotgevallen van Klaasje Zevenster* 1866 (IV, hoofdstuk II), dat bij de uitvoerige besprekingen over dit onderwerp, voorzover mij bekend, tot nu toe onopgemerkt is gebleven. Omdat dit boek tegenwoordig niet meer binnen ieders bereik is, geven wij dit gesprek tussen Klaasje en Dominee Bol onverkort weer.

'Foei Dominee!' zeide Klaasje, begint u reeds den eersten dag met mij te prijzen en ijdel te maken?

'Tut! tut!' zeide Bol: 'wees maar niet bang: ik zal 't je even goed zeggen, als je iets zegt of doet, dat mij niet aanstaat; en om je dat te bewijzen, zal ik maar dadelijk beginnen met je te vragen waarom je telkens tegen de Nederduitsche spraakkunst zondigt, die je toch grondig geleerd hebt, en *u* in den eersten naamval gebruikt'.

'Ik... "u"? vroeg Klaasje, verwonderd opziende: "hoe meent u dat? "Wel! daar doe je 't alweer? hernam Bol: "*hoe meent u dat?* Is dat nu gezond en gangbaar Hollandsch?'

'Maar Dominee!' hernam zij al lachende, en half onzeker of 't hem ernst was of niet: 'moet ik dan zeggen "hoe meent gij dat?" - dat zou toch geweldig stijf klinken.'

'Dat zou 't ook,' zeide Bol: 'en zoo spreekt niemand dan deze of gene verwaande ondermeester.'

'Of," vervolgde zij: "hoe meen jij dat?" dat klinkt plat.'

'Zoo doet het,' zei Bol: 'en ik zou het zelf niet bezigen, tenzij om nadruk op het woord te leggen.'

'Of,' ging zij voort, 'zooals ik als kind dikwijls hoorde' - en hier deed de herinnering van de met moeite afgeleerde Jordaantaal haar een weinig kleuren, 'hoe meent *uwee* dat?'

'Grammaticaal zuiver,' merkte Bol aan: 'en volkomen te verdedigen, ofschoon lang uit de mode en daarom te verwerpen.'

'Maar hoe moet ik dan zeggen?'

'Wel! doodeenvoudig: hoe meen *je* dat?'

'Maar dat is immers te familiaar, als men tegen zijn meerdere spreekt?'

'Lieve meid,' antwoordde Bol, het familiare is nu eenmaal in zwang gekomen en heeft, als ik reeds zeide, het deftige *uwee*, dat voor 'Uw Edele' gezegd werd, verbannen. Maar, omdat *uwee* uit de spraak verbannen is, omdat

gij wel geschreven, maar in 't gewone gesprek nimmer anders als *jij* voorkomt, omdat *jij* triviaal klinkt en *je* wat familiaar, volgt daaruit, dat men moedwillig een taalfout maken mag? Ik weet, dat je ten deze je op het voorbeeld kunt beroepen van een *legio* schrijvers, en daaronder zeer verdienstelijke, die, tegen beter weten aan, zich aan dezelfde zonde schuldig maken.

'Maar ik dacht,' hernam Klaasje, 'dat men *u* evenals *uwee*, voor een samentrekking van *Uw Edelheid* kon aanmerken.'

'Ja,' antwoordde Bol, 'met dat beweren zoekt men 't wangebruik te verschoonen; maar het zou een samentrekking wezen, waar het zakelijke en voornaamste deel van 't woord mee verloren ging, en die daarom nimmer te verdedigen ware. Men kan van *Dordrecht* wel *Dordt* maken, maar geen *Dor*, van *Gorinchem* wel *Gorkum*, maar geen *Goring*; want men mag *trecht* uit het ene, noch *hem* of *chem* uit het andere wegsmokkelen: en waar blijft, als ik 'u' zeg, de geheele *edelheid*? Maar zelfs gesteld dat 'u' - in den eersten naamval altijd - te verdedigen ware en alzoo geschikt om *uwee* te vervangen, dan nog zou ik u 't gebruik er van afraden. *Uwee* luidde in zijn tijd stijf en burgerlijk, en werd nooit door aanzienlijke lieden gebezigd: zij, die het vroeger om geen geld van de wereld zich zouden hebben laten ontvallen, moeten dus nu evenmin 'u' zeggen. De buizen van grof wadmer, die de zeelieden in de zeventiende eeuw droegen, zijn door roode baaitjes vervangen. Zal, nu het wadmer in onbruik is, een fatsoenlijk man zich in 't baai vertoonen? - Daarom, zoo je mij genoegen doen wilt, en tevens zuiver spreken volg dan het verkeerde voorbeeld niet na, en bewaar 'u' voor den derden of vierden naamval; maar, komt de eerste te pas, schrijf dan gij of je en zeg gerust jij of je, zooals reeds voor twee eeuwen de deftige Hooft en de hofdichter Huygens deden, beide lieden, die wel wisten wat een goede toon was. 't Valt altijd licht het al te gemeenzame weg te nemen, door 'mijn Heer' of 'Mevrouw' er bij te voegen, of wel, indien men met lieden spreekt, tegenover welke men een eerbiedigen afstand meent te moeten bewaren, dan kan men elk verwijt van ongemanierdheid ontgaan, door den derden persoon te bezigen en bijv. te zeggen: 'zal mijn Heer nog een kopje thee gebruiken?' of: 'die muts staat Mevrouw allerliefst.'

'Ik hoop mij uw terechtwijzing ten nutte te maken,' zeide Klaasje: 'maar ik vrees, ik vrees! Het zal mij, dunkt mij, onmogelijk zijn, tegen lieden van aanzien of van hoogere jaren *je* of *jij* te zeggen.'

'*C'est le ton qui fait la musique*,' hernam Bol, 'en zoo je uitspraak maar niet gemeen of plat is, dat wil zeggen, zoo niemand aan je tongval kan hooren uit welken hoek van ons land je zijt, dan behoef je niet te vreezen, en dan zul je alle aanmerkingen ontgaan.'

Het is duidelijk dat Van Lennep door de mond van Bol in volle ernst spreekt om het jongere geslacht de les te lezen. Als vertegenwoordiger van de oudere generatie voelt hij een instinctieve afkeer van *u*, omdat het hem herinnert aan het ordinaire *uwee*, maar die tegenzin gaat schuil achter een theoretisch bezwaar: de casus-verwarring bij het voornaamwoord van de tweede persoon: *u* kàn immers niet anders zijn als een buigingsvorm! Bovendien voelt hij in zijn kring geen behoefte aan een afzonderlijk voornaamwoord dat afstand schept, en is voor hem *je* in alle omstandigheden voldoende. Tegelijkertijd is voor een jongere generatie (en wellicht bij een goed deel van de oudere) de beleefdheidsvorm *u*, waarvan de oorsprong verduisterd is, volstrekt onmisbaar geworden. Daarom is voor ons dit gefingeerde gesprek reëel, voor de taaitoestand op dit punt in het midden van de negentiende eeuw.

C.D.V.

Alberdingk Thijm als tekstbezonger

In het tweede deel van de Verspreide Verhalen van Jos. Alb. Alberdingk Thijm[1] treffen wij een beschouwing aan over ‘Het Begijnenklooster, te Grave, en zijne Dichteresse’. De bronnen hiervoor werden Thijm hoofdzakelijk geleverd door ‘gelijktijdige ongedrukte handschriften’. Een daarvan was een geschreven zeventiende-eeuwse liederenbundel, destijds in particulier bezit van Thijm en thans voorhanden in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch.

Het ligt voor de hand, dat Thijm in deze studie ettelijke gedichten opgenomen heeft om de lezer ook door middel van het werk zelf een beeld van de besproken dichteres te doen vormen.

De argeloze lezer echter die zou menen, dat Thijm hem de ware tekst van de gedichten voor ogen gaf, wordt daarin deerlijk teleurgesteld, wanneer hij het handschrift ter hand neemt. Dan blijkt immers, dat Thijm eigenmachtig nogal vele veranderingen heeft aangebracht en daardoor - hetgeen het ergste is - de gedichten in hun wezen aangetast heeft. Telkenmale toch blijkt hij door zijn wijzigingen rhythme of gedachte ingrijpend veranderd te hebben.

Het is niet belangrijk genoeg hier alle afwijkingen nauwkeurig weer te geven; het zou ook veel te veel plaats vergen: meer dan 500 andere lezingen heb ik opgetekend, hetgeen op een geheel van 15 volledig en 8 gedeeltelijk afgedrukte gedichten een respectabel getal genoemd mag worden. De versregels, waarin ik geen verschil opmerkte, zijn dan ook zeer schaars.

Nu mogen we al deze tekstveranderingen niet in het nadeel van Thijm uitleggen; herhaaldelijk immers heeft hij een kennelijke vergissing van de copiiste verbeterd, bijv.

> Adieu (Thijm, blz. 218) - Adeu (hs. fol. 102, vs. 1)
> Jesus (Thijm, blz. 225) - Jusus (hs. fol. 125, vs. 72)
> maer Christus leeft in my (Thijm, blz. 232) - maer cristo leeft in mij (hs. fol. 10, vs. 17)
> Men lasme daer een regul voor (Thijm, blz. 219) - men las men daer een regel voor (hs. rol. 146, vs. 26).

Bovendien heeft Thijm de spelling van het handschrift willen moderniseren en normaliseren. En hiertegen zou men, vooral als het een populaire studie betreft, geen bezwaar behoeven te maken. Doch Thijm blijkt hierbij zeer willekeurig te werk te zijn gegaan; hij voert enerzijds zijn spellingvereenvoudigingen niet consequent door en anderzijds maakt hij ook de spelling herhaaldelijk ingewikkelder dan die van het handschrift[2].

Zo wordt bijv. door Thijm dikwijls de spelling gh vereenvoudigd tot g, doch bij het persoonlijk voornaamwoord ghy wordt over het algemeen gh gehandhaafd; doch ook dit is weer geen regel, zodat wij herhaaldelijk gespeld vinden gy, terwijl in andere woorden de spelling gh behouden bleef; zelfs treffen wij plaatsen aan, waar Thijm in plaats van de spelling g van het handschrift gh bezigt.

Zo vinden wij gespeld: ghy naast gy (hs. ghy); gevoegt (hs. gevoeght);

1) Amsterdam, C.L. van Langenhuysen, 1881, blz. 185-243.
2) Het ergste daarvan is nog, dat Thijm zoveel verandert zonder er met een enkel woord op te zinspelen; behalve de opmerking betreffende de schrijfwijze van het voornaamwoord uw (hs. u; zie volgende bladzijde, noot 1) vinden wij geen vermelding van enige wijziging.

hoogsten (hs. hooghsten); vreugd (hs. vreught) e.d., doch op blz. 225 spelt Thijm hooghste, terwijl het handschrift hoogste geeft (hs. fol. 126, vs. 81).

Dat het inderdaad Thijms bedoeling was de spelling te moderniseren moge blijken uit de volgende veranderingen in de schrijfwijze:

> somtijds (hs. somteijts); doch (hs, dogh); weg (hs. wech); jaren (hs. jaeren); uw (hs. u)[1)]; vergane (hs. vergaene); slecht (hs. sleght); koud (hs. kout); god (hs. godt); aerds (hs. aers); treedt (hs. treet); gebroken (hs. gebroocken); vermeren (hs. vermeeren); grooten (hs. groten); valsch (hs. vals)[2)].

De willekeur, waarmee Thijm te werk is gegaan, blijkt echter, wanneer wij de schrijfwijze van de volgende woorden bekijken:

> eynde (hs. einde); saelighe (hs. salighe); wech (hs. wegh); naeme (hs. name); hooghste (hs. hoogste); yeder (hs. ijder).

Wanneer nu de veranderingen, die Thijm in de tekst van de gedichten aangebracht heeft, beperkt waren gebleven tot de spelling, zouden die ons vooral om hun inconsequentie spijten; wij zouden echter niet kunnen zeggen, dat daardoor de gedichten in hun wezen waren aangetast. Helaas heeft Alberdingk Thijm echter ten opzichte van het wezen van het gedicht eenzelfde vrijheid van handelen genomen, zodat wij niets anders kunnen constateren dan dat hij de gedichten herhaaldelijk heeft misvormd. Een enkele maal berust de variant bij Thijm op foutieve lezing, bijv.

> u wel bereyden (Thijm, blz. 217) - u siel bereyden (hs. fol. 28, vs. 12). Niemant als Hem alleen soect te beklagen (Thijm, blz. 217) - Hier geeft het hs behagen i.p.v. beklagen en zo alleen krijgen wij een goede betekenis, zodat Thijm zich vergist moet hebben, (hs. fol. 28, vs. 6). Was ick mee in uw staat, ick sou meer deughden wercken (Thijm, blz. 224) - De betekenis van deze zin bij Thijm doet vreemd aan, doch in het handschrift staat: Was ick mee in u staet in sou meer dueghden wercken (hs. fol. 184, vs. 6); ‘in’ moet hier opgevat worden als een samentrekking van ‘ick en’. Alleen dan geeft de zin een goede betekenis aan. Ook hier dus een verlezing van Thijm.

In verreweg de meeste gevallen is het ons echter totaal onmogelijk een motief voor de verandering op te geven, tenzij wij een verregaande onnauwkeurigheid en gehaastheid van Thijm bij het copiëren aannemen. Zo kunnen wij de volgende wijzigingen door Thijm in de tekst aangebracht niet anders dan willekeurig noemen:

> lieve bruyt (hs. weerde bruijt); hier vromelijcken (hs. hier doch vromelijck); uytgeschreven (hs. offgeschreven); ist oock dat (hs. al ist dat); uwer (hs. van u); hebt soo langh (hs. soo langh hebt) enz.

1) Ook voor het bezittelijk voornaamwoord van de tweede persoon is de spelling van het handschrift steeds u; Thijm wees daarop in een noot op blz. 208 en heeft meestal de spelling hiervan gemoderniseerd tot uw. Doordat hij echter op deze verandering in de spelling wel heeft gewezen en op de andere niet, vestigt hij de verraderlijke indruk overigens niets veranderd te hebben.
2) Wij hebben reeds op de inconsequentie in de spelling van Thijm gewezen; het spreekt daarom vanzelf, dat naast de vereenvoudigde vormen ook die van het handschrift voorkomen en zelfs soms nog ingewikkelder vormen, bijv. treet (Thijm, blz. 221) - treedt (hs. fol. 193, vs. 30).

Doch er zijn ettelijke plaatsen, waar Thijm de gedichten nog ingrijpender en wezenlijker wijzigde:

> Wilt dien[3)] met lieffde weêr vergelden (Thijm, blz. 208) - wilt met lieffde lieffde weer vergelde (hs. fol. 145, vs. 22);

3) dien wijst hier terug op God, zodat ook de gedachte door Thijm radicaal gewijzigd werd.

Geeft ons haer triumph geen reden (Thijm, blz. 209) - geeffse ons dan niet wel reden (hs. fol. 180, vs. 7);
haer becranssen (Thijm, blz. 209) - haer hooft becronen (hs. fol. 180, vs. 8);
Het is reets al te veel verstreken / Van mijnen tijt (Thijm, blz. 210) - noch heb ick al te veel versleten van mijnen tijt (hs. fol. 119, vs. 19);
Ach, mijn siele clavert / Opwaerts Hemel-Vorst (Thijm, blz. 211) - Ach mijn siele clavert / van u hemels vorst (hs. fol. 120, vs. 7-8);
'k Heb dies voorgenomen (Thijm, blz. 211) - dus ick heb voorgenomen (hs. fol. 120, vs. 21);
En dat Beggas hoff verrijck / Uwer lieffden eeuwichlijck (Thijm, blz. 211) - en dat Beggaes hoff verrijckt / u te dienen eeuwichlijck (hs. fol. 120, vs. 29-30);
Wilt aen Hem doch vurigh vragen / Dat g'em mooght int herte dragen (Thijm, blz. 212) - Wilt aen hem dogh prosentere / dat hij in u hert logere (hs. fol. 137, vs. 25-26);
En offert Hem een reyn gemoet; / Roept Hem om hulp: Hy salse geven (Thijm, blz. 217) - En valt voor hem in al ootmoet / Roept hem om hulp die hij sal geven (hs. fol. 27, vs. 14-15);
Naer 't Hemels trachten (Thijm, blz. 220) - themels betrachten (hs. fol. 146, vs. 29);
En treet de werelt met den voet (Thijm, blz. 221) - treedt duijvel vlees en werelt met de voet (hs. fol. 193, vs. 30);
En al dat u belet (Thijm, blz. 221) - en al het geen dat u belet (hs. fol. 193, vs. 31);
Heer, off u kint somwijlen haer vergis (Thijm, blz. 232) - o heer off ick mij somteijts een vergis (hs. fol. 10, vs. 6);
Ghy weet hoe 't best behoort (Thijm, blz. 232) - ghy weet best hoe t behoort (hs. fol. 10, vs. 9);
Nochtans ick op u lieffde hoop en steun (Thijm, blz. 232) - nochtans ick op u hoop en steun (hs. fol. 10, vs. 12);
Dat 'k uwe wille werck (Thijm, blz. 232) - dat ick u wil uijt werckt (hs. fol. 10, vs. 15);
't Sacrament van Godts miraeckel (Thijm, blz. 233) - o sacrament al van mirakel (hs. rol. 198, vs. 103).

Ook al zijn de gegeven voorbeelden op zich zelf voldoende om het eigenmachtig en willekeurig optreden van Alberdingk Thijm te bewijzen, toch zullen wij nog enkele afwijkingen aanstippen, die nog een sterke bevestiging er van geven.

In het Liedeken, dat door Thijm aangehaald werd op blz. 211 en in het handschrift te vinden is op fol. 120, heeft Thijm het tweede en het derde couplet zonder reden omgezet. De titel en de voise is bij enkele gedichten niet en bij andere slechts onvolledig opgegeven. Het gedicht, dat in het handschrift op fol. 118-119 geschreven staat en door Thijm is afgedrukt op blz. 209-211, heeft slechts coupletten van vier versregels, terwijl Thijm - gevolgd door van Duinkerken[1)] - coupletten van acht

1) In 'Dichters der Contra-reformatie' (De Gemeenschap, Utrecht 1932) van Anton van Duinkerken, blz. 298-300 vinden wij twee gedichten uit het onderhavige liederenhandschrift. Door van Duinkerken werden deze gedichten zonder meer toegeschreven aan 'Zuster Maria van Grave', hoewel Thijm deze naam slechts gebruikt had (voordat hij de naam W. van Ravesteyn ontdekt had) om niet steeds over de onbekende schrijfster te hoeven spreken. Deze naam is dus geheel fictief en het doet vreemd aan, dat van Duinkerken deze fictieve

versregels er van gemaakt heeft door de versregels van het handschrift in tweeën te verdelen. Nu zou men hierbij kunnen opmerken, dat de oneven versregels desondanks eindrijm vertonen en dat het derhalve niet is uitgesloten, dat Thijms weergave van het gedicht de oorspronkelijke was; doch dan zal men er terstond aan toe moeten voegen, dat Thijm van het tweeregelige onderschrift op fol. 183 van het hand-

naam zonder enige aarzeling gebruikt, terwijl hij de mogelijke naam van de schrijfster niet eens vermeldt.
De tekst van de gedichten werd door van Duinkerken letterlijk aan Thijm ontleend, Nochtans merken wij een twintigtal verschillen op tussen beide uitgaven, doch deze zijn van ondergeschikt belang (bijv. Mij-my; daar-daer), zodat wij daaraan geen verdere aandacht behoeven te schenken.

schrift een vierregelig onderschrift heeft gemaakt op blz. 224, zonder dat daarin de oneven regels eindrijm hebben.

In hetzelfde gedicht op blz. 209-211 plaatst Alberdingk Thijm - gevolgd weer door van Duinkerken - in strijd met het handschrift boven de oneven coupletten het woord ‘Religieuse’ en boven de even coupletten het woord ‘Herder’. De beide naamdichten voor (of van)[1] Susanna Wes worden door Thijm in twee coupletten weergegeven (blz. 222), doch staan in het handschrift (fol. 194 en 195) als één geheel. Ditzelfde merken wij op bij de twee gedichten aan Maria Wes (blz. 223-224 en fol. 183-184) en bij het grotere gedicht aan Susanna Wes (blz. 222-223 en fol. 168-169).

De versie welke Alberdingk Thijm van de gedichten geeft, is dus allerminst zuiver. Wij moeten deze zelfs zeer onzuiver noemen. Nu is het voor ieder duidelijk, dat deze onzuivere teksten in geen geval de juiste appreciatie van de gedichten en van de dichteres bevorderen. Vooral het rhythme van de gedichten wordt door Thijm telkenmale aangetast. En het is dan ook voor practisch alle gedichten welke Thijm in zijn studie laat afdrukken, onmogelijk ze op de aangegeven voise te zingen. En hoe Alberdingk Thijm bij het gedicht ‘Vercregen Wensche’ (blz. 208; fol 145) het volgende durfde opmerken, is mij een volslagen raadsel. Daar zegt hij immers: ‘In het lezen stoot deze maat wel wat, door hare afwisseling, maar de Begijntjes, die weten van ZINGEN, zullen haar vloeyend bevinden’[2].

Het rhythme van tal van versregels wordt door Thijm aangetast door de vermeerdering of vermindering van het aantal lettergrepen van de versregel. Als middelen daartoe gebruikt hij enerzijds de proclise, enclise, apocope, syncope; het behoud van zwak-beklemtoonde lettergrepen en de invoeging van een svarabhakti-vocaal anderzijds.

Vermeerdering van het aantal lettergrepen treffen wij o.a. aan in de volgende woorden:

> louwerieren (hs. lourieren); velen (hs. veel); schoone (hs. schoon); sijne (hs. sijn); de oorsaeck (hs. d'oorsaeck); elleck (hs. elck); hetgeen (hs. t'geen); de öogen (hs. d'ogen); volghet (hs, volght).

Vermindering van het aantal lettergrepen vinden wij o.a. in de volgende woorden:

> ind'order (hs. inde order); een'ge (hs. eenige); lieffd' (hs. lieffde); 'k (hs. ick); offren (hs. offeren); weygren (hs. weygeren); heylge (hs. heijlige); wellcom (hs. wellecom); in dees (hs. in desen); Bethlem (hs. Bethleem).

Ook door inlassing of weglating van woorden weet Thijm vele versregels langer of korter te maken, bijv.

> op u lieffde (hs. op u); op dees aert (hs. op aert); Jesus oyt my (hs. Jesus mij); de werelt (hs. duijvel vlees en werelt); en vrinden (hs. en mijn vrinden); u treecken (hs.

1) Ook al was het voor Thijm uitgesloten, dat Susanna Wes de schrijfster was van deze gedichten, lijkt het mij niet onmogelijk, dat bij nader onderzoek zou blijken, dat zij wel de schrijfster is. Voor Thijm was het een uitgemaakte zaak, dat er maar één dichteres was, doch het is gemakkelijk te bewijzen, dat er minstens twee zijn geweest. En het lijkt mij het meest waarschijnlijk, dat deze bundel samengesteld is uit het werk van ettelijke schrijvende begijntjes.
2) Deze woorden zijn, dunkt mij, gericht tot de medezusters van ‘een Begijntjen te Amsterdam’, aan wie Thijm zijn studie heeft opgedragen. Het stoten van de maat is voor een deel het gevolg van de verbeteringen van Thijm, terwijl deze daarvan in het geheel geen melding maakt, maar het doet voorkomen, alsof dit reeds in het origineel het geval was.

u valse treecken); tis (hs. ten is); en wilt (hs. wilt); ey wilt (hs. wil); maer siet (hs. siet); doch niet (hs. niet); gaen loven (hs. loven); wat (hs. al wat).

Herhaaldelijk ook verandert Thijm zonder reden de woordschikking van bepaalde versregels, waardoor evengoed aan het oorspronkelijke rhythme afbreuk wordt gedaan, bijv.

Die ghy hebt soo langh betracht (Thijm, blz. 208) - die ghij soo langh hebt betraght (hs. fol. 145, vs. 2; vgl. vs. 4);
Hy is verdoolt die rust in u wil vinden (Thijm, blz. 218) - hy is verdoolt die in u rust wil vinden (hs. fol. 102, vs. 3);
'k Heb dies voorgenomen (Thijm, blz. 211) - dus ick heb voorgenomen (hs. fol. 120, vs. 21).

Het is echter niet enkel het rhythme, dat door de handen van Alberdingk Thijm bezoedeld wordt; ook de klankwaarde heeft hier en daar van die veranderingen te lijden; bijv.

Lieve bruyt, ghy hebt u wensch vercregen (Thijm, blz. 208) - weerde bruijt, ghij hebt u wensch vercregen (hs. fol. 145, vs. 1);
Dat ick moest volgen op Franciscus spoor (Thijm, blz. 219) - dat ick most volgen op fransciscus spoor (hs. fol. 147, vs. 27);
Gelijck een sonnebloem wil ick mijn sinnen keeren (Thijm, blz. 219); gelijck een sonneblom wil ick mijn sinnen keren (hs. fol. 103, vs. 23);
in vele gevallen ook, waarin wij in het handschrift ‘Jesu’ lezen, schrijft Thijm de harde vorm ‘Jesus’; in enkele gevallen ook leest Thijm ‘vriendinne’, terwijl het handschrift het zachtere ‘vrindinne’ geeft.

Alberdingk Thijm heeft dus de tekst van de gedichten allerminst getrouw weergegeven en zich evenmin beperkt tot de correctie van de kennelijke fouten door de copiiste gemaakt; hij heeft eigenmachtig getracht verbeteringen aan te brengen, doch daarmee heeft hij onweerlegbaar afbreuk gedaan aan de eigen sfeer van die gedichten.

Toch kunnen wij er gerust op vertrouwen, dat Thijm deze wijzigingen te goeder trouw heeft aangebracht. Hij heeft toch, zoals uit zijn studie blijkt, een oprechte en grote verering voor de schrijfster daarvan.

Als verklaring voor de vele gevallen van eigenmachtig ingrijpen in de gedichten zouden wij er op kunnen wijzen, hoe in de vorige eeuw een geringer respect bestond voor de originele tekst dan in onze dagen; doch daarnaast zullen wij er met veel klem op moeten wijzen, hoe Alberdingk Thijm bij deze studie blijkbaar zeer vluchtig en dus onnauwkeurig te werk is gegaan. Om dit te verduidelijken behoeven we geen beroep meer te doen op afwijkende lezingen in de gedichten of op kennelijk foutieve lezingen, doch wij kunnen nog een ander opmerkelijk feit naar voren brengen.

Alberdingk Thijm toch meende de naam van ‘het dichterlijke Graafsche Begijntjen of eigenlijk Nonnetjen’ ontdekt te hebben in W. van Ravesteyn. Met deze naam immers was het gedicht op fol. 124-127 ondertekend en de bewoordingen van het gedicht wettigen de veronderstelling, dat dit de naam van de schrijfster is. En nu veronderstelt Thijm maar, dat W. van Ravesteyn ook de schrijfster van de andere gedichten uit deze bundel is. ‘Ja, goede lezeressen, alle twijfel aangaande den naam van het dichterlijke Graafsche Begijntjen of eigenlijk Nonnetjen, is bij mij geweken. Het meêgedeelde vaers moet, dunkt me, zijn van de pen der punt- en

liederdichteresse, die wij onder den naam van Zuster Maria hebben leeren kennen; en dan heeft deze Zuster zich onderteekend: W.v. Ravesteyn Ao 1659.'[1)].

1) Thijm, a.c. blz. 226.

Had Thijm echter de bundel ernstig bestudeerd, dan had hij moeten ontdekken, dat er nog een ander gedicht ook ondertekend was en niet met dezelfde naam, doch met die van Maria Wes (fol. 48); bovendien wijzen de woorden van dit gedicht 'Op Offeringh' er duidelijk op, dat Maria Wes als de schrijfster van dit gedicht beschouwd moet worden. Dat Thijm dit gedicht, dat bovendien een onomasticon is, blijkbaar niet kende, wijst er sterk op, dat hij de gehele bundel niet nauwkeurig heeft bestudeerd. Want dit vers moest hem zeker interesseren in verband met zijn pogingen de werkelijke naam van 'Zuster Maria', zoals hij de dichteres voordien gemakshalve noemde, op te sporen. Het is hierom, dat wij menen gerust als verklaring voor de vele afwijkingen mede te mogen aanvaarden de onnauwkeurigheid bij de bestudering van de bronnen.

Er vallen trouwens in deze studie meer onnauwkeurigheden te bespeuren, zodat wij vrezen, dat het beeld, dat Alberdingk Thijm van de Graafse dichteres gaf, geheel herzien moet worden. Te gelegener tijd echter hopen wij daarop terug te komen.

De novellist Thijm heeft in deze studie in elk geval de man van wetenschap parten gespeeld.

Helmond.
G. VERHAAK.

Enige aantekeningen over Nederlandse diminutiva.

Het is misschien een der belangrijkste verdiensten van het verfrissende artikel 'Concentratie door Diminuering' (*N.Tg.* XLV, 194-199), dat Professor van Haeringen er in opkomt tegen de ellipsomanie, die in *weetje* of *twintigje* geen verkleinwoord van *weet-* en *twintig* durft te zien. Ik zou hierin nog verder willen gaan dan de Redacteur. *Bedankje* en *uitje* zijn voor contemporain taalgevoel evenmin een soort contractie van *bedankbriefje* en *uitstapje* of *uitgangetje*, als *grasje* van *grassprietje* of *zijtje* van *zijden japonnetje*. De concentratie, zoals Prof. v. Haeringen het door hem bestudeerde verschijnsel noemt, heeft zo diep doorgewerkt, dat wij thans als een der typische eigenschappen van de verkleiningsuitgang de verwisseling van woordsoort mogen zien, die ik op voetspoor van het Engels c o n v e r s i e [1] zou willen noemen. Alles wordt maar substantief: bijwoorden in *ommetje* en *toetje*, verbaalstammen in *kneusje* en *schrijfie* 'schrijfinstrument', *leesje* 'legenda' en *(ergens een) slaatje (uit slaan)*, adjectiva in *blondje* en *nieuwtje*; stofnamen worden voorwerpsnamen in *loodje* en *wolletje*, dit laatste volgens mijn bronnen niet 'wollen truitje, doekje of sjaaltje' (v. Haeringen 198), maar 'wollen camisole'. De beide laatstgenoemde typen zijn wellicht te herleiden tot het overoude zelfstandige gebruik van adjectiva in *mijn lief* enz. (zie Grimm, *Deut. Gramm*. III, 686: *subst. aus adj. durch verkleinerung*) en de reeds Mnl. vormen *een snee, een ijs, een gras*.

Opmerkelijk is, dat deze diminutiva *à la minute* gevormd kunnen worden. Wie in een donkere gang een vreemde waarschuwt: 'voorzichtig, hier is een *opje*', of voor een tochtje op een lentedag te kennen geeft: 'het is zo zacht, ik doe mijn *tusseninnetje* maar aan', wordt volledig begrepen, evenals de

1) Toch ook al in de Franse vertaling van Professor Zandvoorts *Handbook (Grammaire Descriptive de l'Anglais Contemporain*, Lyon-Paris 1949, 405): 'Changement de catégorie ou c o n v e r s i o n'.

dame die kort na de bevrijding, toen de straten nog niet gereinigd waren van glasscherven, zei: 'Je mag mijn fiets wel lenen, als je maar een beetje om de *glasjes* heenrijdt.' Een 'bedoeld' *opstapje* of *glasscherfjes* hoeft hier niet bijgefantaseerd te worden.

Evenmin hoeft een ellips te worden geconstrueerd bij *schoudertje* 'schouderband van damesondergoed', *kaasduimpjes* 'metalen schildjes die men in een stuk kaas steekt om de vingers voor vet te vrijwaren' (niet vermeld in Van Dale of Koenen); het is mogelijk dat het *hieltje* in een kous of sok en het *duimpje* (of *duimeling* of *duimelot*, interessante uitgangen) om een zere vinger, hun naam te danken hebben aan de vormgelijkheid en niet aan het contact met de hiel en de duim, maar in de eerstgenoemde gevallen is klaarblijkelijk m e t o n y m i a als functie van het diminutief in het spel. Overeenkomst hiermee vertonen de oude diminutieven *sleutel* en *vingerlijn* 'ring' en zelfs het Franse *épaulette* 'schouderband, schouderbedekking'.

Aan metonymia kan men ook denken bij die talloze diminutiva van namen van lichaamsdelen, waarmee een beweging van of tegen dat lichaamsdeel genoemd wordt: *oogje, voetje, kopje, knietje, kontje*. Sommige der ontelbare namen van spelen waarin verkleinwoorden voorkomen, behandeld door Kollewijn (*Taal en Letteren* III, 91 vv.) en aangestipt door Kruisinga in de Akademiemededeling waar Prof. van Haeringen naar verwijst (*Meded. Ned. Akad. v. Wet.*, N.R. dl. V, afd. Letterk., 1942, blz. 482) kan men misschien ook in verband brengen met deze trek der diminutiva, dat ze een beweging met of aan het genoemde voorwerp suggereren: *sleetje rijden, voetje van de grond*, ook handelingen als *pootje haken, kopje onder*. Men lette op het verschil tussen *paardje rijden* en *paardrijden*, ongeveer analoog met dat tussen het *reitje* waar Vondels dochtertje in meegehuppeld had, en de *reien* in zijn toneelstukken.

In deze namen van spelen ontmoeten elkaar nog twee, onderling verwante, tendenties van de verkleinwoorden: de gevoelswaarde der knusheid en de meiosis, het 'understatement', en ten derde de neiging om als c o l l e c t i v u m op te treden: een *baantje* trekken (bijv. in een skiff), een *balletje* slaan, en buiten de sportsfeer dezelfde trits in een *hapje* eten, een *glaasje* drinken en het door Kruisinga anders (nl. als van het *n*-loze meervoud afgeleid) verklaarde *bloemetje* 'boeket'.

In allerlei combinaties zijn de functies van de verkleiningsuitgang in het Nederlands verbonden. Misschien is de tijd wel gekomen voor een meeromvattende synthese dan Overdiep in zijn *Stilistische Grammatica* heeft gegeven.

C.A. ZAALBERG.

Hexameter.

Dit woord, dat evenals zijn tegenhanger *pentameter*, en anders dan *jambe*, geen plaats heeft gekregen in *WNT*, wordt door Van Lennep (*Poet. Werken* VIII 33) gebezigd in de betekenis van een zesvoetige jambische versregel. Hij zegt daar: 'De naam Angiolina, hoe bevallig klinkende in 't Italiaansch, doet een min aangename uitwerking in Nederduitsche hexameters, altans wanneer hij, gelijk in dit stuk, in vijf sylben wordt uitgesproken.' Het bedoelde stuk is Marino Faliero, dat geschreven is in alexandrijnen.

L.C. MICHELS.

‘en matière de langue on s'est toujours contenté d'opérer sur des unités mal définies’
(de Saussure, *Cours*[3] 154).

Betekenaar, betekenis en naam.

1. De Saussure heeft ons duidelijk het tweekantige karakter van het taalteken voor ogen gesteld: het bestaat uit een betekenaar (signifiant) en een betekenis (signifié). Een eenheid van klanken wordt verbonden met een eenheid van idee. De betekenaar roept de betekenis op en omgekeerd: ze zijn als een Siamese tweeling aan elkaar vastgegroeid.

Hjelmslev heeft laten zien dat hetzelfde ook van toepassing is op het woord als lid van een spraakkunstgroep (een grammatische categorie)[1]. De basis ervan is een overeenkomst in betekenaar: *steel t, loop t, kom t* enz. hebben een *t*-uitgang met elkaar gemeen, en bovendien (het voornaamste!) een gemeenschappelijke verbindbaarheid met bv. *hij, de buurman, Jan* enz. Ook dat laatste is een vormeigenschap, een eigenaardigheid dus van de betekenaar.

Nadat de spraakkunstgroep op die manier formeel vastgelegd is, blijkt er in het vlak van de betekenis eveneens iets gemeenschappelijks te bestaan tussen *steelt, loopt, komt* enz.: ‘“tegenwoordige tijd”[2], niet betrokken zijn bij de spreekhandeling enz.’

In *steelt* onderscheiden we dus een lexicologisch stuk met betekenaar (*s-t-ee-l-*) en betekenis (‘zich zonder recht toeëigenen’) + een grammaticaal stuk met betekenaar (combineerbaarheid met *hij* enz.) en betekenis (‘“ott” enz.’). Over dat laatste willen we nu een paar opmerkingen maken.

2. De term *passivum* komt uit het Latijn en is daar de naam voor een spraakkunstgroep (een ondergroep van het ww) t.w. het type *laudor* ‘ik word geprezen’ dat een oppositie vormt met *laudō* ‘ik prijs’, het *activum*. Niet alle ww kennen die tegenstelling: *vivō* ‘ik leef’ mist bv. de *or*-categorie, en *loquor* ‘ik praat’ heeft geen *ō*-vormen. Ze staan allebei onverschillig tegenover de oppositie *activum/passivum*; het heeft dus geen zin om zulke namen bij die ww te gebruiken.

In de schoolspraakkunst heeft de groep *vivō* geen aparte naam, maar het type *loquor* wél zoals men weet. Het zijn de z.g. *deponentia* oftewel ‘ww die “passief van vorm, maar actief van betekenis” zijn’.

Dat laatste doet heel vreemd aan. Een spraakkunstgroep is immers een tweeëenheid van betekenaar en betekenis. Moet die eenheid een naam krijgen, dan kan die ontleend worden aan de betekenaar (zodat we *laudor* de *or*-groep noemen en *laudō* de *ō*-groep), aan de betekenis (zodat we resp. van *passivum* en *activum* spreken) of aan geen van tweeën (zodat we bv. een *x*- van een *y*-groep onderscheiden). Maar in elk van die drie gevallen hebben de namen betrekking op de eenheid, op het hele teken dus.

Dat geldt ook voor de termen *activum* en *passivum*; het zijn in geen geval namen voor de betekenis alleen, net of die als een nieuwe, zelfstandige eenheid een eigen bestaan zou leiden. Er bestaat in de spraakkunst geen soevereine actieve of passieve betekenis. We kunnen die termen in lexicologische zin gebruiken, en zeggen dat *dulden, ondergaan, verduren* passieve betekenis hebben, maar dat kan misverstanden scheppen, want grammaticaal horen ze bij het

1) *Principes de grammaire générale* 116.
2) Waarom we die term tussen haakjes zetten, wordt hierna uiteengezet in § 5.

activum: het zijn allemaal overgankelijke ww. Zo zeggen we soms ook dat het laatste woord in *er is niets aan te doen* een 'passieve' betekenis heeft. Maar met welke vorm uit het activum vormt het hier een oppositie?

Wat voor de betekenis geldt, gaat ook voor de betekenaar op: hier bestaan evenmin zelfstandig levende eenheden. Hoe kan een foneem-combinatie *o* + *r* op zichzelf nu toch 'passief' zijn? Dan zouden *melior, rigor, cruor* en *corpus* ook passiva moeten wezen. Ze zijn dat niet, want de verbindbaarheid met *ego* ontbreekt, evenals de opponeerbaarheid met **meliō, *rigō, *cruō* en **cōpus*, laat staan dan een betekenis-oppositie van het type (ruw gezegd) 'een handeling verrichtend' / 'diezelfde handeling ondergaand'. Een 'passivum naar de vorm' is een nog onbegrijpelijker ongerijmdheid als een 'activum naar de betekenis' omdat de termen N.B. juist op de betekenis zijn gefundeerd!

3. Met *genitivus objectivus* en *subjectivus* is zeker een grammaticale en geen lexicologische oppositie bedoeld. We zwijgen nu over het feit dat die onderscheiding ongerechtvaardigd is omdat die op geen enkel verschil in de betekenaar kan steunen, althans voor zover ik zie[1)]. Maar al was dat wél zo, dan zouden de termen nog onbruikbaar zijn omdat ze een verband suggereren met *subject* en *object*, - en dat is er niet. *Meminīēius* en *videōeum* hebben allebei een werkwoordsbepaling gemeen; omwille daarvan zou men *ēius* in dit geval desnoods *object* kunnen noemen en de naamval in kwestie *genitivus objectivus*. Maar men weet dat die term juist niet gebruikt wordt bij werkwoordelijke kernen, maar bij substantivische: *vīsus avium* tegenover *cantus avium*. - Zelfs al was de onderscheiding dus gerechtvaardigd, dan nog zouden de bn *objectivus* en *subjectivus* verwarring stichten.

4. Op gezette tijden komen we in de taalkundige litteratuur de vermelding tegen van het feit dat sommige Beierse dialecten een dualis bezitten. Dat is voor een Germaanse taal zó'n zeldzaamheid dat het ogenblikkelijk grote belangstelling moet wekken. Helaas is het volkomen onjuist voor zover ik na heb kunnen gaan: *ös, ees, enk* enz. betekenen 'jullie' en nooit 'jullie tweeën'[2)]. Het zijn dus doodgewone meervouden, c-meervouden wel te verstaan. Met een dualis hebben ze niets te maken.

5. De Latijnse spraakkunst onderscheidt bij het ww een *praesens* van een *praesens historicum*. Niets heeft de grammatici hier gedwongen om eerst genoemde naam te geven aan de spraakkunstgroep *laudō* enz., in oppositie met *laudābam* enz.; ze hebben die zelf gekozen. *Praesēns* betekent ongeveer ''ce qui est à l'avant de moi', donc 'immanent, urgent', à peu près avec 'image de l'anglais *ahead*'[3)]. Maar daarmee is in strijd dat vormen uit die categorie ook kunnen betekenen 'in het verleden plaats vindend en aanschouwelijk voorgesteld'. Men kan zeggen dat *laudō* betekent 'plaats vindend in het subjectieve heden' of iets dergelijks. Of dat subjectieve heden met het objectieve samenvalt, is voor het Latijnse taalsysteem blijkbaar niet van belang. Ik zie geen enkel argument om hier twee spraakkunstgroepen te onderscheiden; in elk geval is de naam *praesens historicum* een contradictio in terminis, terwijl de term *praesens* niet door de feiten gedekt wordt[4)].

1) Afgezien van *amor ēius / amor suī* (vriendelijke verwijzing van Drs. M.v.d. Hout).
2) A. Bach, *Geschichte der deutschen Sprache*[4] 43 (Heidelberg 1949).
3) E. Benvéniste, *TCLC* V 179v.
4) Het heeft dus wel een klein leugentje gekost vóór men kon beweren dat het Latijn bij de tijden van het werkwoord 'logischer was als het Nederlands'. Vgl. A.G. de Man, *In grammaticis veritas!* 78.

In het ABN heet de persoonsvorm in *ik kom morgen* meestal *tegenwoordige tijd*. De moeilijkheid is evenwel dat het over een toekomstig komen gaat, en men heeft die schijnbaar op een listige manier opgelost door te zeggen dat *kom* hier 'ott naar de vorm is maar toekomende tijd naar de betekenis'[1] We vinden het in de meeste spraakkunsten terug; ik hoef er wel niet met name te noemen. Het klinkt alsof iemand van een knikker zegt: hij is vierkant naar de vorm maar rond naar de inhoud. *Vierkant* en *rond* zijn immers termen die alleen op de vorm betrekking kunnen hebben; zo zijn *tegenwoordige* en *toekomende tijd* namen die automatisch op de betekenis moeten slaan.

Ook de groep *kom* vormt een tweeëenheid van betekenaar + betekenis. Toen men zich bij de naamgeving - weer: uit eigen beweging - op laatstgenoemd deel ging baseren, was eerste vereiste dat de term *tegenwoordige tijd* die betekenis goed zou definiëren. Dat is helaas niet het geval en nu zitten we met de stukken te kijken. Onderstaande voorbeelden hebben geen commentaar nodig:

g i s t e r *loop* ik op straat en daar *zie* ik een gulden liggen
o p h e t o g e n b l i k *loop* ik op pantoffels
m o r g e n l o o p ik op pantoffels
ik *loop* niet zo goed meer.

De groep *kom* kan althans in een aantal gevallen allerlei tijden ('times') betekenen. Hoe de werkelijke oppositie is tussen *kom/kwam* enz. doet hier nu niet ter zake. Uit het voorafgaande is duidelijk gebleken hoe gevaarlijk het is om een spraakkunstgroep te benoemen naar z'n betekenis. Het is alsof een Engelsman bij Calais aan wal komt, Europa ontdekt, en het direct de naam *Witte-Rotsland* geeft. Merkt hij bij latere verkenningen dat er ook nog andere dingen in het nieuwe werelddeel te vinden zijn als kalkrotsen, dan moet de gevaarlijke naam veranderd worden, liefst in een volmaakt 'neutraal' type. Maar waarom koos hij dat niet direct, als hij met de naamgeving zoveel haast had?

6. Een enkel voorbeeld uit de zinsleer. Hoe men precies de grens wil trekken tussen hoofd- en bijzinnen, is bijzaak; hoevéél zinscategorieën men wil onderscheiden, is eveneens van minder belang. Hoofdzaak is dat we ook hier alleen op formele criteria indelen. Is de woordvolgorde ons uitgangspunt, dan mogen we ook nooit spreken van een 'bijzin met de volgorde van de hoofdzin', zoals we geregeld in onze schoolspraakkunsten lezen. Een 'bijzin naar de betekenis' is natuurlijk weer een onmogelijkheid. Suggesties om het probleem op te lossen zijn hier niet aan de orde; m'n bedoeling was alleen om verkeerde oplossingen te signaleren.

7. Bij de verkleinwoorden komt allereerst de vraag naar voren, of we met een spraakkunstgroep te maken hebben of met een lexicologische categorie. Het laatste lijkt voorlopig het waarschijnlijkste. Maar het ging nu om de kwestie van de naam. Ook hier is men helaas voorbarig geweest, omdat er achteraf naast elkaar gevallen blijken te bestaan met 'zuiver verkleinende',

1) Het hier besproken verschijnsel is niet karakteristiek voor ons taalgebied. Berneker-Vasmer schrijft bv.: 'Das Präsens eines imperf. Verbums .... ist ein echtes Präsens' (sic!), maar 'jedes Präsens eines perf. Verbums .... hat Futurbedeutung' (*Russische Grammatik*^{4}117).

'zuiver affectieve' en 'half verkleinende, half affectieve' betekenis[1]. Dat Kruisinga in z'n bekende verhandeling, over *Diminutieve én affectieve suffixen* spreekt, zou kunnen suggereren dat de grens daartussen scherp te trekken is, en dat blijkt niet zo te zijn. Van al die moeilijkheden zouden we bevrijd gebleven zijn als we van het begin af aan van de *z-groep* gesproken hadden, of desnoods van de *tje-achtigen*.

Persoonlijk ben ik geen voorstander van nieuwe-termenproductie aan de lopende band; dat stoort het begrip bij elke lezer en is een groot nadeel bij het onderwijs. Maar er zijn gevallen dat wetenschap en onderwijs de oude namen zelfs met een betekenis-wijziging niet meer kunnen gebruiken, en dan moeten we tegen wil en dank wel met iets nieuws te voorschijn komen. Of dat bij de verkleinwoorden het geval is, laat ik hier onbeslist. Eerst zou de groep eens heel uitvoerig onderzocht moeten worden. Bij de *tegenwoordige tijd* daarentegen lijkt vervanging door *tweede hoofdvorm* of iets dergelijks erg gewenst.

8. Het taalteken is wel een tweeeënheid, maar als we de inventaris opmaken van spraakkunst en woordenschat, staat het ons niet vrij om nu eens van de betekenaar uit te gaan en dan weer van de betekenis of van allebei. Een zeer oude, zeer bruikbare en zeer verbreide werkhypothese geeft ons de raad om ons uitsluitend op de betekenaar te baseren. Dat lijkt des te veiliger omdat er alleen op die manier een parallellisme pleegt te ontstaan tussen de twee vlakken. Bij de spraakkunstgroep zoeken we woorden met een overeenkomst in betekenaar; we vinden dan op de koop toe óók een gelijkheid in betekenis. Omgekeerd is dat niet zo: de betekenis-categorie van 'de drift' bv. levert geen gemeenschappelijk betekenaar-element op: *schelden, woedend, razernij* enz.

Welke náám we onze spraakkunstgroepen geven, doet niet ter zake als hij maar aan een paar eisen voldoet. 1. Hij moet onderscheidende waarde hebben: geen enkele werkwoordsgroep mogen we dus bv. *voornaamwoorden* noemen. 2. Desnoods kan hij zelfs op de betekenis gebaseerd zijn, maar voorwaarde is dan dat we die eerst uitvoerig bestudeerd en scherp omschreven hebben. In elk geval blijft hij ook dan de naam voor het hele taalteken!

Eindhoven, 1952.

P.C. PAARDEKOOPER.

Man, oorlogsman.

Vondel gebruikt in de Inwydinge van 't Stadthuis vs. 498 het woord *oorloghsman* in de zin van oorlogsschip. De *WB* tekent aan dat deze betekenis niet vermeld is in *WNT.*, Kronenberg in de afzonderlijke uitgave (Deventer 1913): 'een beteekenis die ik nergens vermeld vind. Vgl. Eng. man-of-war; misschien is 't een Anglicisme'.

Van Lenneps Zeemanswoordenboek kent *man* als 'benaming welke de

1) Een interessant betekenis-facet van sommige 'verkleinwoorden' ligt in het feit dat het gebruik ervan soms bewijst dat er één of meer kleine kinderen in een gezelschap zijn. *Koetje, boompje, paardje* enz. betekenen niet alleen 'kleine koe', maar ook 'normale koe, besproken met of door een klein kind'. Een interessante parallel geeft Sapir in *Abnormal types of speech in Nootka* in *Selected writings of Edward Sapir*, edited by Joseph G. Mandelbaum 181 (Berkeley en Los Angeles 1949).

visschers op sommige zeedorpen aan de schuit geven'. Dit is ook het enige gegeven dat *WNT* voor deze toepassing van het woord bezat (9, 176). Zij is onbekend aan Overdiep-Van Es, *Wdb. Katwijk; man* staat daar alleen als 'volslagen matroos'.

Poirters zegt (*Masker*, ed. Salsmans-Rombauts, p. 135):

> En hoe sal Britten-landt, hoe sal noch Vranckrijck schroomen,
> Als uwen oorloghs-man sal kruyssen op haer stroomen?

De voorzichtigheid van de aantekening 'Wellicht: oorlogsschip, vgl. eng. a man of war' zal wel hieruit voortvloeien dat de steller er van geen andere bewijsplaats kende.

In het tijdschrift *Taxandria* (II, 1895, p. 304) vonden wij een plaats die leert dat ook het enkele *man* voor een schip bekend was. Zij staat in het journaal in 1665 gehouden op het schip de Vrijheid waarop commandeerde de kapitein Jan van Amstel: 'de 4 schepen die dicht bij ons waren, siende dat wy noch soo van ons beten verlieten ons en gingen toen op de *Harderin* aan, want wy saghen wel dat die Man haer niet ontseylen konde, omdat hy sijn voorstenghe quijt was'. De vrouwelijke naam van het schip vormde geen bezwaar om het als Man aan te duiden.

Er is hier sprake van een oorlogsschip, maar dit betekent nog niet dat men *man* kan stellen = 'oorlogsschip'. De algemene waarde 'schip' zou ook passen, tenzij men te doen heeft met een betekenisverdichting: *man* voor *oorlogsman*.

Het Engelse *man-of-war* doet veronderstellen dat er een gebruikswijze *man* 'schip' moet hebben bestaan. Inderdaad vermeldt *NED* die betekenis: 'with qualification used for a ship'; het verwijst daarbij naar *man-of-war, Indiaman, merchantman*. Reeds een citaat uit 1473 heeft *Frenchmen* voor Franse schepen. In 1558 leest men: 'the Christopher being the headmost and the weather-most (d.i. het meest te loefwaart) man, went roome with the Admirall'; in 1605: 'a Barbadoes and a Jamaica man'; in 1700: 'Mast of a Ship or Man'; in 1778: 'The Brest fleet was sailed, twenty-eight men-of-the-line'.

De vraag kan gesteld worden of de oudste van deze aanhalingen wellicht de weg wijst naar een verklaring. Men kan zich namelijk voorstellen dat het uitgangspunt gelegen heeft bij de gewoonte om schepen aan te duiden naar hun nationaliteit: a Frenchman, a Dutchman, een Fransman, een Engelsman, een ook thans nog gangbare wijze van doen. De Flying Dutchman is niet alleen de Vliegende Hollander, maar ook zijn schip. Ik heb de naam *bazelman* wel eens gehoord voor rivierschepen die tussen Bazel en Rotterdam varen, maar een deskundige van de Waalkant heeft mij verzekerd, dat in kringen van betrokkenen deze aanduiding niet geldt, zomin trouwens als men daar het woord *aak* gebruikt voor sleepschepen. Men zou iemand die van een bazelman sprak wel begrijpen, op de kantoren ook wel zo hoffelijk zijn geen aanmerking te maken, maar de 'naam', zo verzekerde mijn zegsman, is het niet.

In de samenhang van deze composita hoort ook het woord *visserman* thuis. Men zal het horen, als iemand van de wal uit een 'zeil' op afstand ziet: ''t Is geloof ik een visserman'. Hij kon ook zeggen: 'een visser'; in beide gevallen is er geen duidelijk onderscheid tussen de man en zijn schuit. De persoonsnamen op *-er* vervullen gelijke functie: *een Duitser* voor een Duits schip, een *Zwitser*; en als voldongen soortnaam *een schokker* (vgl. Van Haeringen, *Suppl*).

De mogelijkheden zijn uit de aard van de zaak even talrijk als de wijzen

waarop aardrijkskundige persoonsnamen worden gemaakt: een Rus, een Spanjaard, Spanjool, een Argentijn enz. enz.

Aan de rivierkant noteerde ik nog het woord *hardloper*, voor snelvarende schepen, in het biezonder met de bijgedachte aan ‘haastig’, eventueel: gevaar opleverend voor de veiligheid te water.

Nijmegen, September 1952.

L.C. MICHELS.

Sy sien het onkruyd niet te wieden.

Bovenstaande constructie uit vs. 623 van Huygens' Oogen-troost[1)] wekt op het eerste gezicht 'n herinnering aan het moderne ‘Maak je maar geen zorgen, we zien je wel te helpen hoor!’, waarin *zien* 'n vage betekenis heeft, Mogelijk is het deze herinnering geweest die de uitgevers ertoe verleid heeft dit vers zonder commentaar aan de lezers over te leveren. In Overdieps Zeventiende-Eeuwsche Syntaxis, waarvoor Oogen-troost geëxcerpeerd is, wordt de constructie niet genoemd en ook in de ‘Nalezingen met critische aanteekeningen op uitgaven van C. Huygens' werken’ van H.J. Eymael[2)] vindt men van argwaan geen spoor.

Er treedt echter een merkwaardige tegenstelling aan het licht wanneer een A.B.N.-spreker en een Oostbrabander samen deze tekst lezen. In tegenstelling n.l. tot zijn collega kent de laatste uit zijn dialect volop de constructie met *zien* in de onverzwakte betekenis; bv. in de schemering: ‘Jonge, skaai d'r mar mī-j-af, ge ziet zōwe dĕ boek toch nie mir te lèze’ (Helmond). In Budel bv.: ‘ich zee nich miə te lèze’. Ook in zijn poging tot A.B.N.: ‘doe 't licht maar aan, ik zie die sokken (zo) niet te stoppen.’[3)]

Zien betekent hier dus ongeveer: voldoende licht hebben om te kunnen doen wat in de infinitief ligt uitgedrukt.

Voor het A.B.N, wordt deze constructie nergens vermeld meen ik, maar wel geeft Overdiep in zijn Stilistische Grammatica § 208 iets soortgelijks als hij spreekt over dergelijke constellaties waarin het Vf. ‘nog die *eigen* beteekenis duidelijk bewaard heeft’, nl. ‘In Katw. *zien*: Ik kan *het* niet zien *te lezen* (o.a. Gron. zonder *het*)’. - Men kan hier echter bij opmerken dat dit Katwijkse voorbeeld minder overeenkomt met Huygens tekst en verder dat de Oostbrabantse constructie tamelijk hermetisch is, omdat ze de inschuiving van het hulpww. niet verdraagt.

Aangezien momenteel de constructie met het onverzwakte *zien* nog zoveel verder verspreid voorkomt dan Overdiep veronderstelde, lijkt 't niet te gewaagd Huygens' vers ermee in contact te brengen.

Men kan trouwens nog een argument putten uit de onmiddellijk voorafgaande verzen, waarin men driemaal parallel aan ons vers aantreft: ‘Sy sien...’ en dan evident in de volle betekenis.

Als vertaling zouden wij dus zo iets willen voorstellen als ‘zij zijn zo verblind dat ze het onkruid niet kunnen wieden.’

F.H. JANSEN.

1) Uitgave: J.v. Vloten, H.J. Eymael en J. Heinsius, Zutphen 1925, 3e druk.
2) Huygens-studiën, Kuilenburg, 1886.
3) Bedoelde constructie treft men behalve in de genoemde plaatsen o.a. nog aan Eindhoven, Eersel, Asten, Deurne, Vlierden, Mierlo-Hout en Tilburg.

Boekbeoordelingen.

Dr. J.F.M. Kat: *De Verloren Zoon als letterkundig motief*. Nijmeegs proefschrift 1952.

Verrassend rijk blijkt de oogst die men kan inzamelen, als men op internationaal gebied nagaat waar in de loop der eeuwen de bijbelse gelijkenis van De Verloren Zoon als letterkundig motief gebruikt is: in vertellingen, gedichten, liederen, toneelstukken. Temeer als dat onderzoek uitgestrekt wordt - gelijk in dit proefschrift - tot de beeldende kunst. Verrassend is ook het belangrijke aandeel dat de Nederlandse gewesten geleverd hebben. Toch zou een beredeneerde opsomming van al deze gegevens meer merkwaardig dan belangwekkend zijn. Wat deze studie van Dr. Kat zo boeiend maakt, is de achtergrond: de afspiegeling van de tijdgeest, van de wisselende opvatting bij de letterkundigen, bij de beeldende kunstenaars, op grond van geloof of levensbeschouwing.

Na een *Inleiding* over de aard van de parabel, in het kerkelijk leven, in de volkstraditie, wordt de stof gerangschikt in zes hoofdstukken, naar tijdsorde. De Middeleeuwen bieden reeds het prototype van de latere uitbeelding. Eigenaardig is dat de lichtzinnigheid van de hoofdpersoon het onderwerp in nauwe aanraking bracht met de vaganten-literatuur, met voorkeur voor herbergscènes, al vindt men daarnaast in preken en geestelijke traktaten een ‘waardiger aspect’.

In de zestiende eeuw, de periode van humanisme en hervorming, krijgt het motief een vaste plaats in het repertoire van het theater in West-Europa. In het humanistische Latijnse schooldrama worden de realistische kroegtonelen vermengd met gegevens uit de blijspelen van Plautus en Terentius. Door de hervorming krijgt de bijbel een belangrijke plaats in het volksleven. De strijd tussen Lutheranen en Katholieken vindt weerklank in de tegenstrijdige opvatting. Volgens Luther kon de menselijke verdorvenheid slechts door genade rechtvaardiging krijgen. Deze ‘sola-fides-leer’ schiep verachting voor alle ‘werkheiligheid’. De oudste broer uit de gelijkenis werd dus een schijnheilige en een Farizeeër, zodat een deel van de prodigus-literatuur een niet slechts reformatorisch, maar een anti-katholiek karakter kreeg. Het Duitse toneelstuk van de tot het Lutheranisme overgegane Franciscaan Burchart Waldis werd bv. een satire, die Katholieke reaktie wekte[1)]. Dat geldt ook voor de *Sermoenen* van Nicolaas Peters (1520) als scherpe bestrijding van de Kerk.

Voor het schooldrama is het werk van twee Nederlanders representatief: de *Asotus* (d.i. verkwister) van de Noordbrabantse priester Macropedius (= Langhveldt), in christen-humanistische geest, en de *Acolastus* (= de teugelloze) van de Hagenaar Gnapheus (= Willem de Volder), een hervormd humanist, die zijn drama buiten de godsdienststrijd hield, maar door luchtige stijl, door scherts en paedagogische wijsheid veel opgang maakte en tot navolging uitlokte. Er ontstond dan ook in dat genre een ‘overproduktie’, vooral in Duitsland, maar ook in Frankrijk, Engeland en Spanje[2)].

Nederland leverde zijn aandeel in de schilderkunst (Maarten van Heemskerck, Cornells Antonisz, Lucas van Leiden) en in de rederijkersliteratuur, waarbij als nieuw element de allegorie optreedt. Veel refreinen en sinnespelen

1) Zie blz. 39-40 en vlg.70 vlg.
2) Zie blz. 46-55.

bevatten herinneringen aan de Verloren Zoon, vaak zijn het bekeringsspelen, verwant en gemengd met *Elckerlijc*-elementen. Een volledige dramatisering geven de twee, door Galama uitgegeven spelen *Van de Verhoren Zoone* door de Roesselaarse rederijker Robert Lawet. Dramatisch van inkleding is ook het volksboek *De Historie van den Verloren Sone* (1540), een verkorte bewerking van de *Moralité de l' Enfant Prodigue* (1535)[1].

De zeventiende eeuw leverde op letterkundig gebied een veel schraler oogst. De schooldrama's vonden een voortzetting in de Jezuieten-spelen, ook in de Zuidelijke Nederlanden, maar teksten zijn daarvan niet bewaard. In de dichtkunst ontbreekt het niet aan zinspelingen en herinneringen: het motief komt te voorschijn o.a. bij Gerard Brandt, Revius, Justus de Harduwijn, Jan Luiken, maar dramatische bewerkingen zijn schaars. De ruwe klucht van W.D. Hooft de *Hedendaagse Verlooren Soon* (1630) is een 'ontwijding' van het bijbelse gegeven, die een godsdienstige tegenhanger krijgt in de Zuidnederlandse *Verloren Sone Osias oft bekeerden Sondaer* (1678) van Cornelis de Bie. Interessant is in deze periode het werk van 'Beeldende kunstenaars buiten en binnen bijbels kader'[2], waarbij wij alleen maar de namen van Frans Hals, Jan Steen, Rembrandt behoeven te noemen.

In de achttiende eeuw, de tijd van de Verlichting, is niet veel belangstelling voor dit bijbelse motief te verwachten. Het korte *Hoofdstuk IV* heeft als opschrift 'Luchtige profanering en onbijbelse ernst'. Het eerste slaat op een aan Voltaire toegeschreven comedie *l'Enfant Prodigue*, in 1759 als *De wedergevonden Zoon* door Antonie Hartsen in het Nederlands vertaald. Het tweede op de populaire marionetten-spelen. Evangelisch bedoeld is weer een gedicht van Poot: *De Verloren Zoon, zich wendende ter bekering*.

Hoofdstuk V (De negentiende eeuw) verplaatst onze aandacht ook grotendeels naar het buitenland: Russische verhalen, een beroemd geworden Franse opera en andere muziek-drama's, Italiaanse en Spaanse literatuur. Voor Nederland komen alleen Kanselredenen van J.M. Schrant ter sprake en twee novellen, die behalve de titel eigenlijk slechts uit de verte iets gemeen hebben met de bijbelse gelijkenis.

In een slothoofdstuk (VI) wordt de eigenaardige ontwikkeling van het motief in de laatste vijftig jaren nagegaan, waarbij de volle aandacht gericht is op de Nederlandse letterkunde. De schrijver kon hier voortbouwen op een studie van Jos. J. Gielen, in 1941 in ons tijdschrift verschenen[3], die de poëzie van Geerten Gossaert als uitgangspunt nam en een groot aantal hedendaagse dichters besprak. Terecht heeft Dr. Kat begrepen dat de Franse letterkunde een onmisbaar voorspel verschafte, zodat hij zijn hoofdstuk opent met een uitvoerige ontleding van Gide's *Le Retour de l'Enfant Prodigue* (1907), waarin het motief een geheel nieuwe gedaante krijgt. 'Het verhaal wordt betrokken bij een complex van geestelijke problemen, die oorzakelijk verbonden zijn met de psychologische verfijning en het sterke individualisme, aan deze tijd eigen. Het godloze en het godzoekende hebben beide naar de Gelijkenis gegrepen'. Zonde, berouw en vergeving moeten wijken voor de botsing van geestelijke gebondenheid en individuele vrijheid. Bij Gide komt de terugkeer in het Vaderhuis (d.w.z. de Kerk) niet voort uit overtuiging, maar uit berustende vermoeidheid. Van een losbandig leven wordt nauwelijks gesproken. In de geest kiest hij partij voor een jongste broer, die zijn voorbeeld

1) Uitgegeven door G.J. Boekenoogen in de reeks Nederlandsche Volksboeken XI.
2) Blz. 96-106.
3) Deel XXXV, blz. 193-207: *Verloren Zonen*.

volgt[1]. Gide's voorgang vond weerklank, niet alleen in Frankrijk, waar bv. bij Claudel de zonde niet afschrikwekkend opgevat wordt, maar ook elders: in Duitsland leverde Rilke een vertaling, in Nederland Jef Last[2].

Terwijl hier te lande de priester Willem Smulders in 1910 een treurspel *De Verloren Zoon*, nog geheel in evangelische geest samenstelde, zien we in Geerten Gossaert's gedicht van 1911, *De Verloren Zoon* een duidelijke koersverandering, waarbij een 'overheersend psychologisch element, invloed van Gide verried'.

Op een uitvoerige bespreking van Gossaert's verzen volgt een afdeling over *Gossaerts kring*, in de eerste plaats Willem de Merode, daarna ook de Zuidnederlander Karel Jonckheere, de Afrikaner Gladstone Louw, P.N. van Eyck, J. Greshoff, die ronduit partij kiest voor de zondige verloren zoon, en nog vele andere dichters, bij wie slechts enkele motieven of zinspelingen aan de bijbelse gelijkenis herinneren, o.a. Boutens. Daardoor is het aantal tijdgenoten vrijwat groter geworden dan bij Gielen ter sprake gebracht zijn[3].

Dit beknopte overzicht van de inhoud moest wel onvolledig blijven. Wie het gehele werk doorleest, zal overtuigd worden dat de schrijver geen moeite ontzien heeft om door zelfstandig onderzoek het motief op al zijn kronkelwegen, in allerlei vermommingen te volgen, want slechts voor sommige gedeelten kon hij van voorstudie gebruik maken[4].

Dat de uitkomst van zijn studie de moeite waard is, beseft hij zelf, blijkens de slotzin van zijn *Samenvatting*: 'De ontwikkeling van ons thema is meer dan de geschiedenis van een indrukwekkend Bijbel-verhaal. Het is de worsteling van de mensheid met het zonde-mysterie'.

Tenslotte valt nog op te merken dat de aantrekkelijkheid van deze studie verhoogd wordt door een zestiental afbeeldingen, een beperkte keuze uit de vele kunstwerken die terecht te midden van de letterkundige geschriften onder de aandacht van de lezers gebracht zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

Uit de werkplaats van Bakhuizen van den Brink. Met inleiding Dr. J. Romein. Bibliotheek der Nederlandse Letteren. Elsevier 1951.

De eerste en blijvende indruk van dit werk is: hoe is het mogelijk, een zo lijvig boek, dat door het gekozen lettertype en door de uitvoerige inleiding zoveel bevat, voor zo weinig geld uit te geven? Zijn er dus toch nog voor ons, voor wie de boeken tegenwoordig onbetaalbaar zijn, voor redelijke prijs goede werken te krijgen?

De met talrijke noten verrijkte inleiding van Romein geeft het leven en de werkzaamheid van Bakhuizen van den Brink als geleerde en zijn betekenis voor de studie der geschiedenis in ons land. Wat Colmjon al opgemerkt heeft, wordt hier door een historicus bevestigd: Bakhuizen heeft de tegenwoordige geschiedbeoefening in ons land gegrondvest.

Er zijn op de inleiding een paar aanmerkingen te maken. De twee meest in het oog vallende aangelegenheden uit Bakhuizens leven: zijn verloving met Truitje Toussaint en zijn schulden maken, worden niet voldoende belicht.

1) Zie de uitvoerige bespreking op blz. 138-146.
2) Nog onlangs publiceerde Marius Valkhoff een vertaling in het Afrikaans (*Slandpunte* 1952).
3) Alleen Jac. Schreurs, door Gielen naast Bernard Verhoeven besproken (t.a.p. blz. 204), wordt in dit proefschrift niet vermeld.
4) o.a. voor het zestiendeeeuwse drama van de werken van Holstein en van Spengler. voor de moderne tijd van Gielen's studie.

Romein zegt zelf, dat Bakhuizen en Groen van Prinsterer de subjectieve-objectieve geschiedbeschouwing hier hebben ingevoerd. Dat wil zeggen: bij zijn zoeken naar de zuivere waarheid kan de geschiedvorser zich nooit geheel vrij maken van zijn persoonlijke voorkeuren en tegenzinnen. Dit is juist; 't is maar de vraag: waar ligt de grens? Het schijnt me toe, dat Romein aan het gevaar van grensoverschrijding niet is ontsnapt. Hij behandelt de verloving slechts zeer terloops: ‘Daarmee is niet ontkend, dat het meer haar literaire figuur dan haar persoon geweest kan zijn, die hem aantrok; niet weerlegd ook, dat deze verloving, als zovaak in dergelijke gevallen, voor hem een vlucht is geweest, de zucht naar een veilige haven tegen het geweld des levens, waaraan hij zo machteloos was overgeleverd’. Toegestemd. Dat hij haar later voor een ander verliet: ook zo iets komt meer voor en was in dit geval gelukkig. Maar belangrijk is ook *de wijze waarop* hij de verloving verbrak. Daarover zwijgt Romein geheel; hij vermeldt alleen de verbreking en zegt: ‘Dubbel spel, gedurende twee, gedurende drie jaar eigenlijk, maar verschoonbaar, nu er zijn geluk niet, maar zijn leven van afhing, en heel wat eerlijker gespeeld dan de aanhangers van de destijds algemeen gehuldigde dubbele “moraal” het het hunne deden’. Over die verschoonbaarheid en die eerlijkheid zou nog wel wat te zeggen zijn, vooral als men weet, tegenover wie dat ‘dubbele spel’ werd gespeeld. Maar men bedenke tweeërlei: ten eerste willen we naast de geleerde, de historicus, op wie Romein alle aandacht vestigt, ook de mens zien; en die wordt ons hier niet voldoende getoond. Ten tweede: bij een verloving zijn er gewoonlijk twee betrokken, en het lot van de tweede, wier geluk en wier leven er evenzeer, en waarschijnlijk meer, van afhingen, boezemt ons, vooral in dit geval, ook grote belangstelling in. Ook daarover zwijgt Romein, hoewel hij weten kan, welk een crisis Truitje Toussaint heeft doorgemaakt.

Hetzelfde geldt voor de schulden. Ook Romein vindt het onverklaarbaar, dat iemand een zo kolossaal bedrag er heeft kunnen doorbrengen. Maar over de zedelijke kant laat hij zich òf niet, öf vergoelijkend uit. (‘Zonde moet men daarin (het schuldenmaken) niet zien’), en het feit, dat een zo groot bedrag aan vrienden en bekenden verschuldigd was, schijnt hij een verzachtende omstandigheid te vinden. Men kan het ook anders zien en behoort het ook met de ogen van de tijdgenoten te zien en met hun maatstaf te meten; en men kan vragen: ‘Wat voor vrienden moeten dat geweest zijn, die een student in staat stelden, duizenden te verbrassen of weg te geven?’ Geen vrienden die hem zijn feilen toonden. Maar dat is ook weer niet de hoofdzaak. Die is, dat hij niet gekweld schijnt geweest te zijn door de vraag: hoe betaal ik ze af? Heb ik anderen niet in moeilijkheden gebracht?

Romein onthoudt zich in beide gevallen van een zedelijk oordeel. Waarom? Vindt hij het niet erg? Durft hij als historicus niet oordelen? Weerhoudt zijn sympathie voor Bakhuizen hem van een veroordeling? Dat zou de subjectiviteit te ver gedreven zijn. Deze onthouding is des te minder juist, omdat er nauw verband bestaat tussen het schuldenmaken en de lafhartige houding tegenover Truitje Toussant, èn het feit, dat hij zo goed als nooit een werk van groter omvang afmaakte. Grote gaven leggen grote verplichtingen op; dat voelde men 100 jaar geleden sterker dan nu, en Potgieter zal het zijn vriend herhaaldelijk hebben gezegd. Maar Bakhuizens secundaire functie was gering. Daarom geloven we het ook niet, als Romein aan het slot pathetisch uitroept (believe a woman or an epitaph): ‘Wat moet hij geleden hebben, als hij telkens en telkens weer de pen neerlegde vòòr het einde, of dat einde afrof-

felde, mismoedig, omdat ook dit weer het ideaal ener totale geschiedschrijving niet bereikt had, dat hij vòòr zich zag in zijn vurige geest, dat ook dit weer “schets” gebleven was’. Zomin als we het berouw, waarover Romein spreekt, tragisch nemen.

Naar aanleiding van Bakhuizens vertrek naar het buitenland vermoedt Romein (verder dan een vermoeden durft hij niet te gaan), dat niet zijn schulden de grote drijfveer zijn geweest; het was een ‘vlucht’. Hij was het alles beu: zijn zoeken naar een werkkring, zijn steeds onzuiverder positie tegenover vrienden, moeder, verloofde; ‘beu in één woord van zichzelf’. ‘’t Is alles mogelijk, gesellekens, maar waarschijnlijk is het niet’. Alleen al de vrees voor gijzeling zal een voldoende prikkel geweest zijn.

Bij alle bewondering voor deze uitgave blijft er één principieel bezwaar. De Bibliotheek der Ned. Letteren is indertijd opgericht als een pantheon voor 100 werken uit de Nederlandse *letteren*, waarin het ontwikkelde publiek het beste uit onze *literatuur* zou vinden. Het doel was dus tweeledig: 1° letterkundig; 2° populair in de goede betekenis. De tot heden verschenen uitgaven beantwoorden ook vrijwel geheel aan die eisen, tenminste aan de eerste. Maar nu komt daar een bloemlezing uit het werk van een man, die wel diensten aan onze letteren heeft bewezen, maar die eigenlijk van het begin af, en steeds meer, historicus is geweest. En, tweede onbegrijpelijkheid, de uitgave is toevertrouwd, niet aan een literator, maar aan een historicus. Want Romein is in zijn inleiding uitsluitend dit laatste. Wel noemt hij de stukken van Bakhuizen, die men in de literatuurgeschiedenissen ontmoet, maar reeds bij diens eerste, ‘Vondel met Roskam en Rommelpot’, ontdekt hij de historicus, die als historicus onze letteren nadert.

Als literator geldt Bakhuizen voor Romein weinig. Over de oprichting van ‘De Gids’ spreekt hij niet. Over ‘De Muzen’ zwijgt hij zelfs geheel. Over Bakhuizens verhouding tot Potgieter en ‘De Gids’ in later tijd vernemen we niets (dat Potgieter Bakhuizens ‘geestelijke vader’ zou geweest zijn, zouden we niet graag onderschrijven; het is ook in tegenspraak met de uitspraak, dat Potgieter, ‘bescheiden en vol bewondering, het tijdschrift aan zijn jonge vriend overliet’). Evenmin vernemen we iets over hun strijd (die zover ging, dat Bakhuizen ‘De Gids’ ‘in de grond wou boren’), noch over hun verzoening. Ook over Bakhuizens werkzaamheid aan ‘De Ned. Spectator’ zwijgt de inleiding geheel. Colmjon, meer literator dan historicus, schrijft aan Bakhuizen grote invloed op de Nederlandse stijl toe; wat Romein in zo ver ontkent, dat hij zegt: ‘Goed heeft ook Bakhuizen geschreven, maar het steekt over het algemeen, hoe levendig en eigen ook, toch niet merkbaar boven het hoge gemiddelde van het 19e-eeuwse wetenschappelijke proza in Nederland uit’. In de samenvatting van Bakhuizens werkzaamheid wordt over zijn betekenis voor onze *letteren* helemaal niet gerept.

Zo hoort dit deel niet thuis in de bibliotheek onzer *letteren*, en verwonderd vragen wij literatoren ons af: waarom heeft men niet Potgieter gekozen? In de oorspronkelijke opzet was aan deze 1 deel toegedacht (wat 2 te weinig was). Nu de reeks met het 24e deel zal ophouden, komt hij helemaal niet meer aan de beurt. Is dus voor de historicus de uitgave van Bakhuizens werk verheugend, voor de literatoren is ze teleurstellend.

Deventer.

W.H. STAVERMAN.

C. Rijnsdorp: *In drie Etappen*. Bosch en Keuning N.V., Baarn. z.j.

In drie Etappen is geschreven in opdracht van de regering. Gevraagd werd ‘een essay waarin de hedendaagse Calvinistische Nederlandse literatuur en critiek worden getoetst aan de aesthetische beginselen van Calvijn’. Vreemd doet aan de onderscheiding tussen literatuur en kritiek. Maar overigens getuigt de opgave van inzicht en overleg. De aesthetische beginselen van Calvijn zijn ons nader bekend geworden uit een in 1937 verschenen boek van Léon Wencélius, getiteld *L'Esthétique de Calvin*. Het loont de moeite na te gaan wat er van deze beginselen leeft in de moderne Calvinistische literatuur. Op de achtergrond staat daarbij de overweging dat het Nederlands Calvinisme niet langer zuiver Calvijns mag worden genoemd. ‘Mystieke, Doperse en Puriteinse tendenzen’ hebben eveneens haar bijdrage geleverd.

Maar nu komt Rijnsdorp, de schrijver aan wie de opdracht werd verstrekt, en hij gaat het woord Calvinistisch ‘een beetje rekken’. Hij vat het op in ruimere zin en verstaat er dan onder: Protestants-Christelijk, of orthodox-protestants. En zo toetst hij heel de ‘Christelijke’ letterkunde van de laatste halve eeuw aan Calvijn. In deze letterkunde kunnen we drie perioden onderscheiden. Wij duiden ze aan met de namen van de voornaamste tijdschriften. In de eerste periode was dit *Ons Tijdschrift*, in de tweede periode *Opwaartsche Wegen*, later ook *De Werkplaats*, in de derde periode *Ontmoeting*. Vandaar de titel: *In drie Etappen*.

De naam Protestants-Christelijk is echter slechts een globale aanduiding voor een telkens anders geaccentueerde godsdienstige overtuiging. Rijnsdorp noemt ‘de eigenlijke Calvinisten’ en ‘de kinderen van het Reveil’ en inderdaad is daarmee het voornaamste onderscheid aangegeven; het is, grof gezegd, het verschil tussen objectief en subjectief. Wij zouden mogen verwachten dat de schrijver nu beide richtingen ook volledig tot haar recht laat komen, maar dit doet hij niet; volgens hem is er een hoofdrivier en een zijrivier; de hoofdrivier ontsprong aan Calvijn, de zijrivier had in het Reveil haar bron. Om dit te kunnen volhouden, moet hij zich aanstonds in vreemde bochten wringen. In een van de eerste hoofdstukken wijst hij er op dat er al heel weinig contact was tussen Kuyper en de kring van Ons Tijdschrift, tussen de Opwaartsche Wegen-kring en de latere ontwikkeling van het Calvinisme met Vollenhoven, Dooyeweerd en Schilder. Hij verklaart dit uit de omstandigheid dat de ‘literaire strevingen van de laatste vijftig jaar eigenlijk zijn opgebloeid uit het gestorven oude, Calvijnse zaad’, maar weet voor deze veronderstelling geen overtuigende bewijzen aan te voeren, en ondertussen verwaarloost hij hier reeds geheel de stroming uit het Reveil afkomstig. Laten we het maar erkennen: de voornaamste schrijvers, uit de kring van Ons Tijdschrift en van Opwaartse Wegen, voelden zich veel meer kinderen van het Reveil dan kleinkinderen of achterkleinkinderen van Calvijn. Weliswaar schreven de literair-historici uit de Opwaartsche Wegen-kring bij voorkeur een dissertatie over een zeventiende-eeuws Calvinistisch dichter, maar ook deze studies bleken met Reveilsop overgoten.

Voor Rijnsdorp blijft de afstamming van Calvijn hoofdzaak. Deze eenzijdigheid - waarvoor hij zich ten onrechte met een beroep op zijn opdracht verontschuldigt - treedt nog het duidelijkst aan de dag bij de bespreking van de tweede periode, volgens de schrijver zelf de ‘hoofdmoot’ van zijn boek. Ook in deze periode verschillende richtingen en tussen de vertegenwoordigers van deze richtingen veel vriendschap en waardering, maar toch, hoe

moeizaam was soms de samenwerking! Rijnsdorp probeert eerlijk alle schakeringen recht te doen, maar hij bezit nu eenmaal meer begrip voor de in engere zin Calvinistische schrijvers dan voor de schrijvers die op het Reveil teruggaan. Deze laatsten - Smit, Heeroma - noemt hij de ‘kleurlozen’. Nu moet onmiddellijk worden toegegeven dat het Protestants-Christelijke letterkundige leven in de laatste halve eeuw nooit zeer krachtig was. Maar dit geldt dan voor de gehele groep, niet slechts voor ‘de kinderen van het Reveil’. Dat hun producten op Rijnsdorp een kleurloze indruk maken, vindt zijn verklaring in de omstandigheid dat het levensgevoel, daarin tot uiting komend, voor hem niet altijd grijpbaar is.

Daarom ontgaat hem ook de betekenis die Karl Barth vooral in de latere jaren uitoefende. Onder de redacteuren van Opwaartsche Wegen waren een paar overtuigde Barthianen: Van der Leek, Houwink. Zij richtten zich vooral tegen de schrijvers wie het in de eerste plaats om een persoonlijk doorleefde vroomheid te doen was; ik herinner hier slechts aan de felle wijze waarop Van der Leek Heeroma's conceptie van een derde reveil bestreed. Deze aan het Reveil verwante schrijvers, het drijven van de Barthianen moe, stichtten een eigen tijdschrift: De Werkplaats. Redacteuren en uitgever gaven zich met enthousiasme aan deze nieuwe periodiek, maar de vreugde duurde slechts kort; na twee jaar reeds bezweek De Werkplaats onder de dreiging van een naderende oorlog. Kort daarna hield ook Opwaartsche Wegen op te bestaan.

Rijnsdorp gaat aan dit conflict en de oorzaak van dit conflict achteloos voorbij. Hij noemt De Werkplaats slechts ‘een dissident tijdschrift’. Het gevolg is dat het verdere verloop hem verrast; hij kan dit verloop ten slotte slechts verklaren met behulp van de algemene overweging dat het leven spot met iedere wetmatigheid. Van der Leek wordt doodgeschoten; aan Houwink wordt voor geruime tijd iedere publicatie verboden. Daarmee zijn dan de twee voornaamste vertegenwoordigers van de Barthiaanse theologie tot zwijgen gebracht. Maar dan lijkt het wel of de invloed van Barth op de andere partij overgaat. Als het na de oorlog komt tot een verzamelen van oude en nieuwe krachten, ontbreken zowel Smit als Heeroma op het appèl; zij willen niet langer het isolement dat iedere groepvorming onvermijdelijk met zich brengt. Heeroma werkt nog wel mee aan Ontmoeting, maar hij staat met zijn ene been in de kring die zich om dit tijdschrift schaart, met zijn andere been daarbuiten. Smit heeft, voor zover ik weet, met Ontmoeting nooit enig contact gehad.

In drie Etappen is dus wel een eenzijdig boek. Er is een zekere gewrongenheid in opzet en uitwerking. Maar aan de andere kant heeft dit boek toch ook grote verdiensten. Het bespreekt een stuk letterkundig leven waarvoor buitenstaanders vaak al te weinig begrip hebben en waarover in de handboeken dan ook soms zonderlinge dingen worden gezegd (Vooral Van Leeuwen schiet hier tekort; uitstekend is daarentegen Van Duinkerken). Het doet dit vanuit een bepaalde gezichtshoek en dat brengt zijn bezwaren mee, maar toch ook zo, dat wij geen ogenblik twijfelen aan de oprechte wil van de schrijver. Het munt uit door zorgvuldige onderscheidingen en scherpe karakteristieken, en bij alle reserve is er dus veel waar we Rijnsdorp alleen maar dankbaar voor kunnen zijn. Zijn boek dwingt tot bezinning, en is die niet eerst nodig, voordat er weer gedacht kan worden aan opnieuw beginnen?

J. HAANTJES.

J. Broekhuysen: *Studies over het Dialect van Zelhem in de Graafschap Zutphen*. - Groningen-Djakarta, 1950.

Zo zoetjes aan zijn wij in 't bezit geraakt van enige monografieën, die tezamen een globaal overzicht geven van onze ‘Saksische’ dialecten. Een der jongste in deze groep van studies is het werk van Dr. J. Broekhuysen bovengenoemd, een nieuwe kleurige steen in ons groeiend mozaiek van taalschildering.

De titel is enigszins misleidend, want hij omvat slechts een deel van de inhoud. De mondeling en schriftelijk vergaarde en geverifieerde gegevens omtrent het dialect van Zelhem zijn gebruikt op de oude, beproefde wijze, n.l. tot de beschrijving der klinkers op de basis van het Westgermaanse vocalisme. Velen zullen dit een verouderde werkwijze vinden, doch ze geeft het reusachtige voordeel, dat een rechtstreekse vergelijking met andere dergelijke studies zeer eenvoudig wordt gemaakt, i.c. met die van Bruyel, Bezoen en Gunnink. Heel gemakkelijk is het nu de gegevens van een groter taalgebied in kaart te brengen en de lacunes in kennis daaromtrent te constateren.

De beschrijving van het vocalisme van Zelhem heeft de auteur doen volgen door twee hoofdstukken, respectievelijk over het dialect van de oudere generatie en dat van de schoolgaande jeugd. Hij meent in het laatste de cultuurtaal sterk te zien opdringen met school en kerk als uitstralingshaarden. Wij achten zijn visie te beperkt, een gevolg van het feit, dat hij zich voornamelijk heeft georiënteerd op typische, afwijkende woorden en klanken, een minimaal percentage van de gehele klank- en woordvoorraad van het dialect. Het is ontegenzeggelijk waar: dèze ‘idiotica’ verdwijnen, evengoed als de regionalismen in woning, kleding, voeding, enz. Maar daarbuiten blijft heel wat eigenaardigs leven in de taal, dat bij woord- en klankenquêtes niet of nauwelijks aan het licht komt!

Met enige dialectproeven sluit de schr. dit deel van zijn studie, dat door de titel geheel wordt gedekt, af. Maar dan volgt nog een zeer belangrijke ‘bijlage’, n.l. een 50-tal kaartjes van woorden en klanken uit een 70 à 80 plaatsen in de hele Achterhoek, gedeeltelijk door de auteur zelf verzameld, gedeeltelijk door schriftelijke enquête vergaard en gecontroleerd. Deze kaartjes, zeer nauwgezet getekend en dus alleszins betrouwbaar, zijn o.i. te veel als ‘toegift’ beschouwd. Althans dat vermoeden rijst in ons, als we het correcte, doch zeer beknopte commentaar lezen, maar ons de samenvattende conclusie en het overtuigende kaartbeeld daarvan zien onthouden. Was Dr. B. bang de tuin van zijn titel te overschrijden? Men kan ook tè voorzichtig zijn!

Zeer belangrijk achten we weer het uitvoerige vocabularium, een prachtige aanvulling en een mooi contrôle-middel op het woordenboek van Wanink, dat Twents en Achterhoeks niet of nauwelijks scheidt.

De studie over het dialect van Zelhem is een gewaardeerde aanvulling op onze dialectologische kennis. Ze heeft weliswaar nogal een en ander in de grondverf gelaten, doch dat wel zo duidelijk gekleurd, dat de contouren ervan volledig zichtbaar zijn. En wat mogen wij feitelijk meer eisen, die gewend zijn aan vage lijnen en wankele bases?

J. NAARDING.

Aankondigingen en mededelingen.

Geschiedenis van de Nederlandse Taal.[1)]

Deze voor de vijfde maal uitgegeven *Geschiedenis van de Nederlandse taal* door C.G.N. de Vooys, is niet alleen een herziening van de oorspronkelijke tekst, maar ook bestemd voor een bredere kring van lezers die in de geschiedenis van onze taal belangstellen. Een groot aantal paragrafen is uitgebreid, deels door aanhalingen, nieuwe zijn toegevoegd, twee en dertig illustraties (portretten, facsimilé's van titelbladen enz.) zijn ingelast, en de uitgever heeft gezorgd voor royaler formaat en betere uitvoering. Intussen is ook het karakter als studieboek gehandhaafd: alle aantekeningen, gegevens voor verdere studie, zijn opgenomen, herzien en aangevuld, maar achter in het boek geplaatst (blz. 225-269).

Nijmeegse proefschriften.

Het moet een grote voldoening geweest zijn voor de hoogleraar Gerard Brom, een groot aantal doctorandi, die onder zijn leiding hun proefschrift bewerkt hadden, nog vóór zijn aftreden te zien promoveren. Een drietal van deze proefschriften hebben wij in ons tijdschrift reeds besproken; een vierde zal nog volgen. Op enige andere, waarvan het onderwerp slechts gedeeltelijk in ons kader past, willen wij in deze rubriek de aandacht vestigen.

Dr. Rudolf Jans koos als onderwerp: *Tolstoj in Nederland*[2)]). In de *Voorrede* deelt hij reeds mede, dat ‘de nadruk onvermijdelijk te liggen kwam op de hervormer’, meer dan op de kunstenaar. Toch komt na een *Inleiding* over de betrekkingen tussen Rusland en Nederland, ook ter sprake hoe de literaire kritiek tegenover Tolstoj stond, en in het biezonder de Tachtigers, waarbij Frederik van Eeden in een afzonderlijk hoofdstuk (V) besproken wordt, evenals in hoofdstuk VI Stijn Streuvels. Het middelgedeelte van deze studie is dan gewijd aan de sociale en ethische invloed, vooral op Henriëtte Roland Holst (Hoofdstuk XVI). Van belang zijn ook de latere hoofdstukken over *Tolstoj en het Nederlandse toneel* en over *De Nederlandse vertalingen*.

Dr. J. Starink's proefschrift *De Katholieke roman*, bedoeld als ‘bijdragen tot zijn geschiedenis’, is gesplitst in twee hoofdstukken: I. Katholieke opvattingen over de roman in de negentiende eeuw, waarin nagegaan wordt hoe de kritiek afwijzend stond tegenover de roman en uit wantrouwen bestrijding leverde door ‘huiskamerlektuur’ en ‘tegengifromans’, maar door verruiming van inzicht de vooroordelen wist te overwinnen, zodat de Katholieke roman zich onbelemmerd kon ontplooien.

Het tweede hoofdstuk beweegt zich dan geheel op het gebied van de buitenlandse, vooral Franse, Duitse en Engelse letterkunde, waarbij de schrijver ‘zich niet gedrongen voelde tot volledigheid, en naar persoonlijk inzicht een keuze deed, in een reeks opstellen ‘Van Chateaubriand tot Graham Greene’.

Eigenaardig is het opschrift van het proefschrift van Dr. H. Sengers O. Carm. *Dichters en God*, verduidelijkt in de ondertitel *Het Godsbeeld in de nieuwe Nederlandse lyriek* 1880-1940. Daarmee geeft de schrijver reeds te kennen dat zijn onderwerp meer van theologische dan van letterkundige aard is. Uit de literatuurlijst

1) Antwerpen - De Sikkel; Groningen - J.B. Wolters -1952; 269 blz. Prijs geb. f14,90.
2) Bussum - Uitgeverij Paul Brand - 1952. Prijs f8,50.

van 13 blz. blijkt dat hij tal van dichters, waarvan wij niet alle namen zullen opsommen, uit dit oogpunt beschouwd heeft. De

groepering waartoe hij op grond van geloof of ongeloof meent te kunnen komen, voorzover dat uit hun poëzie op te maken is, gaf aanleiding om de dichters van dit tijdperk onder te brengen in de volgende acht hoofdstukken: I. *Schoonheidsvergoddelijking*; II. *Wijsgerige invloeden op de Godsvoorstellingen*; III. *Het Godsbeeld bij socialisten*; IV. *Negatie van God*; V. *Worsteling om God*; VI. *God in het Joodse lied*; VII. *De Godsvoorstelling bij Protestanten*; VIII. *Katholieke dichters en God*.

Het proefschrift van Dr. F.J. Schellart, een uitgave van het *Volksboek van Margarieta van Lymborch* hebben wij in de vorige jaargang, blz. 298, reeds aangekondigd.

Literatuurgeschiedenis en literatuurwetenschap.

Dit is het onderwerp van de 'Openbare les', door Dr. H.P.H. Teesing gehouden als lector in de nieuwere Duitse letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht[1)] De spreker kwam tot de volgende konklusie: Toepassing van nieuwe inzichten der poëtica op het gebied der literatuurgeschiedenis is vruchtbaar. Anderzijds is historisch onderzoek voor de literatuurtheorie onmisbaar. Verdeling in min of meer vijandige kampen is zinloos. 'Literatuurgeschiedenis en literatuurtheorie zullen eendrachtig moeten samenwerken in één, nu waarlijk *algemene* literatuurwetenschap'.

Justus De Harduwijn's Testament.

Nog steeds heeft de persoon en het werk van deze priester-dichter de volle aandacht van Dr. O. Dambre, blijkens de uitgave van een bundeltje met de tekst van dat *Testament en andere oorkonden uit het jaar* 1636 (met inleiding en toelichting (Gent - Erasmusgenootschap - 1952, 77 blz.). Aanleiding tot deze publicatie was een poging om de inwoners van Oudegem en Mespelaar, de standplaats van De Harduwijn, aan te sporen om het 'eerlic gedinck-teecken', waarvan in dat *Testament* sprake is, tot stand te brengen.

De Werkingssfeer der logopaedie in Nederland.

Bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan der *Vereniging voor Logopaedie en Phoniatrie* (1927-1952) verscheen een *Jubileumnummer* met 27 korte bijdragen van belangstellenden op het gebied van spreekonderwijs, zangonderwijs en spraakverzorgen, voor een groot deel van paedagogen en medici. Voorin vindt men de portretten van de oprichters.

Dokumenten uit de Afrikaner taalstrijd in het begin van de twintigste eeuw.

1) Uitgegeven te Groningen - J.B. Wolters - 1952.

Wij ontvingen ter aankondiging een aflevering van een nieuw tijdschrift: *Herzog-annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns*, (Oktober 1952). Na een inleidend hoofdstuk van P.J. Nienaber over *Die Afrikaanse Beweging* 1900-1908 volgen enige hoofdstukken met belangrijke herdrukken van redevoeringen en artikels door toenmalige voorvechters, voor een groot deel nog in het Nederlands, namelijk J.H. Hofmeyr (‘*Is 't ons ernst*?’ 1905), Gustav S. Preller (*Laat 't ons toch ernst wezen*! 1905), Ds. Willem Postma (*Onze Taal. Een pleitrede vir die rechte van Afrikaans*, 1905; *Die nieuwe taalbeweging*, 1906), Ds. D.F. Malan (*Het is ons ernst*, 1908). Daarbij sluit zich een zesde hoofdstuk aan van J. Chr. Coetzee over *Die taalvraagstuk in die skool, sinds* 31 *Mei* 1910. Tussen de teksten zijn portretten opgenomen van Hertzog, Malan, Hofmeyr, Preller en Postma.

Stijlstudie en Stijloefening.

Oudere lezers van ons tijdschrift zullen zich herinneren dat J.M. Acket gedurende de eerste 17 jaargangen een vooraanstaande plaats ingenomen heeft in *De Nieuwe Taalgids* door zijn levendig en boeiend-geschreven artikels. De uitwerking daarvan in een Leerboek, ter vervanging van de ouderwetse stijlboekjes kwam het moedertaal-onderwijs ten goede. De taalkunde, stilistiek en aesthetica hebben zich intussen zo ontwikkeld, dat dit werk op verscheiden punten grondige herziening behoefde. Deze taak heeft zijn schoonzoon Dr. C.F.P. Stutterheim in 1943 bij de achtste druk op verdienstelijke wijze ondernomen zonder de geest van Acket's werk aan te tasten. Het welslagen blijkt uit het feit dat wij reeds een tiende druk kunnen aankondigen[1].

Nu nog. Orgaan van de Vereniging voor beschaafde omgangstaal.

Onder dit opschrift verschijnt op ongeregelde tijden een Zuidnederlands tijdschrift om de verbreiding van het Algemeen Beschaafd te bevorderen en de propaganda te organiseren. De eerste aflevering is reeds in 1951 verschenen, met de volgende bijdragen: Herman Teirlinck (*Beschaafd*); E. Blancquaert (*Wensen en Wenken voor V.B.O.*; Achilles Mussche (*Het Algemeen Beschaafd in het normaalonderwijs*; J. Pée (*Vóór zestig jaar*); E. De Bock (*Vóór veertig jaar*); Anton van de Velde (*Ode aan de Vlomse Lamme*); J. Leenen (*De jeugd moet voorgaan*).

No. 2 (Pasen 1952) bevat, behalve hoopvolle mededelingen omtrent de gedecentraliseerde organisatie van de propaganda een drietal artikels. Interessant is dat van R. Derolez: *Op zoek naar een A.B.*, waarin meegedeeld wordt hoe in de *American English Grammar* van C.C. Fries het onderzoek naar aard en omvang van een Amerikaanse Standaardtaal opgezet is, op sociologische grondslag. Het materiaal bestond uit drie verzamelingen uitgezochte brieven, elk van 300 stuks, uit drie, naar het genoten onderwijs ingedeelde volksgroepen. Dat leverde de gegevens voor Standard English, Common English en Vulgar English.

E. De Bock schreef een kort artikel *Onze Taal*, terwijl J.L. Pauwels de onverbogen, de verbogen en de verkorte vormen besprak van *Een, ene, enen, 'n; mijn, mijne, mijnen, m'n*, en in verband daarmee de schrijfwijze *'t, 'k, 's, 'r*.

De Fryske Gedichten van Eelke Meinerts.

De merkwaardige achttiende-eeuwse Friese gedichten (1779-1783) van deze ontwikkelde schoolmeester-boer, die ook Nederlandse gedichten geschreven heeft, zijn nu ook naar een handschrift nauwkeurig uitgegeven door Dr. D. Simonides en Chr. Stapelkamp. Zij voegden daaraan uitvoerige aantekeningen en een woordenlijst toe (blz. 55-133). De uitgave verscheen in de Magnus-Rige (Bolsert - A.J. Osinga - 1952).

Dertigjarig register op het tijdschrift Neophilologus.

1) Haarlem - De Erven F. Bohn N.V. - 1952. Prijs f3,90.

Dit register bij de jaargangen I-XXX, bewerkt door Dr. W.J. Schuyt zal menigeen welkom zijn (Groningen - J.B. Wolters - 1952-108 blz.).

Middelnederlandsch Woordenboek, deel X. Bouwstoffen. Tweede gedeelte

(*G-Z*) door Dr. G.I. Lieftinck (afl. 13-17) ('s-Gravenhage - Martinus Nijhoff). Prijs f31, -.

Het tiende deel, de Bouwstoffen bevattende bij Verdam's voortreffelijk

Mnl. Wdb., is door Willem de Vreese ondernomen met een zo grote uitvoerigheid, dat het vervolg in dezelfde trant voor de uitgever onaanvaardbaar dreigde te worden. Een ‘drastische besnoeiing’ alleen kon de onderneming redden. Gelukkig werd Dr Lieftinck bereid gevonden om deze zware, tijdrovende en grote nauwkeurigheid vereisende taak op zich te nemen. In een uitvoerige inleiding *Ter verantwoording en inleiding* (blz. V-XII) deelt hij mede hoe hij deze arbeid opgevat heeft en waar hij medewerking vond. Zowel de uitgever als de gebruikers van dit onmisbare standaardwerk zullen hem dankbaar zijn voor de verdienstelijke voltooiing.

Gents Woordenboek.

Van dit vroeger reeds aangekondigde *Woordenboek*, bewerkt door Lodewijk Lievevrouw-Coopman, en uitgegeven door de Kon. Vlaamse Academie, is nu als deel II de letter S verschenen.[1)]

Fryske Styl.

Bij gelegenheid van de Fryske Boekewike 1952 publiceerde Prof. Dr. J.H. Brouwer een studie over *Fryske Styl*, ‘ynlieding ta it genietsjen fan literaire moaijens oan 'e hân fan R.P. Sybesma syn Boerke Thae’.[2)]

De reductievocaal in het Verleden.[3)]

Dit onderwerp koos Dr. W.J.H. Caron voor zijn inaugurele rede aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 10 October 1952. De ondertitel luidt: *Een beschouwing over mededelingen van Lambert ten Kate en Petrus Montanus aangaande de uitspraak van den zwak beklemtoonden klinker in het Nederlands*. De redenaar betoogde dat het onzeker blijft, of deze klinker in het verleden wel dezelfde uitspraak had als nu.

Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlijc.

In de *Klassieke Galerij Nummer* 61[4)] verscheen een uitgave van *Elckerlijc*, uitgegeven door Dr. A. van Elslander. De bedoeling is, de tekst volgens de drie drukken zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Al wat in de laatste tijd over de datering en het auteurschap geschreven is, en een volledige bibliografie verhogen de waarde van deze uitgave. De tekst heeft voetnoten met alle varianten en verklarende aantekeningen.

1) Gent - Drukkerij Erasmus - 1952.
2) Assen - Van Gorcum en Comp. N.V. - 1942; Prijs f3,90.
3) Uitgegeven door J.B. Wolters te Groningen. Prijs f1,25.
4) Antwerpen - Ned. Boekhandel - 1952. Prijs fr. 25.

De Stem van de Dichter.

Onder deze titel heeft de *Maatschappij tot bevordering van woordkunst* een *Bloemlezing voor voordracht* uitgegeven, bijeengebracht door A. Sivirsky.[5)]

Zestig jaren onderwijs en wetenschap aan de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren der Rijksuniversiteit te Gent.

Als Jubileum-uitgave verscheen in de publicaties van de Gentse faculteit een uitvoerig boekdeel met een *Inleiding* over de geestelijke achtergrond van de wet van 1890-1891 H.O., maar voornamelijk met verslagen over wat de Gentse Universiteit betekend heeft voor de wetenschap in Zuid-Nederland. Onze lezers zullen voornamelijk belangstellen in twee afdelingen: de *Neder-*

5) Groningen - J.B. Wolters - 1952; 168 blz. Prijs f3,90.

landse Taalkunde (blz. 124-156), samengesteld door P. de Keyser en E. Blancquaert, en de *Nederlandse Letterkunde* (blz. 157-188), samengesteld door Fr. Baur. Daarin komen niet alleen al hun voorgangers bij het universiteitsonderwijs en hun verdiensten ter sprake, maar ook alle bekende taalkundigen die te Gent gestudeerd hebben. Bovendien zijn lijsten opgenomen van alle verhandelingen of proefschriften voor het licentiaat en het doctoraal, die - gelijk men weet - in België grotendeels ongedrukt blijven, maar wel bewaard blijven in de archieven van de Faculteit. Het is van belang te weten welke onderwerpen al eens schriftelijk behandeld zijn, om dubbel werk te voorkomen.

Poldernamen in Rijnland.[1)]

In de Serie *Oud-Leiden* is als tweede deel een verhandeling verschenen van Mr. S.J. Fockema Andreae, waarin de eigennamen der polders in Rijnland bestudeerd zijn, gevolgd door een Polderkaart. Deze grotendeels oude namen hebben ook taalkundig belang.

C.D.V.

De dialecten van Noord-Brabant.

Onder deze titel heeft Dr. A. Weijnen een boekje van 50 bladzijden doen verschijnen, dat in negen hoofdstukken verscheidene bijzonderheden van de Noordbrabantse dialecten in verschillend verband laat zien, en die door tien kaartjes verduidelijkt. Enige proeven van dialecten, met korte toelichting, vormen het tiende hoofdstuk, en geven een indruk van de algemene trekken van de taal en van de regionale schakeringen. Over het geheel zijn de feiten en de kwesties zo gekozen en behandeld, dat de publicatie voor een tamelijk breed publiek van lezers aantrekkelijk kan zijn, maar toch is enige taalkundige scholing wel nodig om alles goed te kunnen verwerken, o.a. wegens de technische termen en begrippen die bekend worden verondersteld. Zeer geschikt is het boek voor de Neerlandicus die, niet nader met het Noordbrabants bekend, zich enigszins oriënteren wil over de volkstaal van de provincie en het onderzoek daarvan. Hij heeft daarbij in Dr. Weijnen, de kenner bij uitnemendheid van het Noordbrabants, een betrouwbare leidsman.

Het boekje is uitgegeven in 1952 door het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.

C.B.V.H.

Ontvangen boeken.

P. Maassen en J.G. Praag: *Schering en Inslag. Verhalen van moderne Nederlandse auteurs* (Gorinchem - J. Noorduyn en Zoon N.V., 1952). Prijs f4,90, geb. f5,70.

Dr. J. Karsemeijer: *Verstaan en toepassen. Stijloefeningen voor Gymnasiaal en M.O.* Eerste deeltje, 6de druk. (Prijs f1,45).

Dr. C.G.L. Apeldoorn: *Nederlandse Boekerij*. No. 2 (Rhijnvis Feith, Julia), No. 7 (Louis Couperus, Eline Vere). (Prijs f0,40). Purmerend - J. Muusses - 1952.

1) Leiden - A.W. Sijthoff U.M. - 1952; 55 blz. Prijs f2,50.

Dr. B. van den Berg, met medewerking van Dr. J. Moors: *Taaloefeningen bij de Beknopte Nederlandse Spraakkunst I*. (Prijs f1,50).

Dr. F.C. Dominicus: *Woordkennis en Woordgebruik*. Tweede druk. (Prijs f1,75). 's-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen N.V. - 1952.

Marie C. van Zeggelen: *De Plaetse aan de Vegt* (Amsterdam - J.M. Meulenhoff. (Prijs f2,40, geb. f2,90).

Huynink: *Eenvoudig Engels II* (Purmerend - J. Muusses - 1952). *Van de firma J.B. Wolters te Groningen*:

Dr. B.H. Erné en Dr. Jc. Smit: *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst II* (vierde druk), *I* (vijfde druk).

Dr. J. Karsemeijer en Dr. G. Kazemier: *Nederlands na 1600* (tiende druk).

P.A. Eggermont, P.F. van Overbeeke en J. van der Velde: *Het taalonderwijs in de hogere klassen 4a en 4b*.

A. van der Wijden en F. van Gunst: *Nieuw Taalboek* (vierde druk).

R. Kuitert en A. van der Wijden: *Taalvorming: Leesboek II* (vierde druk), *Kort overzicht der grammatica* (vijfde druk). *Werkschrift III* (vijfde druk).

W. Kramer: *Leesboek I* (zevende druk).

Dr. P. van der Meulen en Dr. F. Veenstra: *Literatuurgeschiedenis in teksten en opdrachten II*.

G.B. Lebbink en C.G.M. van Reysen: *De School des Levens*.

Dr. G. Stuiveling: *Bongerd-Boekjes: Variaties* (vierde druk), *In eigen kring* (derde druk).

Een voorloper van ‘Roosje’.

In het bekende verhaal van ‘Roosje’ van Bellamy werd het geliefde meisje door haar minnaar in zee gedragen, zoals het volksgebruik het in vroegere tijd wenste. Ongelukkigerwijze echter kwamen beiden in de golven om.

Doch het is wellicht minder bekend, dat dit niet het enige geval is, waarin het betrokken volksgebruik een noodlottige afloop had. Ook in de ‘Batavische Arcadia’ (4e druk, Amstelredam 1662) komt een dergelijk tragisch verhaal voor.

Het luidt aldus:

> ‘...ick heb mijn Moeder wel hooren vertellen, dat in haren tijt een jonge Gravinne van Egmont door een Duytsche Grave, soo als sy met meer ander hoofsch geselschap aen strandt waren, onversiens opgevat, en wel diep in Zee gedragen werdende, sulcken schrick kreegh, dat geweldigh tegenstrevende, en van benauwtheyt nauw wetende watse dede, sy haren blooten boesem in dit worstelen geraeckte te verseeren tegen 't gevest van des Graven degen, waer op door d'ontsteltenisse van 't bloet sulcke sware toevallen quamen, datter de Kancker, en eyndelijck, na veel quijnens, haer doot uyt volghde.’ (blz. 32).

Met recht dus kunnen wij dit verhaal een voorloper van ‘Roosje’ noemen. Weliswaar heeft Bellamy zijn verhaal zeer tragisch en overgevoelig gemaakt, maar dit geschiedde wellicht onder de druk van de vroege romantiek met haar extreem streven naar het onovertroffen tragische.

Helmond.

G. VERHAAK.

Uit de tijdschriften. (November-December).

De Nieuwe Stem. Sept. P.P.J. van Caspel schrijft over *Aphasie en experimentele poëzie*, om te wijzen op ‘gemeenschappelijke pathologische kenmerken van aphasie en experimentele poëzie’.

Het Boek van Nu. Oktober. Bij de zestigste verjaardag van Victor van Vriesland geeft Adriaan van der Veen uit persoonlijke herinneringen wat hij beschouwt als *De essentiële Van Vriesland*. - Garmt Stuiveling (*In de schaduw van de dood*) beoordeelt de bundel *Gedichten* van de jong gestorven Hans Lodeizen. - Top Naeff beoordeelt het verhaal *In het stof der aarde* van P. Zoomers-Vermeer. - Garmt Stuiveling toont waardering voor *Zin en*

onzin in het hedendaags taalgebruik van J.A. Meijers als gezonde '*Taalkunde voor leken*'.

Nov. G. Stuiveling bespreekt *De Nieuwste Bordewijk*, nl. de jongste roman *De Doopvont*. Verder schrijft hij over Willem Elsschot, als een *Reinaert Redivivus*, naar aanleiding van een herdrukte monografie over deze auteur, door Frans Smits, en de gepubliceerde redevoeringen bij zijn zeventigste verjaardag. In de derde plaats bespreekt hij *De Gijsbert Japikprijs 1952*, behaald door Anne Wadman met zijn prozabundel *Kritysk Konfroai*. - Top Naeff's *Kroniek van het proza* is gewijd aan de roman *Het begeren* van Piet van Aken. - L.M. Japin beoordeelt Frederik van Eeden's herdrukte roman *Van de koele meren des doods* onder het opschrift *Religie voor de rovers*. - Margret de Sablonière beoordeelt *Helman's Herschepping*, d.i. *De laaiende stilte*, als omwerking van *De stille Plantage*.

Critisch Bulletin. Sept. Anthonie Donker bespreekt met grote ingenomenheid het eerste deel van de *Verzamelde gedichten* van Jac. Israël de Haan, die hij beschouwt als 'Een levensbiecht in verzen'. - G. Kamphuis beoordeelt de bundel 'literaire critiek en cultuurbeschouwing' van J.A. Rispens, verschenen met de titel *De Geest over de wateren*. - K. Jonckheere beoordeelt de verzenbundel *Hart van Buskruit* door Luc. van Brabant (*Met een smaak van pepermunt*. - Miep Nienaber-Luitingh ziet in de nieuwe bundel korte gedichten van D.J. Opperman: *Engel uit die klip* 'een nieuwe fase in zijn ontwikkeling'.

Okt. In een bijdrage *Nederland eert Louis Couperus* publiceert J. Hulsker de Openingsrede bij de Haagse viering. - Ant. Donker kondigt de achtdelige Gorteruitgave aan door een inleidend artikel: *De rechte lijn en eenheid bij Gorter*. - Alfred Kossmann noemt de roman *Archibald Strohalm* van Harry Mulisch *Een belanwekkend debuut*. Siegfried E. van Praag (*Amsterdams Jodendom ter gedachtenis*) bespreekt de Openbare les van Dr. J. Meyer: *Tussen Götterdammerung en Morgenrood*.

Roeping XXVIII No. 8. Anton van Duinkerken publiceert een voordracht, in Aug. 1.1. gehouden te Kronenburg, en getiteld *Tranquillitas ordinis in de poëzie*. Daarin zegt hij zijn mening 'over de techniek van de vrede, in verbinding met de werkdadigheid van de dichter'. - Gabriël Smit (*Godsbeeld en dichtkunst*) ontwikkelt ernstige bezwaren tegen het proefschrift van Dr. Sengers over *Dichter en God*, voornamelijk voorzover het zijn eigen gedichten geldt. - De dichtbundel *De Afwezigen* van Cola Debrot wordt beoordeeld door H.L., die de gedichten achterstelt bij Debrot's proza.

Streven. Okt. M. Brauns S.J. schrijft naar aanleiding van J. van Mierlo's editie een interessant artikel over *Hadewijch en haar school*. - Carel Swinkels geeft bij een *In memoriam Lod. van Deyssel* 'enkele notities bij zijn dood'. - J. Noë beoordeelt met bewondering Asselberg's negende deel van de *Geschiedenis van de Nederlandse Letterkunde*.

Dietsche Warande en Belfort. Aug.-Sept. Gilbert Degroote behandelt in een samenvattend artikel de *Diets-Bourgondische Letteren te Brussel*, waar zich reeds onder Fiiips de Goede een bedrijvig rederijkersleven ontwikkelde. C. Caillieu en Smeken vervulden de taak van 'stadsrhetorisyn'. Als vertalers komen o.a. J. Pertcheval en Th. van der Noot ter sprake, de laatste ook als verdienstelijk drukker. - *De Kroniek der poëzie* door Pieter G.

Buckinx is gewijd aan *De experimentele poëzie*. Hij vergelijkt het optreden van de Zuid- en Noordnederlandse experimentisten met het dadaisme na de eerste wereldoorlog, en bespreekt voornamelijk de bloemlezing *Atonaal* van Simon Vinkenoog. Waardering voor deze kunst ontbreekt bij de beoordelaar niet, maar is zeer gereserveerd. - Albert Westerlinck bespreekt zeer uitvoerig 'een grote roman van Gaston Duribreux', n.l. *De Zure Druiven*, spelende in de bezettingstijd. Hij beschouwt dit werk als 'een der meest markante Vlaamse romans van ons tijdvak'.

Oktober. Gerard Knuvelder geeft een zeer uitvoerige ontleding en een bewonderende beschouwing van P.N. van Eyck's *Medousa*, 'het grootste dichtwerk uit de moderne Nederlandse letterkunde'. - J.J. Mak's opstel over *Veldeke's Servaes* is bedoeld als een 'Proeve van existentialistische literatuurbeschouwing'. Hij ontdekte daarin 'drie cultuurlagen, de Merowingische, de Karolingische en de Post-Karolingische, die alle drie de sporen van hun heiligheidsopvatting in de legende nagelaten hebben'. - Albert Westerlinck overziet *De letteren in onze tijd*. - Bert Ranke beoordeelt, onder het opschrift *Tussen logos en bios*, het jongste werk van Paul Lebeau; *De Blauwe Bloem*.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. April. Adriaan Roland Holst levert een bijdrage over *Karel van de Woestijne en de Muze*, waarin hij met bewondering de poëzie van deze grote Vlaming karakteriseert. - In de *Kroniek* geeft P.J. Meertens een duidelijke en objektieve uiteenzetting van het *Rumoer in Friesland* ter bescherming van de rechten van het Fries, waarbij hij een terugblik werpt op De Friese beweging sinds 1823. - In de slotrubriek over *Algemeen of levend Beschaafd* protesteert Hubert Lampo tegen 'de gemakkelijkheidshalve naar fossilisatie strevende puristen', die zich 'taalgidsen' noemen en bepleit bij het goed recht van algemeen bekende en gangbare Vlaamse woorden.

Mei. Leo Simoens geeft een beschouwing over *R.M. Rilke in Vlaanderen*.

Juni. In de slotrubriek vertelt Lucian Van den Briel hoe hij 'onder stof en schimmel' gedichten van Lode Zielens gevonden heeft.

De Vlaamse Gids. Nov. Op de 'Dagen van De Vlaamse Gids 1952' hield Frans de Wilde een voordracht over een in 1903 opgericht genootschap van jonge Vlaamse strijders *Vlaams en Vrij*, in deze aflevering gepubliceerd met de ondertitel *Vijftig jaar literatuur en vriendschap*.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamse Academie. Als nagekomen V en M. is een lijvige bundel verschenen met een samenvatting over het gehele jaar **1951**. Het eerste gedeelte is grotendeels gevuld met de verslagen van de maandelijkse vergaderingen en de redevoeringen van Bestuurders, maar daarop volgen een groot aantal verhandelingen, waarvan wij een opsomming geven: A. van Loey publiceert *Esmoreitiana*, n.l. *Over de opvatting van het drama, Tekstcritiek* en *De taal* (Brabants). - Jan Lindemans schrijft over *De spork in de naamkunde* (spork = de plantnaam wegedoorn). - Robert Funcke verklaart het Mnl. woord *kaliote* (belastingheffing). - G. Walschap brengt *Hulde aan Dr. J. Lindemans* en *Hulde aan Stijn Streuvels bij zijn 80e verjaardag*. - Fr. Baur herdenkt, op grond van persoonlijke vriendschap en verering *Hugo Verriest* (1840-1922) en geeft als bijlage enige brieven van en aan *Rodenbach*. - De Bestuurder G. Walschap hield in een openbare vergadering een rede over *De toekomst van de letterkunde*. - Jan Lindemans

sprak over *Beatrijs in onze naamgeving*. - J. van Mierlo gaf kritische *Aantekeningen bij Mariken van Nieumeghen* ter aanvulling van zijn uitgave van dit spel. - A. Carnoy bestudeerde *Enige toponiemen van Romaanse oorsprong in de Vlaamse toponymie*. - R. Herreman wijdt een studie aan *De dichteres Christine d'Haen*. - C. De Baere verzamelde 250 *Schimpighe woorden in de oudere toneelliteratuur* (14e-16de eeuw), die hij grondig bestudeerde en toelichtte als belangrijke bijdrage van taalkundige en folkloristische aard, voor een groot deel uit de rederijkerstijd. Daaraan voegde hij Bijlagen toe, over de onderzochte spelen, de alfabetische lijst van besproken scheldwoorden en de lijst van geraadpleegde Woordenboeken. - Van belang zijn ook de verslagen over drie de door de Academie uitgeschreven prijsvragen, telkens door drie leden uitgebracht, want ondanks het voorstel tot bekroning worden daarin allerlei wenken tot verbetering gegeven, die opgevolgd dienen te worden vóór de uitgave. De onderwerpen van deze prijsvragen zijn: 1e. *Een studie over het probleem van de Reinaert-proloog sedert J. Fr. Willems*; 2e. *De litteraire en kulturele betekenis van het Tijdschrift Nederlandsche Dicht- en Kunsthalte* (1878-1897); 3e. *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de zestiende eeuw*. - Voor de vierjaarlijkse Vercoullieprijs wordt door de Keurraad ter bekroning aanbevolen een verhandeling van A. van Elslander over *Het Refrein in de Nederlanden tot 1600*.

April 1952. Jan van Mierlo wijst op *Een verloren Middelnederlandse prozaroman uit de eerste helft der dertiende eeuw*. Dat er een Mnl. Lancelot-Graelroman in proza bestaan heeft, blijkt uit een Duitse roman die op de verloren tekst moet berusten. Van Mierlo knoopt daaraan beschouwingen vast over vroege invloed van de Mnl. letterkunde op de Duitse en over mogelijke andere vroege prozaromans, waarbij o.a. de later gedrukte proza-vertaling van *Destructie van Jerusalem* ter sprake komt.

Mei. A. Carnoy maakt een *Toponymische Wandeling langs de Romeinse Heirwegen in de Nederlandse gebieden*. - Een uitvoerige en belangwekkende studie heeft G. Jo Steenbergen gewijd aan *Het Apostelspel*, waarbij hij zich niet beperkt tot de Nederlandse letterkunde, maar het motief volgt in de gehele Westeuropese literatuur, van de 14de tot in de 18de eeuw, en op de grote verscheidenheid van ‘vorm en inhoud’ wijst. Hij gaat ook na, in hoeverre het apostelspel ‘in de branding van de godsdienststrijd’ als wapen gebruikt is, om de hervorming te bevorderen. Bovendien komen oorsprong en verspreiding, bronnen en vorm ter sprake. Ook *Het Apostelthema in de schilderkunst* heeft in een afzonderlijk hoofdstuk de aandacht van de schrijver getrokken.

Juni-Augustus. J. van Mierlo geeft bij wijze van ‘postscriptum’ een toelichting bij een rederijkersrefrein ter ere van *O.L. Vrouwe van Melanen (Milaan)*. - B.F. Van Vlierden verklaart Gezelle's gedicht *De keerse en de koperen kandelaar*, om toespeling en datering op te helderen. Hij noemt het in de ondertitel: *‘Het cruciaal moment in de vriendschap tussen Gezelle en Van Oye*. - Deze aflevering bevat ten slotte de grondige beoordeling van de te bekronen antwoorden op de voor 1952 door de Academie uitgeschreven prijsvragen. Telkens zijn weer drie verslaggevers aan het woord. De onderwerpen zijn: 1e. *De Kroniek van P.L. Tak, brandpunt van Nederlandse cultuur in de jaren Negentig van de vorige eeuw*; 2e. *Bijdrage tot de Spelling en de Klankleer van de 13de-eeuwse Mnl. Oorkondentaal te Brugge en Omgeving*; 3e. *Isaac da Costa, een monografie*. Behoudens voorstellen tot verbetering luiden alle adviesen gunstig.

Sept. J. van Mierlo wijdt een uitvoerige studie aan *De oplossing van het Veldeke-probleem*, naar aanleiding van de uitkomsten, bereikt door Th. Trings en Gabr, Schieb, waartegen hij allerlei bezwaren oppert. Hun tekstkritiek is z.i. veel te radikaal en met de conclusie dat Veldeke's taal Limburgs-Nederrijns geweest is, en dus niet Middelnederlands, kan hij zich niet verenigen. Veldeke's afhankelijkheid van Eilhart von Oberg acht hij onbewezen. - Deze aflevering bevat verder *Kanttekeningen* van L. Grootaers bij een officieel Verslag over bevordering van de beschaafde omgangstaal.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. XII, afl. 1. Meyer de Villiers besluit zijn studie over *Die Afrikaanse Foneme*, waarin hij behandelt: Die funksionele belasting van die foneme, Die foneemverbindings en Die morfeem. - L.C. van Oordt vervolgt de reeks dokumente uit *Die Kaapse Taalargief* met een groot aantal *Afrikaans-Hollandse briewe uit die jare* 1810-1812 *hoofsaaklik van veldkornette aan landdroste*, gevolgd door een *Oorsig van die voornaamste taalverskijnsels*. - S.P.E. Boshoff bespreekt de plantnaam *Ajoos* en de spelling *Lewenstrijd of lewensstrijd*? - Onder de *Boekbespreking* vermelden wij een zeer uitvoerige beoordeling van *Die Afrikaanse Woordeoek, deel I* door F.J. Labuschagne, die ondanks bezwaren van allerlei aard, grote waardering en bewondering voor dit werk heeft.

Tydskrif vir Letterkunde II, Nommer 3. Charl Engelbrecht herdenkt de jong gestorven, veelbelovende schrijver *Willem van den Berg*, die reeds jong essays en kortverhalen, deels gebundeld, en sedert 1946 een aantal romans gepubliceerd heeft. - P.V. Pistorius publiceert een beschouwing over de vraag *Wat is kuns*? - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt D.J. Coetsee de roman *Anderkant die einders* van F.P. van der Merwe, en J.J. Human het gedicht *Die Bevryding* van Ernst van Heerden. - Verder bevat deze aflevering een groot aantal bijdragen in proza en poëzie.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde Deel LXX, afl. 3. F. Kossmann levert een uitvoerige bijdrage *Over enige vaktermen en begrippen by Molinet en De Casteleyn*, waarin hij o.a. aantoont dat De Casteleyn voor een goed deel eigen inzichten volgt, o.a. in zijn beschouwing over rijmzuiverheid. - C.G.N. de Vooys vestigt de aandacht op *Een vergeten zeventiendeeuwse emblemata-bundel: van quade tonghen*, naar het Latijn van Antonius de Burgundia bewerkt door Johan Cnobbaert. - G.A. van Es geeft zijn opvattingen omtrent *Principes en toepassing van de stilistische grammatica*, waarbij ter sprake komen: het principe van vorm en functie, het syntactische beginsel, het stilistische beginsel. - G.J. Lieftinck beoordeelt G. van Dievoet's *Jehan Boutillier en de Somme Rural*, van belang voor de Mnl. rechtstaal; C.C. de Bruin beoordeelt *Meister Eckhart und die Devotio Moderna* door Maria Alberta Lücker, een studie die hem onbevredigd liet.

Neophilologus XXXVI, afl. 4. Het artikel *Stylistique et science de la littérature* van S. Dresden bevat de tekst van een voordracht, in 1951 gehouden voor het Allard Pierson-Genootschap. - P.M. Boer-Den Hoed publiceert een voordracht over *De Studie van de Scandinavische invloeden op de Nederlandse Litteratuur*, gehouden op het Gentse Filologenkongres van 1949.

Levende Talen. Okt. G. van Woudenberg wijst op *Enkele détails van*

Couperus' varhaal De Binocle, in verband met Der Sandmann van E.T.A. Hoffmann. - L. Verkoren bespreekt een boek over *Boswell in Holland* 1763-1764, toen hij te Utrecht studeerde. - W.H. Staverman ontwikkelt zijn paedagogische denkbeelden *Over de methode van het Nederlands*. - Onder de Boekbeoordelingen vermelden wij die van G. Karsten's *Noordhollandse plaatsnamen* en die van F.J.P. Peeters' proefschrift *Het klankkarakter van het Venloos* door Jo Daan, en die van J. du P. Scholtz' intreelesing (*Nederlandse invloed op die Afrikaanse woordeskat*) door C.B. van Haeringen.

Driemaandelijkse Bladen IV, No. 4. Dit nummer bevat o.a. twee dialektgeografische bijdragen: van Jo Daan over *De Melkzeef in de Nederlandse dialecten* en van J.J.M. Westenbroek over '*Grashipper*' *enz. in de Noordelijke provinciën*. - J. Broekhuisen deelt biezonderheden mee *Uit de dialectstudie van vroeger*, n.l. de dilettantische bemoeiingen van de geboren Duitser Kalclchoff en van een anonymus in het *Taalkundig Magazijn* van 1837. - J. Naarding verklaart de aanvangs-r in de plaatsnamen *Rieverst, Raoverst, Respers, Ransouw* uit *Ter*.

Volkskunde XI, No. 3. Deze uitvoerige aflevering (200 blz.) is een *Feestnummer*, ter gelegenheid van het 40ste stichtingsjaar van het Rijksmuseum voor volkskunde: Het Nederlands Openluchtmuseum. Voor het grootste deel is dit nummer gewijd aan de viering en de voorgeschiedenis van het Openluchtmuseum. Uit de verdere inhoud vermelden wij nog een artikel van J.L. Pauwels over *Plant- en bloemnamen in de Volkskunde* en een van M. de Meyer en G. Koch-de Meyer over *Nederlandse Volks- en kinderprenten*.

C.D.V.

Rectificatie.

In de vorige aflevering van dit tijdschrift word ik in de rubriek 'Uit de tijdschriften' op blz. 352 genoemd als verzamelaar en toelichter van de bundel *Hedendaagse Vlaamse Verhale vir Suid-Afrikaanse Skole*, waarover Wil de Pauw in *Standpunte*, nr. 24, een 'scherp afwijzend oordeel' uitspreekt.

In verband hiermee stel ik het op hoge prijs het volgende mee te delen. Enige jaren geleden opperde Dr, P.J. Nienaber van de Universiteit van die Witwatersrand te Johannesburg het plan, dat hij voor een Afrikaanse schooluitgave een bloemlezing uit moderne Vlaamse auteurs zou samenstellen en annoteren; dat ik daar een algemene inleiding bij zou schrijven en tevens een korte inleiding bij iedere auteur afzonderlijk; en dat het geheel onder mijn naam zou verschijnen. Dat voorstel heb ik geaccepteerd. Ik wachtte af, maar na verloop van tijd geraakte het plan in het vergeetboek. Door de lezing van het tijdschriftenoverzicht en nog meer door de lectuur van de bijna 4 royale pagina's beslaande recensie zèlf werd ik er op wel zeer onaangename wijze aan herinnerd. In het Afrikaanse 'Redaksiekomitee' dat op de titelpagina van het boek vermeld staat, meen ik Dr. Nienaber te moeten zoeken, die zijn plan heeft uitgevoerd zonder er mij eerst ook maar iets van ter inzage te zenden. - Aan de redactie van *Standpunte* heb ik een verklaring van gelijke strekking doen toekomen met het verzoek die op te nemen.

Den Helder.

C.G.L. APELDOORN.

De stijl van het proza en die van het essay in het bizonder.

Uit de grote verscheidenheid van betekenissen waarin het woord ‘stijl’ wordt gebruikt, vragen hier allereerst twee de aandacht: 1. stijl als techniek der uitdrukking, d.i. het vermogen van de schrijver om een nauwkeurige, heldere uiteenzetting van zijn gedachten te geven; een vermogen, dat aangeleerd en ontwikkeld kan worden; 2. stijl als wat Schopenhauer kernachtig aanduidde als ‘die Physiognomie des Geistes’.

‘Stijl’ in de eerste zin is die van het *zakelijke* proza, ‘le prose pure’, met een term van Paul Valéry. Het is de taal der ‘objectieve’ mededeling, de stijl van het verslag, van het dagbladartikel, datz ich slechts richt op een nuchter relaas der feiten; van de wetenschappelijke verhandeling of uiteenzetting, die het zuiver verstandelijke gedachten-complex tracht te analyseren in het scherpbelijnde begripswoord, dat streeft naar de exactheid van het mathematische ‘symbool’.

De andere is de stijl van het *literaire* proza, d.i. van het proza als kunst. In kunst is geen objectiviteit mogelijk. Ook de schijnbaar meest onpersoonlijke kunstproducten zijn steeds expressie van een persoonlijkheid. Kunst is levensopenbaring, ‘leven’ verstaan als 's schrijvers ervaren, van zijn waarnemen, denken en gevoelen; het persoonlijk beleven, waarin zijn emotionele ervaring zich vormt om het object als de kristallen om een streng die gedrenkt is in een verzadigde oplossing.

Van Schendel tekende in zijn inleiding tot de ‘Overpeinzingen van een Bramenzoeker’ van R.N. Roland Holst deze schrijver als ‘een der weinigen, wie de gave is gegeven, wanneer een ruime herinnering of een genaderijke gedachte in hun ogen de schittering heeft ontstoken waar doorheen zij zien kunnen de waarheid, d.i. de zelfstandigheid, het wezen der dingen van deze wereld, de *goede taal* vinden’. En naar aanleiding van Holst's beminnelijke beschouwing ‘Hond en Mensch’ zegt hij: ‘En het was geen wonder dat hij, wien de ruimten geopend werden waarin hij de beminnelijkheid van zijn medeschepselen ontwaarde, de goede taal vond; zo hoger het hart wordt geheven zo zuiverder gaat het rhythme in de taal die het spreekt’.

In deze woorden treft Van Schendel de kern van het stijlprobleem. Ze leggen de nadruk niet op technische vaardigheid of artisticiteit, maar op het onmiddellijk karakter, het *organische* wezen van de stijl, als trouwens alle definities van ‘stijl’ bij schrijvers die weten waarover zij schrijven. Buffon veegt in zijn meest beroemde uitspraak het gehele mechanisme der expressie weg: de stijl is de mens zelf; Flaubert, de worstelaar om de zuivere expressie door het woord, geeft als enige stijlles: Voel, zie en de rest zal u toegeworpen worden; Tsjekov, de Russische meester van het korte verhaal, zei tot Gorky: Gij zijt een kunstenaar. Gij voelt diep, gij zijt plastisch, dat is, als gij beschrijft, ziet en tast gij het met de handen. Dat is waarlijk schrijven.

‘Gij voelt diep, gij zijt plastisch’. Deze kwalificatie duidt op tweeërlei vermogen van de schrijver: het *inventieve* en het *stilerende*.

Het inventieve, dat z'n object doorlicht en verrijkt door zijn bespiegelendemotief ervaren, rijker en dieper naarmate die wijze van ervaren meer betekenisvol en universeel is; het vermogen, dat de Engelse dichter Blake in z'n hoogste intensiteit omschreef als:

> To see a world in a grain of sand,
> And heaven in a wild flower,

Hold infinity in the palm of your hand
And eternity in an hour.

Het stilerende, d.i. de meer of minder adaequate projectie daarvan in de organische, suggestieve expressie der gevoelig afgestemde taal; geen isoleerbare kwaliteit van het schrijven, maar *het schrijven zelf*, waarin het proces der inventie zich voltrekt en gestalte verkrijgt, d.w.z. uit de vaagheid der conceptie tot helderheid klaart. Want de kunstenaar gevoelt en denkt in zijn materie, in casu de taal. Daarom is zijn kunstprobleem *stijl*probleem, het probleem der *techniek* in de ruimste zin, het *poiein*, het maken, het dwingen van de taal in harmonie met de wijze van zijn intuïtief, emotioneel ervaren. Hoe meer hij daarin slaagt, hoe hoger de waarde van zijn werk.

Als zodanig is de kunst *arbeid*. Voor de kunstenaar is de taal niet objectieve code der conventionele mededeling, maar levenselement van zijn verbeelden. Hij staat daarbij immer in wat genoemd is 'le drame du langage', d.i. in de spanning tussen het gehoorzamen aan de eis der duidelijkheid en nauwkeurigheid van uitdrukking, en die van zijn individueel beleven, niet te vatten in de concrete reflexie. Vandaar zijn behoefte, de algemene taal zoveel mogelijk te herscheppen in - nochtans algemeen verstaanbaar - *idioom:* een reorganisatie der uitdrukkingsmiddelen naar de aard van zijn persoonlijkheid en die van het werk dat hij moet voltooien. Een taak, waarin de taal zelf hem tegemoet komt, want de woorden hebben slechts zelden een scherpbelijnde betekenis: ze groeperen zich tot synoniemen van gevoelig geschakeerde waarden, ze veranderen kameleontisch van klank en kleur naar hun omgeving, naar het milieu waarin ze worden opgenomen, naar het rhythme dat ze accentueert, dat ze ordent en bindt tot de natuurlijke, expressieve mimiek van de geest. Het schrijven voltrekt zich zo deels in een intuïtieve 'drift', deels in een gevoelige overweging van de keus en de schikking der woorden naar hun kwaliteiten van betekenis- en gevoelswaarde, van de schikking niet het minst, want het is in het zinsverband dat de woorden hun volle suggestieve kracht ontwikkelen.

Wie *stijl* zegt, zegt persoonlijkheid, ook in de zin van selectie en voorkeur, berekening en verrassing, gewilde en intuïtieve persoonlijke eigenaardigheid. Vandaar de rijke verscheidenheid tussen het proza van de ene en de andere schrijver. Een verscheidenheid niet alleen in woordgebruik en zinsconstructie, wat tenslotte een kwestie van denken is, maar ook in dat wat zich aan de contrôle van de schrijver onttrekt: het persoonlijke in klank en beweging dat, in verband met zijn wijze van denken en gevoelen, het geheim van zijn stijl vormt, 'une qualité naturelle comme le son de la voix' (Claudel).

Waar we spreken van de 'stijl' van het *essay*, gebruiken we het woord in nog een derde betekenis, namelijk als bepalingsbegrip ten aanzien van een zekere soort van kunstwerk in het algemeen.

De term 'essay' is een der meest vage, der meest elastische en daardoor moeilijkst te bepalen onderscheidingen in de literaire terminologie. Ze dekt een brede categorie van zeer verscheiden min of meer uitvoerige proeven van beschouwend proza, over een thema uit een of ander gebied van menselijk denken, hetzij wetenschappelijk of filosofisch, historisch of sociologisch.

'Beschouwend' in de zin van bespiegelend, met een sterk persoonlijke inslag. Als zodanig lijkt het essay op de lyriek in de poëzie, in zoverre het is geschreven uit een zekere centrale stemming - gemoedelijk, ernstig, grillig, ironisch of satiriek. Gegeven een stemming, en het essay groeit daaromheen als de cocon om een zijderups.

Het is deze persoonlijke, intuïtieve instelling, die het essay onderscheidt van het meer verstandelijke, logische ‘artikel’, van de wetenschappelijke ‘verhandeling’ en van de objectief beschrijvende ‘schets’. Aan deze instelling beantwoordt een meer *instinctieve* compositie tegenover de constructieve, logische van de laatstgenoemde genres. In deze zin heeft het essay iets van de improvisatie in de muziek.

Het woord wijst op de uitheemse afkomst van het genre, Frankrijk, het klassieke land van de prozastijl. Montaigne, de originele wijsgeer der zestiende eeuw, is z'n vader. Gevormd in de school der Ouden, in 't bizonder Plutarchus en Seneca, wijdde hij, uit zijn juristische werkzaamheden teruggetrokken, op het eenzame familieslot in Gascogne, zich aan beschouwingen over het leven, de historie en van zijn rijke lectuur, en vatte de vrucht van zijn meditaties samen in een reeks van ongedwongen, onsystematische ‘*Essays*’ (1580), geschreven in de levendige, spontane stijl van zijn lyrische, expansieve persoonlijkheid: de ‘style parlé’ der geanimeerde conversatie, met z'n verassende wendingen, z'n interrupties, z'n vragen, waarin de schrijver zich rechtstreeks tot zijn publiek richt, z'n exclamaties, die als met levendig gebaar het belangrijke woord onderstrepen; een stijl, rijk aan beelden, die hij aanwendt niet als ornament maar als argument. Hij leert zijn lezers te zien en na te denken, en scherpt hun oordeel. Zijn onderwerp is vaak schijnbaar onbelangrijk, maar een titel die slechts een of andere onbeduidendheid belooft, dekt menigmaal diep gevoel, zo niet diepte van gedachte.

Van Frankrijk uit vindt het essay zijn weg naar Engeland. Bacon gaf 17 jaar na Montaigne, onder dezelfde titel als die van zijn grote voorbeeld, een aantal, wat hij noemde, ‘verspreide meditaties’, reflecties van levenskennis en wereldwijsheid in scherpe, bondige vorm, maar bereikte daarin niet de vlotheid van toon en de vertrouwelijke betrekking tussen auteur en lezer van Montaigne.

Dit *persoonlijke* - de speciale charme van het essay - en daarmee het vertrouwelijke en confidentiële ontwikkelde zich in het Engels eerst in de 17de eeuw: het formele en gewichtige van Bacon en zijn navolgers maakt dan plaats voor de meer vlotte stijl der conversatie, bij de besten, in 't bizonder bij Dryden, voor de lichte gratie, die niet zelden stijgt tot welsprekendheid. En wat de inhoud betreft: het essay daalt uit de sfeer der abstracte filosofie af tot die van de ‘common reader’, verkrijgt een meer didactisch, moralistisch karakter in de behandeling van meer practische onderwerpen. Het is het populaire journalistieke essay, dat in de 18de eeuw z'n brede vlucht neemt in periodieken als die van Steele en Addison, gedreven door het ideaal, de opkomende middenstand te beschaven en te ontwikkelen, en geschreven in onderhoudende toon.

Het waren deze sympathieke pogingen om invloed te oefenen op de gevoelens, de meningen en de smaak van het ontwikkelde publiek, die de geboren mentor Justus van Effen stimuleerden hun voorbeeld te volgen in zijn bekende spectatoriale geschriften, waarmee het essay zijn intocht deed in onze literatuur, zij het onder een andere naam.

De term ‘essay’ is bij ons eerst van recente datum. De purist van Effen vertaalde ze door ‘vertoog’, daarmee doelende op zijn streven, klaarheid te brengen omtrent vragen van maatschappelijke of zedekundige aard. De 19de eeuw sprak bij voorkeur van ‘verhandeling’, een naam, ook beter passende voor de brede, gewichtige beschouwingen over wetenschappelijke en letterkundige onderwerpen van die tijd. Het ‘Woordenboek der Neder-

landsche Taal' (IIIde deel 1920) behandelt het woord 'essay' niet; van Dalen en Koenen - Endepols omschrijven het met 'verhandeling' en brengen de zaak dus niet verder.

Erger nog maakt Gomperts het, die in zijn artikeltje over Menno ter Braak als 'de grote Essayist'[1] schrijft, dat het essay ten onzent een betrekkelijk nieuwe kunst is. Hij ziet daarbij over het hoofd, dat de grote Engelse en Franse essayisten, in 't bizonder Lamb, Sterne, Chateaubriand, om niet te spreken van Sainte Beuve en Taine, en van Leigh Hunt in de tachtiger jaren, hier niet alleen druk gelezen, maar ook verdienstelijk zijn nagevolgd, Kalff[2] wees op de rechtstreekse invloed van Lamb op het vaak herdrukte 'Waarheid en Dromen' van Hasebroek, die zijn pseudoniem 'Jonathan' koos onder invloed van diens beroemde 'Essays of Elia', waaraan bovendien verschillende reminiscenties zijn aan te wijzen in de karakterschetsen niet alleen van Hasebroek, maar ook in die van Hildebrand. Busken Huet is onze zeer persoonlijke essayist bij uitnemendheid, en valt onder het genre 'essay' niet veel van het werk van Potgieter, van de mannen van de 'Nederlandsche Spectator',in 't bizonder Bakhuizen van den Brink en Vosmaer; van Allard Pierson; veel uit de ideeën van Multatuli; en zijn de klassieke opstellen van Kloos uit zijn eerste jaren, die van Van Deyssel, Van Eeden, Verwey en van velen die na hen hun 'Opstellen', 'Kritieken' of kortweg 'Proza' gaven, geen essays bij uitnemendheid, eerder die naam verdienend dan de bundels boek- en andere korte besprekingen die thans, nu de term 'essays' buitengewoon populair is geworden, verschijnen? Er is inderdaad reden om van een devaluatie van het begrip 'essay' te spreken, en Gomperts heeft recht als hij deze situatie tekent met de woorden: 'Het Essay bloeit op dezelfde wijze als de dichtkunst, als een onpersoonlijke grootheid, die haar personeel in het uniform heeft gestoken van een bepaalde *manier van zeggen*: luidruchtig, met een vulgaire overvloed van beeldspraak, vol vertoon van gewichtigheid, maar hol, zonder eigen inzicht; - het is de livrei van een aantal essayistische ambtenaren, die de authentieke manier van een groot essayist (Menno ter Braak) hebben getransponeerd in hun maniertje van massaproductie....' (t.a.p. 29).

Maar als elke generalisering is Gomperts' oordeel in zijn algemeenheid onrechtvaardig. Meer instructief omtrent het wezen van het twintigste-eeuwse essay is de karakterisering, die ter Braak gaf in zijn beschouwing 'Essay en essay', naar aanleiding van Marsman's bundel 'De lamp van Diogenes'. Twee lijnen worden hier onderscheiden in de grote verscheidenheid van *het* essay, twee lijnen, die in hoofdzaak overeenkomen met die welke we reeds opmerkten in het essay van alle tijden, van Montaigne en Bacon af: die van het meer persoonlijke en het meer objectieve.

'Essays' - aldus Ter Braak - 'schrijft men hoofdzakelijk in tweeërlei gestalte: als ontleding of als samenvatting, als beschrijving of als beeld, als historie of als leven. Twee geheel verschillende verschijnselen worden hier gedekt door één naam, die meer gerechtvaardigd wordt door een oppervlakkige saamhorigheid der objecten dan wel door een innerlijke verwantschap van het geestelijke proces waarvan zij het resultaat zijn.

Enerzijds de wetenschappelijke, zuiver zakelijke en feitelijke, het zelf geschapen verband op de achtergrond dringende "Darstellung", anderzijds

1) *Essays over Menno ter Braak*, 's-Gravenhage 1949. p. 31.
2) *Gesch. d. Ned. Letterk.*, Dl. VI.

het schouwende, egocentrische, willekeurige en uiterst persoonlijke visioen. Moge tenslotte ook het beschrijvend essay slechts pseudo-objectief, evenzeer persoonlijk beperkt blijken als het aesthetische, in de methode blijft het verschil aanwezig. In het eerste geval hecht de essayist zich aan zijn object om het te reproduceren, in het tweede geval maakt hij zich van het object meester om het in zijn individuele visie te dompelen; in beide gevallen is er een object, dat hem verbiedt zuiver fantastisch te werk te gaan, maar in elk der gevallen afzonderlijk is de houding tegenover het object anders. Daarom is het essay een tussenvorm tussen wetenschap en kunst, enerzijds begrensd door de wetenschappelijke verhandeling, die de pretentie heeft alle subjectiviteit uit te schakelen, anderzijds door de kunstschepping, voor wie het object slechts indirecte aanleiding is tot een geheel vrije verbeelding, die geen feitelijke maar alleen mogelijke waarheid kent.

Wij vinden deze innerlijke tegenstrijdigheid, dat een onderzoek (iets wetenschappelijks dus) ondernomen wordt met een, bewust aanwezige subjectiviteit van de uitdrukkingsvorm, dat alleen het expressie-middel en niet het uitgedrukte zelf, zich bevrijdt van de wetenschappelijkheid, dat m.a.w. twee verschillende verhoudingen tot de ervaren wereld in één persoonlijkheid geconcentreerd zijn zonder uit elkaar te gaan in twee verschillende werken.

Het samenvallen van twee verhoudingen in één mens, in één werk, is in meerdere of mindere mate, de gemeenschappelijke eigenaardigheid van een soort lieden, dat men “essayisten” noemt en van het soort werk, dat men als “essay” bestempelt.’[1)]

Een merkwaardig geval van dit dualisme behandelt ter Braak in een beschouwing van Huizinga als essayist, ‘Huizinga voor de afgrond’[2)]. Het is, wat hij noemt, ‘de titanen-strijd tussen professor en dichter, tussen dictaat en droom; het is de strijd tussen de drang naar vastheid en veiligheid van begrip in het sobere gereserveerde woord der exacte geschiedbeschrijving, en de beeldende behoefte der creatieve verbeelding; een strijd nog harmonisch opgelost in zijn meesterwerk ‘Herfsttij der Middeleeuwen’, met zijn sterke tendentie tot ‘romanceren’, maar niettemin streng wetenschappelijk gedocumenteerd -, maar tenslotte ten gunste der eerste beslist.

Een diepergaande studie van het essay danken we aan de Duitser Max Bense[3)], die het genre tekent als een *confinium*, tussen poëzie (als medium der schepping, der ver-beelding) en proza (het medium der tendentie, der strekking), waarin beide functies coïncideren. Het essay is, als de naam reeds zegt, een ‘proef’, in de zin van experiment op het onderwerp; als zodanig een vorm van de kritische categorie van de geest, waarvoor het experimenteren immers een wezensbehoefte is. Het is opmerkelijk, dat de grote essayisten van alle tijden (van Montaigne tot Valéry en Gide; van Bacon tot T.S. Eliot, Stranchey, e.a.; Fr. Schlegel, Lessing, Nietzsche, Kierkegaard,...) critici of sceptici zijn geweest.

We spraken hierboven in 't bizonder van het essay van de *twintigste-eeuw*. Deze beperking is niet louter van chronologische aard, maar duidt op een dieper, een wezenlijk onderscheid, dat men vagelijk kan aanduiden met de termen ‘oud’ en ‘modern’, daarmee doelende op een geheel verschillend stijlbegrip. De

1) *‘Essay en essay’, Verzameld werk van Menno ter Braak*, Dl. III.
2) t.a.p. Dl. I
3) *Über den Essay und seine Prosa, Merkur*, D. Zft. f. europ. Denken. Jg. I (1947).

negentiende-eeuwse essayist schreef volgens de regelen van een gereglementeerde ‘stijlleer’, die de wetten van woordgebruik en zinsbouw voorschreef. Stijl was hem ornament, versiering der gedachte volgens de eisen van traditie en decorum. Zijn zinnen bewegen zich op een kunstmatig rhythme van antithetisch evenwicht. De moderne schrijver ontdeed zich van dat harnas, *de* stijl. In zijn schrijven richt hij zich naar het gesproken woord. Zijn zinnen worden meer flexibel, spiegel van het gevoel en de gedachte. Voor de moderne schrijver is, als Jean Cocteau het omschreef, stijl geen uitgangspunt, ze gebeurt. Wie eerst aan stijl denkt, is verloren, het primaire is - 't is een oude gedachte - *helder denken*. De schrijver moet luisteren naar zichzelf om te horen wat hij te zeggen heeft. Hij moet als het ware spreken tot zichzelf, een beheerst en gevoelig spreken, dat speurt naar het exacte woord en de exacte zinswending en deze keurt op de juiste gevoelstoon. Zo wint het moderne proza de beweging en de structuur van een gewoon, beschaafd spreken, gevarieerd naar de persoonlijkheid van de schrijver en de aard van het onderwerp.

De studie van dit, als trouwens die van het gehele proza, is bij ons in tegenstelling met Frankrijk en Engeland, nog weinig beoefend. Opmerkelijk en te betreuren. Opmerkelijk, daar toch het proza de overheersende kunstvorm is in de hedendaagse literatuur. Terecht wees Middleton Murry[1)], uitgaande van de wet van alle expressie, die der inevitabiliteit, deze ontwikkeling van het proza ten koste van het vers als een natuurlijk verschijnsel van onze tijd; ‘medium of exactness’ is het de noodzakelijke vorm niet alleen van het exacte denken, dat zich te bekneld voelde in de beperkingen van metrum en rijm, maar ook van het drama, de beschrijving en het verhaal. - Te betreuren, omdat de verwaarlozing van de studie van de grote voorbeelden in de kunst van het proza, in de ruimste zin, dus ook in die van het praktisch gebruik, zich kennelijk wreekt in het steeds toenemend gebrek aan taalverzorging en stijl in alle kringen der cultuur. Talloos zijn de klachten uit die van handel en industrie over het onvermogen der employé's om een behoorlijke brief, een nauwkeurig verslag of een heldere uiteenzetting te schrijven; wie ervaring heeft van het corrigeren van scripties en opstellen van studenten en candidaten voor de akten-Middelbaar onderwijs, die voor het Nederlands niet uitgezonderd, heeft weinig hoop voor verbetering in deze; dagblad, periodiek en menig wetenschappelijk werk bieden weinig meer bevredigend aspect, en zelfs in novellen en romans tekent zich de ziekte van deze tijd, de verwaarlozing van de vorm.

Een zo mogelijk nog gevaarlijker symptoom van dit gebrek aan stijlgevoel is het tekort aan verantwoordelijkheidsbesef bij de literaire kritiek. Reeds Marsman wees op de stelselmatige verwaarlozing door onze critici, van het zinnelijke en aesthetische in vers en proza[2)]. Zelfs de beste en meest nauwgezette wijden alle aandacht aan de anecdotische inhoud, de verbeelding, de psychologie, terwijl de stijlkritiek wordt afgedaan met een enkel zinnetje, ‘goed’ of ‘slecht geschreven’; waarom goed of slecht blijft gewoonlijk in het duister, wordt hoogstens aangeduid in enkele weinig zeggende termen. Daarbij worden werken geaccepteerd en zelfs hogelijk geprezen, ja met Staatsprijzen gehonoreerd, die een vruchtbaar veld vormen voor kakograflsche exploraties[3)].

Een situatie, die onze aandacht ten volle waard is.

W. KRAMER.

1) *The Problem of Style*, London 1922, p. 52 vlg.
2) *Critisch proza*, Amsterdam 1938, p. 275 vlg.
3) Zie hiervoor: Staverman, *De bevoegdheid der Nederl kritiek* (N. Taalg. XLI, 69) en ‘*Critisch commentaar*’ (N. Rott. Cour. v. 31 Jan. '52.

Richard Verstegen's playsante conterfeytsels en concepten.

Hebben we in een vorig artikel in *NTg* XLVI, 21 Richard Verstegen als verteller en journalist beschouwd, thans willen we als tweede aanvullende bijdrage tot de studie van zijn omvangrijk oeuvre ons inzonderheid bezig houden met Verstegen de conceptist.

Rombauts[1] noemt Verstegen's drie laatste werkjes met ontspanningslectuur, door hem tijdens zijn leven uitgegeven, ‘onbeduidend’ en niets meer toevoegend aan zijn roem (die vooral berust op zijn *Characteren* en *Epigrammen*), daar ze slechts herhalingswerk bevatten, daterend uit 's schrijvers hoge ouderdom. Het betreft hier de drie anti-melancholie boekjes: de *Medecyne* van ± 1626, de *Recreative Beschrijvinge* van 1630 en de *Medicamenten teghen de Melancholie* van 1633[2]. Voor het eerste en inzonderheid voor het laatste wil ik dit oordeel tot op zekere hoogte overnemen, inzake het tweede meen ik van onderschatting te mogen spreken. Daar het mij tijdens de oorlog niet mogelijk was, de twee eerstgenoemde werkjes in te zien, wil ik er hier een korte bespreking aan wijden.

I. *De Medecyne....teghen de droefheyt ende Melancholie*.

Dit boekje, waarvan het enige bekende ex. (zonder titelblad) zich bevindt in de Gentse U.B. (H 1805) en waarvan de titel door Rombauts gereconstrueerd is als *De Medecyne...teghen de droefheyt ende Melancholie, vol cluchten...ende scherpsinnighe ghenuchten*, ontleent vooral zijn belang aan de uitvoerige, door Rombauts geciteerde voorrede ‘aende Lofweerdighe Componisten oft Const-oeffenaers in de Nederlantsche Poesie’ met zijn verdediging van de vreemde woorden en zijn uitval tegen Hollandse puristische nieuwlichters als Roemer Visscher[3].

Rombauts heeft zeker gelijk als hij zegt dat Verstegen zich in zijn apologie voor ‘geschuimde woorden’ heeft laten leiden door gevoelsredenen, door zijn anti-Hollandse gezindheid; maar ik meen hier toch ook een oratio pro domo in te moeten zien. Hij had zich immers vroeger inzake zijn moedertaal, het Engels, juist een ultra-purist betoond[4]. Vanwaar dan nu die heftige verdediging van precies het omgekeerde standpunt? Verstegen had bij het gebruik van het pas op later leeftijd aangeleerde Nederlands groot gemak van de in het Engels voorkomende Romaanse woorden. Hij had in Parijs en in Rome gewoond, had in het Frans gepubliceerd en in Spaanse dienst gestaan. De Romaanse talen en woorden waren hem door jarenlang gebruik vertrouwd. Bovendien was hij een veelschrijver, die - zijn stijl wijst het uit - niet lang over de keuze van het juiste woord moest behoeven na te denken. Wat zanikten die Hollanders dan, zal hij gedacht hebben, over zuiver Nederlands en uitbanning van Romaanse taalelementen? En zo maakte hij van zijn ergernis een stukje theorie (wat vaker voorkomt!) en zo werd de man die eens een paladijn was geweest voor het Germaans karakter van'het Engels,

1) *Richard Verstegen, een polemist der Contra-Reformatie* (Brussel 1933), geciteerd als *Verst.* (h.l. 203, 205).
2) Het laatste is ook besproken in *Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse Lit. der Contra-Ref.* (Groningen 1942), geciteerd als *Calvin.* (h.l. 212-217, 223-225). Van de *Medicamenten* bevinden zich twee exx. in de Amsterdamse U.B.
3) *Verst.* 234-240.
4) *Verst.* 170.

een (als altijd fel) voorstander van een internationaal gekleurd Nederlands. En zo had hij reeds vroeger, in 1617, verklaard[1]: 'Ende aenghesien dat nu hedensdaeghs de vremde natien malcanderen meer frequenteren dan hier voormaels, waer door datter veel van hun bequaem ende welluydende woorden seer over al dese landen int gemeyn ghebruyck zijn ghecomen, waerom salmen dan die meer onghescreven dan onghesproken laeten, aengesien oock datmen die perfectelijck ghenoech verstaet, ende dat de Poesie daer deur seer gheillustreert ende gheciert wordt?'

De inhoud van dit aan de prinsen van de drie Antwerpse rederijkerskamers 'de Violire, de Goubloeme, de Olijf-tack' opgedragen boekje is zeer afwisselend. Het begint met een alleraardigste 'jest' op rijm: 'De Beclaghelycke Tragedie van een Ruyspiip' (doedelzak), een in zesregelige strophen met het rijmschema ababcc geschreven boerenverhaal over een 'moesel' die op een kermis in een 'boterstandt'[2] is gevallen en de volgende morgen het hele dorp in beroering brengt, want

> Soo den stock sy roerden met haer handt,
> Daer quam n'en schreeuw recht wt de boterstandt.

Ten einde raad gaan zes boeren met hun 'roers' de karn doorschieten, en als de gewaande basiliscus geen geluid meer geeft, wordt hij er door een 'heywijfsionghen'[3] uitgehaald. Het spreekt vanzelf dat de 'moeselaer' schadeloos gesteld wordt, als hij, na zijn roes van de vorige avond te hebben uitgeslapen, ziet 'datmen sijn Moesel leelijck had vermoordt.'

Hierop volgen 25 'conterfeytsels' van even zovele dronkaards, eveneens in zesregelige strophen, onder de titel: 'De Operatie[4] van stercken dranck in de Hersenen van vijf-en-twintich-derley soorten van Dronckaerts'. 'Den ghereformeerde dronckaert' ontbreekt niet op het appel: hij bewijst met de Schrift dat het gezelschap wijn en bier mag drinken op een geestelijke manier.

Pièce de résistance van dit boekje is een 'jest' in de vorm van een straatdicht: 'Straet-dicht als gesproocken *à la volè*, omdat het gemeyn volck als sy eenighe dichten *extempore* wt slaen, niet en letten op ghereghelde maet.' De titel luidt: 'Cluchtich Verhael vande vremde vonnissen ghegheven in de Heu van Brussel / over eenen boeren bommecraeck.' In een gezelschap dat zich bevond in de Heu, d.i. de trekschuit van Antwerpen op Brussel, en waartoe ook de auteur behoorde, had men schik gehad over 'eenen gheschappeerden achter wint'. Tientallen personen zeggen daar een toepasselijke 'geestigheid' over, meest tegen de schuldige boer, die zich zelf ook wel verweert. In deze smakeloze entourage gedijt natuurlijk weer de anti-Hollandse satire:

> Gy hadt, sey eenen Dortenaer, noch gesprongen te cort,
> Dat ghy sulcx hadt ghedaen in de Sijnode van Dort.[5]
> Twaer geen noot, waer de veest gereformeert geweest.
> Hy 'n had, sey een Leydenaer, gecreghen gheen gratie,
> Ten waer hy waer gheweest van de predestinatie.

1) *Verst.* 234.
2) Boterkarn; het woord is thans alleen nog in Zuid-Brabant in gebruik (*WNT*).
3) Zoon van een zigeunerin.
4) Werking (anglicisme), vgl. Verstegen's *Nederd. Epigrammen* (1617) no. 17: 'Doperatie (uitwerking) van de Predestinatie'.
5) Dit rijm doet denken aan het bekende, aan Vondel toegeschreven: 'Jonge Smout die sprong te kort / Van den ladder binnen Dort...' (Vondel-uitg. *WB* III, 896).

Eindelijk meende men in het gezelschap dat er niets meer over te zeggen viel. De schrijver heeft het verhaal toen opgeschreven en geeft het nu op verzoek an enige goede vrienden uit.

Aan het slot worden ons geboden: 'Vermaeckeliicke Vraghen ende Scherpsinnighe antwoorden op verscheyden saecken, Mitsgaders hunne bequame explicatien.' Verstegen was verzot op 'cluchtighe ende scherpsinnighe rescontres'. Het is alleen jammer dat ze zo vaak noch kluchtig noch scherpzinnig zijn. De vragen, antwoorden en explicaties handelen over de deugd, over vreedzaamheid en krakelen, over nijdige en vrekkige mensen, over kwaden en bozen, over geuzen en bedriegers, over eigenschappen van dieren en 'vercheyden saken ende materien'. Als voorbeelden mogen de twee volgende dienen.

Vraghe.
Wanneer sullen geusen ophouden van te lieghen?
Antwoordt.
Als apen connen swemmen, en als creften connen vlieghen.
Explicatie.

Apen ofte simmen en connen niet swemmen noch creften konnen niet vlieghen, ende geusen en connen oock niet laeten te liegen, oft zy souden eerst moeten laeten geus te wesen.

Vraghe.
Doen Adam dolve en Eva span,
Waer was doen den Edelman?[1)]
Antwoordt.
Eva en span noyt eenighe ghaeren,
Door dien datter doen geen wevers en waeren.[2)]
Explicatie.

Adam selver, al sliep hy sonder slaep laeckens, nochtans was den hemel sijn pavillioen ende hy was zonder twijfel eenen grooten Edelman, want de heerlijckheit van 't Paradijs hoorden hem toe... Voorts is al de werelt ghegunt dat een iegelijck mach Godt aenroepen voor sijnen hemelschen Vader, al waer sijn moeder maer een penswijf.

II. *Recreative Beschrijvinge... van Ambachtslieden*.

Merkwaardiger dan boven behandeld boekje is de *Recreative Beschrijvinge van de Proprieteyten oft eyghendommen van de differente soorten van Ambachtslieden, Dienende in stede van Medicamenten teghen die Melancholie. Ghecomponeert door R.V. T'Hantwerpen. By Abraham Verhoeven, op de Lombaerde veste in de guide Handt. Anno 1630*. Een onvolledig ex. van de le druk bevindt zich in het Museum Plantin-Moretus (A 3790)[3)].

1) Rijmpje van de priester John Ball uit de tijd van de Engelse Boerenopstand, 1381: Whan Adam dalf and Eva span / Who was thanne a gentilman?
2) Deze opmerking ook in *Recreative Beschrijvinge*, 33.
3) Dit is een ex. van de le druk: het bevat slechts 66 van de 79 karakters. Na V.'s dood verscheen er in 1642 een 2e druk van, waarin men de ontbrekende karakters kan vinden, met er aan toegevoegd zesregelige rederijkersversjes van Jacques Clouwens. Ten dele onjuist is noot 4 op blz. 174 van *Calvin*., waar ik spreek over vervanging van 'de ospr. versjes van Verstegen': de le druk heeft nl. geen onderschriften in versvorm.

Rombauts[4)] heeft niet veel goede woorden over voor deze uitgave: ‘Over 't algemeen bevat dit schriftje, al is het ook eenigszins anders opgevat dan de “Scherpsinnighe Characteren” niets anders dan onbeduidend herhalingswerk: de typering en de beschrijving van de eigenaardige kenmerken der verschillende ambachten is middelmatig en kleurloos; de taal heeft trouwens

4) *Verst.* 194.

veel van haar beeldrijkheid en plasticiteit verloren en de vernuftige schittering van de “geestige concepten” der vorige werken is volledig afwezig.’

Men kan toegeven dat de *Characteren* beter zijn, maar met woorden als kleurloos, vernuft volledig afwezig en onbeduidend herhalingswerk, doet Verstegen's biograaf aan dit werkje van zijn held onrecht.

Om met het laatste te beginnen: ‘herhalingswerk’ zou in de eerste plaats moeten betekenen: herhaling van de anti-Calvinistische satire, die toch het ferment van Verstegen's werk is. Afgezien van één hatelijke opmerking aan het adres der Gereformeerden in no. 39 (‘Van den Naelden-maker’), vinden we slechts één uitvoerige weerlegging van hen in no. 46: ‘Van den Beeldtsnijder’, en zelfs op dit ene, hier volledig geciteerde concept past niet de term herhalingswerk.

> ‘Den Beeldt-snijder maeckt schijnselen van menschen, die nochtans geen Gheesten en zijn, want mense tasten mach, al en hebbense noch vleesch noch beenen. Maer datse[1)] Geesten waren, hy zoude wel zelver van zijn eyghen werck verschrikt worden. Die Gheusen zegghen dat hy Goden maeckt, maer dat hy sulckx doen cost, zoo waer hy zelver meer dan eenen Godt, want den werckman is meerder geacht te worden dan de wercken die hy maeckt, om dat hy den Meester van zijn wercken is; maer de Geusen zien wel dat hy daerom niet aenghebeden en wordt, hoe veel te min dan de wercken die hy maeckt. Sy sien oock wel ghenoech, dat de honden die hy maeckt, op hunlieden niet en bassen, om dat sy hunnen meester so valschelijck belieghen, en daerom worden zy oock zoo veel te stouter om hem te belieghen.’

Evenmin past op Verstegen's typering en beschrijving van de ambachten de term ‘kleurloos’. Men dient zich af te vragen: wat is de bedoeling van het bundeltje? Een gedicht ‘Tot den Leser’ van een zekere D.N. (niet van Verstegen zelf, zoals Rombauts meent) geeft een apologie van het genre. De ambachtslieden, zegt hij, vormen ‘het corpus oft het lichaem van een Stede’ en ze hebben een noodzakelijk en respectabel beroep. Niemand wordt dan ook door dit boekje onteerd. ‘T'is maer alleen te toonen d'abondantie / Van de Concepten hier te pas ghebrocht / Die anders mochten door bot' ignorantie / Onbekent blijven en onwtghesocht.’ Meent een of andere ‘idioot’ of ‘botterik’ dat deze concepten niets waard zijn, laat hij dan met betere voor de dag komen.

Het is dus zo: in de gegeven werkelijkheid schuilt de mogelijkheid tot vernuftsspel; het is nu de kunst, dit er uit te puren. De ambachten worden niet om hunzelfs wille beschreven, ook niet om er zedelijke of godsdienstige lessen uit te halen, zoals Luiken deed in *Het Menselyk Bedryf*, neen, ze zijn niet meer dan materiaal voor de vindingrijkheid van de kunstenaar. Men kan het ook anders zeggen, blijkens Verstegen's eigen bewoordingen in de opdracht aan niemand minder dan de beroemde schilder Anthonie van Dyck: het gaat om de ‘inventio’ van ‘concetti arguti’, ‘scherpsinnighe’ en ‘play-sante’ concepten, die hij ‘*wt de hersenen*’ wil ‘ghaen transporteren op pampier’. De descriptie der ambachten is slechts een middel ‘tot recreatie oft vermakinghe van vermoede Gheesten, die in eenighe diepsinnigh(e) studien travaileren.’

Deze kunst ligt geheel in de intellectuele sfeer, maar - en dat moet men bedenken, voor men er een veroordelend vonnis over velt - in de ogen der tijdgenoten lag het werk van een schilder als Van Dyck in hetzelfde vlak: Verstegen draagt hem dit werkje op, omdat deze ‘door de groote rariteyt

1) als ze.

van sijne excellente *scientie* in de Pictura de travaille van sijne *hersenen* is thoonende'[1].

Men weet dat de speciale Engelse vorm van het internationale concettismo is het Euphuïsme, genoemd naar John Lyly's roman *Euphues or the Anatomy of Wit* (1578). R. Warwick Bond heeft in zijn uitgave van *The Complete Works of John Lyly* (Oxford 1902) op blz. 120 e.v. de kenmerken van de euphuïstische prozastijl opgesomd. In de zinsbouw wordt hij gekenmerkt door parallellismen en antithesen, door rhetorische vragen en herhalingen, verder door alliteratie (soms alternerend) en assonance, door rijm en woordspelingen. De syntaxis is soms slordig. Voorts worden tal van stijlversieringen toegepast: inzonderheid mythologische, historische en natuurhistorische toespelingen.

Het zal niemand verwonderen, veel van deze kenmerken, inzonderheid die de vorm van de zin betreffen, bij onze geheel in Engeland gevormde auteur aan te treffen. Bond zegt van de euphuïsten dat zij streefden naar 'the treatment of the sentence, not as a haphazard agglomeration of clauses, phrases, and words, but as a piece of literary *architecture*, whose end is foreseen in the beginning, and whose parts are calculated to minister to the total effect. Of this mental quality, this architectural spirit in style, *Antithesis is the most powerful instrument*' (blz. 145). De nadelen van deze stijl zijn: een overdadige uitdrukkingswijze, een overmaat van versiering, een etaleren van kennis en 'tediousness due to perpetual repetition of the sentiment, and strained adherence in a later clause to a form appropriate to the sense of an earlier' (blz. 148). Bij Verstegen lijkt dit laatste stijlkenmerk zelfs een weerspiegeling van iets in zijn wezen: in de thematiek van zijn werk is een mengeling van een uitgesproken perseveratietendenz en variatiezucht.

De euphuïstische richting werd bij Verstegen, voorzover het de karakterbeschrijving gold, versterkt door de invloed van Overbury en zijn aanhang[2]. Ernest Baker zegt er van in zijn *The History of the English Novel* II (London 1929) dat Overbury en zijn vrienden elkaar trachtten te overtroeven in 'cleverness, witty aphorism, and play upon words' (blz. 235); ze veronachtzaamden de typering voor de 'picturesque oddity', en het blijvende en betekenisvolle voor 'the topical and ephemeral'. Ondanks hun onnatuurlijke pogingen om met hun vernuft te schitteren, zijn ze dikwijls humoristisch. 'This is all very brilliant, but by no means profound, although it has the look of profundity that hangs about the obscure. Style has become the object, to the sad detriment of meaning.'

In het licht van dit alles moet men Verstegen's 'karakters' beschouwen. Zo leze men bovenstaand concept, dat ons immers niets leert over het eigenlijke beeldsnijdersambacht. De beeldsnijder maakt verschijningen, afschijnsels van mensen die *nochtans* geen geesten zijn (tegenstelling, woordenspel met de betekenis van schijnselen). Men kan ze tasten, *al* hebben ze geen vlees of been (parallellisme met de voorgaande tegenstelling). *Als* ze geesten waren, hij zou schrikken van zijn eigen werk (bizarre veronderstelling; herhaling van het woord 'geesten' dat de alliterende woorden 'geuzen' en 'goden' voorbereidt). De geuzen zeggen dat hij goden maakt, *maar als* hij dat kon, zo was hij *meer dan* een god, want de werkman is *meer* te achten *dan* 'de

1) Vgl. voor de inventio: W. Kramer, 'De "Inventio" in Vondels dramatische kunst', in *Litterair-Stilistische Studiën* (Gron. 1950); voor het conceptisme als internationaal barokverschijnsel: *Calvin*. 180-182.

2) *Verst.* 218 e.v.; *Calvin*. 167 e.v.

werken die hij maakt' (tegenstelling, tweede bizarre veronderstelling; parallellisme). *Maar* 'de geuzen zien wel' dat hij daarom niet wordt aangebeden, hoeveel te minder 'de werken die hij maakt' (tegenstelling, herhaling). Zij 'zien ook wel voldoende' (variërende herhaling) dat 'de honden die hij maakt' (idem) hen niet aanblaffen, omdat zij hun meester zo 'belieghen'. Daarom worden ze ook zoveel te stouter om hem te 'belieghen' (herhaling).

Architectonisch is deze beschrijving zeker te noemen: van tegenstelling tot tegenstelling, en vasthoudend, door al of niet gevarieerde woordherhaling, aan eenmaal gekozen woorden, loopt het stuk uit op de pointe: de stoutheid van de Geuzen in het belasteren van de beeldsnijder. Eigenlijke typering van het ambacht is volkomen afwezig. En toch, elke beeldsnijder maakt wel eens honden: het is een tekenend trekje dat levendigheid toevoegt aan het geheel. Ondanks of juist dank zij het ongewone werkt deze vermelding humoristisch. Op zichzelf is het 'odd', juist die honden te memoreren, maar zowel stilistisch als naar de inhoud passen ze volkomen in het 'concept'.

Enkele fragmenten uit andere nummers mogen het bovenstaande ten overvloede nog verduidelijken. Het eerste karakter is 'de proprieteyt oft eyghendom van den Backer'. Men weet niet, hoe vroom zo'n man is. Deze vreemde bewering wordt op de volgende vernuftige wijze beredeneerd: 'Hoe devoot dat hy is dat en weetmen niet, omdat hy presumeren mach dat hy paert en deel heeft in alle Paternosters die ghelesen worden, alsmen bidt om daghelijckx Broodt; want meynende datmen daer mede is biddende voor hem om dat hy het Broodt maeckt, soo mach hy sijn eyghen moyte in t'bidden sparen' (allitererend: paert, paternoster).

Tegenstelling, woordspeling, alliteratie, herhaling en assonance treft men aan in dit fragment 'Van den Hovenier' (no. 11): 'Teghen de Mollen moet hy gheweer ghebruycken, *al* en zijn sy niet ghewapent teghen hem, en de *rispen* weet hy te *berispen* op een ander maniere. In de Mey beghint sijnen hof heel *lustich om hem* te *lachen*, ende de voghelen die singhen dan *rondt om sijn ooren* wt blijschap, en daer singt den Nachtegael den boven *sanck* ende den Couckoeck den *bas*.'

In het volgende fragment 'Van den Cleermaker' (no. 17) vinden we alliteratie, parallellisme en antithesis: 'Den Cleermaker is den *vroomsten* en *valiantsten* man die daer wt comt, want hy en is maer gheharnast op d'eynde van een van sijn vingheren *en* hy voert maer een *cleyn cort* pijexken van eenen halven vinger lanck, en *nochtans* derf hy *Keyzers, Coninghen* en Princen aen 't lijf tasten.'

Aardig gevonden is in 'Van den Horenbreker' (no. 58): 'Den Horenbreker maeckt Instrumenten van de Hornen van tamme *Ossen*, die alsulcken gheluyt gheven int' *Bosch* dat het twee operatien causeert in de *Beesten*, want het maeckt eenen *schrick in de wilde Dieren en een couragie in de Hase-winden*. De zelve Instrumenten hebben oock de cracht om de *Poorten* oft Deuren van de Wtspanninghen die buyten op de weghen zijn, te doen open vlieghen, al eer dat de *Posten* zelver daer zijn, tot wiens incomste datse open ghedaen worden.'

De opmerkzame lezer zal hebben bemerkt, welk een rol de tautologie in deze stijl speelt, soms in verband met de alliteratie: paert en deel, vroomsten en valiantsten, cleyn cort, Poorten oft Deuren. Woordspelingen maken is echter zijn meest geliefkoosde bezigheid. Enkele voorbeelden mogen daar nog van volgen.

Van de 'legwercker' of tapijtwever (no. 39) heet het: 'Den Legwercker

heeft een luy Ambacht, want daer andere Ambachtslieden moeten staen oft sitten, hy moet liggende wercken.' Natuurlijk weet onze auteur wel beter; de man is genoemd naar het legwerk (verklaring van deze naam is onzeker, zegt het *WNT*), maar hij geeft etymologieën en definities die onze moderne cryptogrammenmakers zouden kunnen gebruiken. Hij gaat in dezelfde geest voort: 'Hy wordt Tapisier oft Tapijtmaker oock ghenoemt, ende om dat Tapiserije ende bier-tapperije wat ghelijckenis van pronontiatie by brenghen, soo *sit* hy soo gherne in de pla(e)tsen daer men goet bier tapt, als hy *legt* in de plaetsen daer men Tappisserije maeckt.'

Van de 'Drayer' (no. 49) zegt hij: 'Het schijnt dat den Draeyer op niemants woorden en past, want watmen hem zeyt, hy heeft daer altoos den Draey aff'[1].

En van de 'Weeck-wercker'(no. 51)[2], die lijkkisten, roeiriemen(?) en closetbrillen maakt, heet het: 'De weeckheyt aenghesien van desen mans wercken zoo en is op zijn sterckheyt niet veel te betrouwen, want al ist sake dat hy gaen can zonder stock, nochtans mach hy hem wachten van door slibberen om verre te vallen.'

Niet alleen als voorbeelden van Nederlands euphuïsme, maar ook als bron van kennis omtrent leven en bedrijf in het 17e-eeuwse Vlaanderen zijn deze 'karakters' soms van belang. En niet te vergeten: om de taal. De molenaar noemt hij 'muldenaer' (no. 3); deze naam is een mengvorm die het *WNT* alleen vermeldt als 'meuldenaar' met de betekenis: meikever[3]. Wie op grond van Kiliaen mocht menen dat slager en vleeshouwer synoniemen zijn, leert het van Verstegen anders (no. 4): 'Den Vleesch houwer is heel gheneyght tot bloetstorten, oft door hem selven oft door sijnen slegher die hy te werck stelt.'[4]

Interessant is wat hij zegt over de huik, de lange vrouwenmantel zonder mouwen en met een kap over het hoofd. In Verstegen's tijd begint deze weinig elegante dracht uit de mode te raken[5]: zowel de huik zelf als de huikmaker worden door hem bespot (no. 21): 'Den Huyckmaker[6] blijft in sijn wesen meer wt ghewoonte dan door nootsakelijckheyt.' Geen getrouwd man zal hem kwaad doen. 'Maer dit niet teghenstaende hy en is daerom niet vrij van alle punitie, want hem verboden is wt de Nederlanden in andere vremde landen te reysen op de pene van buyten s'Landts de cost niet te crijghen. En dit oock te voren wetende soo vindt hy t'best gheraden om t'huys te blijven, en den arbeyt sparen van vremde Talen te gaen leeren. - In fin sijn wercken en zijn maer vrouwen achterdecksels, met langhe swerte kerven, nerghens anders toe dienende dan te beletten dat de mans niet en moghen sien oft de lijven van de vrouwen recht oft slim oft crom staen.'

Tot slot moge een volledig 'concept' het beeld van dit werkje voltooien: 'Van den Ketelaer' (no. 59).

1) Hij heeft er genoeg van.
2) *Kil.*: faber abietarius. Werker in dennenhout.
3) Vgl. in V.'s *Medicamenten*, 46 'meuldenaers' in de gewone zin.
4) *Kil.*: lanius, lanio. *WNT* XIV 1531 s.v. slager: 'Gewestelijk in Z.-Ned. als afzonderlijk beroep, onderscheiden van dat van vleeschhouwer of beenhouwer. De slager slacht bij particulieren.'
5) Vgl. Frithjof van Thienen, *Das Kostüm der Bliitezeit Hollands, 1600-1660* (Berlin 1930), 50: de huik is een zeer populaire dracht geweest in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden en het aangrenzende Nederduitse gebied tot aan de Oostzeekust. Omstreeks 1610 werd zij vaak geplisseerd gedragen; blz. 81: in de jaren 1630-1640 is de huik als modegewaad verdwenen.
6) *Kil.*: pallio (niet in *WNT*).

> ‘De meeste devoiren van den Ketelaer tenderen om den strijdt t'onderhouden tusschen twee van de vier Elementen, te weten water en vier.
> T'is wel waer dat zijnen Coper scheydsels tusschen beyden, zijnde maer van een messen rug dick, beletten altoos datse aen malcanderen niet en connen comen, nochtans en wordt hier door de colere niet benomen van t'water dat in den ketel is, dat so zeer wt gramschap op springt om wt te wesen om t'vier te blussen.
> Den ketelaer vernedert hem zelven van grootheyt tot cleynicheyt, te weten van groote Brouwketels tot cleyn Lolleketels. Om zijn groote ketels zijn de Brouwers grootelijcx aen hem verobligeert, want hoe grooter dat hy hunne ketels maeckt, hoe grooter rijckdom datse daer wt maken.
> Syn Lolleketels zijn maer winterwerck, om met den tijt te beter t'accorderen, om weynich werck te doen in corte daghen.
> Dat dese ketels costen spreken, en dat hy commissie hadde om die t'ondervraeghen, hy zoude veel wonders weten van Marbel werck en van d'operatie van Rapen etc. en daerom ist geluckich voor de vrouwen dat de Lolleketels gheen tonghen en hebben noch ketelaers geen ondervraghende Commissien.’

In dit ‘karakter’ tekent hij allereerst op subtiele wijze de strijd tussen water en vuur op en onder de bodem van de door hem gemaakte ketels. De absurde woede van het water dat het vuur wil blussen, hoewel het onmogelijk is dat vuur en water bij elkaar komen, wordt in de 2e alinea getekend. Op de tegenstelling water - vuur volgt dan in de 3e alinea het spel met de begrippen groot - klein. Eerst is er de parallellie van de abstracte begrippen grootheid - kleinheid en de concreta grote - kleine ketels; vervolgens is er de herhaling van groot in: groote - grootelijcx - grooter - grooter en van maeckt - maken (hiermee annex weer een parallel gebouwde verhoudingszin). In de 4e en 5e alinea spreekt hij dan ten slotte over de kleine lolleketels. Lollen is volgens *Kil.*: foemora fovere foculo, interfoemineum fovere aut calefacere foculo; en lollepot: foculus, olla vaporaria. Evenals *Kil.* kent ook het *WNT* alleen lollepot: ‘*steenen* pot met gaten in het deksel, waarin vuur wordt gedaan, en die als verwarmingsmiddel wordt gebruikt, voornamelijk door vrouwen;’ en het noemt een plaats uit Guilliam Ogier's *Gramschap*, die een verklaring kan bieden voor dat wat Verstegen bedoelt[1]. Een kramer zegt daar van zijn vrouw: ‘s'En is van die Sorgeloose niet, die daer geduerigh sitten bucken / Over hunnen Lolle pot, de Hemmen branden datse met stucken / Van een hangen, en datse riecken naer den Brant, en naer de Pis / Dat het niet mogelijck daer by te gedueren is ... Het is de waerheydt, t'gaet soo selfs wel onder de Jouffrouwen, / Daer syn van die Sleur-beulingen, die Sleyp-lenders soo kiel / Al waert dat haer jets nootsaeckelijckx ontviel / Die daerom niet en souwen van hun Stoelen op rysen.’ Uit het boven aangehaalde stukje van Verstegen blijkt dat er dus behalve de stenen lollepotten (een soort stoven) ook koperen lolleketels geweest zijn.

De zoëven besproken onkiese zinspeling wijst weer op de reeds vroeger[2] genoemde scatologische trek in zijn werk. Hoe licht ontaardt dit met verachting voor het profanum vulgus beoefende conceptisme in een zich vermeien in de lagere levensverrichtingen. Wie Huygens kent, zal dit niet zo vreemd vinden. Ook dit was ten slotte Renaissance. Vaak vindt men in één persoon verenigd een aristocratisch

1) *De Seven Hooft-Sonden* (Amsterdam 1682), 283.
2) Vgl. *Calvin.* 190, *NTg.* XLVI, 24 en verscheidene plaatsen in het onderhavige werkje, o.a. ‘Van den Barbier’ (no. 30), ‘Van den Weeck-wercker’ (no. 51).

levensbesef en een naturalistische verbeeldingslust. Het superieure afstandnemen ten opzichte van het lagere, vulgaire leven, maakte dit koele noteren van het animale juist mogelijk. Bij een extravers verstandsmens als Richard Verstegen zeker was, werken

hier allerlei factoren samen: een mateloos en hooghartig intellectualisme, een sterk gebrek aan mensenliefde en emotionaliteit, een neiging tot koele en satirieke observatie van het menselijk leven en bedrijf. Hij behoort tot een mensentype dat ook in de moderne literatuur weer de kans gekregen heeft, zich ten volle te ontplooien, en zich uit te leven.

W.J.C. BUITENDIJK.

Da Costa en 1848.

Schijnbaar betekent dit woelige jaar in het leven van de bekeerde Jood enkel een gevaarlijk moment op de levenszee van het schip dat met vaste koers één bepaalde richting opzeilde, en wel de door de grote leermeester Bilderdijk voorgeschreven contra-revolutionnaire richting.

Daarom is men geneigd om op de vraag hoe Da Costa's houding gedurende het revolutiejaar 1848 het best gekenmerkt wordt te antwoorden met een citaat uit 1648 *en* 1848:

> Dreigend blikt op 't aardrijk neder
> 't Rood der ondergaande zon!
> 't Menschdom vraagt zich, welk een toekomst
> Bij dien blik haar loop begon?

Wij zien de dichter in gedachten als een aan de ‘treurigen kerker van 't Heden’ afgestorven profeet die zijn leven lang zijn bezwaren tegen de geest der eeuw luide liet horen, onverschillig of zijn protest in goede dan wel slechte aarde viel. Heel in het kort gezegd, wij zien in hem nog altijd uitsluitend een zich in verzen uitend reactionnair.

Echter moet men zich in dezen afvragen of deze visie op de dichter van *Wachter, wat is er van den Nacht*? wel juist is en of in het algemeen een dichterprofeet wel zuiver conservatief kàn zijn? Heeft, met andere woorden, deze negentiende eeuwse Teresias alleen in het negatieve ‘anathema!’ zijn kracht gezocht?

Moderner uitgedrukt: is Da Costa zonder onderbreking een volbloed anti-revolutionnair geweest?

Wij kunnen beginnen met het antwoord op deze klemmende vraag te zoeken in de tekst van de gedenkrede die in 1865 werd uitgesproken door degene die in 1861, een jaar na de dood van Da Costa, getuigd had:

> Er moet een hemel zijn, die ons te zamen brengt; 't ware anders niet toegelaten dat één macht ter wereld mij uit uw armen scheurde, Da Costa! o mijn Meester, o mijn Vader! wiens discipel ik niet ben, maar wien ik met den eerbied van een discipel en met de liefde van een kind altijd gedenke.

In de vijf jaren die ‘*Isaac da Costa*’ scheiden van *Intimis* was Allard Pierson verder en verder de weg opgegaan die hem van het Réveil en tenslotte ook van de Kerk als zodanig afbracht. Maar ook voordien, nog eer de leermeester van de aarde scheidde, was de band die hem met de begaafde leerling verbond allengs verbroken. Weliswaar had de eerste nog wel eens een goed woord voor de ‘afgedwaalde’, met name naar aanleiding van een in 1856 te Heemstede gehouden preek, maar overigens waren hun wegen geheel uit elkaar gegaan en werd Pierson zelfs niet bij Da Costa's sterfbed toegelaten toen hij de verzwakte maar niet geknakte zieke

daarom verzocht. Wil dit nu evenwel zeggen dat er tussen hen van een tegenstelling zwart-wit moet gesproken worden, in theologisch zowel als politiek opzicht?

Pierson zelf is de eerste geweest om ons op dat punt uit de droom te helpen. Hij was het die op de klove wees welke door dat schijnbaar zo rechtlijnige leven liep, die variatie opmerkte in de man-uit-één-stuk. Hij maakte een vrij scherp onderscheid tussen de schrijver van *Bezwaren tegen den geest der eeuw* en de twintig jaar oudere auteur van *Rekenschap van gevoelens*, uit welk laatste geschrift hij ter ondersteuning van zijn zienswijze ten opzichte van Da Costa's veranderde houding het volgende citeert:

> In jonger leeftijd meende ik de genezing van het bestaande kwaad in kerk en maatschappij grootendeels te mogen zoeken in de terugkeering tot een *vroegeren* toestand. Thans zie ik die genezing alleen denkbaar in den weg van vooruitgang naar een *nieuwe* toekomst. (...) Het nieuwe geeft zelf de middelen aan ter bestrijding van het verkeerde in het nieuwe.

Pierson heeft ons er aldus voor gewaarschuwd niet in hetgeen hij 'optisch bedrog' noemt te vervallen, waarbij hij onder meer in concreto vaststelt:

> Omdat hij gevoelens voordroeg, met die van de liberale partij gewoonlijk in strijd, is men ter goeder trouw er toe gekomen om hem een illiberaal man bij uitnemendheid te noemen.

Dat Pierson's opvatting de juiste was, moge blijken uit een citaat ontleend aan de onuitgegeven Autobiographie[1)] van Mr. H.J. Koenen (1809-1874), Amsterdams rechtsgeleerde, historicus en letterkundige die de jeugdige Allard Pierson bij zijn studie vaak met raad en daad heeft bijgestaan door hem wegwijs te maken in verschillende domeinen der buitenlandse literatuur.

Het is in dit verband curieus te constateren dat, waar de jonge Koenen aanvankelijk te liberaal was om de in de *Bezwaren* ontvouwde ideeën te kunnen waarderen, - ongeacht zijn verering voor Da Costa's dichterschap - op een gegeven ogenblik uit zijn latere leven te weinig liberaal dacht om Da Costa's sympathiën op politiek gebied te kunnen delen. Tussen beide tijdstippen valt zijn toetreding tot de religieuse beweging van het Réveil waarin zijn moeder, Francona Antoinetta Pauw, hem was voorgegaan, die door Da Costa bij haar begrafenis (in 1846) een 'moeder in Israel' genoemd is. Jaren lang was hij een trouwe gast bij Da Costa's godsdienstig-historische 'voorlezingen' na nog als twintigjarige de oude Bilderdijk en zijn tweede vrouw, Catharina Schweickhardt, bezocht te hebben. Vooral de laatste maakte bij die gelegenheid een onvergetelijke indruk op Koenen.

Het tijdstip dat ik hier speciaal wens te belichten viel samen met de woelige Februari-dagen van 1848, toen in ons land de eerste berichten der Parijse omwenteling binnenkwamen en ook te Amsterdam voor oproer gevreesd werd. Tot Koenen's met ergernis vermengde verbazing bleek nu dat zijn dichterlijke vriend aanvankelijk minder door de bewuste gebeurtenissen geschokt bleek te zijn dan hij gemeend had te mogen verwachten.

Op bladzijde 148 van het eerste deel der genoemde autobiographie tekent de auteur naar aanleiding daarvan het volgende aan:

> Men meende hier nog lang (na 23 Februari) dat het wettig gezag de overhand zou behalen, doch weldra bleek het tegendeel, en Lamartine en Crémieux werden te Parijs de helden van den dag. Deze laatste omstandigheid, dat namelijk een Dichter en Jood de plaats van Louis Philippe, den man van het zoo gehate *Juste milieu*, vervulden, gaven een

1) berustend op het Réveil-archief, Gemeentelijke Universiteitsbibliotheek te Amsterdam.

tijdlang aan Da Costa in de Omwenteling van Februari een belangstelling die zij inderdaad niet verdiende. (...) Wat mij betreft, ik kon mij noch met de Conservatieven, noch met Da Costa vereenigen, en ging zelfs eenmaal (11 Maart) dezen waardigen man onderhouden over zijne in mijn oog veel te groote ingenomenheid met de mannen van Februari, vooral met Crémieux en Lamartine met wie hij een tijdlang scheen te dweepen....

Niettemin ging ook Koenen op aandrang van Gerrit de Clercq en andere leberalen er toe over zich bij de z.g. partij van de vooruitgang aan te sluiten, zoodra hij er althans zeker van was dat de beweging niet tegen de koning gericht was.

Men vraagt zich af wànneer bij Da Costa het ogenblik kwam dat hij zich in het verloop die de gebeurtenissen te Parijs namen teleurgesteld zag. Waren het wellicht de bloedige tonelen der Juni-dagen die hem de ontgoocheling brachten? Misschien was het een zelfde ervaring als waarvan de zeventienjarige Pierson in zijn *Weerklank van Lamartine's 'Hommage à l'Académie de Marseille'* gewaagde tegenover de door Da Costa bewonderde leider, waar hij sprak van diens 'bezield papier' dat bezoedeld wordt met bloed'?

Zo ziet men dus een tijdlang Da Costa tussen de partijen staan, in de ogen der progressieven vaak te behoudend, in die der conservatieven te vooruitstrevend. Zo vergaat het veelal dichters en profeten. Heeft men de geschiedschrijver Michelet wel eens de grote profeet van het verleden genoemd, deze qualificatie zou men ook op Da Costa kunnen toepassen.

Wellicht komt daar nog een andere eigenschap bij die door de met de initialen M.J.C. signerende auteur van het in 1835 verschenen tractaatje *Gedachten en beschouwingen* (waarschijnlijk van de hand van de réveil-man M.J. Chevalier) gereleveerd is, waarbij hij zich beroept op een mondelinge uitspraak van de toenmaals 37-jarige dichter:

> Wij moeten nimmer de menschen naar den mond spreken, maar zijn wij bijv. bij sterken, dan de zaak der zwakken verdedigen; zijn wij daarentegen bij zwakken, hen dan niet tegen de sterken voorinnemen, maar deze met onpartijdigheid verdedigen.

Deze uitspraak geeft de schrijver der bewuste brochure als een hem en zijn geloofsgenoten in vertrouwen gedane mededeling, waarbij hij in een noot het volgende aantekent:

> Het was voor ons reeds lang een behoefte (wij willen niet zeggen om dien man te verdedigen) maar om zijne Christelijke gezindheid kenbaar te maken, en hoe konden wij dit beter doen, dan door juist datgene van hem mede te deelen, hetwelk steeds de richtsnoer van zijnen omgang met anderen was, hoewel hij zich hierdoor niet zelden de miskenning der ultra's van beide zijden op den hals haalde.

Dit was een andere levenshouding dan die van het juiste midden! Het was veeleer die van het labiele dan van het stabiele evenwicht, waarbij men aan beide zijden risico neemt.

En, zoals Dr Meijer het in zijn proefschrift over Da Costa heel juist heeft geformuleerd, in de Christen is de Jood blijven voortleven, die de zijnen herkende, ook al stonden zij soms aan de 'andere zijde' der barricade. Een waarlijk Messiaanse geest, deze dichter der verwachting die door een versregel der *Rhigveda* bezield scheen, welke een Nietzsche uit geheel andere gronden zich zou toeëigenen:

> Es gibt so viele Morgenröthen die noch nicht geleuchtet haben.

Goes.

DANIEL A. DE GRAAF.

De kettingredenering.

Naar aanleiding van de opmerkingen over ‘kettingredenering’ in *NTg.* XLV, 343 vestig ik de aandacht op de bijdrage *De gulden keten* in *Ons Geestelijk Erf* XX (1946), blz. 190-191 van wijlen Dr. L.M. Fr. Daniëls O.P., die bij een Middeleeuws voorbeeld constateert dat ‘een dergelijke redeneering blijkbare zeer in den smaak der middeleeuwse vromen’ viel. Het komt mij voor dat men, alvorens van ‘renaissance-stijl’ te gewagen, ook hier rekening dient te houden met Middeleeuwse voorbeelden.

C.C. DE BRUIN.

Engelse invloed op de Nederlandse woordvoorraad. *Een aanvulling*.

Het materiaal over dit onderwerp, in de jaargangen XL-XLIII van ons tijdschrift bijeengebracht, is sedert op breder grondslag uitgewerkt in een Akademie-verhandeling[1]. Terecht heeft J.A.G. van Heyenoort opgemerkt dat deze studie uit lexicografisch oogpunt onvolledig gebleven is[2] en dat een volledige opsomming wel het dubbele aantal woorden zou kunnen verschaffen. Mijn bedoeling had ik echter op blz. 41 reeds verduidelijkt: ik wilde de grondslag leggen voor verder onderzoek, en liet bepaalde terreinen terzijde; vaktalen, groeptalen, streektalen, die speciale bestudering vereisen door - of in samenwerking met - deskundigen. Dat daarvoor al verdienstelijk werk verricht is, heb ik in mijn *Verhandeling* aangewezen[3], maar voor de uitwerking over zo velerlei gebied achtte ik mij niet bevoegd: die moet ik aan anderen overlaten, temeer omdat daarbij de belangrijke vraag ter sprake komt, welke Engelse woorden door passende Nederlandse termen te vervangen zijn, en welke voorgoed als ingeburgerd beschouwd moeten worden.

Dat dit reeds geldt voor allerlei sporttaal - nog maar één soort van de vele groeptalen! - willen wij nog verduidelijken. Voor een grondige studie zou men zich op de hoogte moeten stellen van velerlei sporttechniek, sportbladen en dagbladverslagen kritisch moeten bestuderen, sportliefhebbers van verschillende leeftijden raadplegen. Daarvoor zou men tot in de negentiende eeuw terug moeten gaan. Ik wees vroeger op een artikel over sporttaal in *Neerlandia* van 1913[4], maar onlangs vond ik een voordracht over dat onderwerp, die 20 jaar ouder is, n.l. van T.L. Cingres, uitgesproken op het Arnhemse *Taal- en Letterkundig Congres* van 1893. Zijn betoog was puristisch van aard: hij riep de hulp van de pers in om het Engelse euvel te bestrijden. Met het woord *sport* wist hij niet goed raad, maar verscheidene andere werden afgekeurd: *race, match, record, pace, spurten, reporter*, zonder een voorstel ter vervanging. Bij andere deed hij Nederlandse vervangers aan de hand, o.a. *handicap* (voorgift), *handicapper* (voorgiftenregelaar), *starten* (afrijden, afzeilen, afzwemmen), *starter* (seingever), *start* (beginpaal), *timekeeper* (tijdwaarnemer), *cauter* (matige galop), *sulky* (renwagen). Hij wijst op vertalingen als *uitkomen* = to come out, te vervangen door: opkomen, en 'hij nam de leiding', naar 'he took the lead'. Bij de roeisport had hij opgemerkt *gebackt* d.w.z. overgehaald met geldelijke steun, en *backers*: zij die zich daaraan schuldig maken. Voor *cricket, lawn-tennis* en *football* heeft hij nog weinig aandacht: ze worden terloops genoemd zonder speciale termen. Alleen hoort hij daarbij 'dreumessen' het Engels verhaspelen. Vermoedelijk had destijds het voetballen nog niet de volle publieke aandacht.

Opmerkelijk is, dat bij de discussie Nicolaas Beets het woord nam met een waarschuwing tegen overdreven purisme. Voor *sport*, in zijn jeugd een onbekend woord, zou bijv. lichaamsoefening een onjuiste weergave zijn. Wie denkt er aan, bij het omberspel de Spaanse of bij whist de Engelse termen te gaan vertalen?[5]

1) Deel LVII No. 5 (Amsterdam - N.V. Noordhollandsche U.M. - 1951.
2) In een beoordeling in *Englisch Studies* XXXIII, 1952.
3) Zie blz. 64-65 en blz. 71-72.
4) a.w. blz. 60 noot 2.
5) Zie de rede van Beets op blz. 163-166 van de *Handelingen* (deel XXII), de voorafgaande voordracht op blz. 157-162.

Niet lang geleden bleek mij opnieuw, hoe onmogelijk het is, over sporttermen mee te praten zonder die sport te kennen, toen mijn oog in een Golfrubriek viel op de woorden: een *hole-in-one* wedstrijd, een *strokeplay wedstrijd*, de '*shorter of luck*' deelachtig worden, of toen de krant berichtte dat er 'Ierse *squashspelers* in ons land waren', waar hun *squash-team* een wedstrijd zou houden tegen een *Squash Rackets Club*.

Ook in een ander opzicht moesten de woordenlijsten in mijn Verhandeling onvolledig bijven. Het waren meestal toevallig aangetekende woorden, vooral uit weekbladen en dagbladen. De voornaamste bedoeling van de splitsing van een lijst vóór 1945 en een ná 1945 was, tot vergelijking in staat te stellen: 1^0 de wassende vloed van de laatste jaren na te gaan, 2^0 later na te kunnen gaan, welke woorden een blijvende plaats verworven hadden, en welke spoorloos verdwenen waren. De tijd staat niet stil! Daarom bleef ik, getrouw aan mijn gewoonte, ook na de verschijning van mijn *Verhandeling*, terloops Engelse woorden die mijn aandacht trokken, aantekenen, met uitsluiting van de reeds vermelde, zodat het aantal van de nieuwelingen in verhouding klein is, en dus weinig statistische waarde heeft. Evenals vroeger wil ik er op wijzen dat het van belang kan zijn of een vreemd woord al of niet tussen aanhalingstekens geplaatst is. In het eerste geval neemt de schrijver aan dat het door Engelsen of Amerikanen gebruikte woord hier te lande nog weinig bekend is. In het tweede geval onderstelt hij dat al zijn lezers het begrijpen. Soms ten onrechte. Ik ben er namelijk niet zeker van of iedereen weet wat een *purser* is, als hij in de krant als opschrift leest: 'Ontvluchte purser aangehouden'. En toen ik ergens las: 'Hij komt onder de bekoring van een *vamp*' kon ik wel raden wat voor vrouwspersoon dat was, maar ik moest een woordenboek opslaan om te weten te komen dat dit een Amerikaanse 'slang'-term is.

Door aanhalingstekens of door verklarende toelichting en omschrijving, blijkt vaak dat de schrijver weloverwogen het Engelse woord gekozen heeft, omdat het zo goed uitdrukt wat met één Nederlands woord niet of slechts gedeeltelijk te benaderen is. Bij de op blz. 30-31 besproken woorden geef ik nog enkele aanvullingen: het reeds genoemde *hard-boiled* werd aldus verduidelijkt 'Een literatuur welke men met recht *hard-boiled* noemt, hard, ogenschijnlijk koud, zakelijk en sober, maar met een aan sentimentaliteit grenzende emotionele achtergrond'.

'De eindeloze druk van een niet aflatende "austerity". Verderop verduidelijkt: "die gedwongen sobere levensstaat".

Bij "long run" van een toneelstuk denkt men aan Londen en vooral aan New York'.

'Dat eigenaardig gevoel van saamhorigheid, dat de Engelsen uitdrukken met het woord *fellowship*'.

'Hebben wij eigenlijk wel een juiste vertaling voor het Engelse *entertainment*?' 'Vermaak en ontspanning voldoen niet'.

'Mere lip-service', een prachtig woord, zelfs in de letterlijke vertaling 'lippendienst', bewezen aan een of ander ideaal, waaraan het hart geen deel heeft'.

'Een zoetelijke weekheid, welke men in het Amerkaans "cute" noemt'.

'Er is een "werkstuk" samengesteld (weinig geslaagde vertaling van "working paper")'.

'Vertraging van het arbeidstempo (zogenaamde "slowdowns")'.

'Wat de Amerikanen "civil spirit" noemen en wat wij vertalen met burgerzin'.

Om te verduidelijken hoe talrijk, en hoe beperkt soms, de taalkringen zijn waarin met nieuwe begrippen, zaken en voorstellingen Engelse woorden in gebruik komen, laten wij nog enkele toevallig opgetekende woorden volgen:

In een Paedagogisch tijdschrift was sprake van een *unit* (een opdracht aan leerlingen van een Middelbare school) en de schrijver had drie regels nodig om een voldoende zakelijke definitie te geven.

De ANWB vraagt gelden voor '*black spots*' (punten die telkens weer aanleiding geven tot ernstige ongevallen)

'Liederen met de *soundmirror* opgenomen'.

Een aanbod van dubbele Amerikaanse '*eagles*' (goudstukken).

'De panische trekvogelvlucht, die we gewoonlijk, in navolging van de Engelsen, *rushes* noemen'. Verder wordt gesproken van Een zogenaamd *rush*-verschijnsel, een 'sauve qui peut', ook wel 'vorstvlucht'.

'Een nieuwe druktechniek, de "silkscreen" of zweefvlucht wint veld in Nederland'. In dit laatste voorbeeld wordt het Nederlandse woord eigenlijk als bevredigende vervanger aanbevolen.

Een verklarende pendant volgt in 'De economische *racketeers*, de kapitalistische uitbuiters'.

'Wat men in America "*pressure-groups*" noemt' (d.w.z. groepen die door politieke of economische machtspositie druk kunnen uitoefenen op de regering).

Tegenover dit opzettelijke en welbewuste gebruik van Engelse woorden vinden wij dan bij journalistieke, politieke, economische schrijvers, die dagelijks Engelse teksten onder ogen krijgen, gemakshalve de gangbare vreemde termen, die ze bij hun lezers bekend veronderstellen. Ze vinden het dus niet nodig, die in de eigen taal over te brengen of te verduidelijken, ook al ligt een eigen weergave voor de hand[1)]. Aan de talrijke reeds gegeven voorbeelden voegen wij nog toe: de Amerikaanse *off-shore bestellingen*; de *single market* voor steenkool en staal; de '*sales-resistance*' van het publiek overwinnen (= tekort aan kooplust); in hoeverre de Westelijken ten achter zijn gebleven bij de *firm goal* (= het maximum bedrag, de volle bijdrage), waartoe ze zich vóór 1952 hebben verbonden'. - 'Een *follow-up* van de reis die Prins Bernhardt naar Mexico gemaakt heeft'.

Wij laten nu nog in bonte rij een aantal tot nu toe nog niet door ons opgetekende woorden volgen, deels in zinsverband: Amerika's eerste *drive-in-kerk* (als pendant van het vroeger vermelde *drive-in-theater*: toegankelijk voor automobilisten). - Mej. R. te Berlijn, '*field-worker*' vanwege de Wereldraad der Kerken. - Zoals men van een interessante *crime-story* geniet. - Ook de '*networks*' hebben transcriptie-programma's van de wereldomroep aanvaard. - *Ferrydienst* Rotterdam-Tilbury (deels per *ferryboot*). - De TVA is geworden tot een '*show-piece*', dat men gaarne toont. - Onderwijs aan het *gehandicapte* kind. - een *executive manager*. - De ontwikkeling van de vakbeweging in ons land als '*pressure-group*'. - *flash-back* - een *relay*-zender - *cycle-cross* (sportterm) - *blisterblight* (een ziekte in theeblaren) - *backformation* (taalkundige term = Hs. Rückbildung). Van een journalist werd gezegd: 'hij wilde *freelance* worden.' - Bij dames bekend: een *strapless* onderkleed.

1) Vgl. t.a.p. blz. 28-29 en 62-63...

In het laatste hoofdstuk van mijn Verhandeling, over *Inburgering en uitbanning* worden als kenmerken van gedeeltelijke of volledige inburgering o.a. genoemd: de aanpassing aan Nederlandse vervoeging door vorming van infinitieven en deelwoorden. Aan de gegeven voorbeelden kunnen nog toegevoegd worden: *claimen* ('geen enkele partij kan *claimen* (= aanspraak maken) de enig juiste visie te hebben'), *relayeren* en *gecouterd* ('de kansen werden *gecouterd*'). Verderop (blz. 68) de samenstelling van een Engels woord met een Nederlands, waarbij gevoegd kunnen worden: *close-up-techniek, gelaats-close-up, goodwillreis, legpuzzle, relayzender*.

Mijn aandacht viel nog op een aardige illustratie bij mijn opmerking (blz. 57) dat in onze grote steden hotels en handelszaken bij voorkeur Engelse opschriften plaatsen. Het weekblad *Panorama* liet nu een plaat vervaardigen die Charivarius genoegen gedaan zou hebben. Onder het opschrift *Engelse ziekte* ziet men een aantal foto's van winkelpuien, waarop men leest: *The Barber-shop, Cravat Club, Horse shoe, Ready-made suits, One hour cleaning service, The Baby-house, Pen shop, Drug Store* en *Dog-service*.

Ten slotte is het opmerkelijk dat men reeds in de vorige eeuw met Engelse woorden en zinswending vertrouwd was, die wij geneigd zijn als jonge inkomelingen te beschouwen. Busken Huet noemt in het *Land van Rembrandt Job* een nieuw Engels woord en A. Pierson schrijft bijv.: 'Handelen is altijd "a leap in the dark".

Wanneer ook andere belangstellenden aan dit onderzoek, voor onze taalgeschiedenis van belang, praktisch willen deelnemen, dan zal deze aanvulling niet de laatste zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

Een Ironische Beets-Hymne.

Voor het Jaarboekje van 'Oud-Utrecht' 1952 leverde Mr. J.W.C. van Campen een aardige bijdrage, getiteld *De Beets-hymne van 1893*. Hij gaat daarin uitvoerig na, hoe Nicolaas Beets als dichter verheerlijkt werd door zijn tijdgenoten en hoe hij vooral roem oogstte op de Taal- en Letterkundige Congressen. Daarna bespreekt hij de reaktie bij de opkomst van de Tachtigers, o.a. in het Predikanten-lied van Cornelis Paradijs. Een naklank daarvan, die minder bekend geworden is, treft men aan in de *Nederlandsche Spectator*, namelijk een anoniem ingezonden neo-Latijns gedicht, waarvan de auteur zich verschool achter de letters A.A. Later is gebleken dat dit de Zwolse leraar Nicolaas Adrianus Cramer was. De titel luidt: *Hymnus sallemnis in usum nobilissimorum linguilittero-congressualium* en het eerste van de acht coupletten:

Nicolae, sancte homo
Qui in Trajectini domo
Sedes, litterarum rex!
Omnem laudem tibi damus
Te piose adoramus
Nos, fidelis tuus grex.

Mr. Van Campen drukt de tekst van dit geestige, spotzieke neo-Latijnse 'Grassprietje' geheel af, en geeft er een Nederlandse vertaling bij, met de aanhef:

Die in uwe Stichtsche woning
zetelt als de lett'ren koning,
Nicolaas goed-heilig man,

willen wij met loflied eeren
en pieus'lijk adoreeren,
lijk slechts trouwe kudde kan.

C. D. V.

Impressionistische taal- en stijlvormen (II).[1)]

‘Blauw dreef de zee...’

Ik herinner me nog duidelijk, hoe ik als vijftien-, zestienjarige zeer werd getroffen door de suggestieve schoonheid van deze regel in het begin van *Mei* èn door de verbijsterende ongewoonheid der zeggingswijze. De nieuwheid daarvan schuilt zowel in de metonymische aanwending van het werkwoord ‘drijven’, als, waar het in dit opstel om gaat, het attributief-adverbiaal gebruik van ‘blauw’. Het opvallende daarvan is, dat hier een adjectief, dat ons enkel in attributieve functie of als praedicaatsnomen bekend is, met een werkwoord (‘drijven’) verbonden wordt en daardoor iets adverbiaals krijgt. Daar komt dan nog bij, dat dit adjectief een kleur aanduidt, waardoor het bij uitstek ongeschikt is voor de adverbiale nevenfunctie (van hoedanigheid), wat bijv. in veel mindere mate geldt van ‘groot’ in Perk's regel: ‘Groot schreed hij voort...’ Ook bij Van Deyssel, niet minder taalvernieuwend dan Gorter, vindt men wel een kleuraanduidend adjectief in dezelfde functie: ‘De lampepiet liep snel groen blauw....’ (*De Kleine Republiek*).

Het is wel niet voor tegenspraak vatbaar, dat een der eigenaardige kenmerken der impressionistische taal bestaat in de frequentie van het als bep. v. gesteldheid gebezigde adjectief ten koste van het adverbium. Ziehier een aantal voorbeelden:

Van Deyssel:

> ‘*Breed en blauw* holden hooge knechten aan, *smal en zwart* hooge professers, *klein en grijs* de krioelende jongens.’
> ...‘het tuinmansgezin, in het stoere boezeroenengroen en het barre jakkenpaars, *houtig, boomig* levend in de vlakke harde kamer ...’

Gorter:

> ‘Balder stond *hoog*, hij leek een rots, diep blauw
> Was heel zijn lijf...’
>
> ‘Ademloos en *groot-oogig* zag ze, heel
> Zijn oude lijf rillen en beven...’
>
> (‘...'n wiegewicht
> Door moeder pas gewasschen in haar schoot;
> Het drijft van ronde druppels, *overrood*
> Reiken de armpjes...’
>
> ‘Ze zijn er niet meer als 't zand *witter* blaakt.’
>
> ‘En allen lachten en Idoena zocht
> Met stil verlangen al de hooge deur,
> Of ze niet open ging en haren heer
> Doorliet, zoo *blank* weerkeerend van de reis.’
>
> ‘...en de bladen schudden
> Het zonlicht boven haar, zij *klein* en *rood*
> Zat stil en zag mij niet...’
>
> ‘...Voor mij, *bleekgeel*
> Zat Mei weer en haar mond stond altijd open...’

1) Het eerste opstel van deze reeks verscheen in Jaargang XLI, p. 193 van dit tijdschrift.

Van Looy (*Reizen*):

> ‘Een dorpeling bukte uit een rustiek kozijntje, *peinshoofdig* overloopend naar een buurman...’
> ‘Vrouwen waren gaande op het pad. Een deed haar doeken, kleurig als meloenvleesch voor hen open en stond zoo *sluierig* en op kostbre tripjes, de bocht der buik omgordeld met saffrane zij, *ring-schitterig* te kijken.’

Het laatste voorbeeld is weliswaar minder overtuigend, aangezien het betekent: ‘met de ringen schitterend’ en deze bepaling syntactisch vrij normaal zou zijn geweest; het bizondere is niettemin, dat Van Looy hier de adjectivische vorm kiest, die de tijdstijl hem aan de hand doet. (Vgl. Gezelle: ‘*Heildiedig* komt ge, of weêr me een rampgeval verkonden, o briefbo'...?’)

> ‘De Amerikaansche consul, als gisteravond, *vermoeid-blauw* kijkend uit
> een jongensachtig gezicht...’

Ook Gezelle, wiens kunst vele impressionistische aspecten vertoont, is van de partij; zo leest men in *Als ge naar het kooren luistert:*

> *Hel* en *duister*, lijze en luide,
> mingelmangelt, in de lucht,
> 't ruischen van de groengekruide,
> Grauwgetopte koorenvrucht.
>
> Hei, daar valt er volk te peerde,
> losgetoomd, in 't veie groen
> *donker* diept het neêr naar de eerde,
> zoo in zee de schepen doen.

(*De Rave*):

> ‘Dan, weg van hier, onzalige: gaat varen
> alwaar nooit zonne en rijst; alwaar de grimme baren
> staan *ijsvaste* overende, als rotsen...’

(*Hagedooren*):

> ‘Reuke uw' lieve leden laten,
> *sneeuwwit* als ge bloeit en blinkt...’

Minder opvallend, maar in wezen hetzelfde (*Abeelen*):

> ‘Ach laat mij weten
> Wie dat 't is, die, afgemat,
> heeft *ondankbaar* neêrgezeten,
> in de schaduw. Leert mij dat!’

Zodra het adjectief door pauzen wordt afgescheiden, verdwijnt het adverbiale element geheel of vrijwel uit de bepaling en wordt de verbinding met het subject duidelijker; de zin doet ons dan veel normaler aan. Men kan dit constateren, als men achter ‘grootoogig’ in het tweede citaat een komma plaatst: ‘Ademloos en grootoogig, zag ze...’; ook bij het eerste citaat blijkt hetzelfde: ‘Balder stond, hoog,...’ (= hoog van gestalte).

Deze afgescheiden adjectieven, waaruit de eerst besprokene wel door verval van pauze zullen zijn ontstaan, komen inderdaad veel voor:

Couperus:).

> ‘dien afstand haalde hij, *fijn recht van gestalte* en *stram van beenen*.’

(Gorter:)

'...Gaande daar[1)] dames, wange' als bloeme, dicht voor heen,
parasolzilvere, handekenshange, juweelige in oogschijn.'
(*Verzen*, 1890).

In deze formaties bij Gorter fungeren 'parasol- en handekens -' als bepaling van beperking, 'accusativus graecus', en hetzelfde geldt van de voorzetselbepaling 'in oogschijn'.

Welke behoefte wensten de impressionisten nu met deze praedicatieve bepalingen te bevredigen? Ongetwijfeld een behoefte aan plastische concreetheid. 'Het zand blaakt *witter*' is concreter, aanschouwelijker dan: 'het zand blaakt erger', waar het abstracte adverbium een beroep op ons verstand

1) vóór de 'metalen stralende zee'.

doet en niet rechtstreeks op ons voorstellingsvermogen. Dikwijls zal de adjectivische praedicatieve bepaling ook een zwaardere taalvorm zijn dan de adverbiale en daardoor een treffender uitbeelding mogelijk maken van de massieve stoffelijke wereld, die het toenmalige schrijversgeslacht zo volkomen in beslag nam. Daaruit meen ik het te mogen verklaren, dat Van Deyssel in de volgende plaats uit *De Kleine Republiek* het adjectief substantiveert, waardoor de zware pluralisvorm mogelijk wordt, die de vechtende jongens 'in hun volle omvang' poogt uit te beelden: 'Zij bukten zich nog neêr, om sneeuw te rapen, die zij in mekaârs snoeten poeyerden, maar zij hadden geen plaats meer om te bukken, *verwoedden*, de tanden aan een, geniepig-wreed kijkend ...' Ik kan me voorstellen, dat Van Deyssel op deze wijze het inconveniënt der onverbogenheid van het praedicatieve adjectief trachtte te verhelpen en dat hij De Goncourt c.s. benijdde om de zware buigingsvormen in het Frans. Ik denk hierbij bijv. aan een passage uit *Chérie* (Edition définitive, Flammarion-Fasquelle), p. 130: 'En ces jeux, au milieu des lueurs vacillantes des torches balayées par la brise du soir, à tout moment passent de l'ombre dans la lumière et de la lumière dans l'ombre, passent *courantes* des silhouettes de femmes dont les robes d'été éclairent, une seconde, l'obscur paysage des claires couleurs de douces apparitions.'

Op p. 137 van *Die Sprache des deutschen Impressionismus* bespreekt Dr. Luise Thon het in dit opstel behandelde verschijnsel naar aanleiding van een zin uit A. Kerr: 'Libellen flogen *blau* über ein paar Pfähle von grünem Wassergras.' Ze zegt hiervan: 'die Libellen *sind* blau, sie fliegen nicht blau. Dadurch aber, daβ die Eigenschaften, die eine gewisse Dauer in sich tragen, mit der augenblicklichen Handlung oder Bewegung verbunden werden, die das Verb ausdrückt, erwecken sie selbst den Eindruck des ganz Momentanen. Dem Impressionisten ist bloβ wichtig, festzustellen, daβ die Libellen blau sind im Augenblick, wo sie vorüberfliegen. Es interessiert ihn nicht, auszusagen, daβ die Libellen überhaupt blau sind.' Het is mogelijk, dat ons taalgevoel in dergelijke zinnen wel eens getroffen wordt door het momentane karakter van het adjectief[1)], maar het komt mij toch voor, dat Thon het veelvuldig gebruik van het adjectief op een plaats in de zin, waar men een bijwoord zou verwachten, op deze wijze in een verkeerd licht stelt. Om op één citaat uit Gorter terug te komen, waar Idoena zich Balder voorstelt: 'zoo *blank* weerkeerend van de reis', hier is de kracht van de cursieve bepaling toch wel deze, dat ze de teruggekeerde Balder schildert in de heerlijke blankheid van zijn godengestalte, zoals zijn gemalin Idoena die altijd had bewonderd.

Naschrift.

Formeel althans stemt Van Deyssel's verbogen praedicatief adjectief 'verwoedden' overeen met bij Potgieter veelvuldige gevallen van de soort: 'die zich *weergalooze* weet' èn met Nijhoff's regels (in *Het lied van de dwaze bijen*): 'ried ons, ach *roekeloozen*, de tuinen op te geven'. Of de stilistische functie bij Potgieter verwant is aan die bij Van Deyssel, beslisse onze jongste Potgieter-biograaf. Hij moge dan tevens oordelen over een plaats in *Gedroomd Paardrijden* (strofe 103): 'Hij grijpt haar kleene hand, die, van 't juweelrijk leder op 't hoffelijkst bevrijd, verrassend *blank* bekoort', waarin men een aanloopje tot de besproken Tachtiger-vrijheden zou kunnen zien.

Assen, September 1952.

F. JANSONIUS.

1) Thon noemt het een 'Adverb', 'mindestens stark zum Adjektiv hinneigend' (op. cit. p. 136).

‘Welluidendheid’ als factor bij de taalontwikkeling.

Voor het begrip welluidendheid zijn moeilijk objectieve criteria te vinden. Poneert men bijv. de mening dat woorden van het type *facie, glorie, gratie, gummi, kwestie, larie, lelie, linie, menie, olie, passie, tronie, visie* voor het Nederlandse oor een zekere welluidendheid bezitten, dan kan men tegenwerpen dat *glorie, gratie, lelie, passie, visie* niet zo zeer het oor strelen door de klank als wel door hun verheven associaties. Woorden met nuchtere begripsinhoud als *gummi, kwestie, linie, menie, olie* zouden dan op zichzelf generlei bizondere geluidsattractie bezitten, terwijl *facie, larie* en *tronie* het oor zelfs min of meer zouden hinderen vanwege hun ‘ordinaire’ gevoelstoon. Een klein misverstand in een bewering als de laatste moet direct even recht gezet worden. Het ongegeneerde woord *larie* behoort zeker niet tot de deftige of verfijnde stijl, maar het kan, in toepassing bijv. op dikdoenerige kronkelredeneringen plotseling als ‘het’ bevrijdende woord een geweldige pregnantie krijgen. Overeenkomstige waarnemingen gelden voor *tronie* (dat oorspronkelijk geen ongunstige betekenis had) en *facie*. Bij laatstgenoemd woord schieten ons onwillekeurig de woorden van Slauerhoff te binnen, die hij kort vóór zijn dood schreef:

> ‘In het geniep slechts mag men krenken,
> Maar niet een facie ranselen dat het knalt,
> Alleen omdat die trek mij niet bevalt.’

De vraag die wij in dit artikel onder het oog willen zien is niet, hoe zekere woorden vanuit één zekere stijl beoordeeld moeten worden, maar of het mogelijk is in de woorden-zelf iets te ontdekken, dat het succes in hun leven verzekert of vergroot. Heeft het woord *kwestie* op zichzelf enige meerdere bekoring voor het oor dan *vraagstuk* of *probleem*? En kan men eenzelfde grotere aanlokkelijkheid veronderstellen van *linie* tegenover *streep, menie* tegenover *rode verf, olie* tegenover *vet* of *smeer, portie* tegenover *deel* of *aandeel, spatie* tegenover *ruimte, specie* tegenover *baar geld*? Men zal terecht kunnen opmerken: 1^0 dat hier, zoals in de meeste dergelijke gevallen, geen sprake is van zuivere synoniemen en 2^0 dat bij de woorden die op de tweede plaats zijn genoemd (en die al deel van onze taalschat uitmaakten vóór de eerstgenoemde als leenwoorden werden opgenomen) nog generlei aanwijzingen zijn van decadentie of uitsterven.

Hoe verleidelijk het ook is om te menen dat *historie* welluidender is dan *geschiedenis*, dat *glorie* (bijv. in boektitels) ‘mooier’ klinkt dan *roem* of *eer* en dat *victorie* het oor nog aangenamer aandoet dan *overwinning*, we dienen er toch van doordrongen te zijn dat het - wanneer we de woorden stuk voor stuk beschouwen - moeilijk valt uit te maken of de carrière van een gegeven woord alleen of bij voorkeur aan de klankwaarde is toe te schrijven.

Wanneer ik thans toch een poging wil doen om, min of meer als tegenhanger bij de artikelen van mej. Van Lessen over ‘Klanknabootsing als taalvormend element’, iets in het midden te brengen over ‘Welluidendheid als factor bij de taalontwikkeling’, dan zal een ondeugende lezer mij misschien vragen of ik niet met de korte titel ‘Larie’ had kunnen volstaan. Welluidendheid is immers geen wetenschappelijk begrip waarmee men kan opereren; ze is afhankelijk van tal van associaties; een definitie ervan is niet te geven.

Nu moeten we in de taalwetenschap wel eens meer met onwetenschappelijke en vage begrippen werken. Ik denk hier in de eerste plaats aan de term ‘beschaafd’, die, wat elasticiteit, subjectieve inhoud en associatieve geladen-

heid betreft, wel enigszins met ‘welluidend’ valt te vergelijken. We kunnen echter zonder gevaar met het begrip welluidendheid resp. onwelluidendheid r e k e n i n g h o u d e n , wanneer we er slechts van doordrongen zijn dat we hier niet hebben te doen met een wetenschappelijk-linguistisch begrip maar met een gevoelen van de taalgebruiker, dat echter in zijn gevolgen wel degelijk van invloed kan zijn op de taal en haar ontwikkeling. Zo houdt ook de medicus rekening met het onwetenschappelijke, ondefinieerbare en subjectieve begrip ‘pijn’, omdat die pijn de aanduiding kan zijn van bepaalde veranderingen in het organisme. Het is dus voor de linguist waarlijk niet onverschillig of ‘men’ bepaalde verschijnselen ‘beschaafd’ of ‘onbeschaafd’, ‘welluidend’ of ‘plat’ vindt, omdat dergelijke overtuigingen een vèr-strekkende invloed op de taal kunnen hebben.

Indien er nu werkelijk iets van aan is, dat ook de ‘welluidendheid’ haar invloed op de loop der taalontwikkeling doet gelden, zal ‘men’, d.w.z. de taalgebruiker, daarop ook aantoonbaar moeten reageren. Het is daarbij betrekkelijk onverschillig hoe de linguist X (immers één der vele taalgebruikers) denkt over de welluidendheid van een bepaalde klankcombinatie, we moeten er achter zien te komen hoe het met het oordeel der zogenaamde ‘spraakmakende gemeente’ gesteld is. Dit oordeel is taalwetenschappelijk echter slechts waarneembaar in zijn gevolgen. En aangezien we ons omtrent die gevolgen alleen een voorstelling kunnen vormen op grond van de studie van een zo groot mogelijke reeks van woorden, is een statistisch onderzoek onafwijsbaar. Een poging daartoe wil ik wagen, ofschoon ik mij bewust ben, dat mijn materiaal verre van volledig is. Ik hoop dat het toch nog rijk genoeg is, om er zonder schijn van vooringenomenheid enkele algemene conclusies uit te trekken.

Maar ziehier al dadelijk een fatale moeilijkheid direct aan het begin van ons onderzoek. Verreweg de meeste woorden met zwakbeklemde uitgang *-ie* (hierop concentreert zich mijn onderzoek) zijn vreemde woorden. Wat erger is voor ons doel: de overgrote meerderheid is van geleerde oorsprong en eerder dan de welluidendheid zal dus de behoefte der geleerden de doorslag hebben gegeven bij het verkrijgen van hun sterke positie. Ik moge een lijstje geven om dit te illustreren.

Onuitputtelijk productief is allereerst de uitgang *-atie: administratie, agitatie, consternatie, conversatie, demonstratie, deputatie, falsificatie, illuminatie, illustratie, mobilisatie, operatie, organisatie, prestatie, reformatie, recommandatie, reparatie, reputatie, restauratie, sensatie, sommatie, speculatie, stagnatie, tractatie*. Verder noem ik woorden op *-entie: advertentie, attentie, audiëntie, clementie, competentie, conferentie, consciëntie, consequentie, conventie, corpulentie, correspondentie, evidentie, excellentie, existentie, patiëntie, pestilentie, preferentie, presentie, residentie*; op *-itie: ambitie, ammunitie, conditie, definitie, editie, exercitie, expeditie, inquisitie, justitie, militie, notitie, oppositie, petitie, politie, positie, repetitie, traditie*; op *-antie: alliantie, assurantie, elegantie, garantie, instantie, kwitantie, ordonnantie, substantie, vacantie*; op *-utie: absolutie, contributie, evolutie, prostitutie, revolutie, vendutie*; op *-otie: devotie, emotie, negotie, promotie*.

Men vergelijke verder nog de volgende woorden van geleerde (Frans-Latijnse, soms ook Griekse) herkomst, die alle op *-ie* met voorafgaande hoofdklemtoon eindigen: *akademie, attractie, ceremonie, commissie, communie, conceptie, concessie, confectie, confessie, congestie, conclusie, connectie, consistorie, conscriptie, constitutie, constructie, consumptie, correctie, defensie*,

desertie, digestie, directie, discussie, divisie, domicilie, evangelie, exceptie, fiducie, historie, illusie, impressie, indigestie, infectie, inspectie, instructie, introductie, intuïtie, invasie, memorie, ministerie, monopolie, mysterie, obstructie, occasie, opinie, parochie, perfectie, permissie, precisie, pretentie, processie, productie, professie, projectie, proportie, protectie, provincie, provisie, reactie, receptie, reductie, remedie, seminarie, successie, suggestie, transactie, victorie, victualie, vivisectie.

De woorden van ons lijstje zijn alle van drie- of meer lettergrepen en in grote meerderheid op doorzichtige en logische wijze gevormd met de hulpmiddelen die de Latijnse (of zonodig Franse) grammatica biedt. Ze behoren dus inderdaad tot de 'geleerde' woordenschat. Maar bovendien zijn het grotendeels 'internationale' woorden, die men merendeels in alle talen van West-Europa terugvindt. Toch krijgt men de indruk dat niet bij alle de geleerde herkomst de doorslag heeft gegeven voor hun populariteit. Het moet toch tot nadenken stemmen, dat we van ongeveer 25% dezer woorden geen (of nauwelijks) aequivalenten in het Duits kunnen vinden. De Duitser toch is vanouds allerminst afkerig van geleerdheid. De tegenwerping, dat een zo aanzienlijk percentage door het moderne Duitse purisme zou zijn verdreven, snijdt dunkt me geen hout, want het betreft hier grotendeels ontleningen die al oud zijn en die, ook vóór het Duitse purisme zijn volle kracht ontwikkelde, niet in de Duitse taalschat aanwezig waren. Trouwens: half-Nederlandse vormen als *bibberatie, leverantie, lullificatie, redenatie* wijzen op een zekere populariteit van het vormingsprincipe.

Het beeld wordt wat sprekender wanneer we de tweelettergrepige vreemde woorden op *-ie* beschouwen (ik beperk me niet tot de Latijnse): *actie, anti* (men vgl. het buitengewoon groot aantal samenstellingen met *anti-* in WNT Suppl.), *auctie, balie* (in *baliekluiver* en *baliemand*), *captie (capties maken), cautie, deli* (afk. van *délicieus), facie, factie, falie, fictie, fractie, functie, furie, fusie, glorie, gratie, griffie, gummi, hostie, jury, foelie, kali, kappie* ('kapitein'), *kepi, koffie, kwasi, kwestie, larie, lelie, linie, malie, menie, missie, motie, natie, notie, olie, optie, pari, passie, porie, portie, prairie, premie, salie, sanctie, sahalie, sectie, serie, spatie, specie, spurrie, staatsie, studie, talie, tralie, tronie, unie, visie*.

Bijna de helft van deze woorden kan men beschouwen als behorende tot (in allen gevalle: als bekend in) de gemeenzame taal. Ten dele hangt dat ongetwijfeld daarmee samen dat ze in onze taal op andere wijze zijn doorgedrongen dan vele der meerlettergrepige, in hun vorming nog zo doorzichtige, zuiver geleerde ontleningen. Maar anderzijds is er toch inderdaad reden om te vermoeden dat de trochee op *-ie* een zekere aantrekkelijkheid voor het Nederlandse oor bezit. Mogelijk is de reactie op welluidendheid in sommige perioden sterker, in andere wat zwakker geweest. Het zou interessant zijn, dit statistisch te onderzoeken. Zo kan men zich niet aan de indruk onttrekken, dat o.a. de rederijkers een bizondere voorliefde voor de trochee op *-ie* hebben gehad.

Sterker wordt het vermoeden van aantrekkelijkheid voor het Nederlandse oor, wanneer wij eens enkele Engelse ontleningen van dit trocheetype op *-ie* naast elkaar zetten: *baby, body (boddie), Baileybrug, beauty, blackey* (hondenaam), *booby-trap, buggy, brandy, caddy, city, cockney, colly (kollie), (tea)cosy, cross-country, daisy* (goedkope biscuit bedrukt met de tekening van een madeliefje), *dandy, donkey, dummy, fancy, ferry* (veerboot), *fifty-fifty, frenzy, groggy, hackney, herrie, hobby, hockey, hurry, jersey, jockey, kerrie, khaky, koelie*,

koffie, lady, lolly of *lollie, lorrie, money (monnie), pantry, party, penny, plenty, pony (ponnie), pulley* of *poelie* (riemschijf, bij technici algemeen bekend), *puppy* (jonge hond), *puttee* (verkeerdelijk uitgesproken als *poetie*), *rally, ready, referee, royalty, rugby, safety, sherry, showy, sjappie (chappie), sorry, (short)-story, sulky, talkie, taxi, teddy(-beer), tipsy, toddy, toffee, Toynbee(-werk), Tommy, tricky, trolley, trustee, volley(-bal), wherry, whiskey, Yankee*.

Het is niet zo vreemd dat het Engels ons *-ie (-y)*-woorden gefourneerd heeft, omdat de trochee op *-ie* in het Engels misschien nòg populairder is dan bij ons. Men denke hierbij behalve aan het type *maty, pussy, sissy* ook aan afkortingen als *bookie* (van *bookmaker*), *cabby* (van *cabman*), *comfy* (van *comfortable*), *hubby* (van *husband*), *hanky* (van *handkerchief*), *undies* (van *underwear*). Deze buitengewone rijkdom aan *-y*-woorden is te opmerkelijker, daar ze telkens opnieuw spontaan gevormd moeten worden. Immers een productieve 'verkleinings' uitgang in dien zin, dat men bij *cup* en *house* automatisch 'verkleinwoorden' als **cuppy* en **housy* zou kunnen vormen, bestaat in het Engels niet.

Afgezien nog van het verbluffend grote aantal overgenomen woorden van dit type is het opmerkelijk hoe volkomen vele dezer Engelse woorden Nederlands burgerrecht hebben verkregen. Hoe algemeen zijn bijv. *baby, dandy, hobby, hockey, kerrie, lady, sherry, sorry, taxi, wherry, whiskey*. In sommige gevallen is de assimilatie aan de Nederlandse volkstaal zo volkomen dat ze stilistisch niet of nauwelijks meer zijn te onderscheiden van oer-Nederlandse volkswoorden; vgl. bijv. *boddie, hurrie, koelie, koffie, lollie, lorrie, monnie, plentie, ponnie, poelie*, Kortom de trochee op *-ie* schijnt er bij ons in te gaan 'als koek'.

Ik spreek hier gemakshalve van trochee, maar meen dat men dit niet engversificatorisch moet opvatten, daar de trochee immers steeds in het zinsverband voorkomt. Er kan dus sprake zijn van een voorslag (*victorie, historie*). Voor de welluidendheid in het zinsverband zal *de glorie* (⏑–) toch wel ongeveer van gelijke betekenis zijn als *victorie* (⏑⏑). Ook kan er wel eens een trochee voorafgaan (*kamperfoelie, potverdorie*).

Tot de trocheeën-in-bredere-zin zou ik dus ook willen rekenen die in vreemde woorden van diverse herkomst als: *andijvie, bacterie, bombarie, contrarie, eilacie, familie, kamperfoelie, kanarie, klandizie, komedie, kommalie, materie* (etter), *miserie, patsjoulie, penarie* (of *penurie*), *peterselie, portefulli* (volksuitspraak voor *portefeuille*), *spersieboon, spinazie*. Ook verdubbelingen worden vlot uit den vreemde overgenomen: *beri beri, takie takie, fifty-fifty* (vgl. hiermee *tutti frutti, tutti quanti* en *schorriemorrie*). Men denke ook aan de verbinding van een trochee op *-ie* met de uitgang *-teit (flauwi-teit, gemeni-teit, laffi-teit, stommi-teit)*. Ondanks de aanduidingen van geheel vreemde begrippen, zaken en personen blijven, blijkens de ervaring, woorden van het *ie*-type gemakkelijk in het geheugen hangen: *bolsjewiki, branie, colli* = pakje (ofschoon het enkelvoud eigenlijk *collo* moest luiden), *confetti, Deli* (tabak), *djati, foetsie* (uit Du. *futschi*), *hadji, harakiri, kiwikiwi* (vogel), *kongsi, lori* en *maki* (aapsoorten), *macaroni, mahonie, mandikamer, mummie, Nazi, padi, rabbi, sirih, vermicelli*. Het lijkt mij denkbaar dat de mate waarin namen als *Maggi* en *Perry* tot begrippen zijn geworden, mede is bepaald door het gunstige naamtype. Het in geleerdenbetogen zo geliefde *a priori*, hoewel geen volkswoord, zal zijn populariteit wellicht voor een deel aan zijn welluidendheid te danken hebben.

Uit onze lijstjes blijkt terloops ook, dat het Engels niet de enige leverancier is van *ie*-woorden.

De opvallende aantrekkelijkheid van de uitgang *-age* voor het Hollandse oor is misschien oorspronkelijk bevorderd door de omstandigheid, dat in de vroegere uitspraak een *ie* gehoord werd; in de volkstaal is *-azie* nog algemeen. De grote populariteit wordt nog bizonder in het licht gesteld door de afleiding van zuiver Germaanse woorden: *dierage, klerage, lekkage, slijtage, stellage, strijkage, tuigage, vrijage* (in de volkstaal nog algemeen: *dierazie, klerazie* enz.).

Dat de uitgang *-ie* in onze voornamen zeer geliefd is, is overbekend. Men kan zeggen, hier is hèt gebied-bij-uitstek van de trochee-vorm op *-ie*. Maar we begeven ons hier op glibberig terrein. Want welke criteria bepalen de welluidendheid van een eigennaam? Men legge zijn oor te luisteren, wanneer de salonconversatie, bijv. naar aanleiding van de geboorte van een baby, gaat over mooie en lelijke namen. Zo bevond ik mij eens in een gezelschap, waar men algemeen *Griet* onder de 'lelijke' namen rangschikte. Waarom? - 'Dan klinkt *Greet* toch veel beter![1)]'. Maar als die *ee* dan werkelijk 'mooier' is dan de *ie*, waarom maakt *Piet* dan geen plaats voor *Peet*? Zou de lage waardering van *Griet* niet primair te herleiden zijn tot de ongunstige associaties die uitgaan van de bekende 'kwaje Griet'? Zo zal men zijn kind liever niet *Ka* noemen (vgl. de uitdrukking 'het is een Ka'), evenmin als *Trijn* (denk o.a. aan 'Wijntje en Trijntje'), zelfs geen *Kenau* (welke naam dan ook is uitgestorven). Het is begrijpelijk, dat men bij het geven van een naam aan een geliefd dochtertje alle associaties wil uitbannen, die ook maar in de verte herinneren aan het vrouwentype, dat men in quasi-Chinees als *tang-tang kreng-kreng* pleegt aan te duiden.

Een veertig jaar geleden werd mij door een Duitser verzekerd, dat het onmogelijk was een kind nog *Hulda* te noemen vanwege de bekende 'Schlager': 'Ist denn kein Stuhl da, für meine Hulda?' Laag in koers stond ook *Ida*, omdat men op deze naam reageerde met het grapje: 'So eine Ida wie die da war noch nie da'. Soortgelijke remmingen[2)] kan men ten onzent constateren ten aanzien van *Bertha* ('En toen hebben zij die sjeune Bertha ...'), *Lijsje* ('Jan, die sloeg Lijsje, En Lijsje die sloeg Jan') *Kaatje* ('Kaatje ben je boven' - 'Ja mevrouw ...'), *Gerritje* ('Dat gaat naar Den Bos toe'), Sara ('Sara, je rok zakt af'). Ik noem hier slechts enkele associaties die mij toevallig te binnen schieten, maar ik ben van mening dat het aantal eigenlijk ongelimiteerd is. Zo kan men bij *Stoffel* denken aan *stoffel* 'onnozele hals', bij *Sijmen* aan '(boer) *Sijmen*-betaal', bij *Aagje* aan 'nieuwsgierig *Aagje*', bij *Trien* aan *boerentrien*. En al denken wij niet meer aan deze dingen, dan hebben onze ouders of grootouders dat gedaan en hun sympathieën en antipathieën (zogenaamd tegen de 'klank') op ons overgedragen zonder dat wij ons meer bewust zijn, waaròm wij eigenlijk de ene naam aanvaarden en de andere: verwerpen. In de meeste gevallen zal men het complex van associaties dat

1) Bij sommige vreemde eigennamen die een autochthone klankwet hebben meegemaakt, moet men rekening houden met een moderne neiging tot regressie naar het schriftbeeld. Zo krijgt *Griet* de *e* van *Margaretha* terug, *Lijsbeth* wordt weer *Liesbeth*. Vgl. *Bruin > Bruun, Gerrit > Gerard, Huibert > Huub, Huig > Hung, Klaas > Nico, Sijmen > Simon, Stijntje > Stientje, Tijne > Tine, Trui > Trudi*. Bij *Marijtje > Marietje* is in de laatste tijd echter weer een contra-beweging te constateren (ook *Marijke* is zeer in trek).

2) Toegegeven moet worden dat men op dit punt bij vrouwennamen aanzienlijk gevoeliger is dan bij mannennamen. *Jan, Piet* en *Klaas* zijn nog vitaal in alle lagen van de bevolking, ondanks *Jan Alleman, Jan Gat, Jan Krent, saaie Piet, stijve Piet, Piet Lut, Piet Snot, houten Klaas, stijve Klaas, Janklaassen*.

tot depreciëring van een voornaam (of een groep van voornamen) heeft geleid, nauwelijks meer kunnen ontwarren. In het volksbewustzijn worden de associaties verdisconteerd, als ‘mooi’ (= verkieslijk) en ‘lelijk (= verwerpelijk). Maar bij discussies over ‘mooie’ en ‘lelijke’ eigennamen heb ik er mij vaak over verbaasd, hoeveel men zichzelf wijs kan maken, wanneer het gaat om argumentatie pro of contra.

Na de bovenstaande beschouwingen is er enige moed toe nodig om te beweren, dat achter de kennelijke nukken in de voornamenmode tòch een duidelijk streven naar ‘welluidendheid’ schuil gaat en meer in het bizonder dat de trochee op *-ie* in de eerste helft van onze eeuw, althans in Holland, een zeer bizondere attractie heeft gehad (en nog heeft, zij het ook niet meer zo sterk als een veertig jaar geleden). In sterkere mate nog dan bij de bovenbehandelde groep *baby* enz. is hier Engelse invloed bemerkbaar. Vrij algemeen is dan ook de mening dat deze hele groep van eigennamen eigenlijk onder Engelse invloed is ontstaan. Dit gevoelen wordt door Charivarius in zijn gedicht ‘Naampie’ geestig onder woorden gebracht:

> De tijd van Klara, Bettekoo, van Annemie en Aagje
> Is lang voorbij. We volgen nu het voorbeeld van het Haagje.
> Zoo'n naampie op een y-tje klinkt zoo fijntjes, zoo coquetjes,
> Marie, Christien, Jacoba, Anna, Mina is niet netjes.
> We zeggen liever Mary, Tini, Cobi, Anni, Mini,
> En Kitty, Nelly, Wimmy, Elly, Florry, Lotty, Stini.
> En Jet is veel te burgerlijk, fatsoenlijker is Jetty,
> En Jenny, Molly, Henny, Dolly, Enny, Polly, Hetty,
> En Maggy, Tilly, Fanny, Lili, Lizzy, Carry, Corry,
> En Bini, Betty, Dini, Nettie, Suzie, Emmy, Dorry.
> Een jongen heet geen Hein, maar Harry. Jan is plat; zeg Johnny,
> En Willem dat moet Willy zijn, en Toon natuurlijk Tonny,
> Dan noem'we Wijnand Wynie' hoor; een ie-tje hebben *zal*-ie!
> Wat moet'we dan met Albert doen? - Wel noem den lummel Ally.
> Ook Eduard is veel te flink, en Frits, en Ferdinand,
> Die worden dus tot Eddy, Freddy, Ferry-dear ontmand.
> En Gijs wordt Bertie, Bonnie staat voor ... drommels ja hoe hiet *die*?
> Gelukkig nog dat Piet voorloopig Piet is, en niet Pietie!
> Al wat uit Eng'land komt is chic. Ja juist, maar je vergeet,
> Dat dáár de waschvrouw Mary, en het vischwijf Kitty heet![1)]

In twee opzichten heeft Charivarius het wel bij het rechte eind. In de eerste plaats is niet te ontkennen, dat er in Holland een sterke neiging tot ‘lieve’ woorden (in hoofdzaak trocheeën) op *-ie* bestaat (al schijnt de curve nu, na veertig jaar, wat omlaag te gaan). In de tweede plaats kan het Engels door zijn overvloed van trocheeën op *-y* (*-ey*, *-ie*) in sterke mate in die behoefte voorzien. Maar dat de Engelse mode het primum movens is, lijkt mij toch niet zo zeker. Zou hier de welluidendheidsfactor niet mede van invloed geweest zijn? Een nader onderzoek van deze namengroep brengt n.l. aan het licht, dat het toegeven aan de *-ie*-neiging bij de keuze dezer voornamen niet willekeurig geschiedt, maar beheerst wordt door een zekere linguistische wetmatigheid. Nu behoeft het op zichzelf niet ongerijmd te zijn dat een bepaalde klankwet ‘in de mode’ komt, maar deze mode blijkt dan toch in dit geval zodanig gekanaliseerd en aan eigen behoeften aangepast te zijn, dat we de autochthone drijfveren onmogelijk buiten beschouwing kunnen laten.

Er bestaan n.l. vanouds in het Hollands talloze eigennamen op *-ie* van het type: *Achie, Afie, Efie, Flippie, Fransie, Frekie, Jansie, Japie, Jopie, Klasie*,

1) Charivarius, Ruizerijmen (Eerste bundel) 1914, blz. 7.

Kosie, Lijsie, Mosie. Niemand zal die aan Engelse import toeschrijven. Stilistisch behoren ze tot een heel andere groep dan de door Ch. geparodieerde, of anders uitgedrukt: het zijn over het algemeen 'volks'namen, die geenszins in de smaak vallen van de 'betere' standen. Zij wekken immers associaties aan minder-beschaafde sprekers, die zich ook bedienen van vormen als: *bankie, boekie, kassie, koekie, lappie, meisie, nefie, nichie, pijpie*. En ziehier nu een feit dat op het oog geschikt zou zijn om een theorie van welluidendheid als factor bij de taalontwikkeling weer omver te werpen: de sprekers en spreeksters van het *Kitty*- of *Lotty*-type appreciëren over het algemeen de *ie*-woorden van het volkstype-*Fransie* of -*Achie* niet. Alleen al deze associatie aan een stilistisch lagere taalvorm is dus voldoende om te doen afzien van de haast onuitputtelijke groep van *ie*-woorden die de echte volkstaal (veel overvloediger dan het Engels) oplevert. Voor de taalkundige is het een interessant schouwspel om te zien hoe de *Kitty*-spreker er in slaagt om ten slotte toch een bevredigende weg tussen afkeer en neiging te vinden. Het resultaat is n.l. dat hij voornamen op -*ie* (-*y*) gaarne gebruikt in die gevallen waar de volkstaal ze niet kent, terwijl hij wel heel vernuftige middeltjes vindt om de -*ie*-neiging te onderdrukken waar de volkstaal k l a n k w e t t i g een -*ie* heeft. Van de kant van de autochthone volkstaal bezien bestaat dus de *Kitty*-groep grosso modo uit vormen-tegen-het-heil-in, d.w.z. de groei ervan is lijnrecht in strijd met de klankwetten die voor normale verkleinwoorden gelden. Zuiver formeel (dus historisch-grammaticaal) zou men de woorden van de *Kitty*-groep wel geperverteerde verkleinwoorden kunnen noemen[1)]. Ook van stilistisch standpunt beschouwd? De kennelijke onthouding van sommige goed-Hollandse (maar ook bijv. oostelijk-provinciaal gewortelde[2)] families ten aanzien van benoeming volgens *Kitty*- en *Lotty*-type zou daarvoor kunnen pleiten (Charivarius stond en staat in zijn afkeer niet alleen). Laat ons dan echter voorzichtig zijn met deze term, daar hij immers een geheel subjectieve inhoud zou krijgen. Ik moge het anti-klankwettig[3)] karakter der *Lotty*-groep aan de hand van enkele voorbeelden toelichten:

1. Stammen op -*b* en -*d:* Klankwettige verkleinwoorden op -*bie* en -*die* zijn in onze Hollandse volkstaal ondenkbaar. Vgl. hiermee nu de populariteit van *Addy, Bobby, Gudy, Lidy, Tobie, Trudi, Waldie*, enz.
2. Stammen op -*f:* De klankwettige volksvormen *Afie, Bafie, Efie* verhinderen

1) Een zeer beknopt voorlopig overzicht van mijn opvattingen gaf ik reeds in mijn Herkomst en Groei van het Afrikaans 134v. Kruisinga brengt een ondergroepering aldus tot stand dat hij voor het *Kitty*- en *Tonny*-type de naam affectiva wil bezigen (E. Kruisinga, Diminutieve en affektieve suffixen in de Germaanse talen (Med. NA, Lett. N.R. 5 no. 9). Zie ik het goed dan zou hij dus vormen als *Jaapje* en *Fransje* (en dan bij consequentie toch ook de volksvormen *Japie* en *Henkie*) wèl als gediminueerde vormen willen beschouwen, maar bijv. *Tonny* (zoon van vader Anton) en *Rudi* (zoon van vader Rudolf) niet. Dat lijkt me een voorbarige en mechanische onderscheiding die onvoldoende recht doet wedervaren aan de gecompliceerdheid van het onderhavige vraagstuk. Het is K. geheel ontgaan waarom *Eddy, Freddy, Lizzy, Tilly* ten onzent wèl op grote schaal ingang hebben gevonden, maar niet de (eveneens door hem opgesomde Engelse voornamen: *Alfy, Frankie, Jackie, Effie, Doxy, Percy, Becky, Lossy, Tossie, Sophy, Muffy, Ducky, Bessy*.

2) Wanneer Kruisinga 45 constateert: 'De echt-populaire vrouwennamen als Dien, Mien, Wien, Riek enz. hebben geen vorm op -*ie*, wel op -*tje*', dan spreekt hier de Groninger. In Holland treft men genoeg *Dienie's, Mienie's, Miny's, Minny's* aan (men vgl. ook *Winny*, maar ik ben niet zeker of dat bij *Wien* gevormd is). Voor de onaanvaardbaarheid van *Riekie* zie beneden onder 'stammen op -*k*'.

3) Niet: a-klankwettig, want om eigenlijk 'reçu' te zijn moesten de -*ie*-diminutiva aan geperverteerde klankwetten voldoen - wat ten slotte toch weer grosso modo tot gehoorzamheid aan nieuwe klankwetten moet leiden.

de verdere productiviteit binnen deze groep. Tegen het onklankwettige *Evie* heeft men daarentegen geen bezwaar. *Aafje* en *Eefje* handhaven zich wel, maar bij deze groep is op het ogenblik een kennelijke voorkeur voor korte 'flinke' vormen als *Aaf, Eef, Goof* (*Govert*), blijkbaar volgens het recept: 'in dubiis abstine'.

3. Stammen op *-k:* De Hollandse volksvormen van het type *Frekie, Henkie, Riekie* hebben een preventieve werking op een uitbreiding dezer groep in de bovenlaag der bevolking. Men zou dus in elk geval de voorkeur geven aan *Freekje, Riekje*, maar anderzijds constateert men weer een duidelijke neiging tot de korte vormen: *Gok* (*Gregorius*), *Guuk* (*Gudela*), *Henk, Hak, Kaak* (*Karel*), *Kiek, Koek* (*Koenraad*?), *Krik* (*Christiaan*), *Oc* (*Octavie*), *Riek. Kakie* en *Henkie* zijn niet erg gewild en *Okkie* is (voor een meisje!) bepaald onmogelijk. Een uitzondering vormt *Dikkie* dat men dan echter liefst op zijn Engels *Dicky* spelt, al is het bij ons een vleivorm van het goed-Hollandse *Dirk* en niet als in het Engels van *Richard*. Van *Jacques* wordt een diminutief op *-ie* niet verworpen mits men de *J* op zijn Frans uitspreekt, maar *Sjakie* is nauwelijks aanvaardbaar.
4. Stammen op *-l:* De Hollandse volksvormen luiden *Aaltje, Neeltje, Hilletje* enz. (géén volksvormen op *-ie*). Er is (was) dus in de meer deftige sector vrije baan voor *-ie*-vormen: *Charley, Hillie, Lily, Molly, Nellie, Polly, Roeli, Talie, Tilly, Wally, Willy*. Merkwaardig is, dat in deze groep *Alie, Malie* en *Nelie* stilistisch op een ander niveau staan, waarschijnlijk omdat het reeds oude afkortingen zijn en niet eigenlijke vormingen op *-ie* (het in de 17de eeuw nog zo veelvuldige *Bely* (*Mabelia*) schijnt thans uitgestorven).
5. Stammen op *-m:* Tegenover klankwettige volksvormen als *Brammetje* en *Siempie* maken *Brammie* en *Simie* (zonder *p*) als reactieverschijnsel goede kansen. Vgl. verder *Emmy, Jimmy, Mimi*.
6. Stammen op *-n:* Volksvormen: *Antje, Annetje, Jaantje, Leentje, Toontje*. (aequivalenten op *-ie* waren onder het 'volk' vanouds niet aanwezig). Dus als reactie op hoger niveau vrije ontplooiing van vormen als *Annie, Conny* (*Constance*), *Dienie, Fanny, Gonnie, Hainne, Henny, Janie* (*Adriaan*), *Lenie, Mienie, Nanny, Nini, Nonnie, Tinie, Tony, Winny*. Vgl. ook *mannie* (*mannetje*). Dat het Duitse *Heini* er bij ons niet 'in' gegaan is (in tegenstelling tot andere Duitse eigennamen als *Rudi, Trudi* en *Waldie*) zal waarschijnlijk mede zijn toe te schrijven aan het feit dat *Heini* in Duitsland zelf zó algemeen is, dat de naam daar min of meer als 'ordinair' beschouwd wordt.
7. Stammen op *-p:* De volksvormen *Flippie, Japie, Jopie* staan een grote productiviteit op *-ie* of *-y*-gebied in de weg. Karakteristiek is hier weer de 'uitwijking' naar 'flinke' vormen: *Ap (Albert), Bep, Joep, Joop, Jaap, Map, Miep, Wiep, Peep* (*Peter*). Zie onder stammen op *-f*.
8. Stammen op *-r:* Volkstype: *Doortje, Saartje, Dieuwertje, Marretje*. De baan was dus vrij voor *Borry* (*Debora*), *Carry, Corrie, Dorie*. Stilistisch afwijkend zijn *Arie, Adri* en *Jurrie*, vermoedelijk omdat het oudere afkortingen zijn.
9. Stammen op *-s:* Volksvormen als *Fransie, Jansie, Klasie, Kosie, Liesie, Lijsie, Zussie* belemmeren een verdere *-ie*-productiviteit in de bovenlaag der bevolking. Wel vindt men *Lucie, Nancy, Cissy* enz., maar dan toch in de schrijfwijze met duidelijke onderstreping van hun buitenlandse herkomst. Zie noot 1 op blz. 98. Van *Betsy* hoorde ik echter onlangs

reeds de hypercorrecte vorm *Betsje*! Voor het overige weer sterke voorkeur voor 'flinke' vormen als *Bas (Sebastiaan), Bets, Dries, Frans* (ook voor meisjes), *Koos, Lies, Nies, Wies, Zus*. Zie bij de stammen op *-f* en *-p*.

10. Stammen op *-t*: Ouderwets type: *Lotje, Martje, Netje*. Daarom talrijke vormen als: *Antie, Bartie, Bertie, Hetty, Kitty, Lottie, Lettie, Martie, Rietie*.
11. Stammen op *-v* en *-z*: Verkleinwoorden op *-vie* en *-zie* zijn ondenkbaar. De weg is dus vrij voor *Evie, Suzie* (niet: *Susie*), *Lizzy* (niet: *Liesie*).
12. Stammen op vocaal: Men heeft de indruk dat het type *Daatje, Kaatje, Keetje, Mietje, Tootje, Truitje* meer en meer in onbruik raakt. Dit blijkt enerzijds uit een zekere voorkeur voor korte vormen (*Bé, Go, Ko, Dee, Do, Loe, Ru, Lou(w), Ré, Rie*), maar vooral uit een merkwaardige 'uitwijking' naar het type *Joke, Mieke, Truike* (vgl. ook *vrouwke*) met een *-ke*-uitgang die men als ontlening uit liefelijk klinkende dialecten of als archaïsme zou kunnen opvatten. Bij namen als *Bruno, Bea, Leo, Mia, Mea, Otto, Ria, Thea, Theo* hoorde ik zelden of nooit een verkleiningsuitgang, wel ontmoette ik een enkele maal een *Catootje* of *Margootje*.

Ziehier een reeks van tendenties die ik bij een à l'improviste verzamelde groep van eigennamen uit mijn eigen omgeving meen te hebben waargenomen. Ze passen ook geheel op de door Charivarius verzamelde[1)] groep, Maar 'Ausnahmslosigkeit' als bij de klankwetten mag men natuurlijk niet verwachten. Allerlei associaties van zeer uiteenlopende aard kunnen naar we zagen oorzaak zijn, dat bepaalde vormen of vormtypen op dood spoor worden gerangeerd. Men geve zich verder rekenschap van het feit dat in de moderne Hollandse steden een vermenging van naar gewestelijke en sociale herkomst verschillende bevolkingsgroepen heeft plaats gevonden, die aan intensiteit vermoedelijk alles overtreft wat wij daaromtrent uit vroeger eeuwen weten. Dat het gebruik van *-ie*-vormen bovendien een krachtige stimulans vanuit het Engels heeft gekregen is buiten kijf (hoe men dan ook de 'Engelse' mode verder wil analyseren). Ook het Frans en, in mindere mate, het Duits hebben het *-ie*-materiaal vergroot. Van raadselachtige herkomst lijken de vele *-ke* en *-eke*-vormen, die niet alleen bij de stammen op vocaal voorkomen *Joke, Mieke, Marijke*), maar ook bij andere groepen (*Aafke, Eefke; Hilleke, Nelleke, Tilleke; Anneke, Dineke, Hanneke, Lineke, Tineke; Lieske; Lotteke, Netteke*). Dat Noord-Holland-benoorden-het-IJ voor de *-ke*-uitgang verantwoordelijk zou zijn, is nauwelijks aan te nemen, want de *-ke*-uitgang is daar allerminst productief. 'Fries' doen deze vormen ook niet aan, al acht ik een kleine injectie van Friese *-ke*-namen wel mogelijk. Onze gedachten zouden zich dan allereerst naar Brabant (en een stuk van Gelderland) moeten richten. Maar waarschijnlijker lijkt mij invloed van de schrijftaal[2)], temeer omdat

1) En wel zonder uitzondering! Dat Ch. voor dergelijke doeleinden uitdrukkelijk ook 'verzamelde' is voldoende bekend.
2) Wat dat aangaat is er niets nieuws onder de zon. Vgl. Boekenoogen, De Zaansche Volkstaal CII: 'Maar vooral sedert men in den uitgang *-ina*, die achter vele vrouwennamen gepast is, het middel heeft gevonden ter verfraaiing van alle vrouwennamen, wier vervorming eenige moeilijkheden bood, is het einde der dwaze verknoeiing onzer voornamen niet te zien. Ik mag als bekend veronderstellen, dat ik hier van een algemeen verschijnsel spreek, Sinds enigen tijd hebben de *Hasina's, Immina's, Sijdina's, Guurtina's, Duifina's*, alsmede de *Nelina's*, (van *Neeltje, Cornelia*) en *Clasina's* ook in de Zaanstreek hunnen intocht gedaan', Deze mode is naar 't mij voorkomt in Holland thans tot staan gekomen, maar in de noordoostelijke provinciën werkt zij nog steeds door; in Groningen noteerde ik zelfs de geboorte van een *Moederina*. De mode vond in het oosten een vruchtbare bodem, omdat de autochthone diminutiva in een groot gedeelte van dit gebied op *-ien* eindigen. *Albertje* wordt daar uitgesproken als *Albertien, Annetje* als *Annechien, Geesje* als *Gesien*. Een stapje verder en men heeft *Albertina,*

ik de indruk heb dat het -*eke*-type vooral in intellectuele kringen veld wint, ook bij echt-Hollandse families die nauwelijks relaties met Friesland of Brabant onderhouden. Mocht deze indruk juist zijn, dan zou deze moderne -*eke*-mode ook weer als reactieverschijnsel geïnterpreteerd kunnen worden, dat is voortgevloeid uit een opkomende afkeer tegen -*ie*-woorden (van welke herkomst dan ook). In dezelfde Hollandse kringen kan men tegenwoordig ook het woord *meiske* beluisteren, een vorm die vermoedelijk nooit 'Hollands' is geweest.

Doch laat ons bij deze veelheid van strevingen niet vergeten, dat er toch nog altijd Nederlanders zijn, die zich om de algemene 'mode' niet bekommeren, maar die zich bij de benoeming van hun kinderen eenvoudig richten naar het in hun familie vanouds gevolgde gebruik[1)]. Zo komen er dan *Appie*'s en *Japie*'s te voorschijn in kringen waar men die volgens de boven waargenomen regels eigenlijk niet zou verwachten. Ook van het type *Henkie* en *Flippie* is men niet altijd afkerig, maar dan toch alleen ten aanzien van kleine jongetjes en zelfs dan is het nog twijfelachtig of men bijv. in hetzelfde gezin een *Henkie* en een *Eddy* als broertjes zal vinden. Dit alles kan trouwens nog weer worden gecontrarieerd door een andere omstandigheid: er zijn mensen, die zich uit een soort van bravour wel-bewust van woorden uit een lager milieu bedienen. In hetzelfde gezin waar de vrouw haar man met *mannie* aanspreekt, is een *wijfie* van de zijde van de man dus wel denkbaar, ondanks het feit, dat *wijf* als plat te boek staat en *wijfie* eigenlijk meer associaties aan vrouwelijke dieren dan aan dames wekt[2)].

Ondanks dit alles meen ik echter in de schijnbare chaos een duidelijke wetmatigheid te hebben aangetoond, meer in het bizonder ten aanzien van de namen op -*ie* waarom het ons te doen was. Hiermee is tevens bewezen, dat de Engelse invloed secundair moet zijn en dat de geweldige toeneming van -*ie*-vormen primair moet worden toegeschreven aan een autochthoon streven naar 'welluidendheid'. Zo kan men, ofschoon werkend met een subjectief aesthetisch begrip, toch tot de objectieve constatering komen, dat de trochee op -*ie* in de eerste helft van de 20ste eeuw (mits niet al te veel herinnerende aan 'ordinaire' diminutieven op -*ie*) in Holland over het algemeen 'mooi' wordt gevonden. Dat de trochee op -*ie* welluidend is hoeft geen waarheid te zijn voor alle tijden (we signaleerden terloops reeds enige reactieverschijnselen) en ook niet voor alle landen (al tonen ook de Engelsen bijv. grote sympathie voor deze vormingswijze), maar wel meen ik te mogen constateren

Annechina, Gesina. Nog een stapje verder en men heeft de mannelijke aequivalenten *Albertinus* en *Gesinus* (een *Annechinus* en een *Moederinus* heb ik nog niet ontmoet). W. de Vries (Het Oneigene 14) noteerde de mannelijke voornamen: *Grietienus, Afinus, Aaltinus*.

1) Men bedenke hierbij, dat dikwijls de namen niet door de ouders maar door de schoolkameraden worden gegeven. De neiging om de kinderen anders te 'noemen' dan ze 'heten' is bij ons te lande wel erg groot. Het is geen zeldzaamheid in de courant te lezen: 'Geboren Josephus...' met de toevoeging: 'wij noemen hem Joszy' (omtrent de reden van deze vreemde schrijfwijze zie onder stammen op -*s*).

2) Een ander interessant geval waar twee stijlen elkaar ontmoeten, constateren we bij *mammie* en *pappie*. Immers *mammie* is een geperverteerd verkleinwoord van het *Emmy*-type, *pappie* daarentegen (naar de vorm) een echt 'volks'-verkleinwoord van het *koppie*-type. Het zou van belang zijn te weten,welke vorm primair is heeft (ik zou d ven gissen, dat het *mammie* is).

dat de -*ie*-curve bij eigennamen, vergeleken bijv. bij een eeuw geleden, een aanmerkelijke stijging vertoont.

Is het toeval, dat de curve van de klankwettige, autochthoon-Hollandse -*ie*-diminutiva in diezelfde tijd juist naar beneden gaat? Het heeft er waarlijk iets van, of wij moeten spreken van een 'verdrongen -*ie*-complex'. We weten dat J. van Lennep vormen als *koppie* enz. nog 'wel zo gezellig' vond als *kopje*. Maar blijkbaar heeft het onderwijs die 'gezellige' vormen onderdrukt (zij het ook, naar we beneden zullen zien, niet over de hele linie). Mede dank zij de invloed van het geschreven woordbeeld heeft de Hollander zijn -*ie*-neigingen dus niet bot kunnen vieren. Het lijkt of deze jarenlange onderdrukking ten slotte tegen het einde der vorige eeuw tot een soort explosie heeft geleid, waarvan Charivarius de gevolgen (maar nog slechts ten dele) geschilderd heeft.

Nergens heeft de trochee op -*ie* zich zo kunnen uitleven als in het geïnverteerde zinsverband: Daar komt-*ie*, wat moet-*ie*, daar is-*ie*, wat heeft-*ie* toch, hard gaat-*ie*, als-*ie* valt dan leit-*ie*. Uit de onwillekeurig gekozen voorbeelden blijkt reeds, dat in het bizonder de trochee met voorslag ons Hollanders in de mond bestorven ligt. Volgens de gangbare mening is dit -*ie* de regelrechte voortzetting van het mnl. *hi*. In mijn Herkomst en Groei van het Afrikaans 348 heb ik reeds twijfel geuit en wel vooral op grond van het feit, dat deze *ie*-vormen in het Afrikaans onbekend zijn. Ik neig dus tot de veronderstelling dat -*ie* veeleer moet teruggaan op het aanwijzend voornaamwoord *die*, dat zijn *d* meestal (maar lang niet altijd!) verloren heeft. Met het Afrikaans als uitgangspunt zou men geneigd zijn aan te nemen, dat de bloeitijd van deze *ie*-vormen na de 17de eeuw is begonnen.

Bepaald zeer jong is het Rotterdamse (en Zuidhollandse) -*ie* voor *jij (iou, jouw)*: hoor-*ie*, kom-*ie*, ik heb-*ie* wel gezien, je voel-*ie* zeker niet erreg lekker, trek-*ie* jurk rech. Dat al deze woorden een -*je*-stadium moeten zijn gepasseerd heb ik reeds t.a.p. 132 aangetoond. Voor ons huidig doel is alleen van belang te constateren, dat de stroom van trocheeën op -*ie* in Zuid-Holland dus nog rijkelijker vloeit dan in Noord-Holland.

Volledigheidshalve zij hier nog gewezen 1° op de talloze trocheeën die ontstaan doordat de -*t* van *niet* (méér dan de sprekers gewoonlijk zelf beseffen) wordt weggelaten: ik kan-*nie*, hij wil-*nie*, 'kweet-*nie*, hoeft-*nie* en 2° op de veel gebruikte voornaamwoorden *jullie, zullie, wullie* en *hullie* (waar in de allerlaatste tijd, ten minste in Den Haag, nog een *hunnie* 'zij' (mv.) is bijgekomen). Maar *wullie* en *hullie* (en in mindere mate *zullie*) gelden als onbeschaafd.

Boven is herhaaldelijk de nadruk gelegd op het feit dat, ondanks alle populariteit van de *ie*-trochee, bij beschaafden een afkeer is te constateren tegen de 'klankwettige' *ie*-diminutiva van het type *boekie, meisie* enz. Het is daarom van belang erop te wijzen dat de beschaafde, althans in zijn omgangstaal, tòch een vrij groot aantal dezer -*ie*-woorden aanvaardt. Ik noem bijv. soldaten-woorden als *apepakkie, kuchie*, (of *kechie*) en *slapie* (slaapkameraad). In de intieme omgangstaal der beschaafden hoort men ook vaak *hachie* (bang voor zijn hachie), *bakkie* (rijtuig), *gekkie, vrachie* (het is nogal een vrachie), *slokkie* of *druppie* (borrel). Veelvuldig hoorde ik de uitdrukking *op zijn gemakkie*, maar nooit de overeenkomstige vorm op -*je*. Bij *drukkie* denkt men onwillekeurig aan invloed van *branie*. De uitdrukkingen *drukkie, nakie* (hij staat

in zijn nakie) en *stinkie*[1] (hij zit in zijn stinkie) zal men wel het best als een, weliswaar bizonder, soort verkleinwoorden kunnen opvatten. Immers, dat *drukkie* uit *drukte, nakie* uit *naaktheid* en *stinkie* uit *stinkerd* zouden zijn ontstaan, is wel wat al te mechanisch geredeneerd. Misschien zijn het 'bravour'-vormen, d.w.z. woorden die op opzettelijke nabootsing van de taal van lagere milieus berusten. Nog een trapje lager staat *morrie* ('morgen' als groet, mij vooral uit Haarlem bekend). Een verkleinwoord kan het wegens vorm èn betekenis niet zijn[2]. In speelsheid van vormingswijze (maar niet in stijl) herinnert het aan de voornamen der *Corrie*-groep.

Maffie (kwartje) en *duppie* (dubbeltje) heb ik zelden of nooit met -je-uitgang gehoord. Bij 'halfje' was dunkt me, ook onder beschaafden, de vorm *halfie* frequent. Een vorm **hipje* (= *hippie* 'scharreltje') zou door zijn deftigheid de lachlust opwekken, of zelfs in het geheel niet begrepen worden. Ook *kokkie* (huishoudster, inlandse keukenmeid) heeft geen **kokje* naast zich. *Schoffie* komt, althans in de betekenis 'straatjongen', uitsluitend met *-ie* voor, evenzo bestaat naast *jochie* geen **jochje*. Eénvormig zijn ook *ukkie* (dreumes) en *cheffie* (schertsende aanspraak van een jeugdig persoon); *knapie* staat daarmee ongeveer op één lijn. Een woord als *broekie* voor 'onervarene, die pas komt kijken' kan men uit onverdacht beschaafde mond horen. Weinig Hollanders zullen *knechie* in een zin als 'hij moet niet denken dat ik zijn knechie ben' tot een *knech(t)je* verdeftigen. Voorkeur voor *ie*-vormen meen ik ook te hebben opgemerkt in uitdrukkingen als: 'daar is een *luchie* an' of: 'Wat kost me dat *grappie*?'

Men zou als min of meer vanzelfsprekend kunnen aannemen dat al deze (autochthone) *ie*-vormen door de beschaafden uit de volkstaal zijn 'overgenomen'. Of dat in al deze gevallen geldt, moet echter betwijfeld worden.

Wie zou met zekerheid kunnen zeggen, dat woorden die men zelden of nooit geschreven ziet, zoals *jochie, knechie, schoffie, ukkie, vrachie* bepaald ontleningen (N.B. ter vervanging van **jochje*, **schofje* enz.!) moeten zijn? Kunnen het niet evengoed relicten zijn uit een tijd toen ook de beschaafden hun (geschreven) *-je*-diminutiva op *-ie* lieten eindigen?

Nemen we een woord als *juffie*. Is dit woord door autochthone Hollanders ooit als *jufje* uitgesproken? Het staat vast dat D.J. van Lennep (geboren 1774) zijn zeer gewaardeerde Zwitserse gouvernante, mej. Wägeli, voortdurend als *Juffi* aanduidde[3]. Zeer waarschijnlijk heeft hij dus ook *grappie, luchie, vrachie* enz. gezegd. Ik voel het meest voor de veronderstelling dat het diminutief-type op *-ie* algemeen Hollands (beschaafd èn onbeschaafd) is geweest, maar dat de beschaafden (onder invloed van het geschreven woordbeeld) hun *-ie*-vormen hebben geabandonneerd. Dit is een langzaam voort-

1) Kan men *stinkie* 'beschaafd' noemen? Het is een grensgeval, dat ik mijn lezers daarom opzettelijk voorleg. Het lijdt m.i. geen twijfel dat het door personen gehanteerd wordt, waarvan de beschaafdheid overigens boven alle verdenking is. Hetzelfde geldt trouwens van *kakkie* ('het is nogal een kakkie', doorgaans gezegd 'in vertrouwen' en 'con sordino'). Nooit hoorde ik van deze beide woorden de aequivalenten op *-je*. Men houde in het oog dat 'Beschaafd' niet synoniem is bijv. met 'kansel- of voordrachttaal', maar uitsluitend dient te worden geïnterpreteerd als 'de taal der beschaafden' (ook dus in zijn 'colloquial' uitingen). Slauerhoff wil in hoogste affect 'een facie ranslen dat het knalt', maar het verwijt dat hij zich hier 'niet beschaafd' uitdrukt zou absurd zijn.

2) Min of meer spontane vormingen zijn ook de getemperde vloeken als *gossie, allemachies, warachies*.

3) Zie zijn correspondentie uit 1793 en volgende jaren in J. van Lennep, Het leven van Mr. Cornelis van Lennep en Mr. David Joost van Lennep, derde deel, blz. 45 vv.

schrijdend proces geweest, dat feitelijk nog altijd niet is afgelopen. Onze Hollandse grootouders waren bepaald nog wat kwistiger met hun *ie*-vormen dan wij (zie J. van Lennep). Wanneer we de gang van zaken aldus beschouwen, dan kan men dus *ie*-vormen, die thans nog algemeen door beschaafde Hollanders worden gehanteerd, ook wel als relictvormen verklaren. Relicten constateert men nu eenmaal in de taal van het dagelijkse leven en van de intieme huiselijke kring. Wel is die taal 'colloquial', 'huiselijk'. Maar dat is niet synoniem met 'onbeschaafd'. Het stigma van onbeschaafd heeft de *ie*-uitgang m.i. pas gekregen onder invloed van de schrijftaal. Deze veronderstelling wint dunkt me aan waarschijnlijkheid door het feit, dat men de *ie*-verkleinwoorden waarvan ook de beschaafden zich bedienen zelden of nooit in geschreven vorm voor zich ziet.

Ten slotte wijs ik nog op de eigenaardige stijl, die merkwaardig genoeg niet alleen eigen is aan de *ie*-diminutiva, maar ook aan enkele van de meest ingeburgerde Engelse ontleningen. Zo is er dunkt me enige stijlverwantschap tussen *slokkie, druppie* enerzijds en *brandy, whiskey* en *tipsy* anderzijds. Vgl. verder: *drukkie* en *dandy; ukkie, broeide* en *puppy, baby; nakie* en *boddie; maffie, duppie* en *plentie, monnie; grappie* en *hobby; juffie* en *lady; bakkie* en *lorrie, ponnie; ruzie* en *herrie*. Het is bepaald geen toeval dat zich onder de *ie*-substantiva nauwelijks ernstige scheldwoorden bevinden[1)]. Overwegend is het karakter van goedmoedige spot, van een niet geheel au sérieux-nemen[2)]. Ondanks sterke remming door de geschreven taal schijnt het speelse 'welgevallen' aan de trochee op *-ie*, zelfs bij beschaafden, nog evengoed aanwezig te zijn als in Van Lennep's tijd.

Na de 'ernst' van mijn 'Gezag en Norm' (die trouwens zijn rechtvaardiging vond in de titel) zal het wellicht enige verwondering baren, dat ik thans uitvoerig de betekenis in het licht stel, die het 'speelse welgevallen' voor de taalgroei heeft. Ik behoef mij niet op Huizinga te beroepen om te betogen dat op zichzelf het ene niet in tegenspraak hoeft te zijn met het andere, maar kan volstaan met mijn opmerking uit de voorrede van G. en N., dat dit boekje 'in reactie op vroegere eenzijdigheid, slechts de aandacht wil vestigen op enkele punten die bij de discussies over de Beschaafdentaal te veel in het gedrang zijn gekomen'. Vgl. ook op blz. 50 van G. en N.: 'Zonder twijfel zijn er bij de vorming van verzorgd Nederlands ook andere krachten van velerlei aard betrokken. Beschouwt men die voorlopig als een links-gerichte eenheid en combineert men die met de rechts-gerichte kracht die van het schriftbeeld uitgaat, dan kan men een parallelogram van krachten construeren waarvan de diagonaal de werkelijke ontwikkelingsgang van de beschaafdentaal zou kunnen aangeven. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de resultante zich in de loop der tijden nu eens wat meer naar rechts heeft gericht, dan weer naar links'. Dat de 'andere krachten' niet door mij vergeten zijn moge blijken uit het feit, dat het bovenstaande betoog in hoofdtrekken al tijdens de oorlog op schrift was gesteld, lang vóór ik nog aan het concipiëren van G. en N. dacht.

Trouwens ondanks de meer linkse oriëntering van het hier neergeschreven opstel (of liever: juist dank zij dit feit) kwam als vanzelf de sterke schrijftaalinvloed telkens duidelijk naar voren (verschrijftaling van oude namen als

1) De enige uitzonderingen vormen *sloerie* (associatie aan *hoer*?) en *koelie* (althans volgens een citaat in WNT, zelf heb ik het nooit als vocatief horen bezigen).
2) Vgl. hiermee de basterdvloeken als *potverdorie, verdikkie, gossie* enz.

Griet>Greet, Sijmen>Simon, Tijne> Tine; toeneming van *-eke*-vormen; onderdrukking van het naamtype *Afie, Achie, Flippie* enz.). Steeds weer speurden wij invloeden van het 'Gezag'.

De vraag zal worden gesteld, of de betekenis der eigennamen voor de onderkenning van tendenties in de taalontwikkeling niet door mij is overschat. 'Eigennamen behoren grotendeels niet tot de nationale taal' zegt W. de Vries in Het Oneigene 6. Toegegeven moet worden, dat de ontwikkeling der eigennamen, althans in onze tijd, een veel wilder aspect vertoont dan bij onze normale taalschat het geval is. Vaak is zij zó chaotisch, dat zelfs een bezadigd man als Boekenoogen een geërgerde opmerking over de 'dwaze verknoeiing onzer namen' meende te moeten plaatsen. Het individualisme viert hier blijkbaar hoogtij en àlle remmingen schijnen te ontbreken. Dat dit, althans voor een gedeelte, inderdaad schijn is, meen ik boven te hebben aangetoond. Er zijn in feite wèl remmingen (talloze!) van psychologische, sociologische en taalkundige aard. En ondanks de veelheid van krachten en tegenkrachten zijn er tòch resultanten die naar nieuwere groeperingen leiden. Maar men heeft het gevoel dat bij de eigennamen wel eens in één eeuw kan geschieden, wat zich bij de normale taalschat in vijf eeuwen pleegt te voltrekken. Geen wonder dat een zo sterk versnelde film de rechtgeaarde grammaticus afschrikt door zijn rommelig karakter. Maar misschien is er nauwelijks een terrein der taalkunde waar de spontane roerselen der menselijke strevingen zich naïever (en dus duidelijker) verraden dan juist het gebied der (ongeschreven en geschreven) eigennamen.

G. KLOEKE.

De Vliegende Hollander.

Dr. A. Borgeld heeft enkele tientallen jaren geleden in dit tijdschrift[1)] aanvullingen gegeven op het boek van Dr. G. Kalff Jr.: *De Sage van den Vliegenden Hollander*. Nadat onlangs de voornaamste bewerkingen hiervan in de moderne Nederlandse letterkunde ter sprake zijn gebracht in enige literaire tijdschriften[2)], lijkt mij ook nu een aanvulling wenselijk. Belangrijker dan de weergaven in verschillende sagenboeken zijn wel enkele moderne opvattingen omtrent De Vliegende Hollander.

Vermeldenswaard is allereerst *Tijl*, het expressionistische toneelstuk van Anton van de Velde (1925). Tijl Uilenspiegel, de verpersoonlijking van de Vlaamse vrijheidsgeest, is met Lamme Goedzak en Brabo uitgeweken naar een ver eiland. Daar verschijnt hem in een visioen de vliegende Hollander, de rusteloos voortgedreven pessimist, die na zeven jaar weer eens aan land mag en daar ook Ahasveer ontmoet. Zij willen Tijl, die als ''n ongevloekte vol gekke illusies aast naar geluk', inschrijven 'bij de vennooten der zeven jaren' en manen hem aan ook zijn ziel te verkopen, omdat hem toch de wanhoop wacht. Doch zij verdwijnen, als Nele-Assepoes en Don Quichotte verschijnen.

Dit visioen doet Tijl's optimisme opleven: Hij keert terug naar Vlaanderen, verslaat de overheerser, de Franssprekende markies Saturé de Bel-Esprit, een Don Quichotte, bij wie Nele als Assepoes in dienst is. Maar al spoedig weet men Tijl zijn Nele weer te ontroven, waarna hij teleurgesteld voorlopig

1) *De sage van de Vliegende Hollander, N.Tg.* 18 (1924), 208, en *Heine en de Vliegende Hollander, N.Tg.* 18 (1924), 297.
2) *De Tsjerne* 7 (1952), 165, en *Roeping* 28 (1952), 357: *De Vliegende Hollander als antilegende*.

naar zijn eiland terugkeert. Zijn stuurman is de vliegende Hollander, die hem om zijn vast geloof benijdt en tenslotte weer zeven jaar moet gaan varen. Pss in *Tijl II* (Maastricht, 1930) laat Anton van de Velde Uilenspiegel in Vlaanderen terugkeren, waar Tijl Jr. begonnen is het onrecht te herstellen zijn moeder Nele aangedaan.

Merkwaardig is ook de opvatting van Mr. Max Stibbe in *Zwanenridder en Vliegende Hollander* (Utrecht, z.j.). Hij ziet de Vliegende Hollander als een doodslegende, misschien beter gezegd als een occulte mythe en een theosophisch symbool van het Hollandse volk in een onverloste phase. Dit in tegenstelling met de Zwaanridder, Helias of Lohengrin, die als een levenslegende wordt opgevat, het symbool van een lichtende toekomst.

Verder is opmerkelijk de nog onuitgegeven toneelbewerking van Mr. A.C. Henny[1]. Een jongeman, Nico Hollander, noemt hierin de kleinsteedse provinciale bekrompenheid de vloek van het geslacht Hollander. Op een Kerstavond doet hij voor de kerk zijn vader, Ds. Hollander, opstandige verwijten, waarna deze aan een hartverlamming sterft. Later krijgt Nico spijt. Met zijn studies heeft hij geen succes. Een voortdurend schuldbesef kwelt hem. Achteraf heeft hij respect gekregen voor zijn vader.

Vele jaren later zit Dr. Nico Hollander in de wachtkamer van een vliegveld, nadat hij het vliegtuig 'De Vliegende Hollander' gemist heeft. Hij ziet nu als de vloek der Hollanders niet slechts dat zij provincialen zijn, maar ook dat zij alleen maar in elkaar de provinciaal zien. Bij gebrek aan vertrouwen eft hij altijd in angst. Hij voelt zich een gedoemde op een vliegend schip zonder verlossing.

In de wachtkamer ontdekt hij echter een oude kennis, die zich vroeger voor haar vader heeft opgeofferd, maar het niet heeft kunnen volhouden. Dit werd voor haar man aanleiding tot zelfmoord. Zo voelt ook zij zich schuldig. Wanneer zij horen dat het gemiste vliegtuig is verongelukt, komen beiden tot het inzicht dat vrees en schuldgevoel door de zekerheid van het Godsvertrouwen kunnen worden opgeheven, als men Christus zoekt. Na zijn schipbreuk durft Nico Hollander nu samen met haar weer op het spookschip van het leven scheep te gaan.

Opvallend is bij deze opvattingen dat de aandacht meer uitgaat naar het rusteloze in de hoofdfiguur. Men heeft de neiging dit kenmerk van de moderne mens op de voorgrond te plaatsen met verwaarlozing van het historische kader en de bijzonderheden van het oude verhaal. In zoverre is hier dus overeenkomst met de bewerkingen van 'poètes maudits' als Marsman, Slauerhoff, Achterberg en Opperman en met een prozabewerking als die van Johan van der Woude.

Groningen.
H.T.J. MIEDEMA.

1) Lustrumstuk van het eerste Vrijz. Chr. Lyceum, Den Haag, 1949. Zie ook: Dr. Tj.W.R. de Haan: *Volk en Dichterschap*, Assen, 1950, blz. 179.

Indonesische klanken in oud-vaderlandse mond.

Het is eerst sinds de laatste jaren dat het Maleis, of, zoals de moderne vorm daarvan thans algemeen wordt genoemd, het Indonesisch, hier te lande op wat ruimere schaal wordt beoefend. Het aantal Nederlanders immers, dat zich, gedwongen of vrijwillig, al of niet met geestdrift en op meer of minder grondige wijze met deze taal bezig houdt, is heden ten dage waarschijnlijk wel groter en in elk geval meer algemeen over ons volk verspreid dan in vroeger jaren, toen slechts voor een aantal beperkte en nauwomschreven groepen het Maleis een studievak vormde. Mogen er thans van deze groepen wel enkele zijn weggevallen - ik noem slechts de Bestuursambtenaren en Indische officieren - daartegenover staat toch het feit, dat, door een samenwerking van verschillende omstandigheden, in de sinds de oorlog verstreken jaren het Indonesisch hier in Nederland een veel levender begrip is geworden dan in de decennia daarvóór. Toch vormde ook die toenmalige stand van zaken nog één jubelende lofzang op de Nederlandse belangstelling voor deze taal, wanneer wij de toestanden in ogenschouw nemen, die vroeger eeuwen op dit gebied te zien gaven.

Gedurende de twee eerste eeuwen van het Nederlandse contact met Indonesië was het daarmee nu niet al te rooskleurig gesteld.

'...Dese tael ghenaemt Malayo wert vermaert ende ghehouwen voor die courtoyste ende gheschickste van gheheel Orienten. Ende die in Indien die sprake van Malaye niet en can, die en mach niet me, ghelijck bij ons het Fransoys...' - zo wist weliswaar reeds in 1596 Jan Huygen van Linschoten, onze eerste berichtgever over de Indische Archipel, zijn landgenoten over het Maleis mee te delen, een uitspraak echter die bij ons nu geenszins de verwachting moet wekken, als zouden deze eerste Nederlanders die met het Maleis in aanraking kwamen, zich ook reeds terstond met gretigheid op zijn beoefening hebben geworpen. Een brandende filologische belangstelling vormde nu stellig niet de meest uitgesproken trek van de gemiddelde Compagniesdienaar, een slag van lieden die, naar een toenmalig gezegde, nog maar al te zeer 'met hunne gebreken vergeselschapt quamen.'

Trouwens ook de vele andere aspecten die de Indonesische cultuur en samenleving boden, vormden voor de doorsnee employé der Edele Compagnie nog maar al te vaak zaken, waar men, mocht men er al onverhoopt mee in aanraking komen, niet dan onbegrip en dus désinteresse voor over had. Een hunner bijvoorbeeld, aan het hof van de sultan van Bantam op de statige Javaanse hofdansen onthaald, maakt zich hier in de volgende en voor die tijd nog uiterst gemodereerde bewoordingen van af:

> '...De armen en voeten worden langsaem voortgeschoven, het hooft en bovenlijf hielt ze gedurigh voorover; dit quam mij misselijk voor, kunnende daer geene de minste bevalligheit in vinden...'

Men was nu eenmaal voor andere zaken naar deze landen gekomen.

> 'Oost-Indien houd' ick lief en weert',

zingt dan ook een zekere F.G. Drieduym in 1670:

> 'Het wort van menigh Man gepresen,
> Want als het goet hier is verteert,
> Soo kan men daer noch Joncker wesen.'

En nog in 1740 horen we een ander poëet, wanneer hij in het vuur van een lofzang op Batavia bij ongeluk ook even vormen van Indonesische cultuur

er bij haalt, zich beschaamd haasten deze nutteloze afdwaling te corrigeren met de woorden:

> ‘Zwijg van het landgebruik, dat nutter waar' bedekt,
> Meld wat tot voordeel van de grote Koopstad strekt.’

Tegen deze achtergrond moeten we het dan ook zien, wanneer ook de Heren XVII in Patria gedurende vrijwel de gehele 17e en 18e eeuw de ‘nutter waar’ der zo begeerde producten als een aanmerkelijk aantrekkelijker materie hebben beschouwd dan het netelige vraagstuk van een enigermate serieuze beoefening der Indonesische talen in het algemeen en van het Maleis in het bijzonder.

Een poging om door het oprichten van een ‘Seminarium Indicum’ aan de Leidse Hogeschool in 1622 althans de naar het Oosten vertrekkende predikanten wat beter ter tale te doen zijn, heeft niet aan de opzet beantwoord.

In dit Bataviase gezelschap van liefhebberende dominees en de enkele Compagniesdienaar die dan als ‘taalkundig’ aangemerkt stond, moet nog wel even als loffelijke uitzondering de naam worden genoemd van een man, die, waren bij zijn dood in 1694 niet vrijwel al zijn aantekeningen verloren gegaan, zonder twijfel werk van betekenis zou blijken te hebben geleverd. Ik doel hier op de persoon van Herbert de Jager, die naast een waarschijnlijk vrij grondige bekendheid met het Maleis, tevens Javaans en Perzisch kende en hierdoor in de toenmalige woestenij der Nederlandse beoefening der Indonesische talen als niet veel minder dan een groene oase aandoet. Na in Leiden maar eventjes dubbel te zijn gepromoveerd, toog deze boerenzoon ‘uyt het veen of daeromtrent’ naar Batavia, waar hij al spoedig gold als iemand die ‘in de Orientaelse taelen seer verre was geavanceerd’, ja, van wie het zelfs heette, dat hij ‘genoegsaem alle bekende taelen kundig was....’

Dat intussen het merendeel zijner tijdgenoten hier naar alle waarschijnlijkheid hun schouders over zullen hebben opgehaald, blijkt wel uit het beschamend lage bedrag van 165 rijksdaalders, dat bij zijn dood de veiling van zijn voor die tijd uiterst belangrijke boekerij en nagelaten handschriften heeft opgebracht, kostbare geschriften, die overigens reeds spoedig bijna alle verloren gingen, immers, zoals een der zeer enkelen die hier oog voor had spijtig opmerkt: ‘zijnde schier niemand bij ons curieus.’

Gedurende de twee eerste eeuwen van onze betrekkingen met het Indonesische eilandenrijk beperkte de beoefening van het Maleis zich dan ook tot niet veel meer dan het verwerven van de meest hoognodige kennis, die het zuiver commerciële contact met ‘die natie’ (= de Inheemsen) nu eenmaal onvermijdelijk maakte. Dat het hierbij in 1663 (dus 67 jaar na de eerste vestiging) kon voorkomen, dat men in Batavia nog tot de ontdekking moest komen, in officiële missive's aan Indonesische machthebbers zonder het minste bezwaar formules tot lof van de Profeet en een bede om overwinning op de Christenen te hebben afgeschreven (weliswaar betrof het hier dan naar alle waarschijnlijkheid wel een paar Arabische passages), moge dan verder nog enig idee geven van de stand van deze taal-‘beoefening’!

In deze geringe geneigdheid der eerste Nederlanders om zich enigermate vertrouwd te maken met het Maleis - om van de andere Indonesische talen dan maar niet eens te spreken - moeten we dan ook de hoofdoorzaak zien van de bij hen nog al eens aan de dag tredende neiging om Indonesische woorden zonder al te veel scrupules tot hun meer vertrouwd in de oren klinkende klanken om te smeden.

Dit beperkte zich overigens niet tot de Indonesische talen.

‘...Een grappig voorbeeld hoe onze vaderen ook met Europese talen omsprongen - zo lezen we in het standaardwerk “*Priangan, De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811*” (dl. II, p. 744) van Dr. F. de Haan - vindt men in Jan van Riebeeck's Dagregister (II, 100). Er is daar sprake van een (bij Kaap de Goede Hoop liggend) Engels schip, dat door hem herhaaldelijk “de Egel” is genoemd; nu het eindelijk de Kaap verlaat en hem 't beeld aan de boeg laat zien (waaraan het zijn naam ontleent), zegt hij dat het “beter een arent off ander vogel” gelijkt; hij had dus aan de spiegel blijkbaar “The Eagle” gelezen....’

In dit licht gezien, valt het dan ook niet te verwonderen, dat de Indonesische talen, die de onzen immers nog heel wat verder uit het gehoor lagen, ook nog al eens aanleiding hebben gegeven tot omvormingen in vaderlandse zin, die niet zelden een hoogst curieus karakter dragen. Op de aangegeven en de daaropvolgende bladzijden van zijn boek geeft Dr. De Haan een kleine bloemlezing van deze aan het Nederlandse spraakorgaan aangepaste Indonesische termen en namen, zoals hij die uit oude Compagniesgeschriften, journalen, reisbeschrijvingen etc. heeft bijeengezocht. Voor de lezer, die er wellicht niet zo spoedig toe zal komen zelf de vier lijvige delen van ‘*Priangan*’ te gaan doorwerken, moge hier uit Dr. De Haan's werk, aangevuld met specimina die we nog zelf op het spoor kwamen, een keuze volgen:

In de eerste plaats kwamen natuurlijk voor deze verbastering in aanmerking de geografische namen uit de Archipel, waarmee de doorgaans weinig linguistisch aangelegde zeebonken der Compagniesschepen reeds dadelijk bij aankomst in het eilandenrijk werden geconfronteerd.

Het ten Noorden van Java liggende eiland B a w e a n bleek dan ook al gauw als *de Baviaan* veel beter in het gehoor te liggen; de bekende Christengemeente ten Zuiden van Batavia D e p o k werd alras *de Bock*; D j o e w a n a (bij Semarang) werd *Johanna*; de rivier de D o n a n gemakshalve *de Donau*; het ten Zuiden van Straat Lombok liggende eilandje P o e l o P e n i d a , ten onrechte ook wel genoemd P o e l o P a n d i t a (pandita = o.m. godsdienstleraar, dominé), bleek bij de onzen toch nog het best bekend onder de naam *Bandieten-eiland*. In hoeverre in dit laatste wellicht de waardering ligt verdisconteerd die de eerste Calvinistische predikanten bij het Compagniesvolk genoten, wil ik hier in het midden laten. Dat de waarlijk niet vrijzinnige Coen voor bepaalde van deze geestelijke herders in een brief aan Heren XVII (1614) intussen geen vleiender kwalificatie wist te bedenken dan ‘plompe, onbesnedene ydioten’ of, in het gunstigste geval, ‘geleerde lyeden van opgheblasen ende onvreedtsamen quaden gemoet’ die bij hun Evangelieverkondiging ‘niet dan quaet ende groote onruste veroorsaekt’, geeft overigens wel te denken.

Op dezelfde wijze als het evengenoemde eilandje werd de ten Zuiden van Celebes liggende eilandengroep der B o e g e r o e n tot *de Boezeroens*, terwijl het bij Timor liggende eilandje W e t t e r (ook wel W e t t a r) zelfs door een geleerde als Rumphius nog maar gemakshalve *Etter* wordt genoemd; het eiland N o e s a T e l o wordt door de bekende Valentijn als *Noordse Tel* aangeduid; de op Sumatra gelegen plaats K o t a R e n a h wordt tot *Catharina*; het in het Soerabaiase gelegen S i d o k a r i blijkt als *Soetekerry* toch vertrouwder in de oren te klinken, evenals voor K r a w a n g , *Karrewangh* in zwang raakte. Ook tot goed-Hollandse namen nam men bij deze vervormingen wel zijn toevlucht: zo werd het Sumatraanse gewest D j a m b i tot het wel zeer weinig geografisch klinkende *Jan Baay*.

Dat dit weinig scrupuleuze omspringen met vreemde geografische namen zich

natuurlijk ook tot de buurlanden van Indonesië uitstrekte, moge uit een enkel voorbeeld blijken: de op het Aziatische vasteland gelegen stad T u t e c o r i j n stond zo bijvoorbeeld bij de onzen algemeen als *Zoete Krijn* te boek, terwijl T i r u p a p a l i y u r nooit anders dan als *Tierepopelier* werd aangeduid.

Dat ook namen en titels van Indonesische gezagsdragers voor de Nederlandse oren pasklaar dienden te worden gemaakt, zal wel zonder meer duidelijk zijn.

In een der 17e-eeuwse journalen kunnen we zodoende een Maleise sultan aantreffen, die naar het gebruikelijke Maleise vorstenpraedicaat 'J a n g D i p e r t o e a n' ('Hij die tot Heer (over ons) is gesteld') gemakshalve maar onder het goed-vaderlands klinkende *Jan de Petoean* te boek staat. Deze braaf-Hollandse naam werd overigens wel meer te hulp geroepen. Zo vinden we op de oudste kaarten van Batavia een bepaald stuk land steevast aangeduid als het land van *Paep Jan*, naar de 'p a b é j a n', het tolhuis van de regent van Jacatra, dat daar gelegen was.

Hoezeer aan de evenaar in de verbeelding van onze vaderen de geldbuidel immer een centrale plaats heeft bekleed, moge blijken uit de Bantamse hofgrote K j a i M a s D i p a n i n g r a t, die als *Keey Maes de Penninghraedt* in een zelfs bij uitstek officieel geschrift als het Daghregister van het Kasteel Batavia staat opgetekend. En om ook een voorbeeld van buiten Indonesië te geven: het meer plastische dan majesteitelijke praedicaat voor de machtige Groot-Mogol van het vasteland van India, A u r a n g z e b, luidde *Orang Zeep* (orang = Mal.: mens) of ook wel *Orang Chef*. Naast de benaming der lieftallige Japanse geisha's, 'dewelke sij *Keesjens* noemen', zoals een uit Decima terugkerende reiziger ons met gezag weet mee te delen, geef ik hier dan nog de term waaronder in het 18e-eeuwse Batavia de aldaar woonachtige B o e g i n e z e n bekend stonden: de *Bokjes* of *Bokkinezen*.

Ook de gekerstende en vrijgelaten slaven die als *Mardijkers* (van het nu langzamerhand wel geen nadere verklaring meer behoevende m e r d è k a) bekend stonden, behoren tot deze categorie. De daarbij gemaakte associatie met de inwoners van het plaatsje Mardijk (bij Duinkerken), indertijd een berucht zeeroversnest, kan verder nog enig licht werpen op de mate van appreciatie die deze lieden bij de onzen genoten.

Bij de dierennamen stuiten wij dan allereerst op de machtige koningstijger, de matjan, die in de wandeling als *Maat Jan* bekend stond; verder de bekende ka kap-vis die *kaalkop* werd genoemd en, wederom onder gebruikmaking van de zo populaire naam Jan, de krekel - djangkrik - die *Jan Kriek* heette.

Dat *pakje an* voor p a k é a n - kleding(stuk) - en *mankommetje* voor m a n g k o k - kopje - vooral in soldatenmilieu's ingeburgerde termen waren, mag intussen minder verwondering wekken dan het curieuze *mijn man* voor m è m a n g (het Maleise woord voor 'natuurlijk').

Sanskritisten kan het wellicht interesseren, dat hun heilige Brahmanentaal, het Sanskrit of S a m s k r t a m, in de dagen der Edele Compagnie wel eens zonder veel omhaal als 't *Zwamkerdamsch* werd aangeduid.

Fraai is ook de volgende door De Haan aangehaalde passage uit een der dichterlijke ontboezemingen dier dagen, waarin een lyrische beschrijving wordt gegeven van enige in een p r a u w t j e spelevarende Bataviase schonen:

> 'Zij gaan zeer rein, met baaitjes fijn,
> Ofzy waren de bruid;
> 's Nagts zy in een *praatje* vare,
> Met haar aangename spel...'

Ietwat vreemd schijnen de als lekkernij aangeboden *lansen*, zo we achter deze weinig tot toetasten nodende versnapering niet de smakelijke langsepvruchten hebben te zoeken, overigens zelfs door een botanicus van het formaat van een Rumphius nog aldus aangeduid. In dezelfde categorie hebben we de 'milie, anders Turkse terwe en in Ternate b i r a c a s t e e l e (bira = Ternat.: "rijst" en castila = "Castiliaans, Spaans") of *biercasteelen* genaemt' onder te brengen, evenals de *benjamin* of b e n z o ë .

Meer op zich zelf staat *hangmat* voor amat (= zeer, ten zeerste).

De verzamelplaats in de voorhof van een Javaanse vorstenwoning, de p a s é b a n , heette algemeen de *passeerbaan*.

In de geografische groep horen nog thuis het *Meuselaar Eiland* voor het voor Sumatra's Westkust liggende eilandje P o e l o M e n s a l a ; *Jonck Ceylon* voor de kaap O e d j o e n g S a l a n g en *Lekker divas* voor de eilandengroep der L a k k a d i v e n .

Het Ternataanse geslacht T o m a g o l a werd, naar analogie van 'de *wilde* Tartaren, dewelke hedendaags Opper-Indien bezitten en die men in 't algemeen *Mogollen* noemd', als de *Tamme Mogollen* aangeduid.

En om deze kleine bloemlezing tenslotte te besluiten: het wel bij uitstek tot de verbeelding sprekende *slokhaan* voor s l o k a n - sloot, greppel -, terwijl voor de Soendanezen of S o e n d a ë r s , die nog al eens de omstreken van Batavia onveilig plachten te maken, een bevredigende aanduiding werd gevonden in de term *Sondaars*.

Het bovenstaande moge enige indruk geven van de aan Indonesische termen ontleende Nederlandse volksetymologieën, zoals deze in de dagen der V.O.C. aan de evenaar het licht zagen.

W.A. BRAASEM.

Nogmaals de dichter van Elckerlyc.

Na de beide artikelen van H.J.J. Scholtens in Ons Geestelijk Erf van 1951 en 1952 staat het voorgoed vast, dat Pieter Dorlant niet de dichter van Elckerlyc kan zijn geweest. Dorlant is geboren te Walcourt en kan dus niet dezelfde zijn als Pieter van Diest. Van een traditie, volgens welke Dorlant toch 'Diestensis' zou zijn genoemd, is geen sprake. Dit 'Diestensis' gaat terug op Possevinus' bibliografie van 1606 (honderd jaar na Dorlant's dood verschenen!) en verdient geen enkel gezag. De Elckerlyc past ook niet in het oeuvre van Dorlant. Zijn dietse werken (hoogstwaarschijnlijk niet meer dan twee of drie heiligenlevens) schreef hij voor kloostervrouwen, die geen behoefte zullen hebben gehad aan een rederijkersdrama.

Dit alles kan men uitvoerig toegelicht vinden in Scholtens' laatste artikel[1]. Zijn betoog geeft me intussen aanleiding tot een tweetal opmerkingen. Allereerst deze: wanneer Dorlant nu volkomen is losgemaakt van de Elckerlyc, waarom is het dan nodig een latijnse *Quilibet* als bron van onze moraliteit aan te nemen en daarvan alsnog het auteurschap voor Dorlant open te houden. Zoals men weet, gaat de Quilibet-hypothese via Muller en Van Bart terug op Logeman[2]. Waarom Scholtens er nu weer opnieuw mee komt aandragen,

1) De Kartuizer Petrus Dorlant en de Elckerlyc-problemen in Ons Geestelijk Erf, 1952, blz. 281 e.v.

2) Elckerlyc-Everyman. De vraag naar de prioriteit opnieuw onderzocht (1902) blz. 8 (niet in zijn Elckerlyc-uitgave van 1892, blz. xx, waarheen Scholtens verwijst, want daar is slechts sprake van de verhouding Homulus-Elckerlyc).

begrijp ik niet. Ten eerste is ze volkomen overbodig geworden, nu Everyman blijkt rechtstreeks op Elckerlyc terug te gaan en vervolgens is het volstrekt niet nodig uit de Opdracht van de Homulus tot het bestaan van een dergelijk latijns spel te concluderen. Wanneer daar gezegd wordt: 'Quilibet ante fui, mutate nomine dicor nunc Homulus', dan is het immers veel waarschijnlijker, dat dit 'Quilibet' de vertaling is van het woord 'Elckerlyc', dan dat het de titel van een latijns werk zou zijn.

De hypothese van de Quilibet vindt niet alleen geen enkele uitwendige steun, maar ook ontbreken de inwendige criteria, die er voor zouden pleiten, Wanneer de theologie van de Elckerlyc niet zo diepzinnig is, dat ze aan een leek moet worden ontzegd, dan hebben we geen latijnse bron nodig. Ik heb zelfs gemeend - en daar begint mijn tweede opmerking -, dat de 'uitvoerige tendentieuze priesterverheerlijking' in ons spel een priester als auteur uitsloot. Hiertegen zijn bezwaren gerezen, o.a. van de zijde van Prof. Michels[1)], waarbij Scholtens zich aansluit. Men heeft aanstoot genomen aan het bnw *tendentieus* ('geladen als het is met een aprioristisch afwijzend affect') en ook aan de 'onaangename bijsmaak' van het woord *priesterverheerlijking*.

Ik kan hierop slechts antwoorden, dat men de priesterlof in de Elckerlyc, gezien tegen de achtergrond van de tijd, niet anders kan kwalificeren dan als 'tendentieuze verheerlijking'. Wanneer men zich realiseert, dat iemand als De Roovere in heel Brugge blijkbaar geen fatsoenlijk priester meer kon vinden (Oom Gijsbrecht in Mariken van Nieumeghen krijgt niet voor niets het epitheton 'devoot'!), ik bedoel dat het gros van de seculieren simonisten en focaristen waren (hoe ergerden de 'papenhoeren' de eerbare vrouwen met hun opschik, betaald van absolutiegelden!), dat zeer velen zich daarom reeds in de 15e eeuw van kerk en priesterschap hadden afgewend, hetzij metterdaad als ketters, hetzij innerlijk als spirituelen), wanneer men dit en nog veel meer bedenkt, dan vraag ik, welke priester het in die tijd gewaagd zou hebben voor het volk te verschijnen met een dithyrambe als in de Elckerlyc ('Al custen wi u voetstappen, gi waret waert!'). Ik meende, dat alleen een fanatieke leek daartoe in staat zou kunnen zijn. Men heeft mij gewezen op Dirc van Delf[2)], maar die verheerlijkt niet, die geeft slechts een zakelijke uiteenzetting (uit het latijn!) en in een heel ander verband. Scholtens wijst op Dorlant's *De sacerdotum dignitate*, maar dat is latijn, vermoedelijk een voor a.s. geestelijken bestemd didactisch traktaat, in geen geval een voor het volk bestemde apologie.

Tenslotte vond ik ook de plaats, waarop de priesterlof is ingelast zeer hinderlijk. De toeschouwer leeft in een hogere sfeer, hij is ontheven aan het aardse en dan wordt hij pardoes in de modder van de werkelijkheid gesmeten met die papen die 'sitten bi wiven, In onsuverheyt van liven'.

Maar hoe dit zij (ik wil het argument gaarne laten vallen, indien men mij een echte parallel kan noemen), in geen geval vereist ons spel een priester als auteur noch een geleerde bron. We kunnen gerust in Pieter van Diest een gewone 15de-eeuwse leek zien, wiens theologie niets bijzonder diepzinnigs of buitenissigs heeft.

J.J. MAK.

1) Kanttekeningen bij de Spieghel der Menscheliker Behoudenisse in Versl. en Mededeelingen van de Kon. Vlaamse Acad. 1950, blz. 179 e.v.

2) Michels t.a.p. blz. 181.

Boekbeoordelingen.

Dr. W. de Vries: *Friese Persoonsnamen*. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen 1952. Prijs f 9,25 geb.

Het is verblijdend, wanneer men ziet, hoe de Fryske Akademy met haar 12 werkgemeenschappen op bijna elk terrein een geweldige activiteit ontplooit. In de 14 jaar van haar bestaan werd een indrukwekkende reeks van geschriften onder haar auspiciën gepubliceerd. Wat de philologie betreft, zijn er alleen al in 1952 de volgende werken van de pers gekomen: een uitgave (met uitvoerig glossarium) van *Thet Freske Riim* door de Engelsman A. Campbell[1)], een publicatie van de Friese verzen van de 18de-eeuwse dichter Eelke Meinderts[2)], het tweede deel van het *Frysk Wurdboek* (Ned.-Fr.)[3)], voorts deel V der *Fryske Plaknammen*[4)], samengesteld door de onvermoeibare voorzitter van de Toponymische Werkgemeenschap, Ds. J.J. Kalma, en eindelijk kort na elkander twee studies over naamkunde, resp. van Dr. W. de Vries en Dr. P. Sipma[5)].

In deze aankondiging zullen wij ons nu verder bepalen bij het werk van de Vries, die voor Neerlandici geen onbekende is. Het stemt tot weemoed, als men bedenkt, dat het boek over de *Friese Persoonsnamen* de laatste publicatie van deze geniale taalkundige moest zijn. Zelf mocht hij het ter perse leggen van zijn manuscript, dat jaren in de kluis van een uitgever heeft gelegen, niet meer beleven. Door deze onderzoekingen thans in boekvorm te laten verschijnen, heeft de Fryske Akademy alle beoefenaren der Friese taalwetenschap aan zich verplicht.

Met de lastige en weerbarstige stof was de schrijver van de *Groninger Plaatsnamen* reeds lang vertrouwd. Immers, in het *Frysk Jierboek* van 1937, blz. 135-152, had hij al eens de eerste zeven paragrafen van hoofdstuk I laten opnemen. Destijds kon men zich reeds een denkbeeld vormen van de grondige wijze, waarop de auteur zijn materiaal bewerkte. Hem staat een schat van gegevens ten dienste, die voornamelijk uit de oorkondenboeken, maar ook uit andere bronnen, werd bijeengebracht. Wat de interpretatie der Friese namen in vele gevallen zo moeilijk maakt, is het feit, dat deze in de loop der tijden vaak tot onherkenbaarwordens toe verkort en samengetrokken zijn. Wij mogen de Vries dan ook dankbaar zijn, dat hij na de behandeling der namen op *-a* afzonderlijke hoofdstukken wijdde aan de ‘Ingekorte namen’ en de ‘Grammatische verschijnselen in namen’. In het laatste komen o.a. de afwisseling der suffixen, assimilatie, metathesis, het verouderen, verdwijnen en samenvallen van namen, en de palatalisering ter sprake.

Aan het slot van zijn studie vinden we een verhandeling over losse namen en naamdelen in alphabetische volgorde. Uitvoerig bespreekt hij de overgeleverde vormen en weet door vergelijking der verschillende varianten uit het gehele middeleeuwse Friese taalgebied (Friesland, Groningerland en het Duitse Oost-Friesland) gewoonlijk een plausibele verklaring voor moeilijke persoonsnamen te geven, al is men ook wel eens geneigd, hier en daai een

1) A. Campbell, Thet Freske Riim / Tractatus Alvini (M. Nijhoff, 's-Gravenhage 1952).
2) Chr. Stapelkamp en Dr. D. Simonides, Eelke Meinderts' Fryske Fersen (Magnus-rige, Fa. A.J. Osinga, Bolswert 1952).
3) Frysk Wurdboek II: Nederlânsk-Frysk (Fa. A.J. Osinga, Bolswert 1952).
4) Fryske Plaknammen V, samengesteld door het Topon. Wurkforbân (F. Dykstra, Ljouwert 1952).
5) P. Sipma, Fryske Nammekunde I (Drukkerij Laverman N.V., Drachten 1952).

vraagteken te zetten. Zijn stijl is beknopt en enigszins stroef, zodat zijn betoog een toegewijde aandacht vraagt, welke evenwel rijkelijk wordt beloond. Al met al betekent dit werk een aanwinst voor de velen in en buiten Friesland, die belangstelling voor de naamkunde en haar problemen koesteren. Aan het boek zijn twee registers toegevoegd, die de waarde van het geschrift nog verhogen: een naamregister en een register van naamdelen en taalkundige verschijnselen. Het 44 blz. tellende naamregister is van de hand van Mr. M. Oosterhout, die voor dit tijdrovende werk recht heeft op onze erkentelijkheid. Ook het laatstgenoemde register, eveneens door Mr. Oosterhout bewerkt, bewijst de wetenschappelijke onderzoeker bij het snelle opzoeken van een bepaald verschijnsel uitstekende diensten.

Ten slotte vermelden wij nog, dat de uitgave mede tot stand kwam door de steun van het Harmannus Simon Kamminga-fonds en het Genootschap Pro Excolendo Jure Patrio te Groningen.

Alphen a.d. Rijn.
W.J. BUMA.

Dr. S. Keyser, *Het Tessels*. Inleiding, vocabulaire en teksten. (E.J. Brill, Leiden, 1951 - 250 blz.).

Na het verschijnen van deze Tesselse woordenlijst kunnen we over de lexicografie van de Noordhollandse dialecten niet al te ontevreden meer zijn; vergeleken bij menige andere provincie neemt Noordholland met de klankleer en het woordenboek voor het Zaans van Boekenoogen, met hetzelfde voor Drechterland van Karsten, met dit woordenboek voor het Tessels en mijn systematische beschrijving van de Wieringse woordenschat een goede plaats in. De tijd waarin deze werken verschenen, evenals de aard en de kwaliteit ervan, loopt nog al uiteen, maar niet zoveel dat de inhoud niet voor een groot deel toch vergelijkbaar is.

Deze Tesselse woordenlijst is, in al zijn beperking, een goed boek. De methode die in de inleiding wordt uiteengezet, is zeer conscientieus. De schrijver heeft n.l. het door hem zelf en anderen verzamelde woordmateriaal laten controleren door een aantal Tesselaars, en de woorden alleen dan opgenomen, waneer ze aan minstens twee van hen bekend waren. Het is dus vrijwel uitgesloten dat in deze lijst woorden zouden voorkomen, die niet werkelijk op Tessel, bij een grotere of kleinere groep van de bevolking, in gebruik zijn. M.a.w. er zal geen woord te veel in staan. Anderzijds kunnen we overtuigd zijn dat er vele woorden te weinig in staan. Op dit tekort is reeds uitvoerig gewezen in een bespreking in het Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde (jg. 69, blz. 69-79) van de hand van Prof. Van Es. Deze heeft daarin de teksten, die achter in het boek voorkomen, vergeleken met de woordenlijst en hij komt tot de slotsom dat vele woorden daaruit niet in de lijst zijn opgenomen, waaronder vooral veel samenstellingen, waarvan de betekenis in het Tessels toch soms wel afwijkt van die in het Nederlands. Ongetwijfeld is de kritiek, wat dit verschijnsel betreft, juist en het heeft geen zin, daaraan nog veel toe te voegen. Het is onbegrijpelijk dat de schrijver deze onjuiste beperking heeft gemaakt, terwijl hij het anderzijds wel van belang acht een woord als ‘tafel’ dat helemaal gelijk aan het Nederlandse is, of als ‘brün’, dat alleen in de stamvocaal van het Nederlandse verschilt, op te nemen, omdat dergelijke woorden toch ook in het Tessels worden gebruikt.

Maar niet alleen dergelijke composita ontbreken. Zo vond ik o.a. in de

tekst op blz. 243 ‘roemen’ = zich beroemen op. Ook dat is in de woordenlijst niet te vinden.

Verder is de verklaring van de woorden niet altijd helemaal bevredigend. De schrijver geeft bijv. als verklaring van ‘lijken’: 1. lijken, 2. houden van. Maar uit de tekst op blz. 246 blijkt duidelijk dat op Tessel ‘lijken’ in dezelfde betekenis gebruikt wordt als elders in Noordholland, zoals het ook vermeld wordt bij Boekenoogen en Karsten. De laatste sluit zich in zijn omschrijving geheel bij de eerste aan, n.l. ‘lijken met de inf. wordt niet alleen gezegd van iets dat *schijnt* te zijn, maar ook van wat werkelijk zo is’. Met de voorbeelden erbij geeft dit een beter indruk van het gebruik dan alleen de vertaling ‘lijken’ zonder voorbeelden, die voor iemand, die dit typisch Noordhollandse gebruik niet kent, zeer onvoldoende is.

Het is ondenkbaar dat dit gebruik van ‘lijken’ omstreeks 1900 nog niet of niet meer op Tessel bekend zou zijn, terwijl het verder in Noordholland nog altijd gebruikt wordt en sedert mensenheugenis gebruikt is. De schrijver zegt n.l. in de inleiding dat hij getracht heeft het taalstadium van ± 1900 te benaderen (hij neemt echter wel woorden op die jonger zijn, bijv. ‘fiets’). Het is ook heel moeilijk met enige nauwkeurigheid een ouder taalstadium te benaderen, het verouderen van woorden, het in gebruik komen van nieuwe gaat vaak zo geleidelijk dat men het zich ternauwernood bewust is. Maar opgave van het feit of een woord thans geheel verouderd is of bezig te verouderen mis ik in deze lijst wel heel erg.

De phonetische weergave is erg bevredigend. Wie wel eens Tessels heeft horen spreken, heeft niet veel moeite zich uit deze spelling een beeld van de klanken te vormen. Wie het nooit heeft gehoord heeft daarmee natuurlijk wel moeite, maar dat geldt zelfs voor een nauwkeurige weergave in phonetisch schrift; het kenmerkende van een dialect is in de schriftelijke weergave nooit helemaal te treffen. De gebruikte tekens, die heel weinig afwijken van de lettertekens in het Nederlands zijn duidelijk ook voor hen, die geen phonetisch schrift kunnen lezen.

In de opgave van het geslacht vond ik echter enkele onjuistheden. ‘Raam’ in de betekenis venster is volgens de lijst o., maar in het voorbeeld staat ‘de raam’, waar het dus de-geslacht heeft. Ook Boekenoogen geeft voor de Zaan dit de-geslacht, wanneer raam de betekenis venster heeft. Het jonger hetgeslacht komt waarschijnlijk op Tessel naast het oudere de-geslacht voor. Zo staat op blz. 23 ‘beroo’ of ‘broe’ met onzijdig geslacht, maar het daar gegeven voorbeeld geeft weer ‘de’. ‘Broe’ op blz. 37 wordt opgegeven met de-geslacht, met hetzelfde voorbeeld.

Hoewel dus de principes, volgens welke deze woordenlijst is opgesteld, niet helemaal duidelijk zijn en ook niet geheel bevredigend, is in ieder geval een serieuse poging gedaan een woordenschat te verzamelen, die, zo niet volledig en zelfs ongetwijfeld te beknopt, in zijn beperktheid even ongetwijfeld betrouwbaar is.

JO DAAN.

P. Gerlach Royen O.F.M., *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*. Deel III, Eerste Stuk. (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks Deel LVII, No. 1). Amsterdam, 1952.

In deze publicatie heeft Prof. Royen opnieuw een gedeelte van zijn enorme verzameling knipsels verwerkt: ruim 150 bladzijden tekst, op de gewone

geestige en behendige wijze gelardeerd met citaten van velerlei herkomst, en bovendien 120 bladzijden 'Noten en bewijsmateriaal' met zo goed als uitsluitend citaten. Zo worden het vele honderdtallen, grotendeels voorbeelden van schrijftaalgehaspel met regels en onderscheidingen die in de tegenwoordige grammatische werkelijkheid geen steun vinden.

Het lijvige boek, dat het eerste stuk vormt van het derde deel, bevat de hoofdstukken VII en VIII van het geheel (over de eerste twee delen zie *NTg.* XLI, 137 en XLII, 151 vlg.). Hoofdstuk VII is getiteld 'Multifunktionele -*n*'. Van de paragrafen waarin die -*n* cassu-*n* is of door zijn auteur te goeder trouw als zodanig is bedoeld, kan de lezer die met Royens vroegere geschriften enigermate vertrouwd is, zeggen met woorden van Royen zelf (71): 'We konstateerden dat hier niet voor het eerst'. En men kan zich afvragen of het na 1947, en na de afschaffing van de naamvals-*n* zelfs door de Eerste Kamer, nog nodig en nuttig is, aan ontsporingen bij *n*-schrijvers zo uitvoerig te demonstreren waartoe kunstmatige grammatische regels zoal leiden kunnen.

De eerste paragraaf van hoofdstuk VII, 'Halve en hele substantiveringen; numerus', handelt voornamelijk over de toepassing van de voorschriften inzake het spellen van het adjectief al of niet met -*n* naar de maatstaf van het 'zelfstandig' dan wel 'bijvoeglijk' gebruik, de voorschriften die vooral zo lastig worden bij woorden als *alle(n), beide(n), de meeste(n)*, omdat die zo dikwijls voorkomen en zo dikwijls tot twijfel aanleiding geven. Ieder die de zonderlinge voorschriften onderwijzen moet of zelf toepassen wil, kent de moeilijkheden zo goed dat hij ook hier 'niet voor het eerst constateert', en er zich geen ogenblik over verwondert dat Royens schaar uit het werk van heel wat Nederlands-schrijvenden 'fouten' knippen kan. En met alle bewondering voor Royens verzamelgeduld en zijn onvergelijkelijk talent van schikken en etaleren, zal de onderwijzende lezer moeilijk de vragende verzuchting binnen kunnen houden, waarom iemand van het gezag en het oordeel van Prof. Royen niet een meer praktische en verantwoorde regel voorstelt, die veel van het gehaspel uit de wereld zou helpen: 'Wanneer ik een regel moest formuleren....', heet het op blz. 9 veelbelovend, maar waarom dat gesteld in die voorzichtige irrealis, en intussen voortgegaan met de onhoudbaarheid van de geldende 'regel' ten overvloede aan te tonen?

Op een andere wijze schrijftalig, d.w.z. vreemd aan de tegenwoordige levende taal, zijn de meeste feiten van hoofdstuk VIII, 'Datieven bij naamwoorden en verba', waarin datieven op -*e* en enkel- en meervoudige datieven op -*en* en -*er* worden besproken. Van meer belang voor het levende Nederlands is de laatste paragraaf, over 'passieve wendingen'; hier gaat het vooral over de wendingen van het type *ik word opengedaan*. Wie constructief grammatisch werk wil doen, kan daaruit aardige gegevens putten over de mate waarin de omzetting van het indirect object in het onderwerp van een passieve constructie in het Nederlands mogelijk is, over de grenzen waarbinnen die omzetting zich vooralsnog houden moet, en eventueel voorspellenderwijze zwakke plekken aanwijzen waar die grenzen in een nabije toekomst zouden kunnen worden overschreden.

Utrecht, November 1952.

C.B. VAN HAERINGEN.

E. Blancquaert, *Dialect-Atlas van Klein-Brabant*. Tweede uitgave Met aanvullingen door Fr. Vanacker. - Antwerpen, De Sikkel, 1952. - Prijs fr. 1200. - , in portefeuille fr. 1450. - .

De *Dialect-Atlas van Klein-Brabant*, besproken *NTg.* XX, 267 vlg. en XXI,

217 vlg., was in 1925 de eerste in de door Prof. Blancquaert opgezette *Reeks Nederlandse Dialect-Atlassen*, die nu al een statige rij vormt. In die grootse onderneming was de duizendste kaart een mijlpaal, aan het passeren waarvan terecht indertijd enige feestelijke nadruk is gegeven. De herdruk van de eerste atlas is op zijn wijze ook een mijlpaal, en we kunnen ons voorstellen dat deze wel zeer opmerkelijke gebeurtenis bij een zo kostbare publicatie in een zo weinig verbreide taal, de leider met enige voldoening doet terugdenken aan de uitlatingen van belangstellende en waarderende, maar voorzichtige en vooruitziende hoofdschudders en wenkbrauwfronsers bij het uitkomen van zijn gewaagde eersteling.

Bij vergelijking met de eerste druk valt het eerst in het oog de geringere omvang van de tweede. Dat is een gevolg van de kleinere schaal van de kaarten: de schaal is namelijk gelijk gemaakt aan die van de volgende delen, en nu nemen vier kaarten dezelfde plaats in die in de eerste druk voor één kaart nodig was. Die verkleining heeft de duidelijkheid niet geschaad; een enkele maal komt het zelfs voor, dat de kleinere kaart meer geeft dan de grote van de 1e druk. Zo is op kaart 11 van (baas, tap ons vier) *pinten bier* de verkleinvorm *pintjes* erbij gekomen, waarmee we dan ook wel aan de grens van de leesbaarheid zijn. Verder is het uiterlijk veraangenaamd en het lezen vergemakkelijkt doordat de legenda, in de eerste druk gehectografeerd en hier en daar wat bleek, in de tweede gedrukt zijn. Hetzelfde geldt van de teksten, die evenals vroeger Deel I vormen (de kaarten zijn Deel II). Een aanwinst in de teksten zijn onder de nummers 140 en 141 de plaatselijke namen van landmaten en van wateren, volgens nieuwe opnemingen, verricht door Lic. Vanacker. Van dezelfde hand is ook een toevoeging onder het hoofd ‘Taaltoestand’: daar worden de dialectische namen van de voornaamste wijken in elke behandelde plaats gegeven.

Uit deze weinige bijzonderheden blijkt wel, dat er in de nieuwe uitgave, moge die dan in hoofdzaak hetzelfde geven als de vorige, uiterlijk en innerlijk heel wat meer werk zit dan men bij oppervlakkig lezen van Vanacker's bescheiden voorbericht zou denken.

Wij kunnen Prof. Blancquaert en zijn kundige medewerker Vanacker van harte gelukwensen met dit herwerkte nummer in de reeks.

Utrecht, Januari 1953.

C.B. VAN HAERINGEN.

Dr. N.A. Donkersloot: *Beeld van Tachtig*. Bibliotheek der Nederlandse Letteren. Elsevier 1952.

Onder bovenstaande goed gekozen titel heeft Dr. N.A. Donkersloot een aantal teksten van Tachtigers gepubliceerd (omvang 284 blz.) en deze uitgave vooraf doen gaan van een inleiding (LVIII blz.). Zijn keuze omvat representatieve stukken en een weloverwogen rangschikking van het scheppende en het critische werk maakt de samenhang duidelijk. Donkersloot volgt de gebruikelijke indeling: de nieuwe poëzie, de nieuwe kritiek en het nieuwe proza; maar hij verleent het beeld van Tachtig scherper trekken, door een aantal teksten bijeen te brengen, die betrekking hebben op de ‘Dichtervriendschap Kloos en Verwey’ en door een keuze van teksten, die in het bizonder het voor Tachtig zo typerende contact tussen ‘Schilders en Schrijvers’ illustreren. Hij had bovendien de gelukkige gedachte het prospectus van De Nieuwe Gids van 1885 af te drukken. Donkersloots keuze is over het algemeen

goed te noemen. De afdeling ‘Nieuw Proza, Naturalisme’ bevat echter te veel proza over het naturalisme, te weinig naturalistisch proza zelf: alleen

een verhaal van Aletrino. Aan het beeld van Tachtig, zoals Donkersloot het vormt, ontbreken Van Deyssel als naturalist en eveneens Van Eeden en Couperus als scheppende prozakunstenaars. Bij de teksten, die de eindphase demonstreren zijn er wel, die de kentering aantonen in Van Deyssel en in Gorter, geen, die dat doen voor Verwey, bijv. uit ‘Aarde’ of uit de inleiding tot de uitgave van het Tweemaandelijks Tijdschrift. De belangrijke rol, die Diepenbrock in de algemene kentering na 1890 heeft gespeeld, komt hier evenmin tot uitdrukking.

Bij lezing van de inleiding heb ik het volgende genoteerd:

Op blz. III vindt Donkersloot het te sterk uitgedrukt, als men Tachtig een revolutie noemt in de literatuur, maar hij heeft in dit verband geen bezwaar tegen het woord omwenteling. Het verschil ontgaat me. Op diezelfde blz. wordt de titel van Van Deyssels brochure over Netscher onjuist vermeld; ditzelfde is het geval op blz. IX, op blz. 90 staat de juiste titel. Op blz. III staat een onnauwkeurige aanhaling uit de ‘Chronique scandaleuse’ van Van der Goes, op blz. 74 is deze zaak in orde. Blz. IV wijst de voorstelling van Tachtig als een ‘doorbraak’ af, blz. XLV voert haar weer in. Op blz. X wordt de kwestie Klaasje Zevenster in 1866 geplaatst, op blz. XL, terecht, in 1865. Op blz. XIII is 1885 het jaar, waarin de Grasprietjes verscheen, blz. XXII herhaalt het, maar blz. 80 noemt abusievelijk 1886. Op blz. XXVI moet in de derde regel van het eerste citaat uit Verwey ‘Gij’ geen hoofdletter hebben. Op dezelfde blz. woiden verzen geciteerd uit Vondel en Amsterdam, 1937, (moet zijn: Amsterdam en Vondel), welke verzen in dat gedicht vergeefs gezocht worden en tenslotte te vinden blijken in ‘Bij het Haardvuur’, dat in ‘Het Levensfeest’ van 1912 staat. De zin, die de tweede alinea vormt van blz. XXX valt niet te lezen. Op blz. XXXIV zal de bevreemdende mededeling dat Kloos in de letterlijke zin van het woord een dichter pur sang was, kunnen vervallen door een komma te plaatsen vóór ‘een dichter’. Op blz. XXXV moet ‘Van het leven van Verwey’ zijn ‘Van het Leven van Verwey’. Het gedeelte over Vosmaer op deze en de volgende blz. hoort niet in dit hoofdstukje. Op blz. LVI moet, waar sprake is van het debuut van Henriette Van der Schalk en dat van Leopold, tot goed begrip van de tekst een komma staan tussen ‘gedichten’ en ‘verschenen’. Blz. LVII dateert ‘De Dood van het Naturalisme’ in 1892, blz. 275 in Maart 1891, dit laatste terecht (zie De Nieuwe Gids van April 1891). Op blz. LVII laat Donkersloot Marsman in 1929 het vitalisme dood verklaren. Dit moet zijn 1933.

Bij het lezen van de teksten van de hieronder genoemde auteurs valt te noteren:

Blz. 21, eerste sonnet van Kloos, vs. 9: De Nieuwe Gids en de eerste druk van Verzen hebben een komma aan 't eind, idem in vs. 11; ‘droom’, vs. 12, heeft in DNG en V. een accent; vs. 13 ‘in’ heeft in DNG een accent, in V. niet, volgens blz. 23 citeert Donkersloot DNG. Precies hetzelfde geldt voor ‘kim’ op blz. 21, sonnet II, vs. 4; vs. 7 heeft ‘Dan’, terwijl zowel DNG als V. ‘Dàn’ hebben; vs. 10 ‘éénen’ wijst op overname uit V., niet uit DNG. Het sonnet Eva (blz. 22) vs. 2 heeft ‘kwàm’ en ‘zag’, maar DNG en V. hebben ‘kwam’ en ‘zàg’; hetzelfde geldt voor ‘al’ in vs. 5. De fragmenten van Persephone op blz. 24 en 25 hebben de tekst van DNG, echter slordig overgenomen. Kloos' Ganymedes op Aarde (blz. 26) vertoont storende fouten, o.a. neergevleid i.p.v. ter neergevleid, zonlicht i.p.v. zonnelicht, zo i.p.v. zoo; hier is niet te zien of DNG dan wel V. is gevolgd.

In het eerste vers van Engelenzang op blz. 30 is een woord uitgevallen.

In Christus aan het Kruis heeft in vs. 8 Beminde ten onrechte een hoofdletter. Op blz. 31 heeft het elfde vers van Christus van het Kruis het uitroepteken van de latere drukken, DNG heeft een:. De sonnetten van Hélène Swarth vertonen evenmin de druk van DNG. Rouw om het Jaar van Verwey heeft storende fouten: gedruisch i.p.v. geruisch, maan i.p.v. maand; bovendien een afwijkende interpunctie. Terwijl E Tenebris (blz. 36) wel met de datering: Oudejaarsavond '83 wordt afgedrukt, moet Rouw om het Jaar de zijne missen. Het sonnet in het midden van blz. 38 heeft in vs. 11 ‘droomen’ i.p.v. ‘droom’ en in vs. 13 ontbreekt de komma tussen ‘rijke’ en ‘milde’. De verzen van Cor Cordium staan in twee verschillende spellingen afgedrukt en bevatten bovendien vele onnauwkeurigheden. Het zelfde geldt voor de sonnetten uit de reeks Van de Liefde die Vriendschap heet. In Opdracht, blz. 113, vs. 1 moet deez een s hebben i.p.v. de z. Vs. 1 van Prooimion heeft hoofdletters voor de woorden visioenen en jeugd en vs. 12 ‘Mijns Zelfs-elf’ moet zijn ‘Mijns zelfs-Zelf’. Blz. 114, sonnet I, vs. 6 vertoont ‘gesmoord’ i.p.v. ‘vermoord’ en op blz. 116 staan twee sonnetten uit: Van het Leven in de nieuwe spelling, maar óók met fouten. Het stuk van Van Eeden over Een Liefde is, ondanks de vermelding, niet overgenomen uit DNG. Jan Veths beschouwing over Mauve bevat zowel t.a.v. de tekst in DNG als de tekst van 1905 storende fouten: een gedekten hemel i.p.v. den gedekten hemel, regenlucht i.p.v. regenluchten, opasemende i.p.v. opwasemende; in de tweede regel van de laatste alinea hoort het woordje ‘dan’ niet. Een Executie van Ary Prins heeft hinderlijke fouten en weglatingen. Dit geldt nog sterker voor de Mei-fragmenten: bijv. kwam i.p.v. kan, zij i.p.v. hij, bleekgrauw i.p.v. blauwgrauw, ‘en werd als jonge man’ i.p.v. ‘en werd weer als de jonge man’. De gedichten uit Gorters Verzen zijn, uit welke publicatie dan ook, overgenomen met vele kleinere en grotere onjuistheden en zeker niet uit DNG, de aangegeven plaatsaanduiding. Ook die aanduiding is soms onjuist, want (blz. 224) het bekende fragment ‘Mij brandt dit eene groote verdriet’ heeft niet in DNG gestaan. De gedichten van Kloos op blz. 248 en 249 vertonen ook nieuwe spelling en hebben een onnauwkeurige interpunctie. Het stukje over Verlaine van Jan Veth is slordig overgenomen: woorden zijn veranderd of weggevallen. Dit geldt ook voor de gedichten van Leopold en voor de fragmenten uit ‘Menschen en Bergen’. ‘De Dood van het Naturalisme’ ontbeert de vermelding van Zola's boek, dat de aanleiding werd tot deze beschouwing en eveneens de citaten uit Mallarmé en Verlaine. Op blz. 275 (Van Zola tot Maeterlinck) staat abusievelijk 1894 i.p.v. 1891, in de mededeling tussen haakjes, welke mededeling in een noot thuis hoort. En waarom moet dit stuk het zonder plaatsaanduiding en jaartal stellen? Zeer hinderlijke fouten staan op blz. 280 in het kenteringssonnet van Gorter ‘Het riviergras waar zich het vee in baadt’; vs. 12 luidt bij Donkersloot ‘als op een bergpad slaat een toren flauw’ hetgeen moet zijn ‘als op een bergstad staat een toren flauw’. Het sonnet op blz. 282 (midden) is zeker niet uit De Nieuwe Tijd overgenomen (zie Duister i.p.v. bloemen).

Het bovenstaande geldt voor de enkele teksten, die ik controleerde. Een herdruk van *Beeld van Tachtig* moge een zorgvuldige herziening van de teksten meebrengen. Want zoals ze nu staan afgedrukt, doen ze noch de Tachtigers noch de weloverwogen keuze van Donkersloot ook maar enig recht wedervaren.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Dr. C.W. de Groot S.J.: *Jan Steen. Beeld en Woord*. (Utrecht - Nijmegen - Dekker en Van de Vegt N.V. - 1952. Nijmeegs proefschrift). Prijs f 7,90.

Dat dit, in hoofdzaak kunsthistorische, proefschrift in aanmerking komt voor een bespreking in ons tijdschrift, wordt verklaard, als wij in het *Voorwoord* lezen: 'Het doel van deze studie is vooral, het werk van Jan Steen te onderzoeken in de samenhang met de letterkunde'.

De Inleiding geeft dus een 'beeld van de tijd'. Zowel de schilderijen als de gedichten van Huygens en Cats brengen ons in aanraking met een 'eenvoudig, stoer, kerngezond geslacht', dat 'onmiddellijk, fel, reageert op het leven'. Huygens, in zijn *Trijntje Cornelisd*, en Hooft, in zijn *Warenar*, uiten zich even vrijmoedig als Jan Steen: het toenmalige publiek kon ook 'grove vrijmoedigheid' verdragen.

Het hoofdstuk over de *Inhoud* begint met een beschouwing over de velerlei 'religieuse schilderijen', waarvan de inhoud uiteraard betrekking heeft op de H. Schrift, maar waarbij ook 'behoefte om te moraliseren' hem vatbaar maakt voor andere inspiratiebronnen, als de werken van Cats. De schr. toont verwantschap aan van sommige onderwerpen bij Jan Steen met gedichten als *Selfstrijt* en *Houwelijck* (blz. 28-34). Ook voor andere onderwerpen van Jan Steen is een soortgelijke bron aan te wijzen o.a. een toneelstuk van Abraham de Koning over *Samson en Delila* (blz. 34), terwijl vroeger al gewezen is op de overeenkomst van Job de Wael's *David en de Goliath* (1619) met de behandeling van hetzelfde onderwerp door Jan steen (blz. 35). Dit zijn niet de enige gevallen van opmerkelijke overeenkomst. Ook de mogelijkheid dat profane toneelspelen voor de schilder een 'bron van inspiratie' geweest zal zijn, is reeds vroeger opgemerkt. Al is rechtstreekse invloed van rederijkersspelen en kluchten zelden te constateren, zulk toneelspel doet ons het werk van Jan Steen en de mentaliteit van de zeventiende-eeuwers beter begrijpen. Als voorbeeld wijst de schr. o.a. op Starter's klucht van *Jan Soetekau* (blz. 40) en W.D. Hooft's *Jan Saly* (blz. 41-43). De 'onnozele vrijer' en de bespottelijke oude vrijer zijn geliefde typen, zowel op het toneel als bij Jan Steen.

Een ander thema is de spot met de rederijkers, die ook aardig een dramatische uiting vond in Grambergen's klucht *Den Hartoog van Pierlepon*, door de schr. uitvoerig geciteerd (blz. 44-47). Gemeenschappelijk zijn ook de boordeelscènes. Mogelijk heeft Jan Steen de *Bedrogen Lichtmis* van J. de Moll in en een van zijn schilderijen vrij bewerkt. Het herhaalde motief van een doktersbezoek bij Jan Steen brengt ons in een bepaalde toneelsfeer en toneelsituatie, waarbij een bron niet precies aan te geven is en men aan invloed van Molière zou kunnen denken (blz. 51-54).

In een volgende afdeling wordt er de aandacht op gevestigd dat de schilderijen van Jan Steen herhaaldelijk de herinnering oproepen aan bekende *Spreekwoorden* en spreekwoordelijke uitdrukkingen in de volkstaal. Verrassend en overtuigend zijn de vele voorbeelden die de schr. aanhaalt, o.a. *Soo de ouden songhen, soo pypen de jonghen*, maar belangrijk is uit dat oogpunt vooral een schilderij, genaamd *In weelde siet toe, De verkeerde weerelt*, waar Jan Steen het voorbeeld van Breughel en Sebastiaan Vrancx volgt (blz. 63-64). Dat hier geen toeval in het spel is, blijkt uit de voorkeur voor spreekwoorden en volksrijmpjes die Jan Steen zelf op zijn schilderijen plaatste.

Van minder belang zijn de schilderijen over mythologische onderwerpen, als *De Sater en de Boer*, ook in Vondel's *Warande der dieren* verhaald. Belangrijker is, uit folkloristisch oogpunt, de schildering van het volksleven, o.a.

de viering van *Driekoningen, Sint-Nikolaas, Vastenavond, bruiloftsgebruiken*.

Verband met de letterkunde verliezen wij uit het oog, als de schr. onze aandacht vraagt voor *Symboliek en allegorie* op de schilderijen van Jan Steen, waar hij, in aansluiting bij het proefschrift van Dr. D. Bax allerlei biezonderheden vernuftig, hoewel niet altijd overtuigend, interpreteert.

In het bovenstaande hebben wij slechts de eerste helft van dit proefschrift besproken. Er volgen nog hoofdstukken over *De vorm* en *De geest* van Jan Steen's schilderkunst (III en IV) en over *De roem van Jan Steen* (V). Wij willen echter nog wijzen op een interessant *Aanhangsel* (blz. 206-214). Daar bespreekt de schr. uitvoerig schilderijen, die vroeger ten onrechte aan Jan Steen werden toegeschreven. Ze zijn van Richard Brakenburgh, een navolger van Jan Steen, die ‘de belangstelling voor het toneel van de meester overgenomen heeft’ en zich voor zijn kunst geïnspireerd heeft op de *Jan Klaaz*-cyclus van Thomas Asselijn, waaruit ter toelichting fragmenten aangehaald worden.

Dit degelijke en tegelijk boeiend geschreven proefschrift, getuigend van uitgebreide kennis en belezenheid, bovendien overvloedig geïllustreerd, verdient dus ten volle de aandacht, ook buiten de kring van belangstellenden in de geschiedenis van onze schilderkunst.

C.G.N. DE VOOYS.

Allicht.

Het zal velen opgevallen zijn, dat het bijwoord *allicht* meer en meer de waarde begint te krijgen van ‘natuurlijk!’, ‘vanzelfsprekend!’, ‘nogal glad!’, enz. Als men zegt: ‘En natuurlijk moest ik die kans wagen’, kan men als normale reactie van de toegesprokene verwachten: ‘Allicht!’ Ook met *niet* verbonden komt het voor: ‘Je begrijpt, hijzelf er heen gaan, dat paste niet!’ -. ‘Allicht niet!’ Deze gebruikswaarde van het bijwoord is, naar mijn indruk, vrij jong, maar wint snel veld, zoals dat regel is bij emphatisch geladen woorden. Dat het W.N.T. 2, kolom 209, het woord in deze betekenis niet vermeldt, is begrijpelijk. Maar dat het Supplement 1, 8ste afl., kolom 952, in 1949 verschenen, er niet van rept, valt op en nog meer, dat het aan de laatste druk van Koenen is ontsnapt. Ter verklaring kan men aanvoeren, dat ons *allicht* tot nu toe alleen welig tiert in de dagelijkse omgangstaal: tot voor kort had ik het nimmer in geschreven teksten gelezen. De eerste ontmoeting frappeerde mij dan ook zo, dat ik mij verplicht gevoelde die te melden. Het woord komt n.l. voor in de ‘Letterkundige Kroniek’ van de Nieuwe Rott. Crt. van 22 Nov. 1952, bl. 2 en wel in een bespreking van Raymond Brulez' De Haven: ‘De persoonlijke beschrijvingskunst van de romancier heeft hier echter toch ook weer zijn algemene kant, omdat de chroniqueur tegelijk een scherp beeld ontwerpt van het Vlaamse volkskarakter in zijn voornaamste elementen, èn in zijn kostelijke afwijkingen, waarin Brulez toch nooit - *allicht niet!* - de leutige kant van Timmermans inslaat.’

(curs. niet van de boekbespreker: allicht niet!).

J. NAARDING.

Aankondigingen en mededelingen.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden: 1950-1951.

Dit Jaarboek wordt geopend met een rede van de toenmalige voorzitter A. Mout over *De hedendaagse mens en de poëzie*. Daarop volgen een drietal voordrachten, die alle betrekking hebben op het tijdperk waarin de Maat-

schappij ontstond, n.l: *Letterkundige stromingen en -kritiek in Nederland tijdens de eerste levensjaren van de Maatschappij* door J.C. Brandt Corstius; *De Nederlandse taalkunde tijdens de eerste levensjaren van de Maatschappij* door H. de Buck; *Culturele aspecten en perspectieven in Nederland omstreeks* 1775 door G.M. de Gelder. - In een uitvoerige voordracht wijst E.J. Dijksterhuis op de betekenis van *Simon Stevin*. - Onder de talrijke *Levensberichten* vestigen wij de aandacht op de volgende, in alfabetische orde: Letterkundigen: *Jan van Oudshoorn* (door K.A. Mayer), *Victor de Meyere* (door Paul de Keyser), *Carel Scharten* (door Dirk Coster). Neerlandici: *P.L.F. Daniëls* (door P. Lambermond), *Jacoba H. van Lessen* (door C.B. van Haeringen), *D.C. Tinbergen* (door C.G.N. de Vooys), *A.A. Verdenius* (door A. Zijderveld), *P. Lucidius Verschueren* (door P. Polman), *J.A. Vor der Hake* door M.J. Langeveld.

Zinswoorden.

Onder ‘zinswoorden’ (Satzwörter) verstaat men samenstellingen van een verbale stam, met een daarvan afhankelijk, volgend of voorafgaand substantief, voornaamwoord of bijwoord, bijv. *bedilal, albedil* (zie *Ned. Spr.* § 68, 3de druk § 81). De verklaring van dergelijke samenstellingen levert allerlei moeilijkheden op. Grondig is dit onderwerp behandeld in een publicatie van de Universiteit te Uppsala: *Zur Inversion in Deutschen Satzwörtern* door Sten Hagström (Uppsala - A.B. Lundequistska Bokhandeln - 1952). De schrijver toont zich ook op de hoogte van wat in Nederland over dit onderwerp geschreven is: op blz. 9-11 bespreekt hij, met Nederlandse voorbeelden, de opvattingen van Dr. J.H. van Lessen, in haar proefschrift, en van Dr. M. Schönfeld, in zijn *Historische Grammatika*.

Syntaxis van zeventiende-eeuwse ‘stadhuistaal’, ambtelijke en handelstaal.

De verschijning van Jan van Riebeeck's *Dagregister* heeft aanleiding gegeven tot een breed opgezette *Sintakties-stilistiese studie van die Dagregister van Jan van Riebeeck*, waarop Dr. J.A. Verhage aan de Universiteit van Kaapstad gepromoveerd is[1)]. In zijn *Inleiding* sluit hij zich begrijpelijkerwijze dankbaar aan bij de *Zeventiende-Eeuwsche Syntaxis* van G.S. Overdiep, al oppert hij tegen diens stelsel ook enige bezwaren.

Uit het *Dagregister* koos hij 150 bladzijden, voor dit onderzoek het meest geschikt, met de bedoeling de opgemerkte verschijnselen ook statistisch, in vergelijking met Overdiep's gegevens, vast te leggen. In een zestal hoofdstukken onderzocht hij, uitvoerig en grondig, achtereenvolgens: *Die vorm van die meedelende hoofsin en bijsin, die participia praesentis en perfecti, die infinitief as beknopte sin, besondere konstruksies* en *samentrekking*. Belangrijk is vooral de *Slotbeskouwing* in het achtste hoofdstuk, waarin Van Riebeeck's stijl gekarakteriseerd wordt: het ambtelijk karakter, maar daarnaast zijn talent van vertellen, zijn streven naar beknoptheid, maar ook zijn afwijkingen van de logische syntaxis. De samenvatting luidt: ‘Sy styl is somtyds moeilik. Dit is hoofsaaklik toe te skrijwe aan twee eienskappe: sij lus tot uitvoerigheid en sy strewe na beknoptheid van vorm. In altwee gaan hy te ver. Hy oorlaai sy sinne, onderbreek hulle te dikwels en rek hulle te veel uit, terwyl hy deur die keuse van 'n

1) Kaapstad - A.A. Balkema - 1952; 238 blz. Prijs geb. 15/ - .

al te beknopte vorm, deur sy sug na sametrekking onduidelik word. Ook in ander opsigte is hy geneig om te oordryf: hy verswaar sy sinsverbande, sy aanlope en sy partisipale groepe. Hy gebruik baie partisipiale

groep. Die gevalle van ongemotiveerde inversie na *ende* is besonder talrijk. Sy styl toon tekens van haastigheid of slordigheid.

Wanneer Van Riebeeck as gevolg van sy lus tot skrywe en sy lewendige belangstelling in alles wat om hom aangegaan het, uitwei oor allerlei minder amptelike sake, kan hy onderhoudend vertel, maak hy menige rake opmerking en gee hy blyke van 'n gevoel vir humor'.

Dit proefschrift is een aanwinst voor de studie van het zeventiende-eeuwse schriftelijke taalgebruik en kan weer als grondslag dienen voor soortgelijk onderzoek.

Taalfilosofie.

Het *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie* van Oktober 1952 bevat ook de *Annalen van het Genootschap voor Wetenschappelijke Philosophie* (Assen - Van Gorcum en Comp.). Daarin zijn twee verhandelingen opgenomen die taalkundigen kunnen interesseren, n.l. Dr. Raymond Hoekstra: *De taal der kunst* en S. Kooi: *Taalanalyse en oordeelsstudie*.

Middeleeuwse stichtelijke exempelen.

Wij ontvingen een boek van Dr. Ph. J. Huyser over *Het exempel in de prediking* (Groningen - J. Niemeyer - 1952), waarin dit onderwerp van de oudste tijden tot heden uitvoerig behandeld wordt. Uiteraard ligt het voor het grootste deel op theologisch gebied, maar het onderwerp heeft ook een litterair-folkloristische zijde. Dat geldt voornamelijk de Middeleeuwse periode. De schrijver behandelt dus vrij uitvoerig *Het exempel in de prediking der Middeleeuwen* (blz. 95-118), 'toen het, inzonderheid in de 13e en 14e eeuw, een periode van hoogconjunctuur beleefde, als daarvoor of daarna nauwelijks is aan te wijzen'. In de aantekeningen (blz. 159 vlg.) vindt men daarbij een litteratuur-opgave, die van grote belezenheid getuigt.

Een bundeltje essays over Louis Couperus.

Geen betere reklame voor de gezamenlijke werken van Couperus hadden de uitgevers kunnen bedenken dan de goedkope uitgave van een goed verzorgde verzameling essays, waarin de betekenis van deze schrijver van verschillende zijden belicht wordt.[1)]. Wij volstaan met de opsomming van de auteurs en de behandelde onderwerpen. Na een *Inleiding* door de kommissie van redaktie volgen bijdragen van F. Bordewijk (*Louis Couperus en de fantasie*), Menno ter Braak (*Tachtiger, meer dan Tachtiger*), N.A. Donkersloot (*Analyse van een roman: Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan*), Pierre H. Dubois (*Couperus en de materie*), Anton van Duinkerken (*Louis Couperus*), Albert Helman (*De stille kracht in het oeuvre van Couperus*), Julien Kuypers (*Over Louis Couperus*), Anne H. Mulder (*Après tout van Couperus de dingen die voorbijgaan*), Top Naeff (*Louis Couperus en de legende*), P.H. Ritter (*Over de stijl van Couperus*), Elisabeth de Roos (*Couperus en zijn Haagse romans*), C. Serrurier (*Een momentopname van Couperus' persoonlijkheid*), G. Stuiveling (*Louis Couperus: verteller, verbeelder*).

1) Amsterdam - 'De samenwerkende uitgevers' - 1952; 88 blz. Prijs f 0,95.

Een bundeltje essays over Paul van Ostayen.

Het bovenstaande is als voorbeeld gevolgd door de uitgevers van de gezamenlijke werken van Paul van Ostayen[2)]. De auteurs die gevolg gegeven hebben

2) Antwerpen De Sikkel (Daamen N.V.) Van Oorschot - 1952; 96 blz. Prijs f 0,90.

aan de uitnodiging om een bijdrage te leveren, zijn: Jozef Muis (*Paul van Ostayen en de stad*), E. du Perron (*Cahiers van een lezer*), Jan Engelman (*Paul van Ostayen*), M. Nijhoff (*Paul van Ostayen*), M. Gilliams (*De man voor het venster*), Gaston Burssens (*Paul van Ostayen, zoals hij was*), J.J. Klant (*De poëzie van Van Ostayen*).

Intonatie en grammatische funktie in het Nederlands.

Een voordracht, door Gerlach Royen, gehouden in een vergadering van de Kon. Ned. Akademie over dit onderwerp, is in de *Mededelingen*, deel 15, No. 8, afgedrukt[1]. In het eerste gedeelte worden zinnen beluisterd, waarin adjektieven ontbreken; in het tweede deel gaat het juist om de 'wisselende kwesties', veroorzaakt door optreden van het adjektief, 'dat het beslissende woord pleegt te spreken'. Daarbij doet zich de vraag voor of men bij verbindingen met woorden als *luxe-, model-* te maken heeft met geadjektiveerde substantieven of met het eerste deel van samenstellingen. Het derde gedeelte gaat over de verhouding tussen het indirekte en het direkte voorwerp. Aan het slot vestigt de auteur er de aandacht op, dat hij 'overal uitging van zijn persoonlijke intonatie'. Dat trof ook de hoorders bij de voordracht van deze Limburgse geleerde. Dat zal ook de lezers treffen, als ze vernemen dat de toonhoogte geschat wordt met behulp van termen, ontleend aan muzikale intervallen: van terts tot oktaaf. In andere Nederlandse gewesten is zulke sterk wisselende toonhoogte zeldzaam, terwijl daar het aksent van nadruk weer veel opvallender is, tenzij de uitspraak 'eentonig' gaat worden.

Lambert ten Kate als germanist.

Overtuigd dat de verdiensten van Lambert ten Kate als germanist nog onvoldoende in het licht gesteld zijn, heeft Prof. Dr. F.A. Rompelman in de *Mededelingen der Kon. Ned. Akademie*, Nieuwe Reeks, Deel 15, No. 9, een verhandeling over dit onderwerp gepubliceerd (Amsterdam - Noord-Holl. Uitg. Mij. - 1952). (Prijs f 1,40.)

Menselijke Verstandhoudingsmiddelen.

Onder deze titel zijn - bij H.P. Leopolds Uitgevers Mij. N.V., 's-Gravennage - de vijf voordrachten verschenen, die gehouden zijn op het zesde symposion van de Sociëteit voor Culturele Samenwerking. Het vierde (van C.F.P. Stutterheim) handelt over 'Literaire taal en verstanhouding', het aatste (van A. Reichling) over 'Taal als verkeersmiddel'.

Essays van Prof. P. Geyl.

In de onlangs verschenen bundel *Reacties* (Utrecht - 1952), voor een vroot deel van historische aard, vestigen wij de aandacht van onze lezers op een drietal. De oudste bijdrage, *Multatuli* en *Van Lennep*, dagtekenend van 1911, behandelt het

1) Amsterdam - N.V. Noordholl. U.M. - 1952. Prijs f 1,40.

auteursrecht van de Max Havelaar. De beide andere, *Busken Huet als geschiedschrijver en Reacties op Ter Braak en Perron*, zijn eerst in *De Gids* van 1952 en 1951 verschenen.

Handelingen van het twee en twintigste Nederlands Philologen-Congres.

Bij de firma J.B. Wolters te Groningen verscheen deze bundel Handelingen, van het Congres, de 17de en 18de April 1952 te Utrecht gehouden. Behalve een algemeen verslag vindt men daarin de volledige tekst van H. Wagen-

voort openingsrede (*Eilanden der Zaligen*) en van E.J. Dijksterhuis (*Clio's Stiefkind*). Van de zeer talrijke voordrachten, in de velerlei secties gehouden, is een beknopt verslag opgenomen, met de daarop volgende discussie.

Inaugurele rede van Prof. W.J.M.A. Asselbergs.

De Nijmeegse opvolger van Prof. Gerard Brom koos als onderwerp van zijn op 30 Jan. 1.1. uitgesproken rede: *Vijftig jaar na Schaepmans dood. Een bladzijde uit de voorgeschiedenis der moderne interpretatie-methode*. (Bussum - Paul Brand N.V. - 1953. Prijs f 1,-). De spreker stelde zich ten doel: 'heropening van het onderzoek naar de aesthetica van doctor Schaepman'. Allereerst valt te letten op zijn bijbelse schoonheidsleer, die uitgaat van de nauwe samenhang tussen het ware en het schone. Poëzie is wel de hoogste gave, maar niet een onontbeerlijke levensvoorwaarde. Zijn opvatting wordt dan verduidelijkt door zijn polemiek met J.H. Gunning. Bij de beoordeling van Schaepmans gedichten moet men in het oog houden tot wie hij zich richtte: niet tot Roomse individuen, maar tot de Roomsen als bestanddeel van het Nederlandse volk: 'Een deel van zijn letterkundige aesthetica laat zich op dit onderscheid terugvoeren.'

C.D.V.

Nederlandse spraakkunst voor Denen.

Mevrouw Annie Holch Justesen, litt. doctoranda, heeft een *Hollandsk Grammatik* bewerkt (Kopenhagen, 1952; 158 blz.), die zich aandient als een omgewerkte uitgave van het gelijknamige boek van Martha Muusses en L.L. Hammerich, maar in omvang en opzet zozeer daarvan verschilt, dat het een heel nieuw boek is geworden. De afdeling 'klankleer', een voortreffelijk stuk werk, is van de hand van de bekende vrouwelijke lector aan de universiteit te Kopenhagen Eli Fischer-Jörgensen. De grootste afdeling van het boek is de 'vormleer', die de woordvormen en het gebruik daarvan behandelt, en daarbij steeds wijst op bijzonderheden waarin het Nederlands van het Deens verschilt. Zo wordt uitvoerig het gebruik van de praeposities besproken; waarderende vermelding verdient ook de zorgvuldige bespreking van de infinitief met en zonder *te*. Er is verder een kort hoofdstuk over 'woordorde', en een vrij lang over 'woordvorming'. Alles getuigt van scherpe en juiste waarneming en is met goede voorbeelden toegelicht.

Het boek is in de eerste plaats bestemd voor studenten die van het Nederlands maken ongeveer wat wij een 'bijvak' zouden noemen, maar ook voor mensen die enige praktische kennis van het Nederlands willen verwerven. Voor beide rubrieken van gebruikers zal het goed kunnen dienen.

C.B.v.H.

Ontvangen boeken.

A. Cohen: *The phonemes of English. A phonemic study of the vowels and consonants of standard English* (The Hague - Martinus Nijhoff - 1952). (Prijs f 6,-.).

Sien Jensema: *Hidde Betuun* (een verhaal in Gronings dialekt) (Assen - Van Gorcum en Comp. N.V. - G.A. Hak en Dr. H.J. Prakke - 1952). (Prijs f 4,70, geb. f 5,90).

A. Wildschut en J. Karsemeijer: *Het nodige uit de Nederlandse Spraakkunst. Vierde druk* met bijbehorende *Oefeningen, deel I, Derde druk*. (Groningen - J.B. Wolters - 1952). Prijs f 1,40 en f 1,60.

Jos. J. Gielen: *Opdrachten bij de bestudering van Woordkunst. Tweede druk*. (Groningen - J.B. Wolters - 1952). Prijs f 0,75

C. Apeldoorn en Dr. A.J. de Jong: *Beknopte Nederlandse Spraakkunst. Zestiende druk* (Prijs f 1.90).

Dr. C.G.L. Apeldoorn en P.J.N. van Doorne: *De Spellingregels en hun toepassing. Derde druk* (Prijs f 1.50).

F.C. de Joode en E.A.J. Scheepmaker Jr,: *De puntjes op de i. Vierde druk* (Prijs f 1.40).

(Deze drie te Purmerend - J. Muusses - 1953).

Uit de tijdschriften. (Jan. - Febr.)

De Gids. Jan. Gerard Knuvelder bespreekt uitvoerig en met veel waardering de romans van J. van Oudshoorn, een schrijver wiens talent, aanvankelijk onder invloed van De Nieuwe Gids, in zijn later werk tot volle rijpheid kwam, maar eerst vrij laat op de volle waarde geschat werd. - E.J. Dijksterhuis bespreekt twee bundels studiën van J. Geyl: *Tochten en Tournooien* en *Reakties*.

De Nieuwe Stem. Jan. Jan Romein beoordeelt de jongste bundel essays van Garmt Stuiveling, *Triptiek*, in vergelijking met de voorafgaande *Rekenschap* en *Steekproeven*.

Critisch Bulletin. Nov. Anthonie Donker bespreekt uitvoerig *Leopolds Verzameld Werk*. - R. Blijstra geeft een inleiding bij verschillende korte geschriften van jonge auteurs. - J.B. Charles pleit voor het soort experimentele kunst van Bert Schierbeek, die ‘zelfwerkzaamheid van haar consument vraagt’. - Erik van Ruysbeek schrijft naar aanleiding van de studie van A. Westerlinck over Karel van de Woestijne.

Dec. J.P. van Praag schrijft een persoonlijke *Herinnering aan H. Roland Holst*. - K. Jonckheere beoordeelt *Het Gevecht met de Engel* van Herman Teirlinck, met het opschrift ‘de triomf van de stijl’. - A. Donker beoordeelt *Het Geheim* van J.B. Charles. - R. Blijstra beoordeelt twee boeken: F. Bordewijk's *De doopvont* en Raymond Brulez' *De Haven* onder het motto ‘De auteur grijpt in’. - Jeanne van Schaik-Willing oppert bezwaren tegen S. Vestdijk's roman *Op afbetaling*, maar besluit: ‘Ondanks alles is het een belangwekkend boek’.

Jan. Martinus Nijhoff publiceert een Antwerpse toespraak over *Paul van Ostayen*, naar aanleiding van het verschijnen van zijn verzameld werk, dat - in aansluiting daarbij - besproken wordt door Anthonie Donker. - Beoordelingen levert R. Blijstra van Hugo Claus' *De Hondsdagen*, Adriaan van der Veen's *Het wilde Feest* en Johan van der Woude's *Schandaal om Dokter Knox*, onder het opschrift: *Werk van drie generaties*. - Siegfried van Praag beoordeelt David de Jong's *Muiterij op de gracht*; K. Jonckheere: Gaston Burssens' *Pegasos van Troja*; M.A. Beek: Bertus Aafjes' *Vorstin onder de landschappen* (*Met Bertus Aafjes in Palestina*).

Het Boek van Nu. Dec. G. Stuiveling herdenkt Henriëtte Roland Holst bij een portret, en publiceert een te Brussel gehouden toespraak: *Julien Kuypers zestig jaar*. - Pierre H. Dubois bespreekt met veel waardering *De mémoires van Raymond Brulez. Het derde deel van ‘Mijn Woningen’*. - P.H. Ritter Jr. beoordeelt, onder het opschrift *Een vinger op de lippen* een boek van Pierre

H. Dubois: *Bekentenissen van Lorenzo Vitelli*. - De *Kroniek van het proza* van Top Naeff behandelt *De haan kraait ten derde male* van Har Scheepens.

Jan. Pierre H. Dubois beoordeelt Garmt Stuiveling's bundel essays *Triptiek*, waarin deze auteur, in tegenstelling met zijn vorige bundels, zich 'aan de andere zijde van het voetlicht der historie' plaatst, omdat de beoordeling van hedendaagse letterkunde hem leidt tot 'onomwonden subjectiviteit'. - J.C. Brandt Corstius beoordeelt J.H. Leopold's *Verzameld werk*, deel II. - In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Top Naeff o.a. de roman *Parijs dode stad* van Jan Blokker. - J.M. Japin bespreekt uitvoerig, onder, het opschrift *Lof der intuitie*, deel IV en XI van Nico van Suchtelen's *Verzamelde werken*, nl. de roman *Demonen* en het voor zijn levensbeschouwing karakteristieke *Tot het Al-Ene*. - Jan Greshoff vervolgt zijn rubriek *Lezen met een potlood* (*V*).

Roeping XXVIII, No. 9. Henri Bruning publiceert een fragment uit zijn boek *Guido Gezelle, de andere*, met het opschrift *Verwaarloosd voorspel*. Daarin gaat hij zeer uitvoerig de betekenis na van Gezelle in zijn Roeselaerse periode als 'opvoeder van een elite', waarmee zijn mislukking als leraar onverbrekelijk samenhangt. Z.i. is er echter onvoldoende aandacht geschonken aan het licht dat de gedichten uit deze periode werpen op de innerlijke roerselen van de dichter in dezelfde periode. - Harry C.M. Prick beoordeelt het proefschrift van Pater W. Bennink over *Alberdingk Thijm, Kunst en Karakter*, dat hem in veel opzichten teleurgesteld en zelfs geprikkeld heeft. Hij wijst daarbij op allerlei gegevens die de schrijver, tot schade van zijn werk, niet voldoende gebruikt of wel verwaarloosd heeft.

Nummer 10. H. Hunnekens wijdt een uitvoerige studie aan *De verstechniek van Paul van Ostayen*. - In de *Kroniek* schrijft Bernard Verhoeven een gevoelig In memoriam bij de dood van *Henriette Roland Holst*. Onder het opschrift *Poëzie als psychologisch raadsel* waardeert Gabriel Smit het proefschrift van Westerlinck over *Karel van de Woestijne* als een 'rijk boek', terwijl Lambert Tegenbosch het proefschrift van Karel Meeuwesse over Jan Luyken prijst, omdat daaruit de verrassende *Mogelijkheden van interne tekstcritiek* gebleken zijn.

Streven. Jan. Gabriel Smit wijdt een herinnering aan *Henriëtte Roland Holst-Van der Schalk* 'in memoriam'.

De Vlaamse Gids. Dec. P. Lambrechts schrijft *Over enkele Noden van het hoger Onderwijs in de Vlaamse Gewesten*. Van verschillende zijden worden de daarmee samenhangende problemen toegelicht, 'niet in een geest van afbrekende, maar in een opbouwende critiek'. - Een artikel van Salvador de Madariaga handelt over *Schrijver en Maatschappij*, waarbij het thema 'de kunst om de kunst' in het middelpunt komt te staan.

Jan. Pierre H. Dubois geeft een pessimistische beschouwing over de hedendaagse *Situatie der Nederlandse Literatuur*. Het lage peil schrijft hij toe aan te slappe kritiek, gebrek aan degelijke tijdschriften met de gevaren van regeringssubsidie. In verschijnselen als de experimentele dichtkunst (*Atonaal*) ziet hij tekort aan zelfkritiek en verslapping van het normbesef'. Ook de experimentele roman is van weinig betekenis, al zijn er twee jonge romanschrijvers op de voorgrond gekomen: W.F. Hermans en Alfred Kossmann. 'Het wachten is op nieuw lèven'.

Febr. Jan Schepens wijst op de grote verdiensten van *Herman Teirlinck*,

verheerlijker van de levenskracht, naar aanleiding van zijn jongste roman: *Het gevecht met de Engel*. - Erik van Ruysbeek (*Het bos en de bomen*) maakt kanttekeningen en oppert bedenkingen bij een voordracht van Jan Walravens, in dit tijdschrift (Sept. 1952) gepubliceerd. Tegen zijn pleidooi voor de experimentele dichtkunst heeft hij geen bezwaar, maar hij verwacht een 'nieuwe synthetische kunst van morgen', want 'elke ontdekking, elk experiment, elk avant-gardisme moet, op straffe van onvruchtbaarheid, op een nieuwe synthese uitlopen'. - Jan Greshoff vervolgt zijn Meanders (IV).

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Aug. In een uitvoerig artikel bespreekt Jeanne van Schaik-Willing de betekenis van *Simon Vestdijk als fenomeen van deze tijd*. Als grondtrekken van Vestdijk's kunst noemt zij de 'demonie' en 'het onvervulbaar verlangen'. De 'verbijsterende productie' van deze auteur heeft als keerzijde een zekere overijling, die tot tekortkomingen leidt, maar zijn kunst geeft ook 'fantastische schoonheidssensatie'. Vestdijk moet beschouwd worden 'als een der zeer groten in het gebied der letteren'.

Zevende Jaargang, No. 2. Achilles Mussche bespreekt uitvoerig de z.i. belangrijkste produkten van *Het essayistisch en literair-historisch proza* van de laatste jaren, nl. de *Verzamelde Geschriften* van Alphons Diepenbrock, het *Verzameld Werk* van Menno ter Braak, *De Geest over de Wateren* van J.A. Rispens, de *Hooft*-biografie van H.W. van Tricht, *De Dodendans* van D.Th. Enklaar, *Volk en Dichterschap* van Th.W.R. de Haan en *De Nederlandse Volksboeken* door Luc. Debaene.

Zevende Jaargang, No. 3. Een *In memoriam Henriëtte Roland Holst* van Achiel Mussche geeft een diepgaande beschouwing hoe door het gehele werk van deze dichteres droom en daad wisselen. 'De éne wet van de liefde heeft zich in beide richtingen bewogen: in de richting van de mystieke bespiegeling èn in de richting van de sociale daadvaardigheid'. - De breed opgezette *Kroniek* van Hubert Lampo draagt als titel *De Vlaamse prozakunst. Panorama tot midden 1952*. In de eerste rubriek, *Jongeren rukken aan de tralies* wordt een drietal besproken, die 'in de laatste tijd in het brandpunt van de belangstelling kwamen': Hugo Claus, Jan Walravens en Valeer van Kerkhove, wier laatste romans uitvoerig beoordeeld worden. Minder aandacht krijgt de tijd van *De oorlog en wat er uit volgt*. Dan volgt een bespreking van *Het stiefkind, de novelle* en van *De lopende romanproductie, koren en kaf*. Het peil stijgt weer in de laatste afdeling, waar *Vruchten van levensrijpheid* ter sprake komen, namelijk het laatste werk van Filip De Pillecyn, Marnix Gijsen (*Goed en Kwaad; Klaaglied om Agnes*), Raymond Brulez (*Mijn Woningen*), Gerard Walschap (*Zuster Vigilia*) en Achilles Mussche (*Aan de voet van het Belfort*).

Dietsche Warande en Belfort. Nov. Een artikel van F.C. Bursch is getiteld: *De kunst van de oorsprong en de oorsprong der kunst*. - Henri Bruning publiceert opnieuw een hoofdstuk uit zijn boek *Gezelle, de Andere* met het opschrift: *Afgewezen oordeel: beschouwingen over Gezelle's zwijgen*.

Dec. In zijn *In memoriam Henriette Roland Holst-Van der Schalk* wijst A. Westerlinck op de intieme vriendschap tussen de dichteres en Mej. Belpaire. - Een in het Nederlands vertaald artikel van Max Picard behandelt *Het objectieve element in het litteraire kunstwerk*, waarin de 'beginselen ener Christelijke Poëtia' uiteengezet worden. - Henri Bruning vervolgt zijn bovengenoemde beschouwingen over *Gezelle's zwijgen*, waarin hij na kritiek op vroegere biografen zijn eigen opvatting ontwikkelt, namelijk dat Gezelle in

die periode geen drang tot dichterlijke uiting had, en dat na die tijd een ‘geheel andere Gezelle’ weer tot dichten kwam. - In de rubriek *Boekbesprekingen* beoordeelt Alb. Westerlinck o.a. de bundel *Mensen en Meningen* van Anton van Duinkerken en *Een houding in de tijd* van P.H. Dubois.

Jan. In de rubriek *Vlaamse poëzie* beoordeelt Jos. de Haes de jongste bundels van twee dichters: Marcel Brauns S.J. (*De Eeuwige Mens*) en Hugo Claus (*Tancredo infiasonic*.) - Bert Ranke verzorgde de rubriek *Vlaams proza*: dat zijn oordeel over de vier besproken werken niet gunstig luidt, blijkt reeds uit het opschrift: ‘Grootste gemene deler: onmacht’. - Uitvoerig en zeer waarderend beoordeelt Albert Westerlinck Meeuwesse's proefschrift: over *Jan Luyken als dichter van de Duytse Lier* (*Nieuw licht op Jan Luyken*), waarin scherpzinnig aangetoond wordt dat deze bundel ‘beschouwd moet worden als een typisch overgangswerk van Luyken naar zijn later religieus-mystische geschriften’. De ontleding van de compositie heeft de criticus, als te spitsvondig, niet overal overtuigd. Te waarderen is daarentegen de stilistische beschouwing, die een vernieuwing betekent in het literatuuronderzoek.

Tijdschrift voor Levende Talen XIX, Nr. 1. In de rubriek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset o.a. *Het gevecht met de engel* van Herman Teirlinck, *De Doopvont* van F. Bordewijk, *Op afbetaling* van S. Vestdijk, *De Hondsdagen* van Hugo Claus, *Het wilde Feest* van Adriaan van der Veen.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamse Academie. Okt. J. van Mierlo geeft *Nog enkele critische en exegetische aantekeningen bij ‘Die Borchgravinne van Vergi’*, zich aansluitend bij een dergelijke bijdrage van A. Van Loey in het Album-Baur. - Op de jaarlijkse plechtige openbare vergadering hield de Onderbestuurder J. Kuypers een rede over *De toekomst van onze cultuur en het nieuwe Europa*. Bij dezelfde gelegenheid sprak het buitenlandse ere-lid G. Brom over *Multatuli en de kunst*. Hij toonde met tal van aanhalingen aan hoe Multatuli met ‘grillige ijdelheid’ zich schuldig maakt aan allerlei tegenstrijdigheden, wanneer hij de leuze de ‘kunst om de kunst’ verwerpt en zijn eigen houding tegenover het kunstenaarschap tracht te bepalen. Aan het slot maakte de spreker opmerkzaam op een drietal klassieke voorbeelden van dergelijke eenzijdige kunstbeschouwing: Plato, Rousseau en Tolstoj. - Belangrijk is ook het verslag van de Keurraad over een ingekomen prijsantwoord: *Anna Bijns. Haar leven. Haar werk*. J. van Mierlo geeft een breed opgezette, grondige kritiek met aanvullingen en bezwaren van allerlei aard. Zijn opbouwende kritiek kan deze in verscheiden onderdelen vruchtbare studie ten goede komen. Al is zijn eindoordeel aarzelend, hij sluit zich aan bij het gunstiger oordeel van de andere beoordelaars: E. Rombauts en W. van Eeghem, die echter ook een grondige omwerking bepleiten.

Nov. C. De Baere verzamelde interessante gegevens over *Naamgeving in onze oudste komische spelen*. Daartoe onderzocht hij ongeveer veertig kluchten, sotternieën, tafelspelen en esbattementen, voor de helft Zuidnederlandse, van de oudste tijd tot het begin van de zeventiende eeuw. - A.J.J. Van de Velde wijdt een uitvoerige studie aan een bekende, veelzijdig begaafde Gentenaar: *Norbert Cornelissen en zijn tijd*. - Ten slotte bevat deze aflevering *Verslagen van de keurraden* over een prijsvraag. Het onderwerp was: *Bijdrage tot de studie van de morphologie van het substantief in Antwerpse oorkonden van de XIIIde-XIVde eeuw*. Verslaggevers: A. van Loey, E. Blancquaert en H.J.

van de Wyer. Het ingekomen antwoord werd wel een bekroning waard geacht, maar nog niet voor onmiddellijke publicatie aanbevolen.

Leuvense Bijdragen XLII, Nrs. 1-2. F.J. Moet publiceert een studie over *De namen van het vergiet in de Zuidnederlandse dialecten* met bijbehorende dialektkaart. - Fr. van Coetsem bespreekt o.a. de verhouding van Fries *droech* en 17de-eeuws Hollands *druig*. - F. de Tollenaere meent dat *Mnl. waie* = waaier geen corrupte vorm, maar een oudere vorm is (vgl. schenke, scutte × schenker, schutter). - W.A.F. Janssen brengt opnieuw *De proloog van Vanden Vos Reinaerde* ter sprake, om naast de vroegere onderstelling een eigen opvatting te verdedigen. Zijn conclusie is dat Willem in navolging van Perrout, een andere redaktie van het eerste gedeelte vervaardigd zou hebben, waarna een onbekende dichter er het tweede gedeelte aan toevoegde en het eerste omwerkte. In verband daarmee poogt hij de proloog te redigeren en te verklaren. Een dichter Aernout wil hij dus niet erkennen.

Tydskrif vir Letterkunde II, Nommer 4. W.A. de Klerk protesteert tegen *Verkleinering van ons prosa*. Hij heeft daarbij op het oog wat in de laatste tijd, o.a. door R. Antonissen, gezegd is over het lage peil van het Afrikaner proza en van de overschatting door de kritiek. Toegevende dat de massaproduktie schadelijk werkt, betoogt hij dat de laatste tien jaren veel verdienstelijk prozawerk voortgebracht hebben, en besluit: 'Selftevredenheid is sleg, is'n vloek. Maar intellektuele hoogmoed is amper nog erger'. - Anna de Villiers beschouwt in de loop der eeuwen *Die welvoeglikheidsgrens in die letterkunde* en de verschuiving daarvan door het naturalisme. - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt Abel Coetzee de roman *Die oop deur* van J.J. Brits, de essaybundel *Die mag van die woord* van I.D. du Plessis, en de bloemlezing *Juwelen wat steeds bekoor* van Mevr. K. Malherbe.

Standpunte VII, No. 1. Deze aflevering bevat de onverkorte tekst van de cantate *Jan van Riebeeck*, door W.A.P. Smit. In de *Kronieke* schreef Rob. Antonissen, onder het motto *Die Styl is Alles* een ongunstige beoordeling van het *Bekroonde Afrikaanse dramatiese werk uit die jare* 1948-1952, waarbij z.i. overschatting in het spel is.

No. 2. J. Greshoff haalt in een fragment uit zijn autobiografie herinneringen op aan zijn tehuis *Bilderdijkstraat* 9, waar hij o.a. kennis maakte met P.N. van Eyck, Bloem, A. Roland Holst, Albert Besnard, een belangrijke periode in zijn 'prille ontwikkeling'. - De *Kronieke* boden Rob. Antonissen opnieuw gelegenheid om scherpe kritiek uit te oefenen. Nu gold het de jonge Afrikaanse romankunst, die z.i. beneden peil blijft. In het opschrift *Kaneel en Eikeskors* zinspeelt hij op een bekend puntdicht van Staring.

Levende Talen. Dec. A.J. Portengen maakt een korte opmerking over *Dienstbaarheid der moedertaal*. - Emmy Kerkhoff publiceert een kongresvoordracht over *Innere Form als Grundbegriff der Stilistik*. - Onder de *Boekbeoordelingen* vermelden wij de volgende: Albert Westerlinck: *De psychologische figuur van Karel van de Woestijne als dichter*, door Bartels; Nienke Bakker: *Reclames en advertenties in Noord- en Zuidnederland* door P.C. Paardekoper; H.S. Buwalda, G. Meerburg en IJ. Poortinga: *Frysk Wurdboek, Twadde diel*, door C.B. van Haeringen; P. van der Meulen en F. Veenstra: *Literatuur-Geschiedenis in Teksten en Opdrachten* II en J.M. Acket: *Stijlstudie en Stijloefening* door C.A. Zaalberg.

Neophilologus. Jan. Een voordracht van G. Müller over *Aufbauformen des Romans* neemt als hoofdonderwerp de 'Entwicklungsromane' van G. Keller en A. Stifter, maar geeft daaraan een internationale achtergrond. - Voor Nederlandse lezers is ook van belang een artikel van Rosalie L. Colie over *Jacob Cats and the English Puritan marriage tradition*. Zij ziet in Cats, naast Huygens, een typische vertegenwoordiger van de zeventiende eeuwse Calvinist, en gaat zijn betrekkingen na met Engelse theologen als William Perkins en Bisschop Hall, een van de bronnen voor zijn *Houwelijck*. Ook uit letterkundig oogpunt stelt zij Cats als 'the Dutch emblematist par excellence' en als welsprekend moralist met zijn beschouwingen over liefde en huwelijk veel hoger dan hier te lande gewoonlijk geschiedt.

Driemaandelijkse Bladen IV, No. 2. F.J.P. Peeters (*Het Taalkarakter in de Spiegel*) geeft een grondige beschouwing waarom de mening over elkanders dialekt zo uiteenloopt en ontwikkelt in verband daarmee Weijnen's 'saamhorigheidskaart'. Ten slotte kondigt hij aan dat het onderzoek naar de Limburgse dialekten ingeschakeld zal worden in de Regionale Omroep-Zuid, mede ten bate van een dialekt-discotheek. - W.H. Dingeldein verzamelde gegevens voor *Hoog en laag in boerderij- en veldnamen*. - Chr. Stapelkamp behandelt '*Ogenkloar' in de volksgeneeskunde*. - G. Kloeke onderzocht *De verkleinwoorden in de Noordoostelijke provinciën* en geeft ook de uitkomsten in kaartvorm.

V, No. 1. De aflevering opent met een artikel *Ter nagedachtenis Willem Hendrik Dingeldein*, gevolgd door twee kleine bijdragen van deze Twentse folklorist. - Vervolgens publiceert H.L. Bezoen een woordenlijst '*Overysels van het einde der achttiende eeuw*', als aanvulling van het vroeger door hem uitgegeven *Dumber-Handschrift*.

Volkskunde XI, No. 4. L.C. Michels schrijft over *Een cabalistico-labyrintisch jaarschrift*. - Tj.R. de Haan vestigt de aandacht op *Een nieuw Fries sagenboek*, samengesteld door S.J. van der Molen.

XII. No. 1. Dr. C. Catharima van de Graft verzamelde archivalische gegevens over *Verbod van feestgebruiken*. - Dr. Jozef Czöverffy schrijft over de *Christofoorlegende en volksvertelling*. - P. de Keyser publiceert een voordracht: *Variaties op eenzelfde thema: wat is volkskunde*? - M. de Meyer maakt principiële opmerkingen over *Experimentele volkskunde*. De aflevering besluit met *Kleine Mededelingen* (*De kwartel in het Volksgeloof* door Dr. H.H. Knippenberg) en *Boekbesprekingen*.

Paedagogische Studiën. Dec. Een artikel van B.W.E. Veurman geeft een uiteenzetting met voorbeelden van *De 'unit' en het 'project' als didactische hulpmiddelen bij het onderwijs in het Nederlands op de middelbare school*, d.w.z. klassikale opdrachten gedurende enkele maanden.

Museum. Sept.-Okt. G. Kloeke bespreekt de eerste aflevering van het *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* en wijst op de encyclopaedische opzet van deze verdienstelijke onderneming.

Het Boek XXXI, afl. 2. L.C. Michels bespreekt *De titel van Coornherts Zedekunst* en betoogt dat Becker ten onrechte *Wellevenskunst* als een samenstelling opvat.

C.d.V.

Functie en intonatie.

- Crois-tu que ce soit vraiment si grave? ne put-elle s'empêcher de demander à son beau-frère?

Deze zin staat op pag. 55 van ‘La nuit est ma lumière’, de bekende roman van Etienne de Greeff.

Het vraagteken achter ‘beau-frère’ ziet er uit als niet-zinstorende drukfout. Over dergelijke drukfouten leest men gemakkelijk heen; en als ze tot het bewustzijn doordringen, vergeet men ze onmiddellijk. Iemand die een roman van enige diepgang leest, heeft wel wat anders aan zijn hoofd en aan zijn ziel dan een ten onrechte gedrukt leesteken. Ik verwonderde mij er dan ook over, dat ik plotseling aan de geciteerde zin moest terugdenken, toen ik bij Simone de Beauvoir (Tous les hommes sont mortels, pag. 85) las: ‘- Ne peut-on rien faire, demandais-je?’ Er lag voor mij immers meer dan een half jaar tussen het ene boek en het andere. De verwondering duurde slechts even en ik bleef geheel in de ban van ‘a grande Sartreuse’, tot op pag. 191 de zin: ‘- Pourquoi prêchez-vous qu'il faut détruire? dis-je? Expliquezmoi’ opnieuw mijn deelhebben aan een tragische levensproblematiek onderbrak en mij dwong te kijken naar een interpunctionele futiliteit.

Driemaal had ik nu een vraagteken zien staan op de plaats waar ik blijkbaar een punt verwachtte. Is dit wel een drukfout? vroeg ik me af. Of geven de Fransen in dergelijke gevallen altijd aan een vraagteken de voorkeur en is me dat tot nu toe nooit opgevallen? Dit laatste was niet onmogelijk: het duurt soms lang, voordat eenvoudige feiten tot iemand doordringen. Ik onderzocht dus andere soortgelijke zinnen in de beide romans, ook in Flauberts ‘Madame Bovary’ en in De Chateaubriants ‘La réponse du Seigneur’: ze eindigden alle met een punt; de Franse interpunctie wijkt hier niet af van de Nederlandse. De drie uitzonderingen - er zullen er wel meer zijn - kùnnen als drukfouten verklaard worden. De eerste en de derde zijn dan het gevolg van een soort typographische perseverantie. En in: ‘Ne peut-on rien faire, demandais-je?’ is dan het vraagteken op de verkeerde plaats terecht gekomen en zijn de beide zinnen door een komma van elkaar gescheiden, alsof de eerste een mededeling was.

Men kan in de geciteerde zinnen echter ook gevallen zien van phonetische interpunctie. Het laatste gedeelte heeft inderdaad een vraagtoon; het is althans moeilijk, het niet met een vraagtoon te lezen. De auteurs hebben weergegeven wat zij hoorden. Om de een of andere reden zijn ze zich hier duidelijker bewust geweest van de intonatie dan van het onloochenbare feit, dat in ‘ne put-elle s'empêcher de demander’, ‘demandais-je’ en ‘dis-je’ niet iets wordt gevraagd, maar iets wordt medegedeeld.

Toen het tot me was doorgedrongen dat het hier om het weergeven van een intonatie kon gaan, was het me ook duidelijk, waarom het waarnemen van een vraagteken mijn lectuur telkens zo had onderbroken. Men wijdt zich niet straffeloos aan de wetenschap. Als men eenmaal door een bepaalde problematiek gegrepen is, blijkt op de meest onverwachte ogenblikken en in bewustzijnstoestanden die met wetenschappelijk denken niets gemeen hebben, dat ergens in de geest iets op de loer heeft gelegen. Zoals een hedendaags taalkundige betaamt, dacht ik na over intonatie-verschijnselen en ik had op dit gebied een theorie leren kennen, waarmee ik het niet eens kon zijn. Dat onnozele vraagtekentje - of het nu te danken was aan de schrijvers

dan wel aan de zetters - moest op de een of andere wijze daarmee in verband staan. Iets in mijn geest wist dit, ‘voordat ik het zelf wist’.

Het hierboven aangeduide intonatie-verschijnsel zal hoogstwaarschijnlijk ook anderen wel zijn opgevallen. Er is echter, voorzover ik weet, nog nooit over geschreven. Bij de vele vraagzinnen, waarvan Overdiep het toonverloop bespreekt en in beeld brengt, komt het niet voor[1]. Dit is niet te verwonderen. Overdiep beluistert de intonaties, zoals deze zich in de normale gespreksituatie voordoen. Om beurten vraagt de een en zegt de ander iets. Maar er is niet iemand, die vertelt wat er gevraagd en gezegd wordt en wie vraagt of spreekt. In de normale dialoog, die de taalkundige terecht als basis van zijn onderzoek beschouwt, is geen plaats voor: ‘Crois-tu que ce soit vraiment si grave? ne put-elle s'empêcher de demander à son beau-frère(?)’. Dit betekent niet, dat een dergelijke zin niet uit de mond van een spreker zou kunnen worden opgevangen. Deze spreker moet dan echter een verhaal vertellen, bovendien de personen sprekende, en dus ook ‘vragende’, invoeren en na (en niet vóór) de vraagzin mededelen, door wie de vraag is gesteld. Niet dikwijls zal aan al deze voorwaarden zijn voldaan. In geschreven verhalen, in romans en novellen, is dit anders; daar komen zinnen als de geciteerde vrij veel voor. In Hildebrands ‘Het diakenhuismannetje vertelt zijn historie’ b.v. vinden we:

‘Hoe is 't, Keesje? Gaan de zaken niet goed?’ riep ik hem toe.

‘Maar wat is het dan voor een man?’ vroeg ik.

‘Heeft Klaas het gestolen?’ vroeg ik.

‘Zou er bij de Regenten niets aan te doen zijn, Keesje?’ vroeg ik vertroostend.

‘Zei ik?’ zei de arme man, door mijn stelligen toon bemoedigd.

‘En is uw jassie goed genoeg geborsteld?’ vroeg hij verder.

Toen mijn aandacht eenmaal op de door mij bedoelde intonatie was gericht, was ik vele malen in de gelegenheid deze te beluisteren, als mijn leerlingen de geciteerde en andere soortgelijke zinnen hardop lazen. Steeds viel me de vraagtoon aan het einde op en nooit gevoelde ik de behoefte, op deze vraagtoon aanmerking te maken. Hij was niet altijd even duidelijk, niet altijd even volledig. Dit bleek afhankelijk te zijn van de wijze waarop de tussen aanhalingstekens geplaatste zinnen werden gelezen.

Ik zou hier van ‘persevererende intonaties’ willen spreken. De perseverantie reikt vrij ver, zoals b.v. blijkt uit: ‘Zei ik?’ zei de arme man, door mijn stelligen toon bemoedigd. - Het komt me echter voor dat er ergens een grens is, al ligt voor de een die grens dichter bij het slot van de echte vraagzin dan voor de ander. Hildebrand schrijft in ‘De familie Kegge’:

‘Weet ik het, juffrouw Henriette?’ zei de vader, op een kluchtige wijze het mutsje afnemende, dat hij droeg uit aanmerking van het hiaat in zijne lokken, ofschoon met kennelijke verlegenheid.

Sommigen trachten zich na ‘lokken’ of nog eerder aan de dwang van de intonatie der directe rede te ontworstelen. Anderen komen van de vraagtoon niet meer af, - zonder dat men kan zeggen dat ze verkeerd lezen, of dat die zin niet zo ‘is’.

Het schijnt niet voor discussie vatbaar: er zijn mededelingen of bewerende zinnen met een vragende intonatie. -

1) G.S. Overdiep: Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch[2] o a. pag 89, vlgg. en Bijlage II, III, V.

Als nieuwe feiten bij het onderzoek worden betrokken, moet meermalen de bestaande theorie worden herzien. Is dit nu ook hier het geval?

Ik denk hier aan de theorie, die A.W. de Groot meermalen geformuleerd en verdedigd heeft (laatstelijk in zijn 'Structurele Syntaxis'). Volgens deze domineert de laag van de intonatie over die van de woorden. Wat wil dit zeggen? Bij conflict beslist de eerste over het karakter van de zin. 'Het is ... De intonatie, en uitsluitend de intonatie, die het karakter, de functie, de betekenis, de linguistische kategorie van de zin bepaalt: c'est le ton qui fait la phrase' (o.c., pag. 50). Met andere woorden: een zin met een beweringsintonatie is een bewering, een zin met een vraagintonatie is een vraag; ze hebben dus ook de *functie* van een bewering, resp. van een vraag. Dit laatste taat duidelijk in het citaat. Het móét er ook staan, daar anders 'bewering' en 'vraag' (en ook 'zin' en 'linguistische categorie') uitsluitend formeel gedefinieerd zouden worden en we in een tautologie zouden blijven steken.

De Groot stelt een absolute regel op; de intonatie is *het* middel om van elke concrete zin met zekerheid te kunnen vaststellen, tot welke categorie deze behoort. De besproken zinnen bewijzen echter, dat er uitzonderingen zijn op die regel en dat dit middel in bepaalde gevallen faalt. Hetgeen na de directe rede komt, heeft kennelijk een vraag-intonatie; het is niet minder kennelijk een beweringszin. Hildebrand *vraagt* niet of hij iets vroeg; hij *vertelt* (*beweert*) dat hij iets vroeg.

Er zijn ongetwijfeld nog meer uitzonderingen. De Groot zegt zelf (o.c, pag. 36): 'In het bizonder in zinnen met een vraagwoord: *Who is there*? e.d. gebruikt de Engelsman als regel niet de intonatie van de vraag, maar die van de bewering'. Ten onrechte meent hij, dat het Engels in dit opzicht van andere talen afwijkt. Ook in het Nederlands hebben zinnen met 'wie, wat, waar, hoe' vaak genoeg geen vraagtoon[1)]. Of dit 'regel' is, weet ik niet; een statistiek van gesproken vraagzinnen ontbreekt geheel. Het doet er ook weinig toe. Zodra er dergelijke gevallen zijn, faalt het beroep op de intonatie, als men concrete zinnen wil rubriceren. Een ongeduldig, met de beweringsintonatie gezegd: 'Nou, wie heeft dat gedaan.' blijft een vraagzin naar de functie; immers deze functie is (o.c, pag. 40): 'de spreker nodigt de hoorder uit een bewering te doen'[2)]. Ze blijkt uit de woorden op zichzelf en uit de situatie al duidelijk genoeg. Waarschijnlijk komt hier een bepaald 'personaal aspect' met de intonatie in conflict. Binnen de intonatie van de vraag schijnen ongeduld en woede minder gemakkelijk hun 'musische' uitdrukkingsvormen te kunnen vinden dan binnen die van de bewering[3)].

Naast deze 'bewerende vragen' staan de 'vragende beweringen'. Beide bewijzen ze de ontoereikendheid van de genoemde theorie. Maar ze zijn niet elkaars pendant; ze kunnen niet op dezelfde wijze beschreven en verklaard worden. Tot de laatste behoren zeker niet alleen zinnen als de geciteerde van de Greeff, Simone de Beauvoir en Hildebrand. Ik denk hier in de eerste, plaats aan de vanouds bekende rhetorische vraag.

'Weet ik het, juffrouw Henriette?' zei de vader.

1) Hierop is reeds gewezen door Jac. van Alphen in zijn artikel 'De Vraagzin' (D.N.T., VIII, pag. 88, vlgg.).
2) In andere gevallen kan mèt de intonatie de functie wel verdwijnen. Vgl. Overdiep (o.c, pag. 90) over: 'Hoe gaat het met u'. Toch kan ook een hartelijk gesproken 'Maar kerel, hoe gáát het met je', (bij een onverwachte en verheugende ontmoeting) 'van levende belangstelling' getuigen.
3) Vgl. voor de term 'personaal aspect' het art. van A. Reichling: Over het personale aspect in het taalgebruik (Bundel Opstellen ... De Vooys, pag. 283, vlgg.).

Volkomen terecht staat er ‘zei’ en niet ‘vroeg’. De vader verwacht immers geen ogenblik, dat de dochter zal antwoorden: ‘Ja, u weet het wel’ of ‘Nee, u weet het niet’. Ze zal het niet antwoorden, maar ze zal wel begrijpen, dat hij het niet weet; ze zal dit als ‘antwoord’ dènken. Terwijl de beweringsintonatie van ‘Nou, wie heeft dat gedaan.’ geen beweringsfunctie heeft, heeft de rhetorische vraag dus niet geheel de vraagfunctie verloren. Men zou kunnen zeggen: deze functie of betekenis wordt wel geactueerd, maar is in de situatie slechts gedeeltelijk toepasselijk. Daarom is het niet geheel correct, de rhetorische vraag te definiëren als: ‘een zin in de *vorm* van een vraag, maar met de betekenis van een mededeling’. Er is hier méér dan vorm (intonatie, woordorde) alleen. Hierop berust juist de stilistische waarde. Het is er mee als met het figuurlijk gebruikte woord. Dan wordt niet slechts een woord-vorm (klank) gebruikt en met een nieuwe betekenis verbonden. Het woord als phonetisch-semantische eenheid, dus ook de betekenis-eenheid wordt geactueerd, maar deze laatste is in de situatie slechts gedeeltelijk toepasselijk[1)].

Overigens heeft de rhetorische vraag lang niet altijd een vraag-toon (vgl. Van Alphen, pag. 93). ‘Weet ik het’ wordt ook herhaaldelijk met een roepof beweringsintonatie gezegd. Het klinkt dan minder vriendelijk; er is minachting in de stem, minachting voor de zaak in kwestie. Ook hier heeft een bepaald personaal aspect invloed op de gekozen intonatie. Maar voor de rest zijn die gevallen geheel gelijk aan elkaar, wat functie en toepasselijkheid betreft. Het heeft geen zin, deze - ondanks die essentiële overeenkomsten en alleen op grond van de intonatie - als ‘vraag’ en ‘bewering’ (eventueel ‘roep’) diametraal tegenover elkaar te stellen. Nog ingewikkelder wordt de kwestie, als de gesprekspartner de woorden met precies dezelfde intonatie herhaalt: ‘O, weet ik het’. De bedoeling is dan natuurlijk niet, de ander op een bepaalde wijze mede te delen, dat hij het niet weet. De bedoeling is: ‘Daar heb je het weer; hij is weer eens onvriendelijk; het kan hem weer niets schelen’, of zo iets.

Anders dan de rhetorische vragen, die de hoorder of lezer tot een bepaald antwoord dwingen - positief of negatief, al naar gelang de zin al dan niet een ontkenning bevat - , zijn zinnen als de volgende uit Vondels ‘Roskam’:

> Wat liet ge uw zoonen na, toen 's levens licht wou neigen?
> Indien 't gemeen u roept, bezorgt het als uw eigen.

De situatie doet natuurlijk veel. In een ander verband kan de eerste zin betekenen: ‘Ge hebt uw zonen eigenlijk niets nagelaten’. Maar hier is de vraagfunctie geheel toepasselijk. De gesprek-situatie is volledig. Ze is echter met een stilistische bedoeling *gefingeerd*. De dialoog heeft niet plaats gehad en kan met plaats hebben.

In: ‘Wat heeft hij gewerkt!’, ‘Wat wordt er toch geklestst!’ e.d. schijnt de vraag-functie in het geheel niet aanwezig te zijn. Deze gevallen zijn dan niet strijdig met de theorie, want de vraag-toon schijnt hier onmogelijk. Opvallend is echter, dat Vondel achter dergelijke zinnen een vraagteken plaatst. Zo lezen we in zijn ‘Roskam’:

> Waer yeder soo van aerd, wat soumen metter tyd
> Het arrem eselkyn al lasten maecken quijt?
> Hoe sou 't aenwassend juck ontwassen met den jaeren?
> Wat wordter nu gespilt? wat soumen dan bespaeren?

1) Vgl. A. Reichling: Het Woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik (Nijmegen, 1935), pag. 326, vlgg.

Heeft Vondel hier werkelijk een vragende intonatie bedoeld en gaat daarmee ook een vraag-functie gepaard? Of heeft hij deze functie door middel van het vraagteken direct, d.w.z. buiten de intonatie om, aangeduid en is dit vraagteken dus een 'primair typographisch symbool'?[1)] Hoe dit zij: het is inderdaad niet geheel ongemotiveerd, dergelijke zinnen als vraagzinnen te beschouwen, waarop slechts één antwoord mogelijk is, nl. 'heel veel'. Wat' zou dan min of meer een vragend voornaamwoord zijn.

Hoe Vondel geïntoneerd heeft, weten we niet met zekerheid. Voor mijn gevoel is er tegenwoordig een duidelijk verschil tussen: 'Wat zou men dan besparen?' en 'Wat zou men dan besparen!' Het eerste is - gesteld dat de situatie het (door een ander of de spreker zelf gegeven) antwoord 'zoveel millioen gulden' onmogelijk maakt - een rhetorische vraag met het 'ingesloten antwoord': 'niets'. De intonatie is dus op een eigenaardige manier functioneel: deze heeft immers tengevolge, dat twee overigens volkomen gelijke zinnen, wat hun concrete bedoeling betreft, volkomen contrasteren. En toch blijken we in de practijk aan deze intonatie niet genoeg te hebben. We voegen immers herhaaldelijk in dergelijke zinnen 'niet' in, als we 'heel veel' bedoelen: 'Wat zou men niet besparen!' 'Wat wordt er niet gekletst!' 'Wat heb ik vanmorgen (al) niet gedaan!' Hiermee is zo'n zin eveneens een rhetorische vraag geworden, ook al ontbreekt de vraagtoon. Zonder dit 'niet' schijnt de bedoeling toch niet geheel duidelijk en verwarring met de andere soort 'vraag' mogelijk te zijn. Dat deze laatste ook tegenwoordig nog wel als vraag wordt begrepen, blijkt uit de zin (te vinden in 'Klein comedietje' van Diet Kramer): 'Wat doe je dat toch altijd goed?' Ook hier behoeft het vraagteken geen intonatie aan te duiden, maar kan het onmiddellijk op een functie doelen.

Weer anders is de betekenis van de volgende zin uit 'O wee, mijn zeevolk' van Albert Verwey: 'Kletst kleurloos schuim, brakzout, blinde oogen blind?' Dit is geen rhetorische vraag: het antwoord is niet 'nee'; het antwoord is evenmin 'ja'. Hier is de vraag de 'troop der onzekerheid': niemand weet wat er (tijdens de schipbreuk) gebeurt; zelfs de dichter, de verteller, weet het niet. Dit suggereert paniek.

Evenmin is een rhetorische vraag: 'O vergezicht, dat ik zocht, zijt gij een waan?' (Henriette Roland Holst: Door der Getijden Loop, II). Dit immers houdt een wanhopig 'ja' in.

Een afzonderlijke vermelding verdient het tussen aanhalingstekens geplaatste in: 'Zei ik?' zei de arme man, door mijn stelligen toon bemoedigd. 'Zei ik wezenlijk?'

Dit lijkt een volwaardige vraag, fungerend in een normale gesprek-situatie. Toch staat er, evenals na de vraag van de heer Kegge, 'zei' en niet 'vroeg', en er komt geen antwoord. Keesjes vraag is natuurlijk geen rhetorische; ze kan niet (in gedachten) met 'neen' beantwoord worden. Maar ze is, anders dan die Verwey, ook niet de uitdrukking van een volstrekte onzekerheid. Er openbaart zich een hoopvolle verwachting in, - een verwachting, die Keesje (althans gedeeltelijk) 'voor zichzelf uitspreekt' en die dus ook gedeeltelijk buiten de dialoog valt. Ook hier is de vraagfunctie niet geheel in de situatie toepasselijk. Ze is dit echter weer op een andere wijze dan in de vorige gevallen.

De vragen van Albert Verwey, Henriette Roland Holst en 'Keesje Hilde-

1) Vgl. mijn Stijlleer (Servire, Den Haag, 1947), Hoofdstuk II, § 8.

brand' onderscheiden zich van enkele andere der besproken vragen, doordat ze zonder vraag-intonatie niet mogelijk zijn. Maar ze demonstreren niet minder duidelijk dan deze, hoezeer vragen wat hun concrete bedoeling betreft van elkaar kunnen verschillen, en vooral ook: hoe ingewikkeld het feit dat we trachten te beschrijven met het eenvoudige zinnetje 'Deze zin "heeft" een bepaalde functie' bij nader inzien is.

Er zijn nog uitingen met een vraagtoon, maar zonder vragende voornaamwoorden en zonder de vragende woordorde. Maar alleen een leraar is in de gelegenheid, deze te beluisteren.

Ik heb eens het bekende - en voor een leraar Nederlands beruchte - 'Het geuzenvendel op de thuismarsch' van Hemkes op de volgende wijze horen voordragen:

> ...Aan de kim als een wacht
> Verhieven zich Hollands duinen.
> In het avondrood hun kruinen?

Na een vrij lange pauze kwam het laatste vers er als een volwaardige vraag uit. De verklaring ligt voor de hand. De leerling had het gedicht verkeerd gelezen, in de voorlaatste regel 'zich' binnengesmokkeld, hetgeen de beweringstoon tengevolge had. Er restte nu nog een woord-amalgama, waarmee hij geen raad meer wist. Hij scheen zelfs te aarzelen, of hij het er nog wel aan toe zou voegen; maar het stònd er nu eenmaal. In die duidelijke intonatie kwam tot uitdrukking, dat de intonatie hem volstrekt onduidelijk was, omdat hij de 'zin' niet begreep.

Als ze voor de klas een lezing houden, hebben sommige leerlingen de gewoonte, alles wat ze zeggen te 'vragen'. Hieruit blijkt dan hun innerlijke onzekerheid. Hier openbaart zich een (buiten de bedoeling van de spreker liggend) personaal aspect niet binnen het kader van een functioneel bepaalde zinsmelodie, maar door middel van de zinsmelodie (de vragende intonatie) zelf; deze heeft met de bedoeling der zinnen - naar de functie (en ook naar de woordorde) volwaardige beweringen of mededelingen - niets te maken.

Andere leerlingen intoneren tijdens hun lezing geheel normaal. Maar hun laatste zin vormt een uitzondering; deze wordt op vragende toon gezegd. Ze wenden zich daarmee tot de leraar: 'Nu, wat denk je er van?' Ze zijn er zich op dat ogenblik duidelijk van bewust, dat hun lezing toch niet een volkomen op zichzelf staand taal-geheel is, maar onderdeel is van een groter taal-geheel, waaraan ook een ander meewerkt; dat het dus fungeert in een (zeer speciale) gesprek-situatie. Ze verwachten een reactie, een tegen-woord, in zekere zin: een antwoord. Met een beetje goede wil kan men zeggen, dat in dit geval de vraag-functie niet totaal afwezig is.

Wel totaal afwezig is deze functie in gevallen van persevererende intonatie. De vraagtoon is door de schrijver kennelijk niet bedoeld. Slechts een enkele maal, nl. als er een vraagteken staat, kan men daaraan twijfelen; vrijwel steeds staat er een punt. De vraagtoon is door de spreker (hier: lezer) evenmin bedoeld. Hij móét wel. En hoe meer hij zich inleeft in de (verhaalde) dialoog en hoe meer hij dus de vraagtoon van de directe rede laat horen, des te vragender klinkt de zin met 'vroeg' of 'zei'. Evenals bij de (gerealiseerde) medeklinkers is het dus de 'omgeving', die invloed heeft op de vorm. Men zou hier van een 'combinatorische variant' kunnen spreken; het is een 'phonetisch' verschijnsel. We mogen nooit vergeten, dat twee zinnen dezelfde intonatie op verschillende wijze kunnen 'hebben'. 'Heeft Klaas het gestolen?' en 'vroeg ik(?)' mogen bij een isolerend luisteren precies dezelfde

indruk maken, bij een interpreterend luisteren, wanneer men deel heeft aan deze taaluitingen in de daarbij behorende situatie, is die indruk geheel anders. Men kan zelfs betwijfelen, of in het laatste geval de vraagtoon van ‘vroeg ik’ wel tot het bewustzijn doordringt. Of we in bepaalde gevallen een zogenaamd ‘objectief’ aanwezige intonatie waarnemen, is afhankelijk van de functie, die we, buiten de intonatie om, uit andere gegevens afleiden.

Het bovenstaande is geen volledige en systematische analyse van de vraagzin, nog minder van ‘functie’ en ‘intonatie’ in het algemeen. Het is m.i. echter wel voldoende om de volgende conclusies te wettigen.

1e. Voor het taalbewustzijn is de ‘normale’ of ‘eigenlijke’ functie van de vragende intonatie de vraagfunctie, zoals deze in het gesprek (de dialoog) voorkomt. Ware dit niet het geval, dan zou de stilistische werking van de rhetorische vraag onverklaarbaar (of beter: onbestaanbaar) zijn.

2e. Bij de rhetorische vraag wordt de vraagfunctie wel geactueerd, maar ze is in de situatie niet geheel toepasselijk. Het laatste blijkt vaak uit de toevoeging: ‘zei hij’ of ‘riep hij uit’.

3e. Dit geldt ook, maar op een andere wijze, voor andere zinnen. Het is onjuist, de rhetorische vraag te definiëren als ‘een zin in de vorm van een vraag’ of als ‘een vraag waarop geen antwoord wordt verwacht’ en daartoe dan allerlei uitingen te rekenen, die wat hun concrete bedoeling betreft zeer van elkaar verschillen en soms zelfs geheel met elkaar contrasteren.

4e. Zinnen kunnen dezelfde functie op verschillende wijze ‘hebben’.

5e. Hetzelfde geldt voor de intonatie.

6e. Lang niet altijd gaat met een vraagfuntie een vragende intonatie gepaard.

7e. De gekozen intonatie is soms van bepaalde personale aspecten afhankelijk.

8e. De intonatie is een onvolkomen middel om de ‘linguïstische categorie’ van concrete zinnen te bepalen.

Rotterdam, November 1952.
C.F.P. STUTTERHEIM.

Zandzeebaren.

De vergelijking van de woestijn met een zee is ieder bekend, al ware het slechts uit da Costa's Hagar:

> Zijn kemel! - 't Levend schip, dat door de zandzeebaren
> zijn koers houdt, rijk bevracht met keur van Oosterwaren, -
> (J.P. Hasebroek: Da Costa's Kompleete Dichtwerken,
> 3e druk, 1876, blz. 505).

Hoe oud echter de toepassing van dit beeld ook in de Nederlandse letterkunde is, blijkt ons uit Maerlant's Spiegel Historiael, eerste partie, eerste bouc, XXIX, vss. 11-13, waar wij dezelfde beeldspraak aantreffen:

> In dat zant, alst wayt te waren,
> Gaen dicken also grote baren,
> Alse offet indie zee ware.
> (uitg. de Vries en Verwijs, dl. I (1863), blz. 33).

Ook al kunnen wij Jacob van Maerlant niet als de auctor intellectualis van deze beeldspraak beschouwen - hij vertaalde immers het Speculum Historiale van

Vincentius van Beauvais -, blijft deze plaats toch merkwaardig, omdat hier dit beeld wellicht voor het eerst in de Nederlandse letterkunde werd gebruikt.

Helmond.

G. VERHAAK.

Cornelis Crul's bewerking van de 13e en 77e psalm. Bijdrage tot de problematiek van Crul's religieuze gezindheid.

‘Cornelis Crul, Rooms of Hervormd?’ Zo luidde de titel van de lezing die Dr. L. Roose uit Mechelen hield op het Philologencongres te Utrecht (1952) en die aanleiding is geworden tot dit artikel.

Rooms of Hervormd: het is het alternatief waarvoor de litterair-historicus zich vele malen geplaatst ziet wanneer hij letterkundige figuren of producten uit de eerste helft van de 16e eeuw bestudeert. De litteratuurgeschiedenissen, monografieën en tijdschriftartikelen leveren de bewijzen hoezeer de gevoelens, de overtuigingen zelfs, uiteen kunnen lopen; hoe bijvoorbeeld de Gentse Spelen van 1539, de Souterliedekens en Cornelis Crul nu eens in een onverdacht orthodox-katholiek, dan weer in een zuiver-reformatorisch kader worden geplaatst - al ontbreekt de voorzichtigheid niet die een expedient voor de moeilijkheden meent te kunnen vinden in de epitheta ‘algemeen-christelijk’, ‘irenisch’, en zelfs ‘Erasmiaans’!

Niettemin blijft het opmerkelijk dat katholieke onderzoekers, bijna zonder uitzondering, na rijp beraad of ook wel zonder aarzelen, voor bedoelde gevallen het praedicaat ‘Rooms’ kiezen, hun protestantse confraters de aanduiding ‘Hervormd’. In dit verband wordt wel eens de term ‘annexatiezucht’ gebruikt. Het heeft geen zin de al of niet gegrondheid van deze ietwat denigrerende kwalificatie na te gaan; van veel meer belang is het de oorzaak van het verschijnsel zelf op te sporen. Te veel nog laten de onderzoekers zich uitsluitend leiden door hun intuïtie, hun vermogen, op grond van innerlijke verwantschap, om de ‘sfeer’ ‘aan te voelen’. Men hoede zich er voor de betekenis van deze, overigens uiteraard subjectieve, gevoelsargumenten te onderschatten; ze vinden echter hun grond in een verschillende waardering van Reformatie en Katholicisme. Een gevolg daarvan is weer, dat men niet tot wederzijds aanvaardbare criteria kan geraken; zo worden teksten voor goed-Rooms gehouden alleen op grond van het feit dat men er na oppervlakkige kennisneming geen aanvallen op het Pausdom, geen verwerping van het misoffer in aantrof, of ook geen accentuering van de justificatio sola fide of van ‘Gods Woord’ (de bijbel) als enige bron en maatstaf voor het geloof.

Te zeer ook heeft men, speciaal van Rooms-Katholieke zijde, - het wordt sine ira et studio opgemerkt - uit het oog verloren, dat Roomsen en Hervormden in de halve eeuw van 1517 tot 1567 onder radicaal tegengestelde omstandigheden publiceerden. De laatsten stonden bloot aan vervolging, zodat ze genoodzaakt waren hun gedachten en gevoelens zo voorzichtig, d.w.z. zo verhuld mogelijk te formuleren, wilden ze aan de aandacht der censoren ontsnappen.

De hele litteratuur van deze periode gonst van de controverse. Het getal dergenen onder de intellectuelen die er onberoerd door bleven, is uiterst klein. Welnu, veel te weinig hebben de litteratuur-historici hun intuïtie - nodig voor die gevallen waarin geen ondubbelzinnige antithetische uitspraken tot een onmiddellijke plaatsbepaling konden leiden - gesterkt door juist dat voedsel waarmee de 16e-eeuwers zich hebben verzadigd: de Bijbel in de talrijke volkstaaledities, de polemische en de opbouwende geschriften van de grote godsdienstige leiders die in enorme massa's van de persen kwamen eveneens in vertaalde vorm.

Er zijn getuigenissen te over die ons leren hoe innig men met deze geschriften leefde en zich de woorden ervan had eigen gemaakt. Het zijn deze teksten die in vele der nu nog omstreden gevallen ons de weg wijzen om de 'ligging' van de auteur of het voortbrengsel te bepalen. De Psalmbewerkingen van Cornelis Crul zijn in dit opzicht illustratief.

Strikt genomen, dateert het Crul-probleem van 1939, het jaar waarin Dr. W.A.P. Smit zijn *Dichters der Reformatie* het licht deed zien. In de verantwoordende studie waarmee Smit zijn Bloemlezing inleidt, neemt hij immers stelling tegen de opvatting van Anton van Duinkerken (*Dichters der Contra-Reformatie*, 1932) als zou de Antwerpse rederijker uit het tweede kwart van de 16e eeuw een voorloper van de Contra-Reformatie zijn geweest. 'Een zo persoonlijke hartstocht bij zozeer ontleende taal (aan de Bijbel nl.) valt alleen te verklaren, wanneer wij aannemen, dat Cornelis Crul zich juist in deze Schriftuurlijke termen zijn geloof bewust was geworden', aldus Smit, en een versregel uit '*Eenen gheestelijcken A.B.*' (Str. 13, r. 8) is voor hem genoegzaam bewijs om te besluiten, dat dit een reformatorisch geloof is geweest; uit Str. 19, r. 9 meent hij zelfs te mogen opmaken, dat Crul tot de Zuidnederlandse Anabaptisten heeft behoord of tenminste in nauwe relatie met hen stond. Maar dan zijn 'de vervolgende vijanden (Crul leefde ten tijde van de Munsterse beroeringen!) maar al te reëel.... Dan grijpt een vervolgde Doper zich in deze hartstochtelijke verzen vast aan het enige wat hem overblijft: zijn geloof.'

Nog in hetzelfde jaar 1939 beijvert Van Duinkerken[1)] zich om niet alleen Smit's argumenten stuk voor stuk te ontzenuwen, maar om bovendien uit een nog groter aantal gedichten dan hem in '32 ten dienste stond, het overtuigende bewijs te leveren dat Crul's goed-Roomse gezindheid boven elke twijfel verheven is.

Het 'gretig absorberen van de Bijbel' zegt niets tegen Crul als Katholiek dichter. Integendeel, juist Anna Bijns heeft van dit soort Schriftuurlijke refereinen het voorbeeld gegeven. - Geen katholiek theoloog der zestiende of der twintigste eeuw zal iets 'kettersch' ontdekken in de 13e strofe van de *A.B.* Van rechtvaardiging uit het geloof *alléén* is geen sprake. - De uitdrukking 'bekenden' (str. 19, vs. 9 van de *A.B.*) acht Van D. als argument voor eventuele Doopsgezindheid uiterst zwak - Zijn Bijbelkennis wettigt de veronderstelling dat Cornelis althans gedurende enige tijd is opgeleid voor de geestelijke stand. (Hij kende vrij goed Latijn, vertaalde o.a. enige psalmen uit de Vulgaat). - Van reële vijanden wil Van D. niets weten. Crul's vijanden zijn z'n geestelijke kwellingen en bekoringen, veroorzaakt door de religieuze problematiek zijner dagen, die hem schokte, wellicht uit het evenwicht sloeg en waarop hij reageerde met een onbevredigd sentiment van godvruchtig zelfverwijt. - Uit al zijn bekende teksten (uit *Heynken de Luyere*, uit het *Carnation*, uit de *Refereinen* en met name uit *Een Gracie*) blijkt overduidelijk, dat Crul tot de Rooms-Katholieke Kerk behoorde, en er is volgens Smit's opponent 'noch een historisch, noch een dogmatisch, noch een psychologisch argument om aan te nemen, dat het tegendeel het geval is'.

De derde die zich moeite heeft gegeven om Crul's geloof te situeren, is Dr. F. Kossmann. In *TNTL* LXIII (1944) heeft deze zich in het bijzonder bezig gehouden met de *Colloquien..wt Erasmo Roterodamo..tsamenghestelt*

1) In *De Gids*, 1939, IV 207 vv.

ende overghezet, die, volgens de schrijver, een nuttige aanvulling vormen van onze kennis over de houding van Crul tegenover de godsdienstige moeilijkheden van zijn tijd. Het is niet moeilijk te raden hoe die houding was in de tijd dat Crul zich in de *Colloquien* vermeide: Erasmiaans! En Kossmann plaatst deze gevoelens van vroomheid aldus: ‘den bijbel lezen en parafraseeren, het kwaad in de wereld aanklagen en de redding alleen verwachten van eigen toewijding aan God en van de verlossende zending van Christus.’ Zelfs in de uitingen van geloof en vertrouwen in Gods bescherming in de geestelijke Abc, meent Kossmann een aan deze verwante levenshouding te herkennen. De kluchten van de paardekoper en van de dronkaard ‘toonen ons Cornelis Crul (wederom) als een typischen rederijker van zijn tijd, een moralist in erasmiaanschen geest...’. Voor Kossmann betekent dit noch katholiek (althans niet in orthodoxe zin), noch zuiver reformatorisch, en daarom kan hij zich noch met de zienswijze van Van Duinkerken, noch met die van Smit verenigen.

Een hoogstbelangrijke bijdrage tot de oplossing van het Crul-probleem vormt het opstel van A. van Elslander en L. Roose, verschenen in *De Gulden Passer*, 27e jg., Antwerpen 1949, onder de titel: ‘Het Handschrift der zogenaamde “Refereinen van C. Crul”. Wel verdiepen de auteurs zich niet in de geloofsvraag, maar hun studie ontleent haar hoge waarde vooral aan de poging om vast te stellen welke gedichten met onomstotelijke zekerheid aan Crul kunnen worden toegeschreven - zo blijkt het referein *Een Gracie*, dat een der voornaamste pijlers vormde van Van Duinkerken's tweede betoog, wel niet van Crul's hand te zijn! - en aan het feit, dat enige tot dan toe onbekende gedichten, waaronder de twee psalmbewerkingen, uit het hs. Sloane er in staan afgedrukt.

Betrouwbaar materiaal stond dus Dr. C. Kruyskamp ten dienste (al heeft hij niet alles verwerkt) toen hij in 1950 zijn Inleiding tot *Heynken de Luyere en andere gedichten* schreef, waarin hij op vele plaatsen tot een conclusie kwam welke zich zeer dicht bij die van Smit aansluit. Ten aanzien van *Eenen gheestelijcken A.B.* zegt Kruyskamp: ‘Er kan o.i. geen twijfel aan bestaan dat Crul, toen hij dit gedicht schreef, moest worden gerekend tot de dichters der Reformatie’. Verder wijst K. op enige verzen uit het gedicht *Mont toe, borse toe*, - Crul spreekt daarin o.a. over de overal tierende aanbrengerij - en zegt dan: ‘Als Crul een orthodox katholiek geweest was, had hij zich zeker niet zo beklemd gevoeld door deze toestanden; de vervolging van de ketters tot in hun geheimste hoeken zou hem slechts loffelijk geschenen hebben. Maar hij rekent zichzelf duidelijk tot de bedreigden.’ De samenvatting van Kruyskamp's visie kan men vinden in de noot op blz. x van de Inleiding: ‘Men kan grif toegeven dat Crul in een aantal van zijn gedichten op zuiver katholiek standpunt staat (al zou ik dat met betrekking tot H.d.L. eer indifferent willen noemen), maar het is even onmiskenbaar dat hij een religieuze ontwikkeling heeft doorgemaakt (Van Duinkerken zelf spreekt van “een religieuze crisis”, blz. 219) en dat die hem leidde tot gevoelens en uitingen die alleen als reformatorisch ongedwongen kunnen worden geïnterpreteerd.’

Met deze laatste uitspraak kon Prof. Dr. J. van Mierlo zich onmogelijk verenigen. Hij deelde zijn gevoelens mee in een ‘*nota over C. Crul en de Spelen van Gent*, 1539’ bij zijn Academielezing over *Petrus Diesthemins* (opgenomen in de *VMKVA*, Maart 1952). Het is hem een raadsel hoe men een man, die in *Mont toe Borse toe* ‘niet alleen uitdrukkelijk leert, dat God “een yegelick na zijn wercken sal loonen” (vs. 41), maar bovendien met verontwaardiging

tegen de ketterij en de ketters te velde trekt', als reformatorisch-gezind, jaals anabaptist heeft kunnen verslijten. De bewuste passage uit Mont toe Borse toe, welke Kruyskamp tot de gevolgtrekking bracht: 'Die waarheid ligt dus voor hem zeker niet in de officiële katholieke leer'. (Inl. blz. x), interpreteert Van Mierlo zó, dat hij verklaren moet 'En zo is de rechte leer ook volgens hem (d.i. Crul) de katholieke leer.' (VMKVA, blz. 287)!! Als twee hetzelfde lezen, dan lezen ze daarin niet hetzelfde!

Van Mierlo is tot de overtuiging gekomen, dat uit Erasmus en uit zijn denkbeelden te onzent in de eerste helft der zestiende eeuw veel meer zal moeten verklaard worden dan uit Luther. Dit geldt Cornelis Crul, dit geldt ook de Gentse spelen.

In tegenstelling tot Prof. Van Mierlo, die voor zijn stoutmoedige, lichtelijk generaliserende conclusie slechts steunde op 16 versregels uit de hele Crul, legde zijn landgenoot, Dr. L. Roose, het gehele thans bekende oeuvie van de Antwerpse rederijker ten grondslag aan zijn in de aanhef van dit artikel genoemde Utrechtse lezing. Aangezien zijn studie (nog) niet is gepubliceerd, is het me niet mogelijk deze te resumeren. De slotsom waartoe Roose kwam, is me echter bijgebleven: Cornelis Crul was Rooms, zij het in Erasmiaanse zin. Hoewel de referent de Psalmbewerkingen in zijn onderzoek had betrokken - hem komt de eer toe daarin de eerste te zijn geweest - hebben de resultaten van de bestudering er van geen invloed kunnen uitoefenen op zijn slotconclusie. Aan te tonen dat hij hierin ongelijk had, is het doel van dit artikel.

Met opzet ben ik wat uitvoerig geweest in het schetsen van de hoofdmomenten uit de Crul-strijd, niet zo zeer om te demonstreren dat in dit conflict der geleerden de frontlijn zo goed als geheel wordt gevormd door de scheidslijn der godsdiensten, als wel welk materiaal in de strijd is gebracht. Daarbij blijkt, dat sommigen hun aanval of verdediging hebben gebaseerd op enige regels, enkele strofen, één gedicht en slechts weinigen het gehele gekende oeuvre op zijn religieuze karakter hebben onderzocht. Bovenal heb ik willen aantonen, dat men verzuimd heeft te putten uit het arsenaal dat de 16e-eeuwers hebben gebruikt om hun godsdienstige overtuigingen en gevoelens litteraire gestalte te geven.

Over de bewerking van Psalm 13 (Vulgaat 12, *Usquequo Domine*) maken Van Elslander en Roose de volgende opmerkingen: '(Ze) wordt voorafgegaan door een Inleiding bestaande uit 6 strophen, van 7 verzen elk, waarin de dichter de aanleiding tot het herdichten van het psalmgebed verklaart: gebukt gaande onder den druk die de aardse lasten veroorzaken en te vergeefs heul en troost gezocht hebbend in de dingen der wereld komt hij tot het besluit:

> Waer sal ic dan loopen om eenich secuers
> In mij selven en can ic gheenen rnedt versinnen

Dan volgt de psalmbewerking zelf, die 10 strophen van ook 7 verzen elk omvat. Er zit in deze bewerking een zeker schema. De eerste twee verzen van Crul's gedicht zijn een bijna letterlijke vertaling van de eerste twee verzen van den Psalm zelf. Het overige van de strophe is een uitbreiding der gedachten, in die verzen vervat, in zeer schriftuurlijke taal. In de volgende 8 strophen komt het eerste vers telkens met 1 vers van den Psalm overeen en is de rest weer uitbreiding. De laatste strophe ten slotte is een parafrase van de hele oorspronkelijke psalmstrophe.'

In deze aantekening schuilt een kleine onjuistheid: wel omvatten de eerste twee verzen van de eerste strophe de gehele psalmstrophe, maar de overige 9 strophen bevatten alle 1 of 2 regels met een psalmstrophedeel. Hoe Crul de psalm over zijn strophen heeft verdeeld kan men hieronder zien. Waarschijnlijk hebben Van Elslander en Roose zich laten leiden - dat is in dit geval: verleiden - door de Vulgaattekst.

In dit verband moet ik nog een kleine correctie aanbrengen. De auteurs spreken van een 'bijna letterlijke vertaling'. Dit moet zijn: een letterlijke vertaling, alleen - niet van de Vulgaatpsalm! (Anton van Duinkerken vergiste zich in 1939 dus ook).

Wie niet geheel een vreemdeling is in het Jeruzalem der 16e-eeuwse Bijbelvertalingen, vermoedt al bij de eerste oogopslag dat Crul gebruik heeft gemaakt van een der bestaande Nederlandse psalteroverzettingen. De vraag is slechts welke. In aanmerking komen:

a. *Psalterium ghetranslateert na die Griecse ende Hebreusche waerheyt*, voorkomende in het tweede deel van *Die Bibel int duitsche*, Antwerpen, Hans van Romundt, (zich ook van Ruremunde en van Roemonde noemende), (1525).[1)]
b. *Die souter wel verduytscht wt die heylige oft Hebreeusche sprake, door Johannem Bugenhaeg. Gedruct te Basel bi mi Adam Anonymus* (= Antwerpen, Joh. Hoochstraten), 1526.[2)]
c. Het *Psalter* in de Bijbel van Jacob van Liesvelt, Antwerpen, 1526 en latere edities.[3)]
d. *Dauids Psalter*, in deel II van het Oude Testament uitgegeven door Doen Pietersz, Amsterdam, 1527.[4)]
e. De Psalmen in de Bijbel van Willem Vorsterman, Antwerpen, 1528 en latere edities.[5)]
f. *Den Souter Davids*, Antwerpen, Marten de Keyser voor Gov. vander Haghen, 1531.[6)]

Van deze 6 overzettingen is alleen die van Vorsterman, althans voorzover het de Psalmen betreft, een slaafs-textuele vertaling van de Vulgaattekst, en deze is niet de 'Vorlage' van Crul geweest. Na nauwkeurige vergelijking is me gebleken dat de versie van Jacob van Liesvelt die van Crul het allerdichtst benadert. Er zijn echter 13 afwijkingen, te weten:

Crul I, 2:	suit; L. wilt	
	zoe heel; L. so gheheelic	(De Keyser en Romundt)
	keert..van; L. verbercht	(Vorsterman!)
	aenschijn; L. aensichte	(De Keyser)

1) Ex. o.a. in K.B. en U.B. - Utrecht.
2) Ex. in K.B. Voor de commentaar gebruikte ik de tweede Nederlandse uitgave die tot titel heeft: *Psalter des Koninclicken Propheten Dauids. Ghedruckt te Genenue / door Petrum Stephanum van Gendt* (plm. 1550) en slechts in spelling en nummering der Psalmen afwijkt van de ed. 1526. Ex. ter K.B. en in eigen bezit.
3) Ex. o.a. U.B. - Leiden.
4) Ex. in K.B.
5) Ex. o.a. in K.B.
6) Ex. in British Museum. Het Stuttgartse ex. is een uitgave van 1540. Voor bijzonderheden van al deze uitgaven zie men Nijhoff-Kronenberg.

II, 3a	leedt - rouwe	(Romundt)
VI, 5a	Op dat - Dat	(Vorsterman)
VII, 5b	wedersegghers - wederpaertiders	(De Keyser)
	verhueghen - verblijden	(in rijmpositie)
	bin - si	
VIII, 6a	wil ic hopen - ic hope	(in rijmpositie)
IX, 6b	in U salicheit - van uwe s.	
X, 6c	Om dat - dat	
	op gherecht - op gheholpen.	(in rijmpositie)

Van deze 13 zijn er 6 te vinden in een van de 5 andere, hierboven genoemde psalters, terwijl er 3 een redelijke verklaring vinden in de rijmpositie. Resten nog slechts I ‘suit’, VII ‘bin’, IX ‘in’ en X ‘om’. Moeten we daaruit nu

concluderen dat Crul bij het neerschrijven van zijn psalmtekst eclectisch te werk is gegaan? Zeker, het is lang niet onmogelijk dat hij de geciteerde psalters heeft gekend; het zijn immers alle - op dat van de Amsterdammer Doen Pietersz na, hetwelk men echter kan elimineren omdat het Liesvelt plagieert - uitgaven van stadgenoten. Het is echter moeilijk aan te nemen, dat Crul, toen hij zich zette om een gedicht te vervaardigen, zich zou hebben gedragen als de samensteller van een bijbelvertaling met vijf of zes andere versies ter oriëntatie rondom zich op de tafel. Een dichter grijpt in zo'n geval het boek waar hij dagelijks mee verkeert. Er blijft dus de mogelijkheid dat Cornelis Crul een versie heeft gekend, die voor ons verloren is gegaan. Maar dat moet dan een vertaling zijn geweest naar hetzelfde origineel als Romundt en Hoochstraten, Liesvelt en De Keyser voor hun uitgaven hebben gebruikt.

Afgezien van alle andere vragen en mogelijkheden, is nu het lezen en zelfs het bezigen van genoemde Antwerpse, en eventueel verloren gegane psalm-verzettingen, voldoende om Crul reformatorische neigingen toe te kennen?

Zeker niet, wanneer men zich beroepen wil op de veronderstelling dat de dichter de herkomst van deze teksten wel niet gekend zal hebben of op het feit dat talloze goed-Roomsen er geen ketterij in gezien hebben om ze te lezen.

Maar ik kan aannemelijk maken dat onze Antwerpse rederijker zich die herkomst wel degelijk bewust was. Het heeft er zelfs alle schijn van, dat hij zijn psalmtekst rechtstreeks maakte naar de tekst in: *Psalter wol uerteutscht au β der heyligen sprach [...] Durch Johann Bugenhag au β Pomern*. Basel, Adam Petri, (Januari), 1526, de vertaling, liever de bewerking in het Duits door Martin Butzer (Bucer) van Bugenhagen's In Librum Psalmorum Interpretatio 1524)[1].

Ter vergelijking druk ik hier de beide teksten af. (Bij Crul geven de Romeinse cijfers het strophenummer aan, de Arabische het psalmversdeel.)

Crul

Bugenhagen

	I, 2
Hoe langhe sult Ghij mij Heere zoe heel vergeten	HERRE wie lange wiltu meyn so gar vergessen?
Hoe langhe keert Ghij van mij U aenschijn	wie lang verbirgestu dein antlit vor mir?
	II, 3a
Hoe langhe sal ic raedt soecken in mijnder zielen	Wie lang sol ich radt su□chen in meiner seel /
En leedt draghen in mijnder herten	vnd leyd tragen in meinem hertzen?
	III, 3b

1) De hier geciteerde tekst naar het ex. te Stuttgart. Bucer vertaalde n.l. niet Bugenhagen's latijnse tekst, naar gebruikte die van Luthers Psalter, dat in 1524 te Wittemberg verschenen was. Op deze tekst gaan dus ook alle genoemde Nederlandse terug, direct of via Bugenhagen-Bucer. Voor ontlening door Crul aan B.-B. pleit zijn vertaling-op-de-klank-van widersa□cher, waar Lu. 'widdersacher' heeft. (Vgl. De Keyser)

Hoe lanc sal hem die viant verheffen ver my		wie lange sol sich der feyndt über mich erheben?
	IV, 4a	
Aenschoudt doch ende verhoort mij Heere Mijn God		Schaw doch vnnd erho□ mich HERR meyn Gott /
	V. 4b	
Verlicht mijn ooghen dat ic niet en slape de doot		erleuchte meine augen das ich nit im todt entschlaff.
	VI, 5a	
Op dat hem mijnen viant niet en beroeme Dat hij mijnder is gheworden machtich		Das nicht mein feynd rhu□me / er sey meyn mechtig wordë /
	VII, 5b	
En mijn wedersegghers hem niet en ver- Dat ic omghestooten bin hueghen		vnd meine widersacher sich nicht freüwen / das ich vmbgestossen sey.

	VIII, 6a e	
Maer op U goetheit wil ic hopen		Ich hoff aber auff deine gu□te /
	IX, 6b	
Mijn herte is in U salicheit verblydt		meyn hertz freüwet sich deynes heyls.
	X, 6c	
Ic wil den Heere (loven dancken en) singhen		Ich wil dem HERRN singen,
Om dat Hij mij wedere heeft op gherecht		das er mir wider auffgeholflen hat.

Maar er is meer om te bewijzen dat Cornelis Crul zich heeft geschaard in de rij van hoogstverdachte personen:

Hij heeft zich bij de bewerking van zijn beide psalmen laten inspireren door Bugenhagen's commentaar; diens woorden uit de vertaling die in '26 bij Adam Anonymus verschenen was, tot de zijne gemaakt - hij leefde ten tijde van zijn psalmgedichten uit de geest van de Pommeraan.

Ik wil dit aantonen aan de hand van de 77e Psalm.[1)]

Van dit gedicht zeggen de beschrijvers van het hs. Sloane: ‘Een Inleiding gaat weer de Psalm vooraf. Deze Inleiding omvat hier 4 strophen van 15 verzen. Zij is ook weer op den Psalm zelf geïnspireerd en verkondigt ongeveer dezelfde gedachten als in de eerstgenoemde inleiding. De bewerking bestaat uit 8 strophen van eveneens 15 verzen en stemt in strophenaantal met den Psalm zelf overeen. Elke strophe van deze bewerking is dan ook een uitgebreide vertaling van de oorspronkelijke psalmstrophe.’ Ook in deze beschrijving is de laatste opmerking onjuist. De bijbelpsalm bevat 21 verzen, het opschrift inbegrepen, die als volgt over Crul's 8 strophen verdeeld zijn: I 2-4; II 5-8; III 9 en 10; IV 11 en 12; V 14 en 15; (13 ontbreekt) VI 16-18; VII (-); VIII 21 (19 en 20 ontbreken).

De regelmaat van Psalm 13 is hier dus ver te zoeken. Trouwens - en ik zie dit als een innerlijke samenhang daarmee - Crul heeft zijn psalmtekst zeer vrij behandeld; van een vrijwel letterlijk citeren is hier geen sprake, eer van een dichterlijke parafrase, al herkent men wel degelijk het patroon.[2)] De psalmverzen liggen onregelmatig over de strophen verspreid. Dit psalmgedicht is dan ook veel bewogener dan het eerste, wat met het lied van Asaph overigens ook het geval is.

In de proloog zegt de dichter dat hij in grote ziele-angst verkeert. Hij heeft gezondigd en God straft hem daarvoor. Hij smeekt om hulp en pleit daarbij op Gods Woord:

> Tis om U woordts wille dat ict U vermane
> Niet om mijnent wille / diet wel nebbe verdient

Hij is der wanhoop nabij,

> Tenzij dat Ghij Heere mijn sake verschoont
> Ic moet zonder twyfel comen tot schanden
> Want smenschen hulpe staet in Gods handen

1) Vulgaat 76e Psalm: *Voce mea ad dominum*.
2) In dit geval staat Crul's tekst het dichtst bij die van *Den Souter Davids* van M. de Keyser.

De dichter begrijpt echter Gods bedoeling:

> Tes om te treckene dat Ghij my castijt

en daarin ziet hij de blijken van Gods ontferming over de zondaar:

> U bermherticheyt gaet boven alle wercken
> Want ziet hoe deerlic dat ic ligghe verbaest
>
> U woordt can altyts confortacie wijsen

en al is hij dan op geen stukken na een dichter als David,

> Ontfanct zijnen Psalm in myn verzeeringhe
> Tis al ghescreven om onse leeringhe

Het doet al reformatorisch aan wanneer Gods Woord als enige pleitgrond en als enige bron van troost op dusdanige wijze wordt geaccentueerd, doch een blik in Bugenhagens commentaar vaagt elke twijfel weg.

Ik haal uit zijn aantekening bij vs. 7 aan: ‘Mynen Gheest moest ondersoecken / op dat ick Gods vertroostinghe mocht vinden in sijn Woort / maer al te vergheefs... Wat is dit voor een groote bekoringe? .....hy laetse vertwijfelen / op datse met sijn Oordeel gedronghen werden Nacht ende Dach.’ En even verder: ‘Ende oock die Schriftueren / daer die andere vertroostinghe in nemen: wantse sijn alle geschreuen (als Paulus seyt) tot onse vertroostinghe’.[1)]

Ziehier Crul's Proloog in de doodverf.

De Psalmbewerking zelf zal de gedachten vervat in het oorspronkelijke lied niet alleen overnemen, maar ook verder uitwerken. Ook hierin is Bugenhagen weer Crul's gids. Dat leert o.m. de IIIe strophe:

> Is Zyn godlic woort ghecomen ten ende
> De fonteyne des levens[2)] dan uut ghemeten
>
> Soude Gods thoren Zijn ghenade verdrijven
> Maer Zijn woordt sal inder eewichyt blijven

Bugenhagen: Heeft hy nu sijn Woort volbracht / dat men Predickt eewelick te sijn / dat inder eeuwicheyt blijuen moet?....

In de volgende strophe zegt Crul:

> In Hem wil ic dan altijts verblyden
>
> Want Gods hant en is noch niet vercort

en spreekt hierin zijn commentator na: ‘..dat is Gods / wiens rechter Hant en is noch niet verkort’ (bij vs. 11).

De dichter besluit zijn Psalm met deze woorden:

> En comt mij met U troostelic woordt te baten
> God en sal de Zijne nemmermeer verlaten

dezelfde als waarmee Bugenhagen zijn uitleg op de 77e Psalm opent, nl. In de ‘Summa’: ‘Die also somtijts van God in haer Conscientie verschrickt sijn tot mistroosticheyt / also seere dat sy des Nachts niet hebben konnen gherusten / dat vreeselicke Oordeel ende sijn Hant op haer voelende.. Alsulcke menschen en sal den almoghende God nemmermeer verlaten sonder vertroostinghe..’

Crul heeft zich niet beperkt tot de commentaar bij de 77e Psalm. Tal van andere plaatsen uit het boek zijn in zijn geheugen blijven hangen; verscheidene heb ik er in deze bewerking teruggevonden, maar er zijn er waarschijnlijk meer. Naast de tekst bij Ps. 116, 7 (zie noot hier beneden) wijs ik op

Str. V, 7.

1) Of, zoals in aant. bij Ps. 116, 7: Met desen woorden troost hij hem seluen / ende alle die den woorden Gods geloouen, wanttet al geschreuen is tot onse leeringe.
2) ‘De Fonteyne des levens’, is ontleend aan Ps. 36 vs. 9. Bij Bugenhagen luidt de tekst: ‘By V is die Fonteyn des Levens’.

Die hem selven ijet toescrijft is dwaes en sot

Comm. Bugenh. bij Ps. XIII(!) ‘Want des Menschen Reden / Wijsheyt / Vernufft / Verstant (etc.) is sot ende boos.’

Str. VII, 15.

Die van Abrahams gheloove zijn / syn Ysrahelijten

Comm. Bug. bij Ps. CV, 1: '..so wie die wercken Abrahams ende sijn gheloove niet en heefft/...die en is gheen Saet Abrahams / gheen Israeliter.'

Bugenhagen's boek nu geeft ook de gewenste opheldering omtrent Crul's tekst van Psalm 13. Uit de vergelijking met Liesvelt c.s. en de Duitse tekst blijkt dat het niet onaannemelijk is, dat Crul de laatste direct heeft vertaald, waarbij hij zich dan enige 'vrijheden' zou hebben veroorloofd (I 'sult' VII 'bin' IX 'in' en X 'om') die echter voor de helft door Bugenhagen kunnen zijn geïnspireerd. Het *Gebedt* waarmee deze zijn psalmverklaring besluit, begint: 'O HEERE hoe lange *sult* gy mijnder soe gheheel vergheten' en bevat de bede: 'laet mijn Herte vrolick sijn *in* uwe Salicheyt.' De uitbreiding van: 'Ick wil den HEERE singen' tot 'Ick wil den Heere loven dancken en singhen' (Str. X) is mede door commentaar en Gebedt ingegeven: 'ende sult singen / dat is / Godt dancken...' en 'ick Dancke en Loue v / dat ghy my weder op helpt.' Het overige mogen we wel op de rekening van Crul's eigen taalgevoel zetten.

'Hij, Crul, had iets te verbergen', zegt Kruyskamp in zijn Inleiding tot *Heynken de Luyere*. Inderdaad, Crul had, onder waarschijnlijk méér, iets heel concreets te verbergen: een boek om welks bezit hij wel zeven maal tot de dood op de brandstapel had kunnen veroordeeld worden!

Nu wij weten met welk voedsel Crul zijn geloof heeft gevoed in de periode waarin hij zijn psalmbewerkingen vervaardigde, zullen ons vele plaatsen die ons vroeger misschien duister en voor tweeërlei uitleg vatbaar toeschenen, helder en duidelijk worden. Wij verstaan nu zijn accent op het Woord (zevenmaal in de twee gedichten) waarop hij pleit, waarnaar hij verlangt, waaruit hij troost put; en op het 'alleen': God alleen kan troosten, heeft macht over dood en leven, is de heiligheid; een 'alleen' waarvan Bugenhagen zegt in zijn commentaar bij Ps. IV, 9: ('want Ghy HEERE alleen laet my seker wonen') 'Merckt wel aen dat hy seyt Alleen. Waer is dan die vryen wil? Ist saecke dattet die HEERE alleene doet, so en is uwen Wil / v Wijsheyt / v Cracht / v Macht niet.' Uit dit reformatorisch geloof moet Crul toen geleefd hebben.

Welbeschouwd is hier mijn taak ten einde. Maar het resultaat van mijn onderzoek heeft consequenties, zowel ten aanzien van de litteratuur uit de Hervormingstijd als van Crul zelf. In hoeverre daardoor gevestigde, zij het dan ook tegenstrijdige, meningen behoren herzien te worden, moet ik aan anderen die zich daartoe geroepen gevoelen, overlaten te bepalen. Ik wil me beperken tot enkele opmerkingen.

De eerste geldt Crul's veelomstreden *Gheestelijcken A.B.* Wie dit gedicht leest onmiddellijk na de lectuur van de beide psalmbewerkingen, wordt getroffen door de innige verwantschap tussen de drie gedichten. Niet alleen is het zielepatroon in alle drie hetzelfde, maar men ziet in de *A.B.* telkens regels uit de beide Prologhen en Psalmen terugkeren. Op grond van de innerlijke structuur zou ik de *A.B.* in tijdsorde van vervaardiging willen plaatsen na de Psalmbewerkingen. Met *den Gheestelijcken A.B.* heeft Crul a.h.w. zijn eigen Psalm geschreven, naar het (uiterlijk) model van de Hebreeuwse 119e ('Dese Psalm is na die Letteren der Hebreeuscher A B C ghedeelt', zegt de Wittenberger hoogleraar Bugenhagen). Hij voelt zich verwant met de koninklijke profeet en zanger. Zegt hij niet in de 9e strophe, r. 11: 'zijnde

met David in drucke ghezeten, wil ic mijn ghebreken voor hem vertellen. God helpt zijn vrienden huit 't diepst der hellen!'?

In het diepst der hel is de dichter gezeten, gekweld door zijn vijanden, dat zijn: z'n zonden die zijn leven trachten te vernietigen. In deze nood smeekt hij, in het volle besef van zijn grote zonden, tot God, die hem alleen helpen kan tegen de aanhoudend aanstormende wederpartijders. En als hij dan zo gekomen is tot volkomen zelfontlediging en zich nog slechts kan vastklemmen aan Christus' verzoeningswerk, dan hoort God hem, want Hij begeert niet de dood van de zondaar. De dood maakt nu plaats voor het leven en hij ziet hoe zijn vijanden voor hem beginnen te vluchten. Nu Jacobs Sterkheid hem ter zijde staat, behoeft hij geen vrees meer te hebben. Voor dit wonder aan zijn ziel verricht moet hij den Heer loven en danken, en de dichter nodigt de gehele schepping uit om de lof des Heren te zingen.

In de slotstrophe richt Crul zich dan tot zijn mede-christenen, en spreekt hen toe van uit zijn eigen zielservaringen:

> Conforteert u alle, ghy christenen menschen,
> die hier in drucke of tribulacie zijt;
> wilt met bedinghen om hulpe wenschen,
> want dleven der meinschen es eenen strijt.
> Ziet met wien ghy vechtende zijt:
> jeghen u eyghin lusten met vleesch en bloede,
> jeghen tzweerels regenten, jeghen tvians nijt.
> Waect, weest nuchteren, zijt op u hoede,
> bekent u overtredinghe als de vroede,
> de Heere der heirscharen zal u ontfermen,
> als ghy verlost zijt met Christus bloede;
> geeft hem die eere, ghedinct den ermen,
> God zal u inder eewicheit beschermen.

Ellende, verlossing en dankbaarheid - hoe klinkt dit als een praeludium tot de Heidelberger Catechismus! - zijn de delen van Crul's geloofszang. In de coda worden deze drie motieven nog eenmaal samengevat en toegepast op het leven van de Christen in deze wereld.

Heeft Crul daarbij de reformatorische Christen op het oog? Zonder enige twijfel! Voor de bouw van zijn ‘Psalm’ moge hij zich de Oden van David ten voorbeeld hebben gesteld, voor het overige is *Den Gheestelijcken A.B.* doortrokken van de geest en het woord van Bugenhagen's Psalter. In de strophen 1 tot 24 zijn de vijanden de persoonlijke zonden van de dichter, in de slotstrophe verschijnen naast ‘eyghin lusten, vleesch en bloed’ ook ‘Tzweerels regenten’, zodat de ‘nydighe viant’ niet anders dan reëel geduid kan worden. Deze verklaring past geheel in de actualiteit van de slotstrophe.

De verleiding is nu groot om Crul's religieuze ontwikkelingsgang te schetsen aan de hand van de gedichten die we totnutoe van hem kennen. Ik heb me daartegen verzet. Van geen enkel gedicht (het *Carnation* misschien uitgezonderd) is de ontstaansdatum ook maar bij benadering te bepalen. Eerst een diepgaand inwendig onderzoek zal de mogelijkheid tot een chronologie en een ontwikkelingshypothese kunnen bieden.

De Antwerpse rederijker Cornelis Crul moge gedichten geschreven hebben, die moeilijk of onmogelijk anders geïnterpreteerd kunnen worden dan uit een

Rooms-Katholieke - of, zo men wil, Erasmiaanse[1)] geloofshouding, hij heeft een periode in zijn leven gekend waarin hij zijn geloof beleed in refor-

1) Heeft men wel het recht om het Erasmianisme van de dertiger jaren der 16e eeuw als een *Roomse* 'modaliteit' te beschouwen?

matorische zin en het voedde uit de rijk vloeiende bronnen der reformatorische geschriften.[1)]

Het is de. periode waarin hij, op z'n minst, zijn beide Psalmgedichten en *Den Gheestelijcken A.B.* schreef.

Dordrecht.

S.J. LENSELINK.

Poot en Bilderdijk.

Toen Hubert Korneliszoon Poot in 1723 het land voor de stad verruilde en naar Delft toog, kwam hij daar in gezelschap van nathalzen en raakte er verslaafd aan de drank.

Hij heeft ons dat zelf meegedeeld, maar ook, hoe hij later zijn zwakheid oprecht betreurde. Cd. Busken Huet heeft in zijn 'Litterarische Fantasien en Kritieken' (I, 77, 78) de Abtswouder zanger die 'natte kelderstuipen' wel erg straf verweten, als men in aanmerking neemt, hoe veelvuldig die kwade gewoonte van ons volk in de achttiende eeuw voorkwam, vooral in kringen als waarin Poot toen werd opgenomen.

Minder bekend is, dat ook Bilderdijk in zijn 'Rotsgalmen' (II), in 1824 verschenen. Poot hierover kapittelde in zijn gedicht 'Napraten' uit 1823. Hij schrijft daar:

> Ja, vader Ennius greep nooit, dan half bestoven,
> De Lier. Die nuchtren is mag op 't Kantoor gaan sloven,
> '(Dus zegt hy;). 't sober volk is zang en spel verboôn.'
> Ook Poot viel, zonder dat, by wijlen uit den toon,
> En, kwaamt ge vroeg of laat, het hartversterkend glaasjen
> Had op zijn schoorsteenrand in 't stulpjen vast een plaatsjen,
> (De man erkent het, hy was dorstig,) en met recht:
> Een onbegoten vers moet droog zijn naar men zegt.
> En sedert is het ook een regel by Poëeten,
> Te drinken dat het kraakt, te rijmen dat zy zweeten.
> Zoo gaat het, beste Vriend. Men eigent zich 't gebrek
> Van Kato, doch men wordt geen Kato, maar een gek.

Uitlatingen als deze zijn zeker mede te wijten aan de toenemende versombering van Bilderdijk in zijn Leidse periode, toen hij het ook met Siegenbeek zo geducht aan de stok kreeg inzake de spelling van onze taal, terwijl zijn populariteit, waarop hij zozeer gesteld was, voelbaar verzwakte, zodat hij ten slotte Leiden ontvluchtte en naar Haarlem ging. Terwijl hij zelf de laatste jaren van zijn leven aan opium verslaafd raakte, treft de uitval tegen Poot ons te meer pijnlijk.

Dr. H.H. KNIPPENBERG.

1) Of hij tot de Dopers gerekend mag worden, durf ik in dit stadium niet te beslissen. De gronden waarop Dr. W.A.P. Smit zijn veronderstelling baseerde, zijn inderdaad zwak. De steun die Kruyskamp voor Smit's opvatting meende te kunnen vinden in een vers uit *Mont toe, borse toe*: 'Ick meyne, dat ons naeckt den laetsten dach' (vs. 69), valt weg als men bedenkt dat ook Luther herhaaldelijk heeft uitgesproken dezelfde mening te zijn toegedaan: 'Ich bin durch viele und mächtige Argumenten vollends überzeugt, dasz der letzte Tag an der Schwelle stehe...' (Brief aan Spalatinus, 4 Nov. 1520). Eind 1521 schrijft Amsdorf aan Spalatinus: 'Der Tag des Herrn ist nahend...' Het jaar daarop laat Luther een brochure verschijnen met de veelzeggende titel: '*Ain christlyche und vast wolgegrünte Beweysung von dem Jüngsten Tag, und von seinen zeichen, das er auch nit verr mer sein mag*. D.M.L.' (Zie Dr. Johann Friedrich: *Astrologie und Reformation*, München, 1864).

Dan ook - immers.

In zijn artikel Anticiperende Gevolgtrekkingen, N.Tg. 45 (1952) p. 342/3, wijst B.M. Noach op het gebruik van *dan ook* in een deel van een samengestelde zin voorafgaande aan dat waarin het logisch thuishoort. Met zijn waarschuwing hiertegen om de onjuiste voorstelling van zaken en de ongerijmdheid waartoe dit kan leiden, zal iedereen het eens zijn. Het is dan ook niet om deze waarschuwing te bestrijden of onnodig te verklaren dat ik ter beantwoording van zijn artikel enkele opmerkingen zou willen maken betreffende de betekenis en de plaats van 1e. *dan ook* en 2e. *immers*, dat schrijver daarmee synoniem acht.

I. Het is bekend genoeg, dat we allerlei woorden, in het bizonder woorden die een verband of verhouding aangeven, vaak op een onlogische plaats in de zin aantreffen. Het merkwaardige is niet alleen, dat dat in sommige gevallen algemeen gebruikelijk is (we hoeven, alleen maar te denken aan *niet* en aan Jespersen's parallelle voorbeelden uit diverse talen in zijn Negation, Ch. V)[1] maar ook dat een ongewone plaatsing zo'n sterke waarde als stijleffect kan hebben - een gewenste nadruk kan geven of het zinsritme kan verfraaien - dat het eventueel onlogische op de de achtergrond kan raken. Het opmerken daarvan bij bepaalde schrijvers, b.v. Couperus, lijkt mij paedagogisch een belangrijke kwestie. Telkens zullen we ons moeten afvragen: 'Wat kan tot deze onverwachte plaatsing hebben geleid?' Dat zou ik nu hier willen doen met de voorbeelden van de heer Noach.

Van zijn vier citaten zonder ik het eerste voorlopig af om de mogelijkheid dat *immers* zich anders gedraagt als *dan ook*, later onder de ogen te zien. Het derde citaat kan ik, met alle respect voor de A.V.M.O., niet als 'behoorlijk' Nederlands accepteren: 'over het algemeen' in plaats van 'algemeen' laat ik daar (men schijnt het verschil niet 'algemeen' te voelen), maar iemand die zijn cliché-beelden zo ondoordacht gebruikt, dat hij met een dodelijk schot een nog pas geprojecteerde school onschadelijk kan laten maken, zal vermoedelijk ook niet opzien tegen de door de heer Noach gesignaleerde ongerijmdheid. Blijven dus 2 en 4 als voorbeelden over.

Hoe komt het dat in deze zinnen, en in vele andere, *dan ook* zich zo vroeg aanmeldt, dat het een onbedoeld en onjuist verband legt? Is het een kwestie van haast, van slordigheid? Dikwijls wel, zouden we geneigd zijn te zeggen. Bij het citaat uit het Parool kunnen we denken aan de haast waarmee een krantenartikel veelal moet worden geschreven. En kunnen we nu bij Prof. Royen b.v. slordigheid verwachten? Niet bepaald! Weliswaar verbaast het even, dat hij na de door de heer N. geciteerde zin een nieuwe alinea laat beginnen met: 'Toch kunnen we er twee dingen uit leren: ...' Dit slaat uitsluitend op de opmerking van Prof. Michels, niet op de hele vorige alinea. De aanval op Prof.Michels is ook niet geheel nauwkeurig, cf. N.Tg. 45 (1952) p. 27: 'wat de vereniging nastreefde was... wetenschapsbeoefening zonder meer, niet bepaaldelijk of noodzakelijk in katholieke zin. Reden waarom *sommigen*[2] staande hielden, dat men behoorde te spreken van "katholieke wetenschappelijke vereniging". Het ziet er dus naar uit alsof bij het schrijven van het deel van het artikel de waakzaamheid niet volkomen was. Toch blijft de vraag: hoe komt het dat in dergelijke gevallen *dan ook* de kans krijgt zich in te dringen op een plaats waar het soms een mededeling tot zulke verrassende onzin kan maken als b.v. in die uit het Parool?

1) Zie ook 'Een proleptische ontkenning', C.d. V., N. Tg. 46 (1953), p. 8.
2) Cursivering van mij - A.H.

De heer N. zegt: “Wat de adverbiale uitdrukking *dan ook* betekent, is eenvoudig genoeg: het is synoniem met *dus, derhalve*; drukt een gevolg of gevolgtrekking uit.” Laten we het voorzichtiger uitdrukken en zeggen, dat *dan ook*, soms *ook* alleen, een verband aangeeft, heel dikwijls, maar niet noodzakelijk, een verklarend verband:

1. Zeg hem dat ik mijn voet bezeerd heb. Het is joúw schuld. Waarom help je me *ook* niet,... A.H. Nijhoff, Medereizigers. 1946, p. 59.
2. Maar op eens schoot my de gedachte in, dat hy misschien reiziger was van een duitsch huis... Hy had *ook* wel iets van een Duitscher... Max Havelaar, 1948, volksuitgave, p. 18.
3. het [werk in Rotterdam waar de schrijver enige maanden tevoren van Utrecht uit heen was gegaan] stelt je aldoor voor nieuwe vragen en problemen. De eisen in Rotterdam zijn *danook* wel totaal anders dan in Utrecht! Corresp., 16-7-34.

Het ligt voor de hand dat een spreker of schrijver die een verband voelt tussen wat hij (of een ander) heeft gezegd of geschreven en wat er volgt, de neiging heeft dat verband spoedig uit te drukken. Het is voor hem betrokken op de hele zin; het is de reden waarom hij die zin zegt. Is er nu verband tussen het voorafgaande en een mededeling die een vrij lange inleiding vereist, dan ontstaat er licht een behoefte om aan te geven dat deze inleiding, eventueel in een afhankelijke zin, behoort bij de hoofdmededeling. Het is alsof iemand wil zeggen: “ik moet nu wel een omweg maken, iets anders erbij halen, maar ik ben nog met hetzelfde onderwerp bezig”. Zo stel ik mij voor dat *dan ook* en andere verband-aanduidende woorden (b.v. *dus, echter*[1]) soms in een deel van de zin terecht komen waarin ze logisch niet thuis horen, dwz. in de bijzin in plaats van in de hoofdzin (vb. 6), of omgekeerd (vb. 4), of in de hoofdzin in plaats van bij een acc.c.inf. (vb. 7).

Als de aard van het verband niet sterk spreekt, valt die verplaatsing vaak weinig op. De door de heer Noach geciteerde zin van Prof. Royen zou men als een voorbeeld hiervan kunnen beschouwen. Hier zijn nog enige voorbeelden van andere uitdrukkingen in een dergelijke prolepsis:

4. Ik wou je alleen maar vragen of Willem gisteren-avond hier is geweest... Heb je toen niets aan hem gemerkt?... Ik dacht *soms*, dat hij hier misschien al niet lekker zou zijn geweest...’ Netscher, 'n Moeder. Zelfkeur II, z.j., p. 86.
5. ‘Hei je 'n mooi kamertje?’... ‘Nee *ommers*... 'k ben er niet voor dag en nacht...’ Scharten-A., Sprotje, p. 77.
6. Deze personaadjes zijn er twee van de honderd,... Zoals ik *dus* wel eens een zinnebeeldig schilderij gezien heb, maar waarvan het groot aantal personen met zulke levendige kleuren... geschilderd was, dat... het lang duurde eer ik de zinnebeeldigheid van het geheel indachtig werd, - zoo kan het ook de lezer van dit verhaal wel gaan. A. Verwey, Bespr. van De Berg van Droomen. Proza IX. 1923. p. 146.
7. *Na de Kerstvacantie* ben ik van plan af en toe eens in 't Engels vragen te laten beantwoorden[2]. Corresp., 3-12-52.

1) Men vergelijke de plaatsing van *echter* met die van *maar*!
2) Een zeer gebruikelijke woordschikking, al zou men het theoretisch juister kunnen achten te zeggen: ‘Ik ben van plan na de Kerstvacantie... vragen te laten beantwoorden’, en ‘Na de Kerstvacantie’ aan het begin van de zin alleen toe te laten bij ‘ik zal’ en misschien bij ‘ik ga’. In de vraag ‘wanneer bent u van plan deze vragen te laten beantwoorden?’ is echter de onlogische constructie de enig mogelijke.

Nu is de aard van de samenhang die *dan ook* aanduidt, veelal (zeker niet altijd, zoals het WNT ons zou doen denken) ‘dat de inhoud van een zin na het voorafgaande viel te verwachten’ (WNT s.v. *dan* (I) I.c. 7. d). Daaronder moeten we m.i. heel dikwijls verstaan ‘zoals te verwachten was niet alleen voor de spreker, maar ook voor de hoorder’. Er wordt verwezen naar wat de aangesprokene al weet. Het voorbeeld van de heer Noach ‘De trein naar A. vertrok om zes uur; toen ik *dan ook* om kwart over zes aan 't station kwam, was hij al vertrokken’ zou ik plaatsen in een verhaal waarin de spreker al had gezegd of laten doorschemeren, dat hij na zes uur aan het station gekomen was, dwz. er wordt een verband gevoeld niet alleen tussen het voorgaande en de hoofdzin, maar - wanneer de bijzin vóór de hoofdzin staat - ook tussen het voorafgaande en die bijzin. Dit laatste leidt tot anticipatie van het verband-aanduidende woord; de relatie tussen de bijzin en de hoofdzin wordt dan niet nader aangegeven, blijft geïmpliceerd. Ik weet niet of het anticiperende *dan ook* ooit voorkomt in een geval, waar geen samenhang bestaat tussen de bijzin en het voorafgaande; ik zou echter geneigd zijn aan te nemen, dat in dergelijke gevallen de anticipatie een navolging is van de zinnen waarbij wèl een verband tussen de bijzin en de vorige zin bestaat.

Wat betreft voorbeeld 3 (van de heer N.): de lezers van het weekblad van de A.V.M.O. wisten wel dat vele leraren hadden getracht de A.M.S. onmogelijk te maken; daar kan dus in de bijzin naar worden verwezen; er is geen sprake van een conclusie. Ten aanzien van voorbeeld 4 geldt dezelfde redenering: als Prof. R. in de N.Tg. verwijst naar een artikel dat in dezelfde jaargang van dit tijdschrift is verschenen, mag hij aannemen dat zijn lezers zich dat zullen herinneren. Dit verklaart voor mij, waarom ik over deze zin zo lang met verbazing heb moeten nadenken: terwijl ik inderdaad, logisch, *dan ook* in de hoofdzin zou willen zetten, klonk het geheel mij toch te natuurlijk, of althans te bekend, om een stijlbloempje of om helemaal onjuist te kunnen zijn. - Omdat ik het verbands niet ken van de uit het Parool aangehaalde zin, kan ik niet beoordelen of ook daar *dan ook* op een teruggrijpen wijst, alleen het vermoeden uitspreken, dat al uit het artikel gebleken was, dat de hoofdcommissaris weigerde ontslag aan te vragen.

In al deze gevallen is dus het eerste, minder belangrijke, verband aangeduid, het tweede geïmpliceerd of over het hoofd gezien.

Al heb ik getracht er aan de hand van de voorbeelden van de heer N. op te wijzen wat misschien de oorzaak is van de vreemde plaatsing, ik heb niet de illusie daarmee van alle gevallen waarin *dan ook* verdwaald is, de route te hebben beschreven.

Hoe voorzichtig men met *dan ook* moet zijn, blijkt ook nog treffend uit het volgende voorbeeld: in het Handb. tot de Geschied. der Ndl. Lett. III, 1950, p. 74, schrijft Dr. Knuvelder over Wolff en Deken:

8. Hoezeer... in vele opzichten tegengesteld aan Betje... in geestelijk opzicht vulden zij elkaar uitstekend aan. Als *dan ook*, in 1777, Ds. Wolff sterft, nodigt Betje haar vriendin uit met haar te komen samenwonen.

Zo op het eerste gezicht is dit geval parrallel aan dat van de hoofdcommissaris etc., maar eerlijkheidshalve moet ik erbij vermelden, dat de schrijver kort tevoren heeft gesproken over de dood van Maria Bosch, waardoor Aagje alleen was komen te staan. Het is dus denkbaar, dat de schrijver bedoeld heeft wat hij veiliger als volgt had kunnen uitdrukken: ‘Als *dan*, in 1777, *ook* Ds. Wolff sterft,...’ Maar we aarzelen met deze uitleg, want we moeten elf regels teruggaan voor dit eventueel verband met het sterven van Maria

Bosch. Dan herinneren we ons op p. 57 gelezen te hebben over de eerste patriottenbeweging:

9. zij wordt... schijnbaar neergeslagen door de Pruisische grenadiers... Meer dan een restauratie was het niet;... Als dan ook in 1795 de Franse legers de Republiek bezetten, begint de tweede phase van de patriottenbeweging.

Waarschijnlijk kunnen we dus niet alleen voorbeeld 9, maar ook voorbeeld 8 aan het lijstje van anticiperende gevolgtrekkingen toevoegen, daarbij aantekenend, dat in 8 de onbewuste aanleiding tot het 'misplaatste' *dan ook* geheel of gedeeltelijk van andere aard geweest kan zijn dan in de overige gevallen.

Hierboven heb ik gezegd, dat *dan ook* gewoonlijk een verklarend verband aanduidt. Daarop zou ik graag nog wat nader ingaan. Wanneer we *dan ook* willen vergelijken met *dus*, hebben we alleen met het verklarende gebruik te maken. Ik vermoed tenminste dat de door de heer N. onderstelde gelijkheid van betekenis ook volgens hem niet geldt voor gevallen als:

10. [In een bepaalde periode van zijn jeugd waren het zwemmen en het ontbijt met zijn vader iets heerlijks voor Richard.] Maar het zwemmen en het ontbijt moesten *dan ook* den heelen verderen dag goedmaken; zij waren de paar plekjes blauw aan zijn triestigen hemel,... H.R.H. Kinderjaren en Jeugd van R.N. Roland Holst, 1940, p. 35.
11. Prof. v.G. is in ons land vrijwel de enige, die uitvoerig over intonatie heeft geschreven. Alleen verschenen nog... Verder... Maar dat is *dan ook* alles. L.J. Guittart, De Intonatie v.h. Ndl. etc. 1925. p. 22.

Verklaring, oorzaak, gevolg, reden en conclusie zijn in betekenis nauw verwant, maar het is altijd waardevol en dikwijls belangrijk ze uit elkaar te houden.

Als iemand geen geld heeft en over zijn vacantie denkt, zal hij tot de conclusie komen: 'Ik heb geen geld en kan *dus* geen vacantiereis maken.' Nu kan hij het resultaat van deze overweging op allerlei manieren meedelen; het is in dit geval van weinig belang of hij de conclusie herhaalt (met *dus*) of laat uitkomen, dat in de relatie 'geen geld - geen vacantiereis' het eerste (als oorzaak) het tweede (het gevolg) verklaart, of dit gevolg voorstelt als iets dat te verwachten was (met *dan ook*).

'De candidaat had zich slecht voorbereid en werd *dan ook* afgewezen.' Inderdaad: *dan ook; dus* zou hier niet op z'n plaats zijn. Het laten slagen of afwijzen geschiedt op grond van het examenwerk; een slechte voorbereiding kan het afwijzen doen verwachten, maar leidt er niet toe met de stelligheid van de enig mogelijke conclusie, zoals *dus* zou aangeven. De candidaat had ook nog net kunnen slagen, omdat hij b.v. enkele vragen bizonder goed had weten te beantwoorden. Maar 'De candidaat had zich slecht voorbereid en had *dus/dan ook* weinig kans.'

Als voorbeeld van een conclusie treft de zin over de congruente driehoeken mij als vreemd. We noemen driehoeken die twee zijden en een ingesloten hoek gelijk hebben, congruent; de bewuste driehoeken hèbben twee zijden en een ingesloten hoek gelijk en zijn *dus* congruent. Gegeven de definitie en de geconstateerde gelijkheid moeten we deze conclusie wel trekken. De zin met *dan ook* kan voorkomen in een redenatie waarin de congruentie niet wordt bewezen, maar gegeven is, dat is juist het tegenovergestelde.

II. *Immers* duidt aan: een vragen om instemming (vb. 12) of bevestiging (vb. 13, 14) van de kant van de aangesprokene, vandaar dikwijls de vragende toon (vb. 13, 14); meestal doet de spreker een beroep op wat de aangesprokene wel weet of wel begrijpen zal (13) of grijpt terug op wat zojuist of bij een vorige gelegenheid door een van beiden is gezegd (14). In een betoog is dit verwijzen naar wat de hoorder wel zal kunnen bedenken veelal een rhetorische wending; het spreekt niet vanzelf dat de hoorder met de spreker mee kan denken (zoals in vb. 14), maar het is mogelijk; of wel *immers* wordt toegevoegd aan gegevens waaruit de aangesprokene zelf de verklaring of de conclusie kan opmaken, zodat hij in staat zal zijn de gewenste instemming te betuigen (vb. 15, 17).

12. Hij dringt er... op aan, dat de linguisten in de verschillende landen het eens zouden worden over een gemeenschappelijk beginsel, zonder daarom een uniforme regeling te bepleiten. *Immers*, naast gevallen waar twijfel buitengesloten is, zijn er andere... De Vooys, Opm. over Theorie en Praktijk, v. Interpunctie. N.Tg. '37. Verz. Taalk. Opst. III, '47. p. 159.
13. Ergens klerk zijn en bovendien zaken doen voor eigen rekening, dat gaat *immers* niet? Elsschot, Kaas[5], p. 45/6.
14. We zouden 't erg gezellig vinden als je ons a.s. Donderdag kwam opzoeken; dat is *immers* een van de dagen die je schikken? Corresp., 25-5-50.
15. Men vindt die vraag in het R.R. van 1854 niet opgelost, doch ontweken, *immers* bijna altijd beantwoord met de mededeeling, dat het een of ander geregeld zal worden bij ‘algemeene verordening’, H.T. Colenbrander, Kolon. Geschied. 1926. p. 46.
16. Wat was de reden dat de buren uit de zeven hemelen boven mij dat staal van hun rijkdom [een mooie kast] hier voor mij hadden achtergelaten? Een raadsel dadelijk opgelost. Iederen morgen *immers* moest ik een sluiertje goudgeel stof van den vloer er omheen opvegen en als ik stil zat hoorde ik den houtworm knagen. A. v.d. Leeuw, De kleine Rudolf, 1930, p. 17.
17. Langzamerhand is men er ook in ons land van overtuigd geraakt, dat kinderen juist een enorme belangstelling hebben voor dergelijke ‘informatieve’ boeken. Zij willen *immers* niets liever dan ingewijd worden in de werkelijke wereld der volwassen mensen. A.E. v. Putten-Drijber, Besprek. v. Alie Silver, Alb. Schweitzer voor de kinderen verteld, Rem. Wkbl. Jg. 11, no. 38, p. 7.

Immers wijst op contact van de spreker met de aangesprokene; in mindere mate doet *dan* ook dat eveneens; hierin ligt een zekere overeenkomst. Evenals *dan ook* komt *immers* dikwijls voor in zinnen die een conclusie of een verklaring inhouden, maar het begeleidt de conclusie of verklaring, drukt die niet uit. In betekenis zijn deze woorden dan ook allerminst verwisselbaar. Zo nodig zou men het met de gegeven voorbeelden kunnen proberen!

Wat de plaatsing betreft mogen we *immers* evenmin gelijk stellen met *dan ook*. Heel dikwijls gaat *immers*, gevolgd door een korte pauze, aan de eigenlijke zin vooraf: de plechtigste, de meest rhetorische constructie (vb. 12). Dit is alleen mogelijk in een bewering (b.v. ook in vb. 17), niet in een vraag. Zouden we b.v. 13 veranderen in ‘*Immers*, ergens klerk zijn en bovendien zaken doen voor eigen rekening, dat gaat niet’, dan kunnen we de vragende

toon niet bewaren[1)]; we hebben van de zin een bewering gemaakt, waarbij de vraag om een reactie van de aangesprokene veel zwakker is; met ‘Ergens klerk zijn..., *immers* dat gaat niet’ zou het net zo zijn. - Zin 14 is ondenkbaar met *immers* vooraan; het zou immers al heel vreemd zijn geweest, als de schrijver van het briefje waarin zin 14 voorkwam, mij had willen meedelen of uitleggen, dat Donderdag mij zou schikken; bij het vervallen van de vraag door de verplaatsing van *immers* zou echter die indruk zijn gewekt. - Het is dus juist waar *immers* een verklarende bewering begeleidt, dat er neiging bestaat het vooraan te zetten (een plaats die *dan ook* niet kan innemen).

In gevallen waar *immers* vooraan kan staan, wordt het ook dikwijls in de zin opgenomen op een punt dichtbij het begin (vb. 18); het wordt dan meestal gevolgd door een kleine pauze, korter dan die na het geïsoleerde *immers* vóór de zin. Deze pauze wordt gewoonlijk niet aangegeven.

18. Allegorie, *immers*, waarborgt een zo onpersoonlijk mogelijke expressie van een in wezen persoonlijke bevinding. D.A.M. Binnendijk, G. Gossaert, Eis Daimona, in: Tekst en Uitleg. 1950. p. 126.

Vinden we *immers* niet vóór maar vooraan in de zin, dan doet het dikwijls vooral het woord of de woordgroep die eraan voorafgaat uitkomen[2)]; we zien dit in vb. 18 en nog sterker zou het spreken als we zouden proberen in vb. 17 *immers* meer naar voren te halen: ‘Zij *immers* willen niets liever’ zou haast aan een contrast met ‘anderen’ doen denken. In een dergelijk geval wordt *immers* uitgesproken op veel lagere toon dan de rest van de zin; het staat als het ware los van de zinsintonatie. Wellicht zijn de komma's in vb. 18 bedoeld om deze afgezonderde intonatie aan te geven, zoals we dat ook wel zien bij ‘daarentegen; b.v.’.

Het effect van dit *immers* hoeft echter niet zo nadrukkelijk te zijn en het is niet altijd uit te maken of *immers* in het bizonder slaat op de onmiddellijk voorafgaande woorden of op de hele zin waarin het staat. In 16 b.v. zal het wel niet de bedoeling zijn om ‘iederen morgen’ extra klem bij te zetten, maar we vinden hier in de woordschikking de sierlijkheid, en horen er de zeer eigen toon in, waaraan we Aart van der Leeuw herkennen.

Ook in de samengestelde zin waar *immers* logisch in de hoofdzin, hoort, is de plaatsing kort na het begin, eventueel onlogisch in de bijzin, heel gebruikelijk. In de bespreking van ‘De psychologie van de roman van Dostojevsky’ door F.J.J. Buytendijk in het Crit. Bull., XVIII ('51), p. 357, schrijft R. Blijstra twee zinnen achter elkaar, waarin *immers* op deze wijze voorkomt. De heer Noach haalt de tweede ervan aan. Het hele eerste deel van dit artikel is sterk betogend, een uiteenzetting van schrijvers standpunt - waarvoor hij de instemming van de lezers vraagt - dat Prof. Buytendijk ‘van de verkeerde kant begonnen’[3)] is: ‘Hoe groot *immers* de verwantschap... ook moge zijn,... Was de schrijver *immers* van plan geweest..., dan zou hij niet...’ - Nu *immers* niet vóór de zin staat, zou het logisch de voorkeur verdienen te zeggen: ‘Was de schrijver van plan geweest..., dan zou hij *immers* niet...’ We zouden dat ook inderdaad zèggen, vermoed ik. In de spreektaal is dit de gewone plaats van *immers*, maar het welover-

1) Tenzij we *toch* invoegen. De verhouding tussen *immers* en *toch* laat ik echter in dit verband onbesproken.
2) Hetzelfde kunnen we vinden bij *nu* of *dan*, wanneer een van deze woorden op deze plaats staat en dient om het voorgaande weer op te nemen.
3) De titel van Blijstra's artikel.

wogen taalgebruik vertoont een zekere voorliefde voor de constructie die we bij Blijstra gezien hebben.

De plaatsing van *dan ook* en *immers* vergelijkend kunnen we dus het volgende zeggen: in de samengestelde zin beweegt *dan ook* zich als het ware naar voren, waardoor het aanleiding geeft tot ongerijmdheid; al wijst dit op weinig verzorgde taal, we hebben gezien dat slordigheid er waarschijnlijk niet de enige, of zelfs niet de voornaamste oorzaak van is. - *Immers*, daarentegen, staat dikwijls geheel vooraan, zowel bij een enkelvoudige als bij een samengestelde zin; ook wordt het veelal opgenomen in de zin op een plaats dichtbij het begin; alleen als het daardoor in een bijzin komt te staan, kan het resultaat, strikt genomen, enigszins onlogisch worden. Aangezien het echter de belangrijkste functie van *immers* is contact te zoeken met de aangesproken persoon, stoort het weinig als dat eerder gedaan wordt dan bij het punt waarop zijn reactie wordt verlangd. Het vroeg-geplaatste *immers* is een typische wending van het betoog in verzorgde stijl. We kunnen wel zeggen: hoe eenvoudiger en natuurlijker de taal, hoe verder in de zin *immers* wordt geplaatst. Gaan we van het meest verzorgde naar het huiselijkste taalgebruik, dan zien we *immers* zich dus bewegen in een richting tegengesteld aan die van *dan ook*.

Londen.

ALETTA HUIJSINGA.

Een fragment uit het Heber-Serrure-Hs. (U.B. Gent, MS 1374) geidentificeerd.

In het Heber-Serrure-manuscript, afkomstig uit de librije van het Rooklooster in het Zoniënwoud bij Brussel en bewaard op de Universiteits-bibliotheek te Gent onder catalogusnr. 1374, dat voor de geschiedenis van de mnl. letterkunde van uitzonderlijk belang is, omdat het de enig overgeleverde tekst bevat van de Vierde Martijn[1)], van Der Kerken Claghe en van de Dietse vertaling van het Miserere van de Renclus de Moiliens[2)], wordt op ff. 97ro-97vo een fragment van 58 vss. aangetroffen, waarvan ik niet meen dat het tot heden voldoende is geïdentificeerd. Het werd voor het eerst uitgegeven door *F.J. Mone, Anzeiger* VII (1838), 539-541, die het bij vergissing hield voor een fragment 'aus dem ersten und zweiten Buch Laienspiegels', waarna het in 1869 voor een tweede maal werd bezorgd door *F.A. Snellaert, Nederlandsche gedichten uit de veertiende eeuw... naar het Oxfordsch handschrift*[3)], Brussel 1869, Bijlage D, 704-706. Laatstgenoemde slaagde er in vss. 1 - 14 aan te wijzen als een brokstuk van de mnl. bewerking van de 'Roman de la Rose'[4)] en het is wel merkwaardig, dat hij vss. 15-58 niet thuis kon brengen, hoewel hij reeds de beschikking

1) Uitgeg. door C.P. Serrure, Vaderlandsch Museum IV (1861), blz. 55-90. Een nieuwe editie van dit strofische gedicht, dat door Serrure deerlijk werd toegetakeld, wagen wij te bezorgen in ons doctoraal proefschrift over 'Hein van Aken, een Brussels dichter uit de mideleeuwen' (Zomer 1953).
2) P. Leendertz, Het Middelnederlandsch Leerdicht Rinclus, diss. Groningen, Amsterdam 1893.
3) Bodleyan Library, cod. Marshall 29.
4) Die Rose (ed. Verwijs, 1868), vss. 9001-9014.

kon hebben over de uitstekende uitgave die E. Verwijs het jaar tevoren van dit werk had bezorgd naar het Amsterdamse hs. Een vluchtige lectuur van bedoelde verzen liet ons deze onmiddellijk herkennen als een tweede fragment van de Rose, dat in het Comburgse hs. niet wordt aangetroffen, maar in het Amsterdamse onmiddellijk aansluit bij vss. 1 - 14 van het Heber-Serrure-fragment[1].

Er wordt in dit fragment een uiteenzetting gegeven over de oorzaken, die de wereldlijke macht in de maatschappij invoerden en waaraan Boendale in Der Leken Spieghel, B.I, cap. 35 een geheel hoofdstuk wijdt[2]. Eerst heet het, ook in het Comburgse hs.[3], dat hebzucht en begeerte veel kwaad hebben gedaan; er ontstaan oorlogen door en dit maakt burchten en kastelen noodzakelijk. Van dat ogenblik af is het kwaad in de wereld gekomen. Toen zag men zich genoopt tot herstel van de orde een vorst te kiezen:

> Doesi dit worden geware
> Vergaderden si alle gemeene
> Ende cosen den starcsten onder hen alleene
> (vss. 26-28)[4].

Deze zwoer den volke recht te verschaffen, maar alleen vermocht hij niets; hij behoefde 'vele serzante' om daarin te voorzien:

> Dus waren die ierste dinge
> Daer af princen ende coninge
> Ierstwerf quamen ende lantsheren
> (vss. 55-57)[5].

Er rest ons nog de tekst van het nieuw-geïdentificeerde fragment met die van hs. A te collationneren en de varianten mede te delen: 9015 te stoert; 16 Die sempel liede daer men af hoert; 17 Die hadden een goet sempel leven; 18 hen; 19 noeysent; 21 hen; 22 deilen dlant; 23 palen, sekere *ontbr.*; 24 vochtense; 27 Vergaderden si alle gemeene; 28 cosen, hen; 29 prince ende; 30 Ende *ontbr.*, voert meere; 31. Hen soude bescermen van quadien; 34 niet en; 38 hen allen gaderen; 39 ambacht; 41 droegen; 42 So dat, en geen; 43 Si en roefdent ende stalent; 44 den; 45 Versloegen, dicke ende *ontbr.*; 46 Doen; 47 Hen, besetten; 49 prince; 50 serzante ontboet; 54 boeke; 55 Dus, dinge; 57 Ierstwerf; 58 aerme, ontderen.

Gent, Februari 1953.
W.E. HEGMAN.

1) Ibid., vss. 9015-9058.
2) Waarom M. de Vries, Der Leken Spieghel, leerdicht van den jare 1330 door Jan Boendale, Leiden 1844, dl. I, blz. CXXXVI, het fragment beschouwt als een vrije navolging van LSp. I, 35.
3) Die Rose (ed. Kausler, Denkmäler altniederländischer Sprache und Litteratur, dl. II, Tübingen 1844), vss. 8885-8898.
4) Vgl. Die Rose (ed. Verwijs), vss. 9026-9028.
5) Vgl. Die Rose, vss. 9055-9057.

Van Deyssels eerste publicatie.

Anthonie Donker heeft er kortgeleden nog eens op gewezen dat het omvangrijke artikel *De Eer der Fransche Meesters*, door Lodewijk van Deyssel bijgedragen aan het Augustusnummer van *De Dietsche Warande* Jaargang 1881, niet diens eerste optreden als publicist was. ‘Het eerste zou, volgens een nededeling van Van Duinkerken, een artikel in de Gooi- en Eemlander geveest zijn, over de zgn. peinture Bogaerts, een soort van opgeschilderde fotografie, een stuk dat moeilijk meer te achterhalen zal zijn’[1].

Toen Benno J. Stokvis in 1921 aan Lodewijk van Deyssel een samenvattende studie wijden ging, heeft hij pogingen in 't werk gesteld dit stuk van Van Deyssel in handen te krijgen, doch de Redactie van De Gooi- en Eemlander moest hem meedelen dat onder de vorige eigenaar alle oude jaargangen werden verbrand. Van Deyssel zelf liet aan Stokvis weten er ook geen exemplaar meer van te bezitten[2]. Het zag er dus naar uit dat dit artikel wel voor altijd verloren zou blijven.

In een hem door M.J. Brusse, in 1924, afgenomen vraaggesprek liet Van Deyssel zich evenwel ontvallen dit opstel nòg te bezitten. ‘Evenals mijn Vader heb ik altijd alle papieren van eenige beteekenis, die ik ontving, bewaard. Ook de handschriften en de drukproeven van mijn eigen werk. En ik vond 't natuurlijk als zestienjarige jongen heerlijk om mij voor 't eerst gedrukt te zien. Ik herinner mij nog, dat ik het blad liet lezen aan mijn zuster Catharina en haar vriendin Louise Stratenus, - dat de dames 't aandachtig bekeken en mij verzekerden dat 't heel veel beloofde’[3].

Bij de inventarisatie van Van Deyssels letterkundige nalatenschap is het bewuste artikel nu te voorschijn gekomen. Het blijkt een ingezonden stuk te zijn en het werd afgedrukt in De Gooi- en Eemlander van 17 Sept. 1881[4]. Curiositeitshalve laat ik het hier volgen in zijn geheel:

‘Peinture-Bogaerts’. *Aan de Redactie*.

Met genoegen heb ik gezien, mijnheer de redakteur, dat gij in uw nummer van 10 Sept. melding maakt van hetgeen door Mevr. Storm van der Chys en professor Thijm, op het Bredaasche Kongres, over bovenstaand reproduktiegenre gesproken is; als ook hoe gij spreekt over den onbeschaamden brief door Bogaerts dien hoogleraar toegelicht. Nu gij eenmaal uwe lezers aangaande deze kwestie onderhouden hebt, is 't, dunkt me, opdat zij er zich een, zoo kompleet mogelijke voorstelling van maken, niet kwaad er op te wijzen, hoe de heer Alberdingk Thijm zich hierover verder uitgelaten heeft, - na kennis genomen te hebben van het schrijven des heeren Bogaerts. Het is te vinden, in het *Handelsblad* van 11 September. Wij ontleenen hieraan het volgende:

... Zoo lang het eeuwenoude adagium: *als twee het zelfde maken, is het niet het zelfde*, een waarheid blijft, - zoo lang Buffon gelijk heeft, met zijne uitspraak *le style c'est l'homme même*, - zoo lang het zin heeft, dat men, ter vervaardiging van den kataloog eener schilderijveiling, personen aanstelt,

1) Anthonie Donker, *Critisch Bulletin*, Aug. '52, 345.
2) Benno J. Stokvis, *Lodewijk van Deyssel*, A'dam z.j., 21.
3) Nieuwe Rott. Crt., 4 Mei 1924.
4) W. Bennink *Alberdingk Thijm / Kunst en Karakter*. Nijmegen-Utrecht, 1952, geeft op blz. 175 zonder meer de datering Juni 1880!

die echte Hobbemaas van het werk der navolgers of kopiïsten hebben te onderscheiden, - neem ik de vrijheid mijn standpunt te handhaven.

Dat een schilder, onbekend met wat de heer Bogaerts ondernomen had, van eenige naar dezen betitelde *peinture* zeggen kon: 'C'est impossible! j'y retrouve mes coups de pinceaux', laat ik gelden, maar zeer wijselijk heeft deze schilder den geschreven lof wat getemperd, door de uitdrukking: 'j'ai failli prendre [la reproduction] pour l'original'; *ik ben op het punt geweest de kopie voor het origineel te nemen* ...

Dat er onder de moderne schilders enkele gevonden worden, die met goedwilligheid zich te-vreden betoonen over de reproduktie van hun werk, - is niet te verwonderen. Maar te verwonderen zoû wezen, dat geoefende kunstkenners, dat bijv. Dr. W. Bode of Adolphe Siret, eene Bogaerts-kopie naar Rembrandt of naar Teniers voor werken van de hand dier meesters zouden houden en in hunne geschriften als zodanig prijzen. Kan de heer Bogaerts ons zoo iets leveren, dan neem ik mijne Kongres-redeneering te-rug en acht den steen der wijzen gevonden.

Zoo ver zijn wij nog niet; maar inmiddels onderschrijfik gaarne de woorden van onzen begaafden landgenoot Rochussen: 'Het is mij aangenaam U geluk te wenschen met den goeden uitslag door u verkregen'.

'Mij dunkt, dat het procédé Bogaerts boven chromolithografie en oleografie de kroon spant.'

Hieruit nu blijkt duidelijk dat de heer Alberd. Th. *het zoo kwaad niet gemeend had* en de heer Bogaerts allerminst het recht een dergelijken brief te schrijven.

Amsterdam, 13 Sept. 1881.

L.v. Deyssel.

De lezer zal zich intussen hebben afgevraagd hoe hier gesproken kan worden van een eerste publicatie, waar toch *De Eer der Fransche Meesters* werd afgedrukt in de Augustus aflevering van de D.W., Jrg. 1881?

De oplossing is deze dat dit Augustusnummer met vertraging verschenen is. Hoe aanzienlijk deze vertraging was, kan vooreerst worden vastgesteld uit de datering die Van Deyssel aan zijn opstel meegaf: 16 Aug. '81, vervolgens aan de hand van de drukproeven. De eerste proef van het Warandeartikel kwam, blijkens de door Van Deyssel daarop aangebrachte datum, eerst 29 Aug. '81 gereed. Zij zal toen, zo kan men aannemen, terstond gecorrigeerd zijn. De voor ons meest interessante correctie is die der vervanging van het pseudoniem Jan van Gent door het pseudoniem Lod. van Deyssel. De tweede proef kwam 10 Sept., de derde 14 Sept. '81 binnen, dat is dus een dag na het schrijven van het stukje over de Peinture Bogaerts.

De 4de October '81 is het eindelijk zo ver dat J.A. Alberdingk Thijm aan Karel, die dan in Hilversum verblijft, een dozijn overdrukken kan opzenden. 'Maar [ik] beveel U ten zeerste aan, aan niemant te laten blijken wie *v. D.* is. Uw woord zoû er in kracht door verliezen. De Hr. Ant. Sterck heeft al gegist, dat gij het waart, en Dr. N(uyens) schrijft mij, dat deze hem meldde, de auteur was een jongen van 16 jaren'[1)]. De brief van Dr. W.J.F. Nuyens werd ongedateerd door mij terug gevonden, maar het postmerk geeft 3 Oct. '81. Het is Nuyens' eerste reactie op *De Eer der Fransche Meesters*. Hieruit mag besloten worden dat de Augustusaflevering, ofschoon al definitief ge-

1) Alle tussen 21 Sept. 1870 en 28 Januari 1889 door Thijm aan zijn jongste zoon geschreven brieven zijn in de archieven van Lodewijk van Deyssel bewaard gebleven.

reviseerd rond de 15e September, tenslotte uitgekomen is op een der laatste dagen van die maand.

Het stuk over de Peinture Bogaerts is dank zij deze vertraging Van Deyssels eerste publicatie geworden en dientengevolge 17 September 1881 de datum waarop de schuilnaam Lodewijk van Deyssel zich het eerst in drukletters manifesteerde, feitelijke bijzonderheden die ons niet zullen beletten aan Van Deyssels debuut de datum van 16 Augustus '81 te blijven verbinden.

Vaals.
HARRY G.M. PRICK.

Varia

I. Het Hoofd met Witte Veren.

Want ik my elkmaels voel bezeeren
Als van een punt,
Die denk: op 't hooft met witte veeren,
Was dat gemunt.

Dat in het opvallende van deze hoofdtooi bij oorlogshandelingen een werkelijk gevaar gelegen was, blijkt ten overvloede uit een brief d.d. 26 Juli 1626 van Maurits Huygens aan zijn broer Constantijn, waarin hij het volgende bericht: ‘Le fils de Meurskens, vulgo bonne mine, enseigne du commandeur de la place Borrewater, y est tiré d'un coup de mousquet à travers la teste, s'estant avancé trop pour tirer d'une sienne longue harquebuse et à ce qu'on dict *trop paré par son grand pennache blancq*. Et personne que luy seul, c'est dommage.’

Zie Dr. M. de Haas, Een vijftiental brieven van Maurits Huygens aan zijn broer Constantijn (*Bijdr. en Meded, Hist. Gen., Dl. L.*).

II. Huygens' Duisterheid.

Maurits' brief d.d. 30 Met 1622 bevat een getuigenis over dit onderwerp dat te belangwekkender is omdat het herkomstig is uit de tijd zelf en uit de familiekring van de dichter. Maurits bericht, dat hij ‘vos vers’ heeft ontvangen en doorgezonden naar Amsterdam; vermoedelijk, gelijk de uitgever aantekent, betreft het Huygens' gedicht aan Anna en Tesselschade Roemers en Hooft. Tevoren heeft hij ze doorgelezen ‘avecq mon Père, ma Mère etc.’ (dit *mon, ma*, i.p.v. *nòtre*, ook elders in de correspondentie voorkomend, is opmerkelijk). Hij vervolgt: ‘Ils n'y entendent rien, ny moy non guieres plus, qui ne scay dorénavant qu' admirer ce qui vient de vous: à la façon qu'on s'estonne du langage estranger de quelque Indien, Turcq ou Frison pour le moins et dire pour tout jugement: Maer hoe drollich gaet dat’.

De aantekening bij deze passage haalt Constantijns reactie aan, uit een brief aan zijn ouders d.d. 8 Juni: ‘Je me ris de ia difficulté qu'on trouve en mes compositions’.

De onbekommerde gelijkstelling van Indiër, Turk en... Fries doet even glimlachen, maar tevens zien, dat men toen in Den Haag op zijn minst even vreemd tegen het Fries aankeek als de meeste Nederlanders het nog altijd doen.

Herinnerd zij in dit verband aan het merkwaardige gedicht van Focquenbroch, ook te vinden in de bloemlezing uit diens lyriek door W.F. Hermans (Amsterdam 1946): *Aan den Heer K. Huigens*, waaruit ik aanhaal:

Twee zwarte wolken zyn't, waardoor uw zwaar gedicht
By my verdooft werd van zyn luister en zyn licht;
Dat 's duisterheid van zin; en hardigheid van toonen.

Het schynt, of gy, en Hooft u staag verpynt en stryd
Om van geen mensch, als van u zelf, verstaan te wezen;
Was 't dan niet best, dat gy uw vaerzen nooit liet lezen?
Want dus is 't zeker, dat ze niemant vatten zal.
Hoe droevig komt het, hoe onnozel, en hoe mal,
Als men de gaaf niet heeft van iets in dicht te zeggen,
Ten zij men 't stadig weer met ondicht uit moet leggen?

L.C. MICHELS.

Psychologie op rijm.

In de ‘Roman van Karel den Groote en zijne XII Pairs’, welke vijf fragmenten ruim een eeuw geleden, volgens de eisen van die tijd zijn uitgegeven door dr. W.J.A. Jonckbloet[1)], wordt door de z.g. sterke kunne ongelooflijk veel geredekaveld.

Soms neemt dit mondeling taalgebruik het karakter van bekvechten aan en stemt dan overeen met de ongenadige duels en andere kloppartijen bij diverse gelegenheden, 'n Ander maal beluistert de lezer een gedachtenwisseling, die de allure krijgt van 'n dispuut, 'n pleidooi, dat niet geheel gespeend is van advocaterij.

Zoals ingewijden weten vindt er in het tweede fragment een rechtzitting plaats, waarbij de ‘her keyser fijn’ ambtshalve president is en de sluwe verrader Gelloen (in genade aangenomen) de functie van hofmeier, althans van hoge raadsheer vervult.

Op Paasmaandag[2)] zijn talloze ridders e.a. getuige van een geding i.v.m. de schaking van de schone Helene, gemalin van Otto, de Keulse vorst, door de verliefde koning Yoen.

Gelloen, optredend als procureur en advocatus van de gedupeerde echtgenoot[3)] (vs. 2966-3020) wordt door hertog Garijn van Medeborch, een broer van de betichte Yoen, geattaqueerd. Zijn pleitrede vangt hij luide en met enige kennis van de menselijke en kinderpsychologie als volgt aan:

> 3030
> ... Her keyser, here,
> Verstaet mi dor u ere.
> Tkint segt wale dat ment sleet
> Maer en segt niet gereet
> Wat dat weder heeft mesdaen[4)].

Alzo, er is niets nieuws onder de zon. Het meisje en het jochie, dat huilebalkend bij moeder, vader, oma e.dgl. z'n beklag komt doen, als 't door andere kinderen (of door de meester) geplukhaard is, of van dezen 'n pak slaag heeft opgelopen, zal nooit de jeremiade aanvangen met een zelf-beschuldiging, doch wel met 'n aanklacht. Daarbij laat het in de schaduw wat de casus belli zijnentwege is.

Mag hieruit wellicht besloten worden, dat het ‘j'accuse’ een oer-juridische drift in de mens is?

1) Leiden, 1844, XXXII 334 blz.
2) Fragment II

> vs 2886
> Maer hi onboet hen datsi quamen
> Te *paeschen*, daer si vernamen
> Selen tes keysers hove al...
>
> vs 2956
> Doe *sander daechs* die feeste was leden
> Quam Otte met mogentheden
> Vor den keyser, ende sine mage,
> Ende begonste dus sine clage.

Cursivering van mij (J.N.).
3) Ik vraag mij af, of hier geldt: Nemo jude (testis) idoneus in propria causa.
4) Deze repliek loopt, met enige interrupties tot vs 3170.

Maastricht, Januari 1953.
JEF NOTERMANS.

Boekbeoordelingen.

J.C. Trimp: *Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter*. (J.B. Wolters - Djakarta, Groningen 1952).

Op bovengenoemd proefschrift heeft de schrijver zich de graad van doctor in de letteren en wijsbegeerte verworven aan de Universiteit van Indonesië. Het ten aanzien van de Nederlandse 17de eeuw uiteraard schaarse materiaal dat hij in Indonesië ter beschikking had en dat slechts zeer gedeeltelijk door foto-copieën kon worden aangevuld, maakt het begrijpelijk dat hij zich bij de bestudering van zijn onderwerp zoveel mogelijk beperkt heeft. Niet de gehele schriftelijke nalatenschap van Lodensteyn (preken, gedichten, gelegenheidsgeschriften, beschouwende werken, strijdschriften, brieven) wordt bij het onderzoek betrokken; uitsluitend diens werkzaamheid ‘als piëtistischb dichter’ komt aan de orde. En eigenlijk is deze aanduiding in de titel nog steeds iets te ruim, want in de praktijk beperkt Trimp zich tot de *Uytspaningen* van 1676: ‘Ik meen de door hem in 1676 gepubliceerde bundel als zijn eigen keur uit het totale oeuvre voor representatief te mogen houden om vooral aan de hand hiervan een dichterlijk beeld te ontwerpen’ (pag. 13-14).

Deze - door de omstandigheden geboden - beperking heeft natuurlijk haar bezwaren. Het is een hachelijke onderneming om enkel op grond van de gedichten een beeld van Lodensteyns piëtistische denkbeelden te schetsen. Zolang met name de preken en de beschouwende werken niet als achtergrond worden gebruikt, blijft de kans bestaan dat het beeld onvolledig is of dat bepaalde accenten anders zijn komen te liggen dan in het geheel van Lodensteyns oeuvre verantwoord zou zijn. Bovendien bieden juist de gedichten de minste kans om te ontdekken, welke invloeden op Lodensteyns geestelijke ontwikkeling hebben ingewerkt en op welke bronnen hij steunde. Op deze en dergelijke vragen (die juist bij een dichter als Lodensteyn, voor vie de poëzie slechts middel is tot stichting en herderlijke beïnvloeding, van belang zijn) vinden wij bij Trimp dan ook geen antwoord. Wel geeft hij in de 10 pagina's van zijn eerste hoofdstuk een kort overzicht van ‘de tijd en de godsdienstige sfeer, waarin Lodensteyn leefde’, maar dit blijft te summier om werkelijk een achtergrond te kunnen betekenen.

Ik meen hier aan de kern te raken van wat de gedwongen beperking aan Trimps boek heeft gekost: voldoende achtergrond en daarmee voldoende, reliëf. En zelfs kan men deze beperking niet *altijd* toeschrijven aan de omtandigheden waaronder gewerkt moest worden. Zo mochten wij na het eerste hoofdstuk over *Lodensteyn's tijd* er toch zeker een verwachten over Lodensteyns leven en werk, als persoonlijke achtergrond voor diens poëzie. Ook zonder nieuwe naspeuringen in bibliotheken en archieven zou een oriënterend overzicht daarvan mogelijk geweest zijn aan de hand van de theologisch-kerkhistorische) dissertatie van P. Proost Jzn (*Jodocus van Lodenstein* - 1880). Zulk een overzicht ontbreekt echter, waardoor te weinig uitkomt hoezéér Lodensteyns dichterlijke werkzaamheid slechts een klein deel van zijn literaire activiteit omvat. Ook komt zodoende een aanduiding als: ‘Wanneer hij Sluis verlaat en de omtrekken der geliefde stad langzaam voor zijn oog vervagen ...’ (pag. 18), in de lucht te hangen; er is immers nog nergens vermeld dat Lodensteyn van 1650-1653 predikant te Sluis was. Eerst op pag. 55-56 worden de voornaamste biografische gegevens, aan

Proost ontleend, heel in het kort vermeld. - Een ‘Register van namen en titels’ had eveneens niet achterwege behoeven te blijven.

Aanvaarden wij eenmaal deze - voor Trimp gedeeltelijk onvermijdelijke - beperkingen, dan valt er in zijn studie veel te waarderen. Met liefde en overgave heeft hij zich in de *Uytspanningen* verdiept, en de verzen van alle kanten belich[1]. De hoofdstukken II en III geven een gevoelige analyse en karakteristiek van Lodensteyns poëzie. Hoofdstuk IV is gewijd aan *Taal- en stijlmilieu*, hoofdstuk V aan de *Verstechniek*, terwijl hoofdstuk VI samenvattend besluit met *Het beeld van de dichter*. - Goed is het principiële onderscheid dat Trimp maakt tussen leesvers en lied bij Lodensteyn, waarbij hij er op wijst dat het leesvers ‘eerst een vrij grote plaats in het oeuvre inneemt om ten slotte geheel te verdwijnen ... Ik schrijf dit verschijnsel toe aan de opzet zijn dichtwerk dienstbaar te maken aan de stichting der gelovigen, waartoe het lied zich zoveel beter leent dan het vers’ (pag. 30). Wat het lied betreft, komt Trimp tot de conclusie, dat Lodensteyn voortdurend de melodie in zijn gedachten heeft en daaraan vaak de metrische bouw van de versregel opoffert (pag. 82). - Zowel in Lodensteyns taalgebruik als in diens stijl constateert hij een merkwaardige tweeslachtigheid; ten aanzien van de taalvorm uit zich deze in een plotselinge verbinding van ‘cultuurlijke’ taal met een dialectische vorm of een populaire zegswijze; op stilistisch gebied blijkt Lodensteyn enerzijds ‘de dichter van het Barok[2] en erfgenaam van de Renaissance-tradities, anderzijds toont hij zich gehecht aan elementen van de door zijn tijdgenoten reeds lang verloochende rederijkersstijl’ (pag. 78). Op dit punt is aanvullend onderzoek van deze verschijnselen in Lodensteyns proza wel zéér gewenst. - Verder ziet Trimp de jaren 1659 en 1660 (omstreeks het veertigste levensjaar van de dichter) als crisisjaren in Lodensteyns bestaan en ontwikkeling. Ik acht dit gedeelte een uitvoerig citaat alleszins waard, al moet daaraan onmiddellijk worden toegevoegd dat deze conclusies eerst definitief zullen kunnen worden aanvaard, wanneer zij een confrontatie met het niet door Trimp bestudeerde deel van Lodensteyns geestelijke nalatenschap blijken te kunnen doorstaan:

‘Als predikant en dichter had hij zich tot die tijd toe gevoegd in het conventionele kader. De thema's van zijn lyriek waren traditioneel-Calvinistisch geweest met een lichte toets van mystiek en wereldverzaking. In technisch opzicht had hij zijn vorm gezocht in een voorzichtig experimenteren met het eenvoudige leesvers, het kunstige sonnet, het rijmloze vers, de tweespraak en het lied van ingewikkelde bouw. 1659 wordt dan het jaar van zijn grootste dichterlijke productiviteit, waarin hij niet minder dan 34 gedichten schrijft’. Verschillende daarvan ‘en de gelijktijdige opbloei der gesublimeerde erotiek in de verzen van Jezus-mystiek geven een duidelijk beeld van de

1) Bij de bespreking van Lodensteyn's ‘Den Medicijn-meester Duc d'Alba’ op pag. 41 verzuimde hij gebruik te maken van D. Th. Enklaar's mededeling daarover in *Ts.* 56 (1937), pag. 84-86, waardoor zijn noot onjuist werd.

2) Jammer genoeg bepaalt Trimp zich ter karakterisering van Lodensteyns stijl tot de vage term ‘barok’, waarbij barok voor hem ‘apriori een kwestie van vorm is’ (pag. 73). De stijlkenmerken die hij noemt (het emphatisch-pathetische, de voorliefde voor antithesen en paradoxen, de hyperbolie, de veelvuldige evocatie) zijn echter inhaerent aan het Petrarquisme dat van het begin af de Nederlandse Renaissance-lyriek beheerst. Lodensteyns barok is dan ook typisch *Christelijk Petrarquisme*, zoals zich dit vanuit Italië over heel West-Europa verbreidt. Ook hier had een achtergrond getekend kunnen worden. En hetzelfde geldt voor Lodensteyns neiging om alles allegorisch te interpreteren; hier had een verwijzing naar de emblematiek m.i. niet mogen ontbreken.

innerlijke strijd in deze levensphase'. Door zijn eigen ascetische levenhouding 'komt hij fel afwijzend tegenover de Calvinistische levenspractijk zijner dagen te staan en verlegt hij het accent van het geloof naar de levensheiliging'. De strijd tussen kerk en wereldlijke overheid in Utrecht, waaraan hij hartstochtelijk deelneemt, brengt hem nog sterker in conflict met zijn omgeving. 'De resultante van innerlijke ontwikkeling en uiterlijke vervreemding is een nog sterker concentratie op zijn ambtelijke taak in de stijl der zelfverloochening. Dichterlijk weerspiegelt zich dat in een groter zorgeloosheid voor de vorm. Bepaalde artistieke mogelijkheden brengt hij ten offer aan de hartstocht om te stichten, om "gehoord" te worden, om de mensen te bereiken in welke vorm dan ook' (pag. 127).

Trimps boek brengt ons inderdaad nader tot Lodensteyn, en daarvoor zijn wij hem erkentelijk. Maar ten aanzien van diens achtergronden, ook als dichter, blijft er nog heel wat werk te verrichten.

W.A.P. SMIT.

Dr. J.G. Sterck: *Bronnen en Samenstelling van Marnix' Biënkorf der H. Roomsche Kercke*. (N.V. De Vlaamse Drukkerij - Leuven 1952).

Dr. Sterck is voor belangstellenden in de problemen van de *Biënkorf* geen onbekende. In 1946 vestigde hij in de *Leuvense Bijdragen* de aandacht op zijn opzienbarende vondst, dat de *Biënkorf* moet teruggaan op een reeds in 1567 door Marnix onder het pseudoniem Nicolas Jomlaiela gepubliceerd Frans pamflet tegen de *Epistre* van Hervet: *Commentaire et illustration sur l'epistre missive de M. Gentian Hervet aux desvoies de la Foy*, dat tot dusver onvindbaar is gebleven. Later volgde daarop nog een drietal andere artikels, die eveneens betrekking hadden op Marnix' hekelschrift en op verschillende détailpunten interessante bijzonderheden verschaften. Al deze artikels waren ontleend aan een uitvoerige studie, waarop Sterck zijn doctorsgraad behaalde en die in 1946 door de Koninklijke Vlaamse Academie was bekroond. Dank zij de steun der Academie is thans ook een uitgave van de volledige studie, aangevuld met de resultaten van voortgezet onderzoek, mogelijk geworden.

Na een tweetal korte, maar degelijke hoofdstukken over *Marnix en zijn tijd* en *De Biënkorf van Marnix* gaat de auteur over tot wat hij terecht 'het zwaartepunt van onze studie' noemt: een onderzoek naar Marnix' bronnen. Allereerst komen in hoofdstuk III aan de orde *De door Marnix geciteerde werken*: Bijbel, concilies, Kerkvaders, canonische werken, scholastici, liturgische teksten en klassieke auteurs - aangevuld met een 'Alfabetische lijst van uteurs en boeken'. Men moet eigenlijk zelf in deze materie hebben gewerkt om enigszins te kunnen beseffen, hoe moeizaam en vaak ook teleurstellend een dergelijk onderzoek is. Wij kunnen dan ook niet anders dan grote bewondering hebben voor deze lijst, die een schat van bijzonderheden over de betrokken auteurs en boeken ter beschikking stelt welke ook door andere onderzoekers meermalen met vrucht geraadpleegd zal kunnen worden. De voornaamste van de 'steeds voorzichtige' conclusies waartoe Sterck komt, is de volgende: 'De bibliografie in de Bk is niet zo overwegend orthodox als de titel en de opvatting zouden doen vermoeden. Marnix verwijst niet alleen naar katholieke werken die door de Kerk veroordeeld zijn ..., maar laat zelfs auteurs die uiterst suspect waren ... figureren naast uitgesproken Protestanten ... Op zijn minst genomen is dit feit een zwakheid voor een satire die toch een schijnverdediging bedoelde te zijn, en haar grootste geestig-

heid moet putten uit het parodiëren der *katholieke* argumenten' (pag. 100).

Hoofdstuk IV behandelt *Marnix, bron voor Marnix*. Hier vindt men in hoofdzaak het artikel uit de *Leuvense Bijdragen* van 1946 terug: de bewijsvoering voor de *Commentaire* als prototype van de *Biënkorf*. Ook de verhouding tussen deze *Commentaire* en het (eveneens Franse) *Tableau des Différens de la Religion*, dat na Marnix' dood van 1599-1605 verscheen, wordt uitvoerig nagegaan, voor zover dit althans mogelijk is zo lang wij ten aanzien van de *Commentaire* slechts over gegevens uit de tweede hand beschikken. Stercks conclusie luidt: '1. In 1567 publiceerde Marnix zijn *Commentaire*. 2. Een Nederlandse bewerking van dit boek werd onze Bk. 3. Na het verschijnen van de Bk begon Marnix dit laatste werk opnieuw te vertalen in het Frans: vertaling, die hij in zijn laatste levensjaren opnieuw (gedeeltelijk) omwerkte tot zijn *Tableau*' (pag. 138).

In hoofdstuk V is de auteur *Op zoek naar andere bronnen*: de Engelse reformatorischen John Bale en Robert Barnes, die 'hoogstwaarschijnlijk' de voornaamste bronnen zijn 'waaruit Aldegonde de gegevens voor zijn Pausenkroniek heeft geput' (pag. 145); wellicht de Zwitserse reformator Petrus Viretus; een in Duitsland tegen het Concilie van Trente uitgegeven werk, de *Stattliche Ausfürunge* (reeds door Van Schelven als bron aangewezen); de Italiaanse Humanist Vergerius; Beza's *Histoire de la Mappemonde Papistique* - om slechts de voornaamste te noemen. Sterck is er zich volkomen van bewust, dat met zijn werk dit onderzoek nog allerminst voltooid is; hij wijst zelfs aan, in welke richting naar zijn mening verder gezocht dient te worden. O.m. beveelt hij aan 'een speciaal onderzoek naar de Nederlandse pamfletten van die tijd ... vooral voor de anecdote over Broer Cornelis en voor die over de Nieuwe Bisschoppen verwachten we hier licht' (pag. 183), benevens - op het terrein van de algemene reformatorische literatuur der 16de eeuw - nadere bestudering van 'de Frans-Calvinistische richting: de satirische werken van Beza, het werk van Crespin, e.a., en vooral de boeken van P. Viret' (pag. 184).

Hoofdstuk VI is gewijd aan *De Samenstelling van de Biënkorf*. Ook hier komt Sterck op grond van zorgvuldige bestudering van alle beschikbare gegevens tot interessante conclusies, waarvan hij overigens het hypothetische karakter ten volle doet uitkomen. In verband met de *Commentaire* en met het opmerkelijke feit dat in de *Biënkorf* het laatste deel ('Uytlegginghe ende Verclaringe des Byencorfs, ende beschrijvinghe der Byen, des Honich ende des Honichraets, met alle datter toe behoort') feitelijk een geheel apart geschrift vormt, ziet hij de wordingsgeschiedenis als volgt: '1. Reeds vroeg (d.w.z. in elk geval, vóór dat hij het plan opvatte de *Epistre* van Hervet te weerleggen) zette Marnix een of meer polemische werken op touw, waar hij vooral het gezag van de Roomse Kerk betwistte, en de Calvinistische opvatting over de interpretatie van de Bijbel verdedigde. 2. Onafhankelijk daarvan schreef hij circa 1565 de bijenkorf-allegorie. 3. Daarna verbond hij die bijenkorf-allegorie op een of andere wijze met zijn vroeger polemisch werk. 4. In 1566 of 1567 stelde hij zijn *Commentaire* samen. 5. Van dit Franse boek maakte hij in de jaren 1567-1568 een Nederlandse bewerking, die, aangevuld met de Bijenkorf-allegorie, het vroeger werk en nieuwe fragmenten, uitgroeide tot de *Biënkorf* van 1569' (pag. 203).

Het boek sluit af met een algemene beschouwing over *De Biënkorf en zijn auteur*, waarin Sterck tracht zo objectief mogelijk de waarde van Marnix' geschrift vast te stellen: 'de Bk werd, ook door Marnix, bij zijn

verschijnen niet meer bedoeld als een wetenschappelijke uiteenzetting, maar als een vulgariserend propagandaschrift. Daarom heeft de schrijver geoordeeld - en het is jammer voor hem zelf - dat hij voor dit laatste doel *alle* middelen mocht aanwenden, ook de minder nobele' (pag. 224). Met de eerste zin van dit citaat kan ik meegaan, mits 'propagandaschrift' hier wordt verstaan als 'strijd- en afweerschrift tegen de wassende propaganda der Contra-Reformatie'. Wat de tweede zin betreft, deze leidt een verdere beschouwing van Sterck in, waarin hij de *Biënkorf* noemt 'onwaardig werk voor een begaafd man als Marnix van Sinte Aldegonde toch was' (pag. 228). Immers: 'dat hij geen ogenblik tracht de tegenstander te begrijpen, dat hij te keer gaat zoals hij het in de Bk doet, dat hij cynisch door het slijk sleurt wat voor anderen het heiligste bezit is, dat kan men van hem moeilijk aanvaarden; hij was té geleerd en té beschaafd om niet goed te weten dat hij lasterde ... Hij heeft niets gevat van de schoonheid der Kerk. Alles heeft hij miskend' (ibidem). Hier blijkt dat Sterck, ondanks zijn eerlijke poging daartoe, zich toch nog steeds niet voldoende rekenschap geeft van het feit dat de R.K. Kerk voor de overtuigde Calvinisten (reformatorischen) der 16de eeuw op de naam 'kerk' géén aanspraak meer kon maken. Voor hen ras het woord 'Antichrist' dan ook veel méér dan enkel een scheldwoord: de aanduiding van een verschrikkelijke realiteit waarvoor Paulus in 2 Thessalonicenzen 2: 3-4 reeds gewaarschuwd had. Van een begrijpen van detegenstander, een ontzien van wat voor anderen het heiligste bezit was, een open oog voor de schoonheid der R.K. Kerk, *kon* en *mocht* voor hen dus geen sprake zijn - evenmin als dit het geval was bij de Oud-Testamentische profeten in hun afschuw voor de Baäl- en Astarte-dienst van hun nabuurvolken, waardoor het ware geloof van Israël telkens werd bedreigd. Het betreft hier geen kwestie van beschaving, maar van rotsvaste overtuiging. En uit die overtuiging schreef Marnix de *Biënkorf* - honend en striemend als zijn Oud-Testamentische voorgangers - in afweer van de Contra-Reformatie, ter verdediging van de Gereformeerde en voor hem enig-ware leer. Was hij 'té geleerd en té beschaafd om niet goed te weten dat hij lasterde'? Maar wie kan uitmaken dàt of wààr Marnix inderdaad (d.w.z. bewust) gelasterd heeft? Van de Antichrist viel immers *alle* kwaad te verwachten; waarom zou hij dan niet oprecht geloofd hebben in de principiële juistheid van wat hij in zijn boeken vond of uit de volksmond opving? Om gradaties van die juistheid ging het bij dit alles niet; het ging om de éne grote tegentelling tussen - zoals Jan van der Noot het uitdrukt in zijn *Theatre* - 'Gods rijcke ende het rijcke Sathans, Gods Kercke en de Roomsche Kercke oft vergaderinge der godlooser'. Dit is een historisch feit, waaraan men niet kan voorbijgaan.

Intussen: deze laatste beschouwingen doen uiteraard niets af aan de grote waarde van Stercks studie, waarvoor wij bijzonder erkentelijk zijn: de uitvoerige weergave die wij van zijn conclusies gaven, moge hiervoor het bewijs leveren. Wij verwachten nog veel van hem.

W.A.P. SMIT

A. Weijnen, *Dialect-Atlas van Noord-Brabant* (No. 9 in de *Reeks Nederlandse Dialect-Atlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert en Dr. W. Pée). - Antwerpen, 1952. - Prijs fr. 2400, met portefeuille fr. 2750.

Deze atlas is in de reeks van Prof. Blancquaert de tweede over een gebied dat geheel benoorden de grens tussen Nederland en België ligt. De eerste zuiver 'noordnederlandse' was die van de zeeuwse eilanden, bewerkt door Blancquaert zelf met Dr. Meertens.

De benaming 'Dialect-atlas van *Noord-Brabant*' is voor het gemak gekozen, maar geeft niet de juiste indruk van het behandelde gebied. Van de provincie Noord-Brabant valt eronder het gedeelte bewesten de lijn 's-Hertogenbosch - Oirschot, die twee plaatsen ingesloten. Buiten dat stuk Noord-Brabant omvat de atlas heel wat van de provincie Zuid-Holland, nl. het eiland IJselmonde, de Hoekse Waard, het Eiland van Dordrecht en de Alblasserwaard; verder, met het grootste stuk van de Bommelerwaard en het zuidelijk deel van de Neder-Betuwe tot en met Geldermalsen, een niet onbelangrijk gedeelte van de provincie Gelderland. De dialectische bontheid van het geheel wordt nog vergroot doordat Ooltgensplaat op Flakkee, nog juist binnen de rechthoek vallend, een bijdrage Zeeuws levert.

Dat Prof. Blancquaert in Dr. Weijnen de beste medewerker voor het Noordbrabants gevonden heeft die te vinden was, daaraan twijfelt niemand die Weijnen's oeuvre kent. Dat oeuvre bewijst ook voldoende dat hij buiten het 'land van zijn hart' genoeg met dialect heeft omgegaan om een vaardig en vertrouwd opnemer te zijn van niet-brabantse dialecten. Ten overvloede reikt hij zichzelf in zijn onderhoudende inleiding geloofsbrieven uit op grond van zijn afstamming en levensloop.

Onderhoudend is die inleiding om het even levendig als leerzaam verhaal van de wederwaardigheden die de opnemer op zijn reizen heeft beleefd; van de moeilijkheden die hij ondervond in de niet 'dialect-bewuste' zuidhollandse dorpen en vooral steden; van de vrijheden die hij naar bevind van zaken zich tegenover de zinnen van Blancquaert heeft veroorloofd.

Als men de leids-amsterdamse *Taalatlas*, met zijn tot het oog sprekende kaarten over het hele nederlandse taalgebied, beschouwt als een voorbeeld van extensief dialectonderzoek, en de breed opgezette plaatselijke of beperktregionale dialectbeschrijving door een ingeborene als specimen van de intensieve methode, dan staan Blancquaerts atlassen tussen die twee extremen in. Zo geriefelijk overzichtig als de *Taalatlas* zijn ze niet; zo betrekkelijk volledig als een goede dialectgrammatica zijn ze ook niet. Maar boven de *Taalatlas*, die alleen losse woorden of vormen geeft, hebben ze het voordeel van samenhangende, zij het ook met veel overleg uitgekozen zinnetjes te geven. En blijven ze tegenover de dialectgrammatica in het nadeel wat de hoeveelheid van de gegevens betreft, in betrouwbaarheid staan ze daarbij niet ten achter omdat de opnemer geen buitenstaande vreemdeling is, terwijl ze zich van de gemiddelde dialectgrammatica gunstig onderscheiden door een grotere uitgestrektheid te bestrijken. De *Taalatlas* spreekt met zijn expressieve kaarten zelfs tot de belangstellende leek, Blancquaerts atlassen vergen meer inspanning, en veronderstellen, evenals de dialectgrammatica's, een vakman als gebruiker. Men kan de kaarten van de *Taalatlas* desnoods 'bekijken', en dat bekijken zal nooit zonder vrucht blijven; een atlas van Blancquaert laat zich alleen 'bestuderen'. Iedere atlas in de reeks is een verzameling kostbaar werkmateriaal.

De atlas van Weijnen, die een zo sterk geschakeerd gebied bewerkt, en daardoor uitlokt tot interpretatie, tot toelichting en ontleding en omlijning, geeft een treffende voorproef van wat eenmaal de volledige reeks zal klaar-zetten voor nadere bestudering van het hele nederlandse taalgebied. Een bespreking die de atlas waarlijk recht zou doen, zou een vrij omvangrijke ver-handeling moeten worden, die enkele grote lijnen trok met erkentelijkheid voor de onmiskenbare resultaten, die ook vragen stelde waartoe gezette studie van het rijke materiaal had geleid. Zo'n bespreking zou de maat te buiten gaan die men aan een recensie stelt, en degelijker studie van de atlas vereisen dan de recensent er nu nog aan heeft kunnen wijden. Als bewerker en lezer zich overtuigd willen houden dat het waarderend oordeel op wat meer berust dan vluchtig doorbladeren, mag de recensent geacht worden zich behoorlijk van zijn taak te hebben gekweten.

De constatering, ten slotte, van twee drukfouten (Delfshaven, zin 14: **kin**, lees **kni**, en Sliedrecht, zin 100: **stry:rtəm**, lees **sty:rtəm**) beoogt dan ook geenszins, de indruk te vestigen alsof de recensent al de meer dan honderd vragenlijsten even nauwkeurig zou hebben bestudeerd als de twee waarin die fouten voorkomen, en evenmin de indruk als zou de bewerker tekortgeschoten zijn in nauwkeurigheid bij de veel zorg eisende correctie van de streng fonetisch getranscribeerde teksten zoals de atlassen in de reeks ze steeds geven.

Utrecht, Maart 1953.

C.B. VAN HAERINGEN.

Dr. F. Drost: *Carel Steven Adama van Scheltema* (Arnhem - G.W. van der Wiel en Co. - 1952). Gronings proefschrift. Prijs f 7.90.

Weinig dichters zullen een zo grote opgang beleefd hebben als Adama van Scheltema (1877-1924): zijn talrijke dichtbundels zijn herhaaldelijk, in vele duizenden exemplaren herdrukt en in allerlei kringen verwelkomd. Maar ook is het merkwaardig dat diezelfde dichter juist door toongevende letterkundigen en critici bij zijn leven geringschattend beoordeeld of verzwegen is. Zijn scherpe aanvallen op de Tachtigers, met inbegrip van zijn partijgenoten Gorter en H. Roland Holst, zullen daar niet vreemd aan geweest zijn. Een letterkundige als Carel Scharten, die zijn partij kiest, behoort tot de uitzonderingen. Toen Van Scheltema reeds op 47-jarige leeftijd overleed, bestond er levendige belangstelling, en nog tien jaar later bleek men behoefte te gevoelen aan een verzamelde uitgave van zijn reeds gepubliceerde en de nagelaten gedichten (met uitzondering van de Levende Steden), die nog tweemaal herdrukt moest worden. Toch kon Arnold Saalborn, die in 1930 een van bewondering getuigende keuze deed uit *Poëzie en Proza van Adama van Scheltema* (Rotterdam - W.J. en L. Brusse) in zijn Inleiding getuigen: ‘De plaats die de dichter Adama van Scheltema inneemt in onze letterkunde is nog niet precies omschreven’. Inderdaad, de bundel *Ter herdenking van C.S. Adama van Scheltema* (Amsterdam - Em. Querido - 1929), het vorige jaar verschenen, was een waardevol persoonlijk getuigenis van zijn intieme vrienden, waarin vooral de voortreffelijke levensbeschrijving door H. Bolkestein van blijvende betekenis is. De eerste poging tot een samenvattende beschouwing van persoonlijkheid en werk werd gedaan door Anton van Duinkerken, na de verschijning van de *Verzamelde Gedichten*, in een *Gids*-artikel van 1936. Bewondering spreekt daar niet uit, maar in tegenstelling met vroegere partijdige beoordelaars wordt hier een bezonken oordeel uitgesproken: een

groot dichter was hij niet, maar wel een figuur van het ‘tweede plan’, die historisch beschouwd, blijvende aandacht verdient[1]).

Als pendant wijzen wij op de juiste en objektieve beoordeling door J.A. Rispens in zijn *Richtingen en figuren in de Nederlandsche Letterkunde na* 1880. (Kampen - 1938), blz. 192-197), maar geen van deze beide schrijvers had de bedoeling, op grond van zoveel mogelijk gegevens de volledige werkzaamheid van Adama van Scheltema, in verband met zijn karakter en zijn levensomstandigheden te bestuderen en zijn betekenis onbevooroordeeld vast te stellen. De Groningse student, wiens onlangs verschenen proefschrift wij aankondigen, gevoelde zich daartoe aangetrokken, en heeft blijkens de uitvoerige litteratuurlijsten en bibliografie, geen moeite ontzien om een zo volledig mogelijke monografie te voltooien. Daarbij had hij het grote voordeel, door de hulp en het vertrouwen van Mevr. A. Adama van Scheltema-Kleefstra, te kunnen beschikken over gegevens van allerlei aard: nagelaten klad-manuscripten, dagboekaantekeningen, intieme briefwisseling met vrienden. Dat zijn werk door de weduwe gewaardeerd werd, blijkt uit haar *Voorwoord*: dit boek ‘doet den mensch en den dichter Adama van Scheltema volledig recht’.

De eerste kennismaking met deze studie wordt enigszins belemmerd door de onoverzichtelijke indeling en de wat brokkelige compositie. Feitelijk zijn er drie onderdelen: de persoonlijkheid, het letterkundige werk, de stilistische ontleding van zijn poëzie, maar na een eerste hoofdstuk over de levensloop volgen een zestal grotendeels korte hoofdstukken - soms van 2 of 3 bladzijden - die beter in hoofdstuk I ingelijst hadden kunnen worden of elders plaats vinden. In de tweede afdeling (Hoofdstuk VIII-XIII) is de stof naar het genre ingedeeld: *Grondslagen, Levende Steden, Toneelwerk, Proza, Lyriek*, met het bezwaar dat de ontwikkeling van zijn letterkundig werk niet duidelijk is, en b.v. de lyriek in Hoofdstuk XII achteraan komt. De derde afdeling (Hoofdstuk XIV-XVIII) wordt bijwijze van illustratie gevolgd door de analyse van een zestal gedichten (XIX), terwijl een slothoofdstuk (XX) getiteld is: ‘Plaats in de literatuurgeschiedenis’, d.w.z. waardering bij tijdgenoten en jongeren[2].

Deze bezwaren worden opgewogen door de verdiensten van dit proefschrift, want Dr. Drost heeft een belangrijke dienst bewezen aan allen die zich met het werk van deze auteur vertrouwd willen maken. Hij heeft daarbij niet geschroomd door kritische ontleding aan te wijzen welk deel van Adama van Scheltema's werk als ‘mislukt’ en dus nu reeds als vergankelijk te beschouwen is. Daartegenover heeft hij met bewondering het z.i. belangrijkste naar voren gebracht.

In deze beknopte bespreking kunnen we de inhoud niet in alle onderdelen ter sprake brengen. Onmisbaar is de kennis van zijn levensomstandigheden: een moeilijke jeugd, een zwaarmoedige aard, een reeks van teleurstellingen door een mislukte medische studie, een ontgoocheling bij het begin van een toneelloopbaan, onbevrediging in een kunsthandel, maar ook vergoeding door de vreugden van vriendschap in het studentenleven, door enthousiasme van het opkomende socialisme. Van groot belang is dat hij in 1899 financieel

1) Deze studie is herdrukt in de bundel *Het Tweede Plan*. Met deze karakteristiek is dus iets anders bedoeld dan wat A. Gutteling met ‘middelmatige dichters’ bedoelde, in zijn artikel in de tweede jaargang van *De Beweging* over Adama van Scheltema, namelijk: onbeduidend en dus waardeloos.

2) Ten dele was dit al in Hoofdstuk VII besproken.

onafhankelijk werd en zich geheel aan de letterkunde kon wijden, maar nog meer dat hij in 1907 door een gelukkig huwelijk steun vond, zich door reizen in het buitenland verder ontwikkelen kon en de latere levensjaren in landelijke rust mocht doorbrengen.

De aanvankelijke bewondering voor de Tachtigers, wier invloed hij onderging, week onder invloed van een dogmatische socialistische overtuiging voor een felle bestrijding van hun individualisme, en een pleidooi voor een ‘nieuwe’ kunst, ten bate van de gemeenschap. Twee jaren (1905-1907) heeft hij besteed om zich daarvan in een uitvoerig werk rekenschap te geven, *De Grondslagen eener nieuwe poëzie* (Rotterdam 1908). Terecht bestrijdt hij de buitensporigheden van het naturalistisch proza en de romantisch-impressionistische poëzie van 1880, maar het merkwaardige is - gelijk Drost opmerkt - dat hij zelf ‘in hoge mate een individualist blijft, een eenzame, die niet te midden van de massa des volks leeft’. Bovendien maakte hij zich schuldig aan schromelijke overdrijving en miskenning. Van Kloos zijn slechts ‘enkele verzen geheel gaaf en zoo goed als nooit voldragen’; Verwey is ‘als mensch noch als kunstenaar van veel belang’, evenmin ‘het ongezonde kliekje dat hij om zich heeft verzameld’ (blz. 11). Ook zijn partijgenoten Gorter en Roland Holst, die ‘proletarische dichters wilden zijn’, worden niet gespaard. Gorter's *Klein Heldendicht* is onbeholpen; bij H. Roland Holst bloeide haar degeneratie als onkruid in allerlei treurige of belachelijke vormen op (blz. 19); in haar ‘zogenaamde sociaaldemocratische poëzie’ hoort hij ‘de pijnlijke, bijna toegeschroefde stem van den dweper’ (blz. 87). Van de verkondigers van ‘Kunst is passie’ zegt hij: ‘zij slenterden met hun artistieke ziel onder den arm door het leven’ (blz. 108). Zulke overdrijving is niet geschikt om de polemiek van Adama van Scheltema blijvende waarde toe te kennen, al maakt Drost opmerkzaam op juiste voorbeelden van overdreven taal-individualisme bij de Tachtigers en hun dekadenten.

De drie *Levende Steden* (Londen, Dusseldorf, Amsterdam), zo verschillend van aard dat men nauwelijks van een cyclus kan spreken, vonden in dit proefschrift matige waardering: ‘deze vroege epiek behandelt onderwerpen, die de kracht van de jonge dichter te boven gingen’ (blz. 75). M.i. terecht zijn ze in de *Verzamelde Gedichten* niet opgenomen; alleen *Amsterdam* is nog eenmaal herdrukt: het zou niet verwonderlijk zijn, als ze geheel in het vergeetboek geraakten. Het raadselachtig karakter van Petrus Cordatus, de hoofdpersoon van *Dusseldorp* valt moeilijk te ontraadselen. De dichter zelf spreekt van ‘een soort Don Quichotsche satire, die mij bovendien op den dramatischen weg weer wat verder zal brengen’ (blz. 77), maar wij kunnen moeilijk met Van Duinkerken aannemen dat hier zelfspot in het spel is. Evenmin dat aan Gorter gedacht zou kunnen worden. Voor een echte Don Quichot is deze Petrus te onnozel en aan het slot te uitsluitend-belachelijk.

Amsterdam (1904) is vooral zwak door het rhetorische proza van ‘De vrager’, met dezelfde dekadente navolging van de Tachtigers, die Adama van Scheltema drie jaar later zo scherp zou veroordelen. Men lette maar op zijn aanhef: ‘Het licht valt in mijn vingers als op toetsen van ivoor. Marianne uit mijn handen valt een lied van herinnering als de bloesems van een witten appelboom’. De verzen van Marianne en de koren zijn ook niet vrij van dezelfde stijl.

Dat het toneelwerk, ondanks tijdelijke waardering, weinig blijvende waarde heeft, is door Drost terecht betoogd. ‘Het ideale drama immers - volgens de theorie omtrent het drama in de *Grondslagen eener nieuwe poëzie* ont-

wikkeld - heeft Adama van Scheltema nooit verwezenlijkt' (blz. 86). Daarnaast wijst hij echter op de toewijding waarmee de vertaling van Goethe's *Faust* en van Ibsen's *Peer Gynt* verdienstelijk vertaald zijn.

De ontwikkeling van de lyriek in de opeenvolgende bundels is beknopt, maar met goed gekozen voorbeelden behandeld. Nieuw en overtuigend is de beschouwing dat de dichter juist tegen het einde van zijn leven een dichterlijk hoogtepunt bereikt had. De rhetoriek, die hem meermalen verweten werd, is dan geweken voor persoonlijke taalbeheersing en meer soberheid van stijl en beeldspraak. Dat geldt reeds voor zijn laatste bundel *De keerende kudde*, maar nog meer voor het grote nagelaten gedicht *De Tors*, waaraan de schrijver met grote bewondering een uitvoerig slothoofdstuk (XIII) gewijd heeft.

Een ruime plaats is in dit proefschrift bewaard voor het stilistische gedeelte van deze studie (blz. 124-204) en de proeven van analyse (blz. 205-228). Ter sprake komen achtereenvolgens: *Woordgebruik, Beeldspraak, Metrum en rhythme, Klankvorm, Strofevorm*. De rijke verzameling van materiaal kan goede diensten doen, niet alleen ter karakterisering van zijn dichterschap, maar ook ter vergelijking met eigenaardigheden bij dichters uit dezelfde periode. Dat Adama van Scheltema van den beginne 'worstelde met de vorm' blijkens de verbeteringen in zijn kladhandschriften, had Dr. Drost al in Hoofdstuk III opgemerkt. Taalbeheersing heeft hij steeds op prijs gesteld. Als 'zijn minder geslaagde gedichten, vooral uit de eerste jaren dikwijls geforceerd originele beelden vertonen' (blz. 135), dan blijkt vooral in *De Tors* een grote versobering. Het hoofdstuk over Metrum en Rhythme is statistisch bewerkt, waarbij te betwijfelen valt of de uitkomst in evenredigheid is met het tijdrovende daaraan bestede werk, een opmerking die ook geldt voor de becijfering van de strofevorm. De waardering van de klanksymbolische waarde in Hoofdstuk XVII is m.i. niet altijd overtuigend, maar daarbij is de subjektieve indruk een factor van belang. Dat de stijlstudie in dit proefschrift de volle aandacht gekregen zou hebben - bijna de helft van de plaatsruimte is er aan gewijd - is bij een leerling van Overdiep begrijpelijk en te waarderen. Door de ijver en de toewijding van de jonge doctor bezitten we dus voor het eerst een volledige samenvatting van de belangrijkste gegevens over de persoonlijkheid van Adama van Scheltema en een onbevooroordeelde waardering van al zijn letterkundige werkzaamheden.

C.G.N. DE VOOYS.

Potgieter en de Amerikaanse Letterkunde.

In aansluiting bij het artikel van Mej. Dr. R. Pennink, in 1929 gepubliceerd in ons tijdschrift[1)], schreef Henry Zijlstra, professor aan het Calvin College in 1942 een uitvoerige interessante studie: *A mid-nineteenth century Dutch view of American life and letters*.[2)] Door de verschijning in de oorlogsjaren bleef deze verdienstelijke poging om bij een Amerikaans publiek belangstelling en waardering te wekken voor een Nederlandse dichter van betekenis, hier te lande - voorzover ik kon nagaan - geheel onbekend. Eerst onlangs bereikte mij een overdruk, die ik met grote waardering las, wegens de grondige Potgieterstudie van de auteur en zijn oprechte bewondering, waarvan ook de goed gekozen en vertaalde fragmenten getuigen.

C.D.V.

1) NTg. XXIII, 273-294.
2) In de *Publications of the modern language association of America (PMLA)* LVII, blz. 1108-1136.

Aankondigingen en mededelingen.

Verzamelde Opstellen van Prof. Dr. G.G. Kloeke.

Als feestgave bij zijn 65ste verjaardag werd hem deze bundel aangeboden door een comité onder leiding van Prof. Dr. L. Grootaers, met steun van vele ambt- en vakgenoten[1]. De bedoeling van het comité was niet alleen de baanbreker op het gebied van de Nederlandse taalgeografie te eren, maar ook de Nederlandse taalwetenschap een dienst te doen. Opgenomen zijn een twaalftal opstellen, tussen 1920 en 1934 gepubliceerd, grotendeels op taalgeografisch gebied, waarvan twee in het Duits. Duidelijke kaartjes lichten de tekst toe. Voorin vindt men een portret van de schrijver, aan het einde een nog niet te voren gedrukte, in 1951 uitgesproken rede van algemene aard: *Conservatief-progressief, antithese of synthese*?

Levensschets van Dr. Hendrik W.E. Moller.

In opdracht van de *R.K. Schoolvereniging 'Ons Middelbaar Onderwijs in Noord-Brabant'* stelde Dr. H.H. Knippenberg een uitvoerige, geïllustreerde Levensschets samen van de geleerde, die als docent en organisator zo grote verdiensten gehad heeft voor het Katholieke M.O. Het boek is verschenen in de Opvoedkundige brochurenreeks (Tilburg - Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis - 1952; 144 blz. Prijs f 3,25). Na de Levensgang (1869-1940) worden zijn verdiensten nagegaan voor de R.K. Leergangen en 'Ons Middelbaar Onderwijs in Noord-Brabant'. Afzonderlijke hoofdstukken zijn gewijd aan zijn Publicaties, zijn optreden als Politicus en zijn laatste levensjaren.

Merkwaardige dokumenten voor de opkomst en het gezag van het Afrikaans.

In de *Herzog-Annale*, een tijdschrift van de *Suid-Afrikaanse Akademie vir wetenskap en kuns* (Febr. 1953) worden opnieuw uit oude tijdschriften artikels herdrukt, die van belang zijn voor de geschiedenis van het Afrikaans[2]. Prof. G.S. Nienaber vestigt de aandacht op vier kleine stukjes, die de bekende Nederlander A. Pannevis, in 1866 naar De Kaap gekomen, omstreeks 1880 gepubliceerd heeft, namelijk: *Taalmoeilijkheden van een pas aangekomen Hollander; Afrikaanse Taai-Anekdoten, Gesprek over het Kaaps-Hollands* en *Het Afrikaansche Woord 'Ou'*. Veel belangrijker is een wetenschappelijke voordracht van een andere Nederlander, Dr. Johannes Brill, zoon van de Utrechtse hoogleraar, over *De Landstaal*, reeds in 1875 te Bloemfontein uitgesproken en eveneens door Nienaber met welverdiende waardering geheel herdrukt. - Prof. T.H. le Roux stelt tegenover elkaar twee betogen van 1906, onverkort opgenomen: een lezing van D.F. Malherbe: *Is Afrikaans 'n Dialekt*, waarin het goed recht van het Afrikaans bepleit wordt, en een antwoord van W.J. Viljoen: *Wat is nu eigenlik onze taal*? waarin hij opkomt voor een vereenvoudigd Nederlands als algemene schrijftaal. Daarbij geeft Le Roux een uitvoerige inleidende toelichting en beschouwing.

1) Assen - Van Gorcum en Comp. N.V. - 1953. 227 blz. - Prijs f 8.-.
2) Zie voor de teksten in de eerste aflevering van deze *Annale* blz. 55 van deze jaargang.

Middelnederlandse stichtelijke exempelen.

In de vernieuwde reeks *Zwolse drukken en herdrukken*, voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden uitgegeven door de N.V. Uitgevers-Maatschappij W.E.J. Tjeenk Willink te Zwolle, verscheen in 1953 een bundel *Middelnederlandse stichtelijke exempelen*, verzameld en uit-

gegeven door Dr. C.G.N. de Vooys (140 blz. Prijs f 3.15). In aansluiting bij de vroeger uitgegeven *Middelnederlandse Marialegenden* stelde de schrijver er prijs op, de overige exempelen, die als grondslag voor zijn proefschrift gediend hadden, ter beschikking te stellen, als bredere illustratie, maar ook als uitgangspunt voor verder onderzoek. De stof is verdeeld in drie afdelinger: I. Enige proeven uit vijf hoofdbronnen der exempelen, die in hun geheel ook in Mnl. vertaling overgeleverd zijn. II. Alle exempelen uit een viertal nog niet onderzochte traktaten, om te doen zien in welke vorm de exempelen gebruikt werden ter verlevendiging en toelichting. III. een reeks exempelen, in bonte afwisseling ontleend aan allerlei binnen- en buitenlandse handschriften, in los verband of geïsoleerd.

Geraert Leeu's tboeck vanden leven ons heren Iesu Cristi.

Deze merkwaardige incunabel met mooie houtsneden van een drietal kunstenaars, werd een fac-similé-uitgave verzorgd als uitgave van de *Antwerpse Bibliophielen II No.* 3, (1952) waarin alle prenten opgenomen, en naar hun oorsprong kritisch besproken zijn.

Everyman-Elckerlijc.

De veelbesproken verhouding tussen de Engelse bewerking in verhouding tot de Nederlandse vijftiende eeuwse tekst van deze moraliteit heeft de Groningse hoogleraar R.W. Zandvoort voor een internationale lezerskring nog eens helder en uitvoerig uiteengezet in de Februari-aflevering 1953 van de *Etudes Anglaises* (blz. 1-15). Met goed gekozen, overtuigende bewijsplaatsen sluit hij zich aan bij Van Mierlo's betoog dat de prioriteit van *Elckerlijc* vaststaat.

Drie studentenliederen.

In een grondige studie heeft Dr. A. Rutgers van der Loeff drie Latijnse studentenliederen bestudeerd en toegelicht, n.l. *Gaudeaimis, Io vivat* en de *Confessio*.[1)] Na de wording van de teksten beschreven te hebben, geeft de schrijver een moderne berijmde vertaling. Van wetenschappelijk belang is de eerste helft van deze publicatie, waarin de auteur de oorsprong van deze eigenaardige liederen uit de vagantenlitteratuur naspoort, die al tot de twaalfde eeuw teruggaat. Deze stof is verdeeld in vier hoofdstukjes: I. *Confessio poëtae* II. *Andere liederen van denzelfden dichter*; III. *Twijfelachtige gegevens*; IV. *De vaganten in het algemeen*. Een reeks van 27 blz. *Aantekeningen* besluit deze studie.

Onomastica neerlandica.

Als 'Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam' verscheen au. 3-4 van Jaargang XXVIII (1952)

1) Leiden - Universitaire pers - 1953 - 99 blz. Prijs f 2,50.

met de volgende inhoud: M. Gijseling: *Inleiding tot de studie van het oude Belgisch* (op toponymische grondslag); J. Naarding: *De perceelsnamen op de es van Orvelte, gem. Westerbork (Dr.)*; C. Tavernier-Vereecken: *De etymologie van lochting* (uit loch-tuun = Oud Eng. lēac-tūn = groentetuin); J. Fekkez: verslag van het *Naamkunde-symposion te Amsterdam*; J. Lindemans: *Nogmaals het probleem dries*; J.F. Steenhuis: *Terminologie en indeling in de toponymie*; L.J. Noordhoff: *De Groninger Heerdencommissie*; K. Roelandts: *Het naamkundig onderzoek in Skandinavië II*; S.J. Fockema Andreae: *De Poolse weg* (gem. Ermelo, Gdl.) (Naamgeving naar gebeurtenissen van de dag); A. Weijnen: *Enkele Noordbrabantse geslachtsnamen*; J. van Gorp: *Kempische persoonsnamen*; M. Schönfeld: *Van kleur en water*

(waternamen naar de kleur); J. Helsen: *Akker, Broek, Aard in Kempische dorpskeurboeken*.

C.d.V.

Handboek van Germaanse Philologie.

Wij vestigen de aandacht op Stroh, *Handbuch der germanischen Philologie* (Berlijn-De Gruyter-1952). Het bevat enerzijds een geschiedenis van de Germaanse philologie, waarbij, terecht, de ereplaats wordt ingeruimd voor Jacob Grimm, wiens indrukwekkend profiel het titelblad siert; anderzijds een systematisch overzicht van al wat tot het onderwerp gerekend kan worden: volk, cultuur (allereerst de taal), geschiedenis. Doordat bij ieder onderdeel niet alleen de voornaamste literatuur wordt vermeld, maar ook elk belangrijk werk - meestal treffend - gekarakteriseerd wordt, is het tevens een bibliografie die bijgewerkt is tot 1950. De schrijver heeft getracht, daarbij ook het Nederlands in al zijn geledingen het volle pond te geven: ‘es sprechen viele Gründe dafür, die neërlandistischen Studien auch in Deutschland stärker zu pflegen, und dies notwendig vom Studium der Sprache aus’. Voor de nieuwere tijd is hem dit over 't algemeen wel gelukt, al zijn er natuurlijk omissies en kleine fouten; minder goed echter voor de oudere tijd: Matthias de Vries en zijn school, door Karsten zo uitvoerig beschreven, komen er schraal af. Maar de hoofdindruk is die van betrouwbaarheid, objectiviteit, grondigheid en een veelomvattende kennis, waarvoor men grote eerbied moet hebben. De prijs is meer dan f 30.-: duur, maar niet te duur voor een zo onmisbaar werk, dat 820 bladzijden telt en bovendien verlucht is met 21 afbeeldingen buiten en 37 in de tekst.

M.S.

Ontvangen boeken.

Dr. A. van Loey en Dr. A. Serayen: *Inleiding tot de studie van het Nederlands, ten dienste van het middelbaar en het normaal onderwijs*. Tweede uitgave (Antwerpen - De Sikkel - 1952). Prijs f 5.25.

C. Apeldoorn en Dr. A.J. de Jong: *Beknopte Nederlandse Spraakkunst*. Zestiende druk (Purmerend - J. Muusses - 1952). Prijs f 1.90.

Dr. C.G.L. Apeldoorn en P.J.N. van Doorne: *De spellingregels en hun toepassing*. Derde druk (Purmerend - J. Muusses - 1952). Prijs f 1.50.

F.C. de Joode en E.A.J. Scheepmaker Jr.: *De puntjes op de i*. Vierde druk. (Purmerend - J. Muusses - 1952). Prijs f 1.40.

B. Schuil, D.L. Daalder, H. de Lange: *Wijkende Kimmen*. Nieuwe leergang voor het M.O. aan Meisjes. Deel I. Prijs f 2.90.

J. Leest: *Verstandelijke taal* I *Leesoefeningen*. Zevende druk. Prijs f 2.10.

W. Kramer: *Taalstudie en stijloefeningen* III. Dertiende druk. Prijs f 1.50.

M.J. Koenen: *Verklarend zakwoordenboekje der Nederlandse taal*. 14e druk, verzorgd door Dr. H.L. Bezoen. Prijs f 1.75.

Joost van Vondel's *Jeptha of offerbelofte*. Reeks van alle tijden. 10e druk, bewerkt door Dr. C.G.N. de Vooys. Prijs f 1.60.

Volksverhalen, verzameld en ingeleid door Dr. M. de Jong en Dr. G. Stuiveling. Tweede herziene druk. Prijs f 1.50.

Jaarboekje 1953, uitgaande van de Raad van Leraren bij het Voorbereidend Hoger en Middelbaar Onderwijs.

A. Sivirsky: *De stem van de dichter* II (Prijs f 3.90).

(Alle te Groningen - J.B. Wolters - 1952/53).

H.J. Scheepens en M.B. Teipe: *Schrijven zonder fouten*. (Overveen - De Bunte - z.j.). Prijs f 1.65.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids. Febr. Anton van Duinkerken schrijft een *In Memoriam A.H. van der Feen*.
Maart. In de *Toneelkroniek* bespreekt Emmy van Lokhorst twee oorspronkelijk-Nederlandse toneelstukken, namelijk *De Bezoeker* van Ed. Hoornik en *Odysseus weent* van J. van Schaik-Willink.

Critisch Bulletin. Febr. Door Antonie Donker wordt zijn vriend *M. Nijhoff herdacht*. - R. Blijstra doet door het gezamenlijk opschrift *Op de zelfkant* reeds blijken dat hij de jongste publicaties van Henr. van Eyk, Clara Lennart, H. Freezer en W. Walraven niet zeer hoog aanslaat. - C.J.E. Dinaux (*Verder dan het laatste huis*) beoordeelt Aar van de Werfhorst's roman *Het laatste huis* als vervolg van *De Eenzame*, waaraan nu nog een slot ontbreekt. - B. Stroman (*Tweeërlei begeren wortelend in één verlangen*) beoordeelt de roman *Het begeren* van Piet van Aken. - O. Noordenbos (*Tolstoj en de Tolstojanen*) bespreekt de Nijmeegse dissertatie *Tolstoj in Nederland* van Rudolf Jans. - M. Nienaber-Luiting geeft verslag van een *Rumoer om een literaire bekroning*, nl. een pennestrijd in Zuid-Afrika om de officiële bekroning van toneelwerk.
Maart. Anth. Donker bespreekt de Nederlandse vertaling van *Het Gilgamesj-epos*. - K. Jonckheere beoordeelt de dichtbundel *Het gesloten Hek* van Herman van Snick (*In burger verkleed*). - K. Blijstra beoordeelt, onder het opschrift *In zichzelf mompelend*, Marnix Gijsen's roman *De vleespotten van Egypte*.

De Nieuwe Stem. Maart. P.P.J. van Caspel publiceert een artikel *Vis vomica*, waarin van medisch standpunt abnormale lichamelijke verschijnselen beschreven worden met hun openbaring in een uitbundige letterkundige stijl.

Het **Boek van Nu. Febr**. G.H. 's-Gravensande publiceert een interview van 1948 met *Martinus Nijhoff*, bedoeld als een *In Memoriam*. - G. Stuiveling beoordeelt waarderend het *Verzameld Werk I en II* van Paul van Ostayen met het opschrift *Experiment en Expressie*. - In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Top Naeff *Zes Vlaamse Novellen*, waaronder vooral die van Hubert Lampo (*Claude met Irene*) geprezen wordt. - G. Stuiveling beoordeelt het negende deel van de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* door W.J.M.A. Asselbergs (*Rondom Tachtig*), waarbij hij het betreurt dat de letterkunde van Noord- en Zuidnederland afzonderlijk behandeld zijn. - Marie Schmitz beoordeelt de historische roman *De Scharlaken Stad* van Hella Haasse (*Duel met een geheim*). - P.H. Ritter Jr. noemt de roman *Op afbetaling* van S. Vestdijk *een paradoxaal geschrift*, waarvoor hij weinig waardering toont. - G. Stuiveling bespreekt de bundel *Reacties* van P. Geyl (*Geschiedenis en Actualiteit*).
Maart. P.H. Ritter Jr. eert Top Naeff, bij gelegenheid van haar 75ste verjaardag. - J.C. Brandt Corstius (*Een monument voltooid*) karakteriseert de dichter Herman Gorter en zijn ontwikkeling, nu uit de volledige achtdelige uitgave van zijn Verzamelde Werken zijn grote betekenis te duidelijker uitkomt. - In de *Kroniek van het proza* bespreekt Top Naeff twee Salamander-herdrukken, namelijk A. van Schender's *Rose Angélique* en E. Zernike's *Bruidstijd*. - G. Stuiveling (*Op onbekend terrein*) beoordeelt *Over boeken*

voor kindsheid en jeugd door Hendrik van Tichelen. - Onder het opschrift *Een gore smaak van zelfbedrog* beoordeelt Pierre H. Dubois *Ik wil leven* van Wim Hornman. - Joh. C.P. Alberts schrijft *Over Alberts* (60 *jaar*). - G. Stuiveling (*Poëzie van week tot week*) wijst op onnauwkeurigheden in de bundel *De Muze en de Seizoenen*.

Roeping XXVII Nummer 10. H. Hunnekens analyseert uitvoerig *De verstechniek van Paul van Ostayen*. - In de *Kroniek* geeft Bernard Verhoeven *Bij de dood van Henriette Roland Holst* vol bewondering een karakteristiek van de dichteres in de 'vier jaargetijden' die zij doorleefd heeft. - Gabriel Smit vond in Westerlinck's studie over *De psychologische figuur van Karel van de Woestijne als dichter* aanleiding tot een bespiegeling over *Poëzie als psychologisch raadsel*. - Lambert Tegenbosch (*Mogelijkheid van interne kritiek*) waardeert in het proefschrift van Karel Meeuwesse vooral, dat hij er in geslaagd is, aan te tonen dat Jan Luyken's *Duytse Lier* een typisch produkt is van een overgangsstadium, en dat hij deze overtuigende uitkomst bereikte door inwendige kritiek van de voor de publicatie omgewerkte tekst.

XXIX Nummer 1. Dit nummer is bijna geheel gewijd aan Anton van Duinkerken, bij gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag. Gabriel Smit opent de reeks met een uitvoerige *Proeve van portret en situatie*. Daarop volgen kleinere bijdragen van Antoon Coolen, A. van Domburg, Jan Engelman, Hubert van Herreweghen (*Anton van Duinkerken en Vlaanderen*), Mathias Kemp, Gerard Knuvelder (*Een handboek-achtig overzicht*), M. Molenaar M.S.C, Michel van der Plas (*Bij de poëzie van Anton van Duinkerken*), Carel Swinkels. - De daarop volgende *Kroniek* bevat een korte bijdrage van Anton van Duinkerken ter herdenking van *Schaepman* en een uitvoerig artikel van Lambert Tegenbosch *Het voltooide Leven, Bij de dood van Martinus Nijhojf*.

Dietsche Warande en Belfort. Febr. Deze aflevering bevat *Twee brieven*, zonder commentaar, uit de nalatenschap van *Albrecht Rodenbach*. - De rubriek *Nederlandse Letteren* van Albert Westerlinck is gewijd aan *Vlaamse vertelkunst*, nl. aan *De Haven* van Raymond Brulez, het derde deel van zijn vierdelige geromanceerde mémoires, en *Voor de Open Poort* van Ernest Claes. - Rob. Antonissen (*Zuidafrikaanse letteren*) vervolgt zijn overzicht van de jongste uitgaven: *Poëzie, proza en een drama*. Hij bespreekt o.a. werk van de zeventigjarige D.F. Malherbe, van Elisabeth Eybers en toont vooral bewondering voor Opperman (*Engel uit die Klip*) en N.P. van Wijk Louw (het hoorspel-in-verzen *Dias*). Minder waardering heeft hij voor het verhalende proza sedert einde 1950. Verder vestigt hij o.a. nog de aandacht op een geschiedenis van de Afrikaanse letterkunde 1875-1950, getiteld: *Perspektief en Profiel* (1951) en een goed gekozen bloemlezing uit de Afrikaanse poëzie, *Groot Verseboek* (1951) door D.J. Opperman.

Maart. Aanknopende aan de studies van Dr. Hulsker en F.W. van Heerikhuizen geeft Dr. J. Noë S.J. een karakteristiek van *Aart van der Leeuw*, waarbij zijn voornaamste geschriften uitvoerig besproken en beoordeeld worden. - Jan Boon's Kroniek van *Vlaams Proza* is gewijd aan André Demedts als 'laureaat 1953 van de Scriptores Catholici'. Aanleiding tot de bekroning was de laatste bundel van de trilogie *De Kringloop om het Geluk*, getiteld: *De Ring is gesloten*. - J.L. Pauwels geeft in de *Taalkundige Kroniek* een korte en heldere uiteenzetting van de theorieën over *Het ontstaan van het Afrikaans*, waarbij hij partij kiest voor Kloeke's opvatting. - Albert Wester-

linck publiceert de uitslag van een enquête over de romanlectuur en geeft een breed opgezet verslag als ‘een spiegel der meningen’.

Nieuw Vlaams Tijdschrift VII No. 4. Pierre H. Dubois geeft een beschouwing over *Zin en nut van de roman*. Daarmee bedoelt hij de ‘goede’ roman, niet de roman die niets anders beoogt als ‘verstrooiing’, ontvluchting uit het dagelijkse leven. Hij plaatst zich daarbij op het standpunt van de romanlezer en van de romanschrijver. - Jan Greshoff houdt onder het symbolische opschrift *Het Eiland*, aanknopende bij zijn jeugdherinneringen, een geestige causerie, die meer als autopsychologie dan als autobiografie bedoeld is.

No. 5. In een artikel *Louis Couperus, Grand-Seigneur* wijst Emile A. Campe op de herwaardering van deze schrijver en zijn blijvende betekenis.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamse Academie. Dec. J. Kuypers herdenkt *Henriëtte Roland Holst-Van der Schalk*, buitenlands erelid der Academie. - A. van Loey bespreekt oorsprong en verspreiding van de verschillende vormen van *Mnl. sullen (sullen, selen, solen, soelen, sellen, sillen)*. - Jan F. Vanderheyden vervolgt zijn studie over Jan van Mussem, de zestiende-eeuwse humanistische geleerde, die voor zijn taal- en stijlstudie, behalve aan de classici, veel verplichting blijkt te hebben aan Erasmus. - Ger. Schmook ontwikkelt in een breed opgezet artikel *De Genesis van Conscience's Leeuw van Vlaanderen*. - R. Foncke schrijft als leerling met piëteit over *Wijlen Prof. J. Vercoullie en de Folklore*.

De Vlaamse Gids. Maart. Wilfried de Pauw bespreekt beknopt *Nederlands-Duitse verhoudingen* op letterkundig gebied in de loop der eeuwen, zowel in Noord- als in Zuid-Nederland. - Jan Schepens publiceert een paar *Brieven van Julius Vuylsteke aan Julius Sabbe*. - Ten slotte onderzoekt M. Rutten in een *Kroniek in klein bestek* de uitkomsten van de dichtkunst bij een groot aantal debutanten, gezamenlijk of voor eigen rekening uitgegeven. Zijn conclusie is pessimistisch: er blijkt ook in deze jongste periode ‘heelwat poëzie doodgeboren’.

April. Jean Weisgerber geeft een beschouwing over *De Mythe in de hedendaagse Literatuur*: ‘haar gelijktijdige waarneming van het plastisch, eeuwig en collectief karakter van de mythe wijkt geheel af van de klassieke en romantische behandeling’. - Jos van der Steen overziet *De moderne Amerikaanse roman van* 1940 *tot nu*. - Jan Greshoff vervolgt zijn reeks *Meanders*.

Leuvense Bijdragen XLII Bijblad Afl. 1-2. Onder de vele *Boekbesprekingen* in dit nummer vermelden wij de volgende: F.J.P. Peeters: *Het Klankkarakter van het Venloos*, door V. Versegen. - G.G. Kloeke: *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands*, door P.C. Paardekooper. - J.G. Bomhoff: *Vondels Drama*, door R.F. Lissens. - W. Kramer: *Grondlijnen voor de Methodiek en didactiek van het voortgezet moedertaalonderwijs*, door J.L. Pauwels. - A. Weijnen: *De dialecten van Noord-Brabant*, door L. Grootaers.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXX, afl. 4. H.J.W. Kroes brengt *Het Nederlandse volksboek van de reus Gilias* ter sprake, omdat dit ‘de enige Siegfriedoverlevering bevat, die wij in onze taal bezitten’. - K. Heeroma bespreekt *Oudengelse invloeden in het Nederlands*. - R. van der Meulen publiceert een vierde groep verklaringen van Nederlandse woorden en uitdrukkingen onder de titel *Sparsa*. - Een korte bijdrage van K. Heeroma

Andermaal ceen) geldt een Tesselse benaming van een waterloop. - De aflevering wordt besloten met een viertal *Boekbeoordelingen*, namelijk: *Willem van St. Thierry's Epistel totten bruederen vanden berghe godes*, uitgegeven door Dr. J.M. Willemier-Schalij, beoordeeld door C.C. de Bruin; G.S. Overdiep's *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee*, beoordeeld door C.B. van Haeringen; A.G. de Man's *In Grammaticis Veritas!* beoordeeld door C.F.P. Stutterheim, en Nienke Bakker's *Reclames en Advertenties in Noord- en Zuidnederland*, beoordeeld door J.A.N. Knuttel.

Levende Talen Nummer 168. Dit nummer bevat de inleidende voordracht van Fr. Closset, op de Jaarvergadering, gehouden, over *De behandeling van eksten in de klas*. Van het behandelde in de Sectie-bijeenkomsten zijn slechts beknopte verslagen afgedrukt. De slotrede van Prof. Pos zal later opgenomen vorden. Uit de reeks *Boekbesprekingen* vermelden wij een beoordeling van de *Friese persoonsnamen* van W. de Vries, door C.B. van Haeringen, en een beoordeling van een Groningse dissertatie van F. Drost over *Carel Steven Adama van Scheltema* door G. Stuiveling.

Taal en Tongval IV, afl. 1-2. Een artikel van J. Dupont, met de raadselachtige titel *Op zijn(en) poot spelen, zijn equivalenten en enkele pijp- en klompgezegden* is een nieuwe poging om een uitdrukking te verklaren als een ‘pseudometafoor door homoniemenverwisseling’. - A. Weijnen wijst op *Een vergeten verzameling dialect-paralleltekste*n en levert nog twee kleinere bijdragen. - Een met kaartjes toegelicht artikel van Jo Daan, getiteld: *Zuidhollands-Utrechts woordconservatisme?*, behandelt vier woorden die speciaal in deze treek thuis behoren. - J. Leenen (*De taalatlas van het blad gelezen*) wijst op allerlei gegevens die de kaarten kunnen verschaffen. - Chr. Stapelkamp bestudeerde een groot aantal *Nedersaksische plantnamen*. - B. van den Berg levert een interessante studie over *Klanknabootsende en bewegingschilderende tussenwerpsels en bijwoorden*. - M. Hoekstra besluit zijn uitvoerige studie: *Nog steeds de palatalisatie van Germ. a > e voor r + gutturaal en labiaal in de Zuidnederlandse dialecten*, toegelicht met enige schetskaartjes. - J.L. Pauwels schrijft over *Boomse maat - Bom(me)se maat*; A. Weijnen over *Vaktaal en dialect*, om te wijzen op dialektwoorden die in de vaktaal doordringen. - De aflevering besluit met enige *Boekbesprekingen*, o.a. van Nienke Bakker's proefschrift (*Reclames en advertenties in Noord- en Zuid-Nederland*) door Jo Daan, en van J. du P. Scholtz' Intreelesing (*Nederlandse invloed op die Afrikaanse woordenskat*) door P.J. Meertens.

Volkskunde XII Nr. 1. J. Wouters schrijft een artikel over *Nieuwjaarsgebruiken*; C.C. van de Graft over *Verbod van Feestgebruiken*. - Josef Szöverffy wijst op het verband tussen *Christofoorlegende en volksvertelling*. - Een opstel van P. de Keyser is getiteld: *Variaties op eenzelfde thema: Wat is volkskunde?* - M. de Meyer wijst op bezwaren bij *Experimentele Volksunde*. - Verder bevat deze aflevering *Kleine Mededelingen* o.a. over *De kwartel in het volksgeloof* door H.H. Knippenberg, en *Boekbesprekingen*, o.a. over *De Nederlandse Volksboeken* van Luc. Debaene.

Tijdschrift voor Levende Talen XIX, afl. 2. Het culturele onderwijs in levende talen in West-Europese landen wordt door deskundigen besproken in een reeks bijdragen. Achtereenvolgens komen aan de beurt: België, Frankrijk, Engeland, Luxemburg, Nederland, Zwitserland en Oostenrijk. - In de

rubriek *Nederlandse Letteren* geeft Fr. Closset ‘kronieken in een notedop’ over het jongste werk van Hubert Lampo, Marnix Gijsen, Raymond Brulez en Julien Kuypers.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns XII, afl. 2. G.S. Nienaber bespreekt de afleiding van *Twee Afrikaanse woorde*, namelijk *Boesman en Hartbeeshuisie*. - S.P.E. Boshoff behandelt *Die i-klank en die i/ie-spelling* in Afrikaans. - T.H. le Roux verdedigt het gebruik van *ontmoet*, van sake gebruik = ‘aantref’. - Aan het einde van deze aflevering wisselen de hoofdredacteur Dr. P.C. Schoonees en de criticus Prof. F.J. Labuschagne van gedachten over de opvatting van *Die Afrikaanse Woordeboek*. - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt T.H. le Roux Kloeke's *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands* en de intreelesing van J. du P. Scholtz over *Nederlandse invloed op die Afrikaanse woordeskat*.

Brabantia II Maart-April. L.C. Michels schrijft een artikel *Over Noordbrabantse dialecten*, naar aanleiding van Dr. A. Weijnen: De dialecten van Noord-Brabant. Aan zijn bespreking voegt hij ‘enige waarnemingen en opmerkingen’ toe, o.a. over minder juiste schriftelijke weergave van dialektwoorden. Als besluit geeft hij een lange reeks aanvullende of verbeterende kanttekeningen.

Etudes Germaniques. Jan.-Maart. In een artikel *L'humour dans la ‘Camera Obscura’* wijst Pierre Brachin met tal van goed gekozen voorbeelden op de eigenaardige en verrassende humor in Hildebrand's werk.

Museum. Nov.-Dec. J.A. Meyers beoordeelt Gerlach Royen's *In andermans vaarwater*. - G. Gosses beoordeelt *De Stellingwervers en hun dialect* van H.J. Bergveld. - G. Kloeke beoordeelt *De vrije natie der Stellingwervers* door F.H. Oosterwijk.

‘Sy sien het onkruyd niet te wieden.’

Op blz. 45 van deze jaargang schrijft F.H. Jansen over vs. 623 van Huygens' *Ooghentroost*, dat begint met de hierboven aangehaalde woorden. Hij meent dit in verband te kunnen brengen met het in verschillende plaatsen van Brabant bekende gebruik van *zien* in de pregnante betekenis van ‘*kunnen* zien’; als versterkend argument voert hij aan dat in de onmiddellijk voorafgaande verzen ‘sien’ wordt aangetroffen ‘evident in de volle betekenis’. Inderdaad, in de volle betekenis: maar ook in de gewone, eigenlijke betekenis; er is volstrekt geen sprake van ‘niet *kunnen* zien’, maar van ‘niet opmerken’. De grootouders zijn ver-blind voor de gebreken van hun kleinkinderen, zij zien er overheen. Het eigenaardige van de constructie die Huygens gebruikt ligt niet in *sien*, maar in de ellips die achter *te wieden* schuilt; de betekenis is: ‘zij zien het onkruid niet dat gewied moet worden’. De hele constructie is een latinisme.

C. KRUYSKAMP.

Een zin van Bakhuizen.

Met een vernietigend stukje van enkele regels herdacht Bakhuizen van den Brink in 1856 een Duits geleerde, die zich aan subjectieve interpretaties te buiten was gegaan. De scherpe kritiek sloot niet zonder toepassing op Holland zo: ‘Door niemand is die verkeerde rigting beter in het licht gesteld, wij zouden bijna zeggen

gepersiffleerd, dan door de uitgave dier Oden (van Horatius) van prof. P. Hofman Peerlkamp'.

Volgens een uitvoerige voetnoot schijnt Gerbert Colmjon (*R.C. Bakhuizen van den Brink* 201) nu te menen, dat de Leidse classicus hier opgehemeld werd. Maar er staat vrij duidelijk te lezen, hoe Hofman Peerlkamp, die immers verschillende oden willekeurig aan Horatius ontzei, omdat ze niet goed genoeg zouden zijn voor de dichter, de romantische methode ad absurdum had gedreven. Juist het lakonieke van Bakhuizen's pregnante stijl vormt de geestigheid, waarvan de pointe onuitgesproken en toch voor ingewijden verstaanbaar is. Zijn indirekte spot geeft de toon voor Busken Huet aan.

G.B.

Oudaan's gedicht bij Vondels overlijden.

Als Vondel in 1679 sterft zijn de hoogtijdagen van onze Nederlandse Renaissanceletterkunde voorbij: de grote dichters (behalve Huygens) zijn gestorven. Ook de minder bekende als Jeremias de Decker en de eens zo beroemde Jan Vos behoren niet meer tot de levenden. In 1669 is het dichtgenootschap Nil Volentibus Arduum opgericht en iets later ontstaat In Magnis Voluisse Sat Est. Het classicisme voert sedert dien de boventoon. Natuurlijk is de werkelijkheid ingewikkelder en oneindig meer geschakeerd geweest dan hier door het noemen van enkele namen en feiten gesuggereerd kan worden, maar in ons verband is het voldoende met een enkel woord de situatie van onze letterkunde in herinnering te brengen; de tendens der wijzigingen in literaire theorie en practijk, zoals die zich voordoen in het laatste deel van de 17e eeuw, zijn even bekend als evident: verstarring der renaissancistische dynamiek, het ontbreken van grote, leidende figuren als Vondel en Hooft geweest waren, het aanbreken van een tijdperk van verval, ook al zijn er nog wel dichters te noemen die geen deel hebben aan de algemene achteruitgang. Nogmaals: een dergelijke simplistische samenvatting van een periode is gevaarlijk en onrechtvaardig, maar het is ons niet te doen om deze periode in haar geheel, doch slechts om één vers van Joachim Oudaan en onze inleiding preludeert op de mening van deze dichter, die dit tijdvak zelf beleefd heeft.

Joachim Oudaan (1628-1692) heeft het verval van onze letteren zeer bewust ervaren en hij heeft zich van de situatie in de literaire wereld van zijn land nauwkeurig rekenschap gegeven, o.a. in het gedicht *Lijkgedachtenis van den grooten Agrippijner, den Heer Joost van den Vondel*[1], dat hij in Vondel's sterfjaar schreef.

Oudaan is één van die verwaarloosde dichters van het tweede plan[2]; een moderne uitgave van zijn werk bestaat niet en toch behoeft men zijn werk slechts vluchtig door te lezen om te weten dat de dichter zowel literair als cultuur-historisch van zeer grote betekenis is.

Enkele opmerkingen over deze vergeten dichter gaan hier aan de behandeling van dit gedicht vooraf, voorzover ze in ons verband van betekenis kunnen zijn.

Oudaan is in 1628 te Rijnsburg geboren als zoon van een Collegiantenfamilie[3] waar hij vroom-pietistisch groot gebracht werd, afkerig van dogmatische leerstelligheid. Zijn gehele leven heeft hij het geloof van het ouderlijk huis bewaard en beleden; zijn gedichten leggen daar bij voortduring getuigenis van af. In geloofskwesties beroept hij zich òf op de Bijbel, òf op de ervaringen van het eigen hart. Dat zijn literaire voorliefde uitgaat naar Jeremias de Decker, Dullaert en Camphuysen is dus wel begrijpelijk, maar ook Erasmus en Spiegel leveren hun aandeel bij de vorming van zijn religieuze persoonlijkheid.

1) Joachim Oudaans Poëzy, drie dln, A'dam 1712. Met biografie van O. door David van Hoogstraten aan het slot van dl. III.
Het gedicht bij Vondel's dood: III, 505.
H.K. Poot gaf een aanvulling: Gedichten van Joachim Oudaan, Delft, 1724.
O.'s Toneelpoëzy kwam afzonderlijk uit in 1712 te Amsterdam.

2) Zie o.a. over O.: J. te Winkel, Ontw. II, 108vv, Haarlem, 1924.
G. Kalff: Gesch. d. Ned. Letterk. IV, 473vv.
J. Wille: Heiman Dullaert en J. Karsemeijer: De Dichter J. De Decker, passim. Tenslotte: A. van Duinkerken in De Gemeenschap, VI, 131vv.

3) Over de Collegianten: Dr. Cornelia W. Roldanus: Zevent.-Eeuwsche Geestesbloei, A'dam, 1938 (Patriaserie), p. 90vv. Zie daar ook voor andere lit.

Zijn ouders sturen hem naar de Latijnse School te Leiden, waar hij een degelijke klassieke opvoeding ontvangt en tegelijkertijd zijn poëtische gaven tot ontwikkeling brengt. In Leiden maakt hij kennis met de veel oudere geleerde P. Scriverius[1)], de vriend van de Leidse hoogleraar Daniel Heinsius. Gedurende een zekere tijd is Oudaan zelfs huisgenoot van Scriverius geweest en daar heeft hij geletterden van grote naam ontmoet. Later, als Scriverius blind geworden is, staat Oudaan hem ter zijde bij het bezorgen van diens geschriften[2)]. Een opgroeien in een dergelijk milieu moest wel diepe invloed uitoefenen; in godsdienstig opzicht sloot de Leidse omgeving aan bij het ouderlijk huis: Scriverius was remonstrant-gezind. Ook de voorliefde voor de klassieken kan reeds in Rijnsburg hem bijgebracht zijn, daar in het bijzonder zijn familie van moederszijde een merkwaardig grote interesse bezat voor de Oudheid. Toch moeten we wel als zeker aannemen dat Scriverius' interpretatie der klassieke schrijvers de jongen vreemd in de oren heeft geklonken: de ver doorgevoerde allegorische uitleg van de mythologische verhalen is Oudaan in later leven wel niet geheel vreemd, maar hij zag meer dan zijn leermeester de gevaren die er voor een Christen in schuilen zich geheel te wijden aan een heidense cultuur[3)].

Deze merkwaardige tweeledige opvoeding op religieus en cultureel gebied heeft voor een niet gering deel Oudaan's later werk beïnvloed; voor hem zal het zijn gehele leven een probleem blijven, op welke wijze zijn godsdienstige opvattingen en wereldse geleerdheid met elkaar te verenigen zijn, een probleem dat in de 17e eeuw zelden zo duidelijk gesteld wordt. Voor Vondel of Hooft of Heinsius bestaat een dergelijk vraagstuk nauwelijks of alleen maar academisch.

Wat de literaire invloeden betreft nog het volgende: in zijn jeugd koesterde Oudaan een grote liefde voor Hooft, ‘wiens manier van schrijven hoewel veelsins hart en stram, hij stelde boven al wat 'er oit was uitgekomen’[4)]. Dit oordeel over Hooft is in de eerste plaats voortgekomen uit een bewondering voor diens stilistische kwaliteiten. Later is Vondel zijn grote dichter; Hooft heeft dan afgedaan. In een vergelijking tussen Hooft en Vondel schrijft Oudaan:

> In beiden (dit staat vast) blinkt overwicht van gaven;
> In beiden weet de Konst op hoogen trant te draven;
> Standvastig, zenuwrijk, ziel-roerlijk, wonderbaar;
> Maar blijde en fris in d'Een, in d'And'ren stijf en zwaar:
> Stel vrij den Harnasdans, met bardezaan, en degen,
> Bij de eed'le rustigheid van 't mollige bewegen;
> Wie 't kraft-barende groots der wrangheit waarder acht,
> Wij prijzen 't heerlijk schoon dat geen gehoor verkracht...[5)]

Hier horen we Oudaan op een hem typerende wijze. In deze enkele regels is een karakteristiek gegeven van de beide dichters, even kort als treffend: Hooft's ruige compositie tegenover de vloeiende van Vondel. Dat de voorkeur voor Vondel eerst later komt is eenvoudig te verklaren uit het feit dat

1) Zie Kalff, IV, 43vv. Over S. en Daniel Heinsius verschijnt van mijn hand een artikel in Hermeneus (maandblad v.h. Klass. Verb.), waarin ingegaan wordt op hun verhouding tot de Oudheid.
2) Zie V.H 's biogr., p. 15v, 18. Gedichten van O. over S.: II, 251; uitg. Poot, p. 203.
3) Natuurlijk houdt dit geen minachting in voor de Oudheid. Zie Biogr. p. 11.
4) Biogr. p. 21.
5) III, p. 517. Vgl. met het beeld O. Vondel's uitlating in zijn Aenleidinge: ‘Heeft het (vaers) geen zenuwen, zoo hangt het slap en vadzigh; is het te gedrongen, zoo staet het stijf, gelijck een lantknecht in zijn harnas’.

in Oudaan's jeugd Vondel's grote werk nog moet verschijnen. Naast dichters als De Decker, die door de inhoud van zijn werk Oudaan heeft getroffen, naast Hooft en Vondel die door hun stijl zijn liefde hebben opgewekt, staan nog tal van vergeten schrijvers en dichters, die uit eenzelfde geestelijk klimaat afkomstig zijn als Oudaan en die hem in zijn godsdienstige opvattingen gesterkt hebben[1]. Maar naast zijn appreciatie van Vondel's 'mollig bewegen' is het ook de Christen Vondel die hem steeds weer met bewondering vervult, ook al is hij het met diens typisch Roomse opvattingen niet eens.

Wil men nog namen van politieke figuren voor wie Oudaan bewondering heeft gekoesterd, dan dienen allereerst de gebroeders de Witt en daarnaast ook de voor hem levende Oldebarneveldt genoemd[2].

De enkele opmerkingen vooraf dienen we nu te beëindigen. Schrijvend over het overlijdensgedicht voor Vondel, dat ongeveer 700 regels telt en vervuld is van belangrijke gegevens en even interessante kleine op- en aanmerkingen, dienen we van te voren reeds te zeggen dat het ondoenlijk is in een artikel op alles de aandacht te vestigen; daartoe zou een herdruk met een doorlopend commentaar noodzakelijk zijn. In het algemeen zullen wij op de hoofdzaken letten en nu en dan bijzondere détails vermelden.

De stromen gelegenheidsgedichten van de 17e eeuw geven ons in het algemeen geen zuiver inzicht in de werkelijke waardering die de dichters van zulke verzen koesterden voor de bezongenen en hun werk. Men schreef zulke verzen omdat er om gevraagd werd of omdat men het zijn plicht achtte een antal welluidende regels te schrijven voor jarige, publicerende of gestorven kunstbroeders. Zelden klinkt in dit soort verzen een duidelijk waarneembare toon van oprechte bewondering en meestal kunnen we uit de regels nauwelijks opmaken of b.v. het luidgeprezen werk door de lofzanger gelezen is. Oudaan kent de practijk van deze literaire gewoonte en als hij een boek uitgeeft dat zonder deze woordenpraal de wereld ingaat, schrijft hij zelf deze regels als inleiding er bij:

> Indien u mogelijk, ô Lezer, vreemd mach geven,
> Dat hier geen vaarzen staan van vrienden gunst geschreven,
> Gelijk zich menig boek met deze pracht bekleed;
> Zoo weet (het geen ik zelf uit ondervinding weet)
> Dat iemant aangezocht om lof-spraak toe te lichten,
> Of tegen dank verschaft zijn afgewrongen dichten;
> (Is 't wonder, want men lelt hem dag aan dag in 't oor!)
> Of, 't geen nog snooder is, zig zet, met schaamte, voor
> Een werk, als Makelaar, 't geen, had hij 't eerst gelezen,
> Hij zig onwaardig, of niet waardig vond geprezen[3].

Door dergelijke uitlatingen onderscheidt Oudaan zich reeds van vele zijner tijdgenoten en men zal bij zijn lofdichten op boeken zelden verzen vinden die in strijd zijn met zijn theorieën. Dat ook Oudaan zich wel eens laat verbidden tot onoprechte lof blijkt uit het merkwaardig geval dat zich afspeelde toen Antonides van der Goes hem een gedicht vroeg voor zijn IJ-stroom:

'Toen de IJstroom van Joannes Antonides was afgedrukt', vertelt van Hoogstraten, "werden hem (Oudaan) de bladen toegezonden, opdat hij daer zijn oordeel over geven, en dezelve met eenigh lofdicht vereeren zoude. Hij las het werk, prees het bijzonder, maer schreef dat hem niet beviel al die

1) B.v.d. Graswinkel (II, 46), Rabus (II, 91), Langedult (II, 79).
2) Toneelstuk over de moord op de gebr. de Witt: Haagsche Broeder-moord en vele dichten. Oldebarneveldt: II, 29.
3) II, 28.

toestel van Heidense goden en godinnen, die den grootsten zwier van dat boek uitmaken, waer in de godt des IJstrooms de hooftpersonaedje is, wiens magt in dit heldendicht getrompet, en nevens hem ook andere stroom- en zeegoden sprekende worden ingevoert. Over dit oordeel was Antonides verzet: en het is de eenige reden geweest, waerom hij zijn werk met eene voorreden, als met een schilt wapende, om zijne vonden tegen de bestrijders der zelve staende te houden...[1)].

Desondanks siert Oudaan de IJstroom op met een eredicht en spreekt daarin met geen woord over zijn bezwaren[2)].

Maar tegenover deze uitzondering zijn vele andere lofdichten te stellen die voor Oudaan's helder oordeel en critisch vernuft pleiten. Ook zijn ‘lijkgedagtenissen’ vormen bijna steeds een gunstige uitzondering. Zo is het gedicht bij Vondel's dood oprecht prijzend, doordrongen van een diep respect voor de dichter; soms verdedigt Oudaan Vondel, indien daar aanleiding toe bestaat en een enkele maal geeft hij critiek. Maar steeds gaat hij met de grootste nauwkeurigheid te werk, wegend en overwegend, analyserend en samenvattend, scherp de reuzenfiguur van Vondel stellend tegenover de dichtgenootschappen, de epigonen, partij kiezend voor Vondel en tegen Jan Vos en tenslotte: zichzelf ziende als een onbelangrijke figuur, die in de schaduw van de Prins der dichters nauwelijks opvalt.

Als Vondel sterft weet Oudaan dat de bloeiperiode van onze letterkunde afgelopen is. Ja, er zal zelfs niemand meer zijn die in staat is de grote dichter met een gedachtenisvers te eren, dat ook maar in de verste verte hem waard is:

> O VONDEL, hebt gij dan dien wijzen mond gesloten!
> En noodt me mij op 't spoor der and're Konstgenooten,
> Om met een treurgedicht te erkennen welk een smert
> Een dankbaar leerling draagt in 't rouwgevoelig hert?
> Mijn herts-genegentheid kent u die proeve waardig:
> Maar ach! al is de wil geboogzaam, de ijver vaardig,
> Al stroomt op uw bericht uit Pindus hengste-bron
> Het water, 't geen men roemt dat Dichters maken kon,
> Noch is mij 't stuk te zwaar: de vloeijende Aganippe,
> Die VONDELS winter-koude ontfing, ter steile klippe
> Al vriezende afgezakt, staat als een glazenberg[3)]:

De wil om een in-memoriam-vers te schrijven, dat die naam waarlijk verdient, is er wel, maar Oudaan voelt er zich niet toe in staat, omdat hij weet Vondel's prachtige verzen nimmer te kunnen evenaren. Zich in schijn aanpassend, maar zich in feite distancierend van het mythologisch sierwerk der late 17e eeuw geeft hij van zijn onmacht een verklaring. Zijn mededichters weten wel op welk een wijze een dergelijk gedicht tot stand kan komen: zij zoeken de ‘hengstebron’, putten van het water, dat naar hun mening de dichter inspiratie verschaft. Oudaan kan dit niet, omdat hij walgt van deze hem niets zeggende beeldspraak en van de dichterlijke gevolgen daarvan: verzen opgesierd met de morsdode schablonen van het poëtisch jargon.

1) Biogr. p. 56v.
2) Over de relatie Antonides-Oudaan is meer te zeggen dan hier mogelijk is. O's. lofdicht toont merkwaardige kanten. Zie: Penon: Bijdr. tot de Gesch. der Nederl. Letterk. II, 149 vv. Gron. 1881.
3) III, 506. Vs. 2. me: men. Konstgenooten: Leden der dichtgenootsch. Vs 7. op uw bericht: op het bericht van uw dood. Pindus hengstebron zeer gebr. als inspiratiebron van kunstenaars. Aganippe: aan de Muzen gewijde bron (zie bv. Verg. Ecl. 10, 12) Vs. 10. Vondel's winterkou: zijn dood, met wellicht associatie aan de oude, koude Vondel.

Maar wil men de Pindus en de Muzen en Pegasus en alles wat er verder bij hoort handhaven, dan wil hij ook wel in hun stijl spreken: nu Vondel dood is, is de poëzie in ons land dood; de Aganippe, inspiratiebron der epigonen, is bevroren toen het bericht van Vondel's dood bekend werd: de waterval werd een ijsberg en de koene bergbestijgers van N.V.A., wier vignet boekdelen spreekt, zullen hun nek breken als ze een poging wagen deze ijsberg te beklimmen.

En Oudaan zelf? Hij erkent tot deze expeditie evenmin in staat te zijn. Wat hij doen zal is in zijn gedicht Vondel zelf laten spreken zo veel als mogelijk is. Hij zal zijn werk zo kort en krachtig mogelijk memoreren en zo de Dichter eren en geen pogingen ondernemen een ‘eigen’ gedicht te schrijven:

> Men zegt mij verder, dat ik uit mijn eigen stof
> Niets toebreng, tot betoog van 's grooten Dichters lof,
> En lofspraak; maar Hem zelf zijn paar'len, en cieraden
> Ontleenende, op zijn Lijk zijn eigen Laurebladen
> Koom spreyen, t'zijner eer: dat 's recht: geen and're geest
> Dan VONDEL'S (Hij alleen schoeit op zijn eigen leest)
> Is machtig om den Held een Eerenvaars te maken;
>
> Wij kruipen slegts van verre hem in zijn schaduw na,
> En oogen waar hij vliegt.[1)]

Dat dit geen ijdele woorden zijn, maar de oprechte van een dankbaar leering is, dunkt me, goed te horen, maar Oudaan heeft zijn oordeel over Vondel hecht gefundeerd, hechter dan de tijdgenoot meestal deed. Oudaan wil Vondel de lof brengen die hem toekomt, hoewel hij erkennen moet dat niemand en zeker hijzelf niet in staat is uit eigen dichterlijk vermogen Vondel laar waarde te eren:

> +Wij helpen de Uitvaart dan des grooten VONDELS vieren,
> En spreyen op zijn graf Cypressen, met Laurieren; +1
> En 't geen hij meenigmaal aan and'ren heeft besteedt,
> Besteden we aan hem zelf, met innig herten-leed;
> +Hij, zoo Doorluchtige, om aan and'ren glans te geven;
> Wij, mind're, dat zijn glans onze opdracht zelf doe leven; +5
> Hij, ed'le Flonkerbag, en wonder van Euroop...[2)].

Dit is echt de toon van Oudaan: mijn gedicht moet leven door Vondel's glans en niet door eigen capaciteiten.

Dat het grootste gedeelte van het vers nu ingenomen wordt door een bespreking van Vondel's oeuvre ligt voor de hand en we willen de belangrijkste passages daaruit bespreken. Allereerst bespreekt de dichter de grote leermeester als schrijver van tragedies. Daartoe gaat hij naar Athene terug:

> Euripides, geacht, de wijste mensch van allen
> (Zoo kost een schrander Hooft de keur'ge toets bevallen;)
> Die pen zette op papier, gaf proeven van zijn' geest
> Welke onnavolghelijk geoordeelt zijn geweest:

1) III, 520. De ‘Laurebladen’ dienden geplukt te worden op de top van de nu tot ijs geworden berg:

> De Lauren op de spits diens steilen Bergs gewassen
> Zijn heerlijk, ik beken 't; maar buiten reik geplant, p. 506.

2) III, 507. V.'s eredichten hebben vaak glans gegeven aan hen, die zelf glansloos waren; wij, glanslozen, kunnen slechts glans ontlenen aan Vondel. Vs. Flonkerbag: flonkerend juweel.

Maar de AGRIPPIJNER doet den grijz' Athener zwichten
In uitgewrochten stijl van Treur-toneel-gedichten...[3)].

3) III, 509.

Dat volgens het orakel van Delphi Euripides de wijste mens is, lezen we ook bij Vondel[1], die over Hooft het volgende meedeelt:

'... bij welke uitspraek men moght voegen het oordeel van den doorluchtigen ridder en drost Hooft, na het doorzien en overweegen van dezen dichter, zoo veel hooger steigerende, en hem uitroepende voor den wijsten, die oit pen op papier zette'. Het bewijs dat Vondel groter is dan Euripides geeft Oudaan aldus:

+Een tegenstelling geef 't onloochenbaar bewijs:
Dat Grieken zijn' Orest, dien schrand'ren dollen, prijz',
Zoo langzaam in 't beleid van zijn besluit en reden;
Wanneer we Nero zien in zijne onstuimigheden
+Aan 't hollen, afgemat, gedoodvlakt, en gejaagt
Van sidd'ring, wroeging, angst, en wanhoop die hem knaagt,
Zoo vinden we een verschil dat kenlijk is te merken:
En zoo zelf Griekenland van de uitgeleze Werken
Der Dicht'ren, welker stijl 't Toneel met bloed bemorst,
+Tot keurig onderscheid geen oordeel vellen dorst;
Hoe verre hen Vondel hier de Lofkrans koomt ontrukken,
Dat leer ons 't Vijftal, van die meestberoemde stukken
Der Grieksche Dichters, door zijn schrand're pen vertaalt;
Waar in geen mind're zwier van taal en houding straalt,
+Dan ze in d'oorsprongk'lijkheid van hun geboorte melden;
Bij 't geen hier, in hun kracht, zijn eigen werken gelden:
Men neem zijn Fabel van Salmoneus, deze alleen
Is machtig al 't vernuft van 't uitgesuft Atheen,
Als kinderlijk te doen verzwinden, en verdwijnen,
+Daar hij dien hemel rolt uit zijn toneel-gordijnen:
Om niet te reppen van dien trotsen Lucifer;
Dat Treurspel voor den tijd, dat alles tarten darr':
Wat kracht, en heerlijkheid, wat majesteit en waarde
Vertoont zich hier! hij voert den Schouwburg op van de aarde,
+Langs hemel-bogen, op gestarnte, en wolken, door
Den kreits van vuur, en licht, en water; op het spoor
Der onbegangk'lijkheid, met blixem, storm, en donder;
En opent voor elks oog een aller wond'ren wonder...[2]

+1 +5 +10 +15 +20 +25

We willen Oudaan's bewijsvoering van Vondel's superioriteit op de voet volgen en hem aldus trachten te begrijpen.

Oudaan begint het Griekse en Romeinse treurspel tegenover elkaar te plaatsen, een tegenstelling die in de 17e eeuw zeer bekend is geweest en, zoals men weet, zijn er toneelschrijvers die uitgesproken Romeins of uitgesproken Grieks georiënteerd zijn. Tot zijn doel kiest Oudaan Euripides' Orestes en, naar ik vermoed, Seneca's Octavia[3]. Het Griekse treurspel is voor hem van hoger orde; zijn karakteristiek van Orestes is kort en zakelijk (vs. 2, 3); naast de aanduiding 'dol' is er ook nog het

1) W.B. X, 232. Over Hooft's uitlatingen aang. Euripides voetnoot 24 t.a.p.
2) III, 510v. De tegenstelling Grieks-Romeins toneel ook bekend uit Vondel's eigen geschriften. Na een 'Romeins' Seneca-begin de duidelijke overgang naar het Griekse treurspel en een afzwering van Seneca. Zie bv. zijn inl. tot Hercules in Trachin, waar o.a. staat: 'Wie dit treurspel in de weeghschael van een bezadight oordeel tegens den dollen Eteeschen Hercules van Seneca naeukeurigh opweeght, zal wel bevroeden, hoe de Latijnsche speelen van geleertheit gepropt zijn, maer boven hunne kracht gespannen staende, met luit roepen en stampen, de Griecken poogen te verdooven, die ondertusschen hunne natuurlijcke stem bewaeren...'
3) Zie over Seneca's Octavia: Dr. J.A. Worp, De Invloed van Seneca's Treurspelen, A'dam, 1892, p. 152vv. Seneca's auteurschap sterk betwist.

woord ‘schrander’. Vs. 3 wijst op het aarzelend karakter van Orestes en het geheel doet denken aan een karakteristiek van Hamlet. Maar als Nero's karakter aangeduid wordt,

horen we over de heftige gemoedsbewegingen van een drama zoals Jan Vos placht te schrijven: siddering, wroeging, wanhoop. Het verschil is zo ‘kenlijk’ dat Oudaan het hier bij laat.

In de volgende regels is nu sprake van ‘Dicht'ren, welker stijl 't Toneel met bloed bemorst’. Uit het verband blijkt duidelijk dat er hier slechts sprake is van Griekse dichters en van Griekse tragedies. Van deze dichters zegt Oudaan nog dat de Grieken zelf geen oordeel durfden te vellen, wie de grootste was. In Vondel's opdracht van de Ifigenie in Tauren[1)] lezen we over het vraagstuk wie groter auteur geweest is: Euripides of Sofocles. Oudaan raakt it probleem ook even aan. Vs. 12 laat dit overduidelijk zien: Vondel vertaalt vijf drama's der Grieksche Dichters’ en daar kunnen alleen Euripides en Sofocles mee bedoeld zijn.

Ondertussen heeft Oudaan zijn eerste conclusie getrokken: konden de Grieken niet tot een uitspraak komen wie de grootste tragedieschrijver was, Vondel kon dat wel, getuige zijn keus uit hun werk. Daaruit af te leiden dat Vondel groter is dan de Griekse dichters, lijkt op zijn minst een wat voorbarig oordeel, temeer daar uit de volgende regels blijkt dat Vondel's vertalingen niet beter zijn dan de oorspronkelijke stukken, maar even voortreffelijk. Maar Oudaan is nog niet aan het einde van zijn bewijs! Vs. 16 brengt een nieuw element. Voeg hier nog aan toe, zegt hij, Vondel's eigen stukken. Als eerste noemt hij Salmoneus. Oudaan noemt dit stuk als een trait d'union naar Vondel's belangrijkste stukken: Lucifer en Adam in Ballingschap. Van de vertalingen, via een origineel stuk met een mythologisch gegeven als thema, komt hij bij die tragedies, welke een bijbels gegeven verwerken. Alles wat voor Lucifer genoemd is speelt zich af buiten de Heilsgeschiedenis, buiten het Christelijk geloof. Dat kan prachtig zijn, dat kan een grote menselijke waarde bezitten, maar als Oudaan de Lucifer karakteriseert komt hij eerst los: de Schouwburg wordt door Vondel opgevoerd van de aarde, boven het platte vlak, langs hemelbogen naar het Goddelijke toe. In Salmoneus blijkt Vondel Athene reeds dichterlijk te overtreffen, maar met de Lucifer komt er een nieuw element bij en Oudaan kiest voor het bijbelse stuk dat naar zijn inhoud het heidense toneel verre achter zich laat. Bijbelstof is voor Oudaan altijd van hoger kwaliteit dan klassiek-mythologische gegevens; hij zegt dat expliciet als hij schrijft over de Noah:

> Noch geeft hij stof genoeg om van zijn lof te spreken,
> Die in zijn Bijbelstof alie Oudheid legt in lij:
> Want wat verzierde stof der Grieken haalt 'er bij
> Zijn Noach?[2)]

Het zou ons te ver voeren na te gaan wat Oudaan van de andere drama's zegt. Het is een bijna volledig overzicht en zelfs het door de dichter teruggenomen stuk Messalina[3)] en het slechts voor een klein gedeelte geschreven Rozemond worden genoemd. Hij wijdt nog even uit over de Vondel opgelegde boete bij het verschijnen van zijn Maria Stuart[4)]. Onder de minder geslaagde stukken rekent hij de Palamedes, ‘Zijn Maagden niet genoeg gevormt... naar den tijd’, en Maria Stuart[5)].

1) W.B. X, 232. Zie ook A.M.F.B. Geerts: Vondel als classicus bij de Humanisten in de leer, Antw., 1932, p. 90.
2) III, 511.
3) Zie Brandt: Het Leven v.J.v.d. Vondel, uitg. Leendertz 1932 p. 33.
4) Idem, p. 42.
5) III, 510.

Na de tragedie komt het heldendicht aan de beurt. Ook nu is Vondel groter dan de grootsten op dit gebied in de Oudheid.

> Homeer en Maro zijn in VONDEL beide herboren;

Het bewijs levert Oudaan op een iets andere wijze dan bij de tragedie.

Tegen Homerus en Vergilius heeft Oudaan bezwaren: beide dichters vindt hij onnatuurlijk; zij benaderen in geen enkel opzicht datgene wat hem als ideaal voor ogen staat. Natuurlijk geldt ook hier weer het bezwaar tegen het on-christelijke karakter der heldendichten, maar er is meer. Oudaan blijkt een voorliefde te bezitten voor het realisme in dien zin, dat hij een afkeer heeft van de ongebreidelde fantasie. Deze afkeer komt voor een niet gering gedeelte voort uit zijn godsdienstige overtuiging. In dit opzicht is Oudaan een typische protestant, een nuchter mens. Zijn strijd tegen het gebruik van mythologie door de Renaissancedichter is dan ook te verklaren èn uit zijn Christelijk geloof, èn uit zijn realisme. Als Oudaan Homerus en Vergilius verwijt dat in hun werk ‘de welgevoegzaamheid van plaats, en tijd en stonden’ te kort schiet, daarbij de befaamde toneelwetten op het heldendicht toepassend, is dat niet in eerste instantie omdat hij deze ‘wetten’ altijd gehandhaafd wenst te zien wegens hun klassiciteit, maar omdat eenheid van plaats en tijd een al te ongebonden fantasie voorkomt. Van Vondel kan Oudaan zeggen:

> Nooit uit zijn vorm ontschokt, noch van zijn draad ontbonden.

Vergilius valt hij aan op een passage[1] uit de Aeneis: Aeneas' schild is ‘doorwrocht met profecijen, en Roomsche historien’[2] zegt Vondel in zijn Vergilius-vertaling. En een dergelijk toekomstvoorspellend schild is niet naar de zin van Oudaan:

> Bij VONDEL word geen schild van een Eneas ooit
> Met een geheel gevolg van eeuwen opgetoit;
> Dry hondert Tempelen in eene Stad besloten;[3]
> De gantsche zee gedekt met vijandlijke vloten;[4]
> Daar 't schip des Hoofdmans, en de Hoofdman op zijn schip,
> En kenlijk word om 't hoofd de Scheepskroon van Agrip':[5]
> Bij VONDEL zwetst geen spies, noch spreken geene paarden;[6]
> Zijn richtdraad houd doorgaans gevoegzaamheid in waarden.

Tegenover het heidense heldendicht stelt Oudaan Vondel's Boetgezant; in plaats van de mythologie het bijbels gegeven. Daarna komen de heldenfiguren uit onze oorlogen, zoals Vondel die bezong. Vervolgens de grote leerdichten: de Bespiegelingen, de Heerlijkheid der Kerke, de Altaargeheimenissen. Oudaan, die de verdraagzaamheid in zijn schild voert, heeft de grootste bewondering voor deze werkstukken:

> Hoe word hij in 't bewijs des Godsdiensts nimmer moe!
> Des Godsdiensts, vastgelegt in zijn Bespiegelingen;
> Om tot de erkentenis eens Oppersten te dringen
> 't Halstarrig ongeloof, dat, als het God verzaakt,
> Zich in den ijd'len draf van zijne waan vermaakt:

1) Slot Boek VIII.
2) W.B., VI, p. 868.
3) Vondel's prozavert.: W.B. VI, p. 878, r. 750.
4) Id. p. 874, r. 706.
5) Id. p. 874, r. 714.
6) II. XIX, 408.

Dit vest een heerlijk werk op d'algemeene gronden:
(Daar zich zijn ijver aan 't bijzonder houd gebonden,
Schoon, wat de konst belangt, onwraakbaar, word de kracht
Der waarheid Gode alleen ter keure toegebracht).[7)]

7) III, 514. O.'s gedicht tegen de Bespiegelingen: II, 161.

In deze passage wisselen lof en critiek elkaar af. Vondel's doel de ongelovige te doordringen van Gods bestaan is Oudaan's lof ten volle waard, zolang het dichterlijk betoog voor ieder gelovige aanvaardbaar is. Tussen haakjes voegt Oudaan dan zijn critiek aan de lof toe; hij erkent wel de schone vorm waarin Vondel zijn betoog de lezer aanbiedt (schoon, wat de konst belangt), maar de Roomse dichter is te ver gegaan, zijn bewijsvoering wil te ver doordringen in het geheimenis Gods. We weten uit een ander gedicht dat Oudaan zich verzet tegen Vondels bewijs van de Drieëenheid, een dogma dat door Socinianen niet erkend wordt. Zodra Vondel zich niet meer aan algemene gronden houdt, maar in bijzonderheden treedt, begeeft hij zich op een gebied dat Oudaan voor mensen ontoegankelijk acht en dat God alleen toebehoort.

Nog eenmaal weegt Oudaan Vondel tegen Vergilius af:

> Want wat vermag men toch uit Maro meer t'ontleenen
> Als eenig ruig bewerp van Roomens ruchtb're steenen,
> Hoewelze in 't Heldendicht zoo heerlijk staan als ooit;
> Toen standbaar van gebouw, nu door de tijd verstroit,
> Doch op verbloemde wijs in 't legwerk ingeweven;[1)]
> Maar rustig opgevat, en voor de vuist beschreven;
> Gelijk het Magazijn in VONDELS vaarzen doet;
> Dat houd alle eeuwen stand, op onverwrikb'ren voet.

Deze vergelijking mag ons wellicht niet aanstaan, ze is geheel in overeenstemming met Oudaan's zienswijze, zoals we die reeds meerdere malen ontmoetten. Vergilius spreekt op ‘verbloemde’ wijze, Vondel doet het openlijk, ‘voor de vuist’. Vergilius' hoofdpersoon spreekt van het verleden uit over de toekomst, Vondel schrijft over het hier en nu.

Nu komt het lierdicht ter sprake. Weer gaat Oudaan naar de Oudheid terug en Horatius treedt voor het voetlicht.

> Liet zich Horatius, die puikstem, nooit verdrieten,
> In Liergezangen 't merg der wijsheid uit te gieten,

Vondel heeft het lierdicht in Nederland geïnaugureerd:

> Met onbedenk'lijkheid van leiding doorgesneden,
> En konstig geschakeert met volgb're buigzaamheden;
> Dat alles eindelijk zich, zonder schor geluid,
> Of horten, op de maat naar eisch der stoffe sluit...[2)]

Een dergelijke karakteristiek van Vondel's taalkunstige mogelijkheden lijkt me uniek in de 17e eeuw.

Dit maal ontbreekt een vergelijking van Horatius en Vondel; wellicht mogen we hier uit afleiden dat Oudaan's voorkeur, wat klassieke geschriften betreft naar Horatius uitgaat. Slechts één woord van critiek horen we:

> Waar met de eenparig en steeds deftige AGRIPPIJNER
> Geen dart'le Venus eert; gelijk de Venuzijner;
> Geen wulpse zeden stijft; noch ooit, door los beleid,
> Zijn' held'ren naam bevlekt met onstandvastigheid.

1) Over Vergilius' verbloemde wijze van spreken, zie Vondel's inleiding tot zijn Vergilius-vertaling (W.B. VI, 46): ‘... gelijck de Dichter dezen tytel sedert onder de bloemen van zijnen Eneas vlocht en borduurde...’
2) III, 515. Deze regels betekenen: op onberispelijke wijze de gedachtengang van de lezer voortleidend, door scheidingen van woordgroepen heen.

We kunnen van het lierdicht nog geen afscheid nemen: enkele uiterst merkwaardige uitlatingen van Oudaan kunnen we niet overslaan. Vondel's

lierdicht is van een dusdanige kracht dat ook koningen zich niet kunnen onttrekken aan zijn uitlatingen:

> Zoo word er op zijn Lier zoo sterk een toon geslagen,
> Die ook de Koningen doet sidd'ren, en vertzagen;
> Den Noordschen Nimrod wrong een tweeden spijt om 't hert,
> Dat, na vergeefschen storm, zijn leed vereeuwigt werd
> In d' onvergank'lijkheid van VONDELS Maat-gezangen;

Het gaat hier om het gedicht 'Triomf van Koppenhagen'[1]: De koning van Zweden doet een aanval op Kopenhagen, die Vondel ten sterkste afkeurt. In een brief van Oudaan aan Brandt lezen we[2]: 'De Triomf van Koppenhagen, of De Noordsche Nimroth etc., waar van gezegt word, dat het den Koning van Zweden zoodanigen hartneep gaf, dat hij 'er van betuygde, dat het deze en diergelijke schriften waren, die zijnen Naam met een onverzettelijken naamsmet brandmerkten, en in eeuwige gedachtenisse van verachting hielden'[3]. Deze mededeling in dicht en ondicht is op zichzelf al belangwekkend, maar verraadt bovendien nog iets van Oudaan's werkwijze: zijn gedicht bij de dood van Vondel berust niet op een inspiratief moment, maar is nauwkeurig gecomponeerd op historische gegevens en weldoordachte overwegingen en inzichten.

Nog één voorbeeld uit de bespreking van het lierdicht:

> Lust VONDEL zich den geest t' ontfronssen, klene dingen
> Te nemen tot zijn stof, en helder op te zingen,
> Hij kiest een klok-muzijk, en bauwt het geestig na;
> Daar 't snik-gedingel nooit met tripp'len stille sta...[4]

Ook Vondel als hekeldichter en dus als Nederlandse Juvenalis wordt besproken in pittige verzen:

> Zijn..... hekeldicht;
> Dat als een sterke loog, of bijtzalf in 't gezicht,
> De herssens, met die geur, voor nieskruid kon verstrekken;
> Of peper-beets-gewijs een hitsigheid verwekken;
> Een prikk'ling op de tong, als iets 't geen brand, en smaakt,
> 't Geen krabt, en ketelstreelt, 't geen roskamt, en vermaakt,
> En spitst een redenpunt 't geen vliemende is en stekend;

1) W.B. VIII, 701.
2) Zie Penon: Bijdr. II, 141.
3) Een tweede vb.: p. 515:

> Een Ander, opgespitst om oorlog aan te vangen,
> Behelpt zich met den hoon, gegrondvest op 't verzier
> Van eenen Staats-pilaar: en 't was een blad papier,
> 't Was een onnoozel Vaars, dat niet een mensch beledigt,
> Maar 't Staats-geval vermeld, toen de Oorlog was bevredigt:
> De Oorblazer vat dit aan, wien and're stof ontbreekt,
> Waar met hij 't vuur in 't hert der Koningen ontsteekt:...

Zie Vondel's Vrepylaer der Vrije Nederlanden. Vgl. deze regels uit O.'s brief aan Brandt (Penon, II, p. 142), bijna gelijkluidend:...'t geen voor zeker houd dat de stoffe gegeven heeft van klachte, in de jongste Declaratie van Oorlog des Konings van Engeland; waarin mede van opgerechte Pilaren gewag word gemaakt; die Majesteijt, zoo vermoedelijk is, van zijne oorblazers op eenig los gerucht in 't hoofd gehangen. Over de historiciteit van deze opmerkingen kan hier niet uitgeweid worden.

4) III, 516. Zie V.'s: Op het Klokmusyk t'Amsterdam. W.B. IX, 401.

Indien niet door de tijd dat vuur in d'as gerekent,
Door rijper jaren niet die drift getempert was,
Welk in zijn manb're jeugd hem diende, om recht van pas
Te zitten achter her 't verval van Staat en zeden;
Voor al wanneer hij zocht de plooi der outerkleeden

Te ontrimp'len, en den peuk te ontdekken daarze lag
Bedommelt in 't gezeet van 't Kerkelijk gezag[1].

Tussen en na dit boeiend overzicht van Vondel's levenswerk stelt Oudaan zich te weer tegen de dichtgenootschappen en het mythologisch kabaal van zijn dagen. Als hij aan het begin van zijn gedicht geconstateerd heeft dat niemand Vondel uit eigen kracht kan herdenken, voegt hij er aan toe:

Al achten And'ren, NIETS BEZWAARLIJK VOOR DIE WILLEN;
Daar d'een den and'ren helpt, met plukken, reiken, tillen;
En 't geene vaarde stut, of Hondje bijt-me-niet
Hen bij de slippen sleurt, of nabast in 't verschiet:
Men mag hier, zoo men wil, in 't klimmen zich behagen,
Met onderling behulp elkand'ren onderschragen,
Die Klimmers zag men som' neerstorten dat het kraak':
Te rukeloos bestaan dient and'ren tot een baak:
En ijvert m'echter voort? en acht men, dat HET POGEN
GENOEG IS IN HET GROOTE? en meerder dan vermogen?
Dat 's 't op de proef gezet, van, op zijn Faëtons
Gedraaiboomt, naar om laag te zwind'len met een gons:
Doch 't geen voor 't algemeen een doelwit kan verstrekken,
Schijnt yder, plichts-gewijs, in 't ijv'ren op te wekken;
Daar 't zijn verschooning vind al mist hij die 't wel meent:
Op welken voet mijn vlijt met d'and'ren zich vereent[2].

Zowel Nil Volentibus Arduum als In Magnis Voluisse Sat Est wordt de hun toekomende bescheiden plaats aangewezen. De berg der Muzen is een ijsberg geworden en onbeklimbaar; niemand kan de top meer bereiken, ook niet meer in de coöperatie der dichtgenootschappen, die met vereende krachten de top trachten te bereiken, nu de individuele dichterlijke mogelijkheden te gering geworden zijn. Hoe scherp stelt Oudaan deze dichters aan de kaak, hoe waarschuwt hij hen, die hoger willen klimmen dan in hun macht ligt. Faëton moest hen tot afschrikwekkend voorbeeld dienen. Na zijn hoon en spot erkent hij dan volmondig dat hijzelf evenmin in staat is Vondel's grootheid te bezingen: elke ondernomen poging, ook al is deze tot mislukken gedoemd, is nu, bij het sterven van Vondel, reeds vergeven, omdat de taak bovenmenselijk zwaar is. Dat is dan ook de reden dat Oudaan zich nu schaart onder al die andere treurzangen schrijvende dichters, zij het dan ook met dit verschil, dat hij niet zelf spreekt, maar dat Vondel zoveel mogelijk als lichtend voorbeeld dient.

Ook elders in het gedicht is de toon tegen de dichtgenootschappen alles behalve vriendelijk; over hun verzen zegt Oudaan o.a. dat deze ‘spoorloos, zenuwloos, onsmaak'lijk, en verwrongen’, ‘zonder stof-bewerp’ zijn. Sommigen van hen hebben aanmerkingen op Vondel's werk:

Dat 's ingeboren blind; dat vlies is niet te lichten:
Een taai kout herssen-slijm, of zwart gebrande gal,
Daar geen Rabarber baat, geen Nieskruid helpen zal.

En alles samenvattend zegt Oudaan:

1) III, 516.
peuk = viezigheid.
gezeet = kledij (hier fig.).
bedommelt = verborgen.
2) III, 507.

Het opgestapelt werk der Dicht'ren altemaal
Heb de eene, een eenig blad van VONDEL de and're schaal;
Wat baat het, 't eenig blad van VONDEL zal de Dichten
Der Dicht'ren altemaal in zwaarte ver doen zwichten:

De redenen worden dan opgesomd om het verval der letteren te verklaren; de dichters zijn theoretici geworden, die ‘een innig Konstgeheim bespieg'len’; ze jagen hersenschimmen na:

> Hun spraakwijs op een vorm van driederlye slag,
> En diemen' niet ontdoen, en niet vermengen mag,
> In hooge, middelbaare, en lage, toe gaan stellen?
> Met regels, en bericht, elkand're slaan, en quellen?
> Waardoor, terwijlmen van de deelen schrijft, en kijft,
> In hun geheele werk 't geheel verloren blijft.

Het theoretiseren heeft des dichters practijk doen verdorren. Ik geloof dat een betere omschrijving van de uitwerking der dichtgenootschappelijke practijk nauwelijks te denken is. Maar Oudaan vraagt zich ook nog af of het niet noodzakelijk is, historisch bezien, dat na een bloeitijd een tijd van verval intreedt.

De meest indringende en ook de meest oprecht-wereldbeschouwelijke critiek echter is het verwijt aan de latere en laatste Renaissancekunst over het zinloze gebruik en misbruik der mythologie. Het gehele werk van Oudaan is trouwens vervuld van zijn afkeer van het heidense, dat onherroepelijk het Christelijk geloof besmet en de letterkunde verwoest.

Als Oudaan, schijnbaar zijn tijdgenoten navolgend, uitroept: ‘Kom, Zanggodinnedom, en help mij 't lijk betreuren!’ schept hij zich de gelegenheid uitvoerig critiek te leveren op een dergelijke aanroep:

> Weg, weg, met dit gesmuk van vodden en van leuren;
> Men wacht uit dit verzier den geest en 't leven niet:
> En schoon men haar somtijds in VONDELS vaarzen ziet,
> (Hoe nu toe! 'k moet mij zelf hier tegen VONDEL kanten!
> Neen, tegen VONDEL niet; maar tegen deze quanten,
> Dier ongesloten hoofd, en voorraad zonder pit,
> Waant dat 'er in dien vond een wond're schoonheid zit:
> Die, op zijn Jupiters, al lang van zulk een ballast
> Van wijsheid in de kruin geportelt, en gepallast,
> Nu zwoegen van de dragt, en hard in arbeid gaan:
> Och help! ontfang de vrucht, o vroetvaar, o Vulkaan!)[1].

De moeilijkheid die Oudaan nog op te lossen krijgt is de positie van Vondel, die tenslotte het mythologische beeld en verhaal graag gebruikt, soms zinvol, soms volgens het algemeen-literaire spraakgebruik. Onmiddellijk maakt Oudaan dus een onderscheid tussen het inhoudsloze gebruik der mythologie en dat van Vondel, die, zo hij geweten had wat de gevolgen van het mythologisch verhaal voor de letterkunde zouden zijn, zeker, aldus Oudaan, de gevaren groter zou geacht hebben dan het literaire voordeel.

> Eerwaardste Vader, hoe, waar hene met dit volk!
> Bezwalk uw' schoonen dag met geen zoo duist're wolk;
> Noch leer het Nageslacht dat stallicht te beminnen:
> Uw' wijsheid weegt veel meer dan al de Zanggodinnen:
> Dan al het godendom

1) III, 520,521.
portelen = pruttelen.
pallas = degen; woordspeling met Pallas Athene.
ontvang de vrucht, Vulcaan = verbrand de resultaten.

zou Oudaan tegen Vondel gezegd hebben als hij nog leefde. In het lierdicht mag de mythologie soms eens op haar plaats zijn, zeker niet in de tragedie, die in de 17e eeuw een trap hoger staat, misschien wel vele trappen.

In Vondel's tragedies is, zegt Oudaan, de mythologie als literair jargon

geheel afwezig; als Vondel daar godenverhalen gebruikt, is het hem er steeds om te doen zijn toeschouwers door middel van die verhalen iets te leren en dan is het gebruik geoorloofd. Ik merk terzijde op dat Oudaan hier een standpunt inneemt dat meestal het zijne niet is, maar terwille van Vondel wil hij de mythologie een groter plaats inruimen dan anders, wellicht daartoe gebracht door zijn enorme liefde voor diens werk en door Vondel's verdediging van de mythologie (zoals Oudaan die ook zeker bij Scriverius heeft leren kennen) ten dele overtuigd, zij het dan ook zonder zelf die weg te willen betreden.

> Niet dat we
> Aile overdrachtige, en gebloemde Wijsheid haten;
> Of walgen van den smaak der kerne, en 't heulzaam pit,
> Dat nutt'lijk in de noote eens zinverdichtsels zit;
> O neen, in 't minste niet; wij kunnen; opgetogen,
> Zinspeling-schetsen, en toepassingen, gedoogen;
> Persoons-verbeeldingen waarderen, als iet groots;
> En de overkleeding, die de Aaloudheid zich, des noods,
> Aanmatigde (om 't geheim van haar vernuft te dekken
> Voor ongewijden, om niet licht ten roof te strekken
> Voor rukeloozen; maar zich voor 't onguur geweld
> Der zwijnen veiligende, een School daar wijsheid geld
> te stichten) met vermaak en minzaamheid beschouwen[1].

Hier is weer zo een voortreffelijke samenvatting van Renaissanceopvattingen en het eigen standpunt daartegenover. Oudaan erkent de waarde van het ‘verbloemd’ sprekend, d.w.z. hij wil, evenals vele tijdgenoten, erkennen dat onder het mythologische verhaal wijsheid verborgen is; de kern, de diepere betekenis van die verhalen is hij niet vijandig gezind. De symbolische verklaring en de daaruit voortvloeiende zedelijke verhandelingen acht hij aannemelijk en misschien zelfs meer dan dat. De Oudheid moest wel onder de schors van verhalen de wijsheid verbergen, omdat anders iedereen de diepe gedachten zonder meer kon te weten komen en voor de ‘zwijnen’ verborg men de parels der wijsheid.

Wat anders wordt het, als de domme navolgers niets meer weten van de verbogen zin en zich alleen bekommeren om het verhaaltje. Mocht én bij de Ouden, én bij de vroegere Renaissancedichters wijsheid over de natuur geacht worden verborgen te zijn in de mythen, thans, aldus Oudaan, is dat anders:

> 't Natuur-geheim van iets bij d'Ouden aangeboden,
> Bedommeld in die schorsch, word niet meer na-gevorscht,
> Wanneer men dus waardeert, waar met het gaat beschorst:
> Men bid, men roept hen aan, men vleit hen met gedachten[2]:
> Van hemelheerschappij, en 't stuur der oppermachten.

En verder:

> Men ga met Nazo vrij door zijn Verzierz'len weiden;
> In zijn Herscheppmg-beemd zich onbepaalt vermeiden;
> Men pluk 'er d'open stof tot redelijk gebruik:
> Maar dat men zich zoo diep hier in verzinke, en duik',
> En zoo gemeenzaam werde in zijnen goden-hemel,
> Dat telkens ons dien broei voor de oogen male, en wemel,
> En 't brein bemachtig', dat die drift haar kracht ontdekk';

1) III, 521.
bloemde wijsheid = wijsheid in mythen verborgen.
2) nl. de goden.

Dat 's ver de paal voorbij, en buiten 't vroed bestek:

En doet men eens de deur voor dit gebroedsel open,
Het grimmelt van 't gewormte uit dezen drek gekropen.

Als afschrikwekkend voorbeeld noemt Oudaan Jan Vos, wiens mythologische figuren wel ‘parmante tronien en statige grimassen’ vertonen, maar die als men achter het masker kijkt, inhoudsloos blijken. Dat Vondel het met deze gang van zaken oneens is geweest, heeft hij, zegt Oudaan, tijdens zijn leven me mondeling meegedeeld.

> Weg met de Muzen dan, al stellen and'ren vast
> Dat deze sleep vooral op d'Uitvaart-staci past:
> Al leid Apal den rei, al voert Minerl de reden
> Op eenig heldenlijk, of ruchtb'ren overleden;
> Wij achten dezen zwerm niet anders dan de schaar
> Der eertijds snottige Lijkhuilsters voor de baar;
> En zoeken ons ontwerp, en vinding niet te stijven
> Met deze uit sleur van ouds gehuurde slenterwijven[1].

Over Jan Vos schrijft Oudaan aan Brandt: ‘... Jan Vos...die daar hij als een dommen Os, naulijks anders heeft kunnen doen dan bulken en loeijen, waande dat hij alles te boven gestegen was’ ... (zijn) Treurspelen (zoud 'ik wel zeggen, maar, Treurspel, en dollemans raasgetij, zeg ik beter)[2].

We dienen hier te eindigen, ook al is er nog zoveel in dit gedicht te vinden dat het mededelen meer dan waard is, en hopen dat de dankbare leerling van Vondel, de scherpe waarnemer en criticus Joachim Oudaan voor de lezer enigszins is gaan leven.

J.D.P. WARNERS.

Geen wit zien.

De negende stelling bij het proefschrift van dr. F. Drost over C.S. Adama van Scheltema (dat prof. dr. C.G.N. de Vooys besprak op blz. 165-168 van deze jaargang) luidt als volgt:

‘In de Vondeluitgave van de Mij. voor Goede en Goedkope Lectuur (III, 396) staat bij het gedicht *Uitvaart van mijn Dochterken* de verklaring:,.Geen wit mogen (kunnen) zien: geen vrolikheid kunnen verdragen’. Dit moet zijn: ‘niet in staat zijn, zijn doel voldoende te onderscheiden’.

De interpretatie, dat de *felle* dood, door algemene woede tegen de levende mensheid verblind, zijn pijlen afschieten zou zonder onderscheid van mikpunt, zelfs zonder in zijn blinde woede nog vermogen tot zulk onderscheid te bezitten, klinkt wellicht aantrekkelijk. Ze klinkt zeker niet onnatuurlijk.

Maar over de predikant Godefried zegt Vondel in *Harpoen*, vs. 24 (W.B. III, 310): ‘wel moght hij wit zien, maer vermijde d'argernissen’, d.w.z. hij kon vrolijkheid verdragen, doch ontweek uitspattingen.

Deze plaats uit Vondel rechtvaardigt de door W.B. III, 396 gegeven verklaring van de uitdrukking ‘geen wit mogen zien’ als ‘geen vreugde kunnen aanzien’. Ook Van Lennep's verklaring (II, 526): ‘die met geen' witte hairen te doen wil hebben’ komt niet overeen met Vondels gebruik van dezelfde zegswijze in ander verband.

Hoe aantrekkelijk de interpretatie van Dr. Drost moge klinken, ze moet onjuist heten, wanneer men hecht aan het beginsel, dat Vondel uit Vondel verklaard dient te worden, niet uit hedendaagse of andere stijlbegrippen.

W. ASSELBERGS.

1) III, 525.
2) Zie Penon II, 140.

Pierson en Tachtig. II.

Al behoeft Allard Pierson niet in bescherming genomen te worden, toch is het nodig protest aan te tekenen tegen een gratuite bewering van Dr. J. de Graaf die door Colmjon klakkeloos wordt overgenomen, volgens welke de schrijver van *Intimis* zich nimmer als de overtuigde verdediger van de principes der Tachtigers heeft opgeworpen. Afgezien van het gebrek aan logica dat in deze bewering ligt opgesloten - want hoe kan men iets verdedigen wat nog komen moet? - is het onbillijk en ook onjuist dergelijke eisen aan een 'voorloper' te stellen. Het is namelijk in dit verband al voldoende dat dat iemand de geesten rijp gemaakt heeft voor de vernieuwing die de Tachtigers zijn komen brengen - en dat heeft Pierson wel degelijk gedaan. Van af het jaar 1852 toen hij zijn eerste essay (over het verband tussen kunst en zedelijkheid) publiceerde, tot 1895, toen hij de laatste hand legde[1)] aan zijn uiterst moderne opstel over Ethica heeft Pierson niet opgehouden de geesten wakker te maken, of wel wakker te schudden, en dat dikwijls met een felheid die voor die der Tachtigers in kracht - zij het dan niet in geluidsomvang - niet onderdeed. Daarom getuigt het van gebrek aan historisch inzicht wanneer J. de Graaf zijn argumentatie put uit het feit dat volgens hem voor Pierson de kunst geen doel in zichzelf bevatte maar een voor haar hoger gelegen doel moest najagen, mits 'een goede genius ons er voor bewaart dat de zedelijke strekking van een kunstgewrocht ooit de waarde ervan zou bepalen'. Dit nu is een scheef perspectief aan de zaak geven. Want hier betekenen de woorden die op 'mits' volgen veel meer dan enkel een *voorvaarde* aan de kunst gesteld.

Reeds in 1852 drukte Pierson zich over de relatie zedelijkheid-kunst aldus uit (*Verspreide geschriften*, derde reeks, dl. 1, blz. 4-5):

> Zoo liet utilisme zelfs voor het middelmatige een baan breekt, zijn de idealen van het schoone verzwonden, wier verwezenlijking wij vermetel genoeg waren van hier op aarde te verwachten. Doch dit is niet het eenige aandeel dat wij ons moeten getroosten, immers zal de zedelijkheid er evenzeer onder moeten lijden. Zoo zedelijkheid de openbaring is van den mensch in het principiëele handelen, wat armzalige zedelijkheid, wat armzalige openbaring van een mensch onbekend met, ongevormd door wat onder het edelste op aarde verbleven is: de kunst.

Ziehier de traditie onderste boven gekeerd en wel in een vorm die mijns inziens zelfs een Van Deyssel had kunnen onderschrijven. Want ziet men hier feitelijk niet de zedelijkheid als zodanig slechts aan het *handelen* verbonden en niet aan het *scheppen*? Eigenlijk zegt hij hier dat het bereiken van een hoger ideaal slechts het *ongewild* gevolg is van het tot stand brengen van een geniaal kunstwerk.

Moge hierbij een voorafgaande passage uit hetzelfde artikel ter illustratie dienen van de felle, ja hatelijke wijze waarop de toenmaals nog maar twintigjarige student de mentaliteit van zijn tijd bestreed, waarbij hij het wapen der ironie met veel gemak hanteerde:

> Vraag nu niel bij de aanschouwing van een kunstprodukt: is het leelijk of schoon? Vraag nu niet of het teederst gevoel in den mensch wordt beleedigd of niet? Vraag slechts: is het

1) Uit de - niet in de handel gebrachte - *Mémoires* van zijn oudste zoon blijkt dat Allard Pierson nog tijdens zijn laatste ziekte, nl. in de herfst van 1895 aan dit artikel gewerkt heeft.

> zedelijk? Is het godsdienstig? En zoo ja, - geen prul zoo prullig, geen vers zoo middelmatig, geen preek zoo slecht of alles, alles moet worden aangenomen, wat zeg ik, goedgekeurd, geprezen, bewonderd worden.

Men ziet wel dat bovengenoemde voorwaarde bij Pierson zò zwaar woog, dat het op zijn minst een condition sine qua non voor het kunstwerk gold zoals hij dat opvatte.

Zestien jaar later (men ziet, wij zijn nog ver van - 80 verwijderd, - en dan nog bedoelt men feitelijk '85, het oprichtingsjaar van de Nieuwe Gids!) houdt Pierson een ‘voorlezing’ over de ‘zedelijke voorwaarden van het kunstgevoel’. Ziet men nu wel, zal men zeggen, dat men niet het recht heeft Pierson als voorloper der Tachtigers te beschouwen: hij heeft het alweer over zedelijkheid, waarvan de aanhangers van l'art pour l'art niets moesten hebben! Evenwel moet men in de eerste plaats niet vergeten dat de oorspronkelijke titel (uit 1868) enigszins anders luidde, en wel: ‘Schoonheidszin’. Trouwens, bij nauwkeurige lezing van de tekst dier voordracht, bemerkt men alras dat het met die voorwaarden eigenaardig gesteld is, dat daarmee min of meer eerbiedig de - spot gedreven wordt en dat de titel eigenlijk zou moeten luiden: ‘Tegen de zedelijke voorwaarden van kunstgenot’. Wederom bedoelt de spreker zijn hoorders duidelijk te maken dat die zedelijkheid weliswaar in de mens die het kunstwerk schept aanwezig moet zijn, maar dat ze geen welbewust aangebracht bestanddeel van de schepping mag worden. Waar blijft dus in dit geval de zedelijke *strekking* van het kunstwerk?

Bij zijn argumentatie gaat Pierson uit van een regel van Da Costa (uit 1826 N.B.):

> Zie hier uw Goden! Kunst en Kracht en Industrie!
> En voorts geen eerdienst meer dan de eerdienst van 't Genie!

Lijkt dit niet heel veel op de bezwaren die de oudere generatie tegen die der Tachtigers inbracht? Als deze verzen niet door Da Costa ia 1826, maar door Beets in 1886 geschreven waren, zouden ze wellicht eensluidend zijn geweest. Want de dichter der *Stichtelijke uren* zal ongetwijfeld verwante bezwaren tegen nieuwlichterij op het gebied der kunst gevoeld hebben als Da Costa.

‘Eerdienst van het genie’: dat moest wel uitlopen op Perk's beroemde versregel: ‘Een godheid troont in 't diepst van mijn gedachten’, en de daarop geïnspireerde uitspraak van Kloos: ‘Ik ben een god. in het diepst van mijn gedachten’. De eredienst van het genie, was die niet voorbestemd de schoonheidscultus te worden die Tachtig zou propageren?

Hoe nu stond Pierson tegenover dit bezwaar van Da Costa ‘tegen de geest der eeuw’?

In zijn voordracht begint hij zijn publiek voor te stellen de in bovenstaande verzen gedachten ‘ernstig te overwegen’, waarna hij de opmerking maakt:

> In den mond van Da Costa was deze uitspraak reeds een gestrenge beschuldiging. Maar menigeen zal wellicht van oordeel zijn, dat ze vergelijkenderwijs een lofspraak mag heeten, vergeleken bij het tafereel...

En dan haalt hij de woorden van Groen van Prinsterer aan bij een vergadering der Evangelische Alliantie uitgesproken, die in deze peroratie iendigt:

> Vous aurez (en un mot) les atrocités d'une barbarie nouvelle, au milieu des raffinements les plus exquis de la civilisation. (...) Vous aurez cette poussière qui devient de la boue.

Hierbij tekent Pierson aan: ‘Hebben wij slechts de keus, ik geloof dan

nog liever aan de eerdienst van het genie, dan aan “la poussière qui devient de la boue’.

Vervolgens komt wat ik de diplomaat zou willen noemen aan het woord: Pierson wil er zich namelijk niet over uitlaten of het een reden tot verheugenis is als Da Costa's woorden waarheid zouden bevatten, en beperkt zich er toe die ‘eerdienst van het genie’ welke hij met een moderner term ‘schoonheidsgevoel’ weergeeft (men ziet dat de combinatie dier twee uitdrukkingen het typische Tachtiger-ideaal ‘schoonheidscultus’ oplevert!) nader te belichten. En uit wat verder volgt blijkt dat hij Da Costa's oordeel *aanvaardt*. ‘Zij zullen ons niet hebben, de goden dezer eeuw!’: deze uitdaging is door Pierson als een hem toegeworpen handschoen opgenomen: een dier goden heeft hij in ieder geval aanvaard, sterker nog, tot de zijne gemaakt in een steeds meer op de esthetiek ingesteld leven. En men mag wel zeggen dat hij aan die esthetiek letterlijk is dood gegaan.

Men moge nu wel tegenwerpen dat het hier weer om een ‘ideaal schoonheidsgevoel’ gaat - maar wat is het anders dan een nòg dichter benaderen van de schoonheidscultus? Ergens anders zegt Pierson kortweg dat kunstgevoel en godsdienstig gevoel een eenheid vormen. Maar wàt is pantheïsme dan, wàt dan de religie van Tachtig?

Na de verhandeling van 1852, na de lezing van 1868, volgt de critische uiteenzetting van 1878/9. Het gaat nu niet meer (althans niet meer in hoofdzaak) om de opvatting der schoonheid, maar om de in dienst (alweer dienst, het woord dat de gedachte aan cultus oproept!) dier schoonheid staande critiek. En het is mijn doel hier aan te tonen dat ook als criticus Pierson op de critiek, zoals deze door de Tachtigers beoefend werd, vooruitloopt.

Het betreft hier het opstel over Algernon Swinburne dat in vier afleveringen in de Gids verscheen. Voorop zij gesteld dat deze grote Engelse dichter ongetwijfeld een ingrijpende invloed gehad heeft op het ontstaan van de beweging van Tachtig, al wordt deze invloed niet zo demonstratief door de Tachtigers zelf naar voren gebracht als die van bv. Shelley en Keats. Swinburne nu was behalve een geniaal dichter ook een belangrijk criticus. Van de laatste is het dat Pierson het eerst in het door de Tachtigers zo gesmade tijdschrift getuigen gaat en wel in het nummer van Oclober 1878:

> Swinburne beoefent de letterkundige kritiek en de dichtkunst. Hij is dus meer dan in één opzicht kunstenaar. Want wie zich aan letterkundige kritiek wijdt, beoefent niet een wetenschap maar een kunst. Gelijk de kunst in het algemeen leeft van liefde en haat, zoo ook de esthetische kritiek.

Ik vraag me af in hoeverre Pierson's opvatting van de critiek zich hier onderscheidt van hetgeen later de mannen van '80 er van gezegd en gemaakt hebben. Wat deed een Kloos, wat deed een Van Eeden, wat deed bovenal een Van Deyssel anders dan de critiek baseren op gevoelens van liefde en haat? Beschouwden zij zich niet eveneens als kunstenaars voor zover zij alleen maar critiek leverden? Wat pretendeert Van Deyssel's dithyrambische critiek op *La Terre* en *Le Rêve* anders te zijn dan - kunst? En wel kunst met een grote K, waar nu veel op gesmaald wordt, maar die door Tachtig verkondigd en door Pierson - ik kan er geen zwakker term voor bedenken - *gepropageerd* is.

Wat er verder volgt kan deze uitspraak slechts bevestigen:

Men wordt letterkundige kritikus geboren, gelijk men dichter geboren wordt. Want men is het, zoodra men de vatbaarheid bezit om door een letterkundig voortbrengsel machtig

> aangetrokken of machtig afgestooten te worden en de onwederstaanbare behoefte gevoelt om deze zijne indrukken mede te deelen. Indrukkelijkheid; als ik het woord in een eenigszins anderen zin bezigen mag; lichtgeraaktheid; snel en nadrukkelijk te gevoelen, in vreugde te zwelgen over eene voortreffelijkheid, die honderd gebreken goed maakt; onverzoenlijk te blijven ten aanzien van één misslag die velerlei verdienstelijkheid bederft; onder struiken en distelen instinktmatig te speuren het buitengewone en echte; even instinktmatig te walgen van het alledaagsche of nagemaakte ook op den fraaisten schotel, ziedaar het eerste vermogen, de eigenlijk artistieke kracht van den beoefenaar der letterkundige kritiek. Hij gevoelt eerst, dan denkt hij...

Was er een andere drijfveer die de criticus der ‘Letterkundige vergezichten’ gedurende de jaren 1880-1894 tot schrijven aanzette? Was er een andere drijfveer bij de auteur van ‘Letterkundige opstellen en kritieken’? En was dàt nu juist niet, dat impressionisme in kunst en critiek, hetgeen de strijder voor de Idee de kring der Tachtigers deed verlaten?

Hetgeen volgt doet niet anders dan het voorafgaande bekrachtigen. Pierson neemt zijn woorden niet terug, als waren ze in een ogenblik van onbedacht-zaamheid uitgesproken, - in tegendeel:

> Een tweede bewijs ligt daarin, dat er geen groot letterkundige kritikus is, die niet ten aanzien van een letterkundig persoon of genre, ik zeg niet mank gaat aan, of behept is met, maar zich onderscheidt door een ingenomenheid, welke anderen infatuatie, wil men een aangenamer woord: verliefdheid dunkt. Men pleegt er zelfs beoefenaren van letterkundige kritiek een verwijt van te maken. Met recht: maar alleen in zoover dan met min of meer overdrijving bij hen te voorschijn treedt wat altijd hunne onmisbare eigenschap uitmaakt. Verbiedt hun in sympathie of antipathie hun uitgangspunt te vinden, en gij hebt hun de vleugelen afgesneden. Van Cicero bijvoorbeeld in zijn *Brutus* af, tot aan Sainte-Beuve in zijne *Causeries du lundi*, is *passie*, in den goeden zin des woords, in dien zin, waar zij het wezen van den dichter is, tevens dat van de letterkundige kritiek.

Men zegge nu niet dat Pierson zich hier toch maar op een Sainte-Beuve beroept en niet op De Concourts bv.; men zegge evenmin dat hij van *goede* passie spreekt, waar de Tachtigers kortweg de zinspreuk ‘kunst is passie’ in hun wapen geschreven hadden. Want ook een Kloos had, als het er op aan kwam, oog voor kwade hartstochten, met name in de critiek: men leze maar eens zijn felle reactie op het voorstel van Boele van Hoensbroek om zijn briefwisseling met Vosmaer uit te geven en van commentaar te voorzien. Ik wil niet zeggen dat Kloos daarin gelijk had, maar wijs alleen op zijn bij deze gelegenheid gebezigde qualificaties als ‘scherpzinnigheid’, ‘goede smaak’, letterkundige bekwaamheid en speciaal ‘polemische eerlijkheid’. Als men dus uit bovenstaand citaat het woordje ‘overdrijving’ weglaat, heeft men van Pierson een Tachtiger gemaakt. Maar is dat dan nog niet genoeg en moet een voorloper absoluut identiek zijn aan degenen wier voorbode hij blijkt te zijn? Mag er geen verschil bestaan tussen knop en bloesem?

Keren wij thans terug - al geldt het hier feitelijk geen overgang - van de critiek naar de kunst, met name naar de dichtkunst. Weer is het naar aanleiding van Swinburne dat Pierson zijn moderne theorieën verkondigt, ditmaal in de Gids van Juli 1879:

> Onze jonge mannen die aanleg voor poësie in zich gevoelen, moeten bij dichters als Hugo en Swinburne, - niet bij voorbeeld bij een dichter als Tennyson, - ter schole gaan. Ook Tennyson is in mijn oog een groot dichter, maar voor aankomende dichters in Nederland valt van Swinburne meer te leeren; om twee redenen; vooreerst, omdat hij leeft in zijn tijd (...) aanstonds vermeld ik de tweede reden. Dit leven van den dichter in zijn tijd is het, waar het voor ons, Nederlanders, met onze genoeglijkheid, onze gezelligheid, onze lievigheid, op aankomt. Wat de lieve poësie te zeggen had, is sedert lang bij ons gezegd. Wij weten thans waf een nederlandsch dichter gevoelt bij het zingen der nachtegalen, het

> plukken van een ruiker voor zijn meisje, het eerste kindje dat hij helpt wiegen, het eerste kerkje waar hij gepreekt heeft, het eerste kerkhof waar hij gemijmerd heeft. Wie zal zeggen dat de Nederlandsche dichter voor geen andere aandoening vatbaar is?
> (...) Men heeft U gezegd dat poësie overal te vinden is. Geloof het niet langer; de poësie woont alleen bij het groote en bij hen die niet gebroken zijn van harte. Men heeft u gezegd dat de poësie de klimop is om, de maneschijn in de bouwvallen van het verleden! Het was lastering: poësie is toekomst; poësie is zonlicht!

Men ziet hier niet alleen de taal maar ook de boodschap der Tachtigers reeds in principe aanwezig, met name de felle aanklacht tegen de burgerlijke poëzie die Kloos in zijn voorrede tot Perk's gedichten (1882) liet horen.

Vraagt men nu of er bij dit alles ook van werkelijke beïnvloeding sprake is geweest, dan bedenke men dat de Gids die deze moderne uitspraken bevatte op het Leesmuseum voor aller ogen, ook voor die der Tachtigers-in-spe, op een voor allen zichtbare plaats ter bestudering gereed lag. En zo konden deze jeugdige lezers daarin gedurende de maand Mei van 1879 de volgende uitspraak tegenkomen die van dezelfde hand afkomstig was en in het derde vervolgartikel over de Engelse dichter voorkwam:

> Voor ernstige esthetiek is er een onafscheidelijk verband tusschen inhoud en vorm...

Nu kan men aanvoeren dat Kloos een dergelijke uitspraak in de Gids afgedrukt - trouwens, reeds 42 jaar te voren had men in hetzelfde tijdschrift een dergelijke uitspraak, zij het dan inzake het verband tussen vorm en gedachte, hebben kunnen vinden - niet nodig had om tot zijn eigen formulering te komen. Zeker, dat is mogelijk, - en Kloos is de eerste geweest om ons van zijn onafhankelijkheid inzake voorlopers te getuigen, zij het niet altijd te overtuigen. Maar aan de andere kantz zij nem er op gezwegen dat Perk wel degelijk naar de woorden van Pierson luisterde, en in een brief aan Vosmaer vermeldde dat zijn professor in de esthetica altijd sprak van het noodzakelijk samengaan van vorm en gedachte. Zou hij dat woord niet eveneens uit de Gids gehaald hebben? En zou hij daarvan tegenover Kloos gezwegen hebben, waar hij er tegenover Vosmaer van sprak? Tegenover Kloos die hij zo goed als dagelijks zag? Het komt mij heel onwaarschijnlijk voor!

Trouwens, zou het niet eveneens overdreven zijn met Kloos te beweren dat hij nimmer de colleges van Pierson gevolgd zou hebben onder aanvoering van het vrij zwakke motief dat het een bijvak gold? Een Kloos die zich enkel aan zijn voorgeschreven plicht houdt?! Het omgekeerde heeft meer kans met de waarheid overeen te stemmen. En wanneer men dan bedenkt dat Perk in een der genoemde brieven aan Vosmaer uitdrukkelijk vermeldt dat op de zo schaars bezochte colleges van Bellaer Spruyt, Kloos, hij zelf en Willem Paap de grootste helft vormen, dan meesmuilt men wel enigszins bij de verklaring door Kloos tegenover zijn biograaf De Raaf afgelegd: dat Spruyt's colleges hem niet bevielen en hij er daarom *sporadisch* kwam ... Wanneer *sporadisch* hier door *vaak* vertaald moet worden, zoals uit Perk's mededeling blijkt, zou dan de uitspraak ‘op dat van Pierson ben ik *nooit* geweest’ niet eveneens met een korreltje zout genomen moeten worden?

Nog groter wordt de waarschijnlijkheid dat Kloos van Pierson's artikel heeft kennis genomen wanneer men een bepaalde passage uit zijn briefwisseling met Vosmaer

onder de loupe neemt. In een uit 1882 gedateerde brief spreekt hij namelijk met groot enthousiasme over Swinburne, wiens grandioos gedicht *Dolores* hij beweert al drie à vier jaar te kennen. Dan zou dus het eerste ‘contact’ op de jaren 1878-79 hebben moeten teruggaan:

juist tot de jaren waarin Pierson's artikelen over Swinburne in de Gids verschenen waren ... Weliswaar had ook de Engelse criticus Gosse in de Banier uitvoerig over de persoon van de dichter gesproken, waarbij hij wat diens werk betreft enige tijd bij het bewuste gedicht had stilgestaan, maar Pierson hield zich speciaal ook met de essayist Swinburne bezig en plaatste enige opmerkingen over de kunst in het algemeen waarvan Kloos wel moet hebben kennis genomen, hetzij direct, hetzij indirect dank zij de inlichtingen van Perk. Immers gebruikt hij hierbij een term die voor hem, voor zover ik weet nimmer, en na hem door de Tachtigers juist zeer vaak gebruikt is totdat ze tegenwoordig algemeen in zwang is gekomen. Men overtuige zich zelf:

> Voor die kenschets (nl. van de tweede soort poësie waarvan de door hem besproken dichter gebruik maakt) vind ik tot mijn spijt verplicht, een nieuwen naam te gebruiken. Wilde ik van Swinburne's erotische poësie spreken, ik zou bij allen, die hen niet gelezen hebben, misverstand doen ontstaan. Er zijn namelijk bij Swinburne een aantal verzen - waarover men hem in Engeland zeer hard is gevallen, - die de schildering van vrouwelijk schoon behelzen; deze verzen zou ik onder den ongewonen naam van *plastische* poësie willen samenvatten. Die naam zelf is een ketterij. Men is overeengekomen, dat poësie en *plastiek* door scherpe lijnen van elkaar gescheiden zijn.

Pierson nu verwerpt deze enghartige opvatting der dichtkunst. En waar zijn tegenstanders zich beroepen op Homerus wien het enkel om de indruk, om de indirekte weergave van de schoonheid te doen zou zijn geweest, haalt hij dezelfde dichter aan om te bewijzen dat deze zo nodig wel degelijk tot plastiek zijn toevlucht zocht. Het betreft namelijk het verhaal van de gewonde Aphrodite:

> Er is geen Aphrodite, die ik zoo duidelijk zie als deze Aphrodite die ik nooit gezien heb. Homerus heeft deze uitwerking bereikt niet door te beschrijven, maar door te zijn, wat het Engelsch noemt *suggestive*. Hij maakt zich niet een voorstelling, hij wekt de voorstelling op van een lichaam. Elke poësie die dit doet, noem ik *plastische* poësie.

Men ziet dat wat door Kloos en de zijnen nà '85 werd verkondigd, wat bij monde van Maurice Barrès in een der eerste nummers van de Nieuwe Gids werd aangeprezen, dat werd door Pierson reeds voor 1880 aangekondigd. Waar Kloos vaststelt dat er in de poëzie een streven valt te ontdekken om van retorisch plastisch te worden, daar constateert Pierson nog wel niet maar spreekt hij de hoop uit dat zulks zàl geschieden:

> Wat de mensch in boeken en dagbladen kan leeren; wat de mensch een ander kan leeren nazeggen, kan hij zeer wel zeggen, zonder aan schoone belichaming der gedachte de minste behoefte bij zich te voelen opkomen. Is de nieuwe maatschappij om haar spreken tot dat spreken te bepalen? Zal er niets meer opwellen uit de diepte van de menschelijke persoonlijkheid? Is de ‘Mania’ van Sokrates, omdat men haar aan geen examen onderwerpen en haar geen diploma vereeren kan, een paria geworden? Indien zij weer aan het woord komt, zal ook de *plastische* zin herleven.

Mocht men dit alles nog tot de uiterlijke kanten rekenen die Pierson's opvatting van kunst met die van Tachtig gemeen heeft, ook het wezen zelf van de vernieuwing onzer letterkunde heeft hij reeds heel fijn aangevoeld en op zeer gelukkige wijze onder woorden gebracht. Het betreft ditmaal een onuitgegeven tekst[1)] die ongeveer uit de begintijd van de Nieuwe Gids dateert, maar die geheel onafhankelijk van deze renaissance is ontstaan: Het betreft namelijk het eerste project ener voorrede bij de tweede uitgave van De Clercq's Dagboek (1887), waarin de macht van de demonische, van het onbewuste in de kunst naar voren wordt gebracht:

1) Waarvan het handschrift berust op de Allard Pierson-kamer, Weesperzijde 33, Amsterdam.

> De groote, de ware litteratuur van alle volken leeft zoo goed als uitsluitend van menschen, die onze intellektualisten moeten willen vastleggen, indien niet vernietigen. Plaats het verstand op den troon, zie uit de hoogte van uwe Rede neer op de geheimzinnige krachten die in den mensch werken, giet uw verachting uit over hetgeen Goethe het demonische in den mensch noemde (...). Muziek is de eigen taal van dat gemoed, dat onbewuste, geheimzinnige in den mensch dat uw intellektualisme verbannen wil. Zoodra de kunst niet meer gelooft, heilig gelooft aan het menschelijk gevoelsleven; zoodra de kunst ophoudt ernst te maken met bloed, zenuwen, en verbeelding; zoodra de mensch zich schamen moet des morgens te vertellen wat hij des nachts gedroomd heeft, zal geen verveling, die zijn leven goed besteden wil, zich aan de kunst blijven wijden (...). Wanneer ten gevolge van ons moraliseren en ons aanprijzen van de Rede als eenigen gids, de openbare meening zal geleerd hebben hartstocht, als leidende macht in den mensch, gelijk te stellen met krankzinnigheid; wanneer zij van ons geleerd zal hebben, de gevoelsmenschen, in het gemeen hen, die zich laten besturen door aandoening, instinkt, aspiratie en genie, verdwaalden en verdwaasden te noemen, zal het met de litteraire kunst, en met alle kunst gedaan zijn.

Is het te veel naar aanleiding van deze hymne op de hartstocht als inspiratiebron - ‘kunst is passie’ - in Pierson een Tachtiger avant la lettre te beschouwen, zelfs al zou hij, evenals na hem een Marcellus Emants, zich van deze groep vernieuwers blijvend afzijdig hebben gehouden? Trouwens, door zijn open brief aan Frank van der Goes, in de Nieuwe Gids van September 1891 geplaatst, heeft Pierson wel getoond ook in sociaal opzicht niet voor de Tachtigers in modernisme te hebben ondergedaan.

Het minste dat men van Pierson mag getuigen, is wel dat hij zoal geen heraut dan toch een voorloper van Tachtig geweest is.

D.A. DE GRAAF.

Van Lennep, Huydecoper, Vondel en de latinisten.

Bij Vondels *Herscheppinge* Bk. X, vs. 488: ‘Ontzietge niet den poel, daer,t godendom by zwoer’ noteerde Huydecoper (*Proeve* p. 462), dat dit ‘vaars geheel buiten 't Latyn is’, en dat de tien volgende er daar maar vijf zijn. Hij geeft vervolgens een naar zijn zienswijze betere lezing, waarin die tien vervangen zijn door zes. In verband met de oorspronkelijke opzet van het werk is van belang hetgeen hij hieraan toevoegt: ‘Dit viel ons uit de pen, toen we den druk van dit werk van Vondel bezorgden: en voegen 't hier in, omdat het de eerste Aanmerking is, die wy op deze Vertaaling, gemaakt, of liever geschreven hebben. Wy dachten toen, het geheele werk op die wyze te behandelen, en ons meest met Dicht-, minst met Taal-kunde, op te houden. Doch wy scheidden daarmede ras uit’. Een besluit dat niemand zal betreuren.

Intussen heeft, reeds blijkens de titel: *Proeve van Taal- en Dichtkunde* enz. de dichtkunde, in andere zin opgevat, bij de uitwerking van Huydecopers plan ruim haar deel gekregen. Het is echter merkwaardig, hoe weinig kijk een man als Van Lennep heeft gehad op de aard van dit boek. Het briefcitaat waaruit dat blijkt, laat bovendien zien, hoe licht hij het commentarieren van Vondels grote vertalingen opnam. M.F. van Lenneps levensverhaal van zijn grootvader bevat (^{2}II, p. 107 vv.) de belangrijke brief, d.d. 25 Juli 1856, waarin het verzoek gedaan wordt aan Beets,

om ingeval Van Lennep kwam te overlijden vóór de voltooiing van de Vondel-uitgave, de zorg daarvoor te willen overnemen. Zo heel veel viel er niet meer te verrichten. ‘Gy kunt dit te geruster doen omdat het werk, in handschrift, op kleine uitzonderingen na, *af* is’. Even later volgt: ‘Alleen de vertalingen van Virgilius

en van de Herscheppingen missen nog hun ophelderende noten; doch behalve dat het laatstgenoemde werk reeds door Huydecoper is toegelicht, is die arbeid licht by het drukken te verrichten'.

Huydecopers *Proeve* nu was zeker geen toelichting en wilde daar ook niet voor doorgaan. Anderzijds, had Van Lennep zich meer zorgen gemaakt over 'ophelderende noten', zijn reusachtig werk, waarmee hij aan Vondels naroem en de vaderlandse cultuur een onschatbare dienst heeft bewezen, ware nimmer tot stand gekomen.

Dezelfde brief bevat het volgende testimonium over Vondel als vertaler: 'Zijn proza-vertaling van de Heroides is waarlijk uitmuntend, ook als trouwe overzetting van 't Latijn. By de algemeene liefhebberij voor de oude letteren mochten mannen als Barlaeus, Vossius enz. uit de hoogte nederzien op Vondels kennis van het Latijn; ik verzeker u dat vele Professors van onzen tijd het er mee doen zouden en nog een goed figuur slaan'.

Het ongunstig oordeel van Van Baerle over de proza-Vergilius kan men lezen in Stercks *Vondelbrieven* (p. 20) en Verdenius' artikel: *Vondel tussen latinisten* (*NTg* 35, p. 226). Verdenius handelt ook over dat van Huygens, aan wie het werk was opgedragen. Hij betoogt, dat een aanvankelijk voor F. Plante's *Mauritias* bedoeld puntdicht:

> Aeneis en dit Boeck zijn even lang te lesen:
> En dit is wel soo lang, maer 't sal soo lang niet wesen.
> (Worp IV, p. 69)

later met veranderd opschrift (*Virgilius overgeset*) op Vondels prozawerk werd toegepast[1)]. Ik noteer hierbij, dat deze overdracht aan hatelijkheid wint wat zij aan puntigheid mist. Want, Verdenius merkte het reeds op, Vondel had de hele Vergilius vertaald, niet slechts de *Aeneis*. Maar aangenomen zelfs, dat Huygens bij zijn herijking alleen het meest bekende deel wenste te treffen, dan moet men nog zeggen, dat het wel zin had, de gelijke omvang van de twaalfboekige *Mauritias* als uitgangspunt te nemen, nauwelijks echter ditzelfde te constateren van een *Aenis*-vertaling.

Er is meer, namelijk twee latijnse versjes resp. van 4 en 12 December 1644 (Worp IV, p. 7 v.), waarvan de geschiedenis de volgende is.

Huygens had in 1641 een tweetal korte latijnse gedichten geschreven op de onthoofding van de graaf van Strafford, onderkoning van Ierland (Worp III, p. 161 v.). Het tweede daarvan: *Straffordus omni laude celsior* is door Vondel vertaald (*WB* IV, p. 215 v.); tezamen met de latijnse tekst werd dit vers door Elsevier te Leiden in plano gedrukt, zonder ondertekening. Huygens was er niet mee ingenomen, integendeel. Hij spreekt in een brief aan Van Baerle van een 'salebrosus interpres'; *salebrosus* betekent 'hobbelig, ruw, oneffen'; dat dit Vondel was, werd door hem en anderen vermoed, blijkens een postscriptum van diezelfde brief[1)]. Bij die brief bevond zich een vertaling

1) Vgl. nog een kleine notitie van Leendertz (*Uit de Muiderkring* p. 196). Dat Huygens eerst een lofdicht voor de *Mauritias* schreef (ook opgenomen in de uitgave), en zeer kort daarna dit distichon, acht L. niet zo erg als het wel lijkt. Beide zijn waarschijnlijk geschreven zonder dat H. het dichtwerk nog gelezen had. Het was maar om de woordspeling te doen, en 'de opmerking, dat de dichter wel niet zo beroemd zal worden als Virgilius, kan toch ook eigenlijk geen hatelijkheid genoemd worden'. Men zou daar dominee Plante wel eens over gehoord willen hebben. De overdracht op Vondels vertaling wordt hier reeds onderkend, maar niet beoordeeld.

1) Sterck, *Vondelbrieven* p. 112; Worp IV, p. 6. Ten onrechte heeft Sterck weggelaten de voorafgaande woorden, waarin H. spreekt van zijn eigen vertaling, die hij aan v. B. toezendt,

van Huygens' eigen hand, uitgelokt door die van Vondel. Zou Barlaeus het vermoeden bijvallen, dan verzocht de briefschrijver hem, Vondel van deze nieuwe overzetting kennis te laten nemen, maar dan zo, alsof het buiten Huygens' weten geschiedde en Van Baerle het deed op eigen gelegenheid!

Het verdient opmerking, dat Huygens niet vroeger van Vondels vertaling kennis heeft gekregen. Strafford stierf op 22 Mei 1641, het vers *Straffordus omni laude celsior* is van 13 Juli d.a.v. (geschreven te *Offelen* d.i. Oeffeit bij Gennep; vgl. de andere gedichten uit deze periode met dezelfde plaatsaanduiding, of ‘In Castris Offelae’, ‘In Castris ad Gennep.’), maar de brief aan Van Baerle dagtekent van 5 December 1644, dus drie en een half jaar later. Toch wordt daar van Vondels vertaling gesproken als van een ‘ut videtur’ recente publicatie (‘nuper’), waarvan de stijl, het metrum en de bewoordingen hem hooglijk mishagen. Hij blijkt trouwens slecht op de hoogte, waar hij zegt dat de ‘salebrosus interpres’ zijn overzetting aan een amsterdamse drukker ter publicatie heeft ter hand gesteld, terwijl in werkelijkheid de plano bij Elsevier te Leiden gedrukt was (Unger nr. 371). Waarschijnlijk heeft hij ze eerst leren kennen uit ‘'t Leste Gespreek van ... Thomas Wentworth ...’, dat (zonder plaats) in 1644 verscheen en o.a. Vondels vers bevatte. Dat dit laatste wel inderdaad van 1641 is, is zonder meer aannemelijk, hoewel de plano geen jaar heeft en het gezag van Brandts uitgave van 1682, die 1641 opgeeft, niet onbetwistbaar is.

Nu heeft Huygens het niet er bij gelaten, dat hij zijn latijns gedicht zelf vertaalde, hij heeft ook in een tweetal latijnse epigrammen (Worp IV, p. 7 v.) zijn ontstemming uitgesproken, waarvan met name het tweede licht werpt op zijn appreciatie van Vondel, en van Vondel niet alleen. Het eerste, afgevuurd op de ‘koopman’, die als een ‘salebrosus interpres’ een zeker epigram van hem vertaald heeft, luidt met zijn onvertaalbare woordspelingen als volgt:

> Desine terribili nostras implectere spinä
> lam satis illepidas, Amstelodame, rosas.
> Desine vertendo versos subuertere Versus,
> Quodque potes solum vertere, verte solum.

Het tweede, van acht dagen later (12 December), voerde oorspronkelijk als bovenschrift: ‘Ad Barlaeum, de Poetarum quorundam Amsterdamensium nimis affectato verborum fastu’, en het diende als weerslag op hetgeen Van Baerle hem kort tevoren (in een niet bewaarde brief) had geschreven over de ‘ineptiae’ van zijn stadgenoten. Het is wel merkwaardig, dat de Hagenaar zekere amsterdamse poëten beschuldigt van geaffecteerde woordenpraal. Kon hij zich zelf houden voor een exempel van natuurlijkheid? Beter dan de ‘affectatio’ laat zich de ‘fastus’ vatten: de weidsheid van zijn dictie is inderdaad een opzicht waarin Vondel zich onderscheidt van de stile culto, door de Heer Van Zuilichem zo virtuoos beoefend. Voor wie zich herinnert, met welke lenigheid Vondel de stijl van Huygens zowel als van Hooft wist na te volgen, waar dit te pas kwam[1)], is het boeiend te zien, hoe de eerste van deze beiden zijnerzijds, maar zo veel minder vriendelijk, Vondels trant imiteert, beter: parodieert in hoogdravende, bombastische verba sesquipedalia:

> Ampullatarum vaegrandiloquentia vocum
> Amstellodamum sesquipedale Nimis

en waarbij de woorden ‘Caussam scriptioni dedit salebrosus interpres’ aansluiten. Ook maakt Sterck het postscriptum niet als zodanig kenbaar. Hij drukt de tekst naar de *Briefwiss. van H.*; de betere staat op de aangehaalde plaats in de *Gedichten*.

1) *Spore aen den Heer Hooft* (*WB* IV, p. 535); *Spore voor Christiaen Huigens: Dat hy zyn Heer vaders gedichten het licht gunne* (*WS* VIII, p. 604).

Non facit ad nostrum, fateor, Barlaee, palatum.

Drie woorden voor één hexameter, drie voor één pentameter!
Verheven, luistervolle taal eist maat en rede:

> Est in magnifica voce modus, ratio.

Wat Huygens behaagt zijn speelse woorden zonder gal, ernstig-zware die niet aan een blaasbalg doen denken. Splijte wie splijten wil aan zijn overdaad van zegging:

> Laudo leues sine felle, graues sine folie loquelas:
> Rumpatur quisquis rumpitur eloquio.

Er is hier nog een ander verschil dan dat tussen stijlsoorten, die zeer wel naast elkander konden bestaan: dat Huygens zijn verzen op Strafford zelf vertaalde als correctief op Vondels overzetting, mocht Vondel niet weten. Maar het is waar: openlijk loven, gelijk de Amsterdamse 'koopman' het meermalen de stadhouderlijke Secretaris heeft gedaan, valt toch altijd nog iets lichter dan openlijk laken. En gluren wij niet al te onbescheiden in particuliere briefwisseling?

Hoe dit zij, Verdenius' vraag: 'Wat deed de Poëet tussen deze Latinisten?' houdt haar kracht.

Op dezelfde dag, 19 Januari 1646, dat de schimpscheut tegen Plante op papier werd geworpen, ontstond nog een andere, van deze inhoud:

> Dit is de misdracht van een' man
> Die qualick mis en misdoen kan.
> Wie is de vaer? ick derft niet seggen.
> Men magh het kind te vondelen leggen.

Daarboven stond ondanks vs. 3: *Op Vondelens Altaergeheimenissen*. Terwijl dit indrukwekkende dichtwerk, een unicum in de wereldliteratuur, om zijn inhoud van verschillende zijden heftig werd aangevallen, 'vergenoegde zich', zoals Worp het uitdrukt, 'met dit versje'. Het zegt intussen genoeg voor Huygens' onvermogen om zich op te werken tot een oordeel des onder-scheids tussen leerstellige en poëtische kwaliteiten. Niet zonder reden oordeelde Sterck (*Het Leven van Vondel*, p. 88), dat Huygens niet veel waardering heeft getoond voor Vondels poëzie.

Ik weet niet te zeggen, of zij die het Vondel plachten euvel te duiden, dat hij niet voldoende begrip had voor de kunst van Rembrandt, een verwijt dat dan altijd nog een dichter tegenover een schilder in gebreke stelde, zich wel eens hebben verontrust over de mate van begrip, waartoe de ene dichter tegenover de ander in staat is gebleken.

Nijmegen, Februari 1953.
L.C. MICHELS.

Het negende deel der ‘Geschiedenis van de Letterkunde der Nederland’.

Het tijdperk der Vernieuwing van de Noordnederlandse letterkunde door Prof. Dr. W.J.M.A. Asselbergs (N.V. Standaard-Boekhandel, Amsterdam)

Het negende deel van bovengenoemde nieuwe literatuur-geschiedenis (onder hoofdredactie van Prof. Dr. F. Baur te Gent) kenmerkt zich in de eerste plaats door zijn on-traditionele, originele opzet. In een Voorbericht geeft Prof. Asselbergs aan, welke overwegingen en motieven hem tot deze opzet hebben gebracht; in tegenstelling tot wat gewoonlijk het geval is, behoort hierdoor dit Voorbericht tot de belangrijkste gedeelten van zijn boek. Zowel de restrictie als de expansie die hij in de praktijk toepast, worden er theoretisch in gefundeerd.

Restrictie.

Asselbergs begint met te constateren: ‘Dit negende deel beschrijft de letterunde van Noord-Nederland van 1885 tot heden, voorzover zij als geschiedenis kan worden behandeld’. Het bijzinnetje aan het slot houdt een zéér ingrijpende beperking in, welke voortvloeit uit Asselbergs' literair-historische geloofsbelijdenis die vrijwel onmiddellijk daarop volgt en die te belangrijk is om haar niet in haar geheel te citeren:

> ‘De geschiedenis der letteren is een wetenschap van feiten, alvorens een wetenschap van waarden te worden. Hierin onderscheidt zij zich van de actuele litteratuur-kritiek en van de litteraire polemiek, die zich partij stellen in de strijd om de directe geldigheid van waarden. Wie geschiedenis schrijven wil, moet onbelemmerd de gedragingen, opvattingen en levensomstandigheden van personen in het geding kunnen brengen; hij moet over biografische gegevens beschikken en hij moet persoonlijke verhoudingen objectief kunnen onderzoeken. Zolang gebrek aan documentatie of verzet van de goede smaak zulk onderzoek verhindert, is de vorming van geschiedkundig inzicht uitgesloten’ (pag. VII).

Ik onderschrijf deze beginselverklaring van harte, en het verheugt mij dat zij met zoveel nadruk uitgesproken werd in de kenteringstijd van literair-wetenschappelijke theorieën en methoden, waarin wij op het ogenblik verkeren. Want bij sommige van deze nieuwe richtingen kan, althans in hun praktijk, de neiging tot onderschatten of verwaarlozen van het historische element in de literatuur-studie moeilijk worden ontkend. En ik ben er diep van overtuigd, dat zonder grondige, zoveel mogelijk volledige, historische fundering geen literatuur-wetenschap kan bestaan. ‘De geschiedenis der letteren is een wetenschap van feiten, alvorens een wetenschap van waarden te worden’. Feiten in de ruimste zin van het woord: cultuurhistorisch zowel als biografisch, literair-theoretisch zowel als anecdotisch. Uiteraard zijn zij geen doel op zichzelf en misschien behoeven zij uiteindelijk slechts voor een klein deel te worden vermeld, maar desondanks vormen zij de steeds onmisbare basis voor inleving, begrip en karakteristiek.

Wanneer Asselbergs de door hem te behandelen stof aan deze overtuiging toetst, komt hij - terecht - tot de conclusie dat de Beweging van Tachtig thans zonder bezwaar literair-historisch kan worden verwerkt. Hij breidt dit echter uit door het zó te interpreteren, dat auteurs die debuteerden vóór of in het tijdvak 1885-1893 (de

bloeiperiode van *De Nieuwe Gids*) volledig tot de literatuurhistorie behoren, ook al hebben zij nog lang daarna gepubliceerd. Hoewel deze uitbreiding kennelijk meer uit praktische dan uit prin-

cipiële overwegingen voortkomt en stellig aanvechtbaar is, valt zij toch wel te aanvaarden - al verwondert het ons niet, dat zich daarbij soms moeilijkheden voordoen die dwingen tot het sluiten van een compromis. Oók bij de behandeling van de Tachtigers is het merkbaar, dat Asselbergs zich af en toe restricties heeft moeten opleggen bij de vermelding van namen en biografische bijzonderheden; restricties die moeilijk anders verklaard kunnen worden dan uit het ‘verzet van de goede smaak’ tegen uitvoeriger mededelingen.[1)]

Als volgend, min of meer afgerond, tijdvak ziet Asselbergs de periode van 1893 tot 1907, waarvan hij *De Kroniek* van Tak als het hoofdorgaan beschouwt; vandaar de enigszins onverwachte en ongebruikelijke caesuur in 1907, toen *De Kroniek* ophield te bestaan. Ook hier legt Asselbergs weer het debuut gedurende dit tijdvak aan als criterium voor zijn bundeling van een aantal auteurs tot een tweede groep. Ten aanzien van hen is ‘de geschiedkundige documentatie begrijpelijkerwijze schaarser dan over het onmiddellijk voorafgegane geslacht. Toch achtte ik het doenlijk, deze figuren in hun ontwikkeling tot heden te schetsen zonder de wetenschap der geschiedenis geweld aan te doen’ (pag. VIII). Dit wil zeggen dat het compromis hier wat verder moest worden doorgevoerd dan bij de eigenlijke Tachtigers, maar een literair-historische behandeling naar Asselbergs' mening nog niet uitsloot.

Wèl is dit volgens hem het geval ten aanzien van de groep auteurs wier debuut valt tussen 1907 en 1918: ‘Een uitvoerige historische behandeling van hun werk laat de tijd nog niet toe. Het is grotendeels nog object der actuele litteratuurkritiek’ (pag. VIII). Behandeling van deze auteurs blijft in dit deel dan ook volledig achterwege; slechts belooft Asselbergs voor het tiende deel een kort overzicht van dit derde tijdvak en van wat daarop volgde: een aanvulling dus, met voorlopige gegevens over de auteurs die na 1907 debuteerden, en met een ‘summier en objectief relaas’ over de samenhang van stromingen en richtingen in deze periode.

Het bovenstaande houdt in, dat Asselbergs' negende deel zich dus beperkt tot de perioden 1885-1893 en 1893-1907, - met dien verstande dat alle auteurs wier debuut in een van deze beide perioden valt, *volledig* worden behandeld.

Men kan het geheel eens zijn met het theoretische uitgangspunt van de auteur zonder toch ten volle bevredigd te worden door zijn praktische toepassing daarvan. Mijn bezwaar richt zich niet tegen het compromis, waartoe hij zich (door behandeling ‘tot heden’) reeds bij de bespreking van de vóór 1907 debuterende auteurs gedwongen ziet; ik meen dat daaraan praktisch nu eenmaal niet te ontkomen valt, en Asselbergs is er inderdaad in geslaagd ‘deze figuren in hun ontwikkeling tot heden te schetsen zonder de wetenschap der geschiedenis geweld aan te doen’. Maar wèl acht ik *het jaartal 1907* te willekeurig om te kunnen voldoen als scheiding tussen de auteurs die wel en die niet literair-historisch te behandelen zijn[2)]. Door zijn boek met dit jaar af te sluiten en voor het vervolg een geheel andere behandelingswijze aan te kondigen (en nog wel in een ander deel, waardoor de scheiding sterk wordt geaccentueerd),

1) Onmiddellijke nabestaanden van de betrokkenen zijn nog steeds in leven; bovendien was Van Deyssel, toen Asselbergs zijn boek schreef, nog niet gestorven; hetzelfde geldt ten aanzien van de tweede afdeling voor Henriëtte Roland Holst.

2) Ook de keuze van 1893 is natuurlijk tot op zekere hoogte willekeurig. Maar in dit geval berust zij tenminste op een belangrijke literair-historische gebeurtenis: de ineenstorting van *De Nieuwe Gids*. Bovendien leidt de indeling hier niet tot een principiëel andere wijze van behandeling *in een volgend deel;* het overzicht loopt gewoon door.

heeft Asselbergs aan 1907 een veel zwaarder nadruk verleend dan het in literair-historisch opzicht dragen kan.

Ook het criterium van *debuut* binnen een bepaald tijdvak kan mij weinig bevredigen. Een debuut kan door allerlei omstandigheden worden vertraagd, zonder dat de betrokken auteur daardoor tot een latere groep gaat behoren; het is zelfs denkbaar dat ook zonder zulk een vertarging indeling en behandeling bij een oudere generatie billijkheidshalve noodzakelijk zijn, zoals bij A.S.C. Wallis. Omgekeerd kan een auteur tot een vernieuwing komen die met recht als zijn tweede en belangrijkste debuut dient te worden beschouwd, zoals het geval is bij Couperus en Israël de Haan. En dan laat ik nog buiten beschouwing dat het debuut-criterium niet geheel in overeenstemming is met de literairhistorische beginselverklaring waarvan Asselbergs in zijn Voorbericht is uitgegaan[1].

Dit alles krijgt praktische betekenis, nu de samenvoeging van twee betrekkelijk willekeurige en aanvechtbare begrenzingen tot *debuut* v*óó*r *1907* door de consequenties die Asselbergs daaraan verbindt, een zware scheidingslijn door onze moderne literatuurhistorie trekt op een punt waar daartoe stellig geen aanleiding bestaat. Zijn boek krijgt zodoende onwillekeurig iets tweeslachtigs: enerzijds legt het nadruk op de continuïteit door de voor behandeling in aanmerking komende auteurs te bespreken ‘in hun ontwikkeling tot heden’; anderzijds laat het auteurs buiten beschouwing, die wel later debuteerden dan de voorgaanden, maar toch (door een vroege dood, een korte literaire activiteit of een minder veelzijdige ontwikkeling) verder van het heden afstaan en veel meer tot ‘historie’ geworden zijn. Zo wordt b.v. wel Van Schendel behandeld, die eerst in 1946 stierf, van wie na zijn dood nog posthuum werk verscheen en die wij onwillekeurig min of meer beschouwen als een tijdgenoot; maar Dèr Mouw, die in 1919 stierf, wordt om de late publicatie van zijn verzen gerekend ‘tot een volgende generatie’ (pag. 312), d.w.z. tot de jongeren die niet meer voor behandeling in aanmerking komen.

Helemaal consequent past Asselbergs hier trouwens zijn debuut-criterium niet toe. Want even te voren heeft hij vermeld, dat Dèr Mouw in de voorlaatste jaargang van *De Kroniek* een scherpe polemiek tegen Bolland schreef; bovendien had deze op wijsgerig gebied toen reeds enige boeken gepubliceerd. Het feitelijke debuut ligt dus vóór 1907, maar blijkbaar kiest Asselbergs hier als criterium Dèr Mouws ‘tweede debuut’, namelijk als de dichter Adwaita. Maar waarom dan niet hetzelfde gedaan bij Huizinga, wiens *Hersttij der Middeleeuwen* ook eerst in 1919 verscheen en die toch vanwege zijn medewerking aan *De Kroniek* ten voeten uit getekend wordt? Nog onbegrijpelijker blijft, waarom Jacob Israël de Haan niet is behandeld. Diens debuut valt met *Pijpelijntjes* in 1904, zodat de consequentie van Asselbergs' criterium een volledige bespreking zou eisen. Maar ook ditmaal schijnt het ‘tweede debuut’, als dichter van *Het Joodsche Lied*, zwaarder te hebben gewogen - waardoor zich het wonderlijke feit voordoet dat Israël de Haan en zijn *Pijpelijntjes* wel worden vermeld (op pag. 215-216), maar slechts terloops en als verloren in het hoofdstuk over Carry van Bruggen. En er zouden meer van dergelijke gevallen te vermelden zijn.

Asselbergs zou deze, veel meer praktische dan theoretische, bezwaren

1) De consequentie van dit beginsel zou meebrengen, dat niet het debuut van een auteur als criterium geldt, maar zijn sterfjaar, of althans het tijdperk van zijn laatste literaire activiteit.

gemakkelijk hebben kunnen ondervangen door het aangekondigde beknopte ‘relaas over (het) derde tijdvak en over hetgeen daarop volgde’ niet naar een volgend deel te verschuiven, maar in hetzelfde boek op te nemen. De eenheid, die nu in het gedrang is gekomen, zou dan - ook bij een andere wijze van behandeling der latere auteurs (maar waarom zou over Adwaita en Jacob Israël de Haan met minder historische nauwkeurigheid geschreven kunnen worden dan over Henriëtte Roland Holst en Van Schendel?) - in principe bewaard zijn gebleven.

Expansie.

Het meest originele in Asselbergs' opzet is de uitbreiding die hij aan zijn stof geeft. ‘Bijzondere aandacht vroegen verschijnselen, die vóór 1885 onbekend of weinig opmerkelijk waren, maar die thans onafscheidelijk tot de geschiedenis der letterkunde behoren, zij het als neven-verschijnselen’ (pag. VIII). Als zodanig beschouwt hij de ontwikkeling van drama en toneel, die van het literatuuronderwijs, van de journalistiek en de gewestelijke literatuur. In overeenstemming met dit beginsel wordt bij het tijdvak 1885-1893 afzonderlijk aandacht besteed aan de opkomst der hogere burgerschool, de vrouwenbeweging, het wordende socialisme, de aantrekkingskracht van het occulte, en het impressionisme der schilders; evenzo bij het tijdperk 1893-1907 aan Vincent van Gogh, Derkinderen, Toorop, Berlage, Van Konijnenburg e.a. In het algemeen kan deze uitbreiding slechts worden toegejuicht: soms verduidelijkt zij rechtstreeks de gebeurtenissen op literair gebied, soms doet zij de doorwerking daarvan op breder terrein uitkomen, steeds echter draagt zij bij tot verheldering van het cultuurhistorische beeld, waardoor het literair-historische inzicht wordt verdiept.

Terwijl ik ook hier dus in theoretisch opzicht volkomen met Asselbergs meega, meen ik toch dat hij bij de praktische toepassing van zijn beginsel wel wat heel ver is gegaan en meermalen te veel geeft, d.w.z. méér dan werkelijk met de literatuurhistorie verband houdt. In het bijzonder geldt dit voor het hoofdstuk over de journalistiek (pag. 387-405). Wij vinden daar een (op zichzelf bijzonder interessant en lezenswaard) overzicht van de geschiedenis der Nederlandse kranten die tussen 1885 en 1907 bestonden of werden opgericht, welke ver uitgaat boven een behandeling ‘der bellettristische journalistiek en der dagbladkritiek’, zoals Asselbergs deze in zijn Voorbericht aankondigt (pag. IX). Ik heb oprechte eerbied voor de energie, belezenheid en speurzin die aan dit hoofdtuk ten grondslag liggen; ik erken graag dat de literair-historicus daarin telkens nuttig materiaal vindt[1)] - maar acht het in *deze* vorm in een literatuur-historie toch niet op zijn plaats. Een korte vermelding van enkele hoofdzaken, zoveel mogelijk beperkt tot de belletristische journalistiek en de kunstkritiek, ware meer dan voldoende geweest.

Dit bezwaar van een te-veel doet zich des te meer gelden, omdat een soortgelijk overzicht van de tijdschriften, wonderlijk genoeg, achterwege is gebleven. De geschiedenis van *De Nieuwe Gids* wordt slechts tot kort na 1893 verteld; het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *De Beweging* komen enkel terloops ter sprake bij de behandeling van hun redacteuren; over de ontwikkeling c.q. ondergang van oudere tijdschriften uit de besproken perioden, met inbegrip van *De Gids*, horen wij niets; *Ons Tijdschrift* en *Van onzen Tijd* worden vooral beschouwd als exponenten van resp. de Protestantse en Rooms-

1) Zo bijv. over *De Amsterdammer* van De Koo, waarmee de studie van Tachtig hem telkens in aanraking brengt.

Katholieke reacties op de vernieuwing van Tachtig. Een duidelijk en enigszins volledig overzicht van de geschiedenis der (uitsluitend of gedeeltelijk) letterkundige tijdschriften die tussen 1885 en 1907 een meer of minder belangrijke rol vervulden (met doortrekking van deze geschiedenis 'tot heden'), zou niet alleen in een literair-historisch handboek veel beter op zijn plaats zijn geweest dan de geschiedenis der kranten, maar tevens in een leemte hebben voorzien, waarvan de literair-historicus zich herhaaldelijk het bestaan pijnlijk bewust wordt.

Ook ten aanzien van verschillende der andere 'neven-verschijnselen' (bijv. *Litteratuuronderwijs*, pag. 371-386) zou beperking eerder winst dan verlies zijn geweest, doordat de hoofdzaken en de grote lijnen er duidelijker door tot hun recht zouden zijn gekomen. Bovendien zou hierdoor wellicht voldoende ruimte gewonnen zijn om het vervolg-overzicht der literatuur (de na 1907 debuterende auteurs) in hetzelfde deel op te nemen.

Met opzet ben ik uitvoerig ingegaan op de door Asselbergs gevolgde richtljnen en methode. Door het kiezen daarvan heeft hij een even moedige als interessante poging gedaan om ten aanzien van de (moderne) literatuurhistorie een traditie te verbreken en nieuwe wegen te bewandelen. Tijd noch moeite heeft hij daarvoor gespaard. Wij kunnen dan ook niet anders dan eerbied en dankbaarheid gevoelen voor deze poging, die van volkomen juiste principes uitgaat - al is Asselbergs er bij de praktische toepassing niet helemaal in geslaagd een in alle opzichten bevredigende oplossing te vinden. Dit doet echter niets af aan het belang van zijn initiatief, waarvan ik stellig verwacht dat het (voor de moderne literatuur) school zal maken.

* * *

De wijze waarop Asselbergs *Het tijdperk 1885-1893* behandelt, voldoet bijzonder. Eerst geeft hij een overzicht van de 'Begeleidende stromingen', die met elkander de cultuurhistorische achtergrond vormen, waartegen de 'Geschiedenis van De Nieuwe Gids' voortreffelijk uitkomt; deze laatste wordt betrekkelijk beknopt, maar uiterst helder en overzichtelijk verteld. Daarop volgt afzonderlijke bespreking van 'De hoofdpersonen' uit dit tijdvak, waarbij Asselbergs volgens zijn principe telkens hun ontwikkeling tot het einde toe schetst. Hij slaagt er uitstekend in, om al het essentiële en wetenswaardige omtrent een auteur in kort bestek samen te vatten tot een vlot leesbaar geheel, dat vaak treft door de rake karakteristieken en typeringen die daarin voorkomen. Men behoeft het met deze laatste niet altijd volledig eens te zijn om ze toch ten volle te kunnen genieten. Voortreffelijk is het hoofdstuk over Kloos[1]; dat over Van Eeden, hoewel niet minder instructief, doet wat minder geslaagd aan, omdat het beeld van de dichter enigszins in de veelheid van opeengedrongen feiten en namen verloren dreigt te gaan. - Hiermee raken wij trouwens aan een verschijnsel, dat zich ook in wijder verband voordoet. Ondanks de voortreffelijke analytische behandeling, zowel

1) De ongelukkige verdeling der platen over het boek valt uiteraard buiten de verantwoordelijkheid van de auteur. Maar het werkt telkens weer irriterend, wanneer men in het hoofdstuk over Van Eeden geconfronteerd wordt met het portret van Kloos, in dat over Van Deyssel met een spotprent op Van Eeden, en in dat over Verwey met een portret van Van Deyssel.

van het tijdperk-als-geheel als van de afzonderlijke figuren, voelen wij onder het lezen toch in toenemende mate het gemis aan een meer synthetisch ‘beeld van Tachtig’, bij voorkeur als samenvattende conclusie aan het einde van afdeling I.

Mutatis mutandis mag dezelfde waardering gelden voor *Het tijdperk 1893-1907*, al voldoet de geschiedenis van *De Kroniek* als middenstuk tussen de ‘Stromingen’ en ‘De Hoofdpersonen’ hier minder dan die van *De Nieuwe Gids* bij de behandeling van het voorafgaande tijdvak. Bijzonder interessant is de inleiding op het hoofdstuk ‘Van waarneming tot visie’, waar uiteengezet wordt hoe de drang naar het monumentale in de plastische kunsten de letterkundigen er toe brengt te gaan begrijpen ‘dat proza-impressionisme zonder gedachten-structuur, een waardeerbaar uitdrukkingsmiddel ten onrechte tot de uitdrukking zelf verheft’ (pag. 228), en waar aandacht gevraagd wordt voor de ‘reactie van de Joodse ziel’ als ‘de eerste scheppingskrachtige reactie op het Hollandse naturalisme’ (pag. 229). - Ook de bespreking van de Protestantse en Rooms-Katholieke verwerking van Tachtig is uitstekend; wij vinden hier eigenlijk voor het eerst in een officiële literatuurgeschiedenis een uitvoerig en betrouwbaar overzicht over deze te lang veronachtzaamde ‘uithoeken’ van onze letterkunde omstreeks de eeuwwisseling. De hoofdstukken over Leopold, Henriëtte Roland Holst en Boutens kenmerken zich door dezelfde goede eigenschappen als die over de grote Tachtigers. - Dat dit tweede gedeelte als geheel toch minder bevredigt dan het eerste, moet dan ook toegeschreven worden aan de afsluiting met 1907 als debuutgrens, waarop ik bij mijn bespreking van de opzet reeds gewezen heb.

Helaas moet ik ook ditmaal eindigen met het ontbreken van een Register te signaleren. Registerloosheid blijkt jammer genoeg als een karakteristiek kenmerk van de delen der *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* te moeten worden beschouwd. In dit tekort zal later door een gezamenlijk register op alle tien de delen slechts ten koste van de hanteerbaarheid, de overzichtelijkheid en 's gebruikers gemak kunnen worden voorzien. De gebruiker weet in het algemeen immers reeds bij voorbaat, in wèlk deel hij naar een bepaalde persoon of een bepaald werk heeft te zoeken; het is hem enkel te doen om de juiste plaats in het deel dat hij ter hand heeft genomen. De Redactie schijnt hem evenwel te willen dwingen eerst een afzonderlijk register (of: het laatste deel der reeks, als dit gezamenlijke register daarin zou worden opgenomen) uit de kast te nemen, daarin de naam of titel op te zoeken welke hem bezighoudt (hoe omvangrijker het register, hoe tijdrovender dit wordt), om dan tenslotte het deel te grijpen waarvan hij wist dat hij het nodig zou hebben. Het is dezelfde methode die in de tweede druk van Te Winkels *Ontwikkelingsgang* zo weinig bevredigt (al vindt men daar tenminste nog registers na het tweede, vijfde en zevende deel), vooral na het goede voorbeeld van Kalff om *elk* deel van het daarbij behorende register te voorzien. - En bovendien: zolang het gezamenlijke register er nog niet is, dreigen de gebruikers van de reeds verschenen delen telkens tot wanhoop te worden gebracht. Hoe moeten zij - om mij te beperken tot één voorbeeld - vermoeden, dat in het negende deel een korte vermelding van het romanwerk van Jeanne Reyneke van Stuwe te vinden is op pag. 211, onder het hoofd ‘Anna van Gogh-Kaulbach’?

Onze conclusie kan als volgt luiden: Asselbergs' bijdrage tot de verschijnende nieuwe literatuurhistorie is een gedegen en doorwrocht boek geworden, dat

als geheel stellig geslaagd mag worden genoemd.[1)] De moedige en veelzins baanbrekende wijze van behandeling der ‘neven-verschijnselen’, en het niet minder moedige afbakenen van een grens tussen de objecten van literairhistorische studie en die van actuele literatuurkritiek mogen dan praktisch slechts ten dele geslaagd blijken - zij dragen om hun principiële uitgangspunt wel degelijk het hunne er toe bij om dit boek tot een belangrijke verschijning te maken.

W.A.P. SMIT.

Notities van een lezer VII. Niet Lodensteyn, maar Doreslaar.

Een van de mooiste verzen uit Lodensteyns bundel *Uytspanningen* (1676) is ongetwijfeld het volgende:

Jesus Verlaten.

'k Sag in uw hoogste nood geen meed'ly t'uwer baten,
'k Sag op een vuyle vlugt uw Jong'ren altemaal,
En hoorde Petrus vlouck bij Cajaphas portaal,
En wist wel dat gy waart van yder een verlaten.

Maar nog en wist ick niet, O! lijden boven maten!
Dat gy verlaten waart van Godt in 's Hemels saal,
En van sijn liefde mogt genieten vonck noch straal;
Ten waar' uw eygen mond die clagt had uytgelaten.

O! Gods verlaten Soon! die my verlater Gods
Met God weer hebt vereent, geeft my mijn rust, mijn rots,
Geev my om uwent wil mijn liefste lust te laten.

Ah! liefste lust mijns Vleeschs, wat vleydt en smeeckt gy my,
Wat bedelt g' om een uyr my nog te blijven by?
Weg! leyder lieve lust! 'k moet lief om liever haten.

Voor zover mij bekend is, heeft men nooit aan Lodensteyns auteurschap van dit sonnet getwijfeld. Ook Dr. J.C. Trimp doet dit niet in zijn onlangs verschenen proefschrift, *Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter* (Djakarta, Groningen 1952); op pag. 30 en vooral op pag. 92-93 bespreekt hij het als een van Lodensteyns eigen verzen. Toch meen ik, dat uit het volledige bovenschrift, in verband gebracht met het bovenschrift van het onmiddellijk voorafgaande gedicht ‘Den Naackten Jesus’, niet anders geconcludeerd kan worden dan dat wij hier *niet* te doen hebben met een sonnet van Lodensteyn zelf, maar van zijn collega en vriend Samuël Doreslaar.

Het bovenschrift van Lodensteyns vrij zwakke, vier-strofige ‘Den Naackten Jesus’ luidt: ‘Den Naackten Jesus, of Aandagt op Joh. 19:23. Aen D. Samuel Doreslaar op sijne Bedenckingen daar over. 19. Maart 1652.’ Dat van ‘Jesus Verlaten’ luidt: ‘Jesus verlaten, of D. Samuel Doreslaars Aandagt op Math. 27:45, 46, 47. Aan my, op mijne bedenckingen daar over, 24. Maert 1652.’

1) Dat af en toe kleine onnauwkeurigheden voorkomen, moet bij een werk van deze aard en omvang als onvermijdelijk worden beschouwd. Zo wordt op pag. 143 Verwey's bloemlezing uit de *Gedichten van Jonker Jan van der Noot* op 1905 gesteld; dit moet zijn 1895. Gerard Brom promoveerde op *Vondels bekering* niet te Leiden (pag. 300), maar te Utrecht. Op pag. 349 wordt een artikel van R. Groeninx van Zoelen over Boutens genoemd, waarvan in de Aantekeningen geen vindplaats is aangegeven. - Voor de talrijke en een enkele maal verwarrende drukfouten treft de auteur zeker geen blaam.

Dit kan naar mijn mening moeilijk iets anders betekenen dan dat Loden-

steyn op (Dinsdag) 19 Maart 1652[1)] te Delft een godsdienstoefening heeft bijgewoond waarin zijn collega Doreslaar (met wie hij gedurende zijn predikantschap te Zoetermeer van 1644-1650 bevriend zal zijn geraakt) voorging en preekte over Johannes 19: 23 (het nemen en verdelen door de krijgslieden van Jezus' klederen). Onder de indruk van deze prediking dichtte Lodensteyn zijn vers, waarin waarschijnlijk de kern van de preek wordt weergegeven (‘op sijne Bedenckingen daar over’), en gaf dit als bewijs van dankbaarheid en waardering aan zijn vriend. Op 24 Maart d.a.v. (Palmzondag) waren de rollen precies omgekeerd. Toen nam Lodensteyn de dienst waar en preekte over Mattheüs 27: 45-47, waar Jezus aan het kruis uitroept: Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten? Nu had hij op zijn beurt zijn collega onder zijn gehoor, en deze schreef thans van zijn kant een vers voor Lodensteyn, naar aanleiding van diens preek (‘Aan my, op mijne bedenckingen daar over’). Om dit gedicht van de kort daarna gestorven vriend aan de vergetelheid te ontrukken - en terecht! -, nam Lodensteyn het in 1676 op in zijn eigen bundel, als pendant van ‘Den naackten Jesus’, en met duidelijke vermelding van het auteurschap.

Al is dus het sonnet niet van Lodensteyn - toon en stijl verschillen duidelijk van de zijne -, toch lijkt het mij nagenoeg vast te staan, dat wij daarin wèl een korte samenvatting bezitten van zijn Delftse passie-preek, met indeling in punten, toepassing en conclusie. Het eerste kwatrijn tekent: Jezus' verlatenheid door mensen; het tweede: Zijn verlatenheid door God. Het sextet brengt de toepassing: eerst in een paradoxaal gestelde confrontatie van de mens met de verlaten Jezus, die hem juist door Zijn verlatenheid weer met God verenigt; daarna in een confrontatie van de mens met zijn wereldse en vleeslijke begeerten. En tenslotte volgt de conclusie: hoezeer ik ook aan mijn vlees verbonden ben, ik moet Jezus nog méér liefhebben - en dus ‘Weg! leyder lieve lust! 'k moet lief om liever haten’.

Maar tevens blijkt Ds. Samuël Doreslaar uit Delft een man, die aanspraak mag maken op althans enige verbinding van zijn naam aan de geschiedenis van onze 17de-eeuwse letterkunde. Zijn sonnet doet hem ons kennen als een typische vertegenwoordiger van het Christelijk Petrarquisme, zoals wij dit ook aantreffen bij Revius en Heiman Dullaert. Veel is er over hem niet bekend. Het *Nw. Biogr. Wrdb.* vermeldt, dat hij te Enkhuizen geboren is en achtereenvolgens predikant was te Wervershoof (1638-1645), Broek in Waterland (1645-1648) en Delft, waar hij op 5 October 1652[2)] overleed. Bewaard gebleven is een predikatie over 2 Koningen 4:1, naar aanleiding van de dood van zijn collega Dionysius Spranckhuysen (Delft 1650), gevolgd door een rouwdicht. Van een ander geschrift, tegen de Mis, is het onzeker of hij dan wel zijn neef en naamgenoot, daarvan de schrijver is geweest.

W.A.P. SMIT.

1) Predikbeurten op weekdagen kwamen in de 17de eeuw geregeld voor. Bovendien zijn de twee, in de bovenschriften der verzen genoemde, teksten als verplichte predikstof voor de lijdenstijd aangewezen in de *Orde der feest- en lydens-texten, die jaarlyks in de Hervormde gemeente van Delft gepredikt worden*. Ik dank deze bijzonderheid aan de Heer D.P. Oosterbaan, gemeente-archivaris van Delft, die daaraan nog toevoegt: ‘De hier aanwezige 3de druk is van 1798. Het voorbericht, dat melding maakt van aangebrachte wijzigingen, is gedateerd 1775. Onder de 45 lijdensstoffen, die alle gepredikt moesten worden, zijn de door U genoemde (Joh. 19:23 en Matth. 27:45-47) de 36ste en 39ste.’

2) Niet 1653, zoals *Nw. Biogr. Wrdb.* vermeldt. De Heer Oosterbaan deelt mij hierover mee: ‘De Naamlyst der Predikanten, achterin de bovengenoemde Orde der Texten, vermeldt als overlijdensdatum 5 October 1652. In het begraafregister No. 39 van de Nieuwe Kerk is hij op 8 October 1652 als volgt ingeschreven: “Domene Samuel Dooresla predikant alhier woonende aende Oude Delff”.’

Het ‘probleem’ Beets. 1903 - 13 maart - 1953.

Vijftig jaar geleden, 13 Maart 1903, overleed Nicolaas Beets. Deze herdenking geeft aanleiding, over zijn persoon te spreken. Daarvoor is alle reden, al was het alleen om de ‘Camera Obscura’, het meest gelezen nederlandse boek. Maar nu is men in de laatste tijd bezig, rondom die Camera een legende te vormen: het ‘probleem-Beets’. Een samenvatting van dit ‘probleem’ kan men vinden in de voortreffelijke rede, door Prof. Heeroma voor de Maatschappij der Letterkunde te Leiden gehouden en te vinden in het ‘Jaarboek 1947-1949’ dier maatschappij, onder de titel: ‘Het Probleem-Beets’. De schrijver gaat achtereenvolgens na, hoe Potgieter, Busken Huet, Verwey, Ritter en Van Duinkerken over Beets hebben gedacht (de biografie van Beets door Chantepie de la Saussaye behandelt hij niet, maar hij vermeldt haar enige malen loffelijk). Daarna geeft hij zijn eigen kijk.

Dat ‘probleem’ nu stelt ons voor deze vraag: ‘Hoe is het mogelijk geweest, dat iemand met zulk onmiskenbaar groot talent als Beets, begaafd met alle eigenschappen voor een groot kunstenaar, later zozeer in gebreke is gebleven, dat hij noch als prozaschrijver, noch als dichter, noch als theoloog veel heeft betekend?’ Of ook (want het vraagstuk is eigenlijk tweeledig): ‘Hoe is het mogelijk geweest, dat iemand, die in zijn “zwarte tijd” zulk een wereldverachtende en opstandige levenshouding aannam, later een zo bezadigd en rustig burger is geworden?’ Of, om het met de woorden van Heeroma te zeggen (maar die gaat in deze omschrijving alleen van de ‘Camera’ uit; het vraagstuk is van wijder omvang): ‘Hoe is het mogelijk, dat iemand op zijn 26ste jaar een geniaal boek schrijft en daarna zestig jaar lang zich zonder protest een leven van gekroonde onbenulligheid kan laten welgevallen?’

Heeroma meent, dat dat probleem al bestond vanaf het begin: ‘Zolang de kritiek zich ernstig met Beets heeft beziggehouden, heeft zij het problematische van zijn verschijning beseft’. Dat zou al begonnen zijn bij het bekende, in 't algemeen afkeurende oordeel van Potgieter over de ‘Camera’, onder de onheilspellende titel ‘Kopijeerlust van het dagelijksch leven’. Dat zijn oordeel onjuist is gebleken en gelogenstraft door de opgang die het boek, zoal niet dadelijk, dan toch later zou maken, doet hier niet ter zake. Het is echter duidelijk, dat in het jaar 1841 er van een ‘probleem-Beets’ in de boven aangegeven zin geen sprake kon zijn, want Potgieter kende alleen de alom gevierde dichter Beets en de even gevierde (zij het tevens enigszins gevreesde) schrijver van de ‘Camera’. Deze was toen 27 jaar oud en er kon dus nog geen tegenstelling gevonden worden tussen wat hij toen beloofde en later (al of niet) hield.

Daarna haalt Heeroma uitspraken van Busken Huet aan. Ook hier echter is hij onjuist. Want Huet ziet (het was in 1864) eigenlijk geen probleem. Wel vraagt hij zich af, hoe het mogelijk is, dat iemand zo verandert als met Beets toen al het geval was, maar hij geeft meteen het antwoord: ‘Wij zoonen der germaansche moeder zijn lieden met een verdeeld gemoed. Een jood en een heiden dingen in ons binnenste om den voorrang, en het duurt geruimen tijd eer wij tot het besef van dien strijd ontwaken en weten, waaraan wij ons houden zullen’. Hij prijst de dichter Beets zeer, tenminste de dichter van ongeveer 1840. Maar tevens, twee verzen aanhalende, die hij beide voortreffelijk vindt (hij zegt zelfs ‘onsterfelijk’) gaat hij voort: ‘Er liggen vijftien jaren tussen dit van tranen zwellend lied des beroofden vaders en den zooëven aangehaalden meizang van den dankbaren bruidegom. Men gevoelt er aan

hoe een mens veranderen kan, en hoe ook het talent den Tiendaagschen veldtocht medemaakt waardoor de jongeling een man wordt'.

Dat de predikant de vijand van de dichter is, betoogt hij aan het slot: 'Het leven van den predikant, die zijn arbeid ter harte neemt, is voor den dichter ongeschikt. Men kan evenmin ten halve godsdienstleraar, als ten halve kunstenaar zijn'. En hiermee was voor Busken Huet het 'probleem' opgelost; hij sprak uit ervaring.

Vervolgens, 40 jaar overspringende, brengt Heeroma het oordeel van Verwey ter sprake (1905). Deze is de eerste die spreekt van het tragische in Beets. Waardoor, vraagt hij, heeft Beets als kunstenaar niet kunnen worden, wat hij had moeten zijn? Wat is de oorzaak van deze tragiek? En hij vat dit samen in het tweeledige oordeel: 'Het is inderdaad wel een aardig leven dat de heer Beets geleid heeft. - Hoe is het godsmogelijk, dat iemand het uit heeft kunnen houden!' Uit de formulering blijkt al, dat Verwey geen antwoord weet. Heeroma onderschrijft gelukkig niet alles wat Verwey zegt, maar hij wijst er op, dat hiermee het 'probleem' eerst recht aan de orde is gekomen.

In 1939, bij de herdenking van de 'Camera', schreef Ritter z'n boek 'Een kapper over een professor'; door Heeroma 'het zonderlingste en tegelijk scherpzinnigste geschrift van de hele Beets-literatuur' genoemd. Deze heeft voor 't eerst van een 'Beets-probleem' gesproken. Ritter ziet Beets in conflict met de burgerlijke conventies van zijn tijd. Hij legt een nauw verband tussen de Camera-schrijver en de oude professor; hij heeft intuïtief gevoeld, dat er tussen deze een diepere eenheid bestond dan men gewoonlijk aannam. Maar Heeroma acht de mislukking van Beets als kunstenaar gecompliceerder en tragischer dan Ritter het ziet. 'De grootheid van de Camera heeft Ritter op overtuigende wijze aangetoond, maar het probleem-Beets, dat uit het constateren van die grootheid voortvloeit, heeft hij niet opgelost'.

In hetzelfde jubeljaar 1939 heeft Anton van Duinkerken zijn licht over het 'probleem' laten schijnen (opgenomen in 'Het tweede Plan'). Zijn slottirade luidt: 'Het raadsel Beets ligt tussen deze polen (d.i. het tweeledige antwoord van Verwey) .... Hoe moet men dan den daemon noemen, die dezen dichter opjoeg, splitste, in verzet bracht en kalmeerde? De daemon van de erotiek, de ijdelheid, de twijfel, het onbehagen en het conformisme? Kan dit één enkelvoudig wezen zijn? Dan heet het: middelmatigheid'.

Terecht wijst Heeroma er op, dat dit niets verklaart; het is 'een retorische wending die ook Van Duinkerken zelf niet bevredigd zal hebben. Want iemand die een boek schrijft als de Camera, is niet middelmatig'.

Daarna geeft Heeroma zelf een diep indringende beschouwing van het 'probleem', Hij maakt (wat Verwey en Van Duinkerken verzuimd hebben) onderscheid tussen verklaringsgronden die ontleend zijn aan Beets' karakter en die welke ontleend zijn aan de tijd waarin hij leefde. In Beets' karakter overheersten twee elementen: zijn grote maatschappelijke geldingsdrift en zijn piëtistische aanleg. Hij voelde intuïtief, dat de Byroniaanse fantasieën, waarin hij als student opging, in de pastorale wereld minder zouden worden gewaardeerd. Maar, gaat Heeroma voort, deze verklaring is niet afdoende, want hij was oprecht predikant, speelde geen rol. Evenals Jan Luyken heeft hij, zij het minder opvallend, een bekering doorgemaakt. 'Maar dat een groot literair talent, met zelfs geniale trekken, na zijn bekering in gebreke blijft als geestelijk dichter, is in de oudere literatuur, dunkt mij, zonder weerga. Het is een verschijnsel dat zich pas voordoet sinds de 19de eeuw, sinds de romantiek'.

Hier moet de cultuurgeschiedenis de oplossing overnemen. Heeroma zoekt deze nu daarin, dat de geestelijke, hij zij middeleeuwse ‘clerc’ of calvinistisch predikant, van oudsher zijn vaste, hem toekomende plaats in het maatschappelijk bestel had, en ook als dichter of man van wetenschap gezag hebben kon door zijn ambt. Maar dit veranderde tegen de 19de eeuw. Beets en zijn generatiegenoten zijn blijkbaar net in de verkeerde tijd geboren. Het romantisch individualisme en de franse revolutie hebben de harmonische verhouding tussen pastoraat en kunst, tussen pastoraat en cultuur in het algemeen, verstoord. Daardoor verloor enerzijds de predikant zijn natuurlijk fundament. Maar ook de kunstenaar, de romantische individualist, werd de grote onbegrepene, die zijn plaats in de wereld maar niet kon vinden en compensatie zocht in dromen van verleden of toekomst. De nederlandse literatoren, vooral de dominee-dichters, bleven, wat hun maatschappelijk en geestelijk denken betreft, achter bij hun romantisch-individualistische gemoedsontwikkeling. De geslaagde romantici van onze 19de eeuw zijn Potgieter en da Costa, Multatuli en Huet. De dominee-dichters daarentegen, ofschoon zij in talent voor dezen niet onderdeden, zijn na een korte jeugdbloei mislukt, loor de tachtiger kritiek weggehoond, door het nageslacht vergeten, *op die vonderlijke Camera Obscura na* (curs. van mij), die ons er altijd aan blijft herinneren, dat die dominee-dichters er toch geweest zijn en dat ze ongemeen begaafd waren.

Met deze uiteenzetting heeft Heeroma tevens (men mag niet zeggen: de vraag van Busken Huet beantwoord, want deze vroeg niets: hij constateerde alleen; er was voor hem geen probleem; maar) licht geworpen op de uitlating van deze: ‘Met den besten wil van de wereld kan men niet op hetzelfde oogenblik den eerzamen wensch koesteren, dorpspredikant en huisvader te worden, en blaken van opregte byroniaansche driften’.

Is, vraagt Heeroma dan, Beets hiermee afgedaan? is zijn lijn doodgelopen? Hij meent van niet. Tegen de Rijk-Gods-romantiek van Da Costa en de antirevolutionnaire partij verzette zich zijn christelijk geweten: hij wendde zich steeds meer van het Réveil af en heeft (met Kohlbrugge) tegenkrachten opgewekt, die het zouden overwinnen: de ethische richting. Daardoor is hij ‘geen mislukte figuur’.

‘Beets (aldus eindigt Heeroma zijn belangrijke studie) is een probleem. Een vat vol tegenstrijdigheden is hij geweest, die dat echter door een met volmaakte zelfbeheersing gespeelde rol zo goed wist te maskeren, dat hij het zelf vergat. Een merkwaardig karakter, waarin tegengestelde krachten als geldingsdrift en oprechte vroomheid in volkomen harmonie samenleven; een merkwaardig levenswerk, waarin tegengestelde stromingen als romantisch gevoel en classieke geest tenslotte een gemeenschappelijke bedding hebben gevonden in het rustige beekje der huiselijke poëzie. Niemand zal misschien ooit het laatste geheim van deze persoonlijkheid doorgronden, want het ligt, met zoveel andere geheimen, verborgen in de Schepping en zal pas ten volle openbaar kunnen worden in de Voleinding’.

We zijn wat uitvoerig geweest met de weergave van Heeroma's betoog, omdat het een antwoord geeft op de vraag naar het probleem-Beets; èn omdat het dat probleem in een groter verband heeft gezet. In beide opzichten overtreft Heeroma Verwey en Van Duinkerken. Want de eerste stelt alleen de vraag; de ander komt met het nietszeggend antwoord: ‘Beets' daemon was de middelmatigheid’. Afgezien van het feit, dat het geen oplossing is, is het

onjuist, want Beets was geen middelmatig man, zoals Heeroma met nadruk heeft gezegd (al willen we er aan toevoegen, dat hij evenmin tot die zeldzame genieën behoorde, die, op welk gebied dan ook, de wereld hebben hervormd; 'hij maakt zich niet meester van onze verbeelding, voert ons niet mee, geeft geen stoot aan ons leven: de hoogste bezieling is nooit over hem gekomen', zoals Chantepie de la Saussaye hem kenmerkt).

Verwey en Van Duinkerken maken een grote fout, want ze hadden, als Heeroma, Beets 'in de lijst van zijn tijd' moeten zetten. Verwey vroeg, en Van Duinkerken haalde dat met instemming aan: 'Hoe is het godsmogelijk, dat iemand zulk een leven heeft kunnen uithouden?' Nu zullen we maar geen bezwaar maken tegen het woord 'godsmogelijk', al verraadt het een vooringenomenheid, die een wetenschappelijk beschouwer niet past. Maar de principiële fout is, dat beide heren zichzelf substitueren voor Beets. Ze bedoelen: 'Hoe zou het godsmogelijk zijn, dat *ik* zulk een leven uithield?' Heeroma zegt met andere woorden hetzelfde: 'Als het leven van een kunstenaar in het verleden eens tragische accenten heeft gehad, moeten wij ons er wel voor wachten, dat leven vanuit ons romantische kunstenaarsbegrip te gaan interpreteren'.[1)] Dus is de vraag alleen: Hoe stond het met Beets? en die beantwoorden Verwey en Van Duinkerken niet; konden ze niet beantwoorden, omdat hun standpunt onjuist was. Want ze hadden, objectief, de persoon en het werk van Beets, (zoals Heeroma heeft gedaan) 'in de lijst van zijn tijd' moeten zetten; hadden ze dat gedaan, en hadden ze de biografie van Chantepie met meer sympathie en begrip gelezen, misschien zouden ze, zoal niet anders, zachter hebben geoordeeld.

Want het stuk van Van Duinkerken is Beets onwaardig. Niet alleen is zijn uitgangspunt onjuist, hij begaat ook de fout, dat hij met vooringenomenheid tegen Beets oordeelt. Een biograaf mag uitgaan van antipathie (al is het niet wenselijk; die bracht hem misschien tot schrijven), mits hij zich dat terdege bewust blijft en, juist uit vrees dat die antipathie hem parten zal spelen, naar objectiviteit ten gunste van zijn slachtoffer streeft. Wat Romein in 'De biografie' daarover zegt is leerzaam.

Van Duinkerken heeft bij de beoordeling van Beets als mens en als kunstenaar een soort van freudiaanse dieptepsychologie toegepast. Dat was onjuist. Men beschikt bij iemand die 100 jaar geleden leefde niet over voldoende materiaal om betrouwbare gevolgtrekkingen te maken; men is aangewezen op zijn eigen werk en op wat tijdgenoten, goede kennissen, en ook tegenstanders, over hem hebben gezegd. Maar de gegevens die een psychiater bij de levende mens kan opmerken of aan hem toetsen, ontbreken. Ook is het de vraag, of het geoorloofd is, zo in iemands zieleleven te boren als een medicus dat bij een patiënt doet. Er is in beginsel geen bezwaar tegen psychische doorvorsing van een kunstenaar en zijn werk; Busken Huet heeft ons hier te lande daarvan het voorbeeld al gegeven. Maar er zijn grenzen, door de kiesheid en de piëteit getrokken; en nog altijd past het 'de mortuis nil nisi bene'. Bij een onderzoek op de psychiatrische snijtafel kan niemand onzer bestaan.

1) p. 77. Alles wat daar verder, ook op p. 78 en 79 volgt, is van belang, zowel voor het begrijpen van de betekenis der dominee-dichters van vóór 1880 als van de kunstenaars van na 1880 tot heden. 'Het romantisch individualisme heeft de harmonische verhouding tussen pastoraat en kunst, tussen pastoraat en cultuur in het algemeen, verstoord ... Maar ook de kunstenaar verliest zijn functie in een gemeenschap, van waaruit hij zijn opdracht krijgt en waartoe hij schept' (p. 76). Deze tragiek bestaat nog in volle kracht.

Maar: afgezien van het feit, dat men niet mag spreken van ‘het probleem-Beets’, zoals Heeroma heeft aangetoond (er is een algemener probleem: de vraag naar de verhouding van de predikant-de kunstenaar-de maat-schappij in de 19de eeuw): *er bestaat geen probleem-Beets*.

Zoals we zagen, is het probleem tweeledig gesteld: 1e hoe is het mogelijk, dat een zo begaafde, bijna geniale jongeman als Beets en Hildebrand later zo weinig heeft betekend? 2e. hoe is het mogelijk, dat iemand, die in zijn jonge jaren de wereldverachtende en revolutionnaire houding van Byron bewondert en navolgt en in zijn ‘zwarte tijd’ die wereldbeschouwing schijnt te delen, later een eerzaam dorpspredikant wordt en zich geheel in de maatschappij en haar engheid en vooroordelen schikt?

Wat het eerste betreft: Multatuli heeft dat ‘probleem’ al aan de orde gesteld, toen hij vroeg: ‘Waar blijven toch al die knappe kinderen?’ Het antwoord is: die kinderen waren alleen in het oog van hun verblinde ouders knap; die hadden meer van hun spruiten verwacht. Zo doen ook wij, als we die vraag omtrent Beets stellen: wij hebben van de schrijver van het ‘geniale’ boek de ‘Camera’ (de term is van Heeroma, maar ik onderschrijf hem graag) en de populaire dichter Beets verwacht, dat hij ook later grote dingen zou doen. Ten onrechte. Beets was niet meer van plan, Hildebrand voort te zetten; al heeft hij deze nooit verloochend, zoals Van Duinkerken zegt. De populaire dichter ging op in de predikant. Dat is geen blaam. Integendeel: Beets, wiens oprechtheid niemand betwijfelt, wijdde zich, eenmaal pastor, geheel aan zijn ambt. Daarmee deed hij niets anders dan wat ieder onzer tegenover de gemeenschap verschuldigd is: de ons door lot of God opgedragen taak zo getrouw mogelijk vervullen. Hij heeft dat gedaan, en deed daardoor, wat bijv. Vondel, Hooft, Huygens vóór hem hadden gedaan; wat Potgieter tegelijk met hem deed, en wat Multatuli niet kon. Had hij anders gedaan, hij was met zichzelf in botsing gekomen. Nu heeft hij een harmonisch leven gehad. Mocht hij bijwijlen geweifeld en getwijfeld hebben: wie onzer mag hem dat verwijten? Het kwade dat wij niet willen doen wij, en wij mogen dankbaar zijn, als wij ook wat goeds gedaan hebben. Men wijst op zijn ‘geldingsdrift’. Wat zou dat? Die bezitten wij allen en ze is de grondslag voor veel goeds, dat wij anders allicht ongedaan hadden gelaten.

Wanneer nu Beets op een ander gebied heeft gewerkt dan wij zouden hebben verwacht en gehoopt, dan treft een mogelijk verwijt niet hem, maar onszelf. De humoristische, lichtelijk ironische schrijver van de ‘Camera’ kon later geen hartstochtelijk zanger worden als da Costa; geen geloofskampioen als deze. Een humorist is nooit een wereldhervormer geworden. Beets werd de huiselijke en vaderlandlievende zanger en de man van de ethisch-*irenische* richting. Wensen en verwachten wij anders, dan zijn we als de ouders van Multatuli's knappe kinderen; of als de heer en mevrouw Witse, die van hun begaafde zoon hoge verwachtingen hadden, die hij, ware zijn geschiedenis volschreven, niet zou hebben vervuld. Het zou alleen de vraag geweest zijn: zou Gerrit genoeg ruggegraat hebben gehad om zich van de ouderlijke invloed los te maken en een eigen, harmonische toekomst te kiezen? of zou hij een gespleten leven hebben gehad, worstelende tegen een berg, die hem te steil en te hoog was? Beets had te veel karakter om zich te storen aan de verwachtingen van anderen, en de ‘gespletenheid’ in zijn leven bestond meer in de fantasie van ons dan in de werkelijkheid. Wie het niet gelooft, leze de levensbeschrijving van Chantepie. Van een ‘probleem’ is geen sprake.

De tweede vraag luidt: hoe is het mogelijk, dat de byroniaanse wereld-

verachter en revolutionnair zulk een bezadigd burger werd? Wil men dit nu eenmaal als een probleem zien, dan stelle men het algemener, want Beets is de enige niet. Hoe is het mogelijk, dat Goethe, de schrijver van de sombere en wanhopige ‘Werther’ en van de revolutionnaire ‘Götz von Berlichingen’, minister van een groothertog en Olympiër geworden is? Waarom schreef Feith zijn sentimenteel-sombere romans? waarom bekommerde hij zich zozeer om de vragen van dood en onsterfelijkheid, hij, die alles had wat de wereld had te bieden: gezondheid, hoge positie, rijkdom, maatschappelijk aanzien, dichterroem? Is de jonge Potgieter, de romanticus, die de reis van Antwerpen over Aken naar Amsterdam maakte, deels te paard, dezelfde als de ridderlijke ruiter uit ‘Gedroomd Paardrijden’? Waarom heeft van Deyssel, die in zijn schimpproza een ongeëvenaard nederlands schreef en de hele burgerlijke maatschappij en haar literatuur met zijn revolutionnaire banbliksems trof, later zijn vervelende Adriaantjes gepubliceerd? waarom heeft hij, die ‘Holland hoog opstoten wilde in de vaart der volken’, niets anders nagelaten dan klein ciseleerwerk en van dat opstoten weinig terechtgebracht? Hoe komt het, dat de Tachtigers in 't algemeen....? Ja, hoe komt dat allemaal?

Het antwoord vindt ge, wat Beets betreft, in zijn merkwaardig stuk ‘De Zwarte Tijd’. Die ‘zwarte tijd’ is bij velen de tijd van omstreeks 20 jaar, de ‘romantische’ periode, waarin het mensenhart nog niet met zichzelf in het reine is. Het hunkert naar de wereld en keert er zich uit schuwheid van af. Het zoekt vriendschap, maar ervaart reeds, dat elk mens eenzaam is. Het wil de hemel bestormen, maar bemerkt, dat aan het einde van elk leven onvermijdelijk en onverbiddelijk de dood staat. Het is de periode, waarvan Schiller dichtte:

> Da fasst ein namenloses Sehnen
> Des Jünglings Herz. Er irrt allein.
> Aus seinen Augen fliessen Tränen.

Dezelfde periode, waarvan Björnson later schreef: ‘Hier auf dem Pfarrhofe von Nesset, wo ich des Abends am Fenster stand und dem Spiele der Sonnenstrahlen auf Fjord und Berge zuschauen konnte, so lange, bis mir die Tränen kamen, alsob ich etwas böses getan hätte... wie verzaubert von einer Schönheit die ich mir nicht zu erklären vermochte, die aber so gross war, dass ich mitten in der höchsten Freude tiefste Trauer und eine seltsame beklommenheit fühlte, hier auf dem Pfarrhofe wuchsen meine Eindrücke’.

Sommigen raken dat gevoel nimmer kwijt, zoals Piet Paaltjens, die als Haverschmidt aan een voortdurende melancholie leed en eindigde met zelfmoord; dat zijn naturen, die tegen het leven niet zijn opgewassen. Anderen schrijven in die tijd hun beste verzen of een hemelbestormend of mensen-verachtend boek: ‘De Godheid troont diep in mijn trotsch gemoed’; en ‘Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten’. Later hoort men niet meer van hen, want: un livre de jeune homme, c'est un livre où les mots sont plus grands que les choses. Het schijnt, dat onze harde, zakelijke, bovendien materialistisch gerichte tijd dat ‘sentimentele’ gevoel niet meer kent, of althans het belet, zich te uiten. Maar in vroeger tijd, en vooral in de tijd van de opkomst van wat we in het bizonder ‘de Romantiek’ plegen te noemen, was het er niet alleen, maar het werd aangekweekt, gecultiveerd; het werd vaak een dichterlijk of muzikaal motief. Alleen: het was alles onecht; d.w.z. het was op dat ogenblik wel echt, maar het miste werkelijke grond.

Meesterlijk nu heeft Beets dat, wat hem persoonlijk betrof, verantwoord in zijn opstel ‘De Zwarte Tijd’; een zelfbiecht uit 1840, die zijn oprechtheid

bewijst. Men kan wel dat stuk beschouwen als een poging van Beets om zijn ‘gezicht te redden’ en, zonder zijn verleden te verloochenen, de weg naar een geheel andere, maatschappelijke toekomst te banen, (zoals Van Duinkerken doet), maar dat is freudiaanse psychologie, waaronder heel wat wille-keurige uitleg en macchiavellisme voorkomen.

Beets nu zegt in ‘De Zwarte Tijd’ het volgende. Hij heeft een gesprek met zijn vriend Starter, dat is zijn andere en in dit geval betere ik; en deze toont hem aan, aan de hand van al en niet uitgegeven verzen, dat het naargeestige, sombere, wanhopige op zekere jaren onzes levens zoveel aantrekkelijks heeft. Bij Byron was, bij al zijn smart en wanhoop, veel gemaaktheid; zijn leven was weinig in harmonie met zijn verzen. Wij zijn onszelven was niet duidelijk; wij leven in een wolk, in een mist; maar het ontbreekt ons aan verstand, gezond verstand, klaar en onderscheidend, kiezend en delend verstand. Mens te zijn is, te weten wat men is, wat men kan, wat men wil; te weten, wat men voor de aarde wezen, en voor de toekomst worden moet. Dat weten wij dan echter nog niet. Men moet de heldhaftige houding, die men dan tegenover der wereld aanneemt, mistrouwen. Het is juist het gevoel van de meerderheid der wereld, dat ons bang maakt, en nu doen wij, alsof wij haar verachten, en, met onze figuur verlegen en beschaamd, weten wij er niet beter op dan met een zekere kwaadaardigheid op te treden.

Kloos zegt in zijn beroemde inleiding op de gedichten van Perk, dat ‘de poëzie de hoogste vreugd in de diepste smart, doch tevens de diepste smart in den wellust der pijn verkeert’. Hij had dit al kunnen vernemen van Starter-Beets:

> Voor den sombren, den stillen, den mijmrenden Bard
> Heeft de wereld geen troost, hebben menschen geen hart.

En ook:

> Zoo mijn weemoed mij begaf,
> Mijn hart was ledig als het graf.

‘Gij ziet, gaat hij voort, dat ik al mooi martelaar was. Maar: ik ben die stemming te boven, geheel te boven gekomen. Maar het is meer dan een jongelingsdwaasheid, mijn vriend. Ik verzeker u: het is een gevaarlijk spel!... Ik beklaag menig jong auteur, wiens werk ik in handen neem - maar dan troost ik mij ook weder met de gedachte: dat men vanzelf terugkomt en zijn eigen genezing uitwerkt’.

Hiermee is het ‘probleem-Beets’ al in 1840 door Beets zelf opgelost. Dat sombere en dat wanhopige: het was niet echt; het was een mode; ‘niet gekker dan nieuwere fratsen’, zoals Chantepie zegt. Maar het was oprecht bedoeld; even oprecht als de latere huiselijke en godsdienstige poëzie en de ‘Stichtelijke Uren’. Wat Goethe met zijn ‘Werther’ heeft gedaan, deed Beets met zijn ‘Zwarte Tijd’: hij heeft het van zich af geschreven.

Hij stelde zijn leed te boek, dan had hij 't niet te onthouden. Maar Beets ging verder dan Goethe. Zich bewust van zijn verantwoordelijkheid, waarschuwde hij tevens: die ziekelijkheid was een gevaar.

Wie nu overtuigd is, dat er geen Beets-probleem bestaat, onderschrijft ook niet meer Heeroma's uitspraak: ‘Beets is een probleem’ en wat daar volgt over ‘een vat vol tegenstrijdigheden’ en een ‘met volmaakte zelfbeheersing gespeelde rol’. Beets zelf, levende in de voor-freudiaanse tijd, zou van dat ‘probleem’s, van die ‘tragiek’, en ook van de dikke woorden die Ritter en Van Duinkerken te zijnen opzichte gebruiken, niets hebben

begrepen.[1)] Mocht hij ooit hebben getwijfeld, of zijn 'geldingsdrift' welvoldoende waardering vond (dat doen wij allen op zijn tijd), dan hebben de huldebewijzen bij zijn 70ste verjaardag en de vele onderscheidingen en eervolle benoemingen (bij Chantepie nemen ze 1½ blz. in) hem kunnen overtuigen, dat zijn tijdgenoten geen probleem hebben gezien: Vijftig jaar na zijn dood behoeven wij hem in zijn graf niet meer te verontrusten, noch te wroeten in zijn leven en karakter. Doch willen we nu eenmaal spreken van een probleem, dan is het dit. Wij kennen niemand geheel, zelfs onszelf niet. Busken Huet, de geslotene, heeft eens gezegd: 'In mijn geloofsleven laat ik niemand toe'. Dat recht heeft iedereen. Er zijn in elk mensenleven hoeken, waarin geen onderzoekingstochten mogen worden ondernomen. Heeft dan de drager van dat leven ons bovendien zulke grote diensten bewezen en ons, door zijn werk, al zoveel van zichzelf geopenbaard, dan verbieden kiesheid en dankbaarheid ons, nog verder te willen doordringen. Met een kleine verandering, en met weglating van het woord 'misschien', kunnen we Heeroma's slotwoorden aanhalen: 'Niemand zal ooit het laatste geheim van een persoonlijkheid doorgronden, want het ligt, met zoveel andere geheimen, verborgen in de Schepping'.

Deventer.

W.H. STAVERMAN.

Dit was al geschreven, toen mijn oog op een uitspraak van Maurois viel. In zijn 'Lélia ou la vie de George Sand' (1952) beschouwt hij George Sand als een echte romantische verschijning: grillig, revolutionnair, onconventioneel. Maar, zegt hij: 'En fait, elle fut toujours une paysanne du Berry qui, jusque dans ses prodigalités, savait compter. On a dit de Byron, autre romantique, que *son trait dominant était un solide bon sens* (curs. van mij). L'âge des passions dépassé, on s'apercevra que c'était un des traits d'Aurore Dupin' (d.i. George Sand). En aan het slot: 'Qui eût dit que Lélia achèverait sa vie dans 1e château de sa grand'-mère, en composant des contes pour ses petits-enfants?' Maurois constateert alleen; tegenstrijdigheid of dubbelhartigheid ziet hij niet; er is voor hem geen 'probleem'. Waarom zouden wij ons dan zo opwinden over Beets' 'onoprechtheid'? over hem, die altijd heel wat minder revolutionnair en onmaatschappelijk was als Byron en George Sand? Wat Maurois van deze twee zegt, is geheel ook op hem toepasselijk.

1) Om de gang van het betoog niet te onderbreken, volgen hier in een noot enkele dikke, zware uitdrukkingen, die Ritter en van Duinkerken gebruiken om Beets en de 'Camera' te kenschetsen. Pieter Stastok is na zijn val in het water 'diep tragisch' en Hildebrand doet hem, door hem in het pak van de boer te steken, een 'duivelse ceremonie' ondergaan. In Stastok wordt ons te aanschouwen gegeven 'de hel van zijn futiliteit'. Het verhaal van Bruis getuigt van 'een diep verankerd pessimisme' in Hildebrand. De burgerlijkheid van de kring der Witses draagt 'een sadistisch karakter' (Ritter). De 'Camera' is een boek 'vol amusante onbenulligheden'. Er is met Beets 'iets raadselachtigs gebeurd, dat zijn hele wezen schokte'. Het licht in de 'Camera' is 'moordend'. Beets was 'een armzalig, noodgedwongen realist' (van Duinkerken). - Allemaal gekheid! Niet alleen is veel in deze beweringen onjuist; maar men behoort niet in zulke stijl over Beets-Hildebrand te spreken, die zelf een voorbeeld van sobere, praegnante stijl heeft gegeven en liever wat te vermoeden overliet.
Als bewijzen van van Duinkerkens vooringenomenheid tegen Beets kan men uit 'Het tweede plan' lezen de blz. 150-151, 161, 167, 172-174, 178. Hij meent, dat Beets zijn leven lang een rol heeft gespeeld. Bedoelde hij dat in de zin van Huygens: 'De wereld is 't toneel waarop wij mommen', men kon er vrede mee hebben. Maar dat doet hij niet. En dan zegt hij nog (p. 179): 'Wij die zoeken hem te huldigen door hem waarachtig te verstaan'. De aan het slot aangehaalde plaats uit Maurois, benevens diens hele boek, toont, dat men iemand ook anders kan huldigen.

Oude woorden en uitdrukkingen, bewaard in de volkstaal van de Utrechtse Vechtstreek.

1. *Stok en bal geve(n).* - De uitdrukking *iemand stok en bal geven* vinden we niet in 't *Wdb.d.N.T.* en ook niet in F.A. Stoett, *Nederl. Spreekw. enz*. Ze komt echter hier en daar in Utrecht (Vechtstr.) en Zd. Holland nog wel voor in de zin van: iemand op brute wijze, brutaalweg, plotseling voor een keuze plaatsen b.v. 'Hij *geeft* je da'lijk *stok en bal*, je kèn maar kieze-n-of-dele'. Te vergelijken is in 't oudere Fries, *De Sprekwirden fen Burmania* (ed. Brouwer-Sipma, S. 72): 'Hij ioeg (= gaf) him *kolff in baal* ijne haan (= hand)'. Voorts bij G.J. Meijer, *Oude Nederl. Spreuken enz*., blz. 61: 'Hy ghift hem *stock en vereken in de handt*'.

De uitdrukking is ontleend aan een balspel, kolfspel, waarbij men de stok, de kolf, naar de bal wierp, als men niet verder kon of wilde spelen m.a.w. de beide spelbenodigdheden tezamen aan een ander overgaf. De oorspronkelijke zin komt in de Vechtstreek soms nog vrij duidelijk uit; dit moge blijken uit een voorbeeld van 't gebruik: A. heeft aan B. verzocht, iets te doen of voor hem in orde te maken. Na enige tijd zegt B., hoe hij dat doen wil. A. heeft echter enig bezwaar tegen de voorgestelde werkwijze van B. en stelt enige wijziging daarin voor, maar B. toont zich dadelijk geraakt en geprikkeld en antwoordt: ik doe 't zò en wil je dat niet, dan doe je 't zelf maar. Op die wijze heeft hij A. plotseling voor de keus geplaatst: de zaak in kwestie zelf ter hand nemen, òf die laten behandelen, zoals B. dat wil, òf ongedaan te laten. In zulk een geval zegt men: B. heeft A. *stok en bal gegeven*.

J.P. Sprenger van Eijk, *Vaderl. Spreekw.* III, blz. 89 zegt: 'Hij *geeft* hem *stok en bal* in handen: hij voorziet hem van al het nodige. Het spreekwoord wordt ook gebruikt, wanneer men met zijne partij openhartig te werk gaat, in de mededelingen der middelen, waardoor men zich zou kunnen verdedigen of regtvaardigen'. Deze uiteenzetting geldt in elk geval niet voor 't gebruik der zegswijze in de Vechtstreek (zie boven). Als synoniem van deze spreekwijze hoort men in bovengenoemd gebied ook: iemand *de enden in zijn hand geve(n)*.

2. *De gaande en kom(m)ende man*. - 'Da's voor de *gaande en kommende man'* d.w.z. dat is iets voor iemand die zo eens eventjes komt binnenlopen, dus niet voor speciaal genodigden. Vgl. C. Everaert, *Spelen* (ed. Muller-Scharpé, blz. 172 vs. 121: 'Twaere noot ... dat wy alle nyeuwe liedekens consten naer de begheerte *vanden ghaende man*'.

2*a. Gaande make(n).* d.w.z. Opmerkzaam op iets maken, aan de gang maken; prikkelen tot iets wat minder gewenst wordt, b.v. 'Je wil niet, dat Klaas chauffeur wordt, maar je het 'em zelf *gaande gemaakt*, deurdat je 't veuls te veul over auto's het'. Vgl. Th. Asselijn, *Kraambed van Zaartje Jans*, blz. 277: 'Isser de hiele stad niet van *gaande gemaakt*'. In de 17de eeuw ook ik '*gaende zijn*' b.v. bij J. van Paffenrode, *Gedichten* (ed. 1676), blz. 67: 'als ik *gaende ben*, soo en hout mijn gramschap geen rooy' (= maat). Zie ook Joh. van Beverwijck, *Van de Wtnementheyt des Vrouwelicken Geslachts* (1639). (C. Boy, *Op de titelplaet*, blz. 1): 'Dat heeft my opgeweckt en *gaende* mé *gemaeckt* tot dichten'. [Zie verder *Wdb.d.N.T.* IV, 94].

3. *Uithalle(n).* - In bovengenoemd gebied, de Utr. Vechtstreek, verstond men, tot in 't begin van deze eeuw, onder '*uithalle(n)*': een zelf-

geslacht stuk vee (koe of schaap) in 't klein verkopen en thuis bezorgen.

Voorheen gebeurde het nog al eens, dat de belastingambtenaren, de kom-miezen, een koe die door een slager gekocht en aangegeven was, '*naderden*' (of: '*benaderden*') d.w.z. aan zich trokken tegen betaling van de door de slager met het oog op de belastingheffing aangegeven waarde, die zij te laag achtten. Deze ambtenaren verkochten dan gewoonlijk het vlees van zulk een 'benaderde' of 'genaderde' koe en detail. Ook dit heette '*uithalle(n)*'.

't Grondwoord van dit verbum is 't substantief *hal* in de zin van: overdekte galerij, waarin men zijn waren, speciaal *vlees*, ten verkoop uitstalt. Kiliaen geeft: '*halle*. Taberna: domus mercium', en '*halle. Spijs-merckt*. Macellum, macellaria taberna'. Zulke '*vleeshallen*' had men in verschillende steden; tot in 't begin dezer eeuw bestond er ook te Utrecht een tussen Voorstraat en Jansveld, veelal '*'t vleeshuis*' genoemd.

't Is dus licht te verstaan, dat '*hallen*' daar speciaal de zin kon krijgen van: *vlees verkopen*, en hiermee is de betekenis van *uithallen* duidelijk. 't Adverbium '*uit*' dient hier ter versterking van 't verbale begrip '*hallen*'.

4. *Schietschuit*. - De jongste bewijsplaats die 't *Wdb.d.N.T.*, XIV, 598, opgeeft voor dit substantief is van 1809. Ik kan hier aan toevoegen, dat dit woord tot aan 't *einde van de vorige eeuw* in Amsterdam, Utrecht en de gehele Vechtstreek gebruikt werd in de zin van: *veerschuit* van Utrecht op Amsterdam, die 's nachts langs de Vecht vervoerde, wat men nu 'snelgoed' noemt. W.A. Winschooten, *Seeman*, blz. 229, zegt daaromtrent: '*Schieschuit*, sommige noemen die een *schietschuit*, om dat zij snel in het voortschieten is: sulke schuiten in het besonder siet men tot Amsterdam, en werden genaamd, Uiterse (d.i. Utrechtse) schieschuiten, deese sijn het, die als Uiterse marktschuiten sijn, enz.'.

Tengevolge van nieuwe mogelijkheden in 't snelverkeer, zowel te land als te water, is 't woord '*schietschuit*' in genoemde streek thans, met de vaartuigen zelf, geheel verdwenen.

Daar Winschooten in de eerste plaats '*schieschuit*' opgeeft, doet zich de vraag op, welke vorm, *schieschuit* of *schietschuit*, de oudste is. Bij '*schieschuit*' zou men kunnen denken aan 't eerste lid van 't adverbium *schielijk*, dus aan eventueel verband met *(ge)schieden* en *schichtig* [Zie Franck-Van Wijk i.v. *schielijk*]. Daar echter G.J. Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal*, 892, het woord alleen opgeeft als '*schietschuit*' en deze vorm ook de enig gangbare was in 't bovengenoemde Utrechtse gebied, zullen we wel moeten concluderen, dat de samenstelling *schietschuit* de oorspronkelijke is, waarvan het eerste lid de stam is van *schieten* in de zin van *snel voortgaan*. 'Schieschuit' bij Winschooten hebben we dan te beschouwen als een jongere assimilatie-vorm.

5. *Hennig of trent* = In de buurt, dichtbij, b.v. 'Hè-je een spaai (= spade) voor me?' - 'Ja, der zel-der hier *hennig of trent* wel een staan, kijk maar is'. *Hennig* is een afleiding, met Umlaut van de *a* en assimilatie van *nd* tot *nn*, van *hand*. Vgl. Mnl. *hende* [*Mnl. Wdb.* III, 327], Ofri. *heind*, Nfri. *hein*. 't Fries heeft thans nog '*hein noch omtrent*' b.v. bij W. Dijkstra, *De Fryske Tyl Ulesp.*, 207: 'Ik wist wol, wy wieren dêr op in strjitwei, dêr 't men in ûre gean kin, sûnder dat men *hein noch omtrent* in hûs bynei'. Vgl. G.J. Boekenoogen, t.a.p. 315 (hen).

De Umlautsvorm van *hand* ontmoeten we waarschijnlijk ook in de uitdrukking: *henneweg* of *denneweg* (Vechtstr.) d.w.z. hierheen of daarheen b.v.

‘Hij kan nie' *henneweg* of *denneweg*’ d.w.z. hij kan noch voor- noch achteruit, noch links noch rechts.

6. *Demme(n)*. - Bij Franck-Van Wijk (Etym. Wdb.) vinden we i.v. *dempen* de opmerking: ‘Voor (een sloot) *dempen* zouden we *demmen* (van dam) verwachten. Wsch. bestond dit uit het Mnl. niet bekende ww. van ouds althans in de fri. getinte taal van Holland’. Dat dit vermoeden van Franck vrijwel juist geweest is, blijkt uit 't feit, dat in de Utr. Vechtstreek (Loenen, Vreeland, Loenerveen, Mijnden, Breukelen) het verbum in de volkstaal werkelijk *demmen* luidt: b.v. ‘Deuze sloot zelleme *demme* motte’.

De taal van dit gebied draagt nog 't karakter van een fri-holl. Overgangs dialekt. Ook in 't oudere Oostelijk-Nederlands komt de vorm ‘*demmen*’ voor, b.v. in het *Sehverder Landregt* (1529), uitg. H.O. Feith, blz. 16: ‘Wel (= wie) den anderen syne wateringe ofte sloten toe *demmet* ... die brect (= verbeurt) vyfftyn marck’. [Zie verder Wdb.d.N.T. III, 2, 2265 en 2397].

7. '*t Staat nie' voor z'n kop geschreve(n)*.- Deze uitdrukking vinden we niet bij F.A. Stoett in zijn *Nederl. Spreekw. enz*. De betekenis van deze zegswijze is: hoe iemands innerlijk wezen is, kan men aan zijn uiterlijk niet zien, of: aan iemands uiterlijk is niet te zien, wat hij denkt, bedoelt, of in 't verborgen doet. We vinden ze bij Sam. Coster, *Spel van Tüsken vander Schilden*, vs. 508: ‘Hoe 't (nl. het geld) gewonnen is, staet juyst *voor haer voorhooft niet geschreven*’, en bij E. Wolff en A. Deken, *Will. Leevend* (1784), IV 338: ‘Ja, wijf, het *staat* elk *niet voor de kop geschreven*, hoe het met zijn Geloof zit’.

In de laatste vorm leefde de uitdrukking een halve eeuw geleden nog in de Utr. Vechtstreek (zie boven). Onder de oudere bevolking hoort men deze spreekwijze nog wel een enkele maal.

8. *Schavenakke(n)*. - Het *Wdb.d.N.T.* 14, 175 geeft het verbum, *schaver-nakken* alleen in de bij Kiliaen vermelde betekenis van ‘parasitari’.

In de Utr. Vechtstreek komt het werkw. in de vorm *schavenakke* sporadisch nog voor in de betekenis van: smalend over iets of iemand spreken; iemand steken onder water geven. In een dergelijke opvatting vinden we in 't Mhd. en 't Mnd. *schavernacken* (= honen, bespotten). [Vergl. 't Mhd. substantief *schavernac, schabernac* (= hönender, neckender Streich); Mnd. *schavernak* (= hoon, spot)].

9. *Rijze(n)*.- In genoemd Utr. gebied (Vreeland, Loenen, Loenerveen) leefde een halve eeuw geleden nog de uitdrukking: *iets in zijn oor late(n) rijze(n)*, in de zin van: iets wel horen, maar er geen nota van nemen b.v. aan een geuite wens niet voldoen: ‘,'k Heb 't 'm wel tweemaal gevraagd, maar hij het 't *in z'n oor late rijze*’. Thans hoort men 't er niet meer. *Rijzen* had hier nog de oude zin van dalen, zakken, wegzinken. [Vgl. voor 't Vlaams o.a. J. van Beers, *Rijzende* Blaren d.i. afvallende bladeren].

10. *Verlegge(n)*. - In de oudere taal had dit verbum soms de betekenis van: afdanken, verstoten, *verwerpen*. Vgl. *Mnl. Wdb.* 8, 2004 en bij P.C. Hooft: ‘De Staaten, hebbende... getuyght, hoe wee het hun deede zoo loflijk eenen Vorst te *verleggen* enz.’, en de oude spreuk (J.G. Meijer, *Oude Nederl. Spreuken* enz. blz. 97: ‘Een ley (= lui) peert en is niet *verlegghens* weert, het bringt synen meester thuys’ (d.w.z. Men moet een lui paard nog niet *afdanken*, het brengt zijn meester immers thuis). Vgl. voor 't Vlaams:

L.L. de Bo, *Westvl. Idioticon*, II, 1277. In een nog verder gespecialiseerde betekenis wordt 't werkw. in Utrecht (poldergebied) gebruikt in de uitdrukking: ''*t kalf verlegge(n)*' d.w.z. veel te vroeg kalven van een koe (abortus) b.v. 'die koei het z'n kalf *verlege*' (= verlegd). Ook Herman de Man, *Het wassende Water*, blz. 90, gebruikt deze spreekwijze: 'Nooit heeft zoo'n koeigie der vrucht *verlegd*'.

11. *Schevieligheid*. - In bovengenoemd Utr. gebied (Vechtstreek) hoort men dit substantief nog wel in de zin van kattekwaad, baldadigheid, straatschenderij b.v. '*schevieligheid* uithale'. Ook in Oostel. Brabant, de Neder-Betuwe en de Bommelerwaard leeft 't woord nog in de vorm *sch(r)avierigheid*. [Zie A.v.d. Water, *De Volkst*. i.h. *Oosten* v.d. *Bommelerwaard*, blz. 129; *Onze Volkstaal*, II, 104]. J. Vercoullie geeft in zijn *Bekn. Etymol. Wdb.* i.v. *schavielen* ook de betekenis: wegkapen en bij L.L. de Bo, *Westvl. Idioticon*, II, 977 wordt '*schaveel*' opgegeven in de zin van: slordig gekleed vrouws persoon en *schandaal*. (Vgl. W. à Winschooten's *Seeman*, blz. 224 en *Wdb.d.N.T.* XIV, 312).

12. *Bouwmaan*. - In 't *Wdb.d.N.T.* wordt deze samenstelling niet opgegeven. In de Utr. Vechtstreek verstond men onder de '*bouwmaan*' een halve eeuw geleden de *volle maan in September en October*. De maan komt in die tijd niet elke dag een uur later op dan de vorige, maar vrij wat minder. In Drenthe spreekt men van *bookweitenmoan(e)* wegens 't volksgeloof, dat vooral door deze volle maan de boekweit rijpt. [Zie: J. Bergsma, *Wdb. bev. Drentsche Woorden* enz., blz. 58]. Hierin vinden we tevens de verklaring van de samenstelling *bouwmaan*, die dus de zin heeft van: volle maan die gunstig is voor de 'bouw' d.i. de verbouw en de oogst van de veldvruchten.

13. *Mit duvels geweld*. - Deze uitdrukking die o.a. voorkomt in de Utr. Vechtstreek, missen we in 't *Wdb.d.N.T.* De zin is: met alle kracht, uit alle macht b.v. 'dat gaat daar *mit duvels geweld*'. De spreekwijze wordt vooral gebruikt in betrekking tot de activiteit van iemand die er zijn zinnen op gezet heeft, iets te bereiken, een plan door te zetten. Vgl. E. Wolff en A. Deken, *Will. Leevend*, IV, 336: 'en ik wil *met satans geweld*, dat de jongen ook naar mij hieten zal'; en IV, 338: ik wil *met satans geweld* mijn eigen Rijnschen-Wijn gebruiken.

Groningen.
CHR. STAPELKAMP.

Bladvulling.

De gedachte, door Slauerhoff in zijn gedicht 'Columbus' (Verz. Ged. I 342) neergelegd:

> Hij wist, zonder berichten en bewijzen,
> Het nieuwe werelddeel te liggen aan
> Een verre kim, en anders zou 't verrijzen
> Tijdens zijn nadering, diep uit de' oceaan.

zou afkomstig kunnen zijn uit Schiller's 'Columbus':

> Immer, immer nach West! Dort musz die Küste sich zeigen,
> Liegt sie doch deutlich und liegt schimmernd vor deinem Verstand.
> Traue dem leitenden Gott und folge dem schweigenden Weltmeer!
> Wär' sie noch nicht, sie stieg' jetzt aus den Fluthen empor.

Slauerhoff's visie op de Columbusfiguur stemt overeen met die van Jacob Wasserman: ‘Christoph Columbus, der Don Quichote des Ozeans’ (zie ook diens naschrift).

P. VAN DER MEULEN.

Hypercorrecte sj of incorrecte s.

Toen in 1934 door Minister Marchant bij het onderwijs de spelling werd ingevoerd, die sedert, in België in 1946, in Nederland in 1947, in hoofdzaak de officiële spelling is geworden, heeft het woord dat tot dan toe werd gespeld *marsch* '(militaire) tocht te voet', moeilijkheden veroorzaakt. De regel, luidende '*sch* wordt alleen daar geschreven waar de *ch* gesproken wordt', veranderde *barsch, barsche* in *bars, barse*. Volgens velen stond het woord *marsch*, meervoud *marschen*, gesproken *mars, marsen*, daarmee geheel op één lijn, en aan de spelling volgens de nieuwe voorschriften was dus voor die velen geen twijfel mogelijk. Er bleek evenwel ook een groep te zijn die *marsj, marsjen* sprak, en sommigen onder die *sj*-mensen waren van de correctheid van hun uitspraak zozeer overtuigd, dat ze de andere uitspraak even 'slordig' achtten als bijv. *pluus* voor *pluche* of *mets* voor *match*. Die waardering moest zich dus o.a. laten welgevallen een nu overleden *mars*-gezind hoogleraar in Nederlandse taalkunde, die in een korte handleiding voor de nieuwe spelling argeloos had laten voorkomen het woord *dagmar - en* in een oefening waarboven stond: 'Vul in *s, ss, sch* - of *ssch*', geen ogenblik vermoedende dat *dagmar - en* voor een verstandige leerling een geniepige valstrik zou kunnen zijn, onbehoorlijk geniepig omdat de *marsj*-complicatie in de regel niet was voorzien. Anderzijds meende de *mars*-partij, dat de uitspraak *marsj* precieuze frans- of duitsdoenerij was, eventueel voortgekomen uit militaire kringen, waar immers ook het kommando *halt* met de 'vlakke' pruisische *l* wordt gesproken. Niemand onder de *mars*-mensen ging, meen ik, zover dat hij het beschavingspeil van de *marsj*isten omlaagdrukte tot dat van eenvoudigen, die *corset* hyperfrans tot *korsjet* maken.

Die wederzijdse waardering daargelaten, er wàs een moeilijkheid. Kon men niet zeggen dat in het De-Vries-en-Te-Winkelse *marsch* 'de *ch* gesproken' werd zoals in *scheef, beschermen, verschuiven*, het ging toch ook niet aan, gegeven de in feite voorkomende uitspraak *marsj*, het geval *marsch* zomaar op één lijn te stellen met *barsch, visch* e.d. Die moeilijkheid is toen door overleg tussen belanghebbenden opgelost in deze zin, dat beide uitspraken orthografisch werden gehonoreerd door invoering van twee schrijfwijzen *mars* en *marche*, welke laatste, gekozen omdat *marsch* verwarrend zou kunnen werken, aansloot bij *marcheren*, een woord waarbij niemand aan de *sj* twijfelde.

Lang na deze vreedzame oplossing van het kleine conflict hoorde ik de uitspraak *marsj* voor een ander woord, dat ook De Vries en Te Winkel al als *mars* spelden, en dat in de samenstelling *marskramer* algemeen bekend is. De spreker was iemand die als bespeler van het nederlandse taalinstrument nu niet de eerste de beste is, iemand die één, en niet meer dan één, zeer bijzondere dichtbundel op zijn naam heeft staan, en bovendien als hoogleraar en politicus bekend is geworden. Deze dichter-hoogleraar-politicus sprak in een onderhoud op 9 December 1948 de uitdrukking *in z'n mars hebben* twee maal onmiskenbaar met *marsj*. Het is niet te stoutmoedig, daaruit af te leiden dat hij het andere, vroeger *marsch* gespelde woord 'van huis uit' met *s* sprak, maar zich had aangeleerd dat op te knappen tot *marsj*. En aan die opknapper had dan het andere woord *mars*, dat altijd al zonder *ch* gespeld was, ten onrechte zijn deel gekregen.

Iemand die in het *mars-marsj*geschil van 1934 een overtuigd *mars*man was, zal, ziende wat een man van een dergelijke eruditie en taalbeheersing aan hypercorrectheid passeren kan, te sterker geneigd zijn aan te nemen dat

de uitspraak *marsj* = 'voettocht' is waarvoor hij het in 1934 hield, namelijk een vrij jonge herverfransing - zoal niet verduitsing - van wat in het Nederlands al lang *mars* luidde én mitsdien al in de 17e eeuw als *mars* werd gespeld, in tegenstelling tot *marcheren*, dat in dezelfde tijd bijna altijd met *ch* voorkomt.

Van enigszins andere aard, en minder emotioneel, omdat hier volkomen eenstemmigheid bestaat omtrent wat correct en incorrect moet heten, is het geval van *bros* = 'broche', dat stellig is opgekomen doordat het twee-syllabig gesproken *broche*, d.i. *brosje*, als verkleinvorm werd opgevat: vgl. De Vooys, *Ned. Sprkk.*[2], 194, noot 4. Er is geen twijfel aan: *bros* is incorrect, en de uitspraak met *sj* is netter. En zo kan het gebeuren dat ook het onschuldige adjectief *bros* 'licht breekbaar' onder het odium van incorrectheid valt, en tot *brosj* wordt opgeknapt. Zo althans kan ik alleen verklaren wat een in Utrecht gevestigde Rijksschatter zei op 26 November 1951, bij het wegen en schatten van zilver, om duidelijk te maken dat zilver met ander metaal gelegeerd moet worden om geschikt te zijn voor verbruiksvoorwerpen: 'Kijk, als U een zuiver zilveren lepel in Uw handen neemt, dan breekt U hem door; dat is *brosj*'.

C.B. VAN HAERINGEN.

Een verhandeling over scherp en zwak gesneden klinkers uit de zestiende eeuw.

Een actuele kwestie was in de zestiende eeuw de uitspraak van Grieks en Latijn. In de strijd hierover liet ook Erasmus zich niet onbetuigd. Te Mechelen verdroot het Antonius Sexagius, dat het Latijn in zijn stad zo slecht werd uitgesproken. Daarom schreef hij in 1576 zijn *Orthographia Belgica*[1)], een boekje dat te veel ingrijpende veranderingen in de spelling voorstelde om in zijn tijd succes te hebben, maar dat het nageslacht een duidelijke beeld geeft van het toenmalige Mechels.

Merkwaardig modern doet zijn beschouwing over de klinkers-medeklinkers op of bij het eind van lettergrepen aan.

In onze tijd kent men de opvatting van Sweet, Jespersen, Sievers over gedekte resp. scherp gesneden en ongedekte resp. zwak gesneden vocalen, welke opvatting door gezaghebbende deskundigen te onzent wordt gedeeld. (De Vooys, Nederlandse Spraakkunst; Schönfeld, Hist. Gramm. laatste druk).[2)]

De benaming 'scherp en zwak gesneden' is van Sievers. Maar zoals Columbus vergeten voorgangers heeft gehad bij de ontdekking van Amerika, zo heeft Sievers zijn voorloper gehad in de Nederlander Sexagius, die in zijn Ortho-graphia reeds de termen 'afsnijden', 'plotseling afbreken' en synoniemen gebruikt bij de behandeling van deze materie. Het is begrijpelijk dat hij daarbij met het Latijn voor ogen, de benamingen 'kort' en 'lang' niet loslaat. Hier volgt in 't kort iets van zijn beschouwing (Leuv. Bijdr. III pag. 206-219):

Als een klinker verkort moet worden, kan dit op geen andere manier geschieden dan door snelle toevoeging van de consonant die hem volgt, zodat deze

1) Uitg. L. Goemans: Antonius Sexagius; De Orthographia Linguae Belgicae in Leuvensche Bijdragen III, 1899, pag. 167-245.
2) Voor dit moeilijke onderwerp Prof. van Haeringen: Jb. Kon. Ndl. Ak. v. Wet. 1945-46, pag. 227; Nieuwe Taalg. XLVI pag. 13, 14. P.C. Paardekooper N.T. XLII, pag. 232 vlg. en 290 vlg.

plotseling de klank van de voorafgaande vocaal afbreekt en op deze wijze moeten wij een korte vocaal van een lange onderscheiden. Als ge deze regel in acht neemt bij de eerste lettergreep van het woord casa (om één voorbeeld uit vele te noemen) en ge tracht de klank van de vocaal zo snel mogelijk door onmiddellijke toevoeging van de volgende consonant te sluiten of te verkorten, dan zult ge een klank horen alsof er cassa geschreven stond; niet dat er inderdaad sprake is van een gegemineerde consonant, maar omdat het niet anders kan, of een cons. die de klank van de voorafgaande vocaal zo snel mogelijk afbreekt, oefent zulk een kracht op die vocaal uit, dat de cons. aan de voorafgaande vocaal niet minder dan aan de volgende schijnt vast te kleven (conglutinata videatur). Indien ge daarentegen ca in casa lang wilt uitspreken, moet ge juist andersom de eerste vocaal van de consonant die haar volgt zoveel en zo ver mogelijk verwijderen en scheiden (remotissime diducere et seiungere), opdat de medeklinker onder geen voorwaarde haar klank afbreekt; als ge dit doet in casa, zult ge een klank horen alsof er geschreven was caasa of desgewenst caaasa. Een andere wijze van verkorten resp. verlengen kan men niet bedenken.

S. geeft dan een groot aantal voorbeelden in de moedertaal als bac-backen, val-vallen, meervouden en vormen van werkwoorden om aan te tonen, dat ‘korte’ syllabe kort blijft bij toevoeging van een lettergreep (hij vergeet helaas woorden als dag, dal enz.) en hoe Latijnse woorden in zo'n geval uitgesproken moeten worden; moet een vocaal kort zijn, dan moet hij door toevoeging van de volgende letter (hetzij vocaal, hetzij cons.) worden afgesneden (incidatur). In vide b.v. waarin de eerste vocaal kort moet gezegd worden, dient men er voor te zorgen dat aan i terstond de volgende cons. wordt toegevoegd, zodat men niet anders opmerkt dan dat die cons. onverbrekelijk met haar verbonden is (adhaerens conglutinataque), zoals wanneer wij zeggen bidden; alsof in plaats van vide vidde geschreven stond. In vîdi evenwel moet ge u er, zoveel in uw macht is, voor hoeden de lengte van de vocaal lichtvaardig af te breken en af te scheuren door de volgende cons., maar de volle kracht van die cons. moet ge werpen op de volgende lettergreep.

Aldus zet S. met al of niet ‘afsnijden’ en een keur van synoniemen zijn standpunt uiteen.

K. KOOIMAN.

Sint Andries in ‘De Spiegel der Minnen’ (Vers 2883).

Terecht wordt ‘De Spiegel der Minnen’ door Colijn van Rijssele, in de dissertatie van Mej. M.W. Immink (1913) geprezen als burgerlijk drama, dat in onze letterkunde der zestiende eeuw een zeer bijzondere plaats inneemt, daar het 't enige ernstige stuk is, waarin de gegoede burgerij zonder allegorische vermomming optreedt. De dichter behandelt een gebeurtenis, die, nar hij beweert, kort tevoren in het Zeeuwse Middelburg, zou hebben plaats gehad. Uitgegeven door Coornhert volgens een ‘oud versleten boeksken’ mag men aannemen, dat het stuk dateert van een aantal jaren vóór 1561, toen Coornhert het liet drukken in zijn eigen drukkerij, die hij met Jan van Zuren te Haarlem had opgericht. Geen bewonderaar van de rederijkers over het algemeen, moet Coornhert Colijn's werk toch wel bijzonder geapprecieerd hebben, dat hij zoveel zorg aan de uitgave besteedde, als dienend tot ‘vermakelijk onderwijs’ aan de jeugd, om haar te behoeden tegen onverstandige liefde.

Al lijkt mij Dr. Knuttel in zijn ‘Rederijkers Eerherstel’ overdreven lof toe te kennen aan Colijn's dramatisch werk, omdat de rederijkerij zich te vaak storend opdringt in taal en opsmukking, bij een overzien van het geheel biedt de Minnespiegel toch menig aardig tafereel, dat prijzenswaardig is uitgebeeld en gevoelig is weergegeven.

In deze beschouwing zou ik vooral echter even de aandacht willen vestigen op de passus, waar Katherina besluit tot een bedevaart naar Sint Andries met haar neef:

Kath.:
.... Willet mijn vader ghedoghen,
Therte sou te willigher ter aventueren staen.

Neve:
Ick sal segghen dat wy pelgrimage gaen
Tot Sint Andries: dus weest niet onverduldich.

Kath.:
Daer ben ick een pelgrimage schuldich.

Neve:
Soo veel te betere, gaen wy te gadere
Consent nu nemen aen uwen vadere,
Tot morghen vroech dat wijt bestaen sullen
Hoe dat wi te Dordrecht secreet nu gaen sullen.

Mejuffrouw Immink tekende hierbij aan: ‘Sint Andries was de naam van een fort. in 't latere Staats-Vlaanderen; nu ligt daar nog een buurtschap van dien naam. Deze plaats is waarschijnlijk van oudsher aan den heiligen Andries gewijd geweest en kan hier, ook wat de ligging aangaat, bedoeld zijn.’

Van groter belang dan de bepaling van de bedevaartplaats lijkt mij de keuze van de H. Andreas als helper in de moeilijke liefde-situatie. Hem een pelgrimage schuldig te zijn, verklaart immers Katherina. Waarom? Zij koesterde blijkbaar een bijzondere verering voor Sint Andries, en hierbij zullen wij moeten denken aan de volksgewoonte, dat Sint Andries bijzonder door huwbare meisjes om voorspraak werd aangeroepen bij de keuze van haar aanstaande echtgenoot. In de katholieke Kerk wordt de H. Andreas geprezen als de zachtmoedigste der heiligen (sanctorum mitissimus) en als zodanig gold hij als de beschermheilige der maagden en genoot hij op verschillende plaatsen verering in België en Duitsland, waar kerken aan hem waren toegewijd. Ook eigenaardige volksgebruiken houden met die verering verband. Sint-Andriesnacht (29-30 November) was in de Vogezen de tijd, dat de huwbare meisjes des nachts om twaalf uur in de tuin van de woning van de jongeman, die zij liefhadden, driemaal aan een boom gingen schudden, onder het opzeggen van een spreuk en luisterend ,of uit de betrokken woning enig geluid tot haar doordrong, want dat zou het teken zijn, dat de bewoner haar liefdesgeluk eens zou bekronen. Nauw hiermee verbonden was het volksgeloof, dat de St. Andries-dag ook voor de vruchtbaarheid van veld en tuin beslissend was, tot uiting komend in gezegden als: ‘Sint-Andries-sneeuw doet het koren wee’. Dat Sint Andreas ook door toekomstige moeders om huwelijkszegen werd aangeroepen, zoals te Antwerpen ,wijst ook op de verering, die hij als huwelijksbemiddelaar genoot.

Een en ander maakt de bedevaart van Katherina naar Sint Andries begrijpelijker.

Dr. H.H. KNIPPENBERG.

Boekbeoordelingen.

Nog steeds of weg.
Dr. A.J.J. de Witte en Drs. H.J. Dohmen: *Leerboek voor de tekstverklaring*; theoretisch deel. N.V. Uitg. Mij Parcival, Breda, z.j. Dr. P.C. Paardekooper: *Beknopte ABN-Spraakkunst*; met vragen en oefeningen en werkschrift. L.G.C. Malmberg, Den Bosch, 1953.

Met grote volharding en bewonderenswaardige vindingrijkheid wordt onderbroken gewerkt aan de oplossing van problemen, die het taalonderwijs op de middelbare school nu al zovele jaren de leraren stelt. Beide, hierboven genoemde boekjes geven blijk van die activiteit.

Het werk van de Witte en Dohmen stelt, van de derde klas af, het taalonderwijs in dienst van de tekstverklaring. Dit deel gaat vooraf aan twee (aangekondigde) delen bloemlezing met historisch overzicht. Het bevat dus meer dan de 'spraakkunst', met name doof het gedeelte dat handelt over proza, poëzie en genres. Het boek munt uit door een heldere bouw: na een inleiding over 'de taal' komen de woordbetekenis en de woordcombinaties aan de orde, gevolgd door een hoofdstuk, handelend over beider gebruik. Daarna vormt de woordkunst het onderwerp en tot besluit geeft het boek iets over de geschiedenis van het Nederlands, het Nederlandse taaleigen, waaronder klankleer en spelling en de verhouding ABN-dialecten. Maar meer nog dan door de overzichtelijkheid munt het werk uit door de wijze, waarop de onderwerpen met de leerlingen worden behandeld. Het heeft een beschouwelijke inslag, waarbij levendigheid en speelsheid van geest diepzinnigheid uit de buurt van zwaarwichtigheid weten te houden. De auteurs zijn er op uit met de leerlingen samen de onderwerpen te bekijken zonder dat zij vervallen tot de onechtheid van het neerbuigend zoetelijke dat zoveel dierbaar 'werken met kinderen' aankleeft. De schrijvers zijn goede jeugdleiders op het gebied van taal en literatuur. Zij hebben hun paedagogie niet alleen geleerd, ze zijn opvoeders van nature, indien niet tevens door een praktijk zowel buiten als in de school uitgeoefend. Dat blijkt uit de manier waarop zij de kinderen leiden op nieuwe terreinen èn uit de voorbeelden die zij geven van de verschijnselen. Modern wetenschappelijke termen schuwen zij niet; er wordt niet mee gepronkt, ze worden niet als nieuwe leuzen geproclameerd, maar eenvoudig verklaard en gehanteerd. Zozeer zijn voor de auteurs taal en leven één, dat hun boekje geheel en al behoort tot de geestelijke wereld en levenskring van de schrijvers. Het is op en top een roomskatholiek werk en het bezit de sfeer van het Zuiden van ons land. Ik stel voorop, dat het boekje een ruime geest ademt (blz. 69, onderaan) en veelzijdig is in de keuze van de auteurs, waarop de schrijvers steunen of waaraan zij hun voorbeelden ontlenen. De jeugd wordt opgewekt later Verlaine en Baudelaire niet te negeren, Vestdijks 'De Glanzende Kiemcel' wordt dankbaar als bron gememoreerd en zijn romans blijven niet onvermeld. Zowel om deze brede kijk als om de 'zuidelijke' sfeer zou ik dit boekje buiten de kring van de schrijvers graag gebruikt zien. Op niet-katholieke scholen zou een dergelijke confrontatie - die overigens spraakkunst en behandeling van literaire verschijnselen te buiten gaat - de leerlingen een Nederlandse realiteit levend voor ogen stellen. Een bezwaar is echter, dat bij deze onscheidbaarheid van leven, taal en literatuur de makers van het boekje een te argeloze 'vanzelfsprekendheid' vertonen

van uitgangspunten en gedachtenreeksen, welke principieel niet ter discussie kúnnen komen. Zo b.v. het hoofdstuk: Schema van de onderwerpen waarover een geschrift kan handelen, welk schema ik bovendien als zodánig ongeschikt vind, ondanks de paedagogische reserve op blz. 65, onderaan. De voorbeelden zijn tevens van deze vanzelfsprekendheid doortrokken: (blz. 60) Er bestaan vele g o d s d i e n s t e n en in het Christendom zijn er naast de R.K. kerk vele andere k e r k e n ; (blz.32) de Kerk is Christus' Lichaam; de koningin is het hoofd van de Staat, de Paus is het hoofd van de Kerk. Dergelijke 'vanzelfsprekende' uitspraken vinden we ook op blz. 17 (De mens die in God zijn vertrouwen stelt....), blz. 31 ('gewone' levenswijsheid tegenover religie) ,blz. 32 (het zondig lichamelijke), blz. 73 (de dingen zoals ze in werkelijkheid zijn) enz. Door enkele toevoegingen of iets andere formuleringen zouden de auteurs dit bezwaar hebben ondervangen zonder in een lauwe allemansbewering terecht te komen.

Ik heb over dit punt enigszins uitgeweid, omdat m.i. de opzet van de schrijvers hun werk een levensechtheid heeft verleend, die de jonge mensen kan behoeden voor de gedachte, dat taal en literatuur buitenissigheden zijn, waarmee de school kwelt. Daarom wens ik hun boekje een bredere lezerskring toe dan nu mogelijk is.

De behandeling van de poëzie en het proza is voortreffelijk. Jammer, dat op blz. 95 van Marsmans gedicht 'Delft' wordt gezegd, dat er zo weinig rijm in te herkennen valt! Dit gedicht zou zich juist bij uitstek hebben geleend om attent te maken op de veelzijdigheid van het rijm door de combinatie van eind-, binnen- en beginrijm, waarvan het wemelt. Maar in het algemeen is de keuze van de fragmenten uitstekend.

Weldadig doet aan, dat de Witte en Dohmen de spraakkunst alleen aan de orde stellen in zoverre hij dienstig is om taalbeheersing te vergroten. Zo geven ze van de woordsoorten niet meer dan wat daartoe helpt. Ik vraag me alleen af wat de schrijvers als leraren aan spraakkunst behandelen in de eerste en de tweede klas!

En hiermee kom ik tot de spraakkunst van Dr. P.C. Paardekooper. Zijn schoolboek heeft met het vorige gemeen, dat de aanpak, de manier om de kinderen tot het onderwerp te brengen, fris en origineel is. Het is een levendige, dikwijls geestige en bizonder duidelijke spraakkunst. De schrijver gaat van de vormcategorieën uit en geeft dus een indeling van de woordgroepen op grond van de vorm. Woordsoorten en zinsdelen krijgen zodoende hun uitvoerige theoretische behandeling, waarbij de auteur terecht niet voor nieuwe inzichten terugschrikt. Het bijbehorende werkschrift is ingericht naar een methode van zinsontleding - de delen op bepaalde wijze onderstrepen - waarbij de hele zinsstructuur zichtbaar blijft, zodat de zin voor de leerlingen niet in losse brokjes uiteenvalt. Principieel en praktisch is deze methode juist; hetzelfde kan m.i. ook worden bereikt door onderstreping in kleuren, wat bovendien een activiteit met zich meebrengt, die op 12, 13-jarige leeftijd niet te versmaden is.

De spraakkunst van Paardekooper laat ons echter toch nog met de vraag zitten: welke waarde heeft de theoretische behandeling der vormproblematiek voor de worsteling van de kinderen naar een hoger taalniveau? Wordt hun taalbeheersing hierdoor bevorderd? De schrijver veronderstelt, dat de kinderen wel iets meer zullen willen weten van een levensverschijnsel, dat zozeer henzelf en hun volk eigen is (blz. 13), dat ze meer belangstelling zullen krijgen voor het taalverschijnsel zelf en tenslotte van de fundamentele waarheid

doordrongen zullen worden ‘dat de taal een *gegeven iets* is, dat voorzichtig en met eerbied benaderd dient te worden’ (woord vooraf). Ik betwijfel ernstig of dit met kinderen van de eerste en tweede klas op deze wijze bereikt kan worden. Natuurlijk is het mogelijk op de aardige en boeiende manier, die Paardekooper eigen is, zulke vormkwesties met de leerlingen te bespreken en ze steken er ook wat van op. Maar op z'n best maken zij zich daarbij een, voor die leeftijd, zekere interessante kennis eigen, die echter weinig te maken heeft met het proces der taalbeheersing, dat zich in henzelf afspeelt en dat door de leraar Nederlands bevorderd kan worden. Het is niet toevallig, dat Paardekooper, na de proloog met het aardige Sophoclesje, bijna niet meer van de kindervragen uitgaat. Hij heeft zichzelf en de leraar immers de rol toebedeeld van de boeiende popularisator van taalwetenschap. Hij daalt af naar de kinderen; bij zijn methode is het niet mogelijk van de taal van het kind uitgaande het te leiden naar een iets hoger niveau.

Paardekoopers spraakkunst stelt ons opnieuw voor het probleem, dat er in de lagere klassen een grammatica dient te komen, die zich in de eerste plaats bezig houdt met de problemen van de mondelinge en schriftelijke taalbeheersing op 12, 13, 14-jarige leeftijd. Dat zijn in hoofdzaak de mogelijkheden van de zinsbouw en de woordbetekenis, de spelling, het lezen en het voordragen uitspraak, accent, enz.). Ook Paardekooper geeft stof, die in de hogere klassen thuis hoort. Zijn boek overtuigt ons opnieuw, dat er op de middelbare school twee soorten spraakkunsten zouden moeten zijn: *a*. voor de eerste en tweede klas een grammatica als ik hierboven aanduidde; *b*. een spraakkunst, die de taal behandelt, min of meer op de wijze en in het bredere verband zoals de Witte en Dohmen dat doen. De zaak waar het om gaat: bevordering van de taalbeheersing, d.i., naar de woorden van Langeveld in ‘Taal en Denken’: bij het abstracte denken kunnen beschikken over de abstracte middelen van de taal - die bevordering blijft voorlopig didactisch en methodisch een probleem. Paardekooper heeft bewezen, dat een spraakkunst op begrijpelijke, boeiende wijze geschreven kan worden, maar hij verschietz z'n kruit voor een te jeugdig publiek. Gewapend met zijn inzichten en levendige stijl zou hij een spraakkunst voor de hogere klassen moeten maken. De Witte en Dohmen hebben taal en literatuur laten leven. Met zulke schoolboeken zijn we op weg naar het door allen verlangde doel.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

A. de Vin, *Het Dialect van Schouwen-Duiveland*. - Dissertatie Leiden; Assen 1952. - XV en 103 bladzijden.

Na het proefschrift van Dr. Landheer over het Flakkees, besproken *NTg.* XLV, 118 vlg., is dat van Dr. de Vin gekomen over het dialect van Schouwen-Duiveland. Er is overeenkomst en er is verschil. De eigenlijke grammatische beschrijving bestaat bij beiden uit een klank- en een vormleer, maar de klankleer van De Vin is beknopter dan die van Landheer, ten dele omdat De Vin weinig of niet doet aan fonologische beschrijving, die bij Landheer een aanzienlijke plaats beslaat. Landheer stelt een syntaxis in uitzicht, De Vin niet. Daarentegen bevat het boek van De Vin de geografische situering van het dialect, die Landheer om financiële redenen nog achterwege moest laten. Voorts beloven beiden een woordenlijst. En bij beiden heeft de lezer het veilig gevoel van deugdelijk te worden voorgelicht door iemand die het dialect

kent: een niet te onderschatten voordeel van zulke dialectologische publicaties.

De klankleer van Dr. de Vin is ingericht volgens het historische schema met de westgermaanse klanken als uitgangspunt. In de afdeling vocalisme verdient waarderende vermelding de afzonderlijke behandeling van de 'imitatievocaal' *ô*, waarmee het dialect zijn autochthone *ae* wat naar de beschaafde *aa* toe opwerkt. Als *bie* '(honing)bij' in § 19, en evenzo in § 72, onder de woorden met wgerm. *î* staat, is de auteur vermoedelijk te veel onder de invloed van het algemeen-ndl. *bij* geraakt. Om begrijpelijke redenen is de behandeling van het consonantisme minder uitvoerig: het is een verzameling van min of meer interessante bijzonderheden. Misschien had de behandeling wat systematischer gekund. Het is bijv. eigenaardig dat *ferweal* 'fluweel' in § 32a onder dissimilatie, en in § 39 onder metathesis wordt genoemd.

In de vormleer is de behandeling van de meervoudsvorming zeer zorgvuldig, hetgeen niet uitsluit dat de lezer soms met de auteur van mening kan verschillen of een formulering minder gelukkig achten. Als de pluralia op *-(e)s*, van het type *redes, bodes, ziektes* in § 45, 3 geacht worden niet tot het 'AB' te behoren, dan zullen velen die zichzelf tot de 'AB'-sprekers rekenen, dat vonnis rijkelijk streng vinden, maar ook degenen die het in deze waardering met Dr. de Vin eens zijn, zullen zich verwonderen, als ze onmiddellijk daarop, in § 45, 4 lezen: 'Als we dus [spatiëring van mij] in heden of verleden.... meervoudsvormen op *-ns* aantreffen, moeten we stellig invloed van de algemene [weer spatiëring van mij] (schrijf)taal aannemen.' - Van *peejen*, meervoud van *pee* 'biet', is het, in § 47e, wat veel gezegd dat het de mnl. meervoudsvorm (die immers *peen* luidde) 'nog ongeschonden heeft bewaard.'

Waardering verdient ook § 51, die het gebruik van *den* bij oude masculina beschrijft. Dr. de Vin deelt niet mede of het oude genusverschil van masculinum en femininum zich ook nog afspiegelt in het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden.

Na de systematische grammatische beschrijving volgt een hoofdstuk over 'verschillen tussen Schouws en Duivelands' en 'plaatselijke eigenaardigheden'. Een onderafdeling daarvan, getiteld: 'Relictvormen in Schouwen-Duiveland?', is over het algemeen belangwekkend en overtuigend. Niet overtuigend is voor mij het relictkarakter van de *oo* in *eroope* 'geroepen', en nog minder in *eproove* 'geproefd'. Dit laatste, het kennelijk jonge participium van *prŏeve* met praeteritum *prõevde*, waarschuwt, met vormen als *ejoohe* 'gejaagd' en *evroohe* 'gevraagd', voor jonge analogiewerking, die bij een werkwoord als *rŏepe* met zijn zeer uitzonderlijke praesensvocaal wel een zeer goede kans had; voorlopig zou ik in de *oo* van *eroope* evenmin iets heel ouds willen zien als in die van *edroohe* 'gedragen' of *esloohe* 'geslagen'. Daarentegen zou ik stellig contra De Vin, een relictvorm willen erkennen in *strô* 'strand' uit *strande*, te vergelijken met goerees *mò* uit *mande*: vgl. Heeroma *NTg.* XXXVI, 222. - Belangrijk is in dit hoofdstuk verder de uiteenzetting over Zieriksee als cultuurcentrum.

Het slothoofdstuk over de geografische positie van het dialect karakteriseert het Schouws-Duivelands als een noordzeeuws dialect. De al vroeger gemaakte onderscheiding tussen Noordzeeuws en Zuidzeeuws wordt door Dr. de Vin historisch gefundeerd met de administratieve indeling tussen Zeeland bewester en beooster-Schelde, en voorts strekt hij het taalkundig begrip 'Zeeuws' verder noordwaarts uit tot Voorne-Putten, onder beroep op de oudere indeling

tussen Zonnemareland en Schoudemareland, waarvan dan het laatste de eigenlijke Scheldedelta omvatte. Hij constateert verder 'Vlaamse invloed gedurende de middeleeuwen' en een sedert het eind van de middeleeuwen steeds sterkere invloed van het Hollands, dat laatste in tegenstelling met Weijnen, die in zijn studie over 'De ouderdom en het isolement van het schouwens dialect', *Onze Taaltuin* IX, 161 vlgg., heeft betoogd dat Schouwen - Duiveland na de 13de eeuw weinig of geen invloed van buiten meer heeft ondergaan. Daarbij is op te merken dat een deel van de feiten op grond waarvan De Vin het 'isolement na 1200' ontkent, niet zozeer naar het 'Hollands' als wel naar de algemene cultuurtaal wijst, waarvan zo goed als alle dialecten in de latere tijd de invloed ondergaan.

Het hele gedegen slothoofdstuk vormt een waardig sluitstuk van het boek. De zorg en nauwkeurigheid waarmee Dr. de Vin zijn proefschrift heeft bewerkt, wekt goede verwachtingen voor de woordenlijst, die wij na deze 'voorlopige afronding', zoals de auteur het zelf noemt in de laatste paragraaf, mogen tegemoetzien.

Utrecht, April 1953.

C.B. VAN HAERINGEN.

D.J. Opperman: *Diglers van Dertig* (Nasionale Boekhandel Beperk, Kaapstad-Bloemfontein-Johannesburg 1953).

Zowel in Noord- als in Zuid-Nederland is men zich ten volle bewust van de vernieuwing en de grootse opbloei der Zuid-Afrikaanse poëzie gedurende de dertiger en veertiger jaren. Men kent de namen van de betrokken dichters, hun voornaamste bundels en hun belangrijkste verzen. Voor een algemene oriëntatie omtrent hun streven en de aard van hun werk kon men dankbaar gebruik maken van de vierde (bijgewerkte) druk van Prof. Dr. G. Dekker's *Afrikaanse Literatuurgeskiedenis* en van Dr. Rob. Antonissen's *Schets van den ontwikkelingsgang der Zuid-Afrikaanse letterkunde*. Bij beiden echter bleef, bij gebrek aan volledige gegevens, het overzicht van deze poëtische vernieuwing fragmentarisch en betrekkelijk subjectief. Een samenhangend en volledig beeld van de Beweging van Dertig gaven zij nog niet (en kònden zij nog niet geven), evenmin als een op uitvoerig onderzoek berustende ontwikkelingsschets en karakteristiek van de afzonderlijke dichters.

Thans heeft de dichter Dirk Opperman door zijn bovengenoemde boek in deze leemte trachten te voorzien. En zo iemand, dan was hij (die men de erfopvolger *par droit de talent* van de Beweging van Dertig zou kunnen noemen) daarvoor de aangewezen persoon. Zijn grondige kennis van de gehele Zuid-Afrikaanse poëzie[1)], zijn vriendschap en omgang met de Dertigers, zijn geestelijke verwantschap met hen, zijn scherpe kritische zin, zijn opmerkelijke belezenheid in de West-Europese literaturen, zijn eigen dichterschap vooral - dat alles maakte hem bij uitstek geschikt voor de hachelijke taak die hij ondernam.

Want het *is* een hachelijke taak, de geschiedenis te willen schrijven van een contemporaine literaire beweging die nog niet tot 'historie' geworden is en waarvan de dragers nog allen in leven zijn: Men kan zich zelfs afvragen, of dit a priori wel mogelijk is, althans in de wetenschappelijke zin die Opperman

1) Men zie zijn voortreffelijke bloemlezing daaruit, *Groot Vevseboek* (Nas. Boekh. Bep., Kaapstad enz. 1951).

bedoelde[1]. In het algemeen ben ik geneigd deze vraag ontkennend te beantwoorden, maar dan moet ik tegelijkertijd dit boek aanduiden als de uitzondering die de regel bevestigt. Het welslagen van deze uitzondering schrijf ik voornamelijk aan de drie volgende factoren toe. In de eerste plaats behoort héél de Zuid-Afrikaanse letterkunde (die praktisch eerst na 1900 opkomt) nog tot de contemporaine literatuur, zodat bij de studie daarvan, zoals deze in Zuid-Afrika bedreven wordt, de nadruk - en ook bij Opperman is dit zo - meer valt op het literaire dan op het literair-historische aspect. In de tweede plaats heeft Opperman bij het verzamelen van zijn materiaal de volledige medewerking gehad van alle betrokken dichters, waardoor hij de beschikking kreeg over een schat van mededelingen, manuscripten en brieven, die hem in staat stelde zowel het algemene verloop der Beweging als de achtergronden der afzonderlijke dichters nauwkeuriger te reconstrueren dan voor een latere onderzoeker waarschijnlijk mogelijk zou zijn geweest. En tenslotte: Opperman schrikt er niet voor terug, bij het formuleren van zijn oordeel over gebeurtenissen of dichtbundels, ook ten aanzien van nog levende personen voor hen onaangename conclusies te trekken, wanneer hij meent dat zulks gerechtvaardigd is - zonder daarbij echter ooit tot agressiviteit of partijdigheid te vervallen.

Het ruim 400 pagina's tellende boek begint met een onderzoek naar de *Prikkels binne die algemene situasie*. De poëtische vernieuwing van Dertig wordt hier gezien als onderdeel van de Derde Afrikaanse Beweging die inzet ‘met die oorwinning van die Nasionale Party by die algemene verkiesing van 1924 en die erkenning van Afrikaans in 1925’ (pag. 13); nu de periode van strijd voorbij is, wordt een veel wijdere culturele belangstelling mogelijk. Belangrijk is wat opgemerkt wordt over de betekenis van de samensmelting der partijen van Hertzog en Smuts in 1934, ook voor de poëzie der Dertigers: ‘Enersyds word gereken dat die tyd vir samewerking nou volkome aangebreek het: die Afrikaner geniet erkenning en sy regte is beveilig. Uit hierdie sfeer groei party van Van den Heever se werk, Elisabeth Eybers s'n en in 'n mate dié van I.D. du Plessis. Andersyds word gereken dat Hertzog te “mak” geword het, dat hy 'n “bose alliansie” gesluit en selfs “verraad” gepleeg het. Dr. D.F. Malan set dus die Nasionale Party voort. Uit hierdie sfeer ontstaan die werk van die Louws; en in die vreemde het Uys Krige gegroei tot 'n eie republikeinse ideaal’ (pag. 28). Daarnaast doen ook de herdenking van de Grote Trek in 1938, de Spaanse Burgeroorlog en de Tweede Wereldoorlog in sterke mate hun invloed gelden: ‘'n Mens kan sonder oordrywing sê dat sonder die spannings van 1936 tot 1945 van die beste werk van Van Wyk Louw en Uys Krige nie sou ontstaan het niet; dié gebeurtenisse gee ook 'n sekere kleur aan die poësie van C.M. van den Heever, I.D. du Plessis, W.E.G. Louw en Elisabeth Eybers’ (pag. 29).

Hoofdstuk II is gewijd aan de *Prikkels binne die letterkundige situasie*. Achtereenvolgens wordt de invloed nagegaan[2] van de Afrikaanse poëzie (vooral Leipoldt), de Nederlandse (de bloemlezingen van Dirk Coster, het

1) Zijn boek is oorspronkelijk geschreven als ‘proefskrif ter verkryging van die graad D. Litt. aan die Universiteit van Kaapstad’, onder de titel *Die vernuwing van Dertig in die Afrikaanse poësie*. De verwantschap van deze titel met die van Donkersloots proefschrift (*De episode van de vernieuwing onzer poëzie 1880-'94*) zal wel niet als toevallig beschouwd moeten worden.

2) Merkwaardig is de sterke invloed die telkens blijkt te zijn uitgegaan van de bij het onderwijs ‘voorgeskrewe boeke’!

kritisch werk van Antlionie Donker, vooral A. Roland Holst), de Engelse (vooral Shelley en Keats, Rossetti en Swinburne, Rupert Brooke), de Engels-Afrikaanse (Roy Campbell, ‘meer as enige Afrikaanse digter die duidelike voorloper van Dertig’) en - in veel geringere mate - de Duitse en Franse.

In Hoofdstuk III worden de *Tendensies van Dertig* besproken. Vroegste tendens is ‘'n voorliefde om die liedjie te beoefen’. Al spoedig gaat daarmee gepaard een sterke bewustwording van het eigen kunstenaarschap, ook als roeping en taak: ‘Hulle voorgangers is feitlik amateur-digters, beoefen die digkuns as stokperdjie; die digters van Dertig is in teenstelling professionele digters’ (pag. 51). Het individualisme ontwikkelt zich snel, maar weet zich bij Van Wyk Louw met het nationalisme te verzoenen op een wijze die ‘so soepel (is) en soveel van die universele (bevat) dat feitelik enige digter daarmee genoeë sal neem’ (pag. 53). Dit individualisme komt vooral tot uiting in vaak zeer intieme zelfbelijdenissen, waardoor allerlei nieuwe thema's en motieven hun intrede doen in de Afrikaanse poëzie. ‘Die vernuwing van Dertig is hoofsaaklik die beoefening van die belydenisvers in Afrikaans en alles wat daarmee geïmpliseer word’ (pag. 55); de meest geliefde vorm daarvoor wordt het Shakespeare-sonnet.

Voorbereid door deze drie hoofdstukken volgt dan in IV het *Oorsig van Dertig*: de geschiedenis van de Beweging. Wij vinden hier - steunend op een met voorbeeldig geduld bijeenvergaard materiaal, o.m. uit talloze tijdschriften, week- en dagbladen - het overzicht van ‘die hele samehang van die gepubliseerde gedigte, van die vernuwing soos hy hom literêr-histories openbaar; maar ook van die stryd om die nuwe, die verenigings, groepe en twisgeskrifte’ (pag. 59). Opperman onderscheidt drie étappen: die van de ‘Voortekens’ (1920-1932); van de ‘Deurbraak’ (1932-1942); en van de ‘Afloop’ (1942-1950). Duidelijk vallen ‘'n Randse en ook 'n Kaapse impuls’ te onderscheiden; de eerste aan de Witwatersrand (Johannesburg) met C.M. van den Heever als middelpunt, de tweede - wat later komend, minder georganiseerd, maar tenslotte in betekenis de eerste overvleugelend - in Kaapstad, met eerst W.E.G. Louw, later Van Wyk Louw als centrale figuur. Het hoogtepunt der Beweging wordt bereikt met de verschijning van Van Wyk Louws *Raka* (1941) en *Gestaltes en Diere* (1942). Daarop kan nog slechts ‘die afloop en naspel’ volgen: ‘'n Mens voel die nuwe het volkome deurgebreek en daar word nou rustig binne 'n nuwe tradisie geskep’ (pag. 79)[1)].

In Hoofdstuk V tot en met X gaat Opperman uitvoerig de ontwikkeling der afzonderlijke dichters van Dertig na, geeft hij de invloeden aan die op hen hebben gewerkt, interpreteert, karakteriseert en waardeert hij hun werk. Bijzonder geslaagd zijn de titels die hij voor deze hoofdstukken gevonden heeft; in een enkel woord vatten zij zowel een plaatsbepaling als een kenschets samen: '*n Oorgangsfiguur* (I.D. du Plessis); *Die eerste Dertiger* (C.M. van den Heever); *Die hooffiguur van Dertig* (N.P. van Wyk Louw); *Die trekvoël van Dertig* (Uys Krige); *'n Besieler van Dertig* (W.E.G. Louw); *Die vronlike aanvulling* (Elisabeth Eybers). Aan elk van deze dichters wordt een even grondige als nauwgezette studie gewijd, op grond van hun gehele oeuvre, te beginnen bij de vroegste publicaties in school- en universiteitsbladen. In aansluiting op wat in hoofdstuk II in het algemeen was opgemerkt, gaat Opperman

1) Een bijzondere rol speelt bij dit alles de naar Zuid-Afrika geëmigreerde Nederlandse dichter H.A. Mulder (Willem Hessels); zijn bespreking van Van Wyk Louws bundel *Die halwe kring* ‘bring ook 'n onverwagte vernuwing in die Afrikaanse kritiek’ (pag. 207; zie verder vooral pag. 75-76).

in het bijzonder na, welke invloeden op hen hebben ingewerkt en in hun poëzie vallen te herkennen - hetzij als navolging, hetzij als zelfstandige verwerking. Deze gedeelten zijn steeds bijzonder interessant en leerzaam; bovendien wekken zij onze bewondering voor de belezenheid van de schrijver die onmiddellijk een verwantschap opmerkt. Wij worden daardoor nog eens nadrukkelijk herinnerd aan het feit dat poëzie (en in het bijzonder de moderne) in een boven-nationale culturele gemeenschap wortelt en slechts in zoverre nationaal is als zij door vormgeving of uitdrukkingswijze aan het universele een eigen karakter verleent. In vele gevallen kan er aan de juistheid van Oppermans conclusies niet getwijfeld worden. Maar toch is hij niet *altijd* overtuigend. Te weinig houdt hij er rekening mee, dat overeenkomsten en verwantschappen - zelfs opvallende - kunnen voorkomen *zonder* dat er van rechtstreekse of indirecte beïnvloeding sprake behoeft te zijn. Daardoor laat hij niet voldoende uitkomen, dat de door hem aangewezen rapprochementen soms wellicht meer kenmerkend zijn voor een bepaalde *sfeer* dan voor werkelijke *invloed*; zijn vele vondsten verleiden hem op dit terrein tot een te schematische generalisering - die overigens niets afdoet aan de waarde van het ons ter beschikking gestelde vergelijkingsmateriaal.

Het uitvoerigste en belangrijkste hoofdstuk is uiteraard dat over Van Wyk Louw. Het is tevens de meest indringende studie die tot dusver over deze geschreven werd. In het bijzonder bij een dichter van dit formaat is het van belang, kennis te maken met het jeugdwerk - zoals het korte prozadrama *Konrad, Prins van Elsass*[1] - en daarin de tendenzen en motieven waar te nemen die later tot ontwikkeling zullen komen. Een bundel als *Alleenspraak* wordt door Oppermans uitvoerige tekening van de persoonlijke achtergronden niet alleen duidelijker verstaanbaar, maar ook nader tot de lezer gebracht. De (uiterlijke) ontstaansgeschiedenis van *Raka* en van de twee dominerende gedichten uit *Gestaltes en Diere* (‘Die hond van God’ en ‘Die swart luiperd’) kan niet anders dan fascinerend worden genoemd. Ook zonder het steeds met Oppermans interpretaties of waarderingen volledig eens te zijn[2] leest men deze diepgaande studie met toenemende bewondering en geboeidheid, aan één stuk door, ten einde. En op ietwat verkleinde schaal geldt hetzelfde voor zijn behandeling van de overige dichterfiguren.

Een laatste hoofdstuk vat als *Besluit* nog eens kort samen ‘wat Dertig in die Afrikaanse poësie gebring het’ - aan winst, maar ook (en het typeert Oppermans wijze van werken, dat hij dit niet over het hoofd ziet!) aan gevaren (te grote afhankelijkheid van buitenlandse voorbeelden, te grote gelijkvormigheid, te veel ‘spel met die mooi woord en mooi beeld’). Maar de winst overweegt verre boven de gevaren: ‘Ten slotte moet dit duidelik wees dat die

1) Verschenen October 1924 in het *Kwartaalblad van die Universiteit van Kaapstad*.
2) Zo stelt Opperman *Die hond van God* boven *Die swart luiperd*, terwijl ik persoonlijk dit laatste gedicht als het allerhoogste beschouw dat Van Wyk Louw tot dusver heeft bereikt. Op pag. 200 zegt hij van het gedicht ‘Nog in my laaste woorde’ (uit *Die halwe kring*) dat het ‘die aanskyn van 'n liefdesgedig het en moontlik ook uit die liefde groei, maar op die skoonheid slaan’; voor mij is dit vers steeds een liefdesuiting geweest, gericht tot een vrouw (Van Wyk Louw heeft dit later trouwens aan mij bevestigd). Bij ‘Arend’, het laatste van de ‘Drie diere’ uit de gelijknamige sonnettencyclus (aan het slot van *Gestaltes en Diere*) denk ik niet met Opperman vooral aan Japan en secundair ook aan Amerika, maar allereerst aan het Romeinse Rijk waarvan de adelaar het symbool was. - Verder geloof ik dat het mogelijk is, Van Wyk Louws lyrische bundels méér in onderlinge samenhang (cyclisch bijna) te zien dan Opperman doet; na de analyse en na de aanduiding van impulsen en invloeden had een synthese kunnen doen uitkomen, hoezeer er ten aanzien van het probleem der dualiteit een ‘grote lijn’ in de geestelijke ontwikkelingsgang van de dichter valt waar te nemen.

grootste vernuwing wat daar tot dusver in ons poësie was, deur die Dertigers gebring is. Van alle geslagte lewer die Dertigers ook die grootste bydrae tot die Afrikaanse digkuns' (pag. 389).

Oppermans boek is het meer dan waard om gelezen te worden door allen die ook maar enige belangstelling hebben voor de literatuur van Zuid-Afrika. En het is *onmisbaar* voor ieder die tot taak heeft anderen tot deze literatuur in te leiden.

W.A.P. SMIT.

Aankondigingen en mededelingen.

Hendrik Conscience en zijn uitgevers.

Voor de kennis van een auteur als Conscience, die gedurende zijn lange leven in het middelpunt van de Vlaamse belangstelling gestaan heeft en een grote vriendenkring bezat, is zijn briefwisseling een waardevolle bron. Zijn biografen hebben niet verzuimd daarvan gebruik te maken. Pol de Mont noemde in zijn biografie van 1883 de briefwisseling met Jan van Beers en met hem zelf speciaal onder zijn bronnen. Vandaar dat Dr. A. Jacob als 'poging om de studie van Conscience op wetenschappelijke grondslag te vestigen' een zo volledig mogelijke verzameling van alle bewaarde brieven van 1837 tot 1851 voortreffelijk bewerkt en toegelicht uitgegeven heeft.[1)] Eugène De Bock heeft in zijn bekende en boeiende studie over *Hendrik Conscience* daarvan dankbaar gebruik gemaakt. Er bleef echter een leemte. A. Jacob had vooral het oog gehad op Conscience's aktieve betekenis voor de Vlaamse beweging. Brieven uit het latere deel van zijn leven zijn later slechts sporadisch gepubliceerd. Een pendant van Jacob's standaarduitgave bleef dus uit. Die leemte is nu ten dele aangevuld: Dr. Gilbert Degroote en Jan de Schuyter bezorgden een royaal uitgevoerde en degelijk bewerkte uitgave van alle brieven, gewisseld tussen *Hendrik Conscience en zijn uitgevers, met inleiding en toelichting*.[2)] J.P. van Dieren was niet alleen de toegewijde uitgever, maar ook een hartelijke vriend van de schrijver. In een *Woord vooraf* wordt er op gewezen dat deze teksten in dubbel opzicht belangwekkend zijn. Ze geven inzicht in de rol die de uitgever vervult en zijn verhouding tot de auteur; ze werpen nieuw licht op de figuur van Conscience in de 'wondere contrastwerking die zijn leven doorspeeld heeft': 'een origineel en spontaan natuurtalent, niet steeds practisch in de gewone omgang en in zijn goedheid soms smartelijk door het leven geslagen, met de niet geringe neiging tot een, overigens onschuldige bohème maar er toe gedreven zijn verbazend gemakkelijke productiviteit winstgevend te maken.'

Tegenover de correspondentie met Van Dieren is die met andere uitgevers van weinig belang. De vele illustraties (portretten en titelpagina's) verhogen de waarde van deze uitgave, die de stoot moge geven tot een volledige aanvulling van de briefwisseling na 1851, een eervolle taak voor de Koninklijke Vlaamse Academie!

1) Uitgave van de *Kon. Vlaamse Academie* in twee delen (Gent 1913 en 1914) De aantekeningen bij het tweede deel moesten achterwege blijven.

2) Brussel, Amsterdam - Elsevier; Antwerpen U. Van Dieren - 1953; 286 blz. Prijs geb. f 13.50.

Ueber das Niederländische Adverbalpronomen er.

In de *Travaux du cercle linguistique de Copenhague, Vol VIII* (Copenhague-Nordisk Sprog- og Kulturforlag - 1952, 32 blz. Prijs f 2.50) schreef de Deense geleerde Gunnar Beck een verhandeling over dit onderwerp, met tal van goed gekozen voorbeelden uit het levende Nederlands, grotendeels ontleend aan Kruisinga, Overdiep, Muusses en Hammerich. In hoofdzaak is de stof verdeeld in vijf groepen: 1e. *er* + *praepositie: er in, er bij, er van* enz., anticiperend: het gaat *er om* dat..., bepalend bij een voorzetselbepaling: een auto met niemand *er in*. Los daarvan staat het zuiver lokale, terugwijzende *er*, b.v. = in dat huis; 2e. *het repletieve er*, d.w.z. louter vullend in het zinschema optredend: *er* liep iemand achter hem = Iemand liep achter hem. Dan zou *er* een 'topisch subjekt' genoemd kunnen worden; 3e. *er* met dubbele funktie, òf repletief-praepositioneel: *er* zaten acht soldaten *in* (d.w.z. in die wagen) òf repletief lokaal: *er* zijn drie mensen komen wonen (d.w.z. daar, in dat huis); 4e. *er* zonder representatieve funktie: hij ziet *er* ziek uit; 5e. kwantitatief *er*: ik heb *er* zes (nl. boeken). Uit deze beknopte samenvatting blijkt reeds dat deze studie rijk van inhoud en degelijk van samenstelling is.

Toponymie en Dialectologie.

Deel XXVI (1952) van de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor toponymie en dialectologie* bevat in het Vlaamse gedeelte twee studies: *Een blik op het Middeleeuws Krijgswezen op de basis van de anthroponymie* door A. Carnoy, met soms verrassende verklaringen van persoonsnamen, en een uitvoerige studie over *î in het Mechels* door H. Vangassen. Verder drie gebruikelijke en leerzame rubrieken met overzichten van *De Nederlandse Dialectstudie in 1951*, door L. Grootaers, van *De Plaatsnamenstudie in 1951*, door H.J. van de Wijer, H. Draye en K. Roelandts, en van *De Persoons-namenstudie in 1951*, door K. Roelandts.

Als afzonderlijke uitgave van dezelfde Commissie verscheen een uitvoerige en grondige studie over de *Toponymie van Asse* door Jan Lindemans (Tongeren Drukkerij George Michiels N.V. - 1952) met een brede *Inleiding* (blz. 9-84) met een beschrijving van de geografische toestanden en merkwaardige voorgeschiedenis uit de Romeinse en de Frankische tijd, die zich weerspiegelen in de plaatsnamen.

Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis VI (1952).

In deze onlangs verschenen bundel zijn o.a. de volgende bijdragen opgenomen. A. Carnoy publiceert, met veel interessant materiaal, een studie over *Oude Beroepen en Vlaamse familienamen*. - P. Gorissen is er in geslaagd, het woord *Hackino* te verklaren, dat in een bekend 'tafelspel van twee personagien' voor de uitgevers onduidelijk bleef: het is een Waalse spotnaam voor Jantje. - Zeer uitvoerig behandelt Gilbert De Smet de *Geschiedenis* en *geografie van het werkwoord lijden (pati)*, teruggaande tot de oudste tijden. Daarbij komt o.a. de verbreiding van de synoniemen *lijden* en *dogen* ter sprake. - A. Cosemans bespreekt *Taaltoestanden historisch gezien*, namelijk *Het cultureel uitzicht van Brussel in de 18e eeuw, tot* 1830. Aan het slot volgt een overzicht van de *Werkzaamheden van de Maatschappij* 1951-1952.

Het taaleigen van Belgisch-Limburg.

Voor het verzamelwerk *Limburg* (Brussel, Elsevier-1953) schreef Dr J. Grauls een uitvoerige studie over dit onderwerp, toegelicht met een kaartje

en met portretten van hen, die zich voor deze dialectstudie verdienstelijk gemaakt hebben (blz. 39-57). Op blz. 58 volgt een dergelijk opstel over *De Letteren* van Joz. Droogmans.

Iets over hel gebruik van de eerste persoon in verhalend proza[1].

Dit onderwerp, de onderscheiding van subjectieve en objectieve verhaaltrant, dat Mej. Dr M.J. Gerhardt koos voor haar *Openbare Les* als lector in de moderne Franse letterkunde aan de Groningse Universiteit, 'ligt op het terrein van de algemene literatuurwetenschap'. Eerst wordt de historische vraag gesteld: wanneer is voor het eerst deze subjectieve verhaaltrant toegepast en hoe in latere perioden. In het tweede gedeelte komt de vraag ter sprake: 'wat is de bedoeling en wat is het effect van het gebruik van de eerste persoon als procédé van vertelkunst?' Met voorbeelden uit de internationale romankunst, in aantekeningen verantwoord, werd het interessante betoog toegelicht.

Dankbetuiging van de tachtig-jarige redakteur.

Bij mijn tachtigste verjaardagsviering werd ik verrast door een aan mij gewijde bundel met achttien opstellen van vakgenoten uit Noord- en Zuidnederland, in de vorm van een extra-aflevering van ons tijdschrift. Het is mij een behoefte op deze plaats mijn hartelijke dank te uiten voor deze bewijzen van genegenheid en vriendschap, die ik op hoge prijs stel, en niet licht vergeten zal. Mijn dank gaat allereerst uit naar mijn beide mederedakteuren, die in overleg met Zuidnederlandse collega's het plan ontwierpen, dat voor mij strikt geheim gehouden is, maar ook de firma Wolters verdient lof en dank voor de gulle medewerking, die ongetwijfeld ook door de abonné's van De Nieuwe Taalgids gewaardeerd zal worden.

C.G.N. DE VOOYS.

Uit de tijdschriften (Mei-Juni).

De Gids. April-Mei. Dit dubbelnummer, getiteld *In Memoriam Martinus Nijhoff* bevat 22 bijdragen van allerlei auteurs, die getuigen van hun bewondering voor de persoon en het letterkundig werk van de onlangs gestorvene, die van zeer verschillende zijden beschouwd wordt. Daaronder zijn er van bijvende waarde, omdat ze zowel biografisch als aesthetisch ons nader brengen tot deze dichter.

Critisch Bulletin. April. Karel Jonckheere publiceert een Rede, de 26ste Febr. 1.1. uitgesproken over *De les van het handschrift*. - F.W. van Heerikhuizen (*Rijk aanbod van toneelproblematiek*) beoordeelt twee toneelstukken: *Odysseus weent* van J. van der Schaik-Willing, en *De Bezoeker* van Ed. Hoornik. - J.B. Charles (*Een ongewenst engagement*) beoordeelt de jongste geschriften van Maurits Dekker. - A. Mout vestigt de aandacht op een boek van C.J. Kelk: *Het Amsterdam van Justus van Maurik*.

1) Uitgegeven te Groningen - J.B. Wolters - 1953, 24 blz. Prijs f 1.25.

Mei. Anthonie Donker bepleit, in *De schuld van het vergeten*, de herdruk van verzen uit de bezettingstijd, o.a. van het bundeltje *Orpheus en Ahasverus*, destijds verschenen onder de naam van J. van Wageningen. - Alingh Brugmans beoordeelt *Marianne's Lijfwacht* van Siegfried E. van Praag; E.L. Smelik

beoordeelt *Jezus en Menacheem* van dezelfde auteur. De redaktie geeft als opschrift: *Twee gedaanten van één schrijver*. - Erik van Ruysbeek beoordeelt *De Heilige Gramschap* van Maurice D'Haese onder het opschrift *De Heilige Walg*.

Het Boek van Nu. April. G. Stuiveling eert *Bij het heengaan van Top Naeff* de letterkundige verdiensten van deze schrijfster, die als mede-redactrice dit tijdschrift krachtig gesteund heeft. Nog in deze aflevering beoordeelt zij in de *Kroniek van het proza* de onlangs verschenen roman *Het donkere huis* van de Vlaamse auteur Ary Delen. - Onder het opschrift *Belijdenis van verbondenheid* beoordeelt G. Stuiveling de derde roman van de jonge schrijver *Adriaan van der Veer*, nl. *Het wilde feest*, waarin zijn kunst gerijpt blijkt te zijn, zodat de beide vorige romans *Wij hebben vleugels* en *Zuster ter zee* 'verre overtroffen' zijn. - P.H. Ritter Jr. bespreekt het nieuwe toneelstuk van Jeanne van Schaik-Willing: *Odysseus weent*, met toelichting van de symbolische bedoeling.

Mei. In haar laatste publicatie bespreekt Top Naeff twee *Romans van Rechtsgeleerden*, namelijk *De zaak Torn X* van François Pauwels en *Het laatste uur* van Albert van der Hoogte. - G. Stuiveling ontleedt en bewondert *Teirlincks Meesterwerk*, de onlangs verschenen roman *Het gevecht met de engel*. - D.J. Daalder eert de zeventig-jarige Cor Bruyn, bekend als schrijver van kinderlectuur en van een reeks eenvoudige, voor een groot publiek boeiende humanitaire romans. - Pierre H. Dubois beoordeelt *Een Mythologische Fantasie*, nl. *De Verschijning te Kallista* van Raymond Brulez, enige jaren geleden in het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* gepubliceerd, maar nu als afzonderlijke uitgave verschenen. - G. Stuiveling (*Meer dan spelling*) wijst op afkeurenswaardige tekstwijzigingen in een afzonderlijke uitgave van de *Boeken der Kleine Zielen* van L. Couperus.

Roeping XXIX, Nummer 2. In de *Kroniek* beoordeelt Gabriel Smit *Nieuwe verzen van Henri Bruning* nl. de bundel *Van ziel en aarde*, waarin hij vooruitgang ziet als dichtkunst. Hij waarschuwt echter tegen mogelijke gevaren van het theologisch-mystieke uitgangspunt.

Streven. Mei. Lia Timmermans waardeert met piëteit *De 'Adagio'-gedichten van mijn vader*, d.w.z. de bundel gedichten die Felix Timmermans in zijn laatste levensjaren geschreven heeft, en waarin zich 'mystieke neigingen en zelfs mystieke toestanden' openbaren. - A. Deblaere S.J. is in een artikel *De kunst der Renaissance* 'op zoek naar inhoud voor een term'. De aflevering bevat verder o.a. een beknopte aankondiging van een boek van Bert Verbist: *Felix Timmermans, schilder met het woord - verteller met het penseel*.

Levende Talen No. 169. April. J. Kamerbeek schrijft over *Klikspaans bezwaren tegen de geest der eeuw*, in een Frans jeugdwerk *L'ère critique ou l'art et le culte*, blijkbaar geschreven onder invloed van Franse romantici als Barrault, Hugo en Chasles, en gericht tegen imitatie in de kunst. - Jef Notermans beschrijft *Veldeke-Tournooien*, waarbij hij partij kiest tegen Jan van Dam, die Veldeke wilde inlijven bij de Duitse letterkunde. - W.J. Noordhoek vestigt de aandacht op *Een Duitse vertaling van Sara Burgerhart uit het jaar 1796*, die het werk blijkt te zijn van een vrijwel vergeten romanschrijver Johan Gottwerth Müller (geb. 1743) en die opmerkelijk is zowel door de waardering als door de natuurlijke weergave van het Nederlandse

origineel. - In aansluiting bij een vroegere bijdrage van Kuitert geeft C.A. Zaalberg *Nog iets over de schrijfwijze van samengestelde zelfstandige naamwoorden*. - W.H. Staverman bespreekt P.H. Schröder's gecommentarieerde uitgave van de *Camera Obscura* in verband met *De methodiek van het Nederlands*. Hij betoogt dat bij de klassikale lektuur de overgrote meerderheid van verklarende aantekeningen òf overbodig òf storend zijn. - Uit de rubriek *Boekbesprekingen* vermelden wij een drietal grondige beoordelingen met aanvullende opmerkingen, nl. Dr. Weijnen's *Zeventiende-eeuwse Taal* door C.A. Zaalberg, Kloeke's *Herkomst en groei van het Afrikaans* door C.F.P. Stutterheim en Caron's inaugurele rede *De reductievocaal in het verleden* door W.G. Hellinga.

Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie. Jan.-Febr. J. van Mierlo geeft een uitvoerige *Levensschets* van zijn oom, de *Eerwaarde Pater Jozef van Mierlo sen. S.J., Apologeet en Kanselredenaar*. - J. van Mierlo publiceert Losse Aantekeningen bij de uitgave van *Margarieta van Lymborch*, door Dr. Fr. J. Schellart, grotendeels van bibliografische aard, waaraan hij beschouwingen vastknoopt over de datering van allerlei gelijktijdige volksboeken en het mogelijk auteurschap van Anna Bijns. - A. van Elslander geeft een nauwkeurige afdruk van *Een onuitgegeven fragment van 'Alexanders Geesten'* naar een geschonden handschrift in de nalatenschap van L. Willems.

Leuvense Bijdragen XLII, afl. 3-4. W.A.F. Janssen besluit zijn uitvoerige bijdrage over *De proloog van Vanden Vos Reinaerde*, waarbij hij, ter versterking van zijn conclusie de prologen van andere Mnl. gedichten, o.a. van de *Walewein* vergelijkt. - G. Kazemier levert een bijdrage over *De datering van Die Eerste Bliscap van Maria*. Nadat hij de opvatting van W. de Vreese, P.N. van Eyck en J. van Mierlo kritisch beschouwd heeft, betoogt hij dat de *Eerste Bliscap*, op de eerste 19 verzen na, van 1448 is en dat 'het begin misschien in het begin van 1455, meer waarschijnlijk echter in 1462 gewijzigd werd'.

Tijdschrift voor Levende Talen XIX, afl. 3. Jean Weisgerber oppert de mogelijkheid dat Couperus' novelle *De Binocle* herinneringen bevat aan de roman *De Idioot* van Dostojewski.

De Vlaamse Gids. Mei. W.J.M. van Vliet gaat de betrekkingen na tussen *Mina Kruseman en Multatuli*: haar bewondering voor *Vorstenschool*, haar aandeel aan de opvoering en de daarbij ontstane onenigheid. - Jan Schepens verzamelde gegevens over *Wetenschappelijke terminologie bij dichters en prozaschrijvers (De auteur en zijn tijd)*. - In de *Kroniek van de Poëzie* schrijft M. Rutten over *Vormcrisis, Poëziecrisis*. Met 'vormcrisis 'bedoelt hij de chaotische toestand van de verstechniek in de moderne tijd, in tegenstelling met alle vroegere perioden. De vraag doet zich nu voor, in hoeverre de 'experimentele chaos' in de tegenwoordige poëzie daaraan beantwoordt. Deze verschijnselen en de reaktie daarop worden door de schrijver kritisch besproken naar aanleiding van jongere Vlaamse experimentele poëzie. - Aan het slot van deze aflevering vervolgt Jan Greshoff zijn *Meanders*.

Juni. Jan Schepens bespreekt de 'sociale en politieke, historische en geografische uitzichten' bij de verhouding van *De Auteur en zijn Tijd*, toegelicht met een 'bont over- en vergezicht' van voorbeelden uit verschillende littera-

turen en gevolgd door een reeks ‘besluiten’ uit dit materiaal. - R.F. Lissens wijst op *De betekenis van ‘Van Nu en Straks’*, de grondige vernieuwing bewerkt door de ‘Vlaamse Negentigers’. Drie merkwaardige opstellen leggen z.i. de geestelijke grondslag van *Van Nu en Straks*, nl. Van Langendonck's *Herleving der Vlaamsche poëzy,* Vermeylen's *De Kunst in de vrije gemeenschap* en Hegenscheidt's *Rhythmus*. Door hun beginselen werd het nu mogelijk ‘een contact met de Westvlaamse traditie tot stand te brengen’.

Nieuw Vlaams Tijdschrift VII No. 6. A. Vloemans wijdt een uitvoerige studie aan *Het schone en de kunst*. - Een historisch opstel van P. Geyl behandelt *de Noord-Nederlandse Patriottenbeweging en de Brabantse Revolutie*.

Dietsche Warande en Belfort. April-Mei. Anton van Duinkerken geeft een overzicht van *Honderd jaar Katholieke literatuur in Nederland*. - Een belangrijke en diepgaande studie van Albert Westerlinck is gewijd aan het werk van *Paul van Ostayen*, om de lezer ‘een visie’ te geven op zijn persoonlijkheid door een ontleding van de opeenvolgende dichtbundels: ‘van het maniërisme naar een zuiverheid’. - Bert Ranke's *Kroniek* van het *Vlaams Proza* doet door het opschrift ‘Critische blik in het uitstalraam’ reeds vermoeden dat de criticus de drie aan te kondigen boeken van weinig belang acht.

Juni. A. Carnoy levert een anthroponymische bijdrage over *De namen van de Vlaamse schrijvers*. - Abert Westerlinck besluit zijn grondige studie: *Een visie op Paul van Ostayen*. - Bert Ranke's kroniek *Vlaams proza* heeft als opschrift: *Jongeren aan bod*. Ter sprake komen Hugo Claus, zes Vlaamse novellen (*Talenten van links*) en als *een opvallend debuut* de roman *De Heilige Gramschap* van Maurice D'Haese. - Pieter G. Buckinx geeft een beschouwing over *Nieuwe poëzie in Nederland*. - A. Westerlinck bespreekt de jongste dichtbundel van Anton van Wilderode: *Het Land der Mensen*.

Ons Geestelijk Erf XXVII. Maart. J. van Mierlo betoogt tegenover Mr. H.J.J. Scholten, dat *Petrus Dorlandus Diesthemius* inderdaad *de dichter van Elckerlijc* is. In een *Naschrift* handhaaft Mr. Scholten zijn opvatting.

Tydskrif vir Letterkunde III Nommer 1. *Waarheen met ons poësie*? vraagt G.A. Watermeyer bij een overzicht van de jongste letterkunde, waarbij hij een schifting poogt te maken tussen onbeduidende en veelbelovende jonge dichters en dichteressen. In het biezonder vestigt hij de aandacht op Ina Rousseau en A.J.J. Visser, van wie hij, op grond van het reeds gepraesteerde, goede verwachtingen heeft. - In de rubriek *Boekbespreking* wordt o.a. het jongste gedicht *Dias* van N.P. van Wijk Louw door J.J. Numan beoordeeld.

Standpunte VII Nr. 3. G. Dekker geeft een beschouwing over *Die Calvinisme en die Kuns*. Na een ontleding van het schoonheidsbegrip van Calvijn en o.a. van Kuyper (Stone-lectures) komt hij persoonlijk tot de conclusie, dat ‘Calvinistiese kuns’ ‘geen essentiële begrip’ uitdrukt, wat z.i. wel geldt voor ‘Calvinistiese kunskritiek’. Maar de Calvinist heeft ‘die heerlike roeping van kunsskepping en kunskritiek’. Het artikel besluit met een opsomming van litteratuur over dit onderwerp. - *Poëtiese Boedelverdeling* heet een kort opstel van Finus M.P. Oosterhof, waarin hij het expressionisme in de West-Europese letterkunde bespreekt, en zijn afkeer motiveert van de *Atonaalgroep*, met Simon Vinkenoog's inleiding. Voor slechts twee van de

elf dichters maakt hij een uitzondering: Hans Lodeizen en Hans Andreus. - Rob Antonis-

sen schrijft over *Die mag van die woord*, die hij met bewondering aangetroffen heeft in het jongste werk van Van Wijk Louw, het monodrama in verzen *Dias*. Minder ingenomen is hij met de verzameling van vijftig essays, die I.D. du Plessis over het opschrift 'Die Mag van die Woord uitgegeven heeft. Evenmin kan de onlangs verschenen brievenbundel *Van Man tot Man* hem bekoren. - In de rubriek *Dokumente* publiceert K. Lekkerkerker een onuitgegeven *Dagboek* van J. Slauerhoff.

Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal. Febr. Marius Valkhoff geeft een duidelijk taalgeografisch overzicht van de *Taaltoestande in België en Suid-Afrika*, waarbij de toestand in Brussel en langs de taalgrens met uitvoerige kaarten toegelicht worden. - C.G.N. de Vooys verzamelde gegevens over de *Belangstelling voor Zuid-Afrika en het Afrikaans op de Taal- en Letterkundige Congressen* (1878-1908) als aanvulling bij het artikel van M. Bax-Botha in *Standpunte No. 24*. - Abel Coetzee publiceert een voordracht *Oor Leestekens*, waarvan de samenvatting besluit met de zin: 'Goed punktueer, berus op goed en natuurlik praat'.

Taal en Tongval IV, afl. 3-4. J. Leenen overziet *Een kwarteeuw wetenschappelijk onderzoek in België*, met betrekking tot *De Nederlandse Dialektstudie*. - Uitvoerig bestudeerde L. Terpstra C.P. *Het Nijmeegse uitstralingsgebied van de stemloze f, s, sj en ch*, met een schetskaartje toegelicht. - Chr. Stapelkamp bespreekt *Oude Nederlandse plantnamen*, nl. *aardrook, grisecom* en *vriesewonde*. - Breed opgezet en cartografisch toegelicht is de studie van G. Winnen over *De Ogm. ai vóór umlautsfaktor in het Tiens dialect*. - Van de hand van G. Kloeke en Ans de Knegt is *Een aanvulling van de muis-huis-kaart* met gegevens omtrent de Zuidhollandse eilanden, die konservatieve verschijnselen vertonen. Daarbij sluit zich een bijdrage aan van G. Kloeke: *Enige steekproeven naar aanleiding van de muis-huis-kaart*, waarin hij tegen met bezwaar dat zijn kaart 'niet zo erg trouw' zou zijn, aanvoert dat juist de betrouwbare onderzoekingen van met name genoemde 'veldwerkers' zijn uitkomsten grotendeels bevestigd hebben. - A. van Loey schrijft *Over de d-syncope in Zuidnederlandse dialecten*. - Jo Daan ontwierp een dialektkaart voor de woorden *Schoof* en *Garf*. - A. Weijnen wijst op *Romeinse invloed in Noord-Brabant*: de plaatsen waar de woorden *wouwer* en *wijer* (= vijver) bewaard zijn, komen overeen met preahistorische Romeinse vondsten. - A. Weijnen verschaft nieuwe gegevens over *De Meierijse verkorting* (vgl. *Onze Volkstaal I en II*). - Adolf Bach (*In eigener Sache*) protesteert tegen uitlatingen van J. Leenen in *Taal en Tongval* III, als zou hij het Nederlands als een onderdeel van het Duits beschouwd hebben. J. Leenen voegt daar een aantekening bij. - W. Pée beoordeelt met grote waardering de tweede, uitgebreide bewerking van Adolf Bach's *Deutsche Mundartforschung*.

Museum. Jan.-Febr. P.J. Meertens kondigt de inhoud van het *Album-Grootaers* aan. - G.G. Kloeke beoordeelt de inaugurele rede van G. Stuiveling over *Multatuli en de welsprekendheid*. - A. Weijnen beoordeelt de dialektstudie over *Het Tessels* van S. Keyser.

Maart-April. J.C. Brandt Corstius beoordeelt het negende deel van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* door W.J.M.A. Asselbergs. Hij toont zich zeer ingenomen met dit werk, maar oppert ook bezwaren. Aan het slot geeft hij enige kritische kanttekeningen. - S. Dresden beoordeelt de bundel *Essays in duodecimo* van S. Vestdijk.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXXI, afl. 1-2. Deze dubbele aflevering wordt grotendeels gevuld door een uitvoerige studie van G.A. van Es over *Voegwoordelijke verbindingen in het Nederlands*. - K. Heeroma geeft een aanvulling bij zijn vroeger artikel over *Laan en verwanten*. - A.P. de Bont bespreekt *De etymologie van stoffen = pochen*. - Chr. Stapelkamp levert een bijdrage over *Veenderijtermen en enige andere woorden uit het Utrechtse polderland*. - C. Kruyskamp beoordeelt het derde deel van G. Knuvelder's *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*; G. Kloeke de *Taalgeografiese Studies I* van Abel Coetzee.

Volkskunde XII, Nr. 2. P.J. Meertens huldigt *Marie Ramondt* bij haar vijf en zeventigste verjaardag. Hij gaat haar ontwikkeling na als letterkundige en folkloriste en wijst vooral op haar verdienstelijke sprookjes-studie. Een bibliografie van haar geschriften sluit zich daarbij aan. De gevierde levert zelf een belangrijke bijdrage over *De integratie van het sprookje* met musikale motieven. - Pr. Janssens C. SS. R. verzamelde aardig, voornamelijk Zuidnederlands, materiaal over *Vogelzang in volkstaal*, spreuken en liedjes waarin allerlei vogels nagebootst of gekarakteriseerd worden. - In de *Kroniek* wordt het onderwerp *Volkskunde en radio* ter sprake gebracht.

Driemaandelijkse Bladen V, No. 2. De redactie begroet Prof. K.H. Heeroma op *De Nedersaksische leerstoel*. - H.J. Moerman noemt en verklaart een aantal Veluwse woorden (*gortzak, heggelen, kedonze, massepant, mukken, roodolm, rots*) en vraagt daarover nadere inlichtingen. - B.H. Hommes bespreekt *Eggen en einden* in een erfpachtacte van 1407. - H.A. Pierik ontmoette *Nederlands over de grens* en het *Wörterbuch der Soester Börde*, door Dr. H. Schmoeckel in 1952 uitgegeven.

Lingua. April. W. Gs. Hellinga publiceert een artikel over *Principes linguistiques d'édition de textes*, waarin betoogd wordt dat de linguist verplicht is, zich nauwkeurig rekenschap te geven van de methode waarvan hij bij tekstuitgaven dient uit te gaan.

C.D.V.

‘Laakbare taalverkrachting’?

Dat in ambtelijke kringen een statische taalbeschouwing nog niet is uitgestorven, bewijst een boekbespreking in het ‘Tijdschrift voor Overheidsadministratie, Weekblad voor het Openbaar Bestuur’ (29 Jan. '53) van de hand van het redactielid (Dr. J.P.D.) v(an B(anning), die het in de auteurs van een recent werk over ‘Vreemdelingen en grensbewaking’ gispt, dat zij niet hebben gewezen ‘op de officiële, daarom te meer laakbare taalverkrachting bij deze materie: Een *voorlopig* verblijfsvergunning verstrekken “behoudens eerdere intrekking”! “eerdere” was vroeger al bijna een onvoldoende voor Nederlands op je rapport. Wie kan dan nog “eerdere intrekking” thuisbrengen? Is voorlopig tot intrekking daarbij niet het gat in de kapotte emmer, die stuk is?’

Al lijdt dit commentaar niet aan overmaat van duidelijkheid, vast staat wel, dat de recensent het een doodzonde acht om een bijwoord als bijv. naamwoord te bezigen. (bijv. de uite kachel) en tevens uiterst rationalistische, reken- of wiskundige opvattingen huldigt omtrent het taalgebruik, een zekere onaantastbaarheid van het grammatische en syntactische systeem is toegedaan. Het leek mij de moeite waard om deze zienswijze te signaleren.

Zeist.

G.J. UITMAN.

Als de romantiek nadert.

‘Het feit dat er eene moderne kunst, een moderne litteratuur in Frankrijk was ontstaan en dat de voortbrengselen der laatste ook naar Holland afkwamen en in het huis der familie Kops werden gezocht en op prijs gesteld, had voor mij geene geringe waarde. Ik had op die wijze het voorrecht al zeer vroeg bekend te worden met hetgeen er op dat gebied nieuws en merkwaardigs uitkwam, en ik was juist zoo gezind en toegerust om er mijn voordeel meê doen.’[1] Deze woorden schrijft Bosboom-Toussaint enkele weken vóór haar dood in 1886, als zij, na een verzoek van De Gids-redactie om een bijdrage voor het jubileum-nummer, haar herinneringen noteert aan de tijd, dat zij een twintigjarig meisje was. Het zou de moeite lonen brieven, dagboeken en mémoires na te lezen, op zoek naar de reacties en opvattingen Nederlanders omtrent de beginnende romantiek. Aanvaarding en verwerping van bepaalde verschijnselen zouden meer licht kunnen werpen op de vorming van de Nederlandse romantiek. Ook zou duidelijker worden wanneer en in hoeverre men het nieuwe heeft herkend. Valkhoff geeft daarvan een aardig voorbeeld als hij citeert uit een brief, gedateerd 21 Aug. 1820, van Willem van Hogendorp aan Da Costa. Van Hogendorp heeft Lamartine's Méditations poétiques gelezen en zegt van dit werk: Een waar gevoel en daarbij de diepste melancholij zijn er het wezen van, en geven er een tint aan die in de fransche poëzij onbekend is.[2] Het ‘andere’ wordt hier gesignaleerd en deze Nederlandse lezer is er gevoelig voor.

Op zoek naar dergelijke reacties heb ik mij echter beperkt tot een onderzoek van een aantal tijdschriften uit de jaren tussen 1805-1835 en tot enkele literatuurhistorische verhandelingen uit diezelfde tijd.[3] Het hoeft geen betoog, dat ‘de Franse tijd’ verre van gunstig was voor een goede ontvangst van de eerste romantische werken. De classicistische kritiek voert de boventoon en met Boileau in de hand eist men dat voldaan zal worden aan de regel omtrent het waarschijnlijke én aan het classicistische decorum. Een blad als Le Conservateur is daarvoor kenmerkend. Hoor op welke gronden het de arme Loosjes een afstraffing toedient, als deze het gewaagd heeft een historisch spel te schrijven zonder de regels van het treurspel in acht te nemen. Het gaat over ‘Amelia Fabricius, of Delft, verwoest door het buskruit.’ Daarvan wordt gezegd: De wanorde heerst al even zeer in zijn wérk als in de stad, die het onderwerp is van zijn stuk. En waarom de schilder Fabricius getoond, liggend op een draagbaar, deerlijk gekwetst en helemaal in verband? Die walgelijke aanblik had men ons kunnen besparen; de schrijver heeft zeker niet gelezen of niet weten te waarderen de verzen van Boileau: Er zijn dingen die 't kunstig oordeelsvermogen het oor aanbieden laat, maar weigren doet de ogen. En dan mevrouw Ziesenis die, met een schop in de hand, als de eerste de beste geniesoldaat aan het puinruimen is! Een nog onwelvoegelijker aanblik bood ons het kind in zijn vernielde stoel. Het is waarschijnlijk voor het eerst, dat men zich in het hoofd heeft gehaald gebruik te maken van een dergelijk voorwerp in een tragédie.[4]

Tijdens de inlijving doet het Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen van het Departement van de Zuiderzee in soortgelijke kritiek niet onder voor

1) A.L.G. Bosboom Toussaint: Verspreide novellen en geschriften.
2) P. Valkhoff: Lamartine in Nederland, N.T. XVIII, 113.
3) De hulp van Mej. S.F. Witstein is mij daarbij van groot nut geweest.
4) Le Conservateur, 1807, III, 142.

Le Conservateur. In Chateaubriand's Les Martyrs wordt de ‘afstekende bontheid’ het grote gebrek genoemd, want een dergelijk van de hak op de tak springen, een kaleidoscoop, waarin Italië, Gallië, Germanië, Batavië, Brittannië, Egypte, Klein-Azië, Palestina, Hemel, Hel en Vagevuur de afwisselende tonelen zijn ‘vermindert de waarschijnlijkheid en dus de illusie voor een groot gedeelte.’[1] Een dergelijke opmerking maakt nog eens bizonder duidelijk dat voor de classicistische opvatting de werkelijkheid van het verhaal zich niet ver mocht verwijderen van wat redelijkerwijs mogelijk geacht kon worden. De gevaren van de verbeelding worden altijd maar weer onmiddellijk gevreesd. Men ontkomt niet aan de indruk, dat in velen een moeilijke strijd gevoerd werd tussen de redelijke stilering, die de traditie eiste, en de kracht van hun verbeelding. De eerste romantische werken worden juist op dit punt argwanend bekeken. Als N.G. van Kampen Chateaubriand's Itinéraire de Paris à Jerusalem vertaald heeft, vermeldt hij in het voorwoord, dat hij zich ‘niet overal aan de drooge letter van het oorspronkelijke (heeft) gehouden, maar zooveel mogelijk in den geest des schrijvers zoeken in te dringen. Echter heb ik denzelven op sommige plaatsen, waar hij aan zijne verbeelding, mijns inziens, te ruim den teugel vierde, een weinig besnoeid.’[2] Bij Van Kampen vinden we in die tijd (1812) ook de bekende vrees voor de Roomse invloed van de romantiek. In hetzelfde voorwoord zegt hij van Les Martyrs dat daar de uitsluitend Roomse geest zeer duidelijk zichtbaar is ‘met opoffering der dichterlijke waarheid en welvoegelijkheid’! Hier ontmoeten we een reserve, die ook sterk aanwezig is geweest bij de ontwikkeling van de waardering van de gothiek in diezelfde tijd en nog lang daarna.

Ten aanzien van zulke kritiek wekt het geen verwondering dat men met Schillers verwarrende veelzijdigheid moeilijk weg wist. Het lukt deze kritiek niet zich een enigszins bevredigend beeld van hem te vormen. Zijn Maria Stuart nadert, heet het daar in 1813, tot de regelmatigheid van het Franse toneel; zijn Jeanne d'Arc is een ‘wondervol stuk’, maar Don Carlos gaat alle maat van een toneelvoorstelling te buiten![3] Met dit oordeel strookt wel, dat Kinker de eerste Nederlandse vertaler van Maria Stuart is geweest, Elisabeth Maria Post de (eerste?) vertaalster van Don Carlos.

In de revue der tijdschriften krijgt De Vaderlandsche Letteroefeningen natuurlijk zijn plaats. Het Nederlandse aspect van het classicisme heeft het duidelijk vertegenwoordigd; de vaan van het waarschijnlijke èn van het zedelijk nut werd er ononderbroken hoog gehouden. Het tijdschrift stond bizonder onthand tegenover de romantische revolutie in Frankrijk omstreeks 1830. Yntema recenseert in 1833 met afgrijzen Le Roi s'amuse, drame par Victor Hugo. Het vergeet niet te vermelden dat de schrijver ook die is ‘van Lucrèse Borgia, een Drama, dat mede van gruwelen en afgrijselijkheden overvloeit, en als 't ware eene Hel op aarde daarstelt, tot welker aanschouwen de kiesche en beschaafde Parijzenaar zich elken avond in den schouwburg komt verlustigen!... Wat heeft Europa niet te wachten van eene Natie, welker zedelijk gevoel zoo verkannibaald is, dat het in dusdanige monsterachtige lettervruchten behagen, neen! wellust vindt!’[4] Afkeer van het revolutionnaire Frankrijk en die van de romantiek vloeien hier samen tot onvoor-

1) Ts.v.K. en W.v.h. Dep. v.d. Zuiderzee, 1812, I, 224.
2) id. blz. 692.
3) id. 1813, I, 77.
4) Vad. Letteroef. 1833, B. 316.

waardelijke afwijzing, die van Victor Hugo de bloederige man maakt, waarvoor hij op het avondje bij De Stastoks zonder enige notie van zijn werk, wordt gehouden. Dat was mede Yntema's invloed; niet zonder reden vermeldt Hildebrand bij die gelegenheid de Letteroefeningen als bron van de voorstelling, dat deze Franse auteur niets dan ijselijkheden schreef. Maar de schrijver van de Camera Obscura dacht tegelijkertijd aan een tweede en soortgelijke reactie van het tijdschrift op het toneelwerk van Hugo. In 1834 had Yntema's blad een verslag gepubliceerd van de opvoering van Maria Tudor. De verslaggever vermeldde: Het publiek was over de uitvoering tevreden - ik niet.... ik voor mij mag dit geweldig rekken en trekken der jammeren vreugdemomenten.... niet lijden; den Parijzenaren schenkt het ongemeen vermaak. Ik heb op mijn horologie den duur der liefdesverklaringen en innige omhelzing van Gilbert en Johanna.... gadegeslagen en bevond, dat, toen de jonge luidjes elkander viermaal gekust en omarmd hadden, veertien minuten verstreken waren!.... Te midden van het spel kwam de wederpartij van Hugo, Alexander Dumas, binnen. Terstond schreeuwden zijne vereerders: Voici Dumas! Vive Dumas! Hij wenkte en beval stilzwijgen. Eene Actrice las, gedurende de roerendste tooneelen, in een' roman; dat vergramde de Hugoïsten: Lisez chez vous! riep men haar toe. Partij klapte in de handen. Men verscheurde een exemplaar van Hugo's werken op den derden rang, en wierp het in snippers in den bak. Que c'est donc? ‘Niets, niets; wij kritiseren den Heer Hugo naar verdienste.’ Algemeen rumoer en geschreeuw.... De recensent spreekt tot het publiek en wil bewijzen dat Hugo geen tooneeldichter is. Men hoort niet naar hem, maar schreeuwt en raast.... Gedurende het stuk floot en klapte men, en somwijlen zoo erg, dat de stads Serjanten hunne hoeden opzetteden en in de zaal kwamen om de rust te herstellen.... ik berekende, dat de vertooning door al dat schandaal, een uur langer duurde. Eenige plaatsen van het Drama verwekten een' wezenlijken opstand. Men was verpligt het scherm te laten vallen, ter plaatse, waar de Koningin, te midden van het volksoproer den Minister vraagt: ‘Wilt ge u door het kanalje laten vermeesteren?’ - ‘Comment, elle nous apelle canaille?’ Allons donc, riep een ander; elle parle des Anglais. Dit verwekte een algemeen gelach.... Per slot was iedereen voldaan, en riep de beide Actrices terug, terwijl honderden zich daartegen aan kantten en à bas Victor Hugo! brulden. Velen van dezen waren voor dat schreeuwen betaald.... Ondanks dat alles, is Victor Hugo door dit stuk 100.000 fr. rijker geworden.[1)] Aldus de Parijse verslaggever van de Letteroefeningen. En aldus de bron van de befaamde opmerking uit de mond van de Heer Dorbeen: ‘Dat is een rare kerel, naar ik hoor. Hij schrijft voor geld, mijnheer; hij schrijft voor geld; pro en contra schrijft hij voor geld.’

Het is bekend hoe daarentegen De Nederlandsche Mercurius, het blad van Van der Hoop en Van Lennep, dikwijls een ander geluid liet horen ten aanzien van de romantiek. In de aflevering van 18 Maart 1830 opteert het tijdschrift duidelijk voor de romantische vrijheid. Het haalt niet zonder instemming uit Les Orientales het pleidooi van Hugo aan voor de vrijheid bij de keuze van het onderwerp en de vrijheid te geloven in wie of wat. En het pareert het te verwachten verwijt van verwarrende bontheid met Hugo's woorden, dat Les Orientales, ondanks de grote verscheidenheid, toch een groot geheel vormt, vergelijkbaar bij een middeleeuwse stad. De Nederlandse Mercurius

1) id. 1834, B., 143.

verdedigt deze openlijke waardering van de gotiek - hoe vaak doet de gotiek niet als criterium dienst in het dispuut over de romantiek! - met de volgende woorden: ‘Vele kunstrigters zullen het voorzeker ten hoogste afkeuren, dat de schrijver Frankrijk eene letterkunde toewenscht, welke men bij eene stad uit de middeleeuwen kan vergelijken; en hem niet begrijpende, hem misschien ten laste leggen, dat hij openlijk de wanorde, de buitensporigheid, de wansmaak voorstaat. Zij zullen hem zeggen, dat het schoone eenvoudig van stijl en kiesch van smaak behoort te wezen; dat het kasteel van Versailles, de plaats van Lodewijk XV, en de straat van Rivoli, tegen al de Gothische schoonheden opwegen, even als in hunne schatting Boileau, Homerus, Dante en Shakespeare overtreft’. Het blad wil ook geen partij kiezen in de strijd tussen klassiek en romantiek. Ten aanzien van de tragedie luidt het, dat er geen onderzoek gedaan zal worden of een stuk behoort tot de school van Aristoteles of tot die van Shakespeare. Het tijdschrift zegt maar ‘eene soort van treurspelen te kennen: namelijk *de goede*’.[1] Toch blijkt Van der Hoop minder de echte Europese romanticus dan waarvoor men hem wel eens houdt. Ook hij vertoont te uitsluitend een Nederlandse voorkeur, die met de traditie overeenstemde en waardoor specifieke kanten van de romantiek hem vreemd bleven: de vrijheid, de onregelmatige vorm. De Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis, waarin Van der Hoop recenseert, oordelen de dichter met maatstaven, die de romanticus maar ten dele recht doen wedervaren. De bewondering voor Lamartine als de beste der Franse dichters van zijn tijd berust op ‘de meerdere regelmatigheid, de reine zedelijkheid en de godsdienstige zin’.[2] Daarom hebben, aldus het blad, de Nederlandse dichters zoveel met hem op. Van der Hoop sluit hier geheel bij aan als hij van Lamartine de rustige rots maakt temidden van ‘ongeloof, vrijheidszucht en verwarring’.[3] Opmerkelijk is ook dat Van der Hoop de beruchte waarschijnlijkheidswet van Boileau, die hij voor de dichter niet meer van kracht verklaart, nog vrijwel geheel laat gelden voor de schilder. Hier volgt hij getrouw de classicistische stelregel, dat aan het oog niet is toegestaan, wat het oor kan worden verschaft. In 1835 houdt de Rotterdamse dichter een redevoering over de verplichting van de schilder om in zijn voorstellingen naar waarheid te streven. Hierin zegt hij o.a.: ‘Verre zij het van mij om den lauwer der kunst aan d'Arlincourt, Victor Hugo en Alfred de Vigny te willen ontzeggen; vele schoone bloemen bloeien er in de schijnbaar woeste, door hun aangelegde hoven, en is het niet aangenamer ondanks Cicero, om paarlen en edelgesteenten in het slijk te vinden, dan niets dan horens zonder waarde in het sneeuwwitte en reine tuinzand aan te treffen? Maar hetgeen den dichter vrijstaat, is dikwerf den schilder ongeoorloofd.... Geestverschijningen, wondervolle gestalten, droomgezichten, scherpsprekende contrasten, reusachtige vormen en beelden mogen in de zangen onzer dagen eene plaats vinden, wanneer de tooverstaf van het echte genie hen ten voorschijn roept; in de schilderkunst zij men er spaarzaam mede.... neen; de gouden regel van Boileau “Het ware alleen is schoon en ieders schatting waardig” zij en blijve ook de wetgeefster bij iedere ordonnantie, die de schilder op doek of paneel ontwerpt’.[4]

Als Johannes Kinker tussen 1819 en 1821 in Luik z'n gedichten ordent met het doel ze in drie delen uit te geven, schrijft hij voor elk deel een ver-

1) De Ned. Mercurius, blz. 462.
2) Bijdr. tot Boeken- en Menschenkennis, 1834, III, 130.
3) id. 1835, IV, 188.
4) id. 1835, IV, 327.

handeling over de daarin vervatte dichtsoort. Deze verhandelingen maken het mogelijk Kinkers plaats te bepalen in de strijd tussen klassiek en romantiek. Onomwonden verwerpt hij de classicistische eis van het mogelijke en het waarschijnlijke, ondanks Aristoteles, die hij elders graag volgt. Handelend over het heldendicht, schrijft Kinker: 'Als Aristoteles wil, dat het dichterlijke verhaal de grenzen der mogelijkheid niet te buiten moet gaan; dan wordt ik koud en huiverig; en wanneer La Harpe in zijn Cours de Litérature het binnen het ijzeren keurslijf der zedelijke waarschijnlijkheid wil geregen hebben, ben ik geheel ijs. Hoe, zedelijke waarschijnlijkheid in die soort Kunstgewrochten, waarin de Dichter meer dan in eenige andere aan zijne vrije, scheppende verbeelding bot mag, ja moet voeren?.... Dan zijn er geen grooter zondaren dan Homerus en Tasso; en geen gehoorzamer dienaressen van deze Wetgevers dan Lucretia Wilhelmina van Merken. En waar het met Klopstock en Milton heen moet.... daar durf ik niet aan denken.'[1] In dezelfde lijn liggen zijn opmerkingen over de verhouding tussen de kunst en de theorie van de kunst. Als een goed Kantiaan is hij gevoelig voor het wordende- èn vrijheidsaspect der dingen. Kunsttheorieën, schrijft hij, kunnen en mogen niets anders zijn dan het ontwikkelde begrip der vrije kunst - geen angstvallig abstract begrip, maar een vrij en levendig begrip, dat nog eindeloos is van uitgeput te zijn- want de kunst levert uitzichten, waarvan het veld gedurig wijder wordt.[2] Het classicisme is bij dergelijke formuleringen duidelijk overwonnen. En hoe staat Kinker tegenover de romantiek? Hij merkt op dat de dichters van zijn tijd de verbeelding meer en meer laten functionneren voor de bezieling der dingen en hij ziet daar terecht zelfprojectie in, of, zoals hij het uitdrukt: een werking van 'het eigen besef des gemoeds'. Wat hem betreft, staat het de verbeelding vrij de meest ongekende zaken en niet-te-kennen zaken aan de orde te stellen. Voor zover de romantiek dit doet, aanvaardt hij hem. Maar voor al deze werkingen van de verbeelding geldt, zegt hij, het Aristotelisch axioma, dat de poëzie de waarheid is in het doorschijnend kleed van de leugen. Kinker eist een heldere, bewuste kunst. Nadrukkelijk verwerpt hij de romantiek in zoverre hij de nachtzijde van het leven verbeeldt. De dichter mag zich niet in een halfduister besef *verdiepen* in een ongekende wereld, in de schemerige beelden en de vale nacht. Kinker zegt - en het klinkt in dit proza als een versregel - 'wij moeten door geen donker besef al peinzend in onszelf teruggedrongen worden'. Voor zover dus de romantiek het duistere, troebele beeld is van het onderbewuste, verklaart Kinker zich daartegen.

B.H. Lulofs is echter bereid meer met het irrationele rekening te houden en de werking ervan in de literatuur te erkennen. In het voorwoord van zijn Akademische Voorlezingen over de rhetorica (1822) maakt hij een uitstapje naar de actuele literatuur en ontpopt zich als een geestig en belezen voorstander van de romantiek als de literatuur die leeft van oude volksverbeeldingen, dromen, wonderen, kortom, een literatuur, geschapen door wat hij noemt het romantische spel der verbeelding. Hij zegt, niet te begrijpen dat zovele door de klassieken gevormde geesten, die zonder ergernis de verhalen lezen over cyclopen, sirenen, sfinxen, reuzen, enz., moderne dichters voor half onzinnig verklaren als die, puttend uit het oude volksgeloof en de overleveringen van eigen bodem, hun verhalen schrijven.[3] Het gaat er toch niet om, dat

1) Mr. J. Kinker, Gedichten III, 1821, blz. VIII.
2) id. blz. XXIX en XXX.
3) Ak. Voorl. blz. XIII.

men in zulke toversprookjes gelooft! Op deze verkeerde veronderstelling had de verlichting z'n strijd tegen de mythologie gebaseerd. Het heeft voor Lulofs geen zin thans nog eens de romantiek ermee te lijf te gaan. Maar waar een eenzijdig rationalistische anthropologie in de 18e eeuw geen weg mee wist, daar speelt de romantische kijk op de mens het wel weer mee klaar. Lulofs stelt dit op een aardige manier aan de orde als hij schrijft: 'De romeinen geloofden toch ook niet dat de metamorfosen van Ovidius echt gebeurd waren. Of toch? Misschien geloofden zij er tevens tusschenbeide zoo iets van, even als wij, ten spijt der Verlichting onzer Eeuw, nog wel eens met eene kleine huivering, des nachts, omzien, wanneer wij alleen door woeste bosschen, over ongebaande heiden, langs kerkhoven en soortgelijke plaatsen, bij donker of betrokken Maanlicht, reizen of wandelen moeten.'[1)] Het is hem ook te gewaagd 'zoo maar magtspreukig weg te beweren, dat alle verband hier op aarde tusschen eene zinnelijke en bovenzinnelijke wereld ten eenemale onmogelijk zijn zoude.'[1)] En voor Lulofs ligt er juist in het onzekere hiervan de kans voor de dichterlijke verbeeldingskracht. En eenmaal zover gekomen confronteert deze Saksische vriend van Staring, voor wie zulke bossen en heiden bij nacht geen literatuur gebleven waren, met een zeker wellustig genoegen de Hollander met de romantiek. Oostelijk Nederland speelt een ogenblik de romantiek uit tegen het Westen. Onze landaard heeft 'niet veel vatbaarheid voor het eigenlijk gezegde Romantische Spel der Verbeelding; eene onvatbaarheid, waarvoor, zoo als voor alles, ook al wederom zeer natuurlijke redenen zijn. Eilieve, hoe zouden toch (om de zaak eens al lagchende te behandelen) de aloude Bergschotsche, Engelsche en Hoogduitsche waternimfen, witte vrouwen, wilde jagers, toovenaren, en hetgeen verder met deze Heeren en Dames vermaagschapt zijn moge, zich vertoonen kunnen in een land, als het onze, (ik spreek van het oude Holland) zonder bergen, zonder bosschen, zonder rotsen, zonder vervallene Burgen, enz. enz.? Goede Hemel! de Waternimfen en Meerminnen zouden tegenwoordig in onze vaarten geen oogenblik rust hebben van wege al de trekschuiten, en de huizen staan bij ons veel te digt op elkander, het land is veel te licht, te vlak en te open, dan dat Geesten, zoo als b.v. in den Manfred van Lord Byron voorkomen, veel rumoer in hetzelve zouden kunnen maken. Hierbij komt nog, dat wij Hollanders het met suiker, koffij, thee, effecten, en andere dergelijke echte Zakelijkheden of Realiteiten veel te druk hebben, of tenminste gehad hebben, dan dat wij ons met hersenschimmen uit het Rijk der Verbeelding zouden kunnen ophouden.'[2)] Lulofs vindt het dan ook niet vreemd dat de Nederlandse dichtkunst zo nuchter is en 'het verbeeldingsspel' niet kent, vergeleken met de Engelse, Duitse en Italiaanse literatuur (De Franse noemt hij niet). En hij besluit met de opmerking dat dit gebrek de reden is 'dat, wanneer mannen als bijv. de Heer Bilderdijk, Kinker, Staring en anderen, gedichten uitgeven, waarin zij hunne zangsters op het eindelooze meer der verbeelding een weinigje hebben laten rondzwalken, zij verbazend lange voor- of naredenen moeten schrijven om te verhinderen, dat men hen toch niet als half en half krankzinnig van hersenen beschouwe; - voor- en naredenen over dingen, aan wier dichterlijke bruikbaarheid niemand in Engeland, Duitschland of Italië in het allerminst twijfelt.'[3)] Lulofs zegt tenslotte voor onze literatuur winst te

1) id. blz. XIV.
1) id. blz. XIV.
2) id. blz. XV.
3) id. blz. XVI.

verwachten als naast het ware en het werkelijke ook het romantische verbeeldingsspel gespeeld wordt.

Een jaar later publiceert N.G. van Kampen zijn bekende verhandeling over het onderscheidend verschil tussen klassieke en romantische poëzie. Daarin wordt de ethische en religieuze kracht van de romantiek gesteld boven die van de klassieken. De romantische poëzie komt beter dan die der Oudheid overeen met de Nederlandse begrippen van strenge zedelijkheid, eer, liefde en godsdienst. Maar in vormkracht en vormgeving staat de klassieke dichtkunst bovenaan; meer dan de romantische, strookt zij met de Nederlandse gematigde luchtstreek, met de Nederlandse denkbeelden van orde, regelmaat en schoonheid, met de Nederlandse opvoeding en wijze van denken. Op grond van zulke opvattingen kan Van Kampen Da Costa ‘een sieraad van de klassische en romantische school’ noemen, en is voor hem Byron met zijn ‘grootschen, somberen, God- en menschenhatenden geest, in krijtend contrast met de kinderlijke gemoedsgesteldheid van den romantischen dichter’ géén romanticus. Bij Van Kampen vinden we tenslotte de opvatting, dat de moderne dichtkunst romantische stof in klassieke vorm zal moeten geven, zodoende ‘het stoute van het eene temperen door de bevalligheid van het andere’. Deze houding tegenover de romantiek typeert, als ik goed zie, vele critici èn dichters Nederland in de jaren na 1823 en verklaart zekere beperkingen en aangezichten van de Nederlandse romantiek. Voor onze literatuur is daarbij het veld niet zo wijd geworden als de beide Kantianen Kinker en Lulofs, elk op zijn wijze, hadden gehoopt.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Bijbel en Bilderdijk.

Om de dood van zijn kinderen te herdenken, zei Bilderdijk in *Afscheid van Leyden* (1827): ‘Daar moest mijn bloed den akker mesten’ (*D.W.* XII 339). Als zo'n versregel voor ons gevoel de retoriek van de dichter kenmerkt, is het tenslotte hierom, dat hij welbewust de taal van Profeten wou spreken. In de Statenbijbel las hij: ‘Sy sullen pijnlicke dooden sterven, sy sullen tot mist op den aardbodem zijn’ (Jeremia 16: 4). En bijbelvaste leerlingen als Da Costa, voor wie hij allereerst schreef, hebben de toespeling op het Oude Testament zeker dadelijk begrepen. Maar het feit dat de roem van Bilderdijk 1860 een knak begon te krijgen, hangt vermoedelijk samen met een vervreemding van de Schrift, die onder het liberalisme tamelijk algemeen ging worden. Waren Busken Huet en Multatuli, de eerste kleineerders van de dichter, met de Schrift al goed vertrouwd, ze hanteerden het bijbels spraakgebruik hoe langer hoe spotzieker, naarmate ze verder van het Christendom af kwamen te staan. Onder letterkundigen raakte de tale Kanaäns, waarop zoveel oude poëzie gedreven had, vrijwel vergeten; en daarom ging de voeling met Bilderdijk nog meer verloren. Geen toeval was het dan ook, dat Geerten Gossaert beide elementen samen zocht te herstellen: de bijbelse toon en de Bilderdijkse taal.

G.B.

Iets over de Amsterdamse rederijker Egbert Meynertsz.

Nu er de laatste tijd hardnekkige pogingen worden aangewend om kennelijk Protestantse rederijkerspoëzie Erasmiaans te verklaren - teneinde ze via de kortelings als goed-katholiek gerehabiliteerde Rotterdammer bij de Contrareformatorische literatuur te kunnen inlijven - kan het zijn nut hebben enkele bij name bekende figuren wat meer in het licht te plaatsen om de absurditeit van dit streven ad oculos te demonstreren. Dit keer zal het gaan over Egbert Meynertsz, die in de jongste literatuurgeschiedenis ook al onder Roomse vlag vaart, wiens Reformatorische overtuiging althans wordt verzwegen.

Egbert Meynertsz, zoon van Meynert Pietersz en Lijsbeth Jacobsdr[1] was gehuwd met Dieuwertje Jakobsdr., de zuster van Laurens Reael. Uit dit huwelijk zijn ten minste twee zoons geboren, t.w. Sebastiaan, die in 1606 burgemeester van Amsterdam is geworden[2] en Jakob, door Rodenburg als dichter genoemd[3]. Meynertsz was huidenkoper van beroep (als zodanig was hij gevestigd in de Wermoesstraat ‘in den ouden Coninck van Denemercken’) en in 1567 een der negen opperkapiteins der Burgerij[4]. Zoals nog blijken zal was hij tevens factor van de Eglentier.

Op 30 September 1566 tekende hij met nog 16 andere lidmaten en twee predikanten de acte, waarbij aan de Gereformeerden de kerk van de minderbroeders werd toegewezen om daar ‘hoere religie, als sermoenen ende anders’ te doen. Meynertsz had even geaarzeld met het zetten van zijn handtekening uit vrees voor eventuele moeilijkheden in de toekomst, maar een der burgemeesters had hem gerustgesteld door zijn aandacht te vestigen op de clausule ‘dat deghenen, die deselve onderteyckeninge gedaen hebben, ter cause van dese hoere subsignatie nyet gemolesteert oft achterhaelt sullen worden in toecomenden tijt’[5]. Daarbij schijnt hij blijkens zijn latere bekentenis[6] niet beter geweten te hebben, of alle 36 kapiteins zouden de acte tekenen. Desalniettemin namen alle ondertekenaars behalve Meynertsz in 1567 het zekere voor het onzekere door naar elders uit te wijken. De arme huidenkoper zat te vast aan zijn zaak. Daarom luisterde hij niet naar de vermaningen van zijn zwager Reael en ‘liefst gelovende wat hij hoopte, leende hij 't oor aan geruststellende verzekeringen van burgemeesters, die hem een getuigschrift onder stads-zegel gaven, waarin zij verklaarden, dat hij in geen opspraak van ketterij

1) J.E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I 1578-1795 (Amsterdam 1903) bl. 259.
2) J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam* VI (Amsterdam 1889) bl. 210, noot 4.
3) ‘En Iacob Egbertzoon nabootsten oock zyn Vader’ (*Melibea*, Eerste deel, Voorspel, t'Amstelredam 1618, bl. 17).
4) Elias tap.;
5) Ter Gouw *a.w.* bl. 119.
6) Egbert meijnertsz hudecooper geuangen kent ondergeteickent tehebben zeker co*n*tract gemaect tusschen den burgerm*eest*ren en*de* schepen*en* mitten raiden deser stede ter eenre en*de* die van*de* nyeuwe religie ter andere zijd*e* in date den sesten september xvc zes en*de* tzestich en*de* dit niet weten*de* wie doen tertijt bouen waren en*de* anders niet weten*de* dan datte by alle de andere xxxvi capitein*en* mede geteickent zoude worde gelijck hem die sprect gezeyt werde int nyeuwe verschilderde camerk*en* (Verhoor van 18 Maart 1568 in tegenwoordigheid van de schout en schepen Aernt Ernst, *Confessieboek* R.A. 273, bl. 71, Gemeente-Archief, Amsterdam). Ik maak van deze gelegenheid gebruik mijn hartelijke dank te betuigen aan Mej. Dr I.H. van Eeghen, Adjunct-archivaris der gemeente Amsterdam, voor haar vriendelijke inlichtingen, inz. voor deze interessante bronvermelding.

of misdrijf stond, en dat hem tot paspoort diende, om te Antwerpen zijnen handel te drijven'[1].

Meynertsz is niet de eerste geweest en zou ook niet de laatste zijn om te ervaren, dat men op plechtige verzekeringen en officiële verklaringen niet kan bouwen. Op 2 Maart 1568 werd hij door de onderschout gegrepen 'staende sijn stoep'. Egberts vrouw lag in het kraambed en ontstelde hevig, wat echter, zegt Ter Gouw, 'den schout niet verhinderde 's daags daarna in het huis te komen om het goed op te schrijven'[2]. Ofschoon hem geen misdaad ten laste gelegd kon worden, gaat Ter Gouw verder, 'was hij toch op de pijnbank geworpen, vervolgens ziek geworden, en, na de sacramenten der Roomsche kerk ontvangen te hebben, gestorven[3]. Omdat hij het accoord van den 30e September 1566 ondertekend had, ofschoon op aandrang van eenen burgemeester, heette het, dat hij in den verleden turbulenten tijd zich gedragen had als een rebel tegen de Co.Mat. en werd hij alsmede op bevel van den Raad der beroerten, veroordeeld tot den dood door het zwaard, met confiscatie zijner goederen'[4]. Geen misdaad, neen. Maar wel getuigde een zekere Trijn Hendriksdr later voor schepenen, 'dat zy ond*er* de zelven p*re*dicatien (t.w. der Gereformeerden) mitter nappe heeft gezien ommegaen Egbert Meynertsz die zij zeit te wezen een mager man*ne*ken die zij, naer haer bedu*n*cken, wel heeft zien gaen met twee mutzen en*de* in een graeuwe tabbert'[5]. Zelf bekende hij tijdens zijn verhoor de nieuwe predikaties vaak te hebben bijgewoond 'nae dattet toegelaten was maer niet daer te vooren' en ook éénmaal te hebben gecollecteerd[6]. Van de viering van het H. Avondmaal, waaraan hij volgens genoemde Trijn Hendriksdr zou hebben deelgenomen[7] horen we niets meer.

Op Egbert Meynertsz als dichter is, zoveel ik weet, het eerst de aandacht gevestigd door K. Ruelens in een aantekening bij de refreinen L en LI van de bundel van Jan de Bruyne[8]. De beide refreinen zijn getekend: 'Per *Heer buycht myn herte*. Egbert Meynertsz factuer in Amsterdam[9], waaruit Ruelens opmaakte, dat hij factor zal zijn geweest van de kamer *De Eglentier*. De on-

1) Ter Gouw *a.w.* bl. 210. Bij het in de vorige noot vermelde verhoor ontkent hij 'oyt gesond*en* te zijn van*den* Consystoirie bin*n*en deser stede aen die vand*en* Co*n*systorie tot Antwerpen'
2) ald. bl. 266.
3) t.w. 8 October 1568, in de nacht vóór de terechtstelling.
4) Ter Gouw *a.w.* bl. 275.
5) *Confessieboek* (R.A. 273, fol. LXIXv).
6) (E.M.) kent eens om*in*e gegaen te hebben onder de nijeuwe p*re*dicatie mitten afternappe daer inne v*er*gad*er*t werdden den penn*ingen* die gee*m*ployeert zoud*en* werd*en* tot betalinge vand*en* huyre vand*en* spyckers daer inne de predicatien gedaen werdden / en*de* dat hy tzelve gedaen heeft deur begeren van anderen / alzoo aldaer anders nyemant te crijgen was (t.a.p. bl. 71; links in margine is hieraan nog in bijna onleesbaar schrift toegevoegd: 'actum den 17en July '68 presentibus den schoudt Aelbert Marcus, Symon Marts ende burgemeesteren ende alle de schepenen sempte mit Aelbert Canter, Egbert Meynertsz seyt opt re... lement(?) dat hij inde spijcker van moije Harman ommegegaen heeft mette nappe' (n.b.: voor de letterlijke juistheid van mijn lezing kan ik niet instaan!).
7) 'seyt dat nae hair beduncken Jannetgen Meynertsz die huysvrouwe van symon meynertsz ende Egbert meynertsz tvoerseiden nachtmael mede ontfangen hebben (t.a.p. fol. LXX).
8) *Refereinen en andere gedichten uit de XVIe eeuw*, enz. (Antwerpen 1879-'81), dl. II, bl. 31 e.v., de aantekening ald. bl. 212.
9) De kenspreuk is misschien ontleend aan Ps. 86: 11, in *myn hert* schuilt tevens de naam Meynert.

waardeerlijke Te Winkel geeft dan de eerste en tot dusver laatste verdere bijzonderheden[1]. Meynertsz was inderdaad factor van *In Liefde Bloeyende*, volgens Hooft ‘een zeer bemint man, uitsteekende in de Rhetorijkkunst naer de wetenschap dier eeuwe’. Bepaald uitbundig is Rodenburg in zijn *Melibea*:

> Mijn gouden eeuw noch duurt, en duuren moet de tyden,
> Zo langh ick Poësia heb aen mijne zyde,
> Minerva, en Apollo, met de God Mercuur,
> En dat Rethorica in 't wezen heurs natuur
> By my volhert: ghelijck zij deed in tydt verleden,
> Als d'Heere Egbert Maeynnerzoon, Fonteyn der reden,
> Uytstraelden kunstens-vloeden, uyt zijn wysheyts tocht.
> Mits die Lof-waerde man ‘met yver ernstich zocht
> Te beelden af het beeld van Goddelycke deughde,
> Want 't was de deughd alleen waer in zyn ziel verheughde.
> Ach droef ghedacht! als in gheheughenisse speelt
> 't Verlies, helaes, 't verlies, van rechte deughdens beeld.
> Helaes, zo waerden man, schat-kamer van deughs gaven
> Begraven is! in wien de deughde was begraven:
> Doch in zijn graf noch leeft, vermits zyn waerde faem,
> Want eeuwich leven zal het lof zyns deughdens naem.
> 't Schynt dat hy was te goed om met ons hier te leven.
> Zo dat d'Al-gever hem een heyl'gher plaets woud’ gheven,
> En heeft dees Amstel-held, de eewicheyd verleent,
> Waer God de heerscher is, en d'Eng'len de Ghemeent.
> Ha Eg'lentierens spruyten! laet uw galmten dringhen,
> Om tot de Hemels top, zyn gloryens lof te zinghen,
> Mits hy wech-wijzer was tot reden-rijcke-Kunst,
> En zyn afspruyten my betoonden oock heur gunst,
> Nae-bootzende het geen zyn kunst en liefde deden[2]

‘Zijn kunst’, aldus gaat Te Winkel verder, ‘kunnen wij alleen beoordelen naar twee refreinen, die ons van hem bewaard zijn, beide geteekend... enz.’. Hier verraadt de polyhistor, dat zelfs hij niet alles heeft gelezen, wat hij noemt, althans niet met de vereiste aandacht. Want wij kennen van de Amsterdamse rederijker behalve de twee bedoelde refreinen nog drie andere, mitsgaders een spel van sinne vertoond op het Rotterdamse landjuweel van 1561 en het is uit dit spel, dat we de dichter voldoende leren kennen om zijn godsdienstig standpunt te bepalen. Dat Meynertsz Hervormingsgezind was, blijkt weliswaar al duidelijk genoeg uit het eerste refrein bij De Bruyne (No. L), geheel geschreven, zoals Te Winkel terecht constateert, in de toon der vervolgde Protestanten. Ik citeer alleen het Prinche (de cursivering is van mij):

> Al saten die kinderen van Israhel
> benaudt & verdruckt onder Pharaons hant,
> duer Godts groote goetheyt, wt al haer gequel
> werden sy wonderlyc verlost seer triomphant.
> Al sadt syn volck int Babilonische lant
> gevangen, ja verlaten, voer smenschen oogen,
> al scheen hy lang te beyden, hy verloste se: want
> syn belooften niet faelgeren en mogen.
> *Dus, al sydt ghy me*[3] *int verdriet getogen*

1) *Ontwikkelingsgang* II^2, bl. 470-'71.
2) *Melibea,* zie bl. 1, noot 3).
3) ook gij

vanden gepurpurden hoet opt best geseten,
staet vast op u hope; ghy & wert niet bedrogen.
Jae, hoe hooch dat sy haer selffs gaet vermeten,

die u geschapen heeft en sal u niet vergeten.
Dus denckt vryhertich opden regel dick verhaelt:
hy en beydt niet lang, al schynet, diet eens betaalt..

Dit refrein laat geen twijfel bestaan aan 's dichters standpunt in de strijd van Rome en de Reformatie. Wel laat het ons in de steek, wanneer we vragen, welke Hervormingsgezinde richting Meynertsz in het bijzonder was toegedaan. Daarvoor blijven we uitsluitend op het spel aangewezen.

Een uitvoerige analyse van de inhoud kan hier achterwege blijven, ik verwijs daarvoor naar Mevr. Ellerbroek[1]. Het gaat er om, dat de Joden hier - evenals de apostelspelen, waarover De Vooys heeft geschreven[2] - de Rooms-Katholieken of de R.K. kerk verbeelden, in dit geval inzonderheid de geestelijke machthebbers. *Jotsche natie* zit met haar lief *Alderley boosheyt* en de zinnekens *Wangheloof* en *Eyghen wille* in het 'huys van welden'. Ze is doof voor de boetpredikaties van *Vercondigher des Woordts* en *Goede Ondenwijsinghe* (waarom ook, ze heeft immers all this and heaven too?). De leraren der Reformatie keren zich dan tot *Die vercoren heydensche natie*, d.i. het simpele, arme volk. *Wangheloof* houdt het stevig in zijn greep, in de vorm van een hele schare afgoden - d.w.z. heiligen, die hier achter klassieke godennamen schuilgaan, zoals Mevr. Ellerbroek zeer juist inzag - wordt hij gediend en God vergeten. Of neen, een vonk blijft toch altijd gloeien bij de eenvoudigen en verworpenen en persoonlijke belangen staan bij hen het heil niet in de weg. Al ligt *Heydensche* ook in de slaap der zonden, op 's leraars roepstem ontwaakt ze. Heilbegerig luistert ze naar de Blijde Boodschap. Van God, Die - hoe is het mogelijk! - geen 'uitnemer der personen' is en ook haar door Christus barmhartig wil zijn. Mits ze als de tollenaar (een Reformatorische topos) waarachtig berouw heeft:

Al gaen de Joden met de Pharizeen onversaecht
Inden Tempel daer sy hem hooch beroemen
Van haar goede wercken en u verdoemen:
Staet ghy van verre kent u zelven misdadich, enz.[3]

Ze moet als Maria van Bethanië zitten aan de voeten van Jezus:

Al loopen de Joden met Martha zonder schromen
Alleen uytwendich zoeckende Godts eere/
Met veel ceremonien meenende den Heere
Te versoenen met veel offerhanden hier/
Maer hy heeft gheen lust tot bloet van eenen ram oft stier/
Dan 't gheloove deur liefde werckende hem behaecht[4]

Hier belijdt de dichter meteen het 'geloof, dat door de liefde werkt', d.i. het waarachtige, heiligmakende geloof, het geloof dat leeft, dat vruchtbaar is in werken der dankbaarheid, die niets met 'goede' in de zin van 'verdienstelijke' werken te maken hebben. Neen, de mens is radicaal verdorven.

Dees overtredinghe (t.w. van Adam) is ons alle kleyn en groot
Aengheerft/zoo dat hert en zinnen zijn geneghen

1) E. Ellerbroek-Fortuin, *Amsterdamse Rederijkersspelen in de zestiende eeuw* (Groningen-Batavia 1937) bl. 154 e.v.
2) *Apostelspelen in de rederijkerstijd* in Ned. Kon. Acad. v. Wet., afd. Lett., dl. 65, serie A, no. 5.
3) *Spelen van sinne...* enz. (Rotterdam 1614) T lv.
4) ald. T 1.

Tot quaet/daer is niet goets in ons gheleghen:
Kinders des torens zijn wy alle van natueren[5)]

5) ald. S iij.

Daer is niet ghesonts van ‘thooft totten voeten/
Ick vind’ in myzelven niet dan alle broosheyt[1)]

Trouwens, naar Jezus' woord (*Luc*. 17, 10) is hij, die alles gedaan heeft, nog maar een onnutte dienstknecht:

Want oft hy schoon ghedaen hadde verduldich
Al 'tghene dat hy te doene is schuldich
Moet hy hem zelven noch kennen een onnut knecht:
Zegghende met David uyt een herte oprecht/
Voor U ooghen Heere tot allen stonden
En wert gheen levende rechtvaerdich ghevonden/
Maer uyt liefde rechtvaerdicht hy al syn beminden[2)]

Naar Paulus' leer is er geen rechtvaardiging uit de werken, maar door Christus alléén:

Want niemand mach reyn werden vroech noch spade/
Oft hy moet ghewasschen zijn uyt ghenade
Van Christo zonder hem mach u niemandt verschoonen[3)]

Want doen ghy deur de zonden gheheel waert doot/
Heeft u Godt uyt ghenade levendich ghemaeckt/
En dat niet uyt u 'tis Godts gave onghelaeckt/
Op dat hem niemandt beroemen mach/in 't west oft oost[4)]

De liefde van Christus noopt tot wederliefde, het geloof moet door de liefde werken, d.w.z. naar buiten blijken in een vrome, Godzalige levenswandel en in de dienst aan de naaste door werken van barmhartigheid. Fel keert de dichter zich bij monde van een der zinnekens tegen het dode geloof van de naamchristenen, de ‘woord-heiligen’, zoals Seb. Franck ze spottend noemt:

Maer ghy moet u rustich als een man verstouten/
Doen haer veel van 't gheloof met de mondt kouten/
Dat dat alleen zonder wercken zalich maeckt
En de kracht des gheloofs zal werden versaeckt
Van haerlieden/alsoo dat sy t'alder stondt
Slechts alleen ydel ghelooven zullen met de mondt/
En haer leven en zal gheen gheloof bewijsen[5)]

Daartegenover stelt de leraar het wàre geloof:

Maer hoort zulcke liefde als hy heeft ontspreyt
Over u/waer in men hem behoort te prijsen/
Daer toe zult ghy altijt neerstich zijn bereyt
Om die minlijck weder aen u naesten te bewijsen/
Syn ledekens besorghen kleen/voen en spijsen/
Ghelijck ghij nu gheestelijck ghevoedt en besorcht zijt/
Laet u hert vast in dese leeringhe oprijsen/
Toenemende daghelijcx in 'tgheloove met vlijt[6)].

1) ald. S vijv.
2) ald. S viij.
3) ald. S viij.
4) ald. T 1.
5) ald. S vv-vi.
6) ald. S iijv-iiij.

Van de weinige literatuurhistorici, die de Rotterdamse spelen hebben gelezen, dat zijn bij mijn weten geen andere dan Kalff en Mevr. Ellerbroek, was allen de laatste op het goede spoor. Zij heeft het Reformatorische geluid wel degelijk onderkend, maar tot een positief besluit kon ze niet komen. Veel stelliger dan ten aanzien van het godsdienstig standpunt is ze in haar litterairaesthetische beoordeling, maar daarin heeft ze mij nu juist niet kunnen overtuigen. Een enkele compositiefout (zo het er al een is), het achterwege blijven van het aangekondigde optreden der zinnekens aan het eind, doet niets af aan de vele verdiensten, waardoor het spel zich van alle andere in de bundel onderscheidt. Wanneer we maar niet iets verlangen, wat de dichter niet heeft bedoeld. Hij heeft geen karakters willen tekenen, geen psychologie willen geven; zijn doel was de behandeling van een religieus probleem. En daarin is hij geslaagd. Op taal, stijl en compositie is weinig aan te merken, integendeel. Binnen de beschikbare ruimte heeft hij na een degelijke proloog in alternerende scènes - dus naar de eis - zijn thema ontvouwd. In de ernstige tonelen treffen ons aarbij de sterke overtuigingskracht en de beheersing der taalmiddelen, vooral in de lyrische passages, en in de contra-tonelen de beeldrijke taal en levendige dialoog der zinnekens. Vergeleken met de spelen van de andere kamers heeft de Amsterdamse factor de gestelde vraag: ‘Wie den meesten troost oyt quam te baten/Die schenen te sijn van Godt verlaten’, het best beantwoord, niet alleen naar de inhoud door die schijnbaar verlatenen te identificeren met de vervolgde rotestanten, maar ook naar de vorm met zijn, althans relatief, d.i. vergeleken met de prestaties van zijn mededingers, bij uitstek geslaagd zinnespel. Dat daarvoor geen prijs is toegekend, geeft het nodige te denken van de extralitteraire maatstaven, die ook toen al moeten zijn aangelegd.

J.J. MAK.

Vorm en inhoud één.

Wie zich, op het voetspoor van een toenemende schare voorgangers (onder wie zich laatstelijk D.A. de Graaf in dit tijdschrift - 46ste jaargang, 3e en 4e aflevering - geschaard heeft) verdiepen wil in de geschriften van de auteurs vóór Tachtig om onder hen ‘voorlopers’ van die Tachtigers te vinden, zij verwezen naar Kneppelhout. Van der Grinten (‘Nederlandsche aesthetica in de negentiende eeuw’ I, Helmond, 1947, 113) noemt hem terloops, maar niet in deze geest, noch vermeldt hij de volgende aanhalingen die wellicht de aandacht verdienen:

‘De natuur... eischt evenwigt tusschen geest en stof, eenheid tusschen gedachte en vorm’. Geschriften, XI (1849), p. 42.

‘Dat in letterkunde vorm ondenkbaar is zonder gedachte mag een axioma heeten: beiden zijn een’. Geschriften X (1865), p. VI.

De datum waarop deze teksten het eerst werden neergeschreven, respectievelijk gepubliceerd, ligt uiteraard verder terug in het verleden dan het tijdstip waarop zij in de ‘Geschriften’ verzameld werden.

G. KN.

De accentuatie van Nederlandse samenstellingen en afleidingen.

In de discussie over de accentuatie van Nederlandse samenstellingen en afleidingen heeft de vraag naar de plaats van het sterkste accent (de klemtoon, het accent of het woordaccent genoemd) altijd in het middelpunt van de belangstelling gestaan. Men kwam dan tot een formulering als: 'in *koper* valt het accent op de eerste, in *koningin* op de laatste lettergreep'. Daarbij verloor men uit het oog, dat ook de andere lettergrepen van deze woorden een accent hebben en dat juist door het feit dat ze aan ander accent dan 'het accent' hebben, 'het accent' opvalt. Met andere woorden: het accent van de eerste lettergreep van *kóper* staat en bestaat als fortis in oppositie met het infortis-accent van de tweede lettergreep van dit woord, terwijl de fortis op de laatste lettergreep van *kòningin* opponeert met de semifortis van de eerste en de infortis van de tweede lettergreep. Het is daarom misleidend, te vragen: waar valt het accent op een gegeven samenstelling of afleiding? Men moet vragen: hoe opponeren de accenten van samenstellingen en afleidingen en heeft deze oppositie een functie?

Het feit dat men deze vragen niet heeft gesteld, is een van de oorzaken, dat men voor de accentuatie van Nederlandse samenstellingen en afleidingen geen bevredigende formulering heeft kunnen vinden.

Er is nog een tweede oorzaak die een bevredigende formulering verhinderd heeft. Bij de vraag naar de plaats van het zogenaamde woordaccent is men er stilzwijgend of uitdrukkelijk[1)] van uitgegaan, dat men het woord buiten het zinsverband moest beschouwen. Dit laatste kan onmogelijk juist zijn: een woord immers wordt óf als zin óf in een zin gebruikt. Buiten de zin heeft het slechts een papieren, abstract, bestaan in een woordenboek. In de praktijk, dus juist wanneer het een waarneembare accentuatie heeft, komt het slechts als of in een zin voor. (Geschreven taal, die men inwendig hoort, verkeert in dezelfde omstandigheden.)

Dit feit brengt met zich mee, dat een groot aantal woorden geen vaste, gefixeerde accentuatie heeft, zodat de vraag naar 'het woordaccent', in het algemeen genomen, zinloos is. Bij een samenkoppeling als *lichtblauw* bijvoorbeeld, doen zich, al naar gelang van de situatie, drie accentuatiemogelijkheden voor.

1. Als niemand nog niets van de kleur af weet, kan men zeggen: 'Ik heb een líchtbláuw pak gekocht'. De morphemen *licht* en *blauw*, beide met fortis, zijn in dit geval nieuwe, eerste-rangsgegevens;[2)]) ze staan in oppositie met respectievelijk *donker, vaal*, enz. en *bruin, grijs*, enz.

2. Als men al weet dat een pak in de een of andere blauwe kleur gekocht zou worden, dan kan men, thuis komende zeggen: 'Ik heb een líchtblàuw (pak) gekocht'. Het morpheem *licht* is nu een nieuw, eerste-rangsgegeven, met fortis, het morpheem *blauw* is een al bekend, tweede-rangsgegeven, met semifortis. Het morpheem *licht* opponeert met *donker, vaal*, enz., het morpheem *blauw* opponeert niet, maar coördineert de diverse soorten van blauw.

3. Als men al weet dat het een licht pak zal worden, kan men, na de koop, zeggen: 'Ik heb een líchtbláuw (pak) gekocht'. Nu is het morpheem *licht* een tweede-rangsgegeven, het morpheem *blauw* een eerste-rangsgegeven. Het

1) Erné, N.Tlg. 1949, blz. 140.
2) Vergelijk voor deze term mijn 'Beknopte Nederlandse Spraakkunst', blz. 98 vv. ('s-Gravenhage, 1952).

eerste coördineert de verschillende soorten ‘licht’ en heeft semifortis, het tweede onderscheidt ze door in oppositie te staan met *bruin, grijs*, enz.

Geval 1 kan men een blanco situatie, geval 2 en 3 een contrastsituatie noemen. Met de accentuatie fortis-fortis staat *lichtblauw* dus in oppositie met *dónkergrijs*, enz. Bij deze oppositie zijn vier verschillende morphemen betrokken; er is alleen morpheemverschíl, geen morpheemverbóndenheid tussen de leden van de oppositie *lichtblauw-donkergrijs*. De accentuatie fortis-fortis heeft tot functie: aan te wijzen, dat beide morphemen met de beide morphemen van een gelijksoortige combinatie opponeren. Deze oppositie is van disjuncte aard.

Met de accentuatie fortis-semifortis staat *lichtblauw* in oppositie met *donkerblauw*, enz. Nu zijn er drie morphemen bij de oppositie betrokken; er is morpheemverschil en morpheemverbondenheid tussen de leden van de oppositie. De accentuatie fortis-semifortis heeft tot functie: aan te wijzen, dat er een opponerend morpheem (met fortis) en een gemeenschappelijk morpheem (met semifortis) is. Deze oppositie is van conjuncte aard: er is verbondenheid en verschil.

Met de accentuatie semifortis-fortis staat *lichtblauw* in oppositie met *lichtgrijs*, enz. Er zijn weer drie morphemen bij de oppositie betrokken; er is morpheemverbondenheid en morpheemverschil tussen de leden van de oppositie (conjuncte oppositie). De accentuatie semifortis-fortis heeft tot functie: aan te wijzen, dat er een gemeenschappelijk morpheem (met semifortis) en een opponerend morpheem (met fortis) is.

Men zal het met mij eens zijn, dat het niet aangaat, één van de drie hierboven besproken accentuaties als de enige, echte of ware van het samengestelde morpheem *lichtblauw* aan te nemen. Ze hebben alle drie recht op erkenning en ze geven ons als regel:

Bij samengestelde morphemen wijzen de accentverschillen die tussen de samenstellende morphemen bestaan, de functie van die morphemen in de samenstelling aan. Een morpheem dat in oppositie staat met een morpheem van een overeenkomstige, uit even veel morphemen bestaande samenstelling, heeft een fortis; een gemeenschappelijk morpheem heefteen semifortis. Welk morpheem opponeert, dat hangt van de situatie af.

De bepaling ‘overeenkomstige, uit even veel morphemen bestaande’ bij samenstelling is noodzakelijk, omdat het hier om betekenisoppositie gaat. Wanneer men *lichtblauw* en *tentoonstelling* met elkaar vergelijkt, dan heeft men woorden die in zo volkomen disjuncte oppositie tot elkaar staan (de woordklasse verschilt, het aantal morphemen verschilt), dat de accentuatie die niet vermag te karakteriseren. De betekenisoppositie berust hier uitsluitend op de verschillende klankvorm van de samenstellende morphemen. De accentuaties van deze samenstellingen staan niet in een rechtstreeks verband met elkaar.

Niet alle samengestelde morphemen hebben drie accentuatiemogelijkheden. Twee zijn er bijvoorbeeld bij een woord als *kastdeur*.

1. ‘Kijk, die kástdèur is pas geverfd’. Het eerste morpheem, met fortis, opponeert met *buiten-, schuur-*, enz., het tweede, met semifortis, opponeert niet, maar is het gemeenschappelijke morpheem van de woorden op *-deur*.

2. ‘De kàstdéur is geverfd, maar de kàstplánk niet’. Het eerste morpheem, met semifortis, is het gemeenschappelijke morpheem van de twee leden van gegeven oppositie, het tweede morpheem, met fortis, is het opponerende morpheem.

De boven gegeven regel wordt door dit geval bevestigd: het opponerende morpheem heeft fortis, het gemeenschappelijke morpheem heeft semifortis. Welk morpheem opponeert, hangt van de situatie af. In het geval *kastdeur* valt op, dat er een aanmerkelijk verschil in functionele belasting tussen de besproken accentuaties bestaat. De accentuatie fortis-semifortis (*kàstdèur*) treedt veel vaker op, dan de accentuatie semifortis-fortis (*kàstdèur*). Dit feit kan echter geen reden zijn, om de laatste, die tot de contrastsituatie beperkt is, te negeren.

Ook bij afleidingen komen deze twee accentuatiemogelijkheden voor. Vergelijk: 'De kóper verliet de winkel' (er bestaat een conjuncte oppositie tussen *koper, schaker, eter*, enz., waarin de eerste morphemen de opponerende zijn) met: 'De kòpér was tevreden, de kòopstér niet' (waarin *er* en *ster* de opponerende morphemen zijn). Ander voorbeeld: 1. 'Wat is de betékenis van dit woord'. 2. 'Paardekooper vertaalt signifiant met betèkenáar en signifié met betèkenis'. Ook in deze gevallen constateren we weer, dat de accentuatie fortis-infortis functioneel verreweg het meest belast is. Maar ook vinden we weer de regel bevestigd: van samengestelde morphemen die in conjuncte oppositie tot elkaar staan, krijgt het opponerende morpheem een fortis, terwijl het gemeenschappelijke morpheem een semifortis (of infortis) krijgt. Welk morpheem opponeert, hangt van de situatie af.

Met deze regel is de accentuatie van een groot aantal samengestelde morphemen (of wil men liever samenstellingen en afleidingen) te verklaren. Bijzonder interessant worden nu natuurlijk die samengestelde morphemen, die met slechts één accentuatie voorkomen. Die zijn er namelijk ook, en, als ik mij niet vergis, in groten getale. Ik zal er enkele, die al vaker geparadeerd hebben, behandelen.

Neem nu bijvoorbeeld *jòngehéer* en *jòngejúffrouw*, twee termen die in een mooie conjuncte oppositie tot elkaar staan, met een semifortis op het gemeenschappelijke en een fortis op het opponerende morpheem. We staan hier voor geïsoleerde termen, waarin het eerste morpheem niet opponeren kán. Maar bestaat er dan geen *oùdehéer (ouweheer)*? Natuurlijk! Maar *ouweheer* en *jongeheer* staan niet in conjuncte oppositie tot elkaar, want *heer* in *ouweheer* betekent volstrekt niet maar gewoon *heer*, evenmin trouwens als in *jongeheer*. Wat het morpheem *heer* in de beide samenstellingen wel betekent, laat ik aan de fantasie van mijn lezers over. Het is voor mijn doel genoeg, te constateren, dat de oppositie tussen *jongeheer* en *ouweheer* er een van disjuncte aard is, die vier verschillende morphemen betreft. In disjuncte opposities wordt de functie van de morphemen niet door de accentuatie aangewezen.

Toch helpt de disjuncte oppositie tussen *jongeheer* en *ouweheer* ons nog aan een nauwkeuriger formulering van de accentuatieregel. In deze woorden valt geen fortis op *jonge* en *ouwe*, omdat deze morphemen, wegens het feit dat de morphemen *heer* niet identiek zijn, niet met elkaar opponeren en in deze woorden ook niet met elkaar kunnen opponeren. Een fortis op *jonge* en *oude* zou de verkeerde indruk wekken, dat de morphemen *heer* wel identiek zouden zijn. We kunnen dus de boven gegeven regel uitbreiden met de toevoeging: Er mag geen fortis vallen op die leden van samengestelde morphemen die in een geen enkele situatie waarin het samengestelde morpheem voorkomt, kunnen opponeren. Dit wil niet zeggen dat deze morphemen nooit in oppositie tot elkaar zouden kunnen staan! Vergelijk de eigennamen *Jongejan* en *Oudejan*.

Men zal mij tegenwerpen: Maar hoe zit het dan met *jónkhèer* en *jónkvròuw*, die een accentuatie hebben die precies het tegengestelde van die van *jongeheer*

en *jongejuffrouw* is, terwijl de oorspronkelijke betekenis van *jongeheer* en *jonkheer*, evenals die van *jongejuffrouw* en *jonkvrouw*, niet zoveel verschild zal hebben?

Dit accentuatieverschil zal men sociaal-historisch moeten verklaren. Laten we beginnen met op te merken, dat zowel *jonkheer* als *jonkvrouw* van oorsprong samenkoppelingen zijn, die in het Mnl. zowel uit *die jonc here* als *een jonc here (jonc vrouwe)* konden ontstaan. In de Middeleeuwen was er, sociaal beschouwd, een grote afstand tussen mannen en vrouwen. De betekenis-oppositie tussen *die jónc hère Jan* en *die óut hère Jan* zal dus functioneel veel meer belast geweest zijn, dan de oppositie tussen *die jònc hére Jan* en *die jònc vróuwe Clarissa*. De oppositie tussen *die jónc vròuwe Clarissa* en *die óut vròuwe Clarissa* zal dezelfde functionele belasting gehad hebben, als die tussen *die jónc hère Jan* en *die óut hère Jan*. Toen *jónchère* en *jóncvròuwe* voor de taalgebruikers de waarde van een samengesteld morpheem gekregen hadden en toen deze termen titels werden, is de accentuatie fortis-semifortis, die functioneel verreweg het meest belast was, verstard en traditioneel geworden.

Met *jongeheer* en *jongejuffrouw*, jeugdig als de termen zijn, staat het juist tegengesteld. Deze termen zijn ontstaan (oorspronkelijk ook weer als samenkoppelingen, die uit het syntagma geabstraheerd zijn) in een tijd, toen de afstand tussen mannen en vrouwen veel kleiner geworden was, zodat de oppositie *jòngehéer - jòngejúffrouw* functioneel het meest belast was. Dientengevolge zijn ze in deze accentuatie verstard.

De verklaring van de accentuatietegenstelling tussen *jonkheer* en *jongeheer* bewijst dat het noodzakelijk is, de accentuatie van sommige samengestelde morphemen diachroon te bestuderen.

Slechts één accentuatiemogelijkheid heeft men ook in *hògeschóol*. Het eerste morpheem mag geen fortis hebben, omdat het nooit opponeert: een *lage school* bestaat alleen in letterlijke betekenis. Wel bestaat een *lagere school*, maar dit syntagma staat niet in conjuncte oppositie tot *hogeschool*, doordat het niet even veel morphemen telt. Het morpheem *school* opponeert wel: vergelijk *Hòge Ráad, Hòge Autoritéit*, enz. *Hoge* is van de termen van deze opposities het gemeenschappelijke, *school, raad*, enz. het opponerende morpheem.

Een aardig geval is ook *ròokvlées*. In de 17de eeuw komt nog *róock(t) vlèysch* in oppositie met *pékel vlèysch* voor (zie WNT i.v. *rookvlees*). Daarna werd het morpheem *vleysch* in *roock vleysch* niet meer in de betekenis ‘vlees het algemeen’ gebruikt, maar kreeg het de verengde betekenis van ‘muisje of spierstuk van paard of rund’. Het woord *rookvlees* ging dus ‘rookmuisje’ of ‘rookspiertje’ betekenen en nu kon *rook* niet meer opponeren, omdat er geen ‘vers muisje’ of ‘vers spiertje’ tegenover gebruikt wordt. Het morpheem *rook* kon en kan dus enkel nog met semifortis, als niet opponerend morpheem, voorkomen en de accentuatie *ròokvlées* verstarde (zonder dat uitroepsituatie van de klant in de winkel in het geding behoeft te komen).[1)] Precies tegengesteld is de accentuatie van *róokwòrst*, dat met *métworst* opponeert en als tweede accentuatie *ròokwórst* in oppositie met *ròokvlées* heeft.

In plaatsen waar men *Zèedijk* als straatnaam zegt (algemeen verbreid is deze accentuatie niet), heeft men dit woord losgemaakt uit de oppositieketen *rivíerdìjk, hávendìjk*, enz. De reden daartoe ligt voor de hand: het morpheem

1) Heeroma, N.Tlg, 1949, blz. 67.

dijk in *Zèedijk* is niet meer identiek met het morpheem *dijk* van *rivierdijk*, enz., maar betekent zo iets als ‘straat’. Daarom mocht *zee* in *Zeedijk* niet meer opponeren met *rivier*, enz., want dat zou ten onrechte de gedachte wekken, dat *dijk* in *Zeedijk* en *rivierdijk* hetzelfde morpheem was. Omdat *zee* niet meer mocht opponeren, mocht het ook geen fortis meer hebben en kreeg het semifortis.

In *rèusáchtig* (tegenover *réusàchtig*) heeft het morpheem *reus* een figuurlijke betekenis en is het niet meer identiek met het morpheem *reus* in letterlijke zin (*réusàchtig*). Het mag dus niet meer deelnemen aan de opposities waarin *reus* in letterlijke zin betrokken is, mag dus geen fortis (het accent van een opponerend morpheem) hebben, met dit gevolg, dat de accentuatie verlegd is. Een dergelijk geval is *kràmpáchtig* (tegenover *krámpàchtig*). Ook *ùitstékend* (tegenover *úitstèkend*) is er mee te vergelijken: dit opponeert nooit met *instekend, afstekend*, enz. Daarom mocht *uit* geen fortis hebben, want dan zou de indruk gewekt worden, dat het woord wel met *instekend*, enz. opponeerde.

Ik kom tot enkele, wel tegenstrijdig genoemde accentuaties.[1)] Naast *náamwòord* staat *vóornaamwòord*. Waarom valt de fortis in het tweede woord op het eerste morpheem? Omdat noch het tweede (*naam*), noch het derde (*woord*) in conjuncte oppositie staan tot een ander morpheem in een overeenkomstige term. Er bestaat niet zoiets als *voorbijwoord* of *voornaamval*. Daarom past op de morphemen *naam* en *woord* geen fortis, anders zou de indruk gewekt worden, dat ze wel opponeerden. Aangezien de fortis toch ergens vallen moet, valt hij op *voor*, wat minder hinderlijk is, doordat het de woorden *bijwoord* en *naamval*, die met *naamwoord* opponeren kunnen, uitschakelt.

Naast *ópslàg* staat *óogòpslàg*, omdat er geen opposanten als *ooginslag* of *oogopgooi*, maar wel de opposanten *lóonopslag, príjsopslag* bestaan of gevormd kunnen worden.

Naast *úitdèling* staat *príjsùitdèling*, dat opponeert met *bróodùitdèling*; naast *ópvòlger* staat *tróonòpvòlger*, dat opponeert met *érfòpvòlger*; naast *úitbùiter* staat *vólksùitbùiter*, waarin *volks* het enige morpheem is, dat eventueel kan opponeren; naast *nábòotsing* staat *klánknàbòotsing*, dat opponeert met *vórmnàbòotsing*; naast *mísbrùik* staat *dránkmìsbrùik*, dat opponeert met *máchtsmìsbrùik*, enz.

In alle gevallen vindt men de regel, dat er geen fortis valt op een morpheem dat niet opponeert of niet opponeren mag, hetzij in een bepaalde situatie, hetzij in geen enkele situatie.

De keuze tussen de morphemen is niet altijd dwingend en in zo'n geval ontstaan er individuele verschillen. Neem een woord als *misdadiger*, dat als *mísdàdiger* en als *mìsdádiger* geaccentueerd wordt. De functioneel het meest belaste accentuatie van *misdadig* is *mìsdádig*, passend in de oppositieketen *mìsmóedig, mìstróostig*, enz. Veel minder belast (tot de contrastsituatie beperkt) is de accentuatie *mísdàdig* (‘Dat optreden is niet alleen kráchtdàdig, maar ook mísdadig’). Met *misdadiger* is het anders gesteld. Er bestaat niet een *mismoediger* of *mistroostiger* (behalve dan in een andere woordklasse), zodat er geen fortis op het morpheem *daad* behoeft te vallen, daar dit niet opponeert. Maar ook *mis* opponeert niet, want er zijn geen *weldadigers* of *ondadigers* voor handen. Daar er toch ergens een fortis moet vallen, ontstaat er embarras de choix, met dit gevolg, dat de een *mísdàdiger* zegt en de ander *mìsdádiger*.

1) Ontleend aan Ed. Fraussen, Tegenstrijdigheden (Miscellanea Gessler I, blz. 491 vv.).

De eerste accentuatie is waarschijnlijk het oudst, want in het Mnl. stond er enn *mísdàder* in oppositie met een *wéldàder*.

Tenslotte nog een opmerking over *Màandàg àansláande* en *àanstàande Máandàg*. De accentuatie van het eerste syntagma gebruikt men, als al bekend is, dat er op Maandag een bepaalde gebeurtenis zal zijn. Maandag is dan een tweede-rangsgegeven. Waar het om gaat, dat is: welke Maandag het is; *aanstaande* is een eerste-rangsgegeven, dat zijn volle accentuatie krijgt, d.w.z. een fortis op het tweede morpheem, daar *aan* er geen hebben mag, omdat het niet opponeert met *in-, uit-*, enz. (Wanneer hebben we die vergadering ook weer? Op Maandag aanstaande). In het tweede syntagme is de situatie juist tegengesteld: dat de gebeurtenis op handen is, is bekend, niet dat die op Maandag zal vallen. (Wanneer hebben we die vergadering ook weer? Op aanstaande Maandag). *Maandag* krijgt zijn volle accentuatie, *aanstaande* een verzwakte.

Vergelijk voor een dergelijke invloed van het syntagme *jòngehéer* met *jòngehèer Ján*, waarin de bepaling *Jan* het woord *jongeheer* van zijn opponerende functie berooft. Immers *jongejuffrouw* is blijkens de eigennaam niet mogelijk en *jongeman* komt in een dergelijk syntagme niet voor.

Ook in het syntagme mag het niet opponerende morpheem dus geen fortis hebben.

Er is één factor waarmee in het voorafgaande nog geen rekening gehouden is. Dat is het g e v o e l .[1)] Onder invloed daarvan kan men een semifortis tot en fortis versterken, zoals bijvoorbeeld in de zin: *Dat is ónmógelijk*! De affectieve lading van het woord *onmogelijk* brengt dus twee fortes met zich mee (neutraal *ònmógelijk*: expressief *ónmógelijk*).

Toch moet men niet te gauw tot invloed van het gevoel besluiten. Men schrijft er bijvoorbeeld een te permanente invloed aan toe, als men nu alle gevallen waarin het prefix *on* een fortis heeft, op deze wijze wil verklaren, Samengestelde morphemen als *óndìng, ónmèns* hebben een neutrale accentuatie, daar ze passen in de oppositieketens *óndìng - rótdìng - práchtdìng; ónmèns - rótmèns - práchtmèns*. Bij affectieve accentuatie komt in deze woorden een plus-quam-fortis-accent op een prefix, dat bij neutrale accentuatie al een fortis moet hebben.

Juist de affixen met een ontkennende of een pejoratieve betekenis geven aanleiding tot een affectieve accentversterking. Men zou daarom in de verleiding kunnen komen, om in gevallen als *mòedelóosheid* tegenover *móedelòos* ook te denken aan affectieve versterking van het accent op *loos*. Een diachrone beschouwing van deze groep woorden leert echter anders.

Het morpheem *loos* komt in de Middeleeuwen nog zelfstandig voor; pas in later tijd is het tot suffixmorpheem gedegradeerd. Overgeleverd is: *den wive, die sceen eren loos*. Al naar gelang van de omstandigheden kan het syntagme *éren loos* geaccentueerd worden als *éren lóos* (twee eerste-rangs-gegevens), *éren lòos* (opponerend met *hérten lòos*, enz.) en *èren lóos* (contrasterend met *èren gíer*). Door samenkoppeling ontstond *érenlóos, érenlòos* of *èrenlóos*. Tengevolge van de degradatie van het morpheem *loos* tot suffixmorpheem komt thans de accentuatie fortis-infortis-semifortis verreweg het meeste voor: *(eerloos) - harteloos - moedeloos - troosteloos*, enz. Het morpheem *loos* kan in de meeste gevallen niet meer opponeren en krijgt

1) Prof. De Vooys is zo vriendelijk geweest, mij hierop te wijzen.

dus meestal geen fortis meer. Contrastsituaties als *hàrtelóos - hàrtelíjk* zijn niet meer dan uitzonderingsmogelijkheden.

Affectieve accentversterking komt voor: *De aanblik van al die overstroomde polders was tróostelóos*!

Van het Middeleeuwse *loos* is het substantief *lóoshèit* gevormd, dat in syntagmata als *eren loosheit, varwen loosheit* voorkwam. Al naar gelang van de situatie waren er drie accentuatiemogelijkheden: *éren lóoshèit, èren lóoshèit* en *éren lòoshèit*. Door samenkoppeling ontstond *érenlóoshèit, èrenlóoshèit* of *érenlòoshèit*. De eerste accentuatie doet zich thans onder invloed van het gevoel nog voor: *tróostelóoshèid*, enz. (Het wel voorkomende *wérkelóoshèid* zou eerst in de betekenis ‘inactiviteit’, later ook in die van ‘het geen betrekking hebben’, een survival van de eerste accentuatie kunnen zijn). De tweede accentuatie (*èrenlóoshèit*) heeft tegenwoordig de grootste functionele belasting: *mòedelóoshèid, tròostelóoshèid, hàrtelóoshèid*, enz. De derde accentuatie (*èrenlòoshèit*) komt alleen in contrastsituaties voor en heeft een geringe functionele belasting (*De tróostelòoshèid van de toestand bracht hem tot móedelòoshèid*). De fortis op *loos* in *mòedelóoshèid*, enz. is dus historisch verklaarbaar en van traditionele aard. In jonge, overeenkomstig samengestelde morphemen, die niet op een tot een in de Middeleeuwen terugreikende traditie kunnen bogen, komt hij dan ook niet voor: *éerlòos - éerlòoshèid; wéerlòos - wéerlòoshèid*.

Ik kom dus tot deze samenvatting: De accenttegenstellingen van Nederlandse samengestelde morphemen hebben tot functie, de opponerende en gemeenschappelijke morphemen van termen die in conjuncte oppositie tot elkaar staan, te onderscheiden. In het algemeen valt een fortis op een conjunct opponerend morpheem. Op een morpheem dat niet opponeert of niet opponeren mag, mag geen fortis, maar moet een semifortis of een infortis vallen.

Sommige samengestelde morphemen kunnen, al naar gelang van de situatie, meer dan één accentuatie hebben, andere hebben een verstarde accentuatie. Onder invloed van het gevoel kan een morpheem een versterkt accent krijgen.

Rotterdam, 1953.

B. VAN DEN BERG.

Bij een gedichtje van Vondel.

In zijn artikel ‘Harpoen en “verkeerde” Harpoen’ (Ts. 55, blz. 97 e.v., 1936) bespreekt P.H. Greiner ‘het onmiddellijk na Harpoen verschenen *Anlwoort op 't Harpoen*’ (blz. 98). Van dit Antwoort haalt hij op blz. 118 o.m. vs. 19 aan: ‘Al wat den Bybel leert stond' in sijn hart geschreven’.

Blijkbaar heeft Vondel het Antwoort zo grondig gekend, dat hij elf jaar later, in 1641, zich dit nog herinnerde en het - onbewust? - gebruikte toen hij een tweetal gedichtjes maakte ‘Op het afzetsel van den Heere Geeraert Vossius’ (uitgave W.B., dl. IV, blz. 213). Het laatste (zesde) vers van hel tweede van deze gedichtjes luidt nl.: ‘Al wat in boecken steeckt is in dat hooft gevaren’. In een aantekening hierbij wijst De Vooys op de reproductie van het handschrift van dit tweede gedichtje in de uitgave Van Lennep-Unger 1639-40, waar staat ‘*zijn* hooft’ in plaats van ‘*dat* hooft’. De overeenkomst met vs. 19 van het *Antwoort* wordt hierdoor nog iets groter.

's-Gravenhage.

J. DE KRUYS.

Nieuwe Vondel-literatuur IV. J. Noë SJ.: *De religieuze bezieling van Vondels werk*. (Drukkerij-Uitgeverij Lannoo, Tielt 1952).

Pater Noë stelde zich met bovengenoemde studie, waarop hij aan de Universiteit van Leuven de doctorsgraad verwierf, ten doel 'de innerlijke mens Vondel voor te stellen, diens bijzondere religieuze ontwikkeling en vizie in voortdurende verhouding tot zijn werk' (pag. V). Bij de uitwerking leidde dit er onwillekeurig toe, dat zijn boek in twee delen uiteenviel; het eerste behandelt uitvoerig Vondels religieuse ontwikkelingsgang *Tot en met de bekering* (pag. 3-62), terwijl het tweede gewijd is aan *De religieuze bezieling van Vondels dramatiek* (pag. 65-132). Noë motiveert en verdedigt deze tweeheid als volgt: 'Feitelijk houden beide delen zich bezig met de religieuze bezieling van Vondels werk, maar, tot 1641, de bekeringsdatum, staat 's dichters hele doen en laten in het teken van een evolutie zonder innig verband met een bepaalde literaire vorm, terwijl na diezelfde datum de dramaturg bijna alle aandacht voor zich opeist, bijna geheel zijn bezieling te kennen geeft' (pag. VI).

Hoewel de schrijver zelf het eerste deel van zijn werk als 'niets anders dan een soort onvermijdelijk lange inleiding op (het) tweede en voornaamste deel van onze studie' (pag. 65) beschouwt, aarzel ik toch niet, juist deze inleiding het best geslaagde en meest interessante gedeelte van zijn boek te noemen. Ik ken geen uiteenzetting van Vondels geleidelijke groei naar en uiteindelijke overgang tot de Rooms-Katholieke Kerk, die in het algemeen objectiever en overtuigender aandoet; dat zij gegeven werd door een R.K. geestelijke, verhoogt daarvan nog de betekenis. Met opmerkelijke voor-zichtigheid en realiteitszin hanteert Noë de zogenaamde 'katholieke voor-tekenen van de bekering' - geheel anders dan b.v. Sterck, Molkenboer, Frijns en Brom. Naar aanleiding van *Antidotum* bestrijdt hij in Bijlage III zelfs de algemene tendens van Broms *Vondels geloof*: 'Hij is er blijkbaar op uit om alles wat katholiek "kan" geïnterpreteerd worden bij Vondel vóór de overgang, ook zo te noemen, er een soort zielsgeschiedenis uit af te lezen. Zulke interpretatie kan moeilijk objectief zijn...' (pag. 142). En Noë heeft inderdaad het recht zo te spreken, omdat hij in zijn eigen beschouwingen iedere schijn van min of meer 'imperialistische' interpretatie weet te vermijden[1)].

In vier hoofdstukken wordt Vondel ons achtereenvolgens getekend als *Vroom Mennrist* (tot ± 1622), in *De hekelperiode* (1622-1632), als *Katholiserend Humanist* (1632-1639) en in de jaren *Rondom de bekeringstijd* (1639-1646)[2)]. Ik kan de daarin gegeven schets van Vondels religieuse ontwikkelingsgang binnen het bestek van een tijdschrift-artikel uiteraard niet op de voet volgen, en beperk mij daarom tot een korte bespreking van de twee belangrijkste punten.

1) Uit het hart gegrepen is mij ook de volgende opmerking uit deze zelfde Bijlage: '...doopsgezinden waren toch ook christenen? Wanneer we dus een gemeenschappelijk geloofspunt constateren tussen Mennisten en Katholieken, als dat van de opera supererogatoria, is nog absoluut niets gezegd: zou Vondel met die opinie zo alleen gestaan hebben te midden van zijn geloofsgenoten, dàt is de vraag' (pag. 141-142). - Een soortgelijke opmerking heb ik gemaakt in mijn bespreking van Molkenboers *De jonge Vondel* (*Nw.Tg.* XLIV, pag. 29, reg. 11-22), en reeds eerder in 1935 (*Nw.Tg.* XXIX, pag. 267, noot 1)
2) Een vrijwel analoge indeling vindt men bij Pater W.M. Frijns in zijn *Vondel en de Moeder Gods* (1948).

Volgens Noë is het Grotius geweest die, door zijn ideaal van het éne algemene Christendom en door zijn streven naar hereniging der kerken, Vondel heengeholpen heeft over het negatieve van diens hekelperiode. ‘Op dat moment begon, onbewust nog, de verre voorbereiding van een mogelijke bekering, geen ogenblik vroeger. Nu was Vondel heengeraakt over de *grootste hinderpalen* die hem van Rome scheidden’ (pag. 54)[1]. Maar daarmee was deze nog niet tevens toegekomen aan een positieve aanvaarding. Om dit duidelijk te doen uitkomen geeft Noë met enkele goed gekozen citaten van deskundigen een indruk van de bekeringspsychologie in het algemeen, en past die vervolgens op Vondel toe. Dit zijn bijzonder leerzame bladzijden (55-59), en zij hebben mij er inderdaad van overtuigd dat Vondel onmiddellijk vóór zijn overgang vrijwel zeker een ‘stadium van supreme aarzeling bijzonder acuut heeft beleefd’ (pag. 57). Daarmee is tevens erkend, dat de geloofsovergang in zijn leven een centraal en beslissend moment is geweest. - Intussen ligt daarin nog niet opgesloten, dat de hoge vlucht die Vondels dramatiek omstreeks 1650 nam, nu ook in hoofdzaak als vrucht van zijn bekering moet worden verklaard, zoals meer dan eens werd gesuggereerd. Ook Noë schijnt in deze richting te willen gaan, wanneer hij als eindconclusie van het eerste deel van zijn boek poneert: ‘Heeft Vondel in zijn literaire arbeid betrekkelijk weinig specifiek katholieke onderwerpen betrokken, niettemin komt geheel die activiteit te staan in een brandpunt waarvan de grote intensiteit voor een aanzienlijk deel aan de bekering te danken is. Tot aan de overgang is het leven van Vondel één lang zoeken; juist daarop volgt een korte, heftige periode van getuigenisdrift; maar daarna, in de sereniteit van een taai bevochten levensvrede, plukt hij met volle handen de vruchten van zijn arbeid’ (pag. 62). De grootse opbloei van Vondels dramatische activiteit omstreeks 1650 zou inderdaad ondenkbaar zijn zonder de innerlijke rust en zekerheid, die het gevolg waren van het overwinnen van een religieuse crisis; eerst toèn kon zijn kunstenaarschap zich onbelemmerd ontplooien. Dat die overwinning bevochten werd in de vorm van een overgang tot de R.K. Kerk, is met het oog op de ontwikkeling van dat kunstenaarschap slechts van secundaire betekenis. Een niet minder rijke ontplooiing zou te verwachten geweest zijn, wanneer hij in de grote geestelijke crisis van zijn leven tot de tegenovergestelde beslissing gekomen was en daarin de innerlijke vrede gevonden had die hij zocht.

Het tweede punt dat ik vermelden wil, betreft Vondels bekeringsjaar. In tegenstelling tot Molkenboer die met grote nadruk 1639 als zodanig heeft verdedigd, kiest Noë voor 1641. Hij doet dit niet op grond van de vermelding van dit jaar in de *Litterae annuae*, al blijft hij deze beschouwen als ‘een niet te versmaden document ten voordele van 1641’ (pag. 45). Zijn voornaamste argument ontleent hij aan de inwendige kritiek van de stukken vóór 1641, met name van de *Gebroeders*. Molkenboer zag in ‘dit spel van Davids geloofsstrijd’ de indirecte uitbeelding van Vondels eigen aarzelingen en moeilijkheden, waarvan het hem een behoefte was ze achteraf nog eens ‘namijmerend en Godlovend... opnieuw te doorleven’[2]. Terecht wijst Noë op de psychologische onwaarschijnlijkheid van deze voorstelling: ‘Een bekeerling als deze was er de man niet naar om onmiddellijk na de grote stap, die louter bevrijding moet geweest zijn en jubel, juist een pijnlijk moment als het bovenvermelde te herdenken’ (pag. 48); veel waarschijnlijker is, dat deze verwerking van aarzeling en strijd in de periode vlak vóór de beslissende stap heeft plaats

1) Een uiterst positieve bewering, die echter helaas nagenoeg niet wordt gemotiveerd!)
2) *Vondelkroniek* III (1932), pag. 69.

gevonden. - Op zichzelf is deze conclusie, die ik zelf reeds in 1935 getrokken heb[1], ongetwijfeld juist; men blijft daarbij dan echter uitgaan van Molkenboers gelijk bij het constateren van een bewust parallellisme tussen Vondel en David uit de *Gebroeders*. Anders dan in 1935 geloof ik daaraan thans nauwelijks meer. Vooral Sterck en Molkenboer zijn vaak veel en veel te ver gegaan in de interpretatie van Vondels drama's als uitingen van eigen strijd en eigen leed, zodat daaruit als het ware een zielegang kon worden afgelezen. Wat Vondel in zijn drama's stelt - en hiermee sluit hij volkomen aan bij de geest van zijn tijd - is steeds het algemeen-geldende, niet het persoonlijke. Wel heeft ongetwijfeld de parallellie met persoonlijke ondervindingen hier en daar de inhoud en de toon van zijn verzen mede bepaald, maar dit maakt het betrokken drama als geheel nog niet tot een indirecte zelfbelijdenis[2]. Een onderzoek naar de continuïteit en de ontwikkeling van de in Vondels drama's gestelde problematiek heeft mij volledig teruggebracht van de neiging om ze 'persoonlijk' te interpreteren. - Een tweede argument tegen 1639 als bekeringsjaar ontleent Noë aan een tweetal brieven van Mattheus Vossius, waarop pater Frijns de aandacht gevestigd heeft[3] en die het inderdaad moeilijk maken de geloofsovergang vóór 1641 of zelfs 1642 te plaatsen.

Uit mijn bespreking van de twee bovenstaande punten met betrekking tot Vondels geloofsovergang is reeds gebleken, dat ik - ondanks mijn oprechte waardering voor dit eerste gedeelte van Noë's boek - toch niet in alle opzichten met zijn beschouwingen kan meegaan. Op vele bladzijden heb ik onder het lezen kanttekeningen geplaatst. Met het oog op de beperkte plaatsruimte zij het mij vergund slechts een vijftal daarvan, en dan nog met de rootst mogelijke beknoptheid, hier over te nemen.

1. In het voorwoord 'Aenden Gedichtlievenden Lezer' en in de Josephus-monoloog aan het begin van *Hierusalem Verwoest* ziet Noë een 'duidelijke allusie op de terechtstelling van Oldenbarnevelt' (pag. 6, zie ook pag. 14 en 18). Hij volgt daarbij de interpretatie van Molkenboer (*De jonge Vondel*, pag. 636-641). Reeds eerder heb ik mijn ernstige bezwaren tegen deze interpretatie uiteengezet, zodat ik kan volstaan met daarnaar te verwijzen[4].

2. Op pag. 32 lezen wij: 'De Groot nam het op voor de Remonstrantse tolerantie, en werd er samen met zijn medestanders ook het slachtoffer van'. Dat is toch wel een héél eenzijdige voorstelling van zaken! Niet alleen valt er op de tolerantie van de Remonstrantse partij, waar zij de macht had, heel wat af te dingen - maar Noë verwaarloost hier volkomen het *politieke* aspect van de twisten tijdens het Bestand, terwijl de val van Oldenbarneveldt en de zijnen juist dáárvan het gevolg was!

3. Wanneer Noë het mislukken van Vondels *Constantijn*-epos bespreekt, merkt hij terloops op: 'Wat Oudaan aan Brandt schreef in 1682[5] brengt ons niet veel verder: van dr. De Breen had hij vernomen dat Vondel stilaan begon in te zien dat Constantijn de man niet was, omdat hij diens zedelijk gedrag niet zou kunnen "buijten opspraak houden"' (pag. 40). Kennisneming van wat René Bray meedeelt omtrent de eisen die de Renaissance aan de

1) In 'Vondel en zijn bekering' (*Nw.Tg.* XXIX), pag. 263-264.
2) Vgl. hierover ook J.D.M. Cornelissen in zijn artikel over 'Vondel en de vrijheid in 1663' (*Hist.Ts.* XVIII - 1939), pag. 349-351, waarbij hij steunt op A. Zijdervelds studie over de *Faëton* in *Ts.* LVIII.
3) W.M. Frijns: 'Bekeerde Vondel zich in 1639?' (*Studia Catholica* 1940, pag. 293).
4) Zie 'Nieuwe Vondel-literatuur II' (*Nw.Tg.* XLIV), pag. 34.
5) Zie voor deze brief: Dr. J.F.M. Sterck, *Vondelbrieven* (Amsterdam-Sloterdijk 1935), pag. 152-155; het betrokken gedeelte op pag. 153-154.

held van een epos stelde, zou hem hebben doen zien dat dr. De Breen vrijwel zeker de voornaamste reden voor Vondels afzien van zijn *Constantinade* heeft aangegeven[1].

4. Op pag. 42 ziet Noë het als kenmerkend voor het Humanistische van Vondel, 'dat hij in het droevigste van al zijn gedichten, de *Lyckklaght aan het vrouwekoor*, zijn eigen pas overleden vrouw zonder een zweem van onnatuurlijkheid kan aanspreken als "mijn Creüse", en rustig de klassieke droomverschijning kan benutten temidden van zulke smartelijke gevoelens!' Dat Vondel Maeyken juist als 'Creüse' aansprak, wordt evenwel onmiddellijk begrijpelijk wanneer men weet, dat 'in de Renaissance-litteratuur Aeneas en Creüse (golden) als typen van het ideale echtpaar'[2].

5. Pag. 43 constateert: 'Nog zeer groot wordt en blijft nadien [d.w.z. na 1639. *Sm.*] de invloed van de Griekse tragici op hem, doch werkelijk raken ze zijn wezen niet meer, of beter, doen ze geen afbreuk meer aan zijn christelijke of katholieke geest' (vgl. ook pag. 100-104). Dit is precies het tegenovergestelde van de conclusie waartoe Gab. Vanherpe komt in zijn studie *Het Grieks-christelijk dualisme in Vondel's Lucifer* (Menen 1951), zonder dat evenwel deze studie wordt genoemd of weerlegd[3].

Minder gelukkig dan de weergave van Vondels religieuse ontwikkeling tot na zijn geloofsovergang, acht ik het tweede deel van Noë's proefschrift, waarin hij zijn aandacht concentreert op de religieuse bezieling van Vondels drama's.

Om te beginnen laat hij *Pascha, Hierusalem Verwoest* en *Palamedes* buiten beschouwing, 'daar zij vrijwel buiten de sfeer van de latere dramaturg vallen, en voldoende werden verklaard binnen het verband waarin we ze tevoren besproken hebben, zij het ook niet als drama's' (pag. 67). In de beperking van het woord 'vrijwel' uit deze motivering ligt reeds opgesloten, dat dit vluchtig heenglijden over Vondels oudste drama's niet geheel verantwoord is. Zo kan men b.v. het perspectivische uitzicht naar de parallellie met de Heilsgeschiedenis, dat in de *Gysbreght van Aemstel* door de z.g. Kerstreien wordt geopend, nauwelijks verklaren, wanneer men daarbij niet *Pascha* en *Hierusalem Verwoest* betrekt, die beide in hun symbolische strekking tenslotte ter wille van het metaphysische perspectief geschreven zijn.

Noë begint zijn beschouwingen evenwel eerst met de *Gysbreght*. Hij onderscheidt dan twee dramatische perioden: een eerste van 1637-1646, en een tweede van 1646 tot het einde. Als meest karakteristieke criterium voor de eerste periode beschouwt hij dat de held steeds *onschuldig* is, terwijl de eenheid van de tweede periode juist ligt in de *schuldige* held. Deze 'zwenking' (het woord is van Noë) wordt eensdeels verklaard uit de invloed van de Griekse theorieën over het drama die Vondel in deze tijd beter leerde begrijpen, anderdeels uit zijn eigen aanleg en zijn bekering: '...omdat de schuldige, speciaal, de hoogmoedige held, beter paste, niet enkel bij de

1) René Bray, *La formation de la doctrine classique en France* (diss. Parijs, 1927), pag. 340: 'Le Tasse avait distingué, à l'encontre d'Aristote, le sujet de l'épopée de celui de la tragédie. Il distinguait de même le héros épique du héros tragique. Celui-ci doit émouvoir la crainte et la pitié et pour cela être d'une humanité moyenne. Celui-là ne doit soulever que l'admiration et être doué des plus hautes vertus... des Italiens la doctrine passa en France. Quelques critiques cependant restèrent fidèles à Aristote... Mais l'opinion générale est contraire... Mambrun et le Moyne veulent que rien ne vienne diminuer le héros du poème épique'.
2) Dr. C. Catharina van de Graft, *Verzen van Vondel* (Rotterdam 1929), pag. 60, noot.
3) Zie over deze studie 'Nieuwe Vondel-literatuur III' (*Nw.Tg.* XLV), pag. 34-39.

Aristotelische wetten, maar ook bij zijn temperament en inzonderheid nog bij deze ingrijpendste van al zijn levenservaringen, zijn bekering, daarom heeft hij deze lijn doorgetrokken tot het einde, en geen andere toneelstukken meer gemaakt, althans wanneer hij uit vrijer innerlijke aandrift aan het componeren ging, en niet alleen maar door een voorbijgaande gelegenheid beroerd werd' (pag. 86).

In een bespreking van Noë's boek in *De Tijd* van 5 Januari 1952 heeft Anton van Duinkerken op voortreffelijke wijze de conclusies samengevat, die uit Noë's indeling van Vondels dramatiek voortvloeien:

> Allereerst herstelt zij Vondel's overgang tot de katholieke belijdenis als het centrale feit in de ontwikkeling van de treurspeldichter. Met de veronderstelling, dat de bekering mauwelijks invloed zou hebben gehad op Vondel's dramatiek, kon de schrijver niet meegaan.
> 'Ten tweede legt zij een grondslag om de bijbelsche drama's, geschreven na 1647, te beschouwen als een samenhorige groep van treurspelen, waarin de Griekse opvatting der tragische schuld toegepast wordt op het Rooms-Katholieke begrip van de persoonlijke zonde.'

Van Duinkerken laat daaraan echter onmiddellijk voorafgaan:

> 'Dit schema is zelfs de belangrijkste nieuwe vondst, door pater Noë aan de Vondelwetenschap voorgelegd. Een beoordelaar, die weigeren zou, hem te volgen in zijn onderscheiding tussen drama's met schuldeloze helden en drama's met schuldige helden, kan van het boek op zijn hoogst nog losse onderdelen of opmerkingen beamen, maar hij wijst het betoog als geheel genomen af.'

Welnu, ik moet mij scharen onder degenen die weigeren Noë te volgen in zijn onderscheiding tussen drama's met schuldeloze en drama's met schuldige helden. Vandaar dat ik ook de door Van Duinkerken geformuleerde conclusies daaruit ten opzichte van de bekering, niet kan aanvaarden, en mij houd aan mijn hierboven uiteengezette mening, dat Vondels geloofsovergang voor de ontwikkeling van zijn kunstenaarschap slechts van secundaire betekenis is geweest. Mijn afwijzing van Noë's indelingsmethode grond ik voornamelijk op de vier volgende bezwaren.

In de eerste plaats gaat Noë er zonder meer van uit, dat de onschuld c.q. de schuld van de held het belangrijkste en dus beslissende kenmerk van de betrokken drama's is. De juistheid van deze vooronderstelling toont hij evenwel niet aan, terwijl hij toch eerst het goed recht van zijn uitgangspunt aannemelijk zou hebben moeten maken door een zorgvuldige analyse van de besproken tragedies. De resultaten die ik zelf met zulk een analyse verkregen heb, wijzen er m.i. op, dat de problematiek welke Vondel bezig hield en waaraan hij in zijn drama's gestalte gaf, in een geheel andere richting ligt dan de (on)schuld van de held. Ik kan dit hier uiteraard niet nader uitwerken, maar hoop daartoe later nog eens gelegenheid te zullen vinden. Voorlopig wil ik slechts doen uitkomen dat de resultaten van mijn analyses - of zij juist zijn, doet er in dit verband niet toe - in ieder geval aantonen dat Noë zijn uitgangspunt niet had mogen gebruiken alvorens dit op bevredigende wijze te funderen. Zoals het nu is, gaat hij feitelijk uit van een apriorisme, waardoor zijn hele betoog min of meer in de lucht komt te hangen.

In de tweede plaats geloof ik niet dat het - zeker voor de periode 1637-1646 (met uitzondering van de *Maria Stuart*) - mogelijk is, al te veel nadruk te leggen op de figuur van een centrale 'held' (ik zou liever willen spreken van 'hoofdpersoon'). Het

gaat in deze drama's tenslotte meer om de *totaliteit van het gebeuren* in al zijn aspecten (en vooral: om de *zin* daarvan!) dan om een persoon. Het zwaartepunt van de *Gysbreght van Aemstel* ligt evenmin in de uitbeelding van de Gijsbrecht- als dat van de *Joseph in Dothan* in die

van de Jozef-figuur. Daarmee hangt samen, dat het er Vondel slechts om te doen is met de in zijn titels genoemde na(a)m(en) voldoende duidelijk te doen uitkomen om welke *geschiedenis* het gaat; zij behoeven niet tevens de 'held' of hoofdpersoon aan te duiden. Dat is dan ook niet het geval in *Maeghden* (niet *Ursul* - al zou er nog over te discussiëren vallen of en in hoeverre deze inderdaad de centrale figuur is), en evenmin in *Gebroeders*, waar onmiskenbaar David de hoofdpersoon is[1]. Wat dit laatste spel betreft, ziet Noë dan ook ten onrechte in Sauls nakomelingen de (onschuldige) 'hoofdpersonages' van het drama (pag. 70).

In de derde plaats kan Noë voor zijn tweede dramatische periode slechts tot de eenheid van de schuldige held komen door *Batavische Gebroeders, Faëton* en *Zungchin* buiten beschouwing te laten, en door zich in allerlei bochten te wringen om de onschuld van Noach in de *Noah* goed te praten. In dit laatste slaagt hij tenslotte niet, en dat is een zwak punt in zijn betoog. Maar ook tegen de eliminatie van de drie niet-Bijbelse drama's als niet-terzake-doende moet ernstig bezwaar worden gemaakt. Noë beroept er zich op, dat J.D.M. Cornelissen *Batavische Gebroeders* en *Faëton* tot politiek-allegorische stukken heeft verklaard, bestemd om te waarschuwen tegen een verheffing van de jonge Prins Willem III[2], terwijl Sterck de *Zungchin* een gelegenheidsstuk heeft genoemd ter verheerlijking van het missiewerk in China[3]. En hij sluit zich bij deze uitspraken aan, zonder zich door een analyse der betrokken drama's van hun juistheid te overtuigen. Dat er tegen Cornelissens interpretatie heel wat valt aan te voeren en dat zij mij zelfs onhoudbaar voorkomt, laat ik hier rusten; maar een analyse van *Batavische Gebroeders* en *Faëton* zou onmiddellijk hebben doen blijken hoe nauw deze beide stukken met de *Adonias* verbonden zijn. Ik meen zelfs, dat wij mogen spreken van een trits, waarin aan de hand van een Bijbels, een nationaalhistorisch en een mythologisch onderwerp achtereenvolgens de drie verschillende aspecten van de verhouding schuld-straf-recht worden uitgebeeld. Deze nauwe verbinding met de *Adonias* weerlegt Noë's stelling dat uitsluitend Bijbelspelen de kern van Vondels tweede dramatische periode uitmaken. En daardoor krijgt meteen het feit betekenis dat in *Batavische Gebroeders* de hoofdfiguren zeer uitdrukkelijk als *onschuldig* worden getekend, terwijl het in *Faëton* gaat om de vraag, of en in hoeverre de titelheld schuldig moet worden geacht[4]). - Wat de *Zungchin* betreft, reeds een oppervlakkige lezing doet inzien dat dit stuk veel meer bevat dan enkel een verheerlijking van het missiewerk, zodat het om dit éne (m.i. niet eens dominerende) element stellig niet zonder meer buiten beschouwing had mogen worden gelaten.

In de vierde plaats wordt Noë's schema ook nog doorbroken door de *Samson*. Hijzelf is zich van de moeilijkheid bewust en kenschetst dit drama dan ook als 'een apart geval', dat 'zoals ook de *Noah*, de klare eenheid van structuur' mist (pag. 88). De moeilijkheid voor Noë ligt hierin, dat de 'schuld' van Samson en de daarop volgende straf *niet* de eigenlijke inhoud van het drama uitmaken. Het gaat in dit spel om Samsons herstel tot werktuig Gods in de uitoefening van zijn 'heilige wraeck'; wij zouden zelfs kunnen zeggen dat hier wordt uitgebeeld 'Prins Samson herstelt'. Vondel is er met

1) Terecht spreekt Molkenboer van 'dit spel van Davids geloofsstrijd' (zie hierboven).
2) J.D.M. Cornelissen, 'Vondel en de vrijheid in 1663' (*Hist.Ts.* XVIII).
3) Dr. J.F.M. Sterck, *Oud en Nieuw over Joost van den Vondel* (Amsterdam-Mechelen 1932), pag. 77-81.
4) Dat de *Faëton* een zwak stuk zou zijn (pag. 112), kan ik Noë zeker niet toegeven.

iets geheel anders bezig dan met het probleem van schuld en straf bij Samson - en liet gaat zeker niet aan, te spreken van gemis aan klare eenheid van structuur, omdat tengevolge daarvan de structuur niet is zoals zij in het indelingsschema van Noë zou passen!

Al deze bezwaren komen tenslotte op hetzelfde neer: Noë heeft te weinig ernst gemaakt met de analyse van Vondels drama's als basis voor een schematische indeling[1]. Dat blijkt ook uit de korte inhoudsweergave van de voornaamste tragedies, die hij op pag. 146-173 geeft. Ik laat alles rusten waarbij het enkel of in hoofdzaak om een interpretatie gaat, en beperk mij tot enkele aperte onjuistheden (de cursiveringen zijn steeds van mij):

Gysbreght van Aemstel I, 3: '...als getuige daarvan ligt daar nog het Zeepaerd (een schip) vol rijshout, dat moest dienen *om brand te stichten*'. Volgens Vosmeers verhaal moest dit rijshout dienen om 'de graft, daerze ondiepst is, met rijs op Kersnacht (te) dammen' (vs. 371).

Koning David in ballingschap V, 1: 'Terwijl Absolon onmiddellijk David wil nazetten, raadt Achitofel aan de bedgenoten te beslapen tot teken van zijn heerschappij'. In werkelijkheid raadt Achitofel tot *beide* maatregelen, maar Absolon aanvaardt slechts de tweede.

Idem, V, 6: 'Nu die schennis volvoerd is, heeft Achitofel *berouw* over zijn daad! Hij voorziet dat David weer zal winnen'. De schennis is nog slechts bezig te worden volvoerd; bovendien heeft Achitofels 'berouw' geen andere grond dan zijn wanhopen aan het welslagen van de opstand, nu Absolon geweigerd heeft onmiddellijk David te achtervolgen, waardoor deze gelegenheid zal krijgen zich te herstellen.

Koning David herstelt, IV, 2: 'Achitofel is *gesneuveld*...' In werkelijkheid heeft Achitofel de consequentie uit zijn zo juist vermelde wanhoop getrokken en in zijn eigen huis zelfmoord gepleegd (vgl. vss. 1221-1227).

Dergelijke onjuistheden en slordigheden[2] ontsieren niet alleen Noë's boek als wetenschappelijk werk, maar maken ook begrijpelijk waarom de door hem opgebouwde theorie zo weinig overtuigend bleek.

Op één enkel punt dien ik nog even in te gaan. In zijn reeds eerder genoemde en geciteerde bespreking in *De Tijd* keert Anton van Duinkerken zich heftig tegen de volgende opvatting van Noë: 'De zonde is "direct" opstand tegen God... Om wille van dit "direct tegen God" schiep Vondel de priesterrol: de priester vertegenwoordigt God op het toneel, aan hem weerstaan is hetzelfde als direct ingaan tegen Gods wil' (pag. 185)[3]. Van Duinkerken ziet daarin

1) Zijn beschouwingen over *Jeptha* (pag. 99, 110, 117 vv.) brengen een bespreking van allerlei problemen, die vanzelf hun oplossing zouden hebben gevonden, wanneer hij uitgegaan was van de verhouding van dit drama tot Buchanan's *Jephthes sive votum*. Ik heb daarop reeds uitvoerig gewezen in mijn bespreking van J.G. Bomhoff's *Vondels drama*; zie 'Nieuwe Vondel-literatuur I' (*Nw.Tg.* XLIII) pag. 338-342. - Onjuist is, dat Abraham de Koningh in zijn *Iephthahs ende zijn Eetnghe Dochters Trevr-spel* een ontmoeting tussen Jefta en diens vrouw laat plaats vinden (pag. 110); in De Koninghs drama wordt deze aatste als gestorven voorgesteld.

2) Zo wordt op pag. 76 Jozef niet door Potiphar in de kerker geworpen, maar 'door de pharaoh'. Op pag. 89 laat David 'een moord begaan om niet gestoord te worden in zijn overspel met de vrouw van Urias', terwijl in werkelijkheid zijn doel was, de gevolgen man, het gepleegde overspel, Bathseba's zwangerschap ondanks de afwezigheid van haar man, door een huwelijk met haar verborgen te houden.

3) Pater Noë had deze stelling reeds geponeerd op het 19e Vlaamse Filologencongres 5 Brussel in 1951.

> ‘een rechtstreekse moord op Vondel's dramatiek, ingegeven door het onverantwoorde, maar uiterst clericale denkbeeld, dat Vondel aan priesters nooit andere woorden in de mond legt als de woorden van God zelf ten opzichte van de schuldige held. Vondel's priesters zouden dan in het geheel geen dramatische figuren meer zijn, doch mechanische Godstolken, die de held in de weg komen te staan... Volgens Noë verhoudt de priester zich tot de tragische held als de repetitor, die alles weet, tot de student, die zeker zakken zal, als hij niet netjes luistert.’

Hoewel ik - zoals blijken zal - slechts ten dele met Noë kan meegaan, lijkt deze felle aanval mij in zijn algemeenheid toch niet gemotiveerd. Het is inderdaad een feit, dat in verschillende van Vondels drama's een profetenof priesterfiguur optreedt die *namens* God spreekt; in de *Adonias* worden Nathan en de aertspriester Sadock door Salomon zelfs uitdrukkelijk ‘Godts mont’ genoemd (vgl. vss 574-578). Noë maakt echter niet voldoende onderscheid tussen wetgeleerde en (hof)priester enerzijds, aertspriester (hogepriester) en profeet anderzijds. Uiteindelijk zijn het steeds slechts de laatsten die namens God optreden en dus in zekere zin God op het toneel vertegenwoordigen. In de *Jeptha* doen wetgeleerde en hofpriester zelf geen definitieve uitspraak, maar verwijzen zij naar de aertspriester in Silo, die in vss 1195-1196 Gods ‘stedehouder’ wordt genoemd. Niet *elke* priester vertegenwoordigt dus in Vondels drama's God, maar alleen de hogepriester en de profeet. En daarmee blijft Vondel volkomen binnen de Oud-Testamentische opvattingen, zodat het niet nodig is met Noë een sterke nadruk te leggen op samenhang van dit verschijnsel met Vondels Rooms-Katholicisme[1]. Trouwens, reeds in *Gebroeders* van 1640 - toen volgens Noë de geloofsovergang nog niet had plaats gevonden[2] - treedt de aertspriester Abjathar op precies dezelfde wijze als verkondiger van Gods wil op (vss 431-434; ‘God vordert dit van u’, vs 464) als Sadock in de *Salomon* (‘Gehoorzaem Godt in ons’, vs 1344) en in de *Adonias* (‘Al 't rijck, Godt zelf eischt recht’, vs 1417). Het is dus niet zo, dat Vondel - zoals Noë het voorstelt - om wille van het ‘direct tegen God’ de priesterrol schept; hij kent die met dezelfde functie ook in *Gebroeders*, waar David zich tenslotte volkomen aan Gods wil onderwerpt, en in *Adonias*, waar Salomon hetzelfde doet. - Zo ligt er in Noë's opvatting dus ongetwijfeld een belangrijke kern van waarheid, maar hij gaat te ver door die kern te veralgemenen. Omgekeerd zal Van Duinkerken moeilijk kunnen betwisten, dat in Vondels drama's de aertspriester en de profeet inderdaad op Oud-Testamentische wijze als ‘Godstolken’ optreden, al dan niet ‘mechanisch’.

De eindconclusie van deze bespreking zou ik als volgt willen samenvatten: Noë's boek bevat naast veel goeds ook zeer zwakke elementen. Het eerste openbaart zich vooral in de weergave van Vondels religieuse ontwikkelingsgang, de laatste doen zich het sterkst gelden in de te aprioristische, te weinig gefundeerde indelingswijze en karakteristiek van Vondels drama's. Zijn werk is stellig de bestudering waard, maar vereist een voortdurende *critische* aandacht.

W.A.P. SMIT.

1) In de *Jeptha* valt een identificatie van de aertspriester met de Paus (vss. 1141-1154) moeilijk te miskennen, maar dit hangt samen met de rectificatie van de anti-Roomse strekking in Buchanan's *Jephthes*, die Vondel zich bij het schrijven van zijn drama onder meer ten doel had gesteld; zie ‘Nieuwe Vondel-literatuur I’ (*Nw.Tg.* XLIII), pag. 338-342.
2) Noë ziet zich daarom genoodzaakt van dit drama op te merken dat het ‘naar de geest reeds half in deze tweede periode thuis hoort’ (pag. 119).

Bij een debat over de religieuze gezindheid van den Antwerpsen rederijker C. Crul.

In zijn bijdrage over *Cornelis Crul's bewerking van de 13e en de 77e psalm* (Nieuwe Taalgids, 46, 1953) stelt S.J. Lenselink het voor, alsof ik een vers van Crul gans willekeurig zou hebben geïnterpreteerd, om dan 'uit 16 versregels een stoutmoedige, lichtelijk generaliserende conclusie' te trekken. Het spijt mij, dat schr. dit vers in zijn samenhang met die 16 versregels niet heeft meegedeeld. Dan had de onbevooroordeelde lezer voor zich zelf kunnen uitmaken wat er juist van is, en of ik aldus veralgemenen mocht. Mag ik daarom hier de strophe even aanhalen? Vooreerst de laatste verzen van de voorafgaande strophe:

> De geveynsde Heyligen, met Boosen raet
> Hebben de werelt haer bedroch geleert;
> Dies oock de ketterye daechlics vermeert.
> Want hoe souden sy yet goets geleeren meugen,
> Die de waerheyt willen veranderen in Leugen?

waarop dan volgt:

> Daer is eenen nieuwen Arius geboren,
> End'eenen nieuwen Manicheus oock diesgelijcke;
> Novatianus ketterye coomt nu te voren,
> End den quaden (C)Erintheus, vol valscher practijcke,
> Noch duysent meer ander die ick over-strijcke,
> Daer tvolck by verleydt wordt, slecht van verstande,
> End' steken nu thooft op in elcken wijcke,
> End' saeyen tquaet cruydt hier te Lande;
> Dwelck is voor de Herders een groote schande,
> Die de rechte leer houden verholen:
> Daer men de waerheyt swijcht moet men altoos dolen.

Uit dit laatste vers nu had Dr. C. Kruyskamp de gevolgtrekking gebracht dat 'voor Crul de waarheid zeker niet lag in de officiële katholieke leer'[1]. Ik betoogde daartegen[2], dat deze woorden, komende na dien fellen uitval tegen de ketters, gewis gans anders moeten begrepen worden. Zij betekenen misschien het omgekeerde van wat men wil. Zij zijn een verwijt aan de herders, dat zij te lauw zijn in de bestrijding van de ketterij; dat ze de ketterij haar gang laten gaan en zwijgen, zodat de eenvoudigen wel dolen moeten; een klacht die uit Anna Bijns veelzijdig zou kunnen toegelicht worden. Als Crul klaagt, dat door het zwijgen der herders de schapen dolen, dan spreekt hij toch zeker wel van het standpunt uit van den gelovigen katholiek, en niet van uit dat van den kettersgezinde, die immers niet zou beweren dat het volk doolt, en niet van zich zelven zou getuigen dat hij doolt. Waaruit ik besloot: 'en zo is de rechte leer ook volgens hem (Crul) de katholieke leer', In gemoede, laten deze verzen een andere verklaring toe?

Ik meende nu verder, dat zulk een strophe beslissend mocht heten voor de religieuze gezindheid van onzen dichter: wie op zo felle wijze tegen de ketterij uitvaart, wie zelfs de priesters gebrek aan ijver tegen de dwaalleer verwijt, zal wel zelf nooit enige ketterse gezindheid hebben aan den dag gelegd. Wie ook maar de

1) In zijn ui tg. *Cornelis Crul, Heynken de Luyere en andere Gedichten*. Antwerpen. Klassieke galerij, 1952, bl. X.
2) In een nota bij mijn *Petrus Diesthemius*, VMKVA 1952 (Maart).

minste sympathie voor de nieuwe leer zou hebben gevoeld, on zwijgen, zonder zo op ene hem voor goed compromitterende wijze zijn

mening te kennen te geven. Zodat ik uit deze verklaringen besloot, dat Crul wel nooit kettersgezind zal zijn geweest.

Er is nog meer: deze aangehaalde verzen komen voor in het gedicht *Mont toe borse toe*! een gedicht dat Kruyskamp had meegedeeld, als het beste bewijs voor Crul's reformatorischen geest: Crul zou er uiting in hebben gegeven aan den angst voor de vervolging; hij zou iets te verbergen hebben gehad. Er zijn inderdaad enige strophen, waarin de dichter aanmaant tot voorzichtigheid bij het spreken, omdat men overal kan beluisterd worden.

> Gy siet wel, daer en is nergens geen trouwe.
> Deen vrient wordt vanden anderen beclaecht...
> Gy en condt niet gespreken, secreet or stille,
> Men sal u altijdt in een woordt bevangen,
> Een ygelick salder t'zijn toe hangen. enz.

Maar dat dergelijke verzen een uiting zouden zijn van den angst van den kettersgezinde voor vervolging, is toch wel uitgesloten bij iemand, die zelf in hetzelfde gedicht zo hevig tegen alle ketterij was te keer gegaan.

Zo moeten dergelijke plaatsen wel anders worden verklaard. Hoe nu ook, hier om het even. Ik voor mij zie er niets anders in, dan wat rijmvirtuositeit over gemeenplaatsen. Geheel het gedicht is geschreven in navolging van Erasmus' *De Lingua* en staat ook vol gemeenplaatsen over al het kwaad dat de tong kan aanrichten en over het nut van het zwijgen. In de refreinen van rederijkers moet men er steeds rekening mee houden, dat ze bewerking van gemeenplaatsen kunnen zijn, eerder dan uiting van enig persoonlijk gevoel. Men vergeet ook dat al te dikwijls.

In zijn bijdrage nu brengt Lenselink enkele gewis interessante beschouwingen over den mogelijken invloed van Bugenhagen's psalmvertaling en van diens commentaar, op Crul's bewerking van ps. 13 en 73. Onze dichter zou zijn psalmtekst zelfs rechtstreeks hebben gemaakt naar de Duitse uitgave van Basel 1526.

Ik acht dit weinig bewezen en op zich zelf hoogst onwaarschijnlijk. Doch ware dit zelfs het geval, dan kan, en moet, dit bij Crul anders verklaard worden dan als blijk van sympathie met reformatorische geschriften. Dan moet zich Crul niet bewust zijn geweest, dat Bugenhagen's tekst en commentaar ketters waren. Hij zal er dan alleen in gezien hebben een vertaling der psalmen volgens den Hebreeuwsen grondtekst, zoals trouwens de vertaling zich aanmeldt; wat dan bij Crul zou getuigen voor Erasmiaanse belangstelling in de bronnen zelf. In hetzelfde jaar verscheen er te Antwerpen een Dietse vertaling van bij van Hoochstraten, die ze zeker niet als een ketterse vertaling zal hebben uitgegeven; maar als een geleerde vertaling volgens den grondtekst.

Een ieder nu weet dat Crul met Erasmus dweepte.

Lenselink's conclusie is trouwens zeer bescheiden. Hij is zich wel bewust, dat Crul gedichten heeft geschreven, die moeilijk of onmogelijk anders geinterpreteerd kunnen worden dan uit een Rooms-katholieke geloofshouding; maar hij zou een periode in zijn leven hebben gekend, waarin hij zijn geloof beleed in reformatorischen zin. Zelfs zoveel kan ik bij Crul niet aannemen, na wat hij in zijn *Mont toe borse toe* tegen de ketterij had gedicht. Hij moge een Erasmiaanse geloofshouding hebben gehad[1)]. En wanneer men vraagt, of het Erasmianisme van de dertiger jaren der 16e eeuw wel een Roomse modaliteit[2)] mag heten, antwoorden wij: waarom niet, vermits Erasmus met Rome niet breken wilde?

1) Waarin die bestaat heb ik in dezelfde nota bij *Petrus Diesthemius* in 't kort geschetst.
2) Wat mag dat bedoelen?

Zo zou Crul's geval typisch kunnen zijn voor de religieuze gezindheid van vele rederijkers uit zijn tijd. Want, om nu Lenselink en anderen tegemoet te komen, wil ik hier aan toevoegen: het Erasmianisme bracht op een gevaarlijke helling. In vele opzichten liep Erasmus' actie enigszins parallel met die van Luther, en meer dan één zal op die helling niet meer, met Erasmus, hebben stand gehouden: van het Erasmianisme zijn ze in het Lutheranisme gegleden. Ik begrijp dan ook niet, waarom men het hierover niet eens zou kunnen zijn: dat veel bij de rederijkers in de eerste helft der 16e eeuw moet verklaard worden uit hun dweperij met Erasmus, ook op godsdienstig gebied, wat den weg bij hen tot het Lutheranisme heeft vereffend. Zo begrijpt men dan ook, dat het Nederlandse Lutheranisme nooit de extreme thesen van Luther heft aanvaard over het alleen-zalig-makend geloof. Het Lutheranisme in Nederland schijnt wel grotendeels door het Erasmianisme voorbereid en beïnvloed te zijn geweest. Erasmus zelf heeft echter ingezien, dat hij in zijn kritiek van de Kerk onvoorzichtig was geweest en te ver was gegaan; ook is hij Luther in zijn breuk met Rome niet gevolgd. Zo zullen er ook velen in de Kerk zijn gebleven, terwijl anderen verder gingen.

Dr. J. VAN MIERLO S.J.

Dubbel individualisme.

> Mijn jeugd is vrij van ziel en eerlijk opgetreden,
> En 'k zag van uit mijn sfeer hooghartig naar beneden,
> Stond op mij-zelf alleen, en drukte niemands spoor.
> Die op zich-zelven steunt gaat heel den drommel voor.

Zo spreekt Bilderdijk en niet heel anders zegt Perk:

> De duizend, die zichzelf nooit wezen konden,
> Bezitten sâam één waarheid, die hen bindt:
> Hùn is 't geloof, dat spreekt uit duizend monden;
>
> Maar wie, wat menschlijk waar is, zelf ontgint,
> Voelt zich aan zich alleen verbonden,
> En weet dat hij voor zich slechts waarheid vindt.

Bij nader inzien blijkt het praktisch individualisme van Bilderdijk, die nog statige alexandrijnen kiest, ongelijk aan het principiële van Perk in het slot van een vijfvoetig sonnet. Het eerste woord bij de oude dichter is *mijn*, waarna alles eenkennig zijn eigen persoon verheerlijkt ofwel verdedigt. Hij bekent ‘eerlijk’ zijn trots: ‘En 'k zag van uit *mijn sfeer hooghartig naar beneden*’. Ook gebruikt hij verschillende termen, die zijn absolutisme tekenen: *alleen, niemand, heel*. De vier regels zouden een omschrijving kunnen voorstellen van Dante's fier besluit om een partij voor zich zelf te vormen.

Perk verkondigt een beginsel, een algemene leer: de kerkelijke gemeenschap voldoet de vrijgevochten mens niet, hij heeft genoeg aan ‘wat *menschlijk* waar is’. De vier maal binnen twee regels terugkomende vorm *zich* heeft de hamerende nadruk van een pas veroverde overtuiging, die niet zonder protest tegen zijn omgeving kan klinken. De slotregel preekt de theorie van het subjectisme: ‘En weet dat hij voor zich slechts *waarheid vindt*’.

G.B.

Het ('t) en een ('n).

In een bladvulling in het eerste nummer van 1952 (p. 39) van dit tijdschrift heeft De Vooys een aanbeveling geschreven voor de spelling van het lidwoord en voornaamwoord *het*. We kennen daarvan twee vormen, zo schrijft hij: '*ət* en *t* (proklitisch en enklytisch)'. Hiermede zal De Vooys niet bedoelen, dat proclitisch uitsluitend [ət] en enclitisch uitsluitend [t] voorkomt, want het al of niet uitspreken van de toonloze vocaal is afhankelijk van de positie (na een woord op een *t* is de enkele [t] onmogelijk) en van de spreeksnelheid. Naast deze beide vormen staat de spellingsuitspraak [hèt], 'bevorderd door een averechts leesonderwijs, en toegepast in een soort voordrachttaal, vaak van het papier opgelezen' De Vooys wil nu, blijkbaar om dit averechtse leesonderwijs de wind uit de zeilen te nemen, [ət] steeds spellen als *het* en [t] als '*t*.

Dit nu lijkt mij het paard achter de wagen spannen. In de eerste plaats is het voor de gemiddelde taalgebruiker buitengewoon moeilijk uit te maken waar een toonloze vocaal wordt gesproken en waar niet; hij zal dus moeite hebben met zijn keuze. Maar voorts meen ik, dat de fout moet worden verbeterd waar zij wordt gemaakt, dat is dus bij het hardop lezen. Bij het leesen taalonderwijs op de kweekscholen moet het begin liggen, opdat het juiste inzicht op de lagere scholen doordringt. Want als de kinderen op de middelbare school komen, zijn zij reeds bedorven en ik weet uit dagelijkse ervaring welk een hardnekkige strijd men tegen de spellingsuitspraak [hèt] moet voeren. Overigens doet zich hierbij het verschijnsel voor, dat de kinderen eerder het lidwoord met een toonloze vocaal willen uitspreken dan het voornaamwoord. Zij hebben misschien het gevoel, dat een voornaamwoord een zo belangrijke functie heeft, dat zij met de toonloze vocaal niet kunnen volstaan. Of ook hier dressuur in het spel is, weet ik niet; het lijkt me niet waarschijnlijk. Het lijdt echter geen twijfel, dat de kinderen kunnen leren *het* als [ət] of [t] te lezen, zoals ze ook leren de toonloze vocaal uit te spreken, wanneer die als *ij* of *i* wordt geschreven. Het bezwaar van de apostrophetekentjes is, dat ze de waan levend houden, dat de voluit geschreven vormen altijd met [è] en [ij] moeten worden uitgesproken. Alleen door consequent *het* te spellen, ontkomen we ook aan fouten als een Haagse bakkerij maakte, toen zij haar brood aanprees met de slagzin: 'Heel Den Haag eet 't', waar het apostropheteken bepaald onjuist is, omdat de vocaal wordt uitgesproken. De Vooys gaf trouwens een dergelijk voorbeeld uit een artikel van een hoogleraar.

Bovendien geven al die afkappingstekens in *m'n, z'n, 't* en '*n* een zeer onprettig schriftbeeld. Een blik in de geschriften van Van den Bosch en Buitenrust Hettema kan ons hiervan overtuigen. Voor het schrijven geef ik mijn leerlingen daarom het advies overal *het* te spellen en alleen in de directe rede, in gevallen waarin zij er zeker van zijn dat de vocaal niet uitgesproken wordt, de spelling '*t* toe te passen.

Deze kwestie heeft ook de aandacht gehad van anderen. Dr. E.J. Dijksterhuis heeft in een van de nummers van De Gids van 1951 bezwaar gemaakt tegen 'het stelselmatig gebruik van afkaptekens', op dezelfde gronden waarop ik dat doe. In zijn betoog deed Dr. Dijksterhuis nog een belangwekkende mededeling. Hij meende opgemerkt te hebben, dat deze 'afkapmanie' vaker bij katholieke dan bij andere schrijvers voorkwam, een veronderstelling die de heer Meijers, taalkundig medewerker van De Groene in een bestrijding van Dijksterhuis' artikel zonder meer van de hand wees. Toch sluit hierbij

een verschijnsel van spellingsuitspraak aan, dat mijn aandacht al sinds jaren heeft getrokken en waarvan ik reeds gewag heb gemaakt in een taalkundig artikeltje in het Correspondentieblad voor Hogere Rijksambtenaren van Sept. 1951. Het is de uitspraak van het lidwoord *een* met een [é] in plaats van met een [ə]. Ook die hoor ik vaak van leerlingen en wel uitsluitend van hen die op een *katholieke* school zijn geweest. Sinds een zestal jaren stel ik iedere leerling, wie ik voor het eerst een leesbeurt geef en die [één] leest, de vraag of hij op een katholieke school is geweest en dit sjibboleth heeft nog in geen enkel geval gefaald. Ook bij leerlingen die van katholieke middelbare scholen overkomen, heb ik dit verschijnsel waargenomen. Een verklaring hiervoor vermag ik niet te geven. Wel is het mij opgevallen, dat ik in preken in de katholieke kerk eveneens [één] hoorde zeggen, maar dit zijn waarnemingen uit de jaren 1942-'44, die beperkt zijn tot één kerk, hoewel vermoedelijk niet tot één pastoor of kapelaan. Nu acht ik deze verklaring denkbaar van het door Dijksterhuis gesignaleerde verschijnsel: onderwijzers op de lagere en middelbare scholen, waaronder trouwens vele geestelijken zijn, geven deze (kerkelijke?) spellingsuitspraak aan hun leerlingen door en daardoor komen - aan het einde van de keten - katholieke schrijvers er wellicht eerder dan andere toe van de apostrophe gebruik te maken om de toonloze vocaal weer te geven. Hoe dit zij: zeker is dat we ten aanzien van het hardop lezen van het onbepaald lidwoord, althans in Den Haag - maar inmiddels heb ik van elders in het land bevestiging van deze waarneming verkregen - verschil kunnen constateren tussen het katholieke en niet-katholieke taalgebruik.

B.C. DAMSTEEGT.

Allicht. (Naar aanleiding van afl. 2, blz. 118).

Indien de heer Naarding de moeite neemt, bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag mijn bundel ‘Facetten’ aan te vragen, zal hij op blz. 76 het bewuste woord vinden in de betekenis, waarop hij de aandacht vestigt. Het komt voor in mijn ballade (in dialoog) van Judas Iskariot, die, dank zij het redacteurschap van A. Roland Holst en M. Nijhoff, waardig werd gekeurd opgenomen te worden in *De Gids* van Augustus 1929,[1)] dus ruim 23 jaar voor de aangehaalde ‘Letterkundige Kroniek’ in de Nieuwe Rotterdammer. Voor 't gemak van de lezer schrijf ik de gehele passage hier over (De ‘mindere’ apostelen praten samen bij het Laatste Avondmaal, na de Intocht in Jerusalem).

> ‘Hij liet ons zaal-en-bediening om niet.’ -
> ‘Bereekning, Andreas!
> Bar-Ezra dingt naar de gunst!’ -
> ‘Aanhang werven is heden geen kunst,
> Zelotes!’ -
> ‘Juist.’ - ‘Wat 'n dag!’ - ‘Eén palmtakke-veld!’ -
> ‘Eindloos gejuich!’ - ‘Iedre vlegel 'n held...’. -
> ‘Behalve de wislaars!’ - Ze hebben 't gemeld
> Aan Pilatus...’ - ‘*Allicht*’...''k Wou 't graag ongeschied!’ -
> ‘Kijk, daar is Judas!’ -
> ‘Aanschouw de bestierder van Israels geld,
> Zelotes!...’

1) Ze is geprezen o.a. door Alb. Rispens. Maar dit was meteen mijn laatste verschijning in ‘De Gids’. Onder het redacteurschap van Weruméus Buningh werden mijn inzendingen alle afgekeurd als ‘niet geschikt’, ook de ‘Tibetaanse Moeder’, waarover ‘De Stem’ zich later erbarmde.

Ik heb hef woord waarom het ging, gekursiveerd. Toen ik het neerschreef, had ik geen ermoeden, dat het, met die gevoelstoon, feitelijk 'n neologisme was. Maar mij dunkt, er zullen nog wel voorbeelden te vinden zijn van vóór Augustus 1929.

WILLEM VAN DOORN.

Functie en accent.

Het is bekend, dat de tendenz bestaat, het naamwoordelijk gezegde en het daarmee samenhangende koppelwerkwoord als grammatische categorie uit te bannen, of althans in twijfel te trekken. Dr. N. van Wijk en Dr. W. van Schothorst b.v. schrijven op pag. 39 van De Nederlandsche Taal, 6e druk: 'in werkelijkheid *is* het *geen aparte groep*, aangezien de *gesproken* taal geen enkel onderscheidingsteeken kent, waardoor deze aparte klasse zou zijn gekenmerkt' en Dr. P.C. Paardekooper concludeert uit het feit, dat het praedicatief gebruikte adjectief in het Nederlands niet 'vormbijvoeglijk' is, dat *zijn, worden, schijnen, blijken* enz. in het ABN hoogstwaarschijnlijk geen aparte spraakkunstgroep vormen (Beknopte ABN-Spraakkunst, § 26 *a*, slot).

Het ontgaat ons evenmin, dat noch in de 'oude', noch in de 'nieuwe' spraakkunsten eenstemmigheid bestaat in behandeling en benoeming van *blijken, schijnen, lijken, blijven* en soortgelijke werkwoorden. Dit werkt verwarrend en vervaagt de grenzen - die voor een goed deel terecht tussen de verbale categorieën getrokken worden - meer dan nodig is.

Wanneer ik hier een poging wil doen, om tot een aannemelijke rubricering te komen, ben ik er mij volkomen van bewust, dat deze bij de huidige stand van zaken, of liever bij het huidige groeiproces in de moderne taalwetenschap, slechts zeer voorlopig zal en moet zijn.

Onze beschouwing begint op vaste grond: de verba, waarover we zullen spreken, zijn hun loopbaan begonnen als z.g. zelfstandige werkwoorden, niet alleen *zijn* en *worden*, maar ook: *blijken, schijnen, lijken, blijven*, e.d. Voorbeelden te geven van het zelfstandig gebruik is haast overbodig.
Den Hertog stelt in zijn spraakkunsten b.v. tegenover elkaar:

Niets is; alles wordt	Hij is student en wordt arts.

De te bespreken werkwoorden hebben dit kenmerk trouwens alle gemeen, vgl.:

De zon schijnt	De uitkomst schijnt goed
'Trou moet blijcken'	Ze blijkt een goede moeder
Hij blijft in Den Haag	Het blijft goed, dat ze het gezegd hebben

Het behoeft geen betoog, dat we hier telkens te doen hebben met werkwoorden, die naar de syntactische functie hun zelfstandigheid kunnen verliezen en naar hun betekenis declasseren. In het algemeen zijn er bij het onderscheiden van zelfstandig en niet-zelfstandig gebruik geen overwegende moeilijkheden[1)]; in dit opzicht zijn schrijvers en lezers het, voor wat betreft de voorbeelden die de eersten opnemen, wel eens. De verschillen in opvatting beginnen evenwel onmiddellijk, als men zich gaat bezighouden met het onderverdelen van niet meer zelfstandig optredende werkwoorden. Een weinig omvangrijke bloemlezing uit enkele grammatica's kan ons daar al spoedig van overtuigen: C.H. den Hertog schrijft in De Nederlandsche

1) Vergelijk ook buiten ons verband:
Zij zit altijd voor het raam te breien
Hij komt er aan lopen
Dat mantelpak zit geschilderd
Zij zit (ligt) eeuwig en altijd te zeuren
Hij komt zo wel eens bij ons aanlopen
Je mantelpak zit vol vlekken.

Taal, eerste deel, 1897, § 5 opmerking 2: ‘Dat de werkwoorden *schijnen, lijken, blijken, heeten, dunken* en *voorkomen* ook als koppelww. voorkomen, is het gevolg daarvan, dat het gewoonte is geworden om ze te gebruiken voor *schijnen te*

zijn, blijken te zijn, enz. Wordt dit *zijn* wel uitgedrukt: *Hij lijkt een lafaard te zijn*, dan is *zijn* het koppelww. en *schijnen, lijken* enz. zijn dan niets anders dan hulpww. van modaliteit (§ 133), die uitdrukken, dat de inhoud van het gezegde een schijn, eene werkelijkheid, een gerucht, een persoonlijke indruk is. Zij hebben dan hetzelfde karakter als in: *Hij schijnt te liegen. Hij heet hard te studeeren* enz.' Idem § 133, opmerking 2: 'Ook de ww. *schijnen, lijken, blijken, heeten - wanneer het geen koppelww. zijn* (vgl. § 5, Opm. 2) - moeten tot de hulpww. van modaliteit gerekend worden: Ook zij drukken de verhouding van de volgende werking tot de werkelijkheid uit: *Hij schijnt of lijkt, blijkt, hard te studeeren* (= Het heeft den *schijn*, het is *bewezen*, het is een *gerucht*, dat hij hard studeert)'.

T. Terwey: Nederlandsche Spraakkunst (1890) en J.C. Kummer: Nederlandsche Spraakkunst (1898) geven geen voorbeelden met *schijnen, blijken, blijven*, die ons in twijfel kunnen brengen, terwijl Dr. N. van Wijk en Dr. W. van Schothorst: De Nederlandsche Taal (1931, 6e druk) in § 31, 8 schrijven: 'Een naamwoordelijk deel van het gezegde hebben wij in: *Dat is niet te doen - Dat schijnt gemakkelijk na te maken - Dat is nog te bezien*'. Uit dit citaat is vooral het tweede voorbeeld opmerkelijk. Het is op een lijn te stellen met de gevallen uit de Beknopte Stilistische Grammatica van het Nederlands door Dr. G.S. Overdiep en G.A. van Es (1936, 2e druk), § 129, 3e: '*De inf.* + *te* is *naamwoordelijk deel v.h. gezegde*: De toestand *blijkt* onhoudbaar *te zijn* - Hij *schijnt* zijn boeken verloren *te hebben* -...en weldadig *leek* de nacht... vanaf zijn schouderen *te dalen* (litt. stijl) -'.

We bespeuren geen spoor van eenstemmigheid, zodra het taalmateriaal wat gecompliceerder wordt en zien slechts C.H. den Hertog een poging doen zijn opvatting door middel van een uitleg hechter basis te geven. Bovendien bepleit hij de zelfstandige functie van schijnen, blijken, heten, enz., die in zinnen als: '*Het schijnt, het blijkt, het heet, dat hij hard studeert*... noch als koppelww., noch als modaliteitswoorden, maar als zelfstandige gezegdewerkwoorden moeten beschouwd worden,... Ze staan dan voor: *schijnt te zijn, blijkt te zijn*, enz., en moeten als zelfstandige werkwoorden beschouwd worden'. (Den Hertog: Nederlandsche Spraakkunst, 3e stuk, 1903, § 90 Opmerking 3). Deze theorie mag opgaan voor b.v. *het blijkt, dat hij hard studeert*, ten aanzien van *het schijnt, het heet, dat hij hard studeert* is ze moeilijk waar te maken. Onaanvaardbaar is ook, onvoorwaardelijk onderscheid te forceren tussen de werkwoordelijke functie in *het schijnt waar* en *het schijnt waar te zijn*, juist als we met Den Hertog zouden aannemen, dat schijnen, lijken, etc. koppelwerkwoorden zijn geworden, doordat ze gebruikt kunnen worden voor schijnen, lijken (te zijn). Wil de mogelijkheid hiertoe bestaan, dan moeten immers beide uitdrukkingsvormen met dezelfde 'bedoeling' te gebruiken zijn, zodat 'verdichting' kan optreden in de langste vorm. Daarmee verandert echter de functie van *schijnen* niet. De benoeming wordt pas anders, als de bedoeling zich wijzigt. Hoe de zinsvorm hier een uitdrukkingsmiddel voor pleegt te vinden, zullen we in het volgende trachten te beschrijven. Vooraf bekijken we de in tabel gebrachte voorbeelden. De keuze is gevallen op de werkwoorden *blijken, schijnen, lijken, blijven*, enerzijds geflankeerd door enkele erkende 'zelfstandige' verba, anderzijds door de 'fundamentele koppelwerkwoorden' *zijn* en *worden*.

(Zie de tabel op blz. 280).

Richten we onze aandacht eerst op de werkwoorden onder III, IV, V en VI, dan kunnen we uit de voorbeelden in de horizontale vakken 1, 2 en 3

duidelijk aflezen, dat *blijken* en *blijven* duidelijker de sporen van zelfstandigheid dragen dan *schijnen* en *lijken*. Bij de eerste doet de bijzin (in 1 en 2) dienst als subject, *het* (in 1) is op te vatten als pronomen personale, de laatste hebben hun zelfstandige functie al verloren: overeenkomstige voorbeelden voor de vakken 2 en 3 zijn ondenkbaar, *het* (in 1) is op te vatten als pronomen indefinitum. In vak 4 raken we de kern: de werkwoorden zijn hun zelfstandigheid kwijt, maar er dient onderscheid gemaakt te worden tussen *a* en *b*; 4*a* heeft het zwaarste accent op de persoonsvorm, die eventueel gevolgd wordt door een korte pauze, en kan bij-accent krijgen op het laatste lid, 4*b* wordt in een adem gezegd en krijgt het zware accent op het laatste woord[1]. Een enkele oudere spraakkunst maakt ons op deze kwestie al eens opmerkzaam. Zo schrijven Van Wijk en Van Schothorst in De Nederlandsche Taal (1931, 6e druk) in § 24, opm. II: 'Een hulpmiddel ter onderscheiding (tussen naamwoordelijk en werkwoordelijk gezegde, M.O.) heeft men hierin, dat men, indien het werkwoord in een samengestelden tijd voorkomt, den klemtoon legt op het werkwoord, wanneer men niet met een naamw. deel van het gezegde te doen heeft: b.v. *Dat heeft hij mooi geschréven*, maar: *hij is erg ziék geweest; ik heb hem juist gezién*, maar *zijn voorspelling is juist gebleken*'. I.c. ontstaat bij III onder 4 door overbrengen in de voltooide tijd:

a. zijn onschuld is duidelijk gebléken; zijn onschuld is duidelijk gebleken.

Voor de zinnen onder IV en V levert deze proef niets op. Onder VI klinkt de omzetting *bedrog is een feit gebleven* gezocht, maar hier is het procédé overigens wel toe te passen: *ze zijn tot het einde tróuw gebleven*[1)]

Hetzelfde hulpmiddel kan worden aangewend met betrekking tot de voorbeelden onder 6, maar door uitbreiding van het praedicaat mist het zijn uitwerking bij die onder 5 genoemd.

De gevallen in 7 sluiten zich het nauwst aan bij 4*b*, 5*b* en 6*b*; het gezegde is hier steeds uitgesproken naamwoordelijk: een zware klemtoon valt op *held, ziek, lui*, etc. (een even sterke nadruk op *blijkbaar, wellicht, waarschijnlijk* verandert weer niets aan functie en betekenis van de zin, maar vermeerdert de expressieve kracht); het gezegde drukt een toestand uit, de toevoeging van een modaal bijwoord doet hier niets aan af, het bepaalt slechts de praedicatieve woordgroep.

De voorbeelden onder 8, te vergelijken met die onder 4*a*, 5*a* en 6*a*, hebben een werkwoordelijk gezegde, al zit er een nominale woordgroep in verscholen. Deze neemt echter een ondergeschikte plaats in, in: *kan ziek zijn, zal (wel) lui zijn*. De bedoelde werkwoordelijke gezegden zijn op een lijn te stellen met b.v.: *de werkster kan het vermiste geld gestolen hebben; zij zullen best gelijk hebben*.

Het bovenstaande wettigt de veronderstelling, dat in een werkwoordelijk gezegde de persoonsvorm accent heeft. In sommige van onze zinnen kan deze betoonde werkwoordsvorm stoten op een even sterk beklemd woord in het volgende gezegdedeel:

de klèren schíjnen | gekrómpen te zijn
ze blíjken | verlóren te hebben
de kinderen kúnnen | mázelen krijgen.

1 Krijgt ook het werkwoordelijk deel van het gezegde accent, dan verandert dit niets aan de functie, maar de expressiviteit wordt groter. Hetzelfde is het geval, wanneer we vinden: *ze zijn tot het einde tróuw gebléven*.

1) Krijgt ook het werkwoordelijk deel van het gezegde accent, dan verandert dit niets aan de functie, maar de expressiviteit wordt groter. Hetzelfde is het geval, wanneer we vinden: *ze zijn tot het einde tróuw gebléven*.

Twee onmiddellijk op elkaar volgende zware accenten vergen ondanks de pauze, die er noodzakelijk tussen gerealiseerd wordt, bij het spreken te veel energie, zodat onder opheffing van de pauze de eerste accenttop verloren gaat:

de klèren schijnen gekrómpen te zijn
ze blijken verlóren te hebben
de kìnderen kunnen mázelen krijgen

Ofschoon op deze manier 'de accenten verlegd' zijn, is de functie van de in de persoonsvorm uitgedrukte werkwoorden nog niet gewijzigd, behoeft althans niet gewijzigd te zijn. Wel kan dat het geval wezen in het eerste voorbeeld: *de klèren schijnen gekrómpen te zijn*.

Hier is wellicht tijdens het reeds beschreven proces tevens de betekenis van *schijnen* gedeclasseerd en de functie veranderd (hulpwerkwoord van modaliteit > koppelwerkwoord). Om aan te nemen, dat de laatste trap is bereikt, is het geen voorwaarde, dat verdichting van de woordgroep *gekrompen te zijn* tot *gekrompen* al heeft plaats gehad. Nodig is alleen, dat *gekrompen te zijn* als naamwoordelijk gezegde wordt opgevat, om zelf weer als naamwoordelijk 'deel' in het gezegde *schijnen gekrompen te zijn* te kunnen fungeren.

Indien dit zo is, kan door 'Sparsamkeit im Ausdruck' te zijn uit deze woordgroep verdwijnen: *gekrompen* neemt de functie op zich, die eerst de hele woordgroep verrichtte.

Het ziet er inderdaad naar uit, dat langs deze weg werkwoorden als blijken, schijnen, lijken en blijven 'koppelwerkwoorden' geworden zijn. Door verzwakking van de functie, gepaard gaande met declassering van betekenis en (meestal) met verlies van accent, concentreert de aandacht zich op het naamwoordelijke deel van de groep: *x* + *te zijn*, dat nu naamwoordelijk deel wordt van een gezegde: *blijken, schijnen, lijken, blijven* + *x*. Het doet m.i. geen afbreuk aan de hypothese, dat in zinnen van deze structuur soms *te zijn* uit de praedicatieve groep verdwijnt, terwijl deze niet per se nominaal is[1)], b.v. in:

De schat blijkt gestolen (te zijn)
Hij blijkt gekomen (te zijn).
Ze schijnen afgewezen (te zijn).
De brug lijkt opgehaald (te zijn).
We schijnen verdwaald (te zijn).
Hij blijkt getroffen (te zijn).

Al naar gelang de ons bekende groep als nominaal of verbaal praedicaat vordt opgevat, kan *te zijn* meer of minder gemakkelijk door verdichting verdwijnen. Het komt echter - hoewel soms slechts schijnbaar - in werkvoordelijke gezegden voor:

Hij blijkt (gisteren) gekomen.
Ze schijnen (dit jaar) afgewezen.

1) Een enkele maal kan de woordvolgorde ons steunen bij het onderscheiden van naamwoordelijk en werkwoordelijk gezegde:

Het schijnt, dat demogelijkheden beperkt zijn - Het schijnt, dat de mogelijkheden zijn beperkt
het blijkt, dat de kosten geraamd zijn - Het blijkt, dat de kosten zijn geraamd op een bedrag van....
We weten, dat de cijfers bepaald zijn - We weten, dat de cijfers zijn bepaald.

Hij blijkt (door een kogel) getroffen.

Laten we de hulpverlenende bepalingen weg, dan kan er verschil van opvatting bestaan, want zelfs: *hij blijkt gekomen* (= hij blijkt aanwezig) drukt wel een toestand uit.

De op twee manieren uit te leggen voorbeelden hebben dus zelden voldoende bewijskracht, maar waar een verkorte vorm in een werkwoordelijk gezegde voorkomt, lijkt die mij minder gebruikelijk. Nu de tendentie om de woordgroep te verkorten, voor zover ik kan nagaan, meer ingang vindt bij de lijdende dan bij de bedrijvende vorm, ben ik geneigd aan te nemen, dat het weglaten van *te zijn* hier geschiedt naar analogie van de naamwoordelijke gezegden, aangezien het taalgevoel op grond van een schijnbare overeenkomst minder onderscheid maakt tussen naamwoordelijk gezegde en werkwoordelijk gezegde in de lijdende vorm dan tussen naamwoordelijk gezegde en werkwoordelijk gezegde in de bedrijvende vorm. Er treedt danook nooit verdichting op bij een werkwoord, met 'hebben' vervoegd, vgl. *hij schijnt gestolen te hebben*.

Hulpwerkwoorden van modaliteit als *kunnen, zullen* schijnen het contact met de volledige woordgroep, die volgt, nauwer te bewaren en zelf, ook bij verlies van accent, minder aan betekenis in te boeten. Zij handhaven zich bij toevoeging van een modaal bijwoord: *hij kan, zal misschien ziek zijn*, en laten zich er niet door vervangen als *schijnen* en *lijken: hij is wellicht, waarschijnlijk ziek*. Bovendien bewerkt een 'weglatingsproef' vernietiging van de structuur bij de eerste, maar behoud van de structuur bij de laatste werkwoorden: *hij kan, zal ziek... - hij schijnt, lijkt ziek*.

Het werkwoord *blijven* neemt in ons verband ten dele een aparte plaats in. Wanneer het zelfstandige karakter van dit werkwoord verloren gaat, kan het evenals onze andere voorbeelden optreden als koppelwerkwoord, daarnaast echter niet als hulpwerkwoord van modaliteit, maar als hulpwerkwoord van aspect met duratieve kracht[1)].

We stellen tegenover elkaar:

A. *Koppelwerkwoord*	**B. *Hulpwerkwoord van aspect***
Hij blijft een uurtje práten.	Meisjes blíjven gièchelen,als ze eenmaal bezig zijn.
Ze blijft zítten, als ze niet oppast.	De jongens blìijven zítten, als de rector binnenkomt.
Het kìnd blijft (hier) spélen.	Het kìnd blìjft spélen, tot het erbij neervalt.
Het blijft sùkkelen.	-
In zo'n vergadering blíjft het práten, zonder dat het ooit tot resultaten komt.	Sommige mensen blìjven práten, tot ze gelijk krijgen
-	Dat stuk blìjft uitstekénd òp te voeren.

We komen hier merendeels tot gelijke conclusies als boven: is *blijven* koppelwerkwoord, dan heeft het zelden of nooit accent, het naamwoordelijk deel krijgt het hoofdaccent, er ligt geen pauze tussen werkwoordelijk en naamwoordelijk deel; heeft *blijven* de functie van hulpwerkwoord van aspect, dan krijgt het vaak accent, er ligt een korte pauze tussen de persoonsvorm en de rest van de zin. Het accent is niet gebonden aan een bepaald zinsdeel, slechts is er sprake van een bepaalde tendentie in beide gevallen, het is een concomitant verschijnsel, hetgeen

1) Vgl. echter de perfectieve kracht in: *blijven staán* b.v.: Blijf staan, of ik schiet; *blijven hángen, blijven stéken*. De werkwoordelijke uitdrukking *dóod blijven* kenmerkt zich eveneens door een perfectief aspect. Vermoedelijk is deze geabstraheerd uit b.v. *dóod blijven zitten*, waarin 'dood' als praedicatief attribuut beschouwd moet worden.

ook van de pauzering moet worden gezegd. Beide geven de zin groter expressiviteit.
Het statische, respectievelijk dyna-

mische karakter van naamwoordelijk en werkwoordelijk gezegde is relevant te noemen. Dit verschil treedt het meest op de voorgrond bij *blijven*, waarschijnlijk doordat de licht modale kracht, die de andere werkwoorden ook als koppelwerkwoord eigen blijft, een duidelijke herkenning in de weg staat.

Wanneer we vervolgens ook I en II (achten en erkennen) en VII en VIII (zijn[1)] en worden) binnen onze belangstellingssfeer trekken, kan uit de tabel worden afgelezen, dat de gegeven voorbeelden voor het grootste gedeelte volkomen parallel lopen. We moeten daar in eerste instantie uit concluderen, dat er tussen deze werkwoorden geen wezenlijke, functionele verschillen bestaan: ze zijn alle van origine zelfstandig; eerst met het voortschrijden van de taalontwikkeling hebben vele werkwoorden hun zelfstandigheid in meerdere of mindere mate verloren. Dit wordt in de tabel zichtbaar:

In de horizontale vakken 1, 2, 3 hebben we te doen met zelfstandig gebruikte werkwoorden. De enige verba, die in deze 'spanning' vertonen zijn *schijnen* en *lijken*, hiervan ontbreken parallelle gevallen in de vakken 2 en 3; ook *worden* blijkt zijn zelfstandigheid voor een goed deel verloren te hebben: waar zelfstandig gebruik van dit werkwoord nog mogelijk bleek, zijn er in de tabel voorbeelden van gegeven.

We raken bij deze uitbreiding van ons overzicht wederom de kern, als we aanlanden in vak 4. We treffen telkens twee 'lezingen' aan:

het *a*-vak handhaaft een zekere zelfstandige functie en een zelfstandige betekenis van het werkwoord, vergezeld van zwaar accent.

in het *b*-vak boet het werkwoord om te beginnen aan semantische zelfstandigheid in tengevolge van accentverlies, en komt als zodanig in oppositie te staan tot de gevallen, onder *a* genoemd. De voorbeelden worden semantisch en functioneel distinctief.

In vak 5 is opmerkenswaard, dat onder *a* parallelisme ontbreekt voor I. *achten* en II. *erkennen* aan de ene kant, voor VII. *zijn* en VIII. *worden* aan de andere kant. *Hij wordt geácht, hàrd te lópen; Zij wordt erkénd, wél te doén* zijn zeer wel denkbaar, maar staan niet in oppositie: slechts zijn de hier gegeven voorbeelden een expressiever uitdrukkingswijze van de onder *b* vermelde gevallen. Hetzelfde geldt voor een eventueel *Er ís bedròg te constateren*. Bij *worden* is de bedoelde interpretatie onmogelijk. De oorzaak daarvan ligt waarschijnlijk in de geringe zelfstandigheid, die *worden* nog eigen is gebleven.

Voor het behoud van het parallelisme in horizontale en de oppositie in verticale richting bij *blijken, schijnen, lijken* en *blijven* is misschien als verklaring te geven, dat deze verba - die immers van oorsprong zelfstandig zijn - i.c. een andere functie krijgen toegewezen, die we betitelen met de naam hulpwerkwoord van modaliteit (bij: blijken, schijnen, lijken), hulpwerkwoord van aspect (bij: blijven). Deze opmerkelijkheid heeft ons trouwens waarschijnlijk in alle *a*-gevallen in het bezit gesteld van het gewenste bewijsmateriaal: er is splitsing ontstaan binnen het gebied van een en hetzelfde werkwoord en deze leidt tot de opposities, ongeacht in welke mate het verbum nog zelfstandig, dan wel niet meer zelfstandig te noemen is.

Ondanks de gebleken overeenkomsten tussen 'andersoortige' verba - in de *b*-vakken - is de groep van het *z.g. koppelwerkwoord + naamwoordelijk*

1) Hoewel *zijn*, wanneer men uit verschillende mogelijke gezichtshoeken kijkt, een aparte plaats onder de werkwoorden inneemt - J.E. v.d. Laan laat dit in 'De teorie van het naamwoordelik gezegde', N. Tg. 27, blz. 342 v.v. duidelijk zien - blijkt het in syntactish opzicht minder het geval dan men zou kunnen vermoeden.

	I. *achten*	**II. *erkennen***	**III. *blijken***	**IV. *schijnen***
1	Het wordt geácht, dat hij hárd loòpt	Er wordt erkénd, dat zij wéldoet	Het blìjkt, dat hij een héld is	Het schijnt, dat ziek is
2	Dat hij hárd loòpt, wordt geácht	Dat zij wéldoet, wordt erkénd	Dat hij een héld is, blíjkt	-
3	Zijn hárdlopen wordt geácht	Haar wéldoen wordt erkénd	Zijn héidendom blíjkt	-
a	Zijn hárdlopen wordt bìjzonder geácht	Haar wéldoen wordt waàrlijk erkénd	Zijn héldendom blíjkt duìdelijk	Zijn zièkte sch waàr
4				
b	Zijn hárdlopen wordt bíjzonder geàcht	Haar wéldoen wordt (als) wáar erkènd	Zijn héldendom blijkt dúidelijk	Zijn zièkte schijn wáar
a	-	-	Hij blijkt een hèld te zijn	Hij schijnt zièk te
5				
b	Hijwordt geàcht, hárd te lòpen	Zij wordt erkènd, wél te doèn	Hij blijkt een héld te zijn	Hij schijnt ziék te
a	Hij wordt (als) hárdloper geácht	Zij wordt (als) wèl doenster erkénd	Hij blíjkt een hèld	Hij schijnt zièk
6				
b	Hij wordt hárdloper geàcht	Zij wordt (als) wéldoenster erkènd	Hij blijkt een héld	Hij schijnt ziék
7	-	-	Hij is blijkbaar een héld	Hij is wellicht zié
8	-	-	-	Hij kan ziék zijn

deel van het gezegde toch wel te karakteriseren tegenover die van het (*verzwakte*) *zelfstandige werkwoord + semantisch complement*':

A		**B**
Het wèrk is moéilijk	-	Ze vìnden het werk moéilijk
De màn is dóod	-	Hij slaàt die man dóod
Het vèld is goéd	-	Ze keuren het veld goéd.

In beide reeksen zijn de verba finita verzwakt en treden *moeilijk zijn, dood zijn, goed zijn* - (het werk) *moeilijk vinden*, (die man) *doodslaan*, (het veld) *goedkeuren* als woordgroep op. In de laatste twee gevallen raken de delen van de groep zo

verbonden, dat ze als een woordeenheid (koppeling) fungeren, iets waartoe trouwens bij alle hieraan aequivalente voorbeelden de tendentie aanwezig is. In de bedoelde werkwoordgroepen wordt de kern (werkwoord) aangevuld met een ‘complement’:

In B is de eerste bepaling semantisch complement, de combinatie: gezegde + semantisch complement, maakt een syntactisch complement, dat in de groep geïncorporeerd wordt, noodzakelijk.

In A is de eerste bepaling én semantisch én syntactisch complement, het kan nóch uit semantische nóch uit syntactische overwegingen gemist worden; bij ‘weglating’ vervallen betekenis en structuur van de zin.

Als hachelijk grensgeval blijven nu nog over werkwoordgroepen van het type C: *gevangen zitten, ziek liggen*. Ze fungeren evenals de voorafgaande als eenheid, de kern is, gelijk in A en B, verzwakt en gaat vergezeld van een complement. Ik ben echter geneigd bij de C-gevallen *gevangen* en *ziek* als

V. *lijken*	VI. *blijven*	VII. *zijn*	VIII. *worden*
Het lijkt, dat hij lúi is	Het blijft, dat he kinderen òpvoedt	Hetís [nu eenmaal (zo)], dat ze je bedriégen	-
-	Dat je kinderen òpvoedt, blíjft	Dat ze je bedriègen, ís [nu eenmaal (zo)]	-
-	Ópvoeding blíjft	Bedròg Is [er nu eenmaal]	De nationalitèit wórdt
Zijn luiheid líjkt bewèzen	Ópvoeding blíjft een fèit	Bedròg ís [er] wèl	De nationalitèit wórdt onvermijdelijk
Zijn lúiheid líjkt bewézen	Ópvoeding blíjft eenfèit	Bedròg ís [er] wél	De nationalitèit wórdt onvermijdelij
Hij lijkt luì te zijn	Kinderen blijven moèilijk òp te voeden	-	-
Hij lijkt lúi te zijn	Kinderen blijven moèilijk óp te voeden	Er is bedróg te constatèren	Het wordt goèd te zién
Hij líjkt luì	Kinderen blijven moèilijk	-	-
Hij lijkt lúi	Kinderen blijven moeilijk	Het is bedróg	Het wordt góed
Hij is waarschìjnlijk lúi	Kinderen blijven voortdúrend móeilijk	-	-
Hij zal (wel) lúi zijn	-	-	-

een zuiver semantisch complement te beschouwen, nu de structuur bij weglating niet teloor gaat en zelfs de betekenis dit niet behoeft te doen. Deze kan immers door verdichting gelijk blijven aan die van de hele woordgroep, vgl. *De jonge inbreker zit alweer; Ze moet een half jaar liggen*. Deze gebruikssfeer sluit zich het nauwst aan bij B, er ontbreekt slechts een syntactisch complement als gevolg van de intransitieve functie van de woordgroep. Onder het laatste opzicht lijkt dit grensgeval weer op A, waarin de groep eveneens intransitief is. Hier echter is het complement noodzakelijke aanvulling, in C - naar we boven zagen - niet.

Verlegen zitten, versteld staan, teloorgaan, e.d. naderen A dicht en overschrijden al vaak de grens, die A en C scheidt. Zolang de werkwoordelijke kern ‘betekenis’ houdt en de groep daardoor verdichting toelaat, vgl. *Daar zit ik nou! Sta je even*! ligt het voorbeeld nog binnen C. Is dit niet meer zo, dan hoort het onder A. De betekenis is aan het werkwoord ontvallen en deze concentreert zich op het syntactisch, nu tevens semantisch complement. Het accent, dat tot dan toe aan het werkwoord gegeven werd, verdwijnt met de betekenis en onderstreept het onderscheid.

Zeker is, dat binnen de grenzen van een bepaald verbaal gebied karaktereigenschapen op de voorgrond kunnen treden, die onder licht gevarieerde omstandigheden in elkaar overgaan en, hoe vaag de omlijningen ook blijven te

trekken, distinctieve functie hebben. De facetten zijn zwaar functioneel lelast en vinden slechts een uitdrukkingsmiddel in de accentverhoudingen.

MARIA A.F. OSTENDORF.

Uwé in het Amsterdams omstreeks 1850.

Over het gebruik van *Uwé* vond ik bij het samenstellen van een Drentse bloemlezing interessante plaatsen. In ‘Een Drenthsch Gemeente-assessor met zijne twee neven op reis naar Amsterdam in het voorjaar van 1843’, Gron. 1845 en 1853 door H. Boom en A.L. Lesturgeon komen enkele hoogst interessante dialect-brieven voor van de hand van de laatste. Scherp opmerker als deze is, laat hij de ‘oom’ enkele brieven schrijven uit het ‘magtig Amsteldam’, waaruit de geest van de echte Drenten en Amsterdammers spreekt. In ‘Vranskatien’ - Frascati - maakt het gezelschap een ‘uitvoering’ - een Venetiaans nachtfeest - mee; de neven amuseren zich uitstekend: ‘Int lest luept op vrijoazie oet, zoo as te Rolde op de martdoagen bij Rebbers. 't Woar aans alle moal groote juffers, zee 'n heer...’. Oom besluit de brief aan zijn huishoudster met: ‘Proot mar strekkelik Hollands met Van Bobbel, aâns kaste mij neet meer begripen, as 'k thoes kom - *weet uwé*. (dl. I, p. 129, 130). Oom vertelt ook van schrobbende meiden in de Kalverstraat in z'n brief, waarop z'n huishoudster hem schrijft: ‘De inkelenoasie veur 'n juffer oet de Kalverstroate zal wal weer overdriven; 't is d'eerste reize niet. Dou duurst et niet ees zeggen’. ‘Niet zeggen!’ schrijft Oom: ‘*Zoo gouw as ik thoes komme za'k ees 'n Hollandsche liefdesverkloaring an jou doen, die altiid met weet uwé begunt*...

Berend-Oom vertelt niet, wie de bezoekers van het nachtfeest en de goochelpartij van Bamberg in Frascati waren en uit welke kringen der samenleving ze kwamen, maar wel deelt hij mee, dat de toegangsprijs 2 gulden was buiten de vertering, wat nu niet direct door het “volk” betaald kon worden. Vermoedelijk was het dus de uitgaande middenstand, die er zich vermaakte en die Uwé gebruikte.

Heeroma zegt (N.T. 28, p. 332) “Het *uwé* der onbeschaafden heeft nooit tot hun vertrouwelijke taal behoord, want het werd alleen tegen meerderen, niet tegenover gelijken gebezigd, in tegenstelling met het uwe, uw, u der beschaafden”. Heeft Oom dit *uwé* gehoord, als gesproken tegen zijn neven, dan was het de aanspraak van een vreemde, dus niet vertrouwelijk; Lesturgeon echter zegt dat een Holl. liefdesverklaring *altijd* met *Uwé* begint. Dus kan hij het ook van de bezoekers onderling gehoord hebben, waarbij trouwens het element vreemdeling nog niet uitgeschakeld behoeft te zijn.

Tot zover de brieven. Verder bladerend vond ik nog verschillend gebruik in de in het Nederlands geschreven tekst, waarin gesproken Amsterdams voorkomt. Oom heeft zich in een modern costuum laten steken, met leren souspieds, waarvan er op straat één losschiet. Dan verloochent zich de Amsterdamse volksgeest niet, zeggen de schrijvers, en binnen één minuut klinkt het uit de mond van de Jan Hagels en Jan *van* Hagels’: ‘Man, die broeks-‘pijp was *uwé* te gouw af... Een ander vroeg ‘Danst *uwé* de polleka?’

Hier hebben we dus stellig het gebruik van *uwé* door onbeschaafden, zoals Heeroma opmerkt, tegen een vreemde of hogergeplaatste.

Hetzelfde ‘volk’ gebruikt bij een openbare geseling op de Nieuwe Markt ‘*je*’ onder elkaar, *Uwé* tegen de assessor. Een bevestiging alzo van Heeroma's opvatting.

Wanneer Berendoom met de neven naar Buiksloot en Broek en Waterland trekken, belanden ze in de trekschuit en ontmoeten er een ‘Noord-Hollandsch heer’ met z'n huishoudster Antje, die de veertig gepasseerd was.

In de gesprekken, die ze met hem voert, gebruikt ze steeds *uwé*. Ook een deurwaarder, die meereist, gebruikt het tegen Oom.

Niet anders is het, wanneer Oom met de stoomtrein naar Haarlem reist en een 'machinale vlasspinner' hem met *Uwé* aanspreekt. En dit zo dikwijls gebruikt, dat genoteerd wordt: 'Onze beminnelijke geleigeest, de machinale vlasspinner, *met zijn eeuwige* '*uwé's*' trad juist binnen. De auteurs, die beiden het 'Hollands' goed kenden, viel dus al het geforceerde, onnatuurlijke gebruik door de vlasspinner op.

Bij een bezoek in de 'nederduitsche Schouwburg' valt het volgende op: Een heertje vraagt Oom

'Wel meneer, wat zeg *je* van de comedie?'

'Dat is te zeggen,' antwoordde Oom, 'hoe meent *uwé* dat zoo?'

'Wel hoe de comedie *u* bevalt?'

Gebruikte Oom eerst *Uwé* na het-*je*s van 't heertje, deze zegt daarop *u*, terwijl Oom eindigt met: 'Als het waar is..., dan zult *gij* wel opmaken, hoe ik over de Amsterdamsche comedie denk.'

Uit de dialoog blijkt wel duidelijk het onzekere, het tastende, in het gebruik van dit pronomen, maar ook de fijne nuancering er van.

In de deftige 'koffiekamer' van hun verblijf, de Nieuwe Stadsherberg, vinden we tussen een talrijk gezelschap, oud, deftig, welgesteld, ook een groepje jongelui, dat een plezierritje naar Zandvoort en de Haarlemmerhout bespreekt.

Een paar achterblijvers onder hen, die Oom er tussen willen nemen, spreken hem met '*Uwé*' aan. (Overigens gebruiken de ouderen, die elkaar kennen '*je*') en deze jongelui krijgen een afstraffing van één der bezoekers: 'een Heer'.

Deze besluit zijn minachtende visie op de Amsterdammers van alle dag met:

'Is 't niet bespottelijk, dat zulk een klinkende bel zich gerechtigd gelooft, om ieder, *die niet Uwé zegt, zoo als alleen een Amsterdammer dat zeggen kan*, voor iemand te houden, die, gelijk de Twentsche boer zich uitdrukte, slijtaadje aan 't benul heel?!'

Hoewel we ook met deze staalkaart niet zoveel verder komen, blijkt er m.i. toch wel uit, dat in 1843 de Amsterdammers in de volkstaal onder elkaar je gebruikten; tegen vreemden en hogergeplaatsten *uwé*. Dat de middenklasse hetzelfde deed, waarbij deze echter ook reeds U gebruikte, getuige het bovenstaande schouwburggesprek. Ook dat het spreken van dit *uwé* een soort norm was, waaraan de beschaving der vreemdelingen gemeten werd naar Amsterdamse volks- en middelmaat. Tenslotte, dat beschaafde provincialen als Boom, die ervaren journalist was, en Lesturgeon, die predikant was met een selecte, veelzijdige opvoeding, deze *uwé-norm* der Amsterdammers *niet* accepteerden, zodat we daaruit vrij zeker kunnen afleiden, dat de hogere standen deze afgelegd hadden.

Meppel.

J. POORTMAN.

Een beeld.

Van Deyssel noemde het naturalisme het mooiste varken van zijn eeuw. Zou dat een navolging kunnen zijn van wat de hem van jongsaf bekende Louis Veuillot in 1865 had gezegd over Victor Hugo's *Chansons des rues et des bois*: 'le plus bel animal de la langue française'?

G.B.

'n Geheimsinnige Afrikaanse foneem.

In Afrikaans kom die stemhebbende velare ekslosief - wat ek hierna gerieflikheidshalwe *gh* skryf - in 'n beperkte aantal gevalle voor:

(*a*) as 'leenfoneem' in leenwoorde aan die woordbegin en in die woordmidde;

(*b*) as Afrikaanse foneem in woorde van Nederlandse herkoms, en wel slegs in die inlaut.

Hierdie bydrae gaan oor die Afrikaanse foneem, maar om verskeie redes is dit nuttig om ook die leenfoneem kortliks te bespreek.

Die leenfoneem.

Die *gh* kom in 'n hele aantal leenwoorde voor: in Engelse leenwoorde soos *ghiene, gholf, ghries*; in Maleis-Portugese woorde soos *ghantang* en *ghoeroe*; in Hottentotse ontlenings soos *ghaap, ghokum, ghwarrie*; in die Bantoe *dagha, dongha* ens. (almal so gespel). 'n Hele aantal ander woorde is of van onsekere herkoms of nie algemeen in S.A. nie, bv. *ghee, ghielangghaap, ghôghok, ghwar*.

Die Afrikaanse foneem.

(In die amptelike spelling word sowel velare frikatief as velare ekplosief deur *g* aangedui.)

Die Nederlandse stemhebbende velare frikatief, wat in an- en inlaut voorkom, word in Afrikaans òf gesinkopeer (korrekter miskien: is gesinkopeer) òf deur die stemlose frikatief òf die stemhebbende eksplosief verteenwoordig. Vgl. *reën, waens, beuel, boë; buiging, vernietigende; berghe, burgher*.

In die auslaut het Nederlands en Afrikaans albei die stemlose frikatief. In die anlaut het Afr. steeds die stemlose frikatief terwyl dit in A.B.Ndl. slegs in sandhi stemloos word.

Wat ons nou verder bespreek, is die posisie in die woordmidde, en wel die *gh* in die posisie. Vir 'n oorsig van die hele geval sou dit nuttig wees om presies na te gaan wanneer die *g* in Afrikaans ontbreek (as gesinkopeerde erfenis of as gesinkopeerde vorming) en wanneer dit voorkom - dit alles teenoor die gevalle met *gh*, bv. *geboë* (erfenis?), *boë* (Afr. ekv. *boog*), *buiging* (Afr. ww. *buig*). Dit sou my egter te ver voer en ek beperk my dus tot terloopse opmerkings waar dit in verband met *gh* staan.

Op hierdie stadium is dit miskien nuttig om die Nederlandse leser te herinner aan die feit dat die *g* of ekwiwalente veel minder in die inlaut in Afr. kan voorkom as in Ndl. weens defleksie en apokopee in Afr. Vgl. *sê* teenoor *zeggen-zeg(t)*, of *dra* teenoor *dragen-draag(t)*.

Die *gh* kan in 3 omgewings voorkom:

(*a*) na 'n geaksentueerde vokaal + *r* en voór die neutrale vokaal, bv. *berghe*;

(*b*) na 'n geaksentueerde vokaal + *l* en voór die neutrale vokaal, bv. *gevolghe*;

(*c*) tussen die geaksentueerde vokaal en 'n neutrale slotvokaal, bv. *neghe*.

Die optimale posisie vir *gh* is (*a*). Ons vind dan ook die volgende gevalle daarvan wat die algemeen beskaafde uitspraak verteenwoordig: *berghe, burgher, morghe* (oppervlaktemaat), *sorghe* (s.nw.), *verborghe, ergher*. Sommige afgeleide vorme kan op twee maniere uitgespreek word: *ergherlik* (soms *ergerlik*), *erghernis* of

ergernis, burgherlik of *burgerlik* (laasgenoemde met Nederlandse pejoratiewe waarde), *dramaturghe* of *dramaturge, dwerge* of

dwerghe (meestal *dwergies*). Dit is opvallend dat die woorde met *gh* 'n hoë gebruiksfrekwensie het en dat die minder gebruiklike woorde op meer as een manier kan uitgespreek word. As ek my gevolgtrekkinge mag vooruit loop, wil ek die vermoede uitspreek dat die verboë vorme met *gh* in Afrikaans as selfstandige woorde oorgelewer is en nie in Afr. so gevorm word nie, m.a.w. die Afrikaanse kind vorm *berg-berge* maar leer *berghe* van sy omgewing. Afleidinge op -*ing* het byna altyd die stemlose frikatief, bv. *berging, versorging*.

Daar is min woorde met *g* of ekwiwalente in posisie (*b*). Afgesien van *gevolghe* vind ons nog *(kroon)vervolgher* naas *vervolger, wilgher* (of *wilker*) naas *wilger* en *wilg*, en ook die minder gewone woord verbolghe. Daarteenoor staan *volgende* (dikwels *vollende*), *vervolgens* (selde met *gh*), *delging, verswelgende* ens.

Die intervokale posisie (*c*) lewer groot onreëlmatighede in Afr. In talle gevalle, o.m. in woorde op -*ing* vind ons reëlmatig *g*, bv. *vervoeging, belegging, verhoging, wroeging*. Daarenteë het die meeste 'sterk deelwoorde', wat in Afr. meestal gewone adjektiewe is teenoor nuwe swak deelwoorde, sinkopee van *g*, bv. *bedroë (bedrieg), beleë, geboë (gebuig), afgeleë, verkreë (verkry)*. Waar die *gh* wel voorkom, staan dit voor 'n onbeklemtoonde slotsillabe met dowwe *e*. Slegs *neghe* en sy afleidings is algemeen en beskaaf. Die Uitspraakwoordeboek van Le Roux en Pienaar waarsku nadruklik teen die letteruitspraak *nege* wat op skool gepropageer word, en vind die uitspraak *neë* plat. Die *gh* kom in 'n hele aantal ander woorde voor, maar dit word slegs in 'n paar gevalle as beskaaf erken.

In Bosman en Van der Merwe se Tweetalige Woordeboek (1946), wat tot onlangs as een van die gesaghebbende boeke aanvaar is, vind ons die verboë vorme: *brûe(ns)-brugge; rugge-rugte-rûe; egge-êe; mae-mage*. Die Groot Woordeboek (1951) uitgegee deur Van Schaik het: *brugge-brûe-brûens; rûe(ns)-rugge(ns); egge-êe; mae-mage; va(g)e*. In hierdie gevalle dui die spelling *g* wel *gh* aan, glo ek.

Wat die ander *gh*- vorme betref, wil ek ons bekendste fonetici siteer. Prof. P. de V. Pienaar verklaar: 'Veral in die Noorde vind ons ... 'n uitspraak met *gh*... in... *oghe, daghe, hoghe, eghe, moeghe, ploeghe*'. (Die Afrikaanse Spreektaal p. 62); en prof. T.H. le Roux sê dat *gh* voorkom in die verboë vorme van *laag, oog, tuig, maag, kraag, ruig, traag* - almal naas die gebruikliker gesinkopeerde vorme (Afrikaanse Taalstudies, 1948 p. 71). Ek het self in die oostelike Vrystaat groot geword met *brugghe, rugghe, egghe, oghe* en moes dié uitspraak op skool afleer. Die *gh*-vorme kom ook algemeen voor in die Afrikaans-sprekende dele van Natal.

Dit is natuurlik baie gewens om die verspreiding en status van die gh-vorme noukeurig vas te stel, maar ondersoek hierna lewer onverwagte moeilikhede op. Dit is nie moeilik om te konstateer dat die vorme veral in sekere streke van Transvaal, Vrystaat en Natal die meeste voorkom en baie minder in die Boland (omgewing van Kaapstad), maar ondervraging van studente aan die Stellenbosse Universiteit wat van alle streke in die Unie kom, het getoon dat daar 'n baie sterk vooroordeel teen die *gh*-vorme bestaan. Daarby het hulle dikwels skynbaar teenstrydige verklarings gedoen wat by verder ondersoek juis geblyk het. Die *gh*-vorme kom heel dikwels sporadies voor in omgewings wat dié uitspraak oor die algemeen nie ken nie. Die meeste informante is dit met mekaar eens dat dit meer voorkom onder ou inwoners, onder minder opgevoede mense, en onder Kleurlinge. Ek het self egter vas-

gestel dat dit soms gebruik word deur goed opgevoede persone, selfs van omgewings wat nie daarvoor bekend is nie. So het ek enkele jare gelede genl. Smuts oor die radio hoor praat van *oorloghe*, en informante het my meegedeel dat sulke vorme inderdaad nog voorkom in die omgewing van Riebeeck-Wes, die geboorteplek van genl. Smuts betreklik digby Kaapstad.

Uit die gegewens kan ek slegs tot een gevolgtrekking kom, nl. dat die *gh*-vorme vroeër taamlik algemeen was oor die hele Suid-Afrika en dat hulle teruggedring is tot meer perifere omgewings of alleen behou is deur ouer en minder opgevoede persone. Die waarskynlikste faktor in hierdie proses is die skoolonderrig. Die feit dat die skole selfs die erkende vorm *neghe* bestry, bevestig hierdie vermoede.

Die sterk afkeer in die vorme by onderwysers en die meeste toonaangewende en opgevoede kringe dui op 'n besondere emosionele faktor. Dit is moontlik dat juis hierdie klank in kringe wat ‘Hollands in S.A. wou herstel, as onbeskaaf verwerp is, of as simptoom van vreemde invloed. Dan sou dit iets dergeliks wees as die bestryding van die bilabiale uitspraak van *w* (na *t, d, s, k*) in sommige kringe, veral op skool. Op sy beurt kan hierdie afkeer saamhang met letteruitspraak. 'n Ander moontlikheid is dat die *gh* geassosieer is met Kleurling-uitspraak, miskien op grond van die leenfoneem *gh* in Hottentotse en Maleise woorde. Die feit dat die Maleis-Portugese woorde aan die Kaap gedurig in onbruik geraak het en meestal minder deftig gevind word, toon hoe sterk dergelike assosiasies die sprekers beïnvloed.

Ons kom nou tot die vraag na die herkoms van die foneem.

Hier bo is reeds verwys na die mening dat dit met die Hottentotte of slawe geassosieer is. Heelwat van my informante het ook beweer dat die *gh* hoofsaaklik in agterlike kringe of by Kleurlinge voorkom. En tog is daar weinig of geen regverdiging vir die gedagte dat dit van Hottentotse herkoms is nie. Juis in die streke waar die Hottentotse leenwoorde en invloed die duidelikste merkbaar is, nl. die westelike streek van die Kaapprovinsie, kom die *gh* die minste voor. Trouens in 'n deel van dié gebied word *gh* selfs in *burgher, berghe* en *morghe* soms geassimileer. (Dit gaan gewoonlik saam met die gebryde R). Dit geld ook enigsins vir die Maleis-Portugese invloed.

Wat hierdie vreemde invloede en ook Duits en Engels betref, kan ek daarop wys dat die Afrikaanse foneem *gh* uitsluitend in die woordmidde voorkom, terwyl die leenfoneem *gh* veral in die anlaut voorkom.

Alles in ag geneem, word ons gedwing om die herkoms eerder te soek in die oorspronklike taal, Hollands of Nederlands. Die eerste en sterkste argument daarvoor is wel dat die betrokke foneem in eg-Nederlandse woorde voorkom. Daarby is dit juis woorde met 'n hoë gebruiksfrekwensie, en ons weet dat dergelike woorde dikwels 'n ou klank beter bewaar as minder gebruiklik woorde, soos ook *agt* toon, die enigste geval waar die slot *t* nie algemeen gesinkopeer is na *k, p, s, f* nie.

Ongelukkig kan ek uit die gewone literatuur niks oor die uitspraak van *g* in die 17de eeu aanhaal nie maar in Middelnederlands vind ons wel aansluitingspunte. Franck sê van die *g* in verdubbeling ‘war... im Mnl. noch eine Zeit lang Media und ebenso das *g* hinter der guttur. Nasalis’ (par. 80). Ongeveer dieselfde beskouings vind ons by Van der Meer (parr. 96, 98), Schönfeld (par. 74) en Van Loey - Mnl. Spraakkunst II, par. 112. Daar word meestal verwys na die spelling *cg(h)* soos in *secghen, lecghen, licgen, rucge* e.a. Van Loey noem ook nog ander variante soos bv. *ric* (rug), *lickend* (liggend) ens. Wat die besonder gevalle betref, vind ons in 17de-eeus

nog *gk* na die nasaal (Vondel's Taal par. 26). Hoe beperk die presiese ooreenkomste ook is, lyk dit my aanneemlik dat die *g* in talle woorde tussen frikatief en eksplosief gelê of gewissel het tot in die 17de eeu. Moontlik is die eksplosief in 'n aantal woorde in Suid-Afrika gefikseer en het miskien analogies uitgebrei. 'n Moontlike aanduiding van die fluktuasie van die foneem vind ons Afr. *steggie (stekkie)* teenoor Ndl. *stek* (loot).

Stellenbosch, Mei 1953.
M. DE VILLIERS.

Het apostelspel *De bekeeringe Pauli* en de Bijbel.

In het interessante rederijkersspel met bovengenoemde titel, onlangs door Dr. G. Jo Steenbergen zorgvuldig naar het Brusselse handschrift uitgegeven[1)], zegt een ‘Borger’ tegen Saulus, die hem gevangen heeft genomen en hem voorhoudt, dat Jezus zich met zedelijk gevallenen ophield in plaats van met brave burgers en wetgeleerden:

> Dat ded' syn liefde en volmaeckte ootmoedicheijt,
> Want hy ons ouervloedich seyt, / / pijnt dit te beuroene,
> Dat de gesonde en heeft geen medecijn van doene;
> (vs. 334-336)

Dr. Steenbergen tekent hierbij aan: ‘ouervloedich: dit bijw. is ongewoon in dit verband. De bedoeling is wel: uitvoerig, waarmee “duidelijk” gesuggereerd wordt’.

Ik geloof, dat er een meer bevredigende verklaring gegeven kan worden, als men vs. 335 aldus interpungeert:

> Want hy, ons ouervloedich, seyt, / /...

en dus ‘ons ouervloedich’ beschouwt als een appositie bij ‘hy’. Deze term behoefde voor de schrijver ook geenszins vreemd te zijn. In de brieven van Paulus is immers herhaaldelijk sprake van Gods genade en Christus' lijden, welke de gelovige overvloedig zijn. Als voorbeelden noem ik slechts 2 *Cor*. 1: 5, ‘Want gelijk het lijden van Christus overvloedig is in ons, alzó is ook door Christus onze vertroosting overvloedig’, en *Ef*. 1: 7 en 8 ‘...de rijkdom zijner genade, met welke Hij overvloedig is geweest over ons...’.

In dit verband zou ik willen opmerken, dat Dr. Steenbergen de bijbelkennis van deze rederijker wel wat onderschat als hij beweert, ‘dat de schrijver van dit apostelspel geen blijk geeft van een grondige bijbelkennis - alleen de Evangeliën hanteert hij vrij gemakkelijk -...’, en ‘in de brieven van Paulus tenslotte voelde de schrijver zich nog het minst van al thuis: slechts driemaal kon ik met enige zekerheid een bepaalde parallel-plaats in deze bron vinden’ (p. 21).

Het zou niet moeilijk zijn in dit spel vele ‘verborgen bijbelteksten’ op te sporen, reminiscenties daaraan of contaminaties daarvan. Ik denk b.v. aan vs. 574 en 631, beide te vinden in *Openbaring* 15: 3, *Ps*. 139: 14 of parallelle plaatsen, aan vs. 576, ontleend aan *Hand*. 10: 34 of 2 *Kron*. 19: 7, aan vs. 758 vlgg., waarin *Rom*. 11: 3 is verwerkt, aan vs. 787, een vertaling van 1 *Cor*. 10: 14, enz., enz., alle plaatsen, die jammer genoeg door de tekstverzorger niet herkend zijn. Hoezeer de schrijver

1) *Zwolse Drukken en Herdrukken*, Nr. 3, 1953.

van dit spel met de brieven van Paulus op de hoogte was, blijkt ook uit het begin van de rede,

die hij de apostel na zijn bekering refereinsgewijs laat houden (vs. 742 vlgg.) en welke niet anders is dan een parafrase van de woorden, waarmee Paulus zo dikwijls zijn brieven opent.

Gezien dit alles lijkt mij de plaats, die deze rederijker met dit spel inneemt in de geestelijke strijd van zijn dagen, ook wel wat duidelijker te bepalen, dan Dr. Steenbergen het doet, wanneer hij schrijft: '...specifiek hervormde stellingen treft men hier evenmin aan als typisch katholieke' (lees: 'Roomse'). Het is niet mijn bedoeling hier een tweede probleem-Crul aanhangig te maken, overigens door S.J. Lenselink in dit tijdschrift onlangs, althans voor een deel van Crul's werk, op zo scherpzinnige wijze tot oplossing gebracht[1].

Een dergelijk onderzoek, namelijk inzake de vraag, welke bijbelvertaling de schrijver van *De Bekeeringe Pauli* gebruikt heeft, zou, hoewel minder gemakkelijk omdat hier geen doorlopende bijbelpassages zijn vertaald, toch een resultaat hebben, waarvan de uitslag moeilijk twijfelachtig kan zijn met betrekking tot de gezindheid van de auteur. Zelfs zonder dit onderzoek is het wel zeker, dat wij hier met een principieel reformatorisch spel te doen hebben. Een dichter, die zó goed zijn bijbel kent, die zo bij uitsluiting de nadruk legt op het Woord en op de genade (vs. 858), en die Christus zelfs 'ons *eenige* advocaet' (vs. 792) noemt, - een dergelijk dichter, zijn spel schrijvend in de jaren 1545/'50, kan moeilijk anders dan overtuigd hervormingsgezind genoemd worden.

Tot slot wil ik nog de aandacht vestigen op het referein, dat Saulus in de mond wordt gelegd, als hij zich opmaakt de Christenen te vervolgen (vs. 218 vlgg.). De stokregel daarvan luidt:

> U rechtveirdicheyt en was noyt om gronderen.

Het woord 'gronderen' geeft de tekstverklaarder weer met 'doorgronden' en hij breidt de betekenis van deze regel dan uit tot: 'Uw rechtvaardigheid is grenzeloos, dus volmaakt'. Het lijkt mij eerder toe, dat hier gedacht moet worden aan een ironische toespeling (immers Paulus is op dit ogenblik in het spel nog Jood) op *Rom.* 10: 3, waar Paulus van de Joden zegt, dat 'zij de rechtvaardigheid Gods niet kennen', en aan *Filip.* 3: 6, waar hij zichzelf noemt '...een Farizeër, ...een vervolger der gemeente, naar de rechtvaardigheid, die in de wet is, zijnde onberispelijk'. Paulus onderscheidt dus een oudtestamentische en een nieuwtestamentische rechtvaardigheid. In genoemde strofe nu verwondert de vervolger, de onbekeerde Saulus, zich erover, dat God de Christenen niet straft en besluit dan tot de onmogelijkheid Zijn rechtvaardigheid te kennen. Zo wordt zijn bekering, naar Dr. Steenbergen terecht opmerkt, psychologisch voorbereid.

Als om de nadruk te leggen op het feit, dat niet Paulus, maar Saulus hier spreekt, is in de slotstrofe een (niet door Dr. Steenbergen opgemerkt) acrostichon verwerkt. Weliswaar is de naam Saul (tweelettergrepig) hier enigszins vreemd gespeld, misschien tengevolge van een omzetting van regel 265 en 266, maar niettemin onmiskenbaar:

> *Sa* mijn dienaers, blyft mij alomme ontrent
> *E*n wilt u getrouwelijck met mij vercloecken
> *O*m te persequeren dees secte onbekent.
> *L*aetse ons vangen, spannen in alle hoecken!
> (vs. 264-267)

Amsterdam, Juni 1953.

1) *N.Tg.* 46, 1953, 136-146.

G. KAMPHUIS.

Programmanamen.

Het realisme heeft ons bij verhalen ontwend aan familienamen, die het karakter van een persoon voorgoed vastleggen, waardoor alle verrassing of ontwikkeling wordt uitgesloten, zoals de tendensliteratuur het stelselmatig bedoelde te doen. Is Koning Wonder in Walewein geen oud voorbeeld?

Wolff en Deken kunnen niet buiten dit middel om elke figuur voor de slaperigste lezer nog duidelijk te maken. Met de vinger staan allerlei personages van hun eerste roman aangewezen. De hoofdpersoon heet Burgerhart naar Vondels vertaling van Claudius Civilis (W.B. IX 901 vv.); en omdat de schrijfsters als overtuigde Patriotten bekend zijn, is het misschien mogelijk deze naam als een synoniem van Patriot op te vatten. Anderen heten Blankaart (gespeld met *t*, want Wolff en Deken schrijven ook aar*t*ig), Doorzicht, Deegelijk, Nijverhart, Ds. Redelijk als man van de verlichting, Edeling (onder invloed van de Rei van Edelingen in *Gijsbrecht*? of leefde het woord nog evenals ouderling?). Deze gunstige namen spreken niet minder voor zich zelf dan de ongunstige van Juffrouw Slimpslamp, Wed. Spilgoed-Buigzaam, de onbeduidende Rien du Tout en de blauwkous van Kwastama. In *Willem Leevend* wordt dezelfde trant toegepast. Dat de hartstochtelijke hoofdpersoon en zijn geestige zuster de naam Leevend dragen, is niet alleen voor deze figuren kenmerkend, maar voor heel de preromantiek. De vertegenwoordiger van het rationalisme heet hier Helder, de natuurliefhebber Veldenaar, de koopman Renting, een vrijzinnige vrouw de Vrij, een schreeuwerige tante de. Harde, terwijl de namen Goedmans en Looshart genoeg zeggen evenals die van de Zwerver voor een avonturier en Rammel voor een praatzieke huishoudster. In het oog springt de tegenstelling tussen de ketterjager Ds. Heftig en de irenische Prof. Maatig. Allen krijgen bij hun optreden een etiket op hun voorhoofd geplakt in de vorm van een naam, die gerust voor bijnaam zou kunnen dienen. Zo moet de snodaard of ‘verraaier’ op het volkstoneel vanzelfsprekend een rooie pruik dragen.

Hildebrand volgt het gebruik, door een norse neef de spreekwoordelijk geworden naam Nurks te geven en een stijve neef heel tekenend Stastok te noemen. Een naprater heet Van Naslaan, een eeuwige student Dolf van Brammen, een ambitieuze fat van der Hoogen. Op de verbeelding werkt de naam Klaartje Donze, terwijl de mededinger natuurlijk Hateling dient te heten. Op zijn beurt doet Multatuli met deze traditie mee, wanneer in *Max Havelaar* tussen gewone namen, die de illusie van werkelijkheid helpen onderhouden, Droogstoppel en Sjaalman, Ds. Wawelaar en Slijmering verschijnen. In *Minnebrieven* komt Fancy, waarvan de naam een gangbare formule uit de Europese romantiek voorstelt; in *Specialiteiten* Baron van Een-en-ander; In *Millioenen-Studiën* een rij spotnamen voor de nodige karikaturen bijeen zoals juffrouw Krent, Miss Lovehunger, freules Kromkruis, mejonkvrouw Hemelgeit, douairière Pretsnyder. *Woutertje Pieterse* daarentegen blijkt ook in dit opzicht een overgang van romantiek naar realisme te vormen, dat programmanamen als vrouw Gooremest voor een kroeghoudster, schoolmeester Pennewip en molenaar Stoereman zeldzamer geworden zijn. Een sprekend geval blijft de firma Ouwetyd en Kopperlith, waarbij de tweede naam aanleiding geeft voor woordspelingen met koprolithen en vermoedelijk met het oog daarop is gekozen.

De naam Rammelslag, die ergens anders in *Ideën* een zwetser moet typeren, herinnert aan Rammel in *Willem Leevend*.

Verwant aan *Woutertje Pieterse* is, zoals iedereen weet, *De Kleine Johannes*, waarin de poëtische naam Windekind naast de nuchtere Wistik, Pluizer en Dr. Cijfer voorkomt. Dat juist Frederik van Eeden, die jonkheer van Lieverlee tot Endegeest zal uitvinden, het abstracte systeem voortzet, hangt met zijn ideologische aard samen. De moderne literatuur geeft zulke programmanamen, die een op algemeenheden drijvende strekkingskunst illustreren, alleen bij uitzondering en dan nog liefst onopvallend. Zo noemt Eilkema de Roo zijn pastoor in de didactische roman *De weg van Paul de Raet*, vol gesprekken, die kant en klaar uit brieven, zo niet uit boeken overgenomen lijken, dan ook: Ruimer. De subjectiviteit, waarmee een schrijver zelf doorlopend aan het woord was en zijn eigen meningen opdrong, heeft nu immers afgedaan.

G.B.

Gezelle en Schubert.

Hoe zoet is 't tusschen broederen twee
te wandelen, te wandelen,
bemint men van de twee den een,
den een gelijk den anderen;
bemint men ze alle twee, en zij,
beminnen ze ook malkanderen
gebroederlijk: 't is zoet erbij
te wandelen, te wandelen.

Geschreven op een feestdag 's avonds om half elf, zoals Gezelle persoonlijk aantekende, in een jaar en bij een gelegenheid, waarover alleen de nodige onderstellingen te maken zijn, volgt dit Kleengedichtje na een ander, dat blijkbaar werd ingegeven door een oud Meiliedje, waarvan hij zelf ergens vertelde het dikwijls gehoord te hebben (*Ged. Gez. en Geb. en Kleenged.* Jub, uitg. II 232 vv.). Deze omstandigheid mag steun geven aan de mening, dat het hierboven staande Kleengedichtje ook door zang is geïnspireerd. Daarbij ligt het voor de hand te denken aan een overbekend lied van Schubert, waarvan Gezelle op die feestavond zelf mogelijk onder de indruk gekomen was:

Das Wandern ist des Müllers Lust,
das Wandern!
Das muss ein schlechter Müller sein,
dem niemals fiel das Wandern ein,
das Wandern, das Wandern, das Wandern, das Wandern.

De romantische zwerflust van Schubert is bij Gezelle omgezet in een gemeenschapsliefde, die hoger wijding krijgt door de herinnering aan de hem zo vertrouwde psalm ‘Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum’ (Ps. 132 Vulgaat), waarop zijn eerste versregel een hoorbare toespeling maakt. Het zal wel gezocht lijken om in de beide ‘broederen’ ook nog een verwijzing naar Petrus en Paulus te zien, die op de bewuste feestdag gevierd werden; maar volstrekt uitgesloten is deze mogelijkheid niet, al was het enkel omdat de homilie, die het brevier op 29 Juni te lezen geeft, de twee apostelen vergelijkt met Romulus en Remus.

Trouwens twee martelaars, die op 26 Juni herdacht worden, staan in het Misgebed uitdrukkelijk als broeders in het geloof en het lijden aangeduid; en er is aanleiding om deze tekst te laten gelden, omdat de Mis van dezelfde dag ook het bewuste

psalmvers heeft ‘Ecce quam bonum...’. Twee dagen later levert de Mis het verhaal van *Handelingen* III, waarin het word

‘wandelen’ niet minder dan vier maal achtereen voorkomt (6-10). Zo'n suggestieve herhaling kreeg Gezelle dus daags vóór het schrijven van zijn gedicht nog zelf uit te spreken.

Als deze hypothesen niet te zwevend zijn en elkaar wezenlijk raken, hebben er vier indrukken samengewerkt, waarvan de twee eerste feitelijk vaststaan, de twee laatste met meer of minder waarschijnlijkheid aangenomen worden: vooreerst een pas gedane wandeling met een paar leerlingen, die elkaars broertjes waren; verder de dubbele naklank van een psalm en van een epistel, tenslotte, om al die herinneringen te verlevendigen, het onweerstaanbaar ritme van Schubert met de stuwing van het woord ‘Wandern’. Dat de dichter heel verschillende elementen in een zuiver gedicht met eigen toon en veel rustiger tempo, waaraan de drielettergrepige woorden ‘broederen’ en ‘wandelen’ een ritardando meegeven, weet te versmelten, dat is de oor spronkelijkheid van zijn kunst. Eenvoud, die nergens armoe wordt bij zo'n sobere taal, dat allerlei woorden meermalen terugkomen, sluit geen diep gehalte en ook geen verfijning in de klankmelodie vol vrije rijmen uit: ‘*Hoe zoet* is 't tusschen br*oe*deren twee...’. Daarom zou het gedicht even goed een primitief kinderlied mogen heten als een kunstig rondo van absolute muziek. Het einde hervat het begin, ieder deel helpt het geheel voltooien, het gaande ritme met de herhaling van ‘wandelen’ maakt de kalme beweging tot het einde voelbaar in één langademige zin zonder de minste verstoring van het evenwicht. Deze poëzie is onbevangener dan gewild direkte verzen, die elke regel of liever elke stoot tot een luidruchtiger dissonant maken, om het gemis aan harmonie bij de schrijver te vertonen.

G.B.

Boekbeoordelingen.

Joseph Moors, *De Oorkondentaal in Belgisch-Lintburg van circa 1350 tot 1400*. - Uitgegeven door het Belgisch Inter-Universitair Centrum voor Neerlandistiek met de steun van het Belgisch Ministerie van Openbaar Onderwijs, 1952. - XX + 518 bladzijden en 57 reproducties.

Dit zeer royaal uitgegeven boek is Deel II in de reeks *Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands*, waarvan de *Diplomata Belgica* van Gysseling en Koch, besproken *NTg.* LXIV, 112 vlgg., het eerste nummer vormden. Het bestaat uit 4 afdelingen: I. Inleidende studie, blz. 1-70, II. Oorkonden, blz. 71-337, III. Woordenschat en taal, blz. 339-439, met een register van de behandelde woorden, en IV. Onomastiek, blz. 441-518.

De inleidende studie behandelt uiterst consciëntieus de waarde van de stukken als taaldocumenten en legt verder verantwoording af van de begrenzing naar tijd en ruimte. De tijdgrens is getrokken door de overweging dat tot 1350 de oorkonden te schaars zijn om eruit te construeren wat Dr. Moors wilde geven: een volledig beeld van de oorkondentaal in Limburg; en na 1400 zo talrijk dat er geen doen meer aan geweest zou zijn ze allemaal af te drukken. Zo dateren dus de oorkonden uit de tweede helft van de 14e euww, met één illustre uitzondering, de al vroeger door Gessler uitgegeven oudste oorkonde in het Nederlands uit het gebied, nl. die uit Guigoven van 277. De ruimtelijke grens is bepaald door de tegenwoordige grenzen van

de belgische provincie Limburg, en komt niet overeen met de grens van wat op behoorlijke dialectologische gronden als 'Limburgs' kan gelden. Was deze dialectologische maatstaf bij de keuze aangelegd, dan zouden nog een groot aantal oorkonden - met plaats en datum en korte inhoud beschreven - meer zijn opgenomen.

Bij wat wel is opgenomen, is strenge selectie toegepast met het oog op echtheid en datering, en van de keus wordt nauwgezette verantwoording afgelegd. De oorkonden zijn afgedrukt volgens een deugdelijk doordachte methode, die leesbaarheid verbindt met minutieuze trouw aan de overlevering.

Een uitvoerig glossarium moest wegens de grote omvang achterwege blijven; de auteur heeft moeten volstaan met een lijst van woorden die in het *Mnl. Wb.* òf niet òf met een andere betekenis voorkomen, en een lijst van leenwoorden, die in de ambtelijke taal zo talrijk zijn. Als de opsomming van bij Verdam ontbrekende woorden er niet minder dan 156 oplevert, dan hoeft dat ons nog niet zo heel somber te stemmen over de onvolledigheid van onze onvolprezen thesaurus van het Middelnederlands. Ten onrechte verschijnt in die opsomming het woord *onschuldeghen*: 'Verdam kent *ontschulden*', zegt Dr. Moors. Inderdaad, maar hij kent ook zowel *onschuldigen* als *ontschuldigen*. Maar ook buiten deze vergissing is Dr. Moors met het aanwijzen van nova na Verdam wel heel ruim. *Wittendonredach* staat inderdaad niet als hoofdlemma in het *Mnl. Wb.*, maar onder *Donderdach* wordt *Witte D.*, zij het dan als twee woorden geschreven, als onderdeel uitdrukkelijk behandeld. Als ontbrekend signaleert Moors ook het adverbium *voerentijts, voertijds*: 'Verdam heeft alleen het subst, *voretijt*', heet het, en geen lezer zal hieruit de werkelijke toestand afleiden, nl. deze dat in het art. *voretijt* een afzonderlijke plaats is ingeruimd aan *voretides, voretijts* met tal van bewijsplaatsen. Verder is het ontbreken van vormen als *bi ghenomen, pachters recht*, waarvan men het karakter van samenstelling d.i. w o o r d , op goede gronden zou kunnen betwisten, nog geen verontrustend tekort, en ook als de woordeenheid boven twijfel staat zoals in *coren kiste, appel panne, roghe lant* (roggeland), dan zou men de vraag kunnen stellen of Verdam er inderdaad naar gestreefd heeft alle samenstellingen met zo volkomen doorzichtige componenten te boeken. Stellig heeft hij alle afleidingen van het type *bejaghenisse, besaddenisse, ghedelinxscap* willen opnemen, en als die ontbreken, dan mogen we wel besluiten dat ze in Verdams apparaat niet voorkwamen, zonder daarmee ook maar de geringste twijfel te koesteren aan de deugdelijke lexicologische voorlichting van de gebruiker, die de grondwoorden *bejagen, beschulden* en *gedelinc* niet vergeefs zoekt.

Na deze behandeling van de 'woordenschat' volgt een uitvoerig overzicht, steeds met aanwijzing van bewijsplaatsen, van klanken en spellingen in de oorkonden, en enkele bijzonderheden uit de vormleer. De verbreiding van enkele belangrijke grafieën wordt door kaartjes verduidelijkt. Syntactische eigenaardigheden waren, wegens het stereotyp-archaïsche van de taal, weinig het opmerken waard.

Afd. IV., Onomastiek, bestaat uit een inventaris van de eigennamen die in de stukken voorkomen, geordend volgens vooraf uiteengezette beginselen.

Buiten de paginering vallen 57 uitstekend geslaagde reproducties, door een verwijding van de boekband stevig bijeengehouden: leerzame specimina van middeleeuws 'scrivers'-werk.

Het boek van Dr. Moors geeft ons dus een alleszins betrouwbare behandeling van de taal in gelocaliseerde en gedateerde stukken van een vrij klein

deel van het nederlandse gebied gedurende een vrij korte periode van de middelnederlandse overlevering. Het vervult ons met erkentelijkheid, ja met eerbied voor de vele tijd en de taaie vlijt die de bewerker eraan heeft besteed, en die gevoelens verminderen niet in intensiteit, als we bedenken dat. de auteur zich op meer dan een punt beperkingen heeft moeten opleggen. Tegelijkertijd bekruipt ons toch ook iets als een beklemming bij de gedachte aan de onoverzienbare arbeid die vereist zou zijn om iets dergelijks te doen voor de hele middelnederlandse periode en het h e l e taalgebied. 'Idealen en grenzen' was de titel die J.H. Kern indertijd gaf aan een inaugurele oratie: wij kunnen uit die beklemming geraken tot een berusting, die geen 'doffe berusting' hoeft te zijn, als we onze idealen niet zo hoog spannen dat de menselijke begrensdheid ons de moed tot verder werken zou ontnemen.

Utrecht, Mei 1953.

C.B. VAN HAERINGEN.

A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. - Groningse dissertatie. Assen, 1953. - 387 blz.

Deze dialectbeschrijving, van een leerling van Overdiep, schenkt meer aandacht aan syntaxis en in ruimere zin aan de functies van de vormen in de zin dan dialectgrammatica's gewoonlijk doen. Men merkt duidelijk dat dit gedeelte van het werk de bijzondere liefde van de auteur heeft gehad. Het is gebaseerd op taalmateriaal, opgenomen met een wire-recorder naar gesprekken en verhalen van Ruinders, materiaal dat over het algemeen levend en echt aandoet. Slechts zelden krijgt men de indruk dat de spreker voor het instrument bijzonder zijn best heeft gedaan om het 'netjes' te maken, en zulke 'gestileerde' stukjes worden meestal als zodanig door de auteur gesignaleerd. Zo komen hier dingen aan de orde die de ordelijke syntaxis nauwelijks aanroert, omdat er in geschrifte niets van blijkt. Met grote waardering vermeld ik b.v. wat Sassen samenvat onder de - naar mijn smaak hier minder gelukkige - term apokoinou, en waar men o.a. de 'herhalings-constructies' van het type *Ik ga morgen om vier uur ga ik naar Amsterdam* besproken vindt. Een ander in de ordelijke syntaxis gewoonlijk 'ondergedoken' verschijnsel is wat S. niet onaardig 'steuntje' noemt, het *die* in *Gerrit die moet in dienst en De tafel die staat scheef*, waarmee ongeveer op één lijn staat het adverbium *dan* of *toen* in *In de winter dan zijn de dagen kort, Om twaalf uur toen kwam ze thuis* e.d.

Dat zijn maar een paar grepen uit dit boeiende gedeelte van het boek. Zo hoogst waardeerlijk de 'stilistisch-syntactische' aanpak van Dr. Sassen is, toch wordt het er wat begrijpelijker door dat de dialectbeschrijvers totnogtoe zo weinig aan syntaxis hebben gedaan. De auteur van een dialectboek wil in de eerste plaats zijn dialect 'karakteriseren', tegenover andere dialecten en tegenover de cultuurtaal. Maar het 'karakteristieke', het eigene en bijzondere, is in de syntaxis naar verhouding gering. Het overgrote merendeel van Sassens proeven zou men syntactisch onveranderd kunnen 'overzetten' b.v. in een zuidhollands dialect, dat morfologisch heel wat en fonologish zeer veel van het Ruinens verschilt. De bezwaren die zo'n woordelijke transpositie zou ontmoeten, liggen maar voor een klein deel in het eigenlijk sytactishee (b.v. de schikking van direct en indirect object in een zin als *Dan zal z'oe Kloas wel geven* - de transcriptie van Dr. Sassen is hier en verderop voor het typografisch gemak wat vereenvoudigd - tegenover *Dan el Klaas ze je wel geve*); als men het *Doe gunk 't an* van een Ruinder niet

zomaar kan transponeren in *Toe gong et an*, maar moet zoeken naar een behoorlijk aequivalent als *Daar had je 't an de gang* of *Toe begon de pret*, en met die pogingen nog maar matig voldaan is, dan is het hier uitkomend verschil meer lexicalisch dan syntactisch. Bij het zien van die vèrgaande overeenkomst krijgt men wat meer begrip voor het gemak waarmee Overdiep soms opereert met ‘de’ volkstaal, als ware dat een vrijwel uniform geheel. En tevens zullen velen die zichzelf niet tot ‘het volk’ rekenen, tot de conclusie komen dat hun eigen ongedwongen gesprekstaal, als die eens door de meedogenloze wire-recorder werd gefonocopieerd, zou blijken niet heel ver van die z.g. ‘volkstaal’ af te staan.

Bij het bestuderen van het tekstontledend gedeelte van Sassens werk zal aan lezers die niet met het Drents vertrouwd zijn, wel eens een aardige finesse ontgaan doordat ze een zin niet helemaal begrijpen; voor die lezers waren enkele vertalingen gewenst geweest. Woorden als *amit, haantienbakken, lómmerse hane, prèèkbule*, ook al mochten ze al ergens terloops verklaard zijn (zoals het geval is met *seens*), vergen te veel van het combinatievermogen van een Drents-onkundige lezer, die die woorden in de woordenlijst vergeefs zoekt. Zo iemand zal, als hij op blz. 229 de zin tegenkomt: ‘'n *mennebeune*, det snapt tie keerl weer niet, wat veur 'n dink as tet is hè’, zich licht de lotgenoot van ‘die keerl’ voelen.

Ziet men Dr. Sassen in zijn ware element bij de syntaxis en bij wat ik zou willen noemen de functionele semantiek, dat wil vooral niet zeggen dat hij andere facetten verwaarloost of stiefmoederlijk behandelt. Het eerste hoofdstuk geeft een nauwkeurige en heldere fonetische en fonologische beschrijving van het vocalisme, afgesloten door een overzichtstabel die ons in staat stelt de klinkers van het Ruinens in klankhistorisch verband te zien. De talrijke voorbeelden in elke paragraaf brengen een aardige verlevendiging aan en geven tussen het strikt ‘fonische’ door interessante lexicologische bijzonderheden. Verder brengt het tweede hoofdstuk, getiteld ‘Vormen en functies’, een groot stuk ‘gewone’ vormleer, d.w.z. zonder bespreking van de vormen naar hun gebruik in de samenhangende rede. Dat gaat wel met iets als een verontschuldiging: het wordt min of meer schamper aangekondigd als ‘de gebruikelijke inventarisatie van verbuigings- en vervoegingsvormen’, maar wie de verhouding tussen het zuiver grammaticale en het stilistische of semantische enigszins anders ziet als de ‘Groningers’, is Dr. Sassen oprecht dankbaar voor het compromis dat hij met zichzelf heeft kunnen sluiten, en dat geleid heeft tot de nauwgezette behandeling van de meervouds- en verkleinvormen bij de substantiva en van de verbale flexie, om maar een paar voorname punten te noemen.

Er is verder een derde hoofdstuk, dat het Ruinens taalgeografisch situeert tegenover het overige Drents, het Stellingwerfs en het aangrenzende gebied van Overijsel, een en ander verduidelijkt met kaartjes over fonologische, morfologische en lexicologische feiten. De aard van de stof en het bestek van een boekbespreking laten niet toe, de bijzonderheden hiervan na te gaan. Hier zij alleen vermeld dat Dr. Sassen ook een ernstige en zeer belangwekkende poging doet tot karakterisering van het Stellingwerfs zelf tussen het Fries ener- en het aangrenzende Drents anderzijds, zonder te rasse conclusies. Voorts onderwerpt hij de velerlei invloeden op of influxen in het Drents, door voorgangers wel wat gemakkelijk aangenomen, aan rechtmatige en goed geargumenteerde kritiek. Het is een weldadige gewaarwording, zo veel en zo veelsoortig materiaal zo rustig en degelijk te zien behandelen zonder tey

worden bevangen door de duizeling die sommige dialectgeografen verwekken met hun praehistorische expansies, migraties, cultuurkringen en wat dies meer zij, alles gereconstrueerd op beperkte moderne taalgegevens. Dr. Sassen erkent de waarde en de mogelijkheden van het taalgeografisch onderzoek, past het zelf met oordeel toe, maar ziet ook goed de grenzen ervan. Zijn derde hoofdstuk is, al kan men in de beoordeling van bijzonderheden met hem verschillen, een model van gefundeerd historisch-dialectologisch onderzoek.

De uiterlijke verzorging van het boek laat weinig te wensen. Drukfouten zijn niet talrijk. Een ernstige ontsiering is wel de 'hypercorrecte' spelling van de naam Van Ginn*i*ken, die zo ver in de meerderheid is tegenover Van Ginn*e*ken, dat een oningewijde juist in de laatste een zetfout zou kunnen vermoeden.

Met de dissertatie van Dr. Sassen zijn we een zeer belangrijk dialectologisch werk van een eigen karakter rijker geworden.

Utrecht, Juni 1953.

C.B. VAN HAEMNGEN.

P. Gerlach Royen O.F.M. *Taalrapsodie. Taalkundige en didaktische varia van her en der*. (Bussum - Uitgeverij Paul Brand N.V. - 1953). 775 blz. Prijs geb. f 22.50.

Deze omvangrijke bundel is een pendant van de in 1948 verschenen bundel *Taalpanoptikum* (Utrecht - Het Spectrum)[1], maar heeft een enigszins ander karakter. In de vroegere verzameling werden ruim 200, grotendeels meer populair gehouden artikels, in weekbladen verschenen, gebundeld; de 100 opstellen in dit deel zijn voornamelijk 'geschriften die gepubliceerd werden in tijdschriften, verslagen, en feestbundels', meer wetenschappelijk van opzet en van meer blijvende waarde. Het is goed dat de scheidende hoogleraar zijn rijke oogst van verspreide en vaak moeielijk bereikbare artikels zelf binnengehaald heeft[2] en deze taak niet aan latere uitgevers overgelaten heeft. Schiften en ordenen kon niemand beter dan de auteur zelf. Hij is er in geslaagd de zeer veelzijdige stof onder te brengen in drie rubrieken: I. *Classificatoria, pronomina, orthografica* no. 2-32; II. *Methodica, didactica, practica* (no. 33-74); III. *Synchronica, diachronica, exotica* (no. 75-100). Het oudste artikel dateert van 1914, het jongste van 1950. Er zullen weinig Neerlandici zijn in deze langdurige en vruchtbare periode, die Gerlach Royen's onvermoeibare werkzaamheid, zijn scherpzinnige waarneming, zijn strijdbaarheid, zijn geestig-boeiende voordracht niet hebben leren kennen en waarderen. Ook ons tijdschrift heeft er baat bij gevonden. In deze beknopte bespreking is het niet mogelijk, afzonderlijke opstellen ter sprake te brengen of ter lezing aan te bevelen. Hoewel herhalingen - gelijk de schrijver zelf opmerkt - niet te vermijden waren, zal ook de lezer die met de stof vertrouwd geraakt is, naast oude bekenden, bij het doorbladeren met verrassing bijdragen aantreffen, die in zijn herinnering verbleekt waren. Het boek levert trouwens geen tekst om in eens door te lezen of door te werken, maar herhaaldelijk zal men geboeid worden door inhoud of vorm van voortreffelijk geslaagde betogen. Het naslaan van wat men na vroegere lektuur wenst Op:e

1) Zie NTg. XLI, blz. 282.
2) Daarbij behoort ook een tussenliggende derde bundel: *Romantiek uit het Spellingtournooi* (Nijmegen - Dekker en Van de Vegt N.V. - 1949) (Zie NTg. XLII, biz. 267), van belang voor de geschiedenis van de spellingstrijd.

frissen wordt vergemakkelijkt door zeer uitvoerige registers over zaken, begrippen, personen, woorden en affiksen, naamvallen en voornaamwoorden

(blz. 743-772). Naast de lijst van alle andere taalkundige geschriften, op blz. 741-742 vermeld, leveren deze bundels met verspreid werk het overtuigende bewijs van Gerlach Royen's onvergankelijke verdiensten voor de studie van de moedertaal en het moedertaalonderwijs.

C.G.N. DE VOOYS.

Aarnout Drost: *Schetsen en Verhalen*, uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door G. Kamphuis (Zwolse drukken en herdrukken No. 4. - Zwolle - N.V. Uitgevers Mij W.E.J. Tjeenk Willink - 1953). Prijs f 5.90.

De oorspronkelijke uitgave van de *Schetsen en Verhalen*, meer dan honderd jaren oud, is zeldzaam geworden. Het tweede, herdrukte deel, *De Pestilencie te Katwijk*, bleek in hoofdzaak het werk van zijn vrienden te zijn, maar de inhoud van het eerste deel verdient ten volle de aandacht, als pendant van de door Van Eyck uitstekend verzorgde uitgave van de *Hermingard van de Eikenterpen*. Dat geldt te meer, nu deze teksten met zoveel zorg en toewijding ingeleid en toegelicht zijn door G. Kamphuis, een onmisbare voorwaarde om het werk van deze talentvolle, aantrekkelijke jonge auteur toegankelijk te maken voor een hedendaagse lezerskring.

De uitvoerige *Inleiding* (blz. 1-62) achten wij in alle opzichten geslaagd. Na een schets van zijn korte levensloop, wordt de betekenis van Aarnout Drost in de overgangsperiode van omstreeks 1830 verduidelijkt. Tegenover de preromantiek, de moraliserende romanschrijvers onder de landgenoten, de invloedrijke kunst van Walter Scott, wist hij een zekere oorspronkelijkheid te bewaren doordat zijn grondidee bleef: ‘zijn evangelisch-protestantse geloofsovertuiging’. Waar hij invloeden ondergaat, b.v. van Jean Paul, daar handhaaft hij ‘een eigen, nog niet altijd volgroeide stijl’. ‘De vernieuwing van de thema's en genres in onze letteren omstreeks 1830’ is ten dele aan hem te danken. Kamphuis eindigt zijn samenvatting aldus: ‘De stimulerende invloed van zijn romantiek heeft zich voornamelijk in twee richtingen vertakt: de vaderlandse (maar dan liberalistisch geïnterpreteerd) van Potgieter en Bakhuizen, en de religieuze van Mevrouw Bosboom-Toussaint. Voor beide richtingen is hij de pionier geweest’.

Afzonderlijk worden de *Schetsen en Verhalen* ontleed en gewaardeerd. Voor *Het Altaarstuk* (1832), bewerking van een anekdote uit het leven van de schilder Anton van Dyck, meegedeeld door Campo Weyerman, vraagt Kamphuis biezondere aandacht wegens de voor Drost karakteristieke tekening van Magdalena, bij hem de hoofdfiguur, en de ‘helderheid, plastische kracht en levendige verteltrant’ van zijn stijl. Veel lager schat hij het ‘zedentafereel’ *Meerhuyzen*, waarin naar de trant van A. Loosjes, enigszins naief, de beroemde zeventiende-eeuwse schrijvers in één tafereel verenigd worden, converserend in onnatuurlijke, archaistisch gekleurde taal. De korte, onvoltooide schets *De Kaninefaat*, wellicht zijn laatste werk, is eigenaardig door de romantische greep in een ver verleden, geprezen door J. van Lennep, toen deze dezelfde stof koos voor zijn Brinio, maar het ‘scherp beeldend proza’ van Drost is te verkiezen boven dat van zijn opvolger.

De volle aandacht wordt in deze *Inleiding* gevraagd voor de onvoltooide roman *De Augustusdagen*, door Drost zelf *De Burgtgeesten* genoemd (blz. 34-52), een tekst die trouwens de helft van deze bundel beslaat, en die de vrienden levendig geïnteresseerd heeft, al zagen zij geen kans tot een voltooiing. Zij wisten namelijk, blijkens een toegevoegd *Besluit*, dat de auteur

zelf in onzekerheid verkeerde, hoe de afloop van zijn verhaal zou moeten worden. Kamphuis betoogt dat dit fragment het bewijs levert van ‘gestaltescheppend vermogen en persoonlijke denkbeelden’. Ook door deze proeve van een ‘contemporain romantisch verhaal’ is hij een voorganger geweest, een ‘schrijver met vele mogelijkheden’.

De *Pestilentie te Katwijk* komt alleen in zoverre ter sprake, als het autentieke hoofdstukken van Drost bevat. Het derde hoofdstuk met alle varianten heeft terecht in deze bundel als *Bijlage* een plaats gekregen (blz. 292-311), naast twee kleine onuitgegeven fragmenten (*De Weduwe van St. Denys*), eerst vrij laat in Potgieter's papieren aangetroffen.

Tenslotte verdient vermelding dat Kamphuis veel zorg besteed heeft aan de verklarende aantekeningen, die vooral bij de archaïstische woorden niet overbodig zijn, en aan de bibliografische verantwoording van de teksten.

Om Drost als prozaschrijver volledig te kennen, ontbreekt nu alleen nog zijn kritisch proza in de verdienstelijke boekbeoordelingen, vooral in de *Muzen*, waarop terecht in de noten hier en daar de aandacht gevestigd wordt. Aangezien deze voor een afzonderlijke heruitgave niet in aanmerking komen, zou het aanbeveling verdiend hebben, in een *Bijlage* enige proeven op te nemen.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Jan van der Noot: Het Bosken en Het Theatre.

Deze beide bundels van Jonker Jan van der Noot waren zo zeldzaam, dat het werk van deze bekende renaissancist voor belangstellenden moeilijk toegankelijk was. Een welkome verschijning is dus de uitgave, door Prof. W.A.P. Smit met grote toewijding verzorgd, ingeleid en toegelicht, en voor de Stichting *Onze Oude Letteren* bij de W.B. (Amsterdam en Antwerpen - 1953) gedrukt. Moeite noch kosten zijn gespaard om dit boek, in royaal oblong formaat met goede reproduktie van de oorspronkelijke illustratie zo aantrekkelijk mogelijk te maken[1)]. De uitgave verwierf de medewerking van zijn leerling Drs. W. Vermeer en voor de taalkundige toelichting van zijn ambtgenoot C.B. van Haeringen. Zijn werk droeg hij op aan de nagedachtenis van zijn leermeester Albert Verwey.

De *Inleiding* begint met het *Rhythme der waardering*: eerst in de negentiende eeuw, vooral dank zij Albert Verwey en August Vermeylen is de figuur van Van der Noot en zijn betekenis voor onze letterkunde erkend. De *bibliografie*, de *datering*, de samenstelling van de bundels, de invloeden die de dichter van de bewonderde Franse voorgangers onderging, vereisten een omvangrijk en tijdrovend onderzoek. Aan het laatste punt wijdde Vermeer zijn zorg, door parallel-teksten op te sporen, die in deze uitgave, kursief gedrukt, naast de gedichten van Van der Noot ter vergelijking afgedrukt zijn, voor de studie een belangrijke aanwinst. Moeilijk op te lossen bleek ook de vraag, hoe de dubbele bekering van Van der Noot te verklaren is: eerst zijn overgang tot het Calvinisme, later zijn terugkeer tot het Katholicisme.

Belangrijk is de ontleding en toelichting bij *Het Theatre*, veelal te eenzijdig als heftig anti-Katholiek beschouwd. Te weinig is er ook de aandacht op

1) Geldelijke steun is daarbij verleend door het ministerie van O., K. en W. in Den aag en het ministerie van Onderwijs en Schone Kunsten te Brussel.

gevallen dat het grootste deel, een prozabetoog, een merkwaardige proeve is van Vroeg-Renaissancistisch proza, dat als zodanig voortgezette studie verdient.

Terecht zijn aan de teksten uitvoerige verklarende noten toegevoegd, opdat ook anderen dan taalkundig-geschoolden, er een nuttig gebruik van zouden kunnen maken.

In deze korte aankondiging kon slechts ten dele op alle verdiensten van deze uitgave gewezen worden.

Bloemlezing uit Afrikaans proza.

Als deel XXIV van de *Bibliotheek der Nederlandse Letteren* verscheen een bundel *Afrikaans verhalend proza*, samengesteld door M.A. Bax-Botha en Dr. D. Bax[1]. Het plan voor deze uitgave dateert al van 1940. De inleiding zou door mij geschreven worden; de keuze en toelichting van de teksten waren bij het echtpaar Bax, kenners van de Afrikaanse letterkunde, in goede handen. Omstreeks 1941 was de uitgave persklaar, maar de tijdsomstandigheden beletten de verschijning. Ook het plan om een deel met essayistisch proza en een deel met gedichten te doen volgen, moest prijsgegeven worden. Toen tien jaar later het plan hervat werd, bleek de oorspronkelijke vorm van de *Inleiding*, als verouderd, niet te handhaven. Dr. en mevrouw Bax bleken echter bereid, mijn tekst grondig om te werken en uit te breiden. Ook de keuze van de auteurs vereiste herziening, waarbij met het na 1939 verschenen Afrikaanse verhalende proza rekening gehouden diende te worden. Het uitstel heeft dus winst opgeleverd. Twaalf auteurs zijn nu met een karakteristiek fragment uit hun werk vertegenwoordigd. In de *Inleiding* is de keuze verantwoord en zijn leven en werken van de schrijvers beknopt toegelicht. Deze bloemlezing is dus zeer geschikt om bij het Nederlandse publiek belangstelling te wekken voor de jonge Afrikaanse letterkunde. Om tegemoet te komen aan bezwaren van taalkundige aard heeft Mevr. Bax-Botha aan het slot een uitvoerige *Woordenlijst* doen opnemen (blz. 225-276), die de waarde van deze bundels belangrijk verhoogd heeft, en aan het doel stellig ten goede zal komen.

Bijna gelijktijdig verscheen in Zuid-Afrika een beknoptere bloemlezing, getiteld *Flitse. Gekeurde Skeise*[2] met prozastukken, niet alleen van verhalende aard, van vijftien auteurs, waarbij van de meeste een portret met korte biografische en bibliografische gegevens toegevoegd zijn. Hoewel voornamelijk bestemd voor een Zuid-Afrikaans publiek, verdient ook deze uitgave de aandacht van allen die voor de Zuid-Afrikaanse letterkunde belangstelling hebben.

Platenatlas bij de Nederlandse Letterkunde.

Bij gelegenheid van de Haagse tentoonstelling *De Nederlandse Letterkunde in honderd schrijvers* (1952-1953) verscheen met dezelfde naam een Platenatlas, onder redaktie van Prof. Dr. F. Baur, Jacques den Haan, Dr. J. Hulsker, Ger. Schmook en Prof. Dr. G. Stuiveling, met 270 afbeeldingen, inleiding en auteurs register ('s-Gravenhage - N.V. Daamen; Antwerpen - De Sikkel - 1953). In opzet en uitwerking herinnert dit werk aan de sinds lang uit-

1) Amsterdam-Brussel - U.M. Elsevier - 1953, 276 blz.
2) Johannesburg - Afrikaanse pers-boekhandel - 1953, 112 blz., prijs 9 sh.

verkochte *Platenatlas* van Poelhekke-De Vooys-Brom. De inhoud is zorgvuldig overwogen; de technische verzorging verdient lof. De bezoekers van de tentoonstelling konden tegen lage prijs een exemplaar kopen, maar de bedoeling was, dit boek in een tweede uitgave algemeen verkrijgbaar te stellen. Deze herdruk is nu verschenen: de prijs van de gebonden exemplaren is f 6.90. Er zijn slechts ‘enkele aanvullingen en verbeteringen aangebracht’, die niet van ingrijpend belang zijn. Voorzover wij konden nagaan betreffen ze voornamelijk platen die op de Zuidnederlandse letterkunde betrekking hebben, en slechts enkele malen (b.v. blz. 19) een vervanging van een bladzijde in het Noordnederlandse gedeelte. Reeds is aangekondigd dat als vervolg van deze letterkundige Platenatlas een tweede deel zal verschijnen met de titel *Houders schrijvers van onze eeuw*.

De Tafelronde.

Wij ontvingen de vier eerste afleveringen van een door Vlaamse jongeren uitgegeven ‘*Algemeen Cultureel Tijdschrift’ De Tafelronde* (Jan.-April - 1953) onder redaktie van Paul Lebeau, Ivo Michaels, Karel Vertomme en Paul De Vree, met een groot aantal ‘vaste medewerkers’ en correspondenten in Italië, Zuid-Afrika en Frankrijk. Wij vestigen de aandacht van onze lezers op enkele kleinere bijdragen, nl. in afl. I een bespreking van een essay van Maurice Gilliams: *Een bezoek aan het Prinsengraf* door Adriaan de Roover. In afl. II Paul Lebeau: *Van het vitalisme naar het existentialisme* en Paul de Vree: *Apport en grenzen van Van Ostayen's Poetiek*. Marcel van de Velde: *Herinnering aan Jan Slauerhoff*. Adriaan de Roover: *Kanttekeningen bij Jonckheere's schrift over Aafjes*. Paul de Vree: *Het psychologisch portret van Karel van de Woestijne* (naar aanleiding van Alb. Westerlinck's proefschrift) en *Het experiment Schierbeek*. In afl. III Paul de Vree: *Drie generaties* over drie romans, nl. Herman Teirlinck (*Het gevecht met de Engel*), Marnix Gijsen (*De Vleespotten van Egypte*), Hugo Claus (*De Hondsdagen*). In afl. IV het eerste gedeelte van een opstel van Adriaan de Roover: *Uit de ban der dictators* over de toekomst van de Nederlandse dichtkunst.

Uitgaven van de Allard Pierson Stichting.

De afdeling voor moderne literatuurwetenschap deed als No. 26 en No. 27 twee voordrachten, voor de Stichting gehouden, in overdrukken uit *Neophilologus*, afzonderlijk verschijnen, nl. *Stylistique et science de la littérature* van S. Dresden, en *Aufbauformen des Romans* van Günther Müller (Groningen - J.B. Wolters - 1953).

Nederlandse Boekerij.

In deze vroeger (*NTg*. XLV, 300) aangekondigde reeks, onder redactie van Dr. C.G.L. Apeldoorn (Purmerend - J. Muusses - 1953) zijn twee nieuwe deeltjes verschenen, namelijk No. 12: *Het wassende water* van Herman de Man (bewerkt door Dr. J. Karsemeijer) en No. 13: *De stille plantage* van Albert Helman (bewerkt door Dr. C.G.L. Apeldoorn) (Prijs f 0.40).

Nederlandse dichters tegenover Napoleon.

Voor het tijdschrift *Publicaties van het Genootschap voor Napoleontische Studiën* (Afl. 4, Juni 1953) verzamelde C.G.N. de Vooys gegevens, onder bovengenoemde titel verwerkt tot een driedelig artikel, (blz. 275-287), met

de opschriften: Ie. *Verering als held en vredestichter*; 2e. *Afkeer en haat tegenover de* '*dwingeland*'; 3e. *Belangstelling voor Napoleon na zijn dood*.

C.D.V.

Gotisches Elemenlarbuch.

Als no. 79 in de *Sammlung Göschen* is verschenen de tweede druk van H. Hempel, *Gotisches Elementarbuch* (Berlijn, 1953). Het eerste gedeelte is een klank- en vormleer, niet alleen descriptief, maar met vrij wat historisch-vergelijkende toelichting. Daarop volgen teksten uit de bijbelvertaling en uit de *Skeireins*, alsmede proeven van de verspreide overblijfselen van het Gotisch. Onder de bijbelfragmenten staat de griekse tekst afgedrukt en onder de *Skeireins*-teksten de vertaling in het Duits, terwijl bij alle 'Lesestücke' aan de voet van de bladzijden woordverklarende aantekeningen staan, met naar verhouding vrij uitvoerige vermelding van identieke of verwante woorden uit andere germaanse dialecten. Zo bevat het boekje veel in klein bestek. Met inbegrip van het woordregister telt het 165 bladzijden. De prijs is DM 2.40, d.i. in de boekhandel in Nederland ongeveer f 2.50.

C.B.v.H.

Ontvangen boeken.

Wijkende Kimmen. Deel II door B. Schuil, D.L. Daalder en H. de Lange. Nieuwe leergang voor het Middelbaar Onderwijs aan Meisjes, geillustreerd door M. Beuning-Eland. Prijs f 2.50, geb. f2.90.

Taalvorming door R. Kuitert en A. van der Wijden.

Moedertaalkunst: enige aantekeningen over de Nederlandse letterkunde met bloemlezing voor U.L.O.-scholen. Vierde druk. Prijs f 2.75, geb. f 3.25.

Taalvorming door R. Kuitert en A. van der Wijde. Leesboek I. Zesde druk. Prijs f 2.10, geb. f 2.50.

(Alle bij J.B. Wolters te Groningen - 1953).

Uit de tijdschriften. (Juli-Augustus).

De Gids. Juli. In de rubriek *Nieuwe Boeken* bespreekt Pieter G. Buckinx met bewondering de eerste delen van Paul van Ostayens *Verzameld Werk*. Ch. Wentinck bespreekt het Nijmeegse proefschrift van C.W. de Groot S.J. over *Jan Steen. Beeld en woord*.

De Nieuwe Stem. Juni. Deze aflevering bevat o.a. een groot fragment uit een studie over *Het leven van Johan Andreas Dèr Mouw*, door H. Redeker.

Critisch Bulletin. Juni. *Top Naeff's laatste rede* is geheel opgenomen. - Anthonie Donker constateert *Een mystiek-muzikaal dichterschap* in de bundel *Regionen* van H.W.J.M. Keuls. - Pieter G. Buckinx beoordeelt de bundel *Verbroken zegel als Een menselijk document. - Sine nomine*? is het opschrift van een artikel over de korte-verhalenbundel *De Eilanden* van *A. Alberts*, door Annie Romein-Verschoor. - K. Jonckheere geeft een beschouwing over het verteltalent van een drietal Noord-Nederlanders (*Jaap Romijn, Willem*

Wittkampf en *Ab Visser*) en de Vlaming Louis Paul Boon, met het opschrift: *Wie niet in de wieg wordt gelegd als verteller, legt de lezer te bed*.

Juli. E. Straat bespreekt de *Odyssee*-vertaling van M.A. Schwartz (*Homerus in Proza*). Onder het opschrift *Uit de diepten heb ik geroepen* beoordeelt Anthonie Donker de *Psalmvertaling* van Gabriël Smit. - De bundel *Geboorte*, van dezelfde schrijver, wordt beoordeeld door F.W.L. Scheltema. - C.J.E. Dinaux beoordeelt Ary Delen's *Het donkere huis* en Frits Huël's *De verlate huwelijksreis* als *Tweemaal een laat debuut*.

Het Boek van Nu. Juni. Met grote ingenomenheid beoordeelt G. Stuiveling Knuvelder's *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*. Bij de behandeling van de Gouden Eeuw kan hij zich echter niet verenigen met de chronologische indeling, die geen voldoende rekening houdt met de generaties. - P.H. Ritter Jr. beoordeelt de historische roman *De gouden kroon van Beieren*, door Samuel Goudsmit, een schrijver die z.i. niet voldoende gewaardeerd wordt. - In de *Kroniek van het Proza* bespreekt Pierre H. Dubois een bundel korte prozastukken, *De Eilanden*, van A. Albers (*Eenzaamheid, Spleen en Bedwongen ontroering*). - G. Stuiveling publiceert een toespraak, *De Stijgbeugel*, ter toelichting van de uitkomst van een prijsvraag onder jongere beoefenaars van de dichtkunst uitgeschreven door de Vara. De *uitkomst*, een bundel van de 40 beste gedichten, wordt met de nodige kritiek aangekondigd.

Juli. C. Binnerts geeft zijn *Herinneringen aan E. du Perron in Indië* naar aanleiding van Du Perron's Indies Memorandum (1936-1939). - G. Stuiveling (*Schoonheid en Geschiedenis*) vervolgt zijn beoordeling van Gerard Knuvelder's *Handboek* deel III en IV. Ondanks zijn waardering ontwikkelt hij enige bezwaren: hij mist daarin een ‘sociologische literatuurbeschouwing’ en acht de behandeling van de laatste periode (1875-1916) in verhouding tot de omvang van de voorafgaande onaanvaardbaar uitvoerig. - Pierre Dubois acht de roman *De Medeminnaars*, in 1953 verschenen, *Een meesterwerk van Albert Helman*, waarin hij na vroeger niet onverdienstelijk kleiner verk, litterair en technisch zijn meesterschap bereikt.

Roeping XXIX, No. 3. Harry G.M. Prick publiceert een onuitgegeven fragment van Lodewijk van Deyssel met persoonlijke herinneringen aan zijn familielid, de bekende architekt *Dr. P.J.H. Cuypers*. - In een *Kroniek (Drie Vlamingen en een probleem)* bespreekt Gabriel Smit met tegenzin de bundel *De eeuwige mens* van P.M. Brauns S.J., met gematigde belangstelling de bundel *Ilona* van Lieven Rens, en met ingenomenheid de nieuwste bundel *Alles is verband* van Herwig Hensen. - Harry G.M. Prick beoordeelt het proefschrift *Tolstoj in Nederland* van Rudolf Jans; M. Molenaar M.S.C. *Religieuse poëzie*) toont bewondering voor de gedichten van de Vlaamse priester Gery Helderenberg.

No. 6. Albert Westerlinck publiceert het eerste gedeelte van een uitvoerige studie over *De Katholieke roman in deze tijd*, d.w.z. de laatste halve eeuw. In it gedeelte zijn de gegevens ontleend aan de buitenlandse, vooral de Franse letterjunde.

Dietsche Warande en Belfort. Juli. R.V. van den Bussche O.P. doet *Een poging tot juiste waardering van Cyriel Verschaeve*, wiens werken sinds 1934 een tiendelige Hulde-uitgave verschenen zijn. - Bert Ranke bestudeerde *et werk van Piet van Aken* in een uitvoerige bijdrage, die als ondertitel

heeft ‘Hoe eenzaam de mens kan zijn’. Hij wijst er op, dat aanvankelijk De Pillecijn zijn voorbeeld was, maar dat hij zich in zijn latere romans aan De Pillecijn's invloed onttrokken heeft, ‘geëvolueerd naar een concreet, zakelijk realisme’. Dat blijkt uit *De Duivel vaart in ons* (1946) en *Alleen de Doden ontkomen* (1947).

Nieuw Vlaams Tijdschrift VII, afl. 7. Karel Jonckheere publiceert het eerste gedeelte van een breed opgezette *Kroniek van de poëzie*, beginnende met de bundel *Liederen van Bezinning* van een veteraan, Richard de Cneudt, maar voornamelijk de onlangs verschenen bundels van verscheiden jongeren beoordelend. Daaronder zijn bekende namen als Jan Vercammen (*Verbroken Zegel*), Julia Tulkens (*De aardse Bruid*), Marcel Coole (*In de klem der tederheid*), Bert Decorte (*Aards Gebedenboek*), maar ook beginnelingen, die vaak allesbehalve aangemoedigd worden.

De Vlaamse Gids. Juli. In de *Kroniek van de Poëzie* maakt M. Rutten een onderscheid tussen ‘zuivere lyriek’ (richting Gezelle-Van Ostaijen-Burssens-Claus) en ‘belijdenis-poëzie’ (richting Van Langendonck-Van de Woestijne Van Nijlen-Hensen). Zijn artikel is gewijd aan de eerste richting: achtereenvolgens worden gekarakteriseerd: *Van Ostayen*, zijn medestander en navolger *Burssens* en als jongere, aangelokt door het experiment, *Claus*, met nog onvolgroeid talent en twijfelachtige toekomst.

Standpunte Vu Nr. 4. In de *Kronieke* beoordeelt Rob. Antonissen zeer uitvoerig het Kaapstadse proefschrift *Digters van Dertig* door D.J. Opperman. Ondanks grote waardering ontwikkelt hij enige bezwaren, gegrond op eigen ervaring bij het bestuderen van deze periode. Verder beoordeelt hij twee dichtbundels van I.D. du Plessis: *Verhalende Ballades* en *Lig en Skaduwee* en een tweede, omgewerkte druk van G.A. Watermeyer's *Sekel en Simbaal*. - Een ongunstig oordeel velt Finus P. Oosterhof over de bloemlezing uit de Nederlandse en Vlaamse poëzie: *Digters uit die lae lande*, samengesteld door A.P. Grové en Enno Endt (*Die Grootste Gemene Deler*). - J. Greshoff geeft een verslag van *Nederlandsche Romankunst*, waarin hij de aandacht vestigt op twee, door hem zeer gewaardeerde romans: *Het Wilde Feest* van Adriaan van der Veen, en *Een vinger op de lippen* van Pierre H. Dubois.

Tydskrif vir Letterkunde III Nommer 2. Abel Coetzee toont in een artikel *Die legende van Dertig* weinig waardering voor het proefschrift *Digters van Dertig* van D.J. Opperman. Het heeft z.i. ‘groter propagandistiese as wetenskappelike waarde’ en zal ‘weinig bydra tot 'n beter begrip van die tydperk en die gestaltes wat behandel word’. - Walter Hesse wijst op *Gevaartekens vir die Afrikaanse poësie*. Na een inleiding waarin hij het verschijnsel van overschatting, ook in de Duitse letterkunde van het verleden nagaat, tracht hij aan te tonen dat Van Wijk Louw's poëzie overschat wordt, o.a. door Opperman. Daartoe gaat hij na welke grote invloed deze dichter ondergaan heeft van Nietsche, Stephan George en vooral van Rilke. - Een opstel van H.K. Girlings: *Verdigting en werklikheid by sommige twintigste-eeuwse romanskrywers* ontleent de gegevens aan de Engelse letterkunde. - André Demedts geeft een overzicht van *Drie jaar Vlaamse letterkunde in vogelvlucht*, die zeer vruchtbare jaren blijken te zijn, in de dichtkunst, maar vooral in de romankunst. Het toneel bleef daarbij achter. - F.P. van der Merwe (*Duisterheid in die digkuns*) oordeelt zeer ongunstig over een boekje *Die duister digter* van A.P. Grové. In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt E. Lindenberg de bloem-

lezing *Digters uit die lae lande* van A.P. Grové en Enno Endt, en het Amsterdamse proefschrift van T.T. Cloete: *Trekkerswee en Joernaal van Jorik*, dat hij beschouwt als ‘'n belangrike aanwins vir die Afrikaanse letterkundige kritiek’.

Levende Talen. Juni. F. Jansonius (*Ter gedachtenis van M.H. Werkman*) wijst op de verdienstelijke *Inleiding tot de poëzie* van deze Groninger. - P.P.J. van Caspel (*Brave new words*) geeft kritische opmerkingen en aanvulling bij de Verhandeling over *Engelse invloed op de Nederlandse woordvoorraad* van C.G.N. de Vooys. - J.H. Scholte maakt *Enkele opmerkingen over het uitgeven van moderne teksten*, naar aanleiding van een Goethe-uitgave, maar die ook van verdere strekking zijn. - *Prijzenswaardig initiatief van Eugen Dietrichs Verlag* noemt Magrita J. Freie de Duitse vertalingen van Mnl. teksten, maar tegelijk oefent zij scherpe kritiek op Wolfgang Cordan, de vertaler van *Elckerlyc* en van *Mariken van Nymwegen*, die door gebrekkige kennis van het Middelnederlands grove onvergefelijke fouten gemaakt heeft: de *Maghe* in *Elckerlyc* b.v. wordt bij hem een *Magd*! - H.W.J. Kroes publiceert zijn afscheidskollege, *Opvattingen over de grondslagen der Heldensage in de twintigste eeuw*. - Onder de *Boekbeoordelingen* vestigen wij de aandacht op de volgende: C.A. Zaalberg toont bewondering voor K. Meeuwesse's proefschrift *Jan Luyken als Dichter van de Duytse Lier* en bespreekt S. Vestdijk's *Essays in Duodecimo*. Uitvoerig beoordeelt Gerlach Royen de *Beknopte ABN-spraakkunst* van P.C. Paardekooper, waartegen hij vele en ernstige bezwaren heeft. - G. Stuiveling beoordeelt het Nijmeegse proefschrift van W. Bennink S.J. over *Alberdingk Thijm, Kunst en Karakter*. - Jef Notermans beoordeelt W.J.M.A. Asselberg's inaugurele rede *Vijftig jaar na Schaepmans dood*.

Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie. April-Mei. In dit deel zijn de lijkredenen afgedrukt *Bij het graf van Emmanuel de Bom*, van Julien Kuypers, namens de Koninklijke Vlaamse Academie, en van J. Muls, namens de vrienden van de overledene. Beiden betreurden het heengaan van deze verdienstelijke en beminnelijke letterkundige. - A. van Loey maakt *Kanttekeningen bij het reflexief zich*, naar aanleiding van een Zweedse verhandeling van L. Hermodsson. Hij prijst deze verdienstelijke studie, verrijkt die met nieuw materiaal en bepleit voortgezet onderzoek ook op syntaktisch gebied. Hij wijst o.a. op de mogelijkheid dat *si* in de oorkondentaal gebruikelijk geweest kan zijn in plaats van *sich*. - J. Lindemans gaat na, welke rol de namen van *De dieren in onze oudste Germaanse naamgeving* spelen, o.a. beer, ever, wolf, raaf. - Robert Foncke verzamelde gegevens over *Enkele Duitse en Vlaamse toverformulieren tegen de wormen*, en leverde op grond daarvan een gedokumenteerde folklorische bijdrage.

Leuvense Bijdragen. Bijblad XLII, afl. 3-4. Onder de *Boekbespreking* vermelden wij die van L, Brummel's *Sinnepoppen van Roemer Visscher* door J. Deschamps, van Mej. N. Bakker's Gentsch proefschrift *Reclames en Advertenties in Noord- en Zuid-Nederland* door J.L. Pauwels, en van J.G. Sterck's Bronnen en samenstelling van Marnix's *Biënkorf der H. Roomsche Kercke* door G. Jo Steenbergen.

Taal en Tongval V, afl. 1. L.C. Michels bespreekt de eigenaardige uitpraak van de plaatsnamen *Cuyk* met *ui* en *Wychen* met *ie*. - A. Donicie

geeft *Kanttekeningen* bij '*De klanken van het Neger-Engels*', terwijl W. Pée, W.Gs. Hellinga en A. Donicie de *Voorstellen tot een nieuwe systematische spelling van het Surinaams (Neger-Engels) op linguistische grondslag* bespreken. - K. Heeroma verzamelde nieuwe gegevens over *De Westfaalse expansie*, die hij vroeger weliswaar geformuleerd had, maar die nog 'op nadere documentatie wachtte'. Daartoe ontwierp hij schetskaartjes van de woorden *geder, brömmel, wedik, gieteling, netelkoning, wicht* en voor de *uitgang -t*, waarbij telkens de Oostelijke expansie te konstateren valt. - P.J. Meertens bespreekt de *Verzamelde Opstellen* van G.G. Kloeke.

Driemaandelijkse Bladen V No. 3. Chr. Stapelkamp verklaart de dialektische uitdrukking de *moedveren laten hangen* = de geestkracht verloren hebben, moedeloos zijn (ontleend aan de hanestaart). - Tj.W.R. de Haan publiceert De oudste *Groninger Woordenlijst*, samengesteld door Mr. D.F.J. Halsema (1736-1783). - H.J. Hulscher geeft aardige voorbeelden van *Bijnamen* in Overijsel. - B.H. Hommen verzamelde uit archiefstukken *Oude veldnamen uit Twente*, waaraan J. Naarding een beschouwing over de veldnaam *Duifkaar* toevoegt. - H.J. Moerman publiceert nieuwe gegevens bij de *Tien woorden*, in de vorige aflevering besproken.

Mededelingen van de Verenigingen voor Naamkunde XXXX, afl. 1-2. M. Schönfeld schrijft over *Substantivering van adjectieven bij Nederlandse waternamen*. Naast Oudgermaanse als *Waal* en *Fivel* wijst hij o.a. op de *Linge* (= lange?) en vooral op het veel voorkomende *diep*. - H. Draye en O. Leys vestigen de aandacht op *De ouderdom der veldnamen in Zuid-Nederland*. - J. Naarding verklaart de veldnaam *Zekte* uit het Drentse taaleigen (Seggelte). - A. Carnoy bespreekt *Asca, Isca, Usca als hydroniemen*. - M. Schönfeld verklaart *botmeloos* (= *grondeloos*) als: zonder vaste ondergrond. - J. Lindemans verzamelde tal van namen voor *De afsluitingen in de geheinde percelen*. - M. Schönfeld levert een bijdrage *Van vis en visvangst* met veel gegevens voor de toponymiek van belang. - H.J. van de Wijer deelt een en ander mede over *Het Congres te Uppsala*. - R. Haserijn publiceert de uitgebreide tekst van een lezing gehouden op het Antwerpse Filologencongres, getiteld: *De anthroponymie in het Leber Inventarius (anno 1281) van de St. Pietersabdij te Gent*.

Maatstaf. Juli. A. Roland Holst z'n *Herinneringen aan Lodewijk van Deyssel en P.C. Boutens*, (een radiovoordracht) zijn in dit nummer opgenomen. Evenzo een voordracht voor de Volksuniversiteit van Enschedé).

Nova et Vetera, No. 4. *Het ABN taalkundig, historisch en paedagogisch toegelicht* heet een degelijke studie van J. van de Loo en J. van Brabant, waarin achtereenvolgens besproken worden: *Het leven der taal, Persoonlijke en bovenpersoonlijke taalstijl. Normen en gebruik, Een standaard-Nederlands? Dialect en cultuurtaal, Historische belichting van het Zuidnederlands* en *Taalzuivering*. De conclusie luidt: het is noodzakelijk 'dat alle leraren zich inzetten voor het onderwijzen van een gaaf algemeen beschaafd Nederlands'.

Museum. Maart-April. J.C. Brandt Corstius beoordeelt gunstig het negende deel van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* door W.J.M.A. Asselberg, over 'Het tijdperk der vernieuwing'. Aan het slot geeft hij een aantal critische aanvullende kanttekeningen.

Liederen van Hölty in Nederland.

De heugenis aan Hölty zou hier te lande volkomen teloor zijn gegaan, was Hildebrand zijn *Camera Obscura* niet begonnen met een vertolking van *Die Knabenzeit*. (1770):

> Hoe zalig, als de jongenskiel
> Nog om de schouders glijdt!
> Dan is het hemel in de ziel,
> En alles even blijd.

De eerste twee regels werden spreekwoordelijk en De Génestet zal in een van z'n vroegste verzen het thema van Hölty-Beets op vaardige wijze variëren: *Aan de 'Hollandsche jongens' van Hildebrand* (1846). Na de dichterlijke inleiding geeft Beets een kritische bespiegeling ten beste, waaruit blijkt dat Hölty (1748-1776) voor honderd jaar bij ons geen oude kost was geworden, het optreden van Klassiker en Romantiker ten spijt:

> 'Het oorspronkelijke is een lief versje van Hölty, die er wel meer lieve gemaakt heeft, waarvan het alleen jammer is, dat zij jeugdige dichters tot zeer onhollandsche vertalingen verleiden; ik althans heb er van ditzelfde versje nog een liggen, die beter onder een Neuren-burger legprent "Knabenspiele" zou passen, dan onder de voorstelling van een hoop aardige Hollandsche jongens'.

Niet slechts in het eerste stuk van zijn Camera (*Jongens*), ook in het tweede (*Kinderrampen*) stelt Hildebrand *Die Knabenzeit* aan de orde - ditmaal om humoristisch de draak te steken met sentimentele lofzangen op het geluk van jeugd en jongensjaren. We lezen even de voetnoot van J.M. Acket, en dan zullen we verder ons hele leven geen Hölty meer tegenkomen. In zijn *Na vijftig jaar* meent Beets iets over het vers te moeten zeggen. Hij haalt het Duitse voorbeeld aan en speurt verwantschap met *Het menschelijk leven* van Willem van Haren (1762)[1].

De schone dagen in Aranjuez zijn voor Hölty, als voor zo veel andere poëten, allang ten einde. Doch zeker honderd jaar is hij de lust en liefde van Duitsers en Nederlanders geweest! Dat dankte hij aan het burgerlijkidyllische en de zangerige eenvoud van zijn overigens maar beperkt oeuvre, en aan de treurigheid van zijn ziekelijk leven en vroege dood. 'Eigener Geist, eigene rege Empfindung', zegt Voss, 'strebte empor in seiner Seele und zog Nahrung aus Büchern, wie eine Blume aus eben dem Boden, der ringsumher nur Gras hervorbringt, ihre schimmernde Farben und ihren Balsam zieht'. Voss schildert Hölty, de echte Nedersaks, als 'stark von Wuchs, niedergebückt, unbehilflich, von trägem Gange, blasz wie der Tod, stumm und unbekummert um seine Gesellschaft'. Zijn lichtblauwe ogen dwaalden spoedig in vage verten. 'Höltys ganze Poësie ist eine wehmütige Todesahnung', aldus Eichendorff. De doodsgedachte doorhuivert zijn liederen, zelfs als hij levenslust en de schoonheden der natuur bezingt, rust en stille vrede van het landleven prijst. Toch heeft deze gedachte geen neerdrukkende invloed op hem, geheel vertrouwd als hij er mee is.

Hölty's muze sprak tot het Duitse gemoed. Dertien gedichten van zijn hand werden - op vleugels van 't gezang - alom in Duitsland populair; in totaal zelfs werden er ten minste 24 getoonzet, de *Aufmunterung zur Freude* (1776) bijvoorbeeld meer

1) *Na vijftig jaar*[2], Haarlem 1888, blz. 162.

dan dertig keer[2]. Doel van dit onderzoek is te laten zien, wat er van drie van die liederen in Nederland geworden is.

2) Max Friedlaender, *Das deutsche Lied im 18. Jahrhundert*, Stuttgart en Berlin 1902, deel II, blzz. 261 èn blzz. 562.

Het goede begin vormt Hölty's weemoedig-vrolijke *Lebenspflichten* (1776). Reichardt's melodie bij dit vers (1779) - er bestaan volgens Friedlaender zeven composities - is nagenoeg gelijk aan ‘Gaudeamus igitur’, maar dan lieflijker. Bij het zingen worden - in afwijking van Reichardt's versie uit 1796 bij Friedlaender (I, deel 2, nr. 139) - twee strofen tot één verenigd.

Rosen auf den Weg gestreut,
Und des Harms vergessen!
Eine kurze Spanne Zeit
Ward uns zugemessen.
Heute hüpft im Frühlingstanz
Noch der frohe Knabe;
Morgen weht der Todtenkranz
Schon auf seinem Grabe.

In 1793 vervaardigde J. Kantelaar zijn Levenspligten (Naar Höltij), opgenomen in de *Bijdragen ter bevordering der schoone kunsten en wetenschappen* (uitgegeven door Mr. R. Feith en J. Kantelaar)[1]. Kantelaar liet - niet ongebruikelijk verschijnsel in vertaalde poëzie sinds 1770 - twee rijmeinden achterwege, blijkbaar om de weergave zo soepel en getrouw mogelijk te doen zijn.

Rozen op den weg gestrooid
En de zorg vergeten!
Slechts een korte spanne tijds
Werd ons toegemeten.
Heden hupt de blijde knaap
Nog in lentedansen;
Morgen waaijen op zijn graf
Reeds de doodenkransen.

Men vindt Kantelaar's zorgvuldige vertaling in bundels met gezelschapsliederen: *De Zeeuwsche Duinvreugd*, blz. 131; *De Nederlandsche Zanger in gezelschappen*, blz. 87.

Vrouwe Bilderdijk beproefde - met de aanduiding ‘Uit het Hoogduitsch’ en onder de titel *Opwekking* - in 1813 een vernederlandsing: grover, gans. niet getrouw en met een verlenging van acht regels. Ook zij vereenvoudigt het rijmschema.

Bloemen op den weg gestrooid!
Zij het leed vergeten!
Ach, hoe kort een levenstijd
Is ons afgemeten!

Heden ziet ge op 't Lenttapijt,
't Hupplend knaapjen zwaaien:
Morgen reeds zal d'avondwind
Op zijn grafjen waaien![2]

1) *Bijdragen*..., deel I^2, Rotterdam 1825, blzz. 248. De Bijdragen verschenen tussen 1793 en 1796.

2) Poëzy, Rotterdam 1820, blz. 118; *Dichtwerken*, deel III, Haarlem 1860, blzz. 462. J. van Vloten, *Bloemlezing uit de Nederlandsche dichters der negentiende eeuw*^{2}, deel I, Deventer 1867, blzz. 102, laat de Duitse herkomst onvermeld. Bilderdijk bewerkte van Hölty, in 1804, *De lauwrier* (= *Apollo und Daphne*, 1770), waarbij hij - evenals zijn echtgenote - de prille speelsheid van Hölty niet wist te bewaren. *Dichtwerken*, deel I Haarlem 1856, blz. 410.

De verhanseling van P.J.V. Dusseau - *Dichterlijke mengelingen*, Winschoten 1838, blz. 9 - rijmt volledig.

Treffender nog is het geval van Staring's *Oogstlied* (*Gedichten*, 1820), dit fijn-afgewogen lied ‘vol zeisenklank en geruisen van neerzinkende halmen’. J.H. van den Bosch komt in zijn bloemlezing niet verder dan: ‘muziek van

Naegeli: “Sicheln schallen, Aehren fallen”: Lieder in Musik gesetzt, 3te Samml., No. 10. Ook in de *Vijf Liederen* van J.B. Kolkman, voornoemd (*Zangstukken*)’. Eerst C.S. Jolmers heeft in zijn *A.C.W. Staring als verhalend dichter* (1919) de afstamming van Hölty's *Erntelied* (1773) in de gaten: ‘Hölty zong onbedwongen de vreugde van den oogsttijd; de blijheid van het landvolk vervulde hem en klonk in elk couplet van zijn lied. Het is in de eerste plaats een gevoelsuiting. In het *Oogstlied* echter domineert het beschrijvende element en komt een neiging tot het bespiegelende tot uiting’[1)]. Staring stijgt zelfs tot het religieuze.

Van den Bosch kan nog verder aangevuld worden. Hij verzuimde mee te delen, dat de Nederlandse zangwijs bij het Oogstlied afkomstig is van A. Lijsen. Lijsen's toonzetting werd beroemd vanwege de meer dan twintig drukken van *Kun je nog zingen, zing dan mee!* De melodie in *Ons Liedeboek* van J. Pelser en G.J. van Zanten (16de druk, nr. 103) is een sierlijke ontplooiing van die van Lijsen. Er staat daar geen componist vermeld, alleen omstreeks 1870.

Van den Bosch z'n componisten-opgave is onvolledig. *Unsere volkstümlichen Lieder*, de lijst van Hoffmann von Fallersleben en Prahl, geeft Berger als Hering als componisten; Friedlaender brengt er zelfs elf bij name, en dan nog ‘enige nieuwere’ die hij niet noemt[2)].

Staring's Oogstlied is - evenals z'n *Meizang en Lentezang* - aan Hölty geïnspireerd. Hölty, los en fleurig als een windekelk; Staring een degelijke tarwehalm - maar in poëticis naar onze smaak de mindere.

Veel meer zit er vast aan ‘Ueb' immer Treu' und Redlichkeit’, bij ons dikwijls nagevolgd, 't Is spek naar onze bek: niet te lyrisch, moralistisch leerzaam en enigszins een verhaaltje.

In korte trekken volgt hier de merkwaardige inhoud. De titel zegt al veel: *Der alte Landmann an seinen Sohn*, wijze raad van een boerenvader aan z'n mondig wordende zoon. Jongen, wees eerlijk en trouw - op zo'n manier kom je nu en later het verst. Alle werk valt je dan licht en water smaakt als wijn. De slechtaard vindt nergens rust:

> Dem Bösewicht wird alles schwer,
> Er thue was er thu!
> Der Teufel treibt ibn hin und her,
> Und lässt ihm keine Ruh![3)]

Na z'n dood moet hij omdolen in de gedaante van een zwarte kettinghond. Op spinstervisites wordt druk over hem gesproken. De wederwaardigheden van de slechtaard worden in 24 versregels behandeld; middenin strofe V komt plotseling de oude Koenraad aan de beurt. Nou, die was geen zier beter; ieder jaar ploegde hij buurman een reep akkerland af. Straf echter volgde de misdaad:

> Nun pflügt er als ein Feuermann
> Auf seines Nachbars Flur;
> Und misst das Feld, hinab hinan,
> Mit einer glühnden Schnur.
> Er *brennet*, wie ein Schober Stroh,

1) C.S. Jolmers, *A.C.W. Staring als verhalend dichter*, diss. Leiden 1928, blz. 23, noot 2. Zie ook zijn *Keur uit de Gedichten van A.C.W. Staring*[6], blz. X.
2) Vierde druk, 1900, nr. 1034*a*; Friedlaender, t.a.p., II, blz. 269 èn blz. 564.
3) In de *Bijdragen* van Feith en Kantelaar worden deze verzen aangehaald ten bewijze, dat wij geen Megara of Tisiphone nodig hebben (deel I, Rotterdam 1825, blz. 182).

Dem glühnden Pfluge nach;
Und pflügt, und *brennet* lichterloh,
Bis an den hellen Tag.

Ook baljuw en dorpsgeestelijke moeten na de dood angstig rondwaren[1]. Daarom, zoon, 'Ueb' immer Treu' und Redlichkeit'.

Dann suchen Enkel deine Gruft,
Und weinen Thränen drauf,
Und Sommerblumen, voll von Duft,
Blühn aus den Thränen auf.[2]

Alvorens de varianten aan de beurt komen, eerst het bewijs dat *Der alte Landmann* z'n ontstaan dankt aan andermans werk. Hölty's vers - op 1775 en op begin 1776 gedateerd - verscheen in de *Hamburger Musen-Almanach* van 1779. Aanleiding was *Mutterlehren an einen reisenden Handwerksburschen* (1761) van Denis in de *Göttinger Musenalmanach* van 1773, naderhand in de *Romanzen der Deutschen* (1774)[3]. De knaap krijgt daar te horen, wat hij doen en laten moet als hij de Wilde Jacht, de duivel, dwaallichten, de Vuurman, spoken zonder hoofd tegenkomt. Maar, zegt de 'verlichte' zoon spottend: één geest heeft mama nog vergeten - de Brandewijngeest[4]:

Ich seh' er fährt aus Eurem Munde;
Ich bin nicht blind,
Und wär ich auch - zur guten Stunde! -
Kein Sonntagskind.

Denis schreef een burleske, hetgeen mede blijken kan uit de strofevorm (regels van vier heffingen met vrouwelijk rijm, van twee heffingen met mannelijk rijm)[5]. Het gedicht van Hölty is volkomen ernstig en heeft een normale strofevorm. Toch maakt ook zijn vers - vooral anno 1953 - door de opsomming van het schilderachtig bijgeloof een ietwat komiek effect - wat nog sterker treft in de bewerking van Voss, die zich tegenover Hölty gedragen heeft als Kloos tegenover Perk. Hölty deed baljuw en geestelijke in één strofe af; Voss maakte er - meteen wegens de betere compositie - in zijn Almanak twee van. In de met Stolberg verzorgde Hölty-editie voegt hij erna nog een grove strofe in (Seufzerhall, Schwefelflammenrock), die de naloop van een brooddronken jonkheer afmaalt. Toegegeven zij, dat enkele wijzigingen en aanvullingen gebaseerd zijn op notities in de nalatenschap[6].

1) Th.C. van Stockum en J. van Dam vinden, dat ons gedicht 'den für die Göttinger typischen Hasz gegen Tyrannen, Pfaffen und andere Missetäter zum Ausdruck bringt'. (*Geschichte der deutschen Literatur*, deel II, blz. 63).
2) Opvallend is o.m. de verwantschap Hölty/Geert Teis. Bij de laatste legde een jochie op het graf van z'n moeder een 'roostoekie' neer. 'En dat is aan 't bluien daor gaon; Dat hebben, zo mainen padie, Dat jonkie zien traonen daon' (*Knaolster Prikkelboukie*^{3}, blz. 24).
3) Vgl. A. Sauer, *Göttinger Dichterbund*, II, blz. 104.
4) Een verwante sfeer heeft Hebel's *Gespenst an der Kanderer Strasze*, besproken in mijn *Volk en dichterschap*, Assen 1950, blzz. 68.
5) Denis ontleende zijn strofevorm aan de koddige romancepoëzie van De Moncrif (1637-1770), bijv. *Les constantes amours d'Alix et d'Alexis*. Ontwaart men hem in ernstige verzen, dan voelt men zich - hardop lezend - in een hachelijke situatie. Een treffend voorbeeld is *Emma en Adolph* van de jonge Staring. A. Zijderveld vindt, dat didactiek en 'ernst' daar aanvankelijk 'te eenen male' vreemd aan zijn (*De romancepoëzie in Noord-Nederland van* 1780 *tot* 1830, blz. 74 en blz. 244); Jolmers betoogt (t.a.p., blz. 7), dat het geval van a tot z serieus is.
6) Wilhelm Michael, *Ludwig Christoph Heinrich Hölty's Sämtliche Werke kritisch und chronologisch herausgegeben*, deel II, blz. 10 en blzz. 104.

Nu de zangwijs, vaak het gewichtigste van een volkslied. Het gedicht is volgens Friedlaender elf maal gecomponeerd, maar werd tot op vliegende

blaadjes beroemd door ‘Ein Mädchen oder Weibchen liebt Papageno sich’ uit het tweede bedrijf van Mozart's *Zauberflöte* (Wenen 1791). Volgens overlevering zou de tekstdichter Schikaneder Mozart de aria hebben voorgezongen, omdat Mozart's ontwerp zijns inziens niet vlot genoeg was. Met Hölty's tekst staat deze populaire melodie uit een populaire opera in de *Freymaurerlieder nit Melodien*, uitgegeven door Böheim (1795)[1]. Zij was in de vrijmetselaarsloges ook verder zeer geliefd en werd zelfs voor kerkelijke doeleinden gebezigd. Als volksaardig signaleerde men het vers van Hölty in Hessen, West-Pruisen, Oost-Pruisen, Berlijn[2]. Van de achttiende eeuw af tot 1945 - het jaar der vernietiging door Amerikaanse bommen - stond het Hölty-lied op het uit Nederland afkomstige klokkenspel van de Garnizoenskerk in Potsdam, als een zinnebeeld van het goede Pruisendom. De Berlijnse zender heeft het jarenlang als pauzeteken gebezigd[3].

De rij der Nederlandse vertalers wordt geopend door H.W. Warnsinck (1782-1857), voor wie ‘innige braafheid de prikkel was, waardoor hij voor zijn vaderland een allernuttigst leven heeft geleid’. Men ziet de vertaling - met meer Höltyana - in zijn *Vertellingen, Romancen en andere stukjes, Maar het Hoogduitsch* (Amsterdam 1835, blz. 122). Daarna - met geringe wijziging - in zijn *Uit den Vreemde* (Amsterdam 1857, blz. 88), een wat veranderde uitgave van zijn boekje uit 1835 en ook nu weer helemaal Duits.

Over 't geheel leverde Warnsinck een misbaksel, o.a. wegens z'n pleonastische prietpraat, die zich manifesteert in een woord als ‘kerkwegpad’. ‘En spoedig klinkt de droeve maar In hut en stal en schuur En ieder doemt den woekeraar Ter straf in 't helsche vuur.’ ‘En brandt en vonkt en blaakt... door bosch en haag En over de akker rond.’ ‘En raast en tiert en scheldt.’ ‘Er pflügte seinem Nachbar ab Und stahl ihm vieles Land’ werd in z'n boersheid niet begrepen: ‘Hij stal, wat hem zijn veld niet bood, Van 's nabuurs akkers af...’ Tekenend is het plezier, waarmee Warnsinck vertelt hoe een gepijde pater ‘wankelt naar de sacristij En weegt er 't gloeijend geld.’ Slot:

> En 't kleinkind plukt de bloempjes af.
> Die daar de lente weeft.

't Volgend probeersel is van de Lutherse dominee P.J.V. Dusseau (1807-1853), gefabriceerd te Winschoten in 1838 - te vinden in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* voor 1839, blz.28, en in zijn *Dichterlijke Mengelingen*, Winschoten 1838, blz. 35. Terwille van de getrouwheid liet hij het ⅓-rijm en het 5/7-rijm varen.

> Mijn zoon! wees altijd trouw en braaf
> Tol aan het koele graf,
> En wijk ook zelfs geen vingerbreed
> Van 't pad der godsvrucht af.
> Dan zoekt het nakroost uw gebeent',
> En wijdt uw deugd een traan,
> Waaruit nog menig zomerbloem,
> Vol geuren, zal ontstaan.

1) Hoffmann von Fallersleben en Prahl, t.a.p., nr. 1108; Friedlaender, t.a.p., blzz. 268 blzz. 563.
2) John Meier, *Kunstlieder im Volksmunde*, Halle a. Saale 1906, nr. 280.
3) De originele notitie van het Potsdamse klokkenspel in *Handbuch für die Singleiter der Wehrmacht* van F. Lorenz en A. Strube, Leipzig 1941, blz. 216.

De bewerking van Tollens verscheen in *Dichtbloemen, bij de naburen geplukt*, Leeuwarden 1840, blz. 3. Sindsdien ongewijzigd in zijn *Dichtwerken*. Het staat nummer één in deze reeks vertalingen.

In een aantekening verklaart Tollens, dat hij zijn vertalingen wel eens gaf in wedijver met andere vertalers (*Inhoud*, blz. XII). Inderdaad, dat deed Tollens graag. Verscheidene van zijn Claudiaantjes (bijv. *Jurriaans Wereldreis*[1]) en ook de Oude Landman dragen daar blijken van. In ons geval wedijvert hij met z'n vriend en bewonderaar Warnsinck: ‘Gottes Wegen’ werd bij beiden ‘Gods geboden’. Dat Tollens Warnsinck overtreft is duidelijk: veel goeds, slechts enkele zwakke plekken. Bij wijze van voorbeeld strofe III:

Hem maakt geen lente jong en blij,
Geen *nieuwontluikend* woud;
Hij zint op list en schelmerij,
En wenscht *naar* niets dan goud.
Het bladgeritsel, 't windgesuis
Jaagt hem den schrik in 't bloed,
En ligt hij eens in 't *plankenhuis*,
Hij slaapt ook daar niet goed.'

Wil men de weergave juist taxeren, dan dient het voorbeeld erbij:

Der schöne Frühling lacht ihm nicht,
Ihm lacht kein Ährenfeld;
Er ist auf Lug und Trug erpicht,
Und wünscht sich nichts als Geld.
Der Wind im Hayn, das Laub am Baum
Saust ihm Entsetzen zu;
Er findet, nach des Lebens Traum,[2]
Im Grabe keine Ruh.

Het chiasme bij Hölty werd - hoezeer Tollens deze stijlfiguur bemint - een constructie met bijstelling. Een poëtisch woud komt in Tollens' kraam beter te pas dan een broodnuchter korenveld. Bovendien wordt op zo'n manier - echt iets voor Tollens - het voor de hand liggend rijm versmaad, dat alle Nederlands-Friese vertalers dankbaar hebben aangehouden. In plaats van geld kwam het dierbare goud. Regel 4 is verwant aan Warnsinck's ‘Het bladgeritsel baart hem schrik’. In regel 6 de omzetting van de beginjambe in een trochee, precies als bij Hölty. De andere vertalers hebben zonder uitzondering de regelmaat hersteld.

In strofe V laat Tollens de spinsters ‘bij 't rijzend licht’ naar de ‘spin-school’ snellen, 't Was echter stellig hun avondbezigheid - en dan: die spinschool! De Rotterdammer toont weinig kijk op het boerenleven met z'n spinstervisites. Het afploegen van een strook van buurmans grond heeft Tollens echter - in tegenstelling tot Warnsinck - begrepen.

Het kenschetst de vormvaste Tollens, dat hij het onverwachte van het optreden van Kunz heeft gezien (midden V). In plaats daarvan vertelt hij over de jagende maagdenhartjes van de spinschool; pas in zijn VIde strofe komt de Vuurman ten tonele. ‘Nu ziet des middernachts zijn buur Op 't omgelegen land Een ploeg van vuur, een man van vuur, Die over d'akker brandt.’ Door dergelijke invoegingen heeft de vertaling zestien regels meer dan het origineel.

1) *Volkskunde*, jrg. 46, blzz. 227.
2) In de editie van Stolberg/Voss verzwakt tot ‘Nach des Lebens Raum’. Aldaar ook ‘Dem Tod entgegen sehn’ (I/8) voor ‘Dem Tod ins Auge sehn’.

Tollens besluit:

Dan ziet uw kindskind menig keer
Uw lijksteen zeegnend aan,
En strooit op 't graf een bloempje neer,
En op de bloem een traan.

De Landman van Hölty-Tollens vindt men ten dele terug in *De Zangvogeltjes. Verzameling van zangstukjes voor een, twee, drie en vier stemmen. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch door W. Wenk* (Eerste stukje, nr. 6). Uitgevers zijn de boekhandelaar W. Wenk en de muzijkhandelaar W.C. de Vletter, beiden te Rotterdam. In de tweede druk (1854) staat: 'Vrij gevolgd naar het Hoogduitsche werkje: "Singvögelein"'. In jaargang 1856 van *Het Leeskabinet*, blz. 287, verluidt het: 'De uitgevers berigten op het omslag, dat van het eerste stukje, in achttien maanden tijds, 6000 exemplaren verspreid zijn; - een bewijs dat ons publiek er even gunstig over denkt als wij.' De tweede druk van het eerste stukje verscheen in 1854, de eerste mag men dus op 1852 of 1853 stellen. De Zangvogeltjes, tot zes stukjes uitgedijd, waren uitermate populair: schrijver dezes zag een tiende druk uit 1879, Veurman en Bax bezigden voor hun *Liederen en Dansen uit West-Friesland* (1944) een uitgave van 1885. Verscheidene nummers - zonder bron overgenomen - raakten bij ons algemeen bekend. De Zangvogeltjes waren een invalspoort van Duitse invloed op het Nederlandse lied in de tweede helft van de vorige eeuw[1)]. In originali werden ze samengesteld door niemand minder dan Ludwig Erk en ze zijn in Duitsland bij duizenden exemplaren alom verspreid.

Wenk heeft vier regels van Tollens gehandhaafd, de rest is eigen werk. Op het voorbeeld van de Singvögelein heeft hij, met het oog op de melodie, de strofen gehalveerd. Bovendien heeft hij de verkorting, waardoor de bonte folkloristica komen te vervallen, dankbaar overgenomen.

De eerste strofe, die terugkeert in VII, werd ontduitst:

Heb trouw en waarheid lief, mijn zoon,
Tot aan uw jongsten snik,
En wijk niet af van Gods geboôn,
Ook zelfs geen oogenblik[2)].

Strofe II gaat eigen wegen, strofe III is conform de graag en gretig alliterererende Tollens:

Dan slaat ge uw sikkel ligt en rap
Door golvend graan en gras,
Dan zingt gij bij den waternap,
Als hadt gij wijn in 't glas.

1) 'Was muzijk en zang er niet, 't Leven had geen waarde' (Hiller en Zarnack); 'Langs berg en dal Klinkt hoorngeschal' (Silcher en Chr. von Schmid); 'Aan d'oever van een snellen vliet Zat eens een weesje neêr' (tekst van Lossius; de anonieme bewerking van ongeveer 1800 behield echter het terrein); 'Ik had een wapenbroeder Geen dapperder dan hij' (Uhland); 'O dierbaar plekje grond Waar eens mijn wieg op stond' (muziek van de Engelsman Carey, tekst van Wenk); 'Ik leef, hoog op de Alpen, mij 't liefelijkst oord' (*De Alpen-herder*); 'Kent gij het land, der zee ontrukt' (Methfessel); ''t Zonnetje gaat van ons scheiden' (volkswijs); 'Onze duinen schaarden zich ten tegenweer' (Huber en Fröhlich: 'Unsre Bergen lugen über's ganze Land'); 'Trouw! u wijd ik mijne zangen' (Gersbach); 'Hier stond ik, nog jeugdig, aan 't eenzame strand' (Gläser); 'Ik ga slapen, ik ben moe' Withauer en Hensel).

2) In de bundel *Tiepelzinnige Magels* van Geert Teis eindigt het schetsje *De Liereman* net beide beginregels van Wenk.

Verderop is de duivel weggewerkt: ‘Al schijnt het dat hij vreugd geniet

Daar binnen is 't niet pluis.' Tollens: 'De duivel laat hem rust noch duur En kleurt hem alles zwart.'

Na een niet zo geslaagd vijfde, een zesde kwatrijn, dat de folkloristica handig ondervangt:

Een vallend blad, de wind die fluit,
Jaagt hem een huivring aan,
En och, ik spreek niet graag het uit,
Hoe 't na zijn dood zal gaan.

Slotstrofe:

En als dan 't nakroost om u treurt
En aan uw grafzerk staat,
Dan bloeit een bloem, die lieflijk geurt,
Gekweekt uit tranenzaad.

In de *Gezelschapsliederen* en in de *Liederenschat* van Jb. Kwast - beide bundels tenminste vijfmaal uitgegeven - is de lezing van Wenk overgenomen. De eerste en de zevende strofe werden echter weer Tollens. 'Getrouw uw pad begaan' voor 'Getroost uw pad begaan' (II/2) lijkt een vergissing.

Terloops worde vermeld een bewerking door W. Appel in de almanak *Lettervruchten van Hollandschen en vreemden bodem*, Zierikzee 1854. Zelfs *Het Leeskabinet*, jrg. 1855, blz. 120, is er slecht over te spreken.

In 1872 dichtte Ten Kate een vloeiende weergave, geplaatst in zijn *Eunoë*, Leiden 1875, blz. 63 en daarna in zijn *Uit den Vreemde* (deel VIII van zijn *Gedichten*. Het pleit voor hem, dat hij - op het voetspoor van de liederenboeken - de folkloristica weglaat, zich beperkend tot dezelfde verzen als de Singvögelein.

Ten Kate heeft het er meestal goed afgebracht. Klinken zijn tweede en derde kwatrijn niet als een volkslied?

Dan reist gij langs uw pelgrimsbaan
Al zachtkens naar Omhoog,
En grimt de bleeke dood u aan,
Gij ziet hem kalm in 't oog.

Dan zal de sikkel of de ploeg
U nooit te moeilijk zijn;
Dan hebt gij aan uw brood genoeg,
En - water smaakt als wijn!

In de vierde strofe wordt de duivel door het 'boos geweten' vervangen. Voor het slot weet Ten Kate een vaderlandse oplossing te vinden:

Dan zegent eens een dankbaar kroost
Uw nagedachtenis,
En houdt op 't plekjen dat gij koost,
De kerkhofrozen frisch.

Al met al heeft de lezer nog geen volledige versie van de Landman onder ogen gehad[1)]. Dit komt vooral, omdat geen bewerking geheel door de beugel kan.

Zeer aannemelijk is een fikse verfriesing van Waling Dijkstra. Men vindt zijn lezing in *De Frîske Hûsfrieun. Rim en onrim, útjown fen Waling Dijkstra, onder meiwirking*

1) Van B. Ph. de Kanter, *Liefde en leed. Hölty's liefste liederen nagezongen* (1864), is het mij bekende exemplaar verbrand in de Provinciale Bibliotheek te Middelburg.

fen oaren en wel in het veertiende boek van 1864, blz. 94. Naderhand staat *De boer en syn soan* - verspeld en ook overigens gewijzigd - in *De Fryske Husfrjeon Rym en onrym ut earder en letter tiid*, deel 1902, blz. 44. Hier volgt de lezing van 1902.

Myn soan, bliuw ont dyn lêste dei
Oan deugd en wierheid trou,
En wykje fen de rjuchte wei
Ek net in striebreed ou.
Den kenste jimmer wol to moed
Troch 't ierdske libben tsjen;
En ienkear sonder freze en noed
De dead yn 'e eagen sjen.

Den is dy 't wirk gjin slaverny,
Mar wille fynst er yn;
Den smakket ferske sûpe dy
As oaren fine wyn.
In dogeneat dy kin dat net,
Dy het fen alles lêst;
It kweade knelt him ier en let
En lit him nearne rêst.

For him is maitiids-grien gjin nocht,
Gjin rypjend noat op 't fjild,
Om 't oarljues lok him hinder docht,
Hy siket neat as jild.
Hy is fen 't wyngerûs forfeard,
As 't tsjuster is en stil,
By 't minst geritsel dat er heart,
Al skrutel, eang en skril.

Dêrom bliuw ont dyn lêste dei
Oan deugd en wierheid trou,
En wykje fen 'e rjuchte wei
Ek net in striebreed ou.
As by dîn grêf dîn sibben den
Ienkear to skriemen stean,
Dy triennen komme blommen fen,
Dy 't nintertiid forgean.

Bekijken we de tekst, dan valt op, dat hij de verkorting der liederenboeken heeft ondergaan. In 1864 zijn de strofen dan ook gesplitst, hetgeen in 1902 ongedaan is gemaakt. Typerend voor de verlichte en liberale Waling-om is het, dat de Christelijke vroomheid een dienst aan deugd en waarheid werd. In overeenstemming hiermee werd de ‘dîvel’ van 1862 - ten nadele van de poëzie - ‘It kweade’ van 1902. Autochthone trekjes als de ‘ferske sûpe’ toont Waling-om ook in andere bewerkingen van uitheemse stof, bijv. in de Goliath- en Jurriaanverzen van Matthias Claudius[1)]. En ook nu vinden we herinneringen aan Hollandse voorgangers (II/7 ier en let; Warn-sinck: vroeg en laat; III/5 wîngerûs, Tollens; windgesuis); enz.

Over de eindstrofe kunnen we tevreden zijn. Volksliedachtig is de zinsbouw en het bloemenmotief bleef ongedeerd[2)].

1) Vgl. *Volkskunde*, jrg. 46, blzz. 229.
2) Varianten van 1864: Sels net in striebreed (I/4); De dîvel quelt him ier en let (II/7); nea mei rêst (II/8); Him jowt it maitiids-grien (III/l); Of 't ripe noat op 't field (III/2); Hy winsket neat as jild (II1/4); Wîngeblaes (111/5); 't Is him in grouelstem, En och, it grêf is, nei sîn dead Gjin rêstpleats wis for him (III/6-8); Sels net in striebreed (IV/4); Dy net hiel gau (IV/8). Leerzame zelfkritiek!

Een grootscheepse vertoning van diepzinnige dichtkunst kan men bovenstaande kanttekeningen bezwaarlijk noemen. Toch heeft het zin deze en soortgelijke verschoppelingen der literatuur-wetenschap zijn aandacht te wijden, verworteld als ze zijn in de volksziel, die voor hen gedurende decen-niën een warme belangstelling heeft getoond.

TJ.W.R. DE HAAN.

Stilistiek en vergelyking[1].

Met hierdie proefskrif, die eerste vanuit die Afrikaanse Departement van die Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam en voltooi onder leiding van prof. dr. N.P. van Wyk Louw, het ons die derde toevoeging tot die klein literatuur van ‘stilistiese’ werke wat daar na die oorlog in Afrikaans verskyn het - die vrug van studie van Afrikaanse studente aan Nederlandse universiteite. Daar was eers die breed-aangevoorde studie van dr. F.J. Snijman: ‘Literêre Styl, met die oog op Stylondersoek’ (Assen, 1945), waarin 'n groot hoeveelheid ‘stylbepalende elemente’ geÏsoleer en in toepassing getoon word, maar waarin die ondersoeker een van sy fundamentele stellinge verloën, nl.: ‘Stylondersoek is 'n ondersoek van gehele’ - hy rig immers die oog op enkele *fragmente* van 'n hele aantal werke, verontagsaam hul totaliteitskarakter. Daarna verskyn die Amsterdamse dissertasie van dr. H.v.d.M. Scholtz: ‘Sistematiese Verslag van 'n Stilistiese Analise: *Die Towenares*: Eugène Marais’ (Amsterdam, 1949), wat in 'n sekere sin 'n implisiete, maar dan skerp, reaksie op Snijman se werkmetode is en waarin hy stelling inneem op die ander ekstreem van die skaal: hy analiseer 'n betreklik eenvoudige gediggie van 11 reëls ‘volledig’: laag vir laag en tot in sy uiterste bereike. Met die proefskrif van dr. Cloete het ons 'n terugswaai van die pendule: hierdie keer in 'n poging om die sintetiese midde te tref: twee lang epiese werke in Afrikaans, ‘Trekkerswee’ van Totius en ‘Joernaal van Jorik’ van D.J. Opperman, word met mekaar gekonfronteer en aan 'n volledige[2] ondersoek onderwerp. Die metode van die strukturele analise wil hier sy twee ekstreme vermy en sy deugdelikheid vir die literatuurkunde bewys. Die opset heet dan ook welbewus in die openingsin: ‘In hierdie studie word twee letterkundige werke met mekaar vergelyk’ (p. 1).

Die twee werke wat hier vergelyk word, moet 'n breër opset bevredig as wat uit die titel mag blyk. Hulle stam nl. albei uit twee belangrike tydperke van die Afrikaanse (epiese) poësie; ‘Trekkerswee’ (1915) uit die periode van ± 1911-1921 toe daar 'n kein konsentrasie van epiese digwerke ontstaan wat almal ‘'n perspektief op en interpretasie van die Afrikaner se geskiedenis’ wil gee (p. 2), en waarin o.a. ook ‘Martjie’ van Jan Celliers en ‘Rachel’ van Totius hulle ontstaan vind; ‘Joernaal van Jorik’ uit die tweede tydperk, ná 'n onderbreking waarin die ‘nasionale epos’ verdwyn het, waarin daar opnuut 'n besinning grosso modo is op ‘die Afrikanerwerklikheid’: die periode 1938-1949, toe die Groot Trek van die Voortrekkers en die stigting van Suid-Afrika deur Jan van Riebeeck herdenk is - die tyd waarin o.a. ‘Die Dieper Reg’ van Van Wyk Louw die lig sien. Die twee werke is sodoende twee ‘gevoelige reageerpunte’ van die Afrikaanse poësie (p. 13). Die beskouing nou van hierdie twee ‘gelykgesitueerde’ werke sou 'n belangrike newe-doel kon dien: om 'n ontwikkeling van die Afrikaanse poësie in hulle na te tas, en as verdere uitvloeisel: om die ontwikkeling in die begrip ‘die Afrikaner’ in een punt te betrap.

Hierdie ondersoek word moontlik gemaak deur die ontmoeting van die twee werke op 'n gemeenskaplike terrein: albei is histories-nasionaal, albei

1) ‘Trekkerswee en Joernaal van Jorik’: Akademiese proefskrif deur dr. T.T. Cloete ter verkryging van die graad van doktor in die lettere aan die Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam (Swets en Zeitlinger, Amsterdam, 1953).
2) Vir die begrip *volledigheid* vergelyk verderop.

gee 'n interpretasie van die Afrikaner se geskiedenis, albei bevat mekaar ‘dekkende’ temas (b.v. die ‘grootstad’). Dit is hierdie omstandigheid wat tot 'n belangrike mate die deurslag gee in die vergelyking: in bepaalde punte ‘konvergeer’ die twee werke.

Deurdat hulle soveel ooreenstemmende momente bevat in hul ‘historiese situasie’ en in hul tematiese materiaal, word die vrees by mens gewek dat die beskouing van die twee werke noodwendig ‘onvolledig’ sal moet wees: dat die aandag opgeneem sal word deur die ‘snypunte’, met verwaarlosing van die breë streke waarin die twee werke van mekaar wegswenk. Hierdie vrees word egter besweer (p. 10): die ondersoek gaan verder as hierdie ‘armlike’ aanpak. Ook die *verskille* tussen die twee werke is vir die ondersoek van groot belang. Want: die vergelyking in enger sin (die konfronteer van ooreenstemminge) is vir die ondersoek maar 'n stap op 'n pad wat verder voer: die vergelyking van *gehele*, ook wat hul nie-ooreenstemmende momente betref: ‘Al gaan ons gedeeltelik uit van gemeenskaplike trekke in die twee gedigte, word die verskille nie alleen as 'n noodwendige gevolg van die eiesoortigheid van elke gedig beskou nie; hierdie verskille is ook vir die vergelyldng, wat slegs 'n stap verder is na die interne ondersoek van elke afsonderlike gedig, van eweveel waarde as die gemeenskaplike trekke’ (p. 11). Die ondersoek het as uiteindelike doelwit: die deurligting van twee totaliteite, die interne ondersoek van gehele. - 'n Besondere groot taak (dink aan dr. Scholtz se gedig van 11 reëls), veral as mens sy by-oogmerke ook in gedagte hou, o.a. 'n ontwikkeling van die Afrikaanse poësie tussen die twee werke, iets waarin hy nogal telkens slaag, veral wat betref die aantoon van die ‘verteenwoordigende’ van ‘Trekkerswee’ (vgl. b.v. pp. 31 en 107 vir gelukkige formuleringe betreffende die geaardheid van die ouer Afrikaanse poësie); die verteenwoordigende van ‘Joernaal van Jorik’ vir die nuwere Afrikaanse poësie is miskien minder sterk staande te hou (en word dan ook minder sterk opgeëis - die ‘lam vleuel’ van die vergelykingspaar), by name sy metries-ritmiese struktuur het nie die ‘lojale verset’ teen die metrum van bv. Van Wyk Louw se ‘Raka’ nie. Die oogmerk met die ‘interne ondersoek na twee gehele’ is om die beperking van die vergelyking-in-enger-sin (sy geboei-wees deur ‘snypunte’) te deurbreek. Metodologies sou mens kon sê dat die vergelyking hier nie doel is nie, maar middel: dis die noodsaaklike aanvangspas vir iets verder: die deurbraak na die geheel van die twee werke.

Wat beteken dit in concreto: dat twee werke as gehele vergelyk word? Hiervoor moet mens eintlik 'n nog vroeër vraag stel: Wie is die ‘geestelike vader(s)’ van hierdie metode? Sy geestelike klimaat is belangrik vir 'n verstaan van sy hele wyse van aanpak, die wyse waarop daar vergelyk word. Ons releveer alleen twee ‘dampkringe’.

(*a*) Daar is eers Roman Ingarden met sy grondliggende werk uit 1931, ‘Das Literarische Kunstwerk’, 'n werk wat vanaf 1948 opnuut en klemmend onder die aandag kom met daardie ‘Novum Organum’ van die moderne literatuurstudie: ‘A Theory of Literature’ van René Wellek en Austin Warren. Ingarden onderskêi vyf strata in die literêre werk: ‘1. die Schicht der *Wortlaute* und der auf ihnen sich konstituierenden *Lautgebilde* höherer Stufe; 2. die Schicht der *Bedeutungseinheiten* verschiedener Stufe; 3. die Schicht der mannigfaltigen schematisierten *Ansichten* und Ansicht-Kontinuen und -Reihen und endlich 4. die Schicht der *dargestellten Gegenständlichkeiten* und ihre Schicksale’; waarby hy nog voeg: ‘5. die sogenannte “Idee” des Werkes’ of ‘metaphysische Qualitäten (Wesenheiten’) (Aangehaal op p. 15

van proefskrif). Wellek en Warren trek hierdie vyf strata nog enger: tot drie saam: ‘there is, first, the sound-stratum... This pattern is indispensable, as only on the basis of sound can the second stratum arise: the units of meaning. Every single word will have its meaning, will combine into units in the context, into syntagmas and sentence patterns. Out of this syntactic structure arises a third stratum, that of the objects represented, the “world” of a novelist, the characters, the setting’. (Aangehaal op p. 15). Die kunswerk is dus 'n polifone struktuur waarin verskillende ‘lae’ onderken kan word, dis ‘a system which is made up of several strata, each implying its own subordinate group’ (Wellek en Warren, p. 152).

(*b*) Die tweede dampkring is alreeds in bogenoemde beslote, maar ons signaleer dit tog as aparte omrede sy sterk selfstandige opkoms in die laaste halfeeu: die ‘linguïstiese stilistiek’, die beweging vanaf Karl Vossler om nie te skroom om ook ‘*linguïsties*’ oor die woordkunswerk te praat nie. Hoe sou hierdie noodwendigheid kon uitbly? Die woord is immers die hoeksteen aan die woordkunsgebou - en elke steen verder in die struktuur. Om oor die woordkunswerk te praat is om noodwendig ‘linguïsties’ oor hom te praat - 'n ‘insig’ wat tot op die oomblik sy mees konsekwente en gevoeligste uiting gevind het in die ‘skool van Hellinga’ aan die Amsterdamse Universiteit.

Wanneer nou gesê word dat die doelstelling is om twee gehele te vergelyk, beteken dit dat twee totaliteite in hul ooreenstemmende strata teenoor mekaar gehou word, 'n polifoniese beskou wat moontlik is deur die bestaan van die werk in *die woord*, daardie unieke eenheid van klankvorm en betekenis waarin verskillende momente in ‘onderskeibare gelyktydigheid’ hul bestaan voer en 'n gelede struktuur moontlik maak. Om al hierdie lae te besoek: dis die uiteindelike doel van hierdie vergelykende studie. En daarmee meen die ondersoeker dan ook dat hy die probleem van die *volledige* beskouing met dié van die *geheel*-beskouing versoen het: ‘As ons sê dat ons die twee gedigte in hulle geheel ondersoek, hou dit alleen in dat ons probeer om die ondersoek só ver deur te voer, dat dit elkeen in al sy strata raak’ (p. 15).

Om saam te vat: Enersyds is daar by mens die vrees van eksklusiwiteit (twee tematies-verwante werke wat op die punt van hul ooreenstemminge aangeblik word); andersyds word dié vrees besweer deur die versekering van die ‘volledigheid’ (die twee werke in *al* hul geledinge aangeraak). Die interne ondersoek van gehele word bereik oor die brug van die tematiese vergelykbaarheid - op 'n aantal punte - van twee werke.

Ons keer weer terug tot hierdie rigtinggewende aanspraak. Eers kyk ons egter na hoe die materiaal van die ondersoek georden is.

'n Kort eerste hoofstuk bespreek die vergelykbaarheid van die twee werke, veral onder die twee aspekte wat ons reeds genoem het: hul tematiese verwantskap en hul ‘representatiewe’ karakter. Die tematiese ooreenkomste keer vanselfsprekend telkens in die latere hoofstukke terug: hulle is die punte waaraan die vergelyking ‘die verste deurgevoer kan word’ (p. 11). Maar ook die representatiewe word nie enkel tot hierdie hoofstuk verskans nie: telkens word die besproke werk t.o.v. 'n bepaalde aspek binne die Afrikaanse poësie gehou wat daarvoor ‘kontemporêr’ was. Veral in die geval van ‘Trekkerswee’ geskied dit telkens, en, soos ons gesê het, met goeie reg: representatief is die werk t.o.v. sy swaar lading ‘Hoog-Afrikaans’ (verhelderende term!) (pp. 52 vgg.), sy aanwending van die ‘tale Kanaäns’ (pp. 59 vgg.), sy prosodiese kommer, sy strewe om aan die ‘harmoniese

ideaal' van die vroeë poësie te beantwoord (p. 31), en t.o.v. 'n aspek wat die skrywer so formuleer: 'Nie in die fyner vesels van die klank, die ritme, die verstempo lê die onrus in die gedig nie, maar in die kontoere. *Trekkerswee* openbaar hier 'n onvermoë wat kenmerkend is van die ouer Afrikaanse poësie waarin dit literêr-histories tuishoort: dit kan rustig en breed-verhalend wees, maar nie aktief in sy klanklaag en aangehoue dinamies nie' (p. 138). Wat die werk van Opperman egter betref, het die ondersoek miskien alleen die waarde van die trek van 'n lyn tussen die ouer Afrikaanse poësie en 'n *ekstreem* van die jonger Afrikaanse poësie, nie tussen twee gesentraliseerde tydperke nie.

Die daaropvolgende twee hoofstukke (II en III) neem die grootste gedeelte van die 'gestratifiseerde vergelyking' vir hul rekening. Die *vyf* strata van Ingarden, en die herleide *drie* van Wellek en Warren, word hier tot 'n nog digter konsentraat saamgetrek, nl. twee: Al die klankmomente van die woord, in hul deuraar-wees deur die sintaksis, in so ver hulle die prosodiese skemas struktureer ('Prosodiese skemas en die gesentreerdheid van die klanklaag'), en al die betekenismomente van die woord wat die tydruimtelike wêreld van die gedig stel ('Isolasie en Sirkulasie'). Wat tot nog fyner ontveseling aanleiding kon gegee het, tot suiwerder isolering van 'lae', word hier (veral in die geval van die klankmomente) tot 'n digte enkelkompleks saamgetrek. Hierdeur is die gevaar enersyds vermy van die beskou van 'rein lae' binne die klankgeheel, wat die neiging het om tot outonome groothede uit te groei en in die finale oormekaarlê van 'vlakke' weier om te 'sinchroniseer'; maar andersyds bring dit omtrent noodwendig mee dat die verskillende Gestaltstrukturerende momente (veral in die klanklaag) 'n vlugtige beroering ontvang - iets waarop ons verderaan terugkom. Wat 'n metodiese wins is: die betrap van momente in hul *onmiddellike* samespel, is terselfdertyd 'n verlies: die verarming van verskillende van dié momente.

Die metode waardeur tot 'n beskouing van die klankbundel in sy struktureer van die prosodiese skema gekom word, is dié van die neem van proef-snitte op enkele plekke in die gedig. Die hand word gesluit rondom bepaalde plekke in die gedig en vervolgens nader toegekyk op wat in die handgreep beslote lê: hoe die Gestalt-are deur dié smal gewrig loop. Die metode van die steekproef is haas onontkoombaar in die ondersoek na die lang gedig[1)]. Dit is onmoontlik om bv. die ritmies-melodiese struktuur van gedigte van dié omvange volledig te analiseer. Die proefsnit-metode is die onontkoombare oplossing vir die volledigheidsprobleem. Die neem van steekproewe moet egter aan sekere vereistes voldoen. So ver moontlik moet die 'organiese' karakter van die vers gerespekteer word. Die steekproeve moet waarlik 'kerne', nog meer: 'kern*gehele*' wees. Die gevaar wat hierdie metode bedreig, is dié van die *meganistiese*: die neem van willekeurige snitte. Die neem van die eerste 16 reëls uit 'Trekkerswee' (en 'n gevolglike ooreenstemmende 16 reëls uit 'Joernaal van Jorik') het al die trekke van die meganistiese. Waarom die eerste *vier* strofes geneem vir 'n ondersoek (in die geval van 'Trekkerswee') en nie die volle sewe strofes waaruit die eerste onderafdeling bestaan

1) Vir 'n bepaling van die begrip 'lang gedig', vgl. hoofstuk I, pp. 13 en 14. Skrywer soek 'die bindende' in die geval van die lang gedig in wat hy noem 'die hoëre strata', nl. dié van 'die idees'. Sy afwys van die moontlikheid van die bindende van die klank selfs in verse van groot omvange word ongedaan gemaak deur 'n vers soos 'Awater' van Nijhoff, waar die verskillende 'klankvelde' saamgetrek word tot 'n handvol assonanse - en waardeur die hele klankmateriaal van die gedig gespanne 'teenwoordig' kan bly deur 'n hele lang verloop.

nie (dit sou min of meer 'n ooreenstemmende getal gegee het vir 'n klein ‘kerngeheel’ uit die ‘Joernaal’)? Op dié plekke gee die verse ‘gewrigte’, nié na vier strofes nie. Die hele organiese awontuur van die *ontwikkeling* van bv. die metries-ritmiese struktuur: sy opkoms, komplikasies, sy bedding vind, uitloop, e.d.m. word hierdeur verloën. Die ‘ademhaling van die gedig’ word deur die meganistiese proefsnit afgesper. En wat ‘Trekkerswee’ betref, het hierdie onderbreking by die vierde strofe die nadeel dat daar 'n paar belangrike klanktendense is wat hulle teen hierdie tyd nog nie gerealiseer het nie. Was die volle sewe strofes geanaliseer, dan het die beeld van die tendense op metries-ritmiese gebied van die eerste versreeks (‘Silwer Strale’) daar heelwat anders moes uitsien as wat hoofstuk II skets. Na die eerste 16 reëls kom daar bv. 'n aantal inisiale heffings na vore, heffingsreekse binne die versreël breek hulle baan, terwyl die beslotenheid van die versreël op plekke deur die enjambemant en die middepouse deurbreek word. Die kontras van hierdie aanvangsgeleding met die inset van ‘Joernaal van Jorik’ sou hierdeur minder skerp profiel gehad het, maar (veronderstel dat dit die geval wás) dit was verkiesliker as die metodologiese knoop waarvoor mens tans staan.

Die hele opset van hierdie toetas na die klankbundel (waarvan die metriesritmiese die binnedraad uitmaak, byna die binddraad, vgl. die ruimte daaraan afgestaan) is om te sien hoe die klank hom verhou tot die ‘betekenis’, die ‘wêreld’ wat dit dra, en om aan die hand van hierdie verhouding vas te stel hoe die twee gedigte hulle ten opsigte van mekaar individueer. Die ondersoek wys uit (wat trouens te verwagte was) dat die klankmoment in die geval van ‘Trekkerswee’ veel losser opgeneem is in die liggaam van die gedig as in die geval van ‘Joernaal van Jorik’, waarin die klanklaag intiem gesentreerd staan op die betekenis, 'n Belangwekkende deel van hierdie ondersoek (pp. 31 vgg.) betref 'n aspek van die poësie van Totius (en mét hom: van dié van sy ander generasienote): die rol van die ‘skema’ daarin. Die skrywer toon aan hoedat die skema by hom/hulle ‘oogprosodies’ is: dit nimeer veranderinge in die bewegingsverloop aan die *buitekant* van die vers (bv. in die strofevorm), nie aan die binnekant nie; die prosodie het 'n ‘ekstrafunksie’. Veranderinge in die bewegingsverloop word nie in die klank en in die metrum geregistreer nie, maar in die ‘kontoere’ van die vers. Ten spyte van 'n groot verskeidenheid en wisseling van prosodiese skemas gaan bv. die ritme in ‘Trekkerswee’ plooiloos sy gang: dominerend jambies. ‘Die prosodie (is) in “*Trekkerswee*” alleen gedeeltelik intern gerig; vir 'n groot deel is dit so te sê na “buite”, ekstern gerig, ingestel op die skelet van die strofevorm, wat 'n ekstra-funksie het’ (p. 50). In ‘Joernaal van Jorik’ heers net die teenoorgestelde toedrag: by handhawing van 'n betreklik gelykvormige prosodiese skema is daar 'n uiters pril reageer van die klank en die metrum op die geringste wisseling van die verloop. - As hierdie onderskeiding sou moes beteken dat die versvorm by Opperman nie ook 'n ‘oogprosodiese funksie’ het nie, dan sou dit te wyte wees aan die wil tot *kontrastering* in die vergelykingsondersoek. Want in Opperman se vers gebeur fundamenteel dieselfde ding, net onopsigteliker. *Dis* die verskil tussen hom en Totius: die verskil in opsigtelikheid. Vergelyk hoe in die volgende geval daar (‘oogprosodies’) nie alleen 'n invaar is in 'n nuwe see nie, maar ook in 'n nuwe strofe: (Jorik dink aan die vroeë ontdekkingsreisigers en sien dan)

‘as geen geloof en geld hul verder por
maar seemis en die stof van die woestyn
meng in die storms by Kaap Bojador
en grys die valle van die groot gordyn

oor allereinders van die aarde hang
en bose voëls en engele van ons skei,
Gil Eannes, bot en bruin, sonder 'n bang
haar op sy kop, 'n ent met sy gallei

nog verder vaar...’
(‘Joernaal van Jorik’, pp. 7/8).

Miskien is na aanleiding van hierdie hele saak (die gesentreerdheid van die klanklaag op die woordbetekenis - in die geval van Totius: die ‘eksterne’ gehoorsaming aan die bewegingsverloop, in die geval van Opperman, die ‘interne’ gehoorsaming daaraan) dié twee fundamentele vrae nie volledig deurdink nie: (1) Is daar in die vers nie *altyd* 'n gerigtheid op 'n ‘prosodiese skema’ nie - omdat hy *vers* is?, en (2) Hoe ver kan hierdie gerigtheid ‘gelenig word’ en die vers nog vers bly - m.a.w. wat is die limiet van die ‘realisme’ wat die ritme en die klank hulle in 'n vers kan veroorloof? Hierdie vraagstelling word, in die geval van Totius, esteties beslis: dat die klanklaag ‘*nie intiem* op die woordbetekenis gesentreerd is nie’ (p. 51, my kursivering). Sou dit, korresponderend, in die geval van Opperman moet lui: dat die klanklaag (insonderheid die ritme) ‘*te intiem* op die woordbetekenis gesentreerd is’?

Die tweede groot opsig waarin die twee wêrelde van ‘Trekkerswee’ en ‘Joernaal van Jorik’ met mekaar gekonfronteer word, is in die struktuur van hul tydruimtelike wêrelde (Hoofstuk III). Die wêreld van ‘Trekkerswee’ word onder die aspek gesien van ‘Isolasie’, ‘Joernaal van Jorik’ onder dié van ‘Sirkulasie’. Waar in e.g. bv. historiese tydvakke (drie wel-onderskeie periodes in die geskiedenis van die Transvaalse Afrikaner) as ‘teengesteldhede’ teenoor mekaar opgestel word, hulle in isolerende teëstelling teenoor mekaar besonder, daar staan die ruimte en tyd van l.g. onder hiérdie sentraalaspek:

‘Hy weet met die weerkaatsings in die ruit
vlakke van beelde skuif deur alles heen
en niks is in sy tyd en stof gesluit
maar alles stroom deur grens en een aaneen’
(‘Joernaal’, p. 15).

Insiggewend word hierdie verskillende ordening o.a. geïllustreer aan die hand van die gebruik van eiename deur die twee gedigte: in ‘Trekkerswee’ word name ‘absoluut’ gebruik, in ‘Joernaal’ ‘betreklik’. In Opperman se werk word name, ‘om dit so te noem, nie individualiserend gebruik nie, dit wil sê: hul noem die persone en plekke nie in afsonderlikheid, geÏsoleerdheid nie, dus: nie as groot en vernaam nie (wat hul kán wees as hul afsonderlik of op een vlak soos in *Trekkerswee* gebruik word); uit hul gelokaliseerdheid, uit hul milieu en tyd word hul losgemaak en bymekaargebring as kleinhede in die groot verband wat daar tussen hede en verlede, die nabye en verre bestaan’ (p. 114). Die wêreld van ‘Joernaal van Jorik’ is dan ook veel *groter* as dié van ‘Trekkerswee’.

Die twee slothoofstukke (‘Samehang’ en ‘Omvang’) tree nader op hierdie spek in: die omvang en samehang van die wêrelde van die twee gedigte.

Uitgangspunt vir 'n vergelyking in hierdie twee opsigte is die kriterium wat Wellek en Warren aan die kunswerk stel, nl. ‘inclusiveness’, en wat in hom beslote hou: ‘“imaginative integration” and amount (and diversity) of material integrated... Provided a real “amalgamation” takes place, the value of the poem rises in direct ratio to the diversity of its materials’ (‘Theory of Literature’, p. 254). Eers (Hoofstuk IV) word die twee gedigte op die stuk van hul samehang beskou (dié is primêr, ‘grootte’ is 'n ‘ekstra genade’), en word die grotere digtheid van ‘Joernaal van Jorik’ aangetoon. Hierdie hoofstuk gee aanleiding tot 'n skitterende analise, veral van die inhoudsbetrokkenhede in genoemde werk, - die hoogtepunt van die boek. Die metode wat gevolg word, is dié van 'n ver deurgevoerde woord-analise. Sekere simbole en hul lotgevalle word noukeurig deur die gedig agtervolg. Die ‘Joernaal’ leen hom natuurlik op besonder gelukkige wyse tot hierdie manier van betragting. Daar is in hierdie werk, soos die skrywer dit stel, sekere woorde en begrippe wat soos bloedselle deur die organisme van die gedig beweeg en al die geledinge daarvan besoek: ‘skepe’, ‘vaderland’, ‘kaart’, ‘kryg’, ‘weerlig’, e.a. - 'n stel organies bewegende woorde wat as 't ware ‘die voetspore (is) van die gang van Jorik se lewe’ en wat 'n sterk sintetiese funksie het in die gedig (p. 142). Met hierdie woordbetragting is 'n metode gevind waardeur wydverbreide gebiede van die lang gedig in enkele sentra saamgetrek word en waardeur 'n oorsigtelike blik oor 'n groot geheel moontlik word. Die poging om ‘Trekkerswee’ ook onder enkele ‘motiefsterre’ saam te trek (bv. onder die aspek van die ‘fees’) lyk my minder verantwoord; gee in elk geval die skrywer geleentheid om sy materiale hier en daar te dwing, om signaleringe met te grote nadruklikheid te maak (soos hier en daar ook in die ‘Joernaal’; sou ‘brood en bier’ wèrklik ook op die Bybelse ‘brood en wyn’ terugspeel?). Maar mens gee jou gerus gewonne aan so'n knap-gevoerde analise. - In die slothoofstuk (V) word dan gedemonstreer hoe die verskil in ‘grootte’ tussen twee tydruimtelike strukture vasgestel kan word. Beide na ‘tyd’ en na ‘ruimte’ oortref die ‘Joernaal’ ‘Trekkerswee’ in ‘omvang’: Waar in l.g. ‘die Afrikaner’ sinoniem is met die Transvaalse burger van ongeveer die periode 1881 tot 1910 en sy geskiedenis begin by Jan van Riebeeck, begin die ‘Afrikaner Jorik’ se geskiedenis by die seevaarders wat ‘namens Necho na die onbekende gevaar het’ en is Suid-Afrika maar sy ‘oneintlike vaderland’, 'n ‘eiland in die ewigheid’. Die wêreld van ‘Trekkerswee’ is as 't ware in ‘Joernaal van Jorik’ opgeneem, is daarin as klein onderdeel beslote (in die vorm van die Wiesa-verhaal). Op grond van sy reeds bewese grotere hegtheid (in hoofdstuk IV) is ‘Joernaal van Jorik’ 'n ryker gelede struktuur as ‘Trekkerswee’ - 'n estetiese oordeel gebaseer op strukturele analise wat dr. Scholtz se metode hom prinsipieel me toegelaat het nie.

Ons kan op hierdie stadium terugkeer na dr. Cloete se oorspronklike doelstelling: om twee werke sowel te ‘vergelyk’ (met die ‘eksklusiewe’ kant wat daaraan vassit) as om hulle ‘intern te deurlig’ (*gehele* te vergelyk). Sy metode in hierdie verband is duidelik 'n reaksie op dr. Scholtz se eis van 'n *volledige* ondersoek en verslag vir die analise, soos blyk uit een van sy stellinge: ‘Die stilistiek op linguïstiese grondslag kan vir die literatuurkunde die belangrikste hulpwetenskap wees, maar dan alleen as dit 'n metode ontdek waardeur die sogenaamde volledige analise van 'n taalsituasie oorbodig word’ (Stelling VIII). Maar hiermee het die ondersoek, altans wat sommige strata betref, 'n ongeoorloofde verbreding ondergaan. Dit blyk al uit sy opvatting

van ‘geheel-beskouing’: om met die ondersoek elke werk (minstens) ‘in al sy strata (te) raak’ (p. 15). Sy metode van die betrap van verskillende Gestaltmomente in hul *gelyktydige* samespel lyk my die korrekte en soiets van 'n vonds; maar daarmee is sommige strata inderdaad alleen maar ‘aangeraak’. Hieruit spruit voort die skraal aanblik van selfs belangrike lae. Ons releveer alleen die skraal klankanalise. Die klank word alleen maar op een segment aangevat: sy verband met die betekenis en hoe dit in hierdie opsig in 'n samespel met die ritme betrokke is. Maar hierdeur ontstaan nie 'n beeld van die versmusiek van Opperman se gedig nie: die ‘georkestreerde’ daarvan, en nog nader: die byna *Wagneriaanse* orkestrasie, waardeur handelingslede en belangrike objekte deur middel van klanktemas aangekondig, geïndividueer word. Die gebruik en skerpte van die *alliterasie* is hiervan o.a. simptomaties. Die belangrike funksie van die rym in hierdie ‘betekenis-gesentreerde musiek’ word ook verwaarloos, o.a. sy kontrasterende en korresponderende betrek van handelingslede in die rymwoordpaar (veral e.g.). Ook die atomistiese in die klankbehandeling spruit uit hierdie skraal aanblik van die klanklaag voort (i.v.m. die. reël: ‘Waar warrelwinde uit naghemels maal’: ‘let op die herhaling van die w's en die r's’ - sonder om die oorkoepelende herhaling van die a's raak te sien of die digwewende van die *patroon* hierin), sowel as die ‘klanksubtilisme’ (hierin deur dr. Scholtz voorgegaan) op veel plekke (bv. pp. 67, 77/78 ens.). Die pendulum kan nie só ver weg van die (onmoontlike? ‘volledigheids’-ekstreem swaai dat dit die triviale ekstreem (in sekere aspekte van die klanklaag altans) benader nie. Die juiste oplossing van hierdie probleem vir die strukturele analise is hier nog nie getref nie.

Die ander kwesbaarhede aan hierdie ondersoek hou nie so direk verband met dié metodologiese doelstelling nie, maar betref nietemin strategiese kante aan die aanpak. So maak 'n linguïsties wankel fondament hom deurgaans kenbaar. Die linguïstiese ondersoek in enger sin (die gramaties-sintaktiese verbande waarin die woord staan en die strukture wat hierop tot stand kom) behoort nie tot die sterktepunte van hierdie ondersoek nie. So word die lang sinsomspanning by Opperman (strofes en strofes in een sinstruktuur gevat) mede-verantwoordelik gehou vir iets wat ook op die betekenislaag gebeur: 'n spannende in verwagting stel van iets wat op 'n einde eers plaasvind. Dis 'n diens wat die sintaksis *prinsipieel* nie by magte is om te lewer nie, altans: die ‘simboliserende’ van die sintaktiese struktuur word hier oor sy grense gedryf. Oor die algemeen heers daar 'n (verstandige) linguïstiese timiditeit: die ondersoeker waag hom nie aan te veel nie. Tog moet hy hom hier en daar aan 'n foutiewe linguïstiese teorie, soos die volgende van Wellek en Warren, oprig: ‘The meaning of poetry is contextual: a word carries with it not only its dictionary meaning but an aura of synonyms and homonyms. Words not only have a meaning but evoke the meanings of words related either in sound, or in sense, or derivation - or even words which are contrasted or excluded’ angehaal op p. 124 na aanleiding van ‘veelduidigheid’) - iets wat ná Reichling tog seker nie meer moontlik moes gewees het nie? Die ernstigste ut in hierdie verband heers na aanleiding van sy ‘fraseringsanalise’. 'n Goeie vonds word hierdeur weer in die steek gelaat. Nadat die ondersoeker nl. die metriese substraat van ‘Trekkerswee’ vasgestel het (pp. 18-22), gaan hy, op 'n wenk van Wolfgang Kayser (‘Das sprachliche Kunstwerk’, pp. 105 en 110) daartoe oor om ‘'n ritmiese frasering van enkele versreëls te gee’ (p. 22). Dis 'n belangrike stap, iets wat tot dusver skromelik verwaarloos in vrywel alle metries-ritmiese analises: die spel van die ritme binne die streng

kader van die metrum. Die fraseringsaangifte self is egter in hoë mate onbevredigend - omrede die gebrekkige linguïstiese wapenrusting. Daar is geen konsekwent gehandhaafde opvatting van wat 'n ‘frase’ is nie, met die gevolg dat wat op 'n sekere plek sintakties ‘onderkoepel’ is, op 'n ander plek weer as 'n geïsoleerde eenheid, as 'n aparte ‘frase’ opduik. (voorbeelde lê vir die gryp). Die gevolg is dat hieruit veel geleentheidsinterpretasies voortkom (talle voorbeelde van bevestiging van hoe Opperman ‘geagiteerd’ fraseer en Totius ‘gelykmatig’). Toegegee: daar is nog maar bitter min bekend op die gebied van die sintaktiese liëring, maar 'n konsekwenter handhawing van 'n bepaalde frase-begrip kon die ondersoek heelwat ontsporinge bespaar het.

Hierdie foutiewe frasering is ook verantwoordelik vir die mees onbevredigende deel van die ondersoek: dié i.v.m. die verhouding tussen metrum en ritme (Hoofstuk II). Dit wil soms lyk asof die metrum en die ritme twee byna onafhanklike, outonome groothede is - anders, hoe kon 'n uitspraak soos hierdie voorkom (wat telkens gevarieerd herhaal word): ‘Die metriese en ritmiese dalings respektiewelik heffings val hier noukeurig saam’ (p. 26)? Waar kom die ritme in 'n vers vandaan? Uit die laag van die woorde? En waar kom die metrum dan vandaan? Ook tog daarvandaan? Een ding is in hierdie verband seker: metrum en ritme groei aan mekaar op, ‘teel mekaar voort’; die ritme ontvang, *as ritme*, sy aansyn van *die metrum*, d.w.s. van die metries-geordende woordereeks. Daar word ongelooflik atomisties geredeneer oor die plek van die woord, veral van die meersillabige woord, met sy woordgrens, in die metriese linie. Hoe dit moontlik is vir woorde met hul skerp pousegrense om in 'n metriese stroom opgeneem te word, bly na hierdie ondersoek so iets van 'n raaisel. Waarom bv. die metrum van ‘Trekkerswee’ nie netsowel trogeïes kan wees as jambies nie omrede die verbreide voorkoms van die tweesilabige woord met inisiale heffing en die grens wat hy daarmee om hom trek in veral die eerste reeks (‘Silwer Strale’), moet byna 'n inkonsekwensie heet (vgl. pp. 26/27). Hoe ‘*stoer*’ is die opvatting oor die ‘onomatopeïese’ van die ritme ook nie: die verwagting dat in 'n danspassaat alleen die woorde wat die dans*beweging* sê, ‘dansende reliëf’ moet hê (pp. 38/39 en weer 76-78). Alle mistastinge op metries-ritmiese gebied kan teruggevoer word op 'n kernfout: die uiterste woordatomisme (waarin weer 'n juiste moment: die bestaan van 'n ‘pousesnit’ as gevolg van die woordgrens, ver bo sy kragte uitgehef word), en uiteindelik op nog 'n laaste bron: die onvoldoende inagneem van die sintagmatiese liëring, en die onsekerheid wat daar hieromtrent bestaan.

Ten spyte egter van hierdie kwesbaarhede (veral Hoofstuk II) is daar veel wat ruimskoots hiervoor vergoed, veral die skitterende (woord-)analise van Hoofstuk IV en die vergelyking van ‘groottes’ in Hoofstuk V.

Samevattend kan ons dan ook sê: 'n Markante-verskyning in die geledere van die geleidelik groeiende literatuur oor die strukturele analise, wat in 'n paar belangrike opsigte 'n wesenlike bydrae lewer in die soektog na die juiste metode vir die ‘immanente Deutung von Texten’.

F.I.J. VAN RENSBURG.

Het vijfde deel der ‘Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden’.

De Letterkunde van Renaissance en Barok, deel II, door Prof. Dr. G.A. van Es en Prof. Dr. E. Rombauts, met medewerking van Dr. A.J. de Jong (N.V. Standaard-Boekhandel, Amsterdam)

In mijn bespreking van het vierde deel der nieuwe literatuurgeschiedenis, die onder hoofdredactie van Prof. Dr. F. Baur thans haar voltooiing begint te naderen, heb ik mijn bezorgdheid te kennen gegeven over de opzet van de behandeling onzer Renaissancistische letterkunde[1]. Van Es en zijn medewerkers hadden immers zózeer de nadruk gelegd op de ‘gestalten’, dat de ‘stromingen’ er door in het gedrang dreigden te raken, en een ontwikkelingsgang der literatuur niet of nauwelijks werd aangegeven. Met name wees ik op het ontbreken van een overzicht der geschiedenis van de verschillende dramatische genres. Een ander gevolg van deze te eenzijdige aandacht voor de ‘gestalten’ van de belangrijkste auteurs was een dreigende onvolledigheid, doordat de namen van anderen in het geheel niet of slechts terloops, vaak op onverwachte plaatsen, werden vermeld. Zo kwam Valerius wel voor als medewerker aan de *Zeeuwsche Nachtegael*, maar zocht men tevergeefs naar zijn *Nederlandtsche Gedenck-clanck*. Als tweede voorbeeld noemde ik Jacob Duym, die op dramatisch gebied stellig een pionier is geweest, maar op wiens betekenis nergens werd gewezen. Tegelijkertijd erkende ik echter, ‘dat wij nog een kleine hoop mogen koesteren op aanvulling van deze tekorten in het volgende deel’.

Nu dit verschenen is, kunnen wij nagaan, in hoeverre onze ‘kleine hoop’ in vervulling is gegaan. Het antwoord moeten wij uitsluitend zoeken in het gedeelte dat door Van Es werd verzorgd. De bijdrage van De Jong bepaalt zich tot Vondel na diens geloofsovergang; Rombauts' geschiedenis van de letterkunde der 17de eeuw in Zuid-Nederland staat volkomen los van deel IV en vormt een in zichzelf afgesloten geheel. Op beider aandeel kom ik later terug; voorlopig is het mij slechts te doen om de opzet van de geschiedenis der 17de-eeuwse Noordnederlandse literatuur, zoals deze in dit deel door Van Es wordt voortgezet onder de titel *In de schaduw der groten* (pag. 105-375).

In een Inleiding (pag. 105-107) zet Van Es uiteen, welke indeling hij gekozen heeft. Dit is op zichzelf al een grote verbetering, vergeleken bij het vierde deel, waar elk spoor van een dergelijke verantwoording ontbrak, met het gevolg dat vragen en onrust zich bij de lezer vermenigvuldigden. Van Es ieelt mee, dat hij het van belang acht ‘de toneellitteratuur en den strijd tussen de richtingen op de planken als een afzonderlijk geheel te behandelen. Omdat zich in de tweede helft der zeventiende eeuw de tegenstelling tussen romantiek en klassicisme toespitst, bewaar ik het verhaal daarvan tot een volgend deel, als overgang naar wat men de “achttiende eeuw” pleegt te noemen. Ook de voortzetting van het overzicht van het proza vindt daar haar plaats’ (pag. 106). Met grote belangstelling zien wij de hier beloofde schets van de ontwikkelingsgang der dramatische literatuur tegemoet. De tegenstelling tussen ‘romantisch’ en ‘klassiek’ begeleidt die ontwikkeling immers vanaf het allereerste begin der 17de eeuw, zodat wij hier inderdaad een (globale) genregeschiedenis mogen verwachten die het gehele tijdvak van Renaissance en Barok omvat. Daarmee zal tevens recht gedaan kunnen worden aan allerlei

1) *Nieuwe Taalgids* XLII (1949), pag. 192 vv.

toneelschrijvers wier namen tot dusver niet of slechts terloops werden vermeld, - wellicht ook aan Jacob Duym. Het belang van deze materie, die nog steeds niet voldoende is onderzocht, rechtvaardigt de wens, dat Van Es zich niet te strikt zal houden aan zijn voornemen om de geschiedenis der toneelliteratuur slechts te behandelen als overgang naar de 18de eeuw, en zich zal herinneren dat ook de *opkomst* omstreeks 1600, zowel van het romantische als van het klassieke toneel, nog niet aan de orde is geweest. Ter wille daarvan zullen wij gaarne aanvaarden, dat het zesde deel (volgens het uitgeversprospectus bestemd voor 'De Letterkunde van de XVIIIe eeuw') in nog wat ruimere mate een aanvulling brengt op de beide delen over de 17e eeuw dan reeds in Van Es' voornemen ligt.

Nu in dit deel de schets van de dramatische literatuur en de voortzetting van het proza worden uitgesteld, blijven voor behandeling over: 'de lyriek, de realistische of romantisch-barokke beschrijvingskunst, de satire en de didactiek' der poëtae minores, 'vóór de klassicistische wetgeving ook hier vervlakkend en steriliserend doorwerkt' (pag. 106). Het doet enigszins vreemd aan, ook Jan Luyken onder de 'kleine figuren in de zeventiende eeuw, in Noord-Nederland' (pag. 105) gerangschikt te vinden, op één lijn met Sluiter en Lodensteyn. Maar overigens kunnen wij niet anders dan respect hebben voor de wijze waarop Van Es hier naar volledigheid streeft en inderdaad 'meer dan één "verschoveling" uit zijn schuilhoek naar voren getrokken' heeft (pag. 105). De door deel IV gewekte bezorgdheid ten aanzien van de volledigheid wordt hiermee voor een groot deel weggenomen; voor de rest is onze hoop - dank zij de belofte omtrent hetgeen deel VI nog over de 17de eeuw zal brengen, - van 'klein' tot 'groot' geworden.

Op een ander punt gevoelen wij ons echter minder voldaan. Ook in dit nieuwe deel blijft Van Es systematisch 'gestalten' tekenen, zonder tevens de grote lijnen van de algemene ontwikkelingsgang of van bepaalde stromingen tot hun recht te doen komen. In wezen bestaat zijn overzicht slechts uit een gehele reeks meer of minder uitvoerige, op zichzelf goede en vaak zelfs voortreffelijke, monografieën over afzonderlijke dichterfiguren. De som daarvan vormt echter nog geen 'geschiedenis' in de eigenlijke zin van dit woord, ondanks het waardevolle materiaal dat Van Es, met name in zijn analyses, telkens aanbrengt. In dat opzicht staat zijn bijdrage in scherpe tegenstelling tot die van Rombauts, bij wie de grote lijnen duidelijk uitkomen - al gebiedt de billijkheid daaraan toe te voegen, dat de aard van zijn stof hem meer kansen bood dan voor Van Es het geval was. Ook dit draagt er toe bij, dat wij met spanning uitzien naar de behandeling van de toneelliteratuur die hij ons in uitzicht gesteld heeft; want zo ergens, dan zullen dáárbij de stromingen moeten domineren over de gestalten.

Dr. A.J. de Jong kreeg een weinig dankbare taak toebedeeld, toen hem werd verzocht, in aansluiting op Overdieps bespreking van Vondel vóór diens geloofsovergang in deel IV, *Vondel na zijn overgang naar de Rooms-Katholieke Kerk* te behandelen. In beperkt bestek valt er over Vondels levens- en ontwikkelingsgang niet zo heel veel nieuws meer te zeggen. Blijkbaar heeft De Jong zich dan ook slechts tot taak gesteld, in een rustig betoog samen te vatten wat de Vondelstudie tot dusver heeft opgeleverd. Van een poging om tot een enigszins persoonlijke aanpak of een persoonlijke visie te komen, valt nergens iets te bespeuren. Zelfs onthoudt hij er zich van, partij te kiezen in de controverse om Vondels bekeringsjaar, al is het duidelijk dat zijn voorkeur

uitgaat naar 1639. Het is wel voornamelijk aan deze opzet toe te schrijven, dat het geheel een vrij matte indruk maakt en minder boeit dan de bijdragen van Van Es en Rombauts, die beide heel wat pionierswerk bevatten. Overigens is De Jong, bij zijn bescheiden doelstelling, tot geen ongunstig resultaat gekomen. Een enkele maal blijkt hij een, in het algemeen als verouderd beschouwde, opvatting voor te staan, zonder tevens de kritiek daarop te vermelden. Zo verklaart hij, met Sterck, *De Kruisbergh* in eucharistische zin, hoewel Molkenboer reeds in 1932 daartegen afdoende bezwaren heeft aangevoerd[1]. Op pag. 42 meent hij (met Moller en Sterck), dat de befaamde 'zestien verzen' van *Uitvoert van Henricus de Groote* uit de koker van Westerbaen gekomen zijn, al heeft Sterck in 1939 op grond van nieuwe gegevens zijn oorspronkelijke beschuldiging tegen deze laatste volledig herroepen[2]. Hier komt De Jong trouwens in botsing met Van Es, die op pag. 144 - bij de behandeling van Westerbaen - dezelfde kwestie bespreekt en daarbij in een noot terecht naar Stercks *amende honorable* verwijst. Ook zoekt hij naar mijn mening al te zeer (op het voetspoor van Sterck en Molkenboer) in Vondels drama's een neerslag van de persoonlijke ervaringen van de dichter, alsof deze zijn tragedies in de eerste plaats geschreven zou hebben om in indirecte vorm uiting te geven aan eigen leed of eigen strijd. Typerend is in dit opzicht wat De Jong opmerkt over de opdracht van *Koning David herstelt*: 'Is het niet, alsof Vondel bij Cornelis van Vlooswijck ook zich zelf verontschuldigt over zijn overgrote toegeeflijkheid jegens de zoon die hem wellicht genoopt had zijn kousenhandel op te geven en een bedreiging was voor het onbezorgd bestaan van Vondels vrome dochter Anna, als de vader er eens niet meer zou zijn?' (pag. 78).

De aanvullende literatuurlijst op pag. 101 werd blijkbaar afgesloten in de loop van 1950. BomhoiTs proefschrift (*Vondels Drama*) wordt er nog vermeld, maar niet meer *De jonge Vondel* van Molkenboer, dat eveneens in 1950 het licht zag. De studie van W.M. Frijns, *Vondel en de Moeder Gods* (1948), is niet in deze lijst opgenomen.

Over Van Es' uitvoerige bijdrage *In de schaduw der groten* heb ik in verband met de opzet van dit vijfde deel reeds enkele algemene opmerkingen gemaakt. Zoals wij zagen, worden hier de poëtae minores behandeld. Zij werden in groepen ingedeeld naar 'den dominerenden karaktertrek van hun poëzie' of naar de plaats waar zij vanwege 'de beslissende phase van hun ontwikkelingsgang het meest tot hun recht kwamen' (pag. 107). Een dergelijke indeling blijft uiteraard subjectief en betrekkelijk willekeurig, maar het heeft weinig zin een andere (eveneens subjectieve) voorkeur daartegenover te stellen[3]. Liever vermeld ik de uitvoerige aandacht die Van Es besteedt aan nog te veel veronachtzaamde dichters als Jonctijs, Westerbaen, Six van Chandelier, Jan oet en Oudaen. Gewoonlijk geeft hij eerst een korte levens- en karakterschets, om daarna over te gaan tot een, soms zeer uitvoerige, inhoudsweergave van het dichtwerk, afgewisseld door critische of karakteriserende opmerkingen. In deze wijze van behandeling ligt zijn kracht. De bijna 6 pagina's lange inhouds-

1 *Vondelkroniek* III (1932), pag. 13, noot 1. Onlangs heeft Dr. J. Noë S.J. de bezwaren van Molkenboer nogmaals volledig onderschreven (*De religieuze bezieling van Vondels werk*, pag. 51-53).
2 *Vondelkroniek* X (1939), pag. 5-18, met name pag. 12.
3 Ik vermeld slechts de ongelukkige plaats die Stalpart van der Wielen ten deel valt, laatste in de reeks stichtelijke dichters, na Vollenhove, Brandt, Goddaeus en Anslo.

weergave van Westerbaens *Ockenburgh* weet hij tot boeiende lectuur te maken, en vrijwel steeds slaagt hij er in, voor de besproken dichterfiguren belangstelling te wekken. Terecht is hij voorzichtiger dan in deel IV met het trekken van biografische conclusies uit hun Petrarkistisch-traditionele minnepoëzie, al gevoelt hij daartoe nog wel eens een enkele maal de neiging[1]). De algemene karakteristiek die hij op pag. 108 van deze minne-lyriek geeft, is zonder twijfel juist[2)]); bij de bespreking van afzonderlijke bundels blijkt echter voortdurend, hoe weinig ontvankelijk hij voor dit genre is. Zo zegt hij b.v. naar aanleiding van Westerbaens gedeeltelijke *Basia*-vertaling: 'Westerbaens sensualiteit blijkt uit zijn deels niet onverdienstelijke, maar meermalen toch ook uit den toon vallende vertalingen van een aantal Basia van Johannes Secundus... waarvan de inhoud tenslotte komt voor rekening van den oorspronkelijken dichter' (pag. 128). Met het oordeel over Westerbaens vertalingen kan ik geheel meegaan, maar het typeert Van Es dat hij de *Basia* om hun inhoud praktisch zonder meer verwerpt en het vertalen daarvan beschouwt als een bewijs van sensualiteit. Daarmee wordt aan hun literaire waarde en precieuse schoonheid ernstig tekort gedaan; het is niet voor niets dat zij bijna drie eeuwen

1 Op pag. 164 gaat hij in dit opzicht ten aanzien van Six van Chandelier ongetwijfeld te ver. Uit een van diens 'Kusjes' (*Poèsy* 1657, pag. 264-265) leidt hij af, dat de dichter zijn geliefde om haar onoprechtheid 'voorgoed' vaarwel zegt: 'En daarmee zweert hij voor altijd de liefde af. Ondanks alle adviezen van familie of vrienden blijft Six ongehuwd'. Ik lees in het bewuste gedicht echter geen definitieve breuk. Het slot daarvan luidt:

> Hier deur kryght jelousye, in mynen boesem, groei,
> En maakt, dat ik uw min verfoei.
> Roselle, ik zal voortaan uw veinserytjes haaten,
> Kan slechts myn min uw min verlaaten.

In de laatste regel twijfelt de dichter er aan, of hij wel in staat zal zijn Roselle op te geven. Bovendien behoort het motief van de teleurgestelde, jaloerse of zelfs bedrogen minnaar in deze soort poëzie zozeer tot het traditionele genre, dat er omtrent de werkelijkheid weinig of niets uit valt af te leiden. Verder-op in Six' bundel (pag. 406-407) volgt trouwens nóg een 'Kusje' voor Roselle, dat allerminst aan een breuk doet denken. En al staan de minnedichten door de overige poëzie verspreid, zodat er van een cyclische of chronologische samenhang niet gesproken kan worden - in ieder geval is het door Van Es vermelde 'Kusje' *niet*, zoals men uit zijn beschouwing zou kunnen opmaken, het laatste liefdesvers uit de bundel.
Wat betreft het ongehuwd-blijven 'ondanks alle adviezen van familie of vrienden', hier zal Van Es zich wel baseren op het onmiddellijk op het 'vaarwel'-gedicht volgende 'Antwoord, aan vrienden, waarom ik niet trouwe'. Ik zou deze opeenvolging niet graag als bewijs voor een verband willen beschouwen; daarvoor is de volgorde der verzen voortdurend te los en te grillig. En bovendien zou men uit de aanhef van dit 'Antwoord' kunnen afleiden, dat Six' ongehuwd-blijven eerder toe te schrijven is aan de 'vrienden' (in de huidige betekenis, of in die van 'familieleden'?) dan aan hemzelf, althans voor wat zijn jeugd betreft. Hij zegt namelijk:

> Ghy vraaght my, waarom trouwt ghe niet?
> Ik vraage u, *waarom woud ghe niet*,
> *Ik trouwde, toen ik trouwen mocht*,
> En noch zoo ver geen trouw bedocht?
> Want trouwen dient gedaan, niet grys,
> Noch al te jongh, niet mal, noch wys.
> *Indien ik toenmaal waar getrouwt*,
> Het had noch my, noch u berouwt.
> *Maar nu*.....
> (Cursiveringen van mij. *Sm.*).

2) Van Es vermijdt echter de term 'Petrarkisme'; bij de religieuze lyriek evenzo die van 'Christelijk Petrarkisme'.

lang hun invloed konden doen gelden. En ook Van Es' *enfant chéri* Six van Chandelier deelde in de algemene bewondering voor de *Basia*[3]), die hij in zijn eigen

3) Op pag. 423-424 van zijn *Poësy* komt een bewonderend epigram voor ‘Op de kusjes, van Joannes Sekundus’.

'Kusjes' navolgde, zoals hij de schoonheid van Roselle's ogen bezong op het voetspoor van Lernutius, die in zijn *Ocelli* een variant gegeven had op diezelfde *Basia*.

Tegenover deze argwaan ten aanzien van de erotische poëzie moet onmiddellijk Van Es' gevoeligheid voor religieuze verzen worden gesteld. Als voorbeeld daarvan noem ik de voortreffelijk-analyserende en -typerende bespreking van Jeremias de Deckers *Goede Vrijdagh* (pag. 283-291). Deze is rechtstreeks gericht tegen het ongunstige oordeel van Knuvelder in diens Handboek (deel II, pag. 203). Niet alleen heeft Van Es hier ongetwijfeld het gelijk aan zijn kant, maar hij slaagt er ook in, daarvan te overtuigen. Er zouden meer voorbeelden van een dergelijke indringende behandeling van religieuze poëzie aan te halen zijn; ik volsta echter met nog te wijzen op de bespreking van Oudaens werk[1]).

Bij mijn opmerkingen over de opzet van dit deel heb ik gewezen op de bezwaren van een literatuur-historie die slechts uit monografieën bestaat[2)]). Zonder daarvan iets terug te nemen, afgezien dus van de vraag naar hun geschiktheid als onderdelen van een geschiedkundig overzicht, wil ik hier gaarne nogmaals mijn bewondering uitspreken voor wat Van Es meermalen in dergelijke studies weet te bereiken. De enkele hier volgende opmerkingen mogen voor hem het bewijs zijn van de aandacht waarmee ik mij daarin heb verdiept.

Op pag. 129 wordt Westerbaens *Het Vrouwen-lof* blijkbaar beschouwd als een ernstig-bedoelde poging van de dichter om na zijn satire *'t Noodsakelyck Mal* 'zijn grove spot met het schone geslacht weer goed te maken'. Ook dit gedicht is echter een satire, zoals blijkt uit de wijze van aankondiging daarvan aan het slot van *'t Noodsakelyck Mal*, uit de later bijgevoegde titel 'Parturiunt montes' (geheel in overeenstemming met de weidse opzet die uitloopt op nagenoeg niets), en uit het betoog dat het voor vrouwen - die immers jeschapen zijn als vallen voor de man - een deugd is dat zij geen hersens hebben: een goede val behoort toch leeg te zijn! - Of *Verhuysinge van Cupido* van dezelfde dichter inderdaad Van Es' felle kritiek (pag. 127-128) verdient, betwijfel ik; ik ben sterk geneigd ook dit vers op te vatten als een bewuste ironisering, die in de richting gaat van de travesti.

Op pag. 241 wordt het in 1623 bij Dirck Pietersz. Pers verschenen boekje *Ionas de Straf-Prediker* 'door Theod: Petrejum', als werk van de uitgever zelf beschouwd. De vermelde naam is echter géén latinisering van Dirck Pietersz.,

1 In noot 82 op pag. 334 deelt Van Es mee, dat hem van de *Haagsche Broedermoord* een uitgave op naam van Oudaen bekend is. In mijn exemplaar van diens *Toneelpoëzy* 1712) is echter bijgebonden:

> J. Oudaens // Haagse // Broeder-moord, // of // Dolle Blydschap. // Treur-spel. // PraeCLaro gaVDent perfVsI // sangVIne fratrVM. // Hier achter komen Aenmerkingen op de Be- // schuldigingen der Heeren de Witten // door den selven Dichter. // *Vignet* // Tot Frederik-stad, // By Johan Ernst Smith.

In zijn 'Aen den Lezer' zegt de uitgever (de cursivering is van mij. *Sm*): 'Ik hebbe dit Toneel-stuk *van Joachim Oudaen, nu al ettelyke malen herdrukt*, weder ter Druk-Persse vervaerdigt, om dat de gelegenheid my gunstig geweest is in het bekomen dezer byvoegselen...' Hoofdzaak onder deze bijvoegselen zijn de (afzonderlijk gepagineerde) *Aanmerkingen op de Beschuldigingen, raakende de Heeren Gebroederen De Witten, van Lambert vanden Bos, in zynen Reysenden Mercurius de selve Heeren te last gelegt. MDLxxiv*. (sic), gevolgd door een *Vervolg der Aemnerkingen tegen Lambert van den Bos, Door den zelven Schryver*. De *Aanmerkingen* zijn gepagineerd 3 tot 55, het *Vervolg* begint met 67 en eindigt met 151.

2) Vooral de uitvoerige inhoudsweergaven en -analyses doen soms de vraag opkomen, of zij in deze uitgebreide vorm in een 'Geschiedenis der Letterkunde' wel op hun plaats zijn.

maar die van de oospronkelijke schrijver: Theodorus Petrejus, een Duitse Karthuizer monnik (1567-1640), die in 1595 de *Commentarius in Jonam prophetam* vooraf deed gaan door een *Historia Jonae, versu heroico*. Pers heeft deze Historia slechts vertaald of bewerkt[1].

Terloops heb ik reeds opgemerkt, dat Rombauts in zijn overzicht van *De Letterkunde der XVIIe eeuw in Zuid-Nederland* er zo uitstekend in is geslaagd, zijn materiaal tot een werkelijke 'geschiedenis' te verwerken. Voor een groot deel moest dit materiaal door eigen studie en speurzin worden bijeenverzameld, want afgezien van De Harduijn, Poirters, Michiel de Swaen en nog enkele andere, minder vooraanstaande, figuren, viel aan de studie der Zuid-Nederlandse letteren voor deze periode nog vrijwel alles te doen. Rombauts heeft zich de moeite getroost een groot aantal liedboeken en bundels door te werken zonder zich door hun geringe of zelfs geheel ontbrekende literaire betekenis te laten afschrikken - met het doel om de grote lijnen te ontdekken die zich daarin voortzetten. Hij is hierin voortreffelijk geslaagd. Wij beschikken nu inderdaad over een stevig-gefundeerd en vrij volledig beeld van wat zich gedurende de 17de eeuw op literair gebied in de Zuidelijke Nederlanden afspeelde. Als kenmerkend voor dit literaire beeld noemt Rombauts: '1. het ontbreken van grote persoonlijkheden, die hun stempel slaan op de letterkundige productie van hun tijd; 2. het, op een paar uitzonderingen na, populaire karakter van de litteraire werken; 3. haar eenvormigheid en een zekere eentonigheid naast de veelzijdige schittering van de overige kunsten; 4. haar overwegend godsdienstige inspiratie en inhoud' (pag. 379). Vervolgens toont hij ons in opeenvolgende hoofdstukken: het wegkwijnen van de Renaissance en de triomf der Contra-Reformatie (met De Harduijn als hoogtepunt voor beide aspecten), de uitgebreide bloei van een 'populaire Contra-Reformatorische lyriek en didactiek' (met Poirters' *Masker* als ver-uit het belangrijkste werk), en tenslotte het verval der Contra-Reformatorische literatuur (waarbij dan de mystieke contemplatie in de religieuze poëzie van Michiel de Swaen tot een onverwacht nieuw hoogtepunt voert). Belangwekkend is ook wat Rombauts over het toneelleven vermeldt, met name over de 'vrije liefhebbers' die zich naast de herstelde rederijkerskamers, de gelegenheidsgezelschappen van de geestelijke orden en de rondreizende toneelgroepen doen gelden (pag. 443 vv.). En dit alles wordt ons gegeven in een vlot leesbare, bijzonder evenwichtig gecomponeerde vorm, die inderdaad onze aandacht weet te vangen. Is het een gevolg van de uitvoerige inhoudsweergaven, waaraan Van Es ons gewend had, dat wij onwillekeurig geneigd zijn de beknoptheid waarmee het werk van De Harduijn, Poirters en (vooral) De Swaen wordt besproken, als het tegenovergestelde uiterste te gaan beschouwen en gaarne de restrictie wat minder ver doorgevoerd hadden gezien?

Mijn ernstig bezwaar tegen het ontbreken van een Register vermeld ik hier, na wat ik daarover in mijn bespreking van het negende deel heb opgemerkt[2], slechts volledigheidshalve. Te betreuren vallen verder een aantal drukfouten, die voor de lezer tot moeilijkheden aanleiding kunnen geven. Zo blijkt de nummering der noten in de tekst niet overal te kloppen met die der bedoelde aantekeningen (b.v. pag. 36, 64). De aanvangsregel van het

1 Ik wees hier reeds eerder op *(Nieuwe Taalgids* XLIV - 1951 -, pag 27 noot 1.
2 *Nieuwe Taalgids* XLVI (1953), pag. 206.

eerste citaat op pag. 48 is volkomen onbegrijpelijk geworden[1]; iets minder ernstig is de 9de regel uit het, eveneens eerste, citaat op pag. 40 verminkt. Op pag. 416 wordt met ‘eupheustisch’ wel ‘euphuïstisch’ edoeld. Op pag. 375 wordt de naam van de schrijver van *Jan Luyken als dichter van de Duytse Lier*, Dr. A.C.M. Meeuwesse, tot Meeurresse. En dit zijn slechts de ernstigste gevallen die ik heb aangetekend.

Samenvattend kunnen wij constateren, dat dit vijfde deel als geheel in allerlei opzichten beter geslaagd is dan zijn voorganger. Het doet ons met verwachting uitzien naar het zesde deel, dat vooral voor Van Es de bekroning zal zijn van een met benijdenswaardige energie voortgezette, zeer omvangrijke arbeid.

W.A.P. SMIT.

Over een zin bij Bakhuizen.

In de Nieuwe Taalgids, lopende jaargang pag. 176, haalt G.B. een zin van Bakhuizen aan uit diens necrologie van de Duitse classicus C.G. Mitscherlich; een zin die betrekking heeft op zijn wijze van uitgeven van de Oden van Horatius. Bakhuizen schreef: ‘Door niemand is die verkeerde rigting beter in het licht gesteld, wij zouden bijna zeggen gepersiffleerd, dan door de uitgave dier Oden van prof. P. Hofman Peerlkamp’. G.B. bestrijdt dan mijn opvatting dat Bakhuizen hier aan de zijde van Peerlkamp stond, door op te merken dat deze laatste de romantische methode ad absurdum had gevoerd, namelijk door veel van Horatius weg te laten, en dat Bakhuizen dit in de geciteerde zin laconiek, in pregnante stijl en met een geestigheid die alleen voor de ingewijden verstaanbaar is, te kennen gaf.

Het spijt mij, dat ik de opvatting van G.B. volstrekt niet kan delen.

Mitscherlich en Peerlkamp toch behoorden tot heel verschillende richtingen. In de necrologie leest men, dat de Duitser uit de school van Heyne was voortgekomen, een school van critiekloze bewondering, ‘die niet zoo zeer Latijn en Grieksch leerde, als wel over Latijn en Grieksch aan het dweepen bragt’. En de slotzin luidt: ‘De dood van Mitscherlich is het instorten eens bouwvalligen gedenkteekens van *een vergaan tijdvak*’ (cursivering van ons). Dit schreef Bakhuizen in 1854; Mitscherlich's uitgave dateerde van 1800.

Peerlkamp daarentegen gaf de zijne in 1834 uit, waarmee hij een nieuw tijdvak inluidde, dat tot 1890 duurde, namelijk dat van een ver doorgevoerde critiek, die als zodanig Bakhuizen's volle sympathie had. Gudeman (later hoogleraar in Amerika, maar eerst te München) zegt zo van Ribbeck's uitgave van Horatius' epistelen dd. 1869: zeigt sich durch eine Peerlkampische Hyperkritik aus. De laatste uitloper van deze school was prof. S.A. Naber.

Wij blijven er daarom bij, dat Bakhuizen's zin aldus moet worden opgevat: dat de verkeerde richting (van het critiekloze dwepen) van Mitscherlich door niemand beter in het zonnetje gezet is dan door Hofman Peerlkamp, met zijn zeer critische uitgave van hetzelfde werk. Wil men zo ver gaan, dat men met het woord ‘gepersiffleerd’ vindt uitgedrukt dat naar Bakhuizen's mening Peerlkamp naar de andere kant overdreef, dan is dit ten hoogste een wel zeer bedekte critiek (geheel vallend buiten de gewone wijze van critiek leveren door de rondborstige Bakkes), waarbij zijn waardering voor Peerlkamp niettemin bleef bestaan, getuige het begin van de zin. In onze voetnoot wezen wij er eenvoudig op, dat op zijn beurt Peerlkamp's werk thans door de philologen wordt bespot.

1 Er staat: ‘Want, als haer Haerer kauwt, in 't knarsen van zijn toren,...’ Bedoeld wordt: ‘Want als haer Heer erkauwt, in 't knarssen van zijn toren,...’.

G. COLMJON.

De immigrant mixt zijn taal op.

Bij het lezen van deze titel kijkt U, beschaafd-Nederlands-spreker, waarschijnlijk vreemd op. Maar wanneer U, zoals ondergetekende, de gelegenheid hebt gehad, negen maanden lang de taal van in Canada verblijvende vroegere landgenoten te bestuderen, klinkt een uitdrukking als deze U zeer vertrouwd in de oren. Het is namelijk zeer eigenaardig, dat zelfs die immigranten, die door opvoeding, afkomst en beroep behoren tot de algemeen-beschaafd Nederlands sprekenden, niet ontkomen aan de sterke Engelse invloed op de omgangstaal. De hieronder volgende woorden en uitdrukkingen zijn opgetekend uit de mond van mensen, die met een enkele uitzondering niet langer in Canada wonen dan vier of vijfjaar. De pas aangekomen immigrant heeft gemiddeld misschien twintig tot dertig Engelse woorden tot zijn beschikking, want de algemene ervaring is, dat men uitgaat van het standpunt: Les nemen om de nieuwe taal te leren is tijd en geld verspillen, want je leert het daarginds gauw genoeg. Wat de manlijke immigranten betreft, is dit tot op zekere hoogte waar. Wanneer men tevreden is met de kennis van de zeer eenvoudige dagelijkse omgangstaal, kan men die inderdaad wel aanleren, in fabriek of graanelevator. Maar dat men dan de gelegenheid mist, de verschillen te leren zien tussen eigen en vreemde taal, is iets, waar geen mens aandacht aan schenkt. En zo heeft het Engels vrij spel en de titel boven dit artikel had ook kunnen luiden: Het Nederlands op de aftocht.

De voorbeelden, die hieronder volgen, zijn enigszins te beschouwen als de taal van de doorsnee-Nederlander hier in Canada. Ze zijn ongesorteerd, wat de eerste groep betreft, terwijl ik een poging gedaan heb om de verschijnselen in de volgende groepen in te delen naar de fouten, die onder Engelse invloed gemaakt worden. Ik verbeeld me geen ogenblik, wetenschappelijk enige verdienste te hebben, maar geef alleen het materiaal.

Groep 1. Veel Engelse woorden worden op de klank af vertaald, (althans van een Nederlandse uitspraak en uitgangen voorzien) terwijl het woord of de uitdrukking in kwestie in het Nederlands of/niet bestaat of een heel andere betekenis heeft.

‘Ben jij ook *afgelegd*?’ (laid off - tijdelijk ontslagen)

‘Hij nam het op tegen drie man en hij heeft ze toch *opgebeten*’ (to beat up - neerslaan)

‘Hij *lijkt* het niet, om nog voor Kerstmis weg te gaan’ (to like)

‘Hij mocht het *een andere* veertien dagen proberen’ (another)

‘Ik *heb mijn* supper vanavond in de cantine’

Ik was op weg naar Fort William en *liep uit mijn gas* (to run out of one's gas - tekort krijgen aan benzine)

‘Kees kreeg een baan als *een truckdrijver*’

Die piloot heeft me al drie keer *opgenomen* (to take up - meenemen, mee laten vliegen)

‘Die andere dag was ik bij Klaas op de boerderij en...’ (the other day - onlangs)

De motor loopt *ijdel* (idle/ - voor niets)

Ik zal je een landkaart laten zien, zo groot als die *wal* (wall - muur)

Hij reed niet zo erg *vast* (fast)

‘Ik moet nog even *achter* de baby kijken’ (to look after)

‘Toen ik mijn car *inplugde, blies* ik de stop *uit*’ (to plug in, to blow out)

‘Ik had nog vijf *billen* uitstaan!’ (bill - rekening)

‘Je kunt op dat stuk land het beste aardappels *groeien*’ (To grow potatoes)

‘De nieuwe man op ons kantoor, die ik *inbreek*’ (to break in - inwerken)

‘Toen ik uit Manitoba kwam, moest ik hier *een test maken* voor mijn (rijbewijs =) *license* terwijl ik al 25 jaar *rond Winnepeg heb gedreven*’ (to drive around)

‘Zouden deze lakens *wijd* genoeg zijn voor een tweepersoonsbed?’ (wide - breed)

‘Als je hier *teacher* wordt, kun je dan alle *graden* doen?’ (grade - klas)

‘Direct *achter* zes uur’ (after six)

‘Die bloemen komen *vaster* uit wanneer je...’ (faster)

‘Is me dat hier een *gesuffer* voor je iets geschikts vindt’ (to suffer - lijden)

Groep 2. Engelse werkwoorden krijgen een Nederlandse uitgang.

Deze groep is zeer uitgebreid, aangezien gemakzucht een zeer bekende menselijke eigenschap is. Neem een Engels werkwoord, plak er de Hollandse uitgang, die de spreker nodig heeft, aan vast en de moeilijkheid van het vertalen is vervallen. Ik kan volstaan met de volgende voorbeelden:

‘Die lui moesten de kraan even *fixen*’ (to fix)

‘Dicky wil het paardje *pullen*’ (to pull)

‘Wie heeft jou *gesponsord*?’ (to sponsor - als borg optreden voor een nieuwe immigrant)

‘Ik zal vanmiddag die cheque *cashen*’ (to cash)

‘Ga jij het deeg voor de cake *mixen*?’ (to mix)

‘Die man is daarvoor niet te *blamen*’ (to blame)

‘Ik ben pas *downgemoved* uit Winnipeg’ (to move down - verhuizen)

‘Ik raad je aan, hier een poosje te *sticken*’ (to stick-blijven)

‘Dat moet nog *ge-okayd* worden’

‘Men *adresse* zijn brief aan...’

‘Maak sure, dat je die bij je hebt’ (to make sure)

Een brood *opslicen* (a slice - een sneetje)

Iets *protecten*

Groep 3. Nederlands in tijdschriften, geredigeerd door personen van Hollandse afkomst, draagt meestal het kenmerk van vele jaren in onbruik te zijn geweest. Er zijn een aantal predikanten, die als kind onze taal hebben gesproken en nu in de nieuwe immigranten-gemeenten voor de noodzaak staan, in het Nederlands te preken. Wat er dan voor de dag komt, kan niet altijd de critiek doorstaan, hoewel de prestatie op zichzelf natuurlijk gewaardeerd wordt. De volgende zinnen vond ik in een orgaan van de Christian Reformed Church:

‘De vergadering was slecht bezocht. We willen niet veronderstellen, dat hier *belangeloosheid in het* spel is’ (i.p.v. gebrek aan belangstelling)

‘Ons hart gaat uit naar die *noodlottige* mensen’ (naar aanleiding van de overstromingen in Februari)

‘Laten wij *zoveel doen mogelijk*’ (id.)

‘De jongelui *hebben prima gedaan*’

‘Er is hier *een nood* van 25 kerken’ (behoefte aan)

‘Nu, *een jaar en een half* later...’

Groep 4. Fouten in het gebruik van de hulpwerkwoorden. Deze groep is weinig talrijk. De meeste verwarring ontstaat tussen willen en zullen, wanneer men in het Engels *will* gebruikt en dit stilzwijgend als een Nederlands werkwoord inlast.

‘het volgend jaar *willen* hier allemaal tulpen staan’

‘Deloodgieter *wou* een knechtsturen, om morgenochtend te komen’ (afspraak)

‘Dat *wil* wel het beste zijn ...’

M.J. VAN WESTENBRUGGE.

Beeldende kunst als inspiratie voor Van Eycks Medousa.

Knuvelder heeft in het vierde deel van zijn handboek, dat in 1953 is verschenen, tamelijk veel plaats ingeruimd aan de behandeling van wat hij terecht noemt: ‘het machtigste gedicht dat, zeker na de tweede wereldoorlog, in hedendaags Nederlands gepubliceerd werd’. Zonder nu in het minst Knuvelders beschouwing van dit gedicht, die berust op de analyse eerder door hem gegeven in een artikel in de Dietsche Warande en Belfort van October 1952, te willen bestrijden, wil ik hier toch een en ander in het midden brengen, dat tot beter begrip van dit werk aanleiding kan geven.

Knuvelder verwees wel naar de bronnen, waaruit men daartoe kan putten, maar het rechte gebruik heeft hij er, waarschijnlijk door plaatsgebrek gedwongen niet van gemaakt. Ook Anthonie Donker heeft, voor zijn zeer verdienstelijke bespreking van dit gedicht in het Critisch Bulletin van Januari 1949, niet voldoende uit bedoelde bronnen geput.

Die bronnen zijn de mededelingen door Van Eyck zelf in het gedicht en in de daaraan toegevoegde aantekeningen gedaan.

In de voorzang (p. 14) lezen we over een beeld dat de dichter inspireerde bij het werken aan zijn gedicht.

> ‘Dat beeld, bleek schemerig, op broos-licht in 't grijs
> Der schaduw-nis, waar 'k in dit stille huis
> Van liefde en arbeid iedere dag naar keek,’...

In de aantekening bij deze passage zegt Van Eyck, dat met dit beeld is bedoeld: ‘het grote en grootse marmer-profiel uit het Museo Ludovisi te Rome, dat gewoonlijk Furia Dormiens (of Furia Addormentata) genoemd wordt, maar vroeger onder de naam Medusa Ludovisi bekend was. Ook dat het een slapende Erinus zou weergeven, is niet meer dan een veronderstelling en zelf kan ik (= Van Eyck) er nu enkel een slapende Medousa in zien.’

Is dit niet curieus, deze inspiratie door een werk van beeldende kunst bij een dichter als Van Eyck?

Mario Praz, die een zeer interessant boek over ‘The Romantic Agony’ schreef (2e druk 1951), dat ook door Knuvelder wordt genoemd, behandelde in zijn eerste hoofdstuk uitvoerig het Medusa-motief in de Romantiek. ‘No picture made a deeper impression on the mind of Shelley than the Medusa, at one time attributed to Leonardo, which he saw in the Uffizi Gallery towards the end of 1819.’, schreef Praz op de eerste bladzij van dit werk, dat rijkelijk voorzien is van aantekeningen en toevoegsels.

In de aantekeningen bij zijn Medousa deelde Van Eyck ook mede, dat het eerste in 1907 geschreven gedicht op Medousa, waarmee zijn eerste bundel De Getooide Doolhof van 1911 opende, was geÏnspireerd op een schilderij van Fernand Khnopff. Op dit schilderij was een masker van Hupnos, de God van de slaap te zien, dat in Van Eycks gedicht van 1907 werd vervangen door dat van Medusa.

Van Eyck vertelde daar ook, dat Khnopff de slaap als het volmaaktste van ons bestaan beschouwde. In zijn atelier had hij ‘een soort altaar, waarop, boven de woorden “On n'a que Soi”, het masker van de God van de slaap, van Hupnos stond.’

De inspiratie door het werk en de ideeën van de fantastische schilder Khnopff was, volgens Van Eyck zelf, ook nog het uitgangspunt voor de slotpassage in de eerste afdeling van de Vierde zang van het latere grote gedicht. Die passage

begint: ‘Slaap, zoon van Nacht, als Dood is,’ enz. Verderop (p. 174) beschreef de dichter ook Khnopff's schilderij:

> ‘Weer zie'k uw beeld in 't bleke marmersteen
> Als vroeger op die stille schildering,
> Die mij 't symbool was voor de dood der jeugd: -
> Een ziel, die droomde in 't kluis der eenzaamheid,
> Gesloten achter haar, en door haar zelf,
> Neigend het hoofd naar 't zwijgend instrument
> Onder uw verre, lege blik, uw bleek gelaat ...
> Hupnos, úw smal gelaat, ter rechter kant
> De dubbele wiek, de starende ogen wijd
> Open en ver en dromende, - om uw mond,
> Onvatbaar in de zware lippenplooi
> De bittere trek van pijn, een stomme spraak,
> Klaarder, ontroerender dan alle woord:...’

Het wordt ook hier niet duidelijk wèlk schilderij van Khnopff Van Eyck bedoelde. Hij sprak in zijn aantekeningen van hét door Pol de Mont in Elsevier ‘I lock my Door upon Myself’ en door Dumont-Wilden ‘Une Recluse’ genoemde schilderij van Fernand Khnopff. Volgens Korevaar-Hesseling zijn er echter twee schilderijen van Khnopff die in aanmerking komen: ‘I lock my door upon myself’ van 1891, in de Pinakotheek te München, en ‘Memories’ in het museum te Brussel. Waarschijnlijk beschreef Van Eyck het laatste, naar de reproductie in Elseviers Maandblad.

Nog één plaats in het Medousa-gedicht heeft Van Eyck zelf aangewezen als geÏnspireerd door een werk van beeldende kunst. Het is het tafereel in het nachtelijke herdershuisje in de derde afdeling van de tweede zang (p. 92 vlg.).

> ‘Zij (= Medousa) kwam nabij en keek door 't open raam:
> Daar binnen was al donkere schemer, - slechts,
> Dicht bij de naaste hoek, een kleine lamp
> Op houten richel, stille, spitse vlam,
> Die glom in kan en beker, glansde op heft
> En lemmerbocht der sikkel aan de wand,
> 't Gladde essenhout van bultig-kromme staf
> Schuins naast de sikkel, en op 't bodemvlak
> Der bolle kruik die van de zolder hing.’

En dan volgt in dezelfde fijne penseelstreken een zeer ‘realistisch’ toneeltje tussen een landelijk liefdespaar, dat we hier niet zullen afschrijven.

Van Eyck ontleende dit, weer volgens zijn eigen aantekeningen, aan een in Lawrence Binyon's ‘Followers of Blake’ gereproduceerde houtsnede van Edward Calvert. En alweder is het goed er op te letten, dat ook deze Calvert klaarblijkelijk een romantisch artist is geweest.

Het gaat natuurlijk niet aan om Van Eyck, op grond van deze drie plaatsen in zijn grote werk een dichter te noemen die zijn inspiratie hoofdzakelijk vond *in* werken van beeldende kunst, zoals bij voorbeeld de prozaÏst Ary Prins deed. De poëzie van Van Eyck in zijn Medousa is echter niet gehéél te verstaan, als men niet let op de inspiratie, die daarbij van de beeldende kunst is uitgegaan.

S.P. URI.

De anorganische *r* in *Stermijn, Stramijn (-ien)*.

In *Leuv. Bijdr.*, 42 (1952) 24 volg. geeft F.J. Moet een taalgeografisch overzicht van *De namen van het vergiet in de Zuidnederlandse dialecten*. Ook de benaming *stamijn, stermijn, stramijn (-ien)* met nog andere varianten komen daar ter sprake (blz. 24-26). Volgens de hier vermelde gegevens zijn zij vooral verbreid in Oost-Vlaanderen, West-Brabant (Ned.), Zeeland en Goeree-Overflakkee.

Alvorens op Moet's studie verder in te gaan, moet er aan herinnerd worden dat *stramien* thans nog in de algemene taal voorkomt en wel in zijn oorspronkelijke betekenis, nl. ter aanduiding van een 'grof weefsel van stevige draden, waartusschen zich vierhoekige openingen bevinden, inzonderheid gebruikt om er borduurwerk op te maken' (*W.N.T.*). In deze zin is *stramien* (ongediftongeerd) thans de meest gewone vorm en zijn *stramijn, stamijn, stromijn* minder algemeen resp. verouderd[1)]). Nog een andere betekenis nl. 'losgeweven doek als zeef' (*W.N.T.*) is eveneens 'niet meer algemeen' maar heeft thans blijkbaar een andere geografische verbreiding dan *stamijn* enz. 'vergiet'. L. Grootaers-J. Grauls[2)]) geven het nl. voor Hasselt op in de samenstelling *sermijn-, stermijndoek*. De secundair ontwikkelde betekenissen ('zeefdoek' en 'vergiet') waarvan Moet vooral de laatste taalgeografisch onderzocht heeft, hebben dus in tegenstelling met de oorspronkelijke betekenis ('bepaald weefsel') maar een beperkte geografische verbreiding. Ter aanduiding van het weefsel heeft het woord zelfs buiten onze taalgrenzen een zekere expansiekracht gehad. Het werd immers door het Hd. (*stramin*) aan het Ndl. ontleend. Ook de gediftongeerde vorm *stramijn* is in het Ndd. gebied[3)]) en wel langs de noordwestkust doorgedrongen (*stramei*), van waaruit het vervolgens in een paar Skandinavische talen overging (*D.Wtb. i.v. stamin*; Falk-Torp.. i.v. *stramei*).

Hier neem ik weer de draad van Moet's opstel op. Het blijkt dat er moeilijkheden bestaan bij de verklaring van de anorganische *r* in de vorm *stramijn (-ien)*. Daar er op Goeree-Overflakkee en sporadisch in Oost-Vlaanderen ook vormen zonder *s*-anlaut aangetroffen werden (*tremien, termien* enz.), die Moet als een afleiding van Lat. *trama* 'inslag' zou willen beschouwen, lijkt het hem niet onmogelijk dat de anorganische *r* zich in *stramijn (-ien)* ontwikkeld heeft onder invloed van *trama*. Het woord zou dus door contaminatie ontstaan zijn. De *stermijn*-vorm, wordt hier dan verklaard door metathesis.

De etymologische woordenboeken van Franck-Van Wijk (i.v. *stamijn*) en van Vercoullie (i.v. *stramien, stamijn*) laten ons bij de vorm *stramien* volstrekt in onwetendheid betreffende de herkomst van de 'anorganische *r*'. Ook het *W.N.T.* i.v. *stramien* (J.H. van Lessen) blijkt geen raad te weten met dit probleem. In hun reeds geciteerde studie over het Hasselts vermelden Grootaers-Grauls hun vorm *sermijn-, stermijndoek* naast Ndl. *stramien, stamijn* en voegen er aan toe: 'omzetting of invoeging van *r*'. Dit kan dus niets anders betekenen dan dat de vorm *stermijn* hier ontstond door omzetting van *r* in *stramien*[4)])

1) Het *W.N.T.* vermeldt ook nog *stermijn* afzonderlijk met de betekenis: 'dunne wollen, stof; vlaggedoek; stamet' (eenmaal aangetroffen).
2) *Klankleer van het Hassettsch Dialect* (1930) § 229, opm. 2.
3) Niet in de betekenis van 'weefsel' maar wel in die van 'zeef' heeft Schiller-Lübben, *Mnd. Wtb.* ook *stermin* nl. in: 'getet dan dor een stermin' (*Ostfr. Kochb.*). Verg. dit met het *stermijn* uit het *Receptenb.*[1] (1546) vermeld in het *Mnl. W.* Zie verder onder a).
4) Voor een dergelijke omzetting citeren Grootaers-Grauls § 229, opm. 1 nog meer voorbeelden die ook in andere dialecten voorkomen: *sakerstij* 'sacristie', *saperstie* 'sapristi', *persèsse* 'processie' enz.

of invoeging van *r* in *stamijn*. Hieruit blijkt dus dat ook zij in *stramien* zoniet de oudste dan toch een oudere vorm zien waaruit *stermijn* eventueel zou zijn ontstaan.

Hoe moet men zich de ontwikkeling eigenlijk voorstellen?

Men gaat over het algemeen en volkomen terecht uit van Ofr. *estamine* (vr.) *estamin* (m.) en krijgt zodoende *stamine, stemijn* e.a. als primaire vormen die dan ook normaal voorkomen in het Mnl. (*Mnl. W.* i.v. *stamine*).

a) Van *stamine, stemijn* enz. tot *stermijn* is maar een stap. Invoeging van *r* in voortonige syllabe (*kornijn, karstanje,fernijn* e.a., voor *m: fermielje*[1)]) komt in alle dialecten vaak genoeg voor. *Stermijn* werd reeds opgetekend door het *Mnl. W.*, echter uit het *Receptenb.*[1] van 1546[2)].

b) Theoretisch hoeft deze 'productie' van *r* in voortonige positie - wellicht als sonans bij verdoffing van de vocaal - niet afhankelijk te zijn van een bepaalde plaats ten opzichte van deze vocaal. Bij lichte verzwaring van het accent in de voortonige positie kan de *r* weer een vocalisch element afstaan, dat voor of na de *r* kan optreden. Dit wijst er op dat wij hier niet noodzakelijk met een metathesisverschijnsel te doen hebben: de *stra-* (*stre-*) en de *ster*-vorm kunnen beide teruggaan op een middelterm *str-*. Deze middelterm kan echter ook overgangsterm zijn tussen *stra-* (*stre-*)^{o} enerzijds en *ster*-anderzijds; in dit geval hebben wij wel met metathesis te doen of misschien nog juister met 'interversion par pénétration' zoals Grammont het noemt (zie noot 7, blz. 336). Men mag evenwel uit de chronologie der feiten besluiten dat in het te bespreken geval de *r* na de vocaal heeft gestaan, alvorens zij 'naar voren' omgezet werd.

Deze metathesis in voortonige positie en wel voor labialen is met enkele duidelijke voorbeelden te documenteren.

Een in Noord-Brabant en gewestelijk in Vlaams-Belgie voorkomende benaming voor de 'huttentut' of de 'vlasdodder' is *kamil* voor *Camelina sativa* Crntz. (*Myagrum sativum* L.); als bijvormen worden opgegeven (*W.N.T.* i.v. *kamil* (II), *karmil*): *kermil, karmil* (Hoeufft), *kremil* (Van Hall), *kramil* (De Bo, Cornelissen-Vervliet). Een voorbeeld dat stellig meer tot de verbeelding zal spreken is *scharminkel*. Het Mnl. heeft *scheminkel, sceminkel, scaminkel, scominkel* enz. uit *si(m)jminkel*, dat een afleiding is bij Lat. *sîmia* (verg. Mnl. *simme*, Ndl. *sim* 'aap'). Dit *scheminkel* ontwikkelt zich reeds in het Mnl. tot het thans nog bekende *scherminkel, scharminkel*. Gewestelijk heeft zich hierin ook weer metathesis voorgedaan. Zo is in Geraardsbergen (O.-Vl.) *schraminkel* zeer gewoon, en zijn daarbij elders *schraminkeljagen* (Schuermans, opgegeven voor Klein-Brabant), *schraminkelen, schraminken* (Joos) in gebruik.

Nog een derde vorm kan hierbij als bewijs aangevoerd worden. Bij *kapoets* 'benaming voor verschillende soorten van hoofddeksels' heeft het *W.N.T.* heel wat plaatsen met ingevoegde *r (karpoe(t)s)* opgetekend, o.a. bij Vondel. In het Geraardsbergs is dit woord ook in gebruik en wel in de vorm *krapoets* met metathesis, hier echter met de betekenis 'ponyhaar'.

Met deze drie voorbeelden is het verschijnsel voldoende geÏllustreerd, al

1) Dit laatste bij H.C. Landheer, *Het Dialect van Overflakkee* (1951) 39 en A. de Vin *Het Dialect van Schouwen-Duivelaml* (1952) 16.

2) In het *Mnl. W.* i.v. *stamine* wordt ook *stramme* opgegeven dat echter in de citaten niet voorkomt.

zijn er nog wel andere gevallen te citeren, vooral wanneer men daarbij ook van vormen gebruik maakt, waarin de *r* historisch en niet ingevoegd is[1)].

De variatie van de voortonige vocaal (verg. b.v. Mnl. *sce-, sca-, scominkel*, Ndl. *scher-, schar-, schominkel, ster-, stra-, stomijn* enz.) heeft niets verwonderlijks. Op dit verschijnsel, waarvan talrijke voorbeelden vermeld zouden kunnen worden, werd al voldoende de aandacht gevestigd[2)].

Voor de beschreven metathesis van *r* in voortonige syllabe en blijkbaar in de eerste plaats voor labialen zijn ook voorbeelden uit andere talen te citeren[3)]. Voor het Fr.[4)] kan men b.v. wijzen op *brebis* (< *berbis*), *fromage* (< *formage*), *troubler* (< *torbler)*[5)]. M. Grammont[6] vermeldt voor Luchon: *grumant (gourmand), 'crubas'* ('corbeau' **corvaciu), triwer (tiroir)* maar ook *presék (* -- see source for clarification'pêche' **persicu*); voor Pléchatel[7)]: *frumi (fourmi)*.

Hieruit blijkt dat zowel in het Fr. als in het Ndl. taalgebied de omzetting van *r* 'naar voren' in voortonige positie en voor labialen, in het biz. *m*, geen ongewoon verschijnsel is.

In dezelfde positie is de omzetting in omgekeerde richting ook goed bekend, wat samenhangt met wat ik onder *b*) heb uiteengezet. In noot 4 (blz. 334) citeerde ik enkele voorbeelden uit de studie van Grootaers-Grauls die stellig gelden voor tal van andere dialecten. In het Fr. taalgebied treft men ook deze metathesis aan[8)]. Voor labialen kan men het verschijnsel eveneens vinden, al blijkt het toch veel minder vaak voor te komen dan in de andere richting: *karwat* 'das' (Joos) naast Fr. *cravate*.

Moet's etymologische verklaring van *tremien, termien*, als een mogelijke afleiding van Lat. *trama*, vindt men eigenlijk al in het *W.N.T.* i.v. *termijn* (II) 'benaming voor een zeker weefsel'. Hier wordt, echter ook met de nodige reserve, gedacht aan een niet aangetroffen Fr. **tramine*, een afleiding van *trame* 'inslag'. Het verdient m.i. de voorkeur *termijn* (II) als identiek te beschouwen met Ofr. *estamin(e)*, Fr. *étamine* (Godefroy, *Suppl.*, i.v. *estamine* eveneens: *ataminnes* (mv.), *tamin*) en dus ook met ons *stermijn, stamijn (-ien)* enz. Semantisch is hier alles voor te zeggen. Er zijn nog meer dergelijke van oorsprong Rom. woordenparen, waar in het Ndl. de vorm zonder *s* naast die met *s* voorkomt: *marel, peanter, pringael naast smarel, speauter*,

1) Zo b.v. *strabant, strabantie* naast Mnl. *storbance*, Ofr. *destorbance (W.N.T.)*, Minder zeker als bewijs voor autochthone ontwikkeling is *krawei* naast *karwei* omdat er ook Ofr. vormen met *cr*-anlaut aangetroffen werden. Verder nog *schraboelie, schramoelie* enz. voor zover men dit direct mag verbinden met de woordfamilie van Fr. *escarbilles. Scrabouilles, scramouilles* is echter ook Belg.-Fr. (G.-O. D'Harvé, *Parlom blen*! (1923) 346).
2) Zie b.v.A.C. Bouman, *Het Nederlandse voorvoegsel* ka-, Tijdschr. Ndl. Taal- en Letterk., 68 (1951) 97 volg.; hierbij: L. Grootaers, in Hand. Top. Dial., 26 (1952) 95.
3) Bij Gysbert Japicx (*G.J. Wirken* bisoarge fen J.H. Brouwer, J. Haantjes, en P. Sipma (1936) 63) tekende ik *brabier* 'barbier' op. Ook zo opgegeven door E. Epkema, *Woordenboek op de Gedichten en verdere Geschriften van Gysbert Japicx* (1924). - Mej. Dr. N. Bakker vestigde nog mijn aandacht op Ndd. *treminen* uit en naast *terminen* 'stuipen' (Ten Doornkaat-Koolman, *Wtb. der Ostfr. Spr.* (1884)). De vorm met metathesis komt ook voor in het oosten van Nederland (verg. H.L. Bezoen, *Klank- en Vormleer van het Dialect der Gemeente Enschede* (1938) 43) en in Friesland (Waling Dijkstra, *Fri. Wdb.* (1911) i.v. *tremyn en tremynje* (ww.)). Zie verder *Mnl. W.*, i.v. *termijn*, betekenis 6.
4) J.J. Salverda de Grave, *De Franse woorden in het Nederlands* (1906) 287 wijst er op dat een dergelijke metathesis 'juist in het Pikardies ... vaak voorkomt'. Verg. ook van dezelfde *Les mots dialectaux du français en moyen-néerlandais*, Romania 30, (1901) 111.
5) E. Bourciez, *Précis historique de phonétique française* (1937) § 180, Rem. 1.
6 *Traité de phonétique* (1939) 343.
7) *Op. cit.* , 245. Grammont spreekt hier van '*interversion par pénétration*'.
8) Voorbeelden: *Op. cit.*, 245.

springael[1]. *Spiauter* en *piauter (W.N.T.)* zijn in het ouder Nieuwndl. nog naast elkaar in gebruik. Niet zonder belang is ook het feit dat in het Eng. naast *stamin* 'soort van weefsel enz.' ook verouderd *tamin* en verder *estamin*, *etamine*, alle met dezelfde betekeniskern, aangetroffen worden. Deze vormen worden door *N.E.D.* alle terecht afgeleid van Ofr. *estamin(e)*, Fr. *étamine*.

In *termijn, termien, tremien* is dan de *r* ingevoegd en 'naar voren' omgezet, al of niet afhankelijk van dezelfde ontwikkeling in *stermijn, stramijn (-ien)*.

FR. VAN COETSEM.

Boekbeoordelingen.

P. Gerlach Royen O.F.M.: *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*, deel III, tweede stuk (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel LVIII, No. 2); Amsterdam, 1953. - 204 bladzijden. - Prijs f 9.50.

Het tweede stuk van het derde deel *Buigingsverschijnselen* is op het eerste snel gevolgd. De totale omvang van het werk nadert nu al de vijftienhonderd bladzijden, en de inleiding tot het derde deel bereidde er ons op voor dat de voornaamwoorden, die in de totnogtoe verschenen delen nu en dan al eens ter sprake zijn gekomen, in deel IV nog een 'grote beurt' zullen krijgen. En als de verba, de 'gebeurwoorden' zoals Royen ze graag noemt, aan de beurt komen, dan zal die beurt allicht ook een grote zijn. Zo is de voorspelling niet gewaagd dat het hele werk om ende bij de drieduizend bladzijden dik zal worden. Na de voltooiing wacht dan op een statisticus de aanlokkelijke taak van te tellen of te schatten hoeveel tienduizenden citaten erin zijn verwerkt!

In dit stuk gaat het voornamelijk over adjectieven en wat daar dichtbij staat. Niet zo onmiddellijk dichtbij staan 'attributen' in ruimere zin als de verbindingen van het type *een schat van een kind*, die aan het begin besproken worden, met een kritisch referaat van verklaringen of pogingen daartoe. Het verdere handelt in hoofdzaak over verbogen en onverbogen vormen, met uitvoerige bespreking van de motieven of oorzaken die tot het een of het ander hebben geleid. Zo komen o.a. ter sprake de stoffelijke adjectieven, het bekendeen veelbesproken type *de waarnemend burgemeester* en het wat oudere *een groot schilder*, copulatieve samenstellingen waarvan alleen de laatste component verbogen wordt (eenvoudigste type *de rood-wit-blauwe* vlag), comparatieven, adjectieven van het type *groninger*; bij de laatste een aanlemelijke verklaring van het steeds onverbogen blijven van deze vormen, in tegenstelling met de comparatieven die er in ritmische bouw mee te verelijken zijn.

Het komt mij voor, dat de auteur in dit stuk wat minder terughoudend is an in de vorige met zijn eigen oordeel over de bijzonderheden en zonderlingeden die hij tussen zijn vele knipsels heeft aangetroffen. Niet alleen keurt hij

1) J.J. Salverda de Grave, *Fr. woorden in het Ndl.*, 256. De onderlinge verhouding van ergelijke vormen is niet meteen duidelijk en zal misschien niet in alle gevallen gelijk zijn. Men moet rekening houden met een mogelijk chronologisch verschil in de ontlening, nl. voor of na de tijd van het verdwijnen van de *s* in de Fr. (gewest.) uitspraak en verder met het Fr. dialect waaruit ontleend werd. In de Ndl. woorden kunnen bovendien nog andere factoren een rol hebben gespeeld.

de tachtiger en *negentiger jaren* met overtuiging als germanisme af (als ik goed lees, delen *de tachtigers* ‘de mannen van '80’ dat lot: is dat niet wat te streng?), en worden *Benedictijner, Dominicaner, Franciscaner* c.s. als germanismen gevonnist. Maar ook als het gaat over verbindingen als *de komende armoe en gebrek, een andere natie of ras* (*armoe* en *natie de*-woorden, *gebrek* en *ras het*-woorden), wijst Royen op positieve toon de juiste weg.

Over het algemeen zal de lezer met de wijze waarop de auteur de vele feiten en feitjes beoordeelt, toelicht of verklaart, grif instemmen. Dat instemmen wordt door de brede opzet van het werk vergemakkelijkt. Iemand die in een kort bestek, b.v. in een handboek, veel moet afhandelen, ook wel punten waarover hij voor zichzelf nog niet tot klaarheid is gekomen, en zich voortdurend tot beperken en inkorten gedrongen ziet, geeft allicht aan zijn betoog en zijn formuleringen een zekere haaksheid, waarop de ‘critique aisée’ licht vat heeft. Hij kan zich niet, als Royen, veroorloven eerst eens rustig, al refererend en delibererend en discuterend, om ieder kwestietje heen te spiralen, en, de kringen van de spiraal geleidelijk vernauwend, de conclusie, als het daartoe komt, steeds in een voorzichtige vorm aan zijn lezers voor te zetten.

Er zijn twee punten waarover ik in diezelfde trant wel eens met de auteur zou willen discuteren. Nieuw zijn ze geen van beide. Het eerste is het beroemde *een goud horloge*, al erken ik terstond dat dit geval bij Royen geenszins simplistisch is afgedaan. De ‘analogische’ verklaring - verbogen vorm *koude* of *kouwe: koud* = als verbogen vorm opgevat *goude* of *gouwe: goud* - bevredigt maar matig, zolang niet verklaard is, dat we nooit, bij mijn weten althans, horen *een zink dak, een hout kruis, een steen gebouw, een tin vaasje* enz. enz.; dat ‘nooit’ hoeft nog niet beperkt te worden vanwege *een hout geweer*, dat Royen uit de geschreven ‘troebele bron’ (Kooiman, *NTg.* XLVI, 278 vlgg.) van Herman de Man put. Het lijkt er in het minst niet op dat er in het *-n*-apocoperende gebied iets zou bestaan als een algemene tendentie tot het *gouden > goud*-proces bij stoffelijke adjectieven op *-en*. Er moet met dat *goud* en dat *zilver* (*een zilver horloge* komt ook voor, al is het niet altijd betrouwbaar van *zilvere* te onderscheiden) toch wel iets bijzonders aan de hand zijn, dat ons totnogtoe is ontgaan.

Het tweede punt is de *Franciscaner* en de *Benedictijner*. Ik voor mij kan met *Franciscaan* en *Benedictijn* volkomen toe, en heb er dus niets tegen de *-aners* en *-ijners* te vermijden: men kan inzake germanismen beter iets te preuts dan te vrij zijn. Ik meen evenwel dat men *Franciscaner* e.d. verkeerd *be*oordeelt, als men ze bepaaldelijk als germanismen *ver*oordeelt. Maar daarover nu niet verder: een *Taalgids*recensie, is aan engere grenzen van plaatsruimte gebonden dan een Akademieverhandeling.

Utrecht, Augustus 1953.

C.B. VAN HAERINGEN.

P.J.H. Vermeeren: *De Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*. - Proefschrift Universiteit van Amsterdam. - Geen plaats en jaar van uitgave (gedrukt te Utrecht); datum van verdediging 7 Juli 1953. - II en 236 blzz., buiten voorwerk en inhoudsopgave.

Afgaande op de titel alleen, zou men zich kunnen verwonderen over het onderwerp van de dissertatie waarop de Heer Vermeeren de graad van doctor in de letteren en wijsbegeerte heeft behaald. Als ongeschreven, maar in de praktijk vrij strikt

gehandhaafde wet aan nederlandse universiteiten geldt, dat de promovendus door een onderzoek, dat meer is dan een oordeelkundige

compilatie of een kritisch referaat, het bewijs levert van tot zelfstandig wetenschappelijk werk in staat te zijn.

Wanneer nu iemand die deze maatstaf voor een dissertatie aanlegt, het boek van Dr. Vermeeren iets minder oppervlakkig bekijkt door kennis te nemen van inhoudsopgave en voorbericht, dan is het denkbaar dat zijn aanvankelijke verwondering daarmee nog niet is weggenomen. Zo iemand zou wellicht in een beschrijving van de geschiedenis en de tegenwoordige staat van een voor de nederlandse filologie eminent belangrijke verzameling, hoe nuttig ook op zichzelf, nog niet een boek zien dat aan de eisen voor een dissertatie beantwoordt. Hij zou tot het voorlopig oordeel kunnen komen dat ‘deze dissertatie bibliotheekkundig (lijkt)’, zoals de auteur het in zijn voorbericht uitdrukt, en de daarop onmiddellijk volgende verzekering dat ‘de auteur... zijn boek echter als philoloog geschreven (heeft)’, niet overbodig achten. En wie blijk geeft een uiterst bekwaam bibliotheekkundige te zijn, zelfs een kundige ten aanzien van een bibliotheekonderdeel dat bij uitstek filologisch moet heten, toont daarmee nog niet dat hij tot zelfstandig filologisch werken in staat is, zo min als een uiterst bekwaam archiefambtenaar door die vakbekwaamheid tot zelfstandig historicus is gestempeld.

Die aanvankelijke verwondering wijkt evenwel, als men het boek van Dr. Vermeeren ernstig bestudeert. Hij geeft van de ongemeen rijke verzameling gegevens over middelnederlandse handschriften aanwezig in zo goed als heel Europa, door wijlen De Vreese aangelegd en na diens dood in de leidse universiteitsbibliotheek onder het kundige beheer van Dr. Lieftinck gesteld, niet alleen een inventarisatie, maar ook een kritische beschouwing over de tegenwoordige staat daarvan, met een uiteenzetting over de wijze waarop de verzameling verder zou moeten worden uitgebouwd om dienst te kunnen doen als documentatie-apparaat voor de middelnederlandse filologie in de ruimste zin. Wij zien hier dus inderdaad een filoloog aan het werk in een werkplaats, al is die werkplaats dan niet zijn eigen studeerkamer, en al is zijn werkobject van andere soort dan we bij een ‘proef’-schriftschrijver gewoon zijn. En men zou met enig recht kunnen beweren dat die andere soort een hogere soort is: deze dissertatie wil niet minder zijn dan een methodologische handleiding tot het filologisch gebruik van een belangrijk apparaat en een beoordeling van dat apparaat op zijn bruikbaarheid.

Dat filologisch gebruik van de B.N.M. houdt voor Dr. V. in het gebruik als werkapparaat voor de ‘codicologie’, een nieuwe, althans nieuw-benaamde wetenschap, door de auteur omschreven als ‘kennis van het geschreven boek’, en als zodanig afgebakend tegen de meer vertrouwde ‘palaeographie’, die in zekere zin van de codicologie een onderdeel vormt, en omschreven wordt als ‘kennis van het oude schrift’. In een noot op blz. 3 wordt verder nog de ‘manuscriptologie’ aangekondigd, zijnde dat de ‘kennis van de handschriften in de periode dat het gedrukte boek de gewone vorm is’, welke wetenschap ook weer niet zomaar vereenzelvigd mag worden met de ‘handschriftenkunde’, dat wéér wat anders is... Een eerzaam filoloog, die met stijgende onrust al die nieuwe wetenschappen ziet opdoemen, en zich alweer in onderdelen splitsen als ‘codex-geografie’ en ‘codex-chronologie’ (blz. 127) - was ‘codicogeografie’ en ‘codicochronologie’ niet nog sierlijker geweest? -, kan in zoverre gerust zijn dat hij niet met die allemaal te maken krijgt: ‘over naar’, belooft Dr. V. in de noot op blz. 3 (die ‘haar’ is de ‘handschriftenkunde’) ‘... wordt in dit boek verder niet gehandeld’. Maar die eerzame filoloog zal zich wel vertrouwd moeten maken met de gedachte, ‘dat de

codicologie niet alleen haar eigen doelstelling heeft, maar ook een onmisbare hulpwetenschap is voor de philologie' (blz. 82). Tot zijn troost zij er terstond aan toegevoegd dat de filologie, na de onvermijdelijke codicologische voorhof te hebben doorlopen, ten slotte toch vooral gericht mag blijven op de in de codex voorkomende tekst.

Wijlen De Vreese zelf heeft twintig jaar geleden onder de eigenaardige titel 'Paradox over den grooten nood der Nederlandsche philologie' een somber beeld opgehangen over de wankele basis waarop de hele kennis of vermeende kennis van het Middelnederlands rust, en in het bijzonder over de tekorten en gebreken van het monumentale *Middelnederlandsch Woordenboek*. Het boek van Dr. Vermeeren is een even somber gestemde jeremiade over de 'grote nood van de B.N.M.'. Het is in de hoofdstukken III (Gebruik) en IV (Besluit) vrijwel een doorlopend rekwisitoor tegen het beheer en de verdere verzorging van de Bibliotheca sedert de overdracht aan de leidse bibliotheek. 'Onvolledig', 'niet bruikbaar', 'onaanvaardbaar' e.d. zijn kwalificaties die men telkens tegenkomt in de 'conclusies', die volgen op de ontleding van de toestand in ieder onderdeel en de formulering van de eisen waaraan ieder onderdeel volgens de auteur moet voldoen, wil de Bibliotheca beantwoorden aan haar taak van 'codicologisch'-filologisch documentatieapparaat te zijn.

Bij het lezen van dit 'j'accuse' moet ik met schaamte erkennen dat ik in de paleografie maar een kind ben, en - zonder veel schaamte - in de codicologie ternauwernood een embryo. En in die kinderlijk-embryonale eenvoud heb ik altijd gemeend dat die B.N.M., waartegen ik uit de verte met grote eerbied opzag, bij Dr. Lieftinck, de 'tegenwoordige beheerder' zoals hij bij Dr. V. vaak heet, in zeer vertrouwde handen was, en dat er uit het gestadige werk daar in de stilte van de leidse bibliotheek veel goeds groeiende was.

Ben ik een te simpele ziel geweest? Of moet er èn over de jammerklachten èn over de verlangens van Dr. Vermeeren een flinke korrel zout worden gestrooid? Over de jammerklachten omdat het 'ten slotte toch wel een beetje meevalt'? En over de verlangens, omdat hij de grenzen van het redelijk en menselijk mogelijke niet voldoende in het oog houdt, en het betere bij hem de vijand van het goede gaat worden? Want wat hij van de B.N.M, verlangt, is wel heel veel. Als hij bij wijze van demonstratie een filoloog codicologisch en filologisch de *Beatrijs* laat 'benaderen' via de B.N.M., dan slaakt de lezer heus iets als een zucht van verlichting op blz. 89, waar van de bibliografie die Roemans gegeven heeft in de *Beatrijs*-uitgave van Verhofstede c.s., gezegd wordt dat 'deze bibliograaf... hier het doel voorbijgeschoten heeft'. Een zucht van verlichting, omdat er dan toch voor Vermeeren nog documentaire 'doelen' blijken te zijn die iemand kan 'voorbijschieten'.

Voor de lezer van De Vreese's noodkreten was de titel 'paradox' nog enigszins geruststellend. Die titel was immers, hoewel niet bepaald duidelijk van strekking, desgewenst zo uit te leggen dat de inhoud wat paradoxaal overdreven was. Zonder die uitleg had het betoog een goedgelovig lezer tot de conclusie moeten brengen dat Verdam een onverantwoordelijke luchthart is geweest door zijn *Middelnederlandsch Woordenboek* samen te stellen: hij had er op zijn minst een eeuw mee moeten wachten. Dr. Vermeeren geeft zijn lezers niet een dergelijke geruststelling mee; integendeel, zijn betoog is bitter ernstig, echt wat je noemt 'klemmend', ja beklemmend. Moet dan de eenvoudige lezer niet tot de conclusie komen dat Lieftinck mutatis mutandis op zijn minst een even onverantwoordelijke luchthart is als Verdam in zijn tijd was?

Ik kan het niet helpen, het zal wel weer aan mijn simpele eenvoud van geest liggen, maar dat extreem perfectionerende, dat organiserende en regulerende tot in de uiterste vezels, het maakt me altijd wat huiverig. Laten we toch oppassen dat we niet zolang organiseren en reguleren, dat we aan het eigenlijke werk niet toekomen voor er een nieuwe generatie is opgestaan die een heel andere aanpak wil, of, om het in goed wetenschappelijk jargon te zeggen: die 'andere problemen stelt' of oude 'problemen' anders wil 'benaderen'. De hemel begenadige onze arme filologie nog vele malen met zulke ongeorganiseerde en ongereguleerde individualisten als Verdam!

Dat is doorslaan, en met dat doorslaan loop ik op mijn beurt het gevaar van de lezer een onbillijke indruk te geven van het boek van Dr. Vermeeren. Men kan voor de juiste waardering van zijn oordeel over de toestand en het beheer van de B.N.M, eerst deze vraag stellen: heeft hij recht van spreken? Daarop kan het antwoord niet anders dan een volmondig ja zijn. Hij kent de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta zoals vermoedelijk niemand behalve de 'tegenwoordige beheerder' die kent. Hij heeft bovendien een zo indrukwekkende belezenheid en kennis in bibliotheekwezen, handschriftkunde, techniek van tekstuitgeven en verdere randgebieden van de filologie, dat we zijn boek niet minder dan belangrijk kunnen noemen. Ik stel er prijs op, dat met grote nadruk te zeggen, omdat ik niet wil verzwijgen dat ik het geen... laat ik zeggen geen plezierig boek vind. Het valt me wat moeilijk, die wijze doceertoon te verwerken waarop we ingeleid worden tot al die nieuwe en oude -logieën en derzelver 'doelstellingen' en methodes. Het valt me zelfs moeilijk, in de laatste twee hoofdstukken vooral, die deurwaardersexplotige precisie te verwerken, al is dat op zichzelf een filologendeugd die ik zou moeten waarderen.

Maar die zeer persoonlijke appreciatie doet aan de innerlijke waarde van het boek niet af of toe. Van meer gewicht is een tweede vraag, die voor een juiste schatting beantwoord dient te worden: is het een vruchtbaar werk dat Dr. Vermeeren heeft gedaan? Zeer zeker is het dat, inzover zijn boek de lezers een duidelijk overzicht geeft van wat de B.N.M, bevat en betekent. Of het ook vruchtbaar, d.w.z. praktisch is in zijn voorstellen, of liever eisen, tot aanvulling, verbetering, hervorming-, daarover durf ik, die mezelf, ook of juist na de bestudering van Vermeerens proces-verbaal, eerbiedig een buitenstaander moet blijven noemen, geen oordeel te vellen zonder de altera pars Lieftinck te hebben gehoord, die voor mij als belangstellende buitenstaander altijd nog de oudste brieven heeft, als de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta in het geding is. Dat zij gezegd met alle respect en waardering voor de grote kunde en de strenge akribie van Dr. Vermeeren.

Utrecht, Augustus 1953.

C.B. VAN HAERINGEN.

Gerard Knuvelder: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde, deel IV* ('s-Hertogenbosch - L.C.G. Malmberg - 1953). Prijs geb. f15.-.

De gunstige indruk van de voorafgaande delen wordt door dit laatste deel levestigd. Hoe meer Knuvelder de eigen tijd nadert, des te duidelijker blijkt ijn levendige, kunstzinnige belangstelling in onze letterkunde. Zijn belezen-leid, zijn onbevangen oordeel, zijn doordachte compositie hebben dit werk at boeiende lektuur gemaakt. De aanvankelijke aankondiging dat deze eschiedenis 'tot heden' beschreven zou worden, is niet geheel gehandhaafd. Hij deelde namelijk het inzicht van Kalff - later

nog van Asselbergs - dat de jongste periode nog niet ‘geschiedkundig’ behandeld kon worden. Dat

hij echter de scheidslijn bij 1916 met spijt moest trekken, blijkt uit zijn toezegging om weldra ter aanvulling een *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* te doen verschijnen, dat wij met veel belangstelling tegemoet zien.

Van zijn voorgangers heeft Knuvelder de benaming 'Handboek' overgenomen. Ik zou het liever een inleiding willen noemen. Het is immers niet alleen bestemd als handleiding voor studerenden, maar tegelijk om voor een bredere kring van belangstellende lezers onze letterkunde aantrekkelijk te maken. Vandaar de verbreding van de opzet bij de nadering van de eigen tijd. Vandaar de neiging om het volle licht te doen vallen op belangrijke figuren, om schifting te maken tussen produkten van blijvende waarde en bij personen, wier geschriften deels of uitsluitend van betekenis zijn als historische achtergrond.

Bij de behandeling van het tijdvak 1875-1916, dat bij Prinsen en Walch nog weinig plaats besloeg, heeft Knuvelder ook andere voorgangers gehad. In 1937 schreef W.L.M.E. van Leeuwen in *Dichterschap en Werkelijkheid* een uitvoerig, goed gedokumenteerd hoofdstuk over 'De laatste vijftig jaar' (blz. 190-284), waarin hij 'een wending omstreeks 1900' vaststelde. In 1938 voltooide J.A. Rispens zijn belangrijke persoonlijke beschouwingen over *Richtingen en figuren in de Nederlandse letterkunde na* 1880, na een Inleiding verdeeld in tien hoofdstukken (426 blz.), waarbij ook een overgangstijdperk bij de eeuwwisseling beschreven werd. Historisch van opvatting is *Een eeuw Nederlandse Letteren* van G. Stuiveling (1941), met een verdeling in twee perioden: 1876-1899 *De Kunst om de Kunst* en 1900-1920 *Bezonnen dichterschap*, te samen ± 100 blz., waarbij de Zuidnederlandse letterkunde niet toegevoegd maar chronologisch ingelast werd. In het verzamelwerk *Panorama der Nederlandse Letteren* (1948) werd dit tijdperk gesplitst en aan drie bewerkers toevertrouwd, namelijk F.W. van Heerikhuizen over de beweging van Tachtig (*Het evangelie der schoonheid*), P. Minderaa, over voortzetting en vernieuwing na Tachtig (*Werkelijkheid, idee en droom*) en K. Heeroma over 'de tijd tussen twee wereldoorlogen' met 1942 als eindpunt (kenschetsend genoemd: *Onvoltooid verleden*). Het zou een aantrekkelijke, maar verre van gemakkelijke taak zijn, het werk van deze voorgangers onderling en met de jongste behandeling door Knuvelder kritisch te beschouwen en daarna met het groter opgezette, gelijktijdig met Knuvelder's vierde deel verschenen negende deel van Asselbergs' *Geschiedenis*, zich onderscheidend door een kultuur-historische achtergrond, maar dat zou de perken van deze beknopte boekbeoordeling te buiten gaan. Wij kunnen alleen vaststellen dat Knuvelder naast zijn veelal verdienstelijke voorgangers een goed figuur maakt.

De indeling van het tijdvak in drie delen lag voor de hand. De grenslijnen, iets scherper getrokken dan door de voorgangers, zijn goed gemotiveerd: 1894, het uiteenvallen van *De Nieuwe Gids* en nieuwe leiding door het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, gesteund door het optreden van de zogenaamde 'Negentigers'; 1904 Nieuwe groepering in *De Kroniek*, onder leiding van Tak, en in *De Beweging*, onder leiding van Albert Verwey. In de opschriften wordt een onderscheid gemaakt tussen drie 'generaties'. Wij zouden de voorkeur gegeven hebben aan de term 'perioden'. Weliswaar zijn in de litteratuurwetenschap zowel de term 'periode' als 'generatie' problematisch, en bestaat daarover een uitgebreide gedachtenwisseling[1)], maar bij 'generatie'

1) Vgl. het proefschrift van H.P.H. Teesing: *Das Problem der perioden en der Literaturgeschichte* (Groningen 1948) en J. Kamerbeek in Album-De Vooys (1940) over het begrip 'generatie'. Ook Minderaa (t.a.p. blz. 412) stelt vast: 'Periodisering in literatuurgeschiedenis is en blijft een hachelijke onderneming'.

denkt men licht aan vaders en zonen, aan opeenvolgende geslachten, maar wie een ‘generatie’ van Tachtigers laat opvolgen door een ‘generatie’ van Negentigers, constateert een afstand van ± 10 jaar en niet van ± 20 jaar. Hij denkt aan jongere tijdgenoten naast de oudere en niet zo zeer aan voorgangers. Een periode kan van kortere of van langere duur zijn: de beslissende scheiding kan van velerlei aard zijn. Juist in dit tijdvak is het van historisch belang met de vrij korte perioden rekening te houden. Herhaaldelijk komt het immers voor, dat een hoofdpersoon van een vroegere periode eerst in de volgende tot volle wasdom komt en dan zijn belangrijkste werk levert, vaak belangrijker dan de vroege geschriften van de opvolgende ‘generatie’. Ook de wisselwerking tussen ouderen en jongeren verdient dan aandacht. Een duidelijk voorbeeld is, dat de Tachtiger Albert Verwey wegens zijn leidende rol zowel tijdens de tweede als bij de derde ‘generatie’ van belang blijft door ouderen en jongeren in zijn tijdschrift te groeperen, al is het talent van de jongeren vaak door andere motieven bezield geweest.

Knuvelder heeft dit bezwaar gevoeld en op blz. 142 duidelijk uiteengezet: de meeste auteurs van 1880 hebben zich later vernieuwd en leiding gegeven. ‘Bij een ver doorgevoerde onderverdeling zouden de phasen uit leven en werk van deze schrijvers dus stellig uitvoerig in déze periode besproken moeten worden, wat om redenen van samenhang echter achterwege blijft. Voor deze auteurs zij dus verwezen naar de aan hen gewijde hoofdstukken’. Welbewust heeft dus Knuvelder uit bezorgdheid voor verbrokkeling het voorbeeld van Stuiveling, die een strengere opbouw van perioden ontwierp, niet willen volgen. Maar er is nog een diepere oorzaak waarop wij reeds wezen: een karakteristiek van de hoofdpersonen met ontleding en waardering van hun werk is voor Knuvelder hoofdzaak. Inleidingen met beschouwingen van de ‘kenmerken’ der drie generaties ontbreken niet, maar in verhouding tot de plaats voor de hoofdpersonen beschikbaar, zijn ze zeer beknopt: in I 30 blz. tegen ± 90 voor de acht personen, en II en III slechts 10 blz. Andere dichters en ander proza krijgen slechts een bescheiden plaats. Eigenaardig is ook dat aan de groepering in nieuwe en oude tijdschriften, vaak zo karakteristiek voor de onderlinge verhoudingen in een bepaalde periode, weinig aandacht geschonken wordt, behalve bij de tweede generatie, waar de Katholieke schrijvers gegroepeerd worden rondom *Van onzen Tijd* (V) en ook de *Protestantse letteren* (VI) samengevat worden in eigen organen.

Anderzijds beschouwen wij de brede en diepgaande karakteristiek van de hoofdpersonen als het meest aantrekkelijke en het meest originele gedeelte van Knuvelder's boek. De Tachtigers zijn goed getekend; in de tweede afdeling komen Leopold, Boutens en H. Roland Holst uitstekend tot hun recht, maar bewondering hebben wij voor de hoofdfiguren in de derde afdeling. Nergens troffen wij tot nu toe, in kort bestek, een zo diepgaande beschouwing over de betekenis en het werk van auteurs als Geerten Gossaert en P.N. van Eyck, van Dèr Mouw en M. Nijhoff. Men zou zelfs al deze karakterschetsen verenigd kunnen denken in een aantrekkelijke en boeiende bundel essays. Daarentegen is de ‘achterban’ van de dichters en zijn de meeste andere prozachrijvers, vooral de realisten, vrij beknopt besproken, maar - gelijk reeds gezegd - is dat geschiedt ter wille van het perspektief in het gehele overicht.

Ten slotte nog enige opmerkingen over het laatste hoofdstuk, gewijd aan *De Vlaamse Letterkunde*, niet ‘ingebouwd’ in het geheel van de Nederlandse letterkunde. Tegen het inzicht van Julien Kuypers kiest Knuvelder, na enige

aarzeling, het standpunt van Marnix Gijsen[1]. vooral omdat ‘de grotere overzichtelijkheid aan de Vlaamse letterkunde meer relief geeft dan haar ten deel zou vallen als zij zou “opgaan” in het geheel. Een relief dat zij om haar belangrijkheid ten volle verdient’: Ons inziens is deze opvatting aannemelijk. Er zijn in Zuid en Noord gedurende dit tijdvak overeenkomstige letterkundige stromingen, maar die zijn grotendeels van internationale aard. Er is meer onderling verband, meer wisselwerking dan in de voorafgaande tijd: Gezelle vindt waardering; Verwey zoekt verband met *Van Nu en Straks* en verleent Stijn Streuvels plaats in *De Beweging*. Cyriel Buysse is redaktielid van *Groot-Nederland* en Van de Woestyne levert zijn merkwaardige bijdragen aan de *Nieuwe Rotterdammer Courant*. Maar desondanks blijft er kenmerkend onderscheid en zijn er invloeden, vooral van de Vlaamse Beweging, die het Noorden niet kent. Samensmelting blijft iets kunstmatigs.

Bij de beoordeling van deel III[2] maakten wij de opmerking dat de Vlaamse Letterkunde met slechts 17 blz. wel misdeeld was, wellicht door plaatsgebrek. In deel IV (blz. 338-367) geldt dit tekort in mindere mate: Vermeylen, Streuvels, Teirlinck, Van de Woestijne worden als belangrijke schrijvers naar voren gebracht, maar krijgen naar verhouding minder plaats dan Noordelijke tijdgenoten. Minder belangrijke auteurs worden terloops besproken of genoemd, terwijl de verwijzingen in de noten naar verdere litteratuur voor de studerende lezer vaak onvoldoende zijn. De slotzin van Knuvelder, in het boven aangehaalde uit het *Woord vooraf*, doet verwachten dat de schrijver niet ongevoelig zal zijn voor een wenk tot latere aanvulling.

Samenvattend kunnen wij dus bevestigen dat Knuvelder in dit boek een bevoegde en betrouwbare gids gebleken is, wiens verdienstelijk werk door velen dankbaar aanvaard zal worden.

De bekeeringe Pauli, ingeleid, uitgegeven en toegelicht door Dr G. Jo Steenbergen (Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink - 1953. Prijs f 2,15.

Van dit interessante zestiende-eeuwse rederijkersspel, bewaard in een Brusssel en in een Haarlems handschrift, is een uitgave verschenen, ingeleid, uitgegeven en toegelicht door Dr. G. Jo Steenbergen[3]. Reeds in 1928 werd op het belang van deze tekst gewezen[4], maar een uitgave bleef nog achterwege. Deze is te recht toevertrouwd aan Dr. Steenbergen, schrijver van een algemene studie over *Het apostelspel* (V M K A 1952) en grondig kenner van de rederijkerstaal. Zijn uitstekende *Inleiding* behandelt achtereenvolgens *Het genre van het spel*, dat ‘niet louter bijbels is, maar tevens 16e-eeuws actueel’, met weerklank van de godsdienststrijd; *De datering*: ‘hoogst waarschijnlijk kort na 29 April 1550’; *De auteur en de rederijkerskamer*: waarschijnlijk een lid van de Vilvoordense Kamer De Goudsbloem, en de *Bronnen*. Ook als literair kunstwerk wordt *De bekeeringe Pauli* gewaardeerd; door levendigheid en vlotte taal, door soliede bouw staat dit spel ‘ontegensprekelijk boven het peil van de middelmaat’. Ook op de godsdienstkwestie wordt de volle aandacht gevestigd; Opmerkelijk is, dat de tekstwijzigingen in het verhollandste Haarlemse handschrift er op

1) Zie de verdediging in het *Woord vooraf*, blz. VIII-IX.
2) NTg. XLIV, 347.
3) Als Nr. 3 van de *Zwolse drukken en herdrukken* - Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink - 1953. Prijs f 2,15.
4) In mijn Akademie-verhandeling over *Apostelspelen in de rederijkerstijd*.

wijzen dat de actualiteit niet meer gevoeld werd. Na een beschouwing van de tekstoverlevering en de wijze van uitgeven, volgt de nauwkeurige afdruk van het Brusselse handschrift met een proeve van het Haarlemse. Terecht is de uitgever niet karig geweest met verklarende taalkundige aantekeningen, want ook andere dan filologisch geschoolde lezers zullen ongetwijfeld met belangstelling kennis willen nemen van de inhoud. De kennis van onze rederijkersletterkunde is dus door deze degelijke uitgave verrijkt.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Wordingsgeschiedenis van het Afrikaans.

De beschouwingen omtrent de wording van het Afrikaans lopen sterk uiteen. Sedert D.C. Hesseling de invloed van het Maleis-Portugees als belangrijke faktor aanwees, pleitte E. Kruisinga voor een spontane ontwikkeling en achtte D.B. Bosman de inwerking van een geadopteerd Hollands in de mond van kleurlingen van groot belang. De laatste opvatting vooral leidde tot een détailonderzoek in de Kaapse archieven, waarbij Prof. Dr. J.L.M. Franken zich verdienstelijk maakte. In verschillende tijdschriften publiceerde hij de opmerkelijke uitkomsten van zijn studie op dit gebied. Op aandrang en met medewerking van G.S. Nienaber zijn deze taalkundige opstellen nu gebundeld, met de titel *Taalhistoriese Bydraes*[1]. Niet alleen voor de taal maar ook voor de kultuurgeschiedenis van deze jonge kolonie zijn de veertien bijdragen, zeer verschillend van inhoud, belangrijk. De talrijke aantekeningen leveren het bewijs van grondige studie. Van gedetailleerde bespreking moeten wij ons onthouden, maar terecht verklaart G.S. Nienaber in '*n Woord vooraf*, dat door dit boek van Prof. Franken ‘aan die Afrikaanse taalwetenskap'n nuttige diens bewys word’.

Een misverstaan minnedicht van P.C. Hooft verklaard.

Het bekende gedicht *Sal nemmermeer gebeuren*, geinspireerd door Hooft's jeugdliefde voor Brechje Spieghel, bevat een tegenstelling tussen de gevoelige eerste strofen en het allegorisch-mythologische slot, dat de tegenwoordige lezer als te verstandelijk-kunstmatig aandoet, en de indruk van het geheel bederft. In een opstel over dit minnedicht (*Kroniek van kunst en kultuur*, Juni 1953, blz. 97-99) betoogt Dr. J.D.P. Warners dat deze allegorie voor de renaissance-dichter een geheel andere en diepere betekenis heeft dan voor de moderne beoordelaar. De tranen door de geliefde bij het afscheid gestort, zijn voor de minnaar een grote troost, als bewijs dat de liefde herleven zal. Venus is ‘het goddelijk symbool van menselijke liefde’. Zij is bij het afscheid aanwezig en is diep getroffen. Haar rozenkrans, ‘volgens de renaissance-opvattingen het symbool van de vergankelijkheid der liefde’, wil ze gaarne opofferen om de tranen, ‘de symbolen van menselijk verdriet, door haar toverwoord in larels veranderd’ te verheerlijken. In de hemel ‘behouden de parels de kracht die van menselijke tranen uitgaat: zo daalt de goddelijke idee liefde naar mlaag en stijgt de menselijke liefde vergoddelijkt omhoog’. Een blik in de piegel overtuigt Venus ‘van de onmetelijke waarde van haar nieuwverworven

1) Amsterdam-Kaapstad - A.A. Balkema - 1953; 224 blz. Prijs 15/.

byou's, die vergankelijke liefde in waarde te boven gaan en die Brechje Spieghel's tranen onvergetelijk maken'.

Ter toelichting geeft de schrijver een reproduktie van een schilderij van P.P. Rubens, waar men ziet hoe Venus door een blik in de spiegel zich van haar schoonheid overtuigt.

Lyriek der Nederlanden.

In de *Klassieke Galerij* (Nummer 40) verscheen het vierde en laatste deel van deze, door Dr. Rob. Antonissen verzorgde bloemlezing[1]; uit de lyriek van de 18de en de 19de eeuw tot vlak vóór de jaren 1880-90. (*Van Rokoko naar Romantiek*), gesplitst in drie rubrieken: I *Uit Arkadia naar de branding van Kosmos en Gemoed*; II *Lief en leed in volle Romantiek*; III *Het Westvlaamse Wonder*. De samensteller heeft zijn uiteraard beperkte keuze - waarbij de lezer veel oude bekenden zal aantreffen - met smaak verricht. Het lag niet in de bedoeling, door inleidende opmerkingen bij de afzonderlijke dichters of gedichten de keuze te verantwoorden, terwijl verklarende voetnoten tot het nodigste beperkt konden blijven.

Heinrich Heine's invloed in de Nederlandse Letterkunde.

Als vrucht van een veeljarige studie publiceerde Prof. Dr. H. Uyttersprot - die reeds in 1930 op dit onderwerp promoveerde - een zeer breed opgezette studie over *Heinrich Heine en zijn invloed in de Nederlandse Letterkunde*, door de *Koninklijke Vlaamse Academie* bekroond en nu ook uitgegeven[2]. Het werk is gesplitst in twee delen. Het eerste is getiteld: *Heinrich Heine. Een psychografische studie*, het tweede: *Heinrich Heine's invloed in de Nederlandse Letteren. Een comparatistische studie*. De betekenis van het eerste deel als verrijking van de omvangrijke Heine-litteratuur na te gaan, ligt buiten onze bevoegdheid. Wij willen dus voornamelijk het tweede deel (blz. 280-328) onder de aandacht van onze lezers brengen.

Uyttersprot is niet de eerste, die een monografie gewijd heeft aan Heine's invloed. In 1930 promoveerde de Nederlander R. Mooren te Bonn op een proefschrift: *H. Heine's Wirkung in Holland*; in 1938 koos P. Kieft, in breder verband, als onderwerp van zijn proefschrift: *Heine in westeuropäischer Beurteiling, Seine Kritiker in Frankreich, England und Holland*. Met de uitkomsten van deze voorgangers heeft Uyttersprot zijn voordeel gedaan, maar de belezenheid in een zeer uitvoerig materiaal, ook uit weinig bekende bronnen vergaard, stelde hem in de gelegenheid om een vrijwel volledig overzicht te geven van al wat op Heine's invloed betrekking had. Opnieuw splitsend bespreekt hij eerst de Invloed in Noord-Nederland, als de belangrijkste, en daarna die in Vlaanderen. Na een inleiding over de letterkundige Nederlands-Duitse betrekkingen in de negentiende eeuw wordt eerst de belangstelling in Heine's werk nagegaan: in de incubatieperiode, gevolgd door een 'grote golf', inzettend omstreeks 1860, met het optreden van 'goede kenners' en 'vurige bewonderaars', en een 'nabloei' sedert 1885. Een derde hoofdstuk is getiteld *Heine en de Kritiek* met een overstelpende overvloed van aanhalingen, waarbij uiteraard herhaaldelijk teruggegrepen moet worden naar het voorafgaande hoofdstuk.

1) Amsterdam-Antwerpen - Wereldbibliotheek - 1953, 160 blz.
2) Reeks VI No. 72. Oudenaarde - Drukkerij Sanderus - 1953, 528 blz.

Belangrijke auteurs, als Vosmaer, Huet, Pierson en Multatuli, komen daarbij ter sprake. In Kapittel IV worden alle *Vertalingen* opgesomd

en beoordeeld, terwijl in Kapittel V nagegaan wordt hoe de bewondering tot Navolgingen geprikkeld heeft, zowel verdienstelijke proeven (o.a. de *Snikken en Grimlachjes* van Piet Paaltjes) als onbeduidende 'Heiniaantjes'.

Deze systhematische indeling is ook toegepast in het tweede gedeelte, over Vlaanderen, waar de invloed van Heine veel minder diepgaand blijkt geweest te zijn. Geestdriftige belangstelling blijkt eigenlijk alleen bij J. Vuylsteke en in de Gentse kring van 't Zal Wel Gaan. Van een Heine-'furor', die in het Noorden 25 jaar standgehouden heeft, is in Vlaanderen geen sprake. Het aantal vertalingen en navolgingen is ook daar niet onaanzienlijk, maar ze zijn van weinig belang.

Voor de vergelijkende litteratuurstudie levert deze grondige, rijk gedokumenteerde monografie een belangrijke bijdrage.

Buku Baru (Het nieuwe boek).

Wij vestigen de aandacht op dit *Bibliographisch tijdschrift voor Indonesië*, onder redactie van Willem Brandt en A. Dahlan, dat ons geregeld wordt toegezonden, en waarvan wij onlangs de Juli-Augustus-aflevering ontvingen. Het wordt te Medan uitgegeven door de N.V. De Deli Courant, en is deels in het Nederlands, deels in het Indonesisch samengesteld, met de bedoeling de lezers door beknopte besprekingen op de hoogte te brengen van nieuwe verschijningen op letterkundig gebied. Jonge Nederlandse letterkundigen werken daaraan mee. Deze laatste aflevering bevat b.v. bijdragen van Bert Voeten, over *De bloei van de Vlaamse roman*, B. Stroman (*Letterkundige Kanttekeningen*), terwijl de redakteur A. Dahlan een overzicht geeft van *Nieuwe uitgaven in de Indonesische taal*.

Dat dit tijdschrift, met illustraties en portretten, levensvatbaarheid toont, blijkt uit het feit dat de derde jaargang bijna voltooid is.

De Beatrijs omgewerkt tot Katharinalegende.

Dat het Beatrijs-motief omgewerkt was tot een Katharinalegende, waarin Sint Katharina de plaats van Maria inneemt, was niet onbekend, maar een onderlinge vergelijking van de zes handschriften (Latijn, Middelnederlands, Duits) waarin die legende overgeleverd is, was nog achterwege gebleven. Daarover is nu een studie verschenen van Dr. Tue Gad (*Die Marienlegende von Beatrix als Katharinenlegende*), gepubliceerd in het Deense tijdschrift *Classica et Mediaevalia* (XIV, fasc. 1-2).

Van de Beatrijs onderscheiden deze teksten zich 'durch den ausschliesslich klösterlichen Gesichtspunkt'. Van de beide Mnl. teksten is de ene 'schön, sorgfältig und bereichert', de andere 'eine gänzliche Neubearbeitung, leider nur fragmentarisch überliefert'.

Jan van der Noot's Epitalamion, oft Houwelycx Sanck.

Dit uiterst zeldzame gelegenheidsgedicht, gedrukt in 1583, in de eerste tijd na Van der Noots terugkeer in Antwerpen, is in facsimilé-herdruk opgenomen in de reeks *Zwolse Herdrukken*[1)]. De *Inleiding* en de achterin geplaatste taalkundige

1) Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink - 1953, 66 blz. Prijs f 1.90.

aantekeningen zijn van Dr. W.A.P. Smit, die zoveel mogelijk egevens verzamelde over het bruidspaar: Otto van Vicht en Cornelia van Balen en ook de toegevoegde gedichten van Jan van der Noot en die van

anderen, in dit bundeltje als loftuitingen geplaatst, opgenomen en besproken heeft. Uit dichterlijk oogpunt beschouwd, geeft dit ‘middelmatig werk geen aanleiding tot groter waardering voor Van der Noot’, maar door de literairhistorische betekenis is de moderne uitgave verantwoord.

In een uitvoerige *Bijlage* (blz. 54-66) bespreekt Dr. W. Gs Hellinga *De drukgeschiedenis van het Epitalameon* op grond van een nauwkeurig technisch onderzoek.

Het symbolisme in de Nederlandse schilderkunst 1890-1900.

Over dit onderwerp handelt het proefschrift van Mej. Dr. B.H. Polak, in September 1.1. verdedigd. Het is voornamelijk gewijd aan een viertal schilders: Jan Toorop, Johan Thorn Prikker, Antoon Der Kinderen en R.N. Roland Holst. De reden dat wij deze kunsthistorische studie hier aankondigen, is dat de schrijfster voortdurend het verband met de letterkunde van dezelfde periode in het oog houdt. Door persoonlijke verhouding, door vriendschap, heeft er wederzijdse invloed bestaan tussen verscheiden van deze schilders en de Tachtigers. Vooral het hoofdstuk over Toorop levert daarvoor de bewijzen, maar ook het vroege proza van Couperus vertoont verwantschap met het symbolisme in de schilderkunst. Een uitvoeriger, geÏllustreerde uitgave van deze reeds breed opgezette studie zal weldra verschijnen.

Hertzog-Annale.

Van deze reeks, uitgegeven door de *Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns* verscheen de eerste aflevering van de tweede Jaargang (Julie 1953). Het eerste gedeelte is gewijd aan Hertzog's belezenheid (door C.M. van den Heever), zijn studententijd in Nederland (door F.E.T. Kraus) en zijn belangstelling voor de taalstrijd (door P.J. Nienaber). Daarna is een artikel van Boekenoogen afgedrukt, overgenomen uit het Album-Kern en toegelicht door T.H. le Roux. Daarin bestrijdt Boekenoogen Viljoen's opvatting dat het Afrikaans terug zou gaan op de Noordhollandse volkstaal. Het grootste deel van deze bundel (blz. 25-188) wordt besteed voor de publicatie van brieven van G.A.A. Middelberg, belangrijk voor de toestanden in de Transvaal tussen 1896-1899. Een uitvoerige biografie gaat daaraan vooraf.

Ontvangen boeken.

W. Kramer: *Leesboek II. Tweede herziene druk*. (Prijs f 2.90).

B. Schuil en D.L. Daalder: *De Pit I. Oefenboekje* en *Correctieboekje bij de Notenkraker*. (Prijs f 0.40 + f 0.85).

Dr. E. Rijpma en Dr. F.G. Schuringa: *Nieuwe Stijloefeningen. Tweede deeltje. Twintigste druk* .(Prijs f 1.75) (beide bij J.W. Wolters - Groningen - 1953).

Dr. J. Karsemeijer: *Verstaan en Toepassen. Tweede deeltje. Zesde druk*. (Purmerend - J. Muusses - 1953. Prijs f 1.60).

A. Bertram: *Stellen en Stijl*. Tweede deeltje. Tweede druk ('s-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen - 1952. Prijs f 1.95).

Dr. B. van den Berg en Dr. J. Moors: *Taaloefeningen bij de beknopte Nederlandse Spraakkunst II*. ('s-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen - 1953. Prijs f 1.75).

Dr. C.G.N. de Vooys (met medewerking van Dr. M. Schönfeld): *Nederlandse Spraakkunst*. Derde herziene druk, 433 blz. (Groningen - J.B. Wolters - 1953. Prijs geb. f 12.50).

Dr. J.C. Brandt Corstius en Dr. G. Stuiveling: *Klein Verzenboek (Bongerdboekjes)*. Vierde druk (Groningen - J.B. Wolters - 1953. Prijs f 1.50).

Dr. D.C. Tinbergen: *Van den Vos Reinaerde (Van alle tijden)*. Dertiende druk, bezorgd door Dr. L.M. van Dis (Groningen - J.B. Wolters - 1953. Prijs f 3.25).

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Nieuwe Stem. Juli. H. Redeker vervolgt zijn studie over *Johan Andreas Der Mouw*.

Critisch Bulletin. Augustus. Onder het opschrift *Tragiek van het menselijk tekort* beoordeelt Anna Blaman de roman *De Kapellekensbaan* van L.P. Boon. - Hella S. Haase's roman *De scharlaken stad* doet Felix Rutten de vraag stellen: *Tijdbeeld of roman*? - R. Nieuwenhuys beoordeelt *Het laatste uur* van Albert van der Hoog (*Bij het scheiden van de markt*). - A. Mout beoordeelt de bundel *Lezen en laten lezen* van G.H.M. van Huet (*Aperitief der wereldliteratuur*). - Anthonie Donker (*Literatuurgeschiedenissen*) geeft een uitvoerige, kritische bespreking van Asselberghs' achtste deel in de reeks *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*.

Het Boek van Nu. Aug. Pierre H. Dubois toont *De eenheid in het werk van Marnix Gijsen* aan naar aanleiding van zijn beide laatste romans: *De Vleespotten van Egypte* en *De Kat in den Boom*. - C. Binnerts besluit zijn *Herinneringen aan E. du Perron in Indië*. - P.H. Ritter beoordeelt *Donkers nieuwe bundel*, namelijk *De Bevreemding*, bevattende de gedichten uit de jaren 1943 tot 1953. Hij constateert: ‘Het bewustzijn van de dichter van deze verzenbundel bevindt zich op het grensgebied tussen een mystische en louter psychologische ervaringen’.

September. Deze aflevering wordt geopend met een Welkomstwoord aan de nieuwe redacteuren, namelijk Alfred Kossmann en Raymond Brulez, die de overleden redacteuren Gerard van Eckeren en Top Naeff zullen vervangen. - Pierre H. Dubois bespreekt een aktueel, heftig aanvallend boek: *Volg het spoor terug* van J.B. Charles, dat intussen niet als litterair werk bedoeld is (*Analyse en protest*). - G. Stuiveling beoordeelt onder het opschrift *Van tweeëngeen* een bundel *Critiek op de tweesprong*, waarin S. Dresden en D.A.M. Binnendijk elk in een viertal brieven van gedachten wisselen over letterkundige kritiek. Hij meent dat Binnendijk ‘zijn tegenspeler verre overtreft’, maar dat ook hij tekort schiet door niet op de voorgrond te stellen ‘dat de erkenning als kunstwerk een conditio is, sine qua non’. - P.H. Ritter Jr. beoordeelt vergelijkend *Twee merkwaardige schrifturen*, nl. de romans *De bomen* van A. Alberts en *Een liefde in Staphorst* van Fred. Thomas. - L.H. Mosheuvel beoordeelt de bundel *Lezen en laten lezen* van G.H.M. van Huet, samengesteld uit artikels in *De Groene Amsterdammer*.

Roeping Nummer 5. Albert Westerlinck besluit zijn opstel over *De Katholieke roman in deze tijd*. - Gabriël Smit prijst de roman *De Bomen* van A. Alberts als *Een klein meesterstuk*.

Maatstaf. *Eerste jaargang*. Dit ‘Maandblad voor Letteren’, in overleg met Martinus Nyhoff op touw gezet door de redakteur Bert Bakker, stelt de medewerkers in staat, *ongeacht hun leeftijd, hun politieke en godsdienstige*

overtuingingen, hun gedachten, hun verbeeldingen, hun inzichten en hun meningen te kunnen doorgeven, met als 'enige maatstaf die van de kwaliteit'. In deze rubriek beperken wij ons, als gebruikelijk, tot de vermelding van de bijdragen van litterair-historische of taalkundige aard.

April. A. Roland Holst schrijft een *In memoriam Nijhoff*. - Mies Bouhuys herdenkt *Martinus Nijhoff: vriend en meester*. - Paul Rodenko bespreekt *Vincent van Gogh als schrijver*.

Mei. Martinus Nijhoff werpt in een feestrede bij het honderdjarig bestaan een terugblik op de geschiedenis van *Het huis Nijhoff*.

Juni. Eduard Reeser publiceert *Een onbekend dissertatiefragment van Herman Gorter*.

Juli. Deze aflevering bevat *Herinneringen van A. Roland Holst aan Lodewijk van Deyssel en P.C. Boutens*. Verder een door G. Kamphuis gepubliceerde voordracht van Martinus Nijhoff *Over eigen werk*.

Augustus. De redaktie stelde Gerrit Borger, redakteur van het eveneens letterkundige, maar erkend intolerante jongerentijdschrift '*Podium*' in de gelegenheid om zijn inzichten uiteen te zetten in een artikel *Het museum en het atelier*. - Harry G.M. Prick publiceert *Twee brieven van Jac. van Looy aan Lodewijk van Deyssel*. - Paul Rodenko belicht 'enkele facetten van de zogenaamde "experimentele" poëzie' naar aanleiding van een gedicht van Lucebert (*Tussen de regels*).

September. In dit uitgebreide, aan Den Haag gewijde nummer schrijft W. Moll over *Een centrale letterkundige verzameling* en J. Hulsker over *De litteratuur in het museum*. - Paul Rodenko geeft een beschouwing *Over de dichter Nes Tergast*.

Streven. Aug.-Sept. Paul van Meer beoordeelt uitvoerig *Walschaps koloniale roman: Oproer in Congo*, waarin problemen van de Belgische kolonisatie en missionering aan de orde gesteld worden.

Dietsche Warande en Belfort. Aug.-Sept. In de rubriek *Vlaamse Poëzie in* 1953 geeft Albert Westerlinck *Een overzicht der jongeren*, waarin niet minder dan achttien in dit jaar verschenen bundels beoordeelt worden. Voorop wordt de bijbeltekst aangehaald: 'Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren'. Het meeste werk van debutanten wordt als onbeduidend ter zijde gelegd, sommigen krijgen wegens poëtische aanleg een aanmoediging, of wekken goede verwachtingen; veelbelovende talenten weet de recensent niet aan te wijzen. De prozaschrijver Hugo Claus is met zijn experimentele verzen z.i. op een dwaalweg.

De Vlaamse Gids. Aug. Onder het opschrift *Top Naeff, of distinctie en distantie* herdenkt W.L.M.E. van Leeuwen de verdiensten van deze schrijfster, die zich in onze litteratuur en ons geestelijk leven 'een blijvende plaats heeft verworven'. - Voor zijn artikel over *De geschiedenis der ideeën en de studie van de literatuur* vond W. Schrickx de aanleiding in een merkwaardig boek van de Amerikaanse professor Arthur O Lovejoy: *The great chain of being. A study of the history of an idea*. Hij wijst er op, dat de principes van Lovejoy veel bijval vonden in Amerika, o.a. in de bundel *English studies today* van Priestly en Woodhouse. - De aflevering besluit opnieuw met een reeks *Meanders* van Jan Greshoff, waarbij o.a. het leven en het werk van Arthur van Schendel ter sprake komen.

Sept. Paul de Keyser huldigt de zestigjarige Dichter *Daan Boens*, wiens.

verdiensten z.i. niet voldoende erkend zijn. In 1918 trok hij reeds, als oorlogsdichter de aandacht met de bundel *Menschen in de Grachten*, maar daarna is hij ‘gerijpt tot één der markantste humanitaire en sociale dichters der naoorlogse periode’ (*De Schone Reis*, 1928; *Klaarten*, 1939). Tien jaren later volgde, als uiting van, bezonnen en verfijnde levensphilosofie, het *Rijk van den Mensch* (1949). - In een artikel *Geniaal, maar met te korte Beentjes? - Van de ‘Eendenjacht’ naar de ‘Jacht op Bea’* beoordeelt Boontje de romans de *Metsiers* en de *Hondsdagen* van Hugo Claus. Ondanks grote waardering voor het talent van deze auteur ontwikkelt hij ernstige bezwaren tegen de grillige compositie en de jacht op effekt. Sinds het eerste werk, geschreven op negentienjarige leeftijd, is hij ‘gegroeid als schrijver, niet sterker geworden, maar ingewikkelder’.

Nieuw Vlaams Tijdschrift VII. No. 7. Karel Jonckheere vervolgt zijn breed opgezette *Kroniek van de Poëzie (Herwaarts het woord)* met een reeks beoordelingen, grotendeels van jongere debutanten, die soms waarderende woorden, maar vaak scherpe kritiek te horen krijgen. Tegen het einde komen ook ouderen aan de beurt, o.a. Firmin Van Hecke, uit de kring van ‘De Boomgaard’ met zijn derde verzenbundel *Lazarus* (1951), Achilles Mussche, die in *Koraal van den Dood* ‘een klassiek romanticus met individualistische inslag’ geworden is, en Luc Van Brabant (*Het Hart van Buskruit*, 1952). - R. Savrij-Post deelt een en ander mee uit *Van Looy's Brieven*, ‘ter verduidelijking van zijn levensloop’ en de verhouding tot zijn vrienden in de jaren 1885-1886, tijdens zijn verblijf in Spanje. - Marc De Kock wijdt een studie aan de romanschrijver *Zetternam en het sociale probleem in Vlaanderen*. In tegenstelling met Noordnederlandse schrijvers als Cremer en Van Koetsveld, die in hun sociale novellen alleen heil verwachtten van liefdadigheid, ziet Zetternam in zijn sociale romans (*Voor twee centen minder; Mijnheer Luchtervelde*) de diepere oorzaak van de sociale wanverhoudingen, al blijft hij pessimistisch wanhopen aan verbetering.

Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie. Maart. A. Carnoy geeft in een bijdrage *Toponymie en Homonymie* aardige voorbeelden van plaatsnamen, die aanleiding kunnen geven tot misverstand door eigenaardige, soms vermakelijke gelijkheid met andere plaatsnamen. Aan het slot wordt ook gewezen op mogelijke volksetymologische vervorming. - Lode Baekelmans stelde een uitvoerige biografie samen van de Antwerpenaar *Harry Peters*, waaraan Prosper Arents een uitvoerige *Bibliografie* toevoegde. - Gerard Schmoor besluit zijn breed opgezette studie over *De Genesis van Conscience's Leeuw van Vlaanderen*, waarin hij de ontwikkeling van deze nationale Vlaamse roman nagaat *Van Netschrift tot Publicatie*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LXXI, afl. 3. H.K.J. Cowan geeft kritische beschouwingen over Van Helten's uitgave van de zogenaamde Wachtendonckse psalmfragmenten, en stelt de vraag wat de beste naam zal zijn voor deze taalsoort: *Oudoostnederfrankisch of Oostelijk Oudnederlands*? Hij geeft de voorkeur aan de laatste. - P.C. Boeren verzamelde *Nieuws over Jan van Stijevoort* (ca 1489-1576) uit Utrechtse kerkelijke bronnen. Hij oppert de veronderstelling dat deze blijkbaar aanzienlijke geestelijke te vereenzelvigen zou zijn met Joannes Kestel, ex Steynvordia, afkomstig uit de Limburg-Loonse landadel. Zijn refereinen zouden dan in zijn Leuvense studentenjaren bestemd geweest kunnen zijn voor de Leuvense kamer De Kersouw. - J.J. Mak geeft

Lexicografische kanttekeningen. De bewerking van zijn Rederijkersglossarium gaf hem aanleiding om onjuistheden of onnauwkeurigheden aan te wijzen bij een aantal woorden in Verdam's *Middelnederlands Woordenboek*. - K. Heeroma schrijft opnieuw een artikel *Naar aanleiding van grunjer*, als antwoord op De Tollenaere's beschouwing. - F. de Tollenaere putte uit het Réveil-archief gegevens over de briefwisseling tussen *Willem de Clercq en Rasmus Rask*, maar gaat ook verder in op De Clereq's belangstelling voor het Deens en de Denen. Terloops wijst hij er ook op dat De Clercq niet van Franse afkomst is, maar afstamt van een Gentse emigrantenfamilie. - G. Kloeke beoordeelt met veel lof de *Hollandsk Grammatik* van Annie Holch Justesen.

Tijdschrift voor Levende Talen XIX, afl. 4. Onder het opschrift *Veldeke-Tournooien* vestigt Jef Notermans de aandacht op een belangrijke studie over het werk van de dichter Van Veldeke, door Bernard van Meurs reeds in 1928 in het tijdschrift *Studiën* gepubliceerd, en waarvan hij de inhoud vrij uitvoerig weergeeft.

Neophilologus XXXVII, afl. 4. G.J. Geers publiceert een voordracht, gehouden op het Vlaamse Filologencongres te Gent over *De studie van Spaanse invloeden op de Nederlandse litteratuur*. - P.B. Wessels levert een belangrijke bijdrage *Zur Sonderstellung des niederländischen Minnesang im Germanisch-Romanischen Raum*. Achtereenvolgens behandelt hij de ‘noch immer problemenumwobene Figur des Heinrich von Veldeke’, de liederen van hertog Jan van Brabant (in 1896 bestudeerd door Boerma), de anonieme Limburgse liederendichter (in 1928 ontdekt door E. Rooth) en de drie omstreeks 1400 geschreven liederenhandschriften. Zijn conclusie is ‘dasz unser Minnesang das Interesse der Forschung wirklich verdient’. - In de rubriek *Boekbesprekingen* prijst J.H. Scholten *Der Aufbau der Sprache* van Bruno Snell als ‘een klein taalpsychologisch meesterwerk’.

Archief voor Kerkgeschiedenis, XL. J.D.P. Warners levert een artikel over *J. Oudaan tegen Vondel*. In de inleiding tot de Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst had Vondel betoogd dat vele rabbijnen en kabalisten reeds iets geweten hadden van de Drieëenheid. Oudaan oefent daarop scherpe kritiek in een uitvoerig gedicht: hij acht het zoeken van steun bij Heidenen en Joden voor de Christelijke leer een ‘grouwelijke schennis’.

Ons Geestelijk Erf. Augustus. L. Reypens publiceert de toespraak, deze zomer gehouden *Bij de Ruusbroec-herdenking in het Zoniënbos*. Een uitvoerige lezing van J. van Mierlo is gewijd aan de herinneringen aan *De heilige Bernardus in de Middelnederlandse letterkunde*. Hij verzamelde daarvoor een groot aantal gegevens, waarbij z.i. nog leemten aan te vullen zijn. Onder de *Boekbesprekingen* beoordeelt A.A. de uitgave van *De Bekeeringe Pauli* en van de *Middelnederlandse Stichtelijke exempelen*, beide verschenen in de reeks *Zwolse Herdrukken*.

Museum. Juli. A. Weijnen beoordeelt G.G. Kloeke's *Verzamelde Opstellen* en de *Dialectatlas I (Klein Brabant)*. - Jo Daan beoordeelt *Reclames en advertenties in Noord en Zuid Nederland*, een taalkundige studie van N. Bakker; L. Kukenheim beoordeelt het Groningse proefschrift van H.J. Vreu-Kuik over *Franse* woorden bij Wolff en Deken.

C.D.V.